ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 41

Одеса
2019

Головний редактор:
Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:
Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:
Коркоц О.М. – кандидат економічних наук

Члени редакційної колегії:
Валуєв Ю.Б. – доктор економічних наук
Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор
Гулей А.І. – доктор економічних наук
Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор
Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент
Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор
Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент
Миронова Л.Г. – доктор економічних наук
Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор
Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор
Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор
Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор
Римантас Сташис – PhD, професор економіки
Юліана Драгалін – PhD, професор економіки
Януш Вєлькі – доктор економіки габілітований, професор
Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук
на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 5 від 27.05.2019 року).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897
ISSN (Online): 2524-0900
© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Афендікова С.В.
ІНСТИТУЦІЙНЕ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН У ВНУТРІШНІЙ ТОРГІВЛІ..... **6**

Теліщук М.М., Теліщук М.М.
ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В ЕМЕРДЖЕНТНІЙ ЕКОНОМІЦІ..... **14**

Чумак О.В., Федорченко О.К.
ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАН І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ **20**

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Бутко Б.О.
ЕВОЛЮЦІЯ МАКРОМОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ..... **25**

Самойленко Т.Г.
ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДЛЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ..... **30**

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Вараксіна О.В.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ..... **35**

Залізко В.Д., Кухта П.В., Михайличенко І.С.
ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ У СТИМУЛЮВАННІ РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ..... **41**

Каличева Н.Є., Алєксєєнко В.І.
РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ..... **49**

Кириченко О.С.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ..... **53**

Залізко В.Д., Лісова Р.М.
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШИРОКСМУГОВОГО ДОСТУПУ ДО МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ..... **58**

Новіченко Ю.А.
КОНЦЕПТУАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПЕРЕХОДУ УКРАЇНИ ДО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ..... **64**

Овчиннікова В.О.
СИСТЕМНИЙ СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ..... **69**

Січкаренко К.О.
КОМУНІКАЦІЙНА РОЛЬ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТФОРМ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ НА ПРИКЛАДІ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ..... **73**

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Агаркова А.В., Кащєєва В.Ю.
ВИБІР СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ ВИХОДУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ..... **78**

Шостак Л.В., Близнюк А.Л., Богдан М.А.
СТАНОВЛЕННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....84

Волошко Н.О.
АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН.....88

Гринько Т.В., Коновалова А.С.
ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....94

Злотенко О.Б., Рудніченко Є.М.
СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....99

Маркович І.Б., Струтинська І.В.
ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ВИМОГ ДО ХАРАКТЕРУ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....105

Окландер М.А., Ветрогон О.В.
ЗАЛЕЖНІСТЬ КЛІЄНТООРІЄНТОВНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ВІД ОРГАНІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ.....110

Продіус О.І., Наврузов Ш.
ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....116

Свірідова С.С., Бондаренко А.А., Кобальчинська Є.О.
СТРАТЕГІЯ НАРОЩУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....121

Синиціна Ю.П., Каут О.В., Бушуєв К.М.
ВИКОРИСТАННЯ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ У ПРОГНОЗУВАННІ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА.....126

Соколов М.О., Сухоставець А.І.
АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....131

Тєшева Л.В., Зінов'єва А.Ю.
ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЕФЕКТИВНОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ.....136

Тимошенко О.В., Гудима Л.О.
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ.....140

Черкасова Т.І., Каражова Н.Д., Стоянова Н.О.
ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....146

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Андрусяк Н.О.
ІНДЕКС ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ ТА РЕГІОНУ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИБОРУ СКЛАДНИКІВ.....152

Лифар В.В.
ПРОГНОЗНА ОЦІНКА СТВОРЕННЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ В РЕГІОНІ.....157

РОЗДІЛ 6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Корягіна Т.В., Ільченко В.М.
РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ У ФОРМУВАННІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ.....164

Слободянюк О.В., Бендюк М.С.
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ МАЙНА В УКРАЇНІ.....170

Харун О.А., Грицина Л.А.
РОЗВИТОК ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....176

Шейко О.П., Стороженко О.О.
ПРОБЛЕМНА ЗАБОРГОВАНІСТЬ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ УРЕГУЛЮВАННЯ.....183

РОЗДІЛ 7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Гершман Ю.В.
СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ: ПРАВОВІ ВИМОГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ.....**188**

Долінська О.М.
МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ РОБОТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТОРА БАНКУ.....**194**

Костюк У.З., Негрич І.М.
ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: НЕОБОРОТНІ АКТИВИ.....**198**

Коваленко О.В.
ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА: ПОШУК ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ.....**203**

Юшков П.О.
ОЦІНКА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....**209**

Tkachenko I.
RENT-ORIENTED STRATEGY OF BEHAVIOR OF MINING ENTERPRISES AND CONCEPTUAL APPROACHES OF THE OPTIMUM SIZE IN REMOVAL OF RENTS.....**215**

Гамова О.В.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ.....**220**

Окаянюк К.М.
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....**226**

Пустоваров А.І.
КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....**230**

Забаштанська Т.В.
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ТОВАРУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ВІДНОСИН.....**238**

Томарева-Патлахова В.В., Рудь Ю.Л., Кокоріна В.І.
РЕГУЛЯТОРНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВСЕОСЯЖНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....**242**

Шапуров О.О.
СТРУКТУРИЗАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ІННОВАЦІЙНИЙ СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА.....**248**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ІНСТИТУЦІЙНЕ ПРОЕКТУВАННЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН У ВНУТРІШНІЙ ТОРГІВЛІ

INSTITUTIONAL PROJECT DEVELOPMENT OF COMPETITION RELATIONS IN INTERNAL TRADE

УДК 339.13

Афендікова С.В.
аспірант
Київський національний
торговельно-економічний університет

Afendikova Svitlana
Kyiv National University of Trade
and Economy

У статті розглянуто комплексний підхід щодо ефективної політики інституційного проектування розвитку конкурентних відносин у внутрішній торгівлі, метою якого є вдосконалення системи регулювання відносин за допомогою відповідних інструментів у розрізі основних груп інституційних суб'єктів, а саме, бізнесу, громадськості та держави в особі органів державної влади, за допомогою наведеної інституційної матриці, що унаочнює зони відповідальності та співпраці різних суб'єктів інституційного проектування та передбачає інституційне коригування множини структурних та поведінкових детермінант розвитку конкурентних відносин, охоплюючи такі інструменти, як балансування інтересів малих та великих суспільних груп, концентрація та узгоджені дії суб'єктів господарювання, а також їх контроль з боку держави, подолання бар'єрів для потенційної конкуренції, їх зниження суб'єктами державної влади, розвиток ринкової інфраструктури, контроль публічних закупівель та державної допомоги, стимулювання розвитку альтернативних технологій/каналів товароруху, запровадження інституту медіації.

Ключові слова: *конкуренція, конкурентні відносини, внутрішня торгівля, інституційне проектування.*

В статье рассмотрен комплексный подход касательно эффективной политики институционального проектирования развития конкурентных отношений во внутренней торговле, целью которого является совершенствование системы регулирования отношений с помощью соответствующих инструментов в разрезе основных групп институциональных субъектов, а именно, бизнеса, общественности и государства в лице органов государственной власти, с помощью приведенной институциональной матрицы, которая делает наглядными зоны ответственности и сотрудничества разных субъектов институционального проектирования и предусматривает институциональную корректировку множества структурных и поведенческих детерминант развития конкурентных отношений, охватывая такие инструменты, как балансирование интересов малых и больших общественных групп, концентрация и согласованные действия субъектов хозяйствования, а также их контроль со стороны государства, преодоление барьеров для потенциальной конкуренции, их снижение субъектами государственной власти, развитие рыночной инфраструктуры, контроль публичных закупок и государственной помощи, стимулирование развития альтернативных технологий/каналов товародвижения, внедрение института медиации.

Ключевые слова: *конкуренция, конкурентные отношения, внутренняя торговля, институциональное проектирование.*

The article considers the complex approach from the view of effective policy of institutional designing of the development of competitive relations in domestic trade. The investigation is starting with deep analysis of institutional project development definition, as a dynamic process of influence to the positive changes in social rules and institutions, as a components of economy. Institutional changes determine how society will develop in time that shows the basis for understanding of historical changes of economy. The purpose is to improve the regulation system with the help of appropriate instruments in the context of the main groups of institutional spheres: business, society and state authorities. The institutional matrix has been built, basically, with reference to these three components. The project of matrix, proposed in the article, determines the areas of responsibility and cooperation of various spheres of institutional planning and includes institutes and determinants of the complex competition development. The logic of the matrix is constructed as follows: at the entrance of process we have certain competitive environment; efficiency is determined by a number of determinants, which are grouped in two types – structural and behavioral. At the exit we have the same determinants, but already corrected – those that provide greater efficiency for the competition existing. Based on these three spheres we analyzing each cell of the matrix and making conclusions with proposition of proper institutional tools and actions could be realized for each of spheres to improve competition environment in national economy. The matrix covers the number of instruments that lead to improvement of competition environment: balancing the interests of small and large social groups, the concentration and agreed actions of business units and their control by the state, overcoming barriers for potential competition, as well as their decrease in the government level, development of market infrastructure, control of public procurement, development of alternative technologies and channels, organization the institutes of mediation.

Key words: *competition, competitive relations, internal trade, institutional design.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного розвитку України існує проблема відсутності належного державного регулювання конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі, що проявляється у наявності антиконкурентних узгоджених дій, реалізованих шляхами територіальних обмежень продажу товарів та надання послуг, паралельного імпорту, запровадження непрозорих механізмів надання знижок, які приводять до необґрунтованого підвищення цін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем захисту конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі присвячені праці таких вчених, як А. Герасименко, Л. Дідків-

ська, О. Костусєв, В. Лагутін, І. Лазебна, А. Мазаракі, Н. Малахова, Н. Михальчишин, Г. П'ятницька, Ю. Уманців, Г. Филюк, В. Чиркова.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд комплексного підходу щодо ефективної політики інституційного проектування розвитку конкурентних відносин у внутрішній торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах економічного розвитку України існує нагальна потреба забезпечення системного регулювання сфери внутрішньої торгівлі. Виведення сфери внутрішньої торгівлі на шлях динамічного розвитку пов'язане з вектором структурних трансформацій відповідно до вимог суспільного розвитку, для забезпечення ефективності якого доцільно скористатися інструментарієм інституційного проектування як базису процесу розвитку конкуренції. При цьому принципово важливим є розгляд інституційного середовища через призму положень загальної теорії систем, згідно з якими під структурою системи слід розуміти не лише елементи системи, але й взаємозв'язки між ними, що є нагально необхідним базисом розвитку цивілізованої торгівлі споживчими товарами в країні. Як відомо, розвиток торговельної сфери, відкриття сучасних підприємств, створення нових робочих місць та формування сприятливих умов до залучення інвестицій створюють фундамент для динамічного розвитку національної економіки.

Пропонуємо розібратися в понятті інституційного проектування. Інституційне проектування є відомим напрямом сучасної економічної теорії, проекти системи інститутів мають характерні особливості та пов'язані з об'єктом проектування, що вимагає формулювання загальних принципів та систематизації різних підходів.

Інституційне проектування є одним зі складних видів проектування, тому що використовує безліч різних підходів, має суттєві елементи якісного характеру, що відображають стан інститутів за змістом. Зміст правила та його зміни мають бути враховані для того, щоби проект був реалістичним та працездатним. Інституційне проектування є динамічним процесом закріплення якісних змін щодо соціальних правил та норм взаємодії учасників економічної системи задля визначення допустимих меж поведінки та з урахуванням наявних даних. Інституційні зміни визначають те, як саме буде розвиватися суспільство в часі, та складають основу для розуміння історичних змін. Оптимізація наявного інституційного середовища, котре спроможне адаптувати чинні інститути до наявних в економічній системі умов, сприятиме забезпеченню економічного зростання у довгостроковій перспективі. Дж. Коммонс, досліджуючи колективні інституції, виділив три кити інституційної структури суспільства, а саме підприємства, громадськість, державу. Процес регулювання розвитку конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі передбачає взаємодію трьох зазначених вище інституцій, де визначна роль належить суб'єктам господарювання (підприємствам) та державі, представленій політичними партіями, що тісно взаємопов'язані.

В основу інституційного проектування розвитку конкуренції у сфері внутрішньої торгівлі пропонуємо покласти три кити інституційної структури суспільства за Дж. Коммонсом, такі як бізнес, держава, громадськість, на основі яких розробляємо матрицю (табл. 1).

Матрицю слід читати зліва, де маємо на вході в процес проектування певне конкурентне середовище, ефективність визначається запропонованими детермінантами розвитку конкурентних відносин, які згруповані за двома типами, а саме структурними та поведінковими.

До структурних детермінант відносимо бар'єри для потенційної конкуренції, горизонтальну структуру ринку, вертикальну структуру ринку.

До поведінкових детермінант відносимо диференціацію та інновацію, інформаційні ефекти взаємодії, спосіб контрактації, соціальний капітал.

На виході (праворуч) маємо ті самі детермінанти, але вже відкориговані, тобто такі, що забезпечують більшу ефективність конкурентних відносин.

Відштовхуючись від трьох китів інституційної структури суспільства за Дж. Коммонсом, проаналізуємо кожний квадрант матриці, тобто дії відповідного інституційного суб'єкта щодо підвищення ефективності конкурентного середовища.

Пропонуємо розпочати дослідження згідно з логікою матриці, а саме з аналізу інструментів інституційного проектування розвитку конкуренції з точки зору бізнесу та громадськості.

Задля систематизації напрямів удосконалення інституційного регулювання конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі з точки зору бізнесу та громадськості важливим завданням є визначення наявних інституційних бар'єрів, які свідчать про недостатню ефективність інституційної структури галузі, а саме зловживання монопольним, домінуючим становищем; антиконкурентні узгоджені дії; обмежувальна та дискримінаційна діяльність, зокрема неправомірне використання ринкового становища, дискримінація конкурентів; створення концентрації ринку без отримання відповідного дозволу від АМКУ, а також подання неповної чи недостовірної інформації задля укриття наявності концентрації; недобросовісна конкуренція (неправомірне використання позначень, товару, копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника, порівняльна реклама, дискредитація суб'єкта господарювання, схилення до бойкоту, схилення постачальника до дискримінації покупця, досягнення неправомірних переваг у конкуренції,

Таблиця 1

Матриця інституційного проектування розвитку конкурентних відносин

Матриця інституційного проектування розвитку конкурентних відносин										
	Тип детермінант	**Детермінанти**	**Інструменти інституційного проектування розвитку конкуренції**						**Детермінанти**	
Вхідне інституційне середовище конкуренції	**Структурні**	**Бар'єри для потенційної конкуренції**	Подолання бар'єрів для потенційної конкуренції			Зниження адміністративних бар'єрів	Підтримка розвитку малого бізнесу	Розвиток ринкової інфраструктури	**Бар'єри для потенційної конкуренції**	**Вихідне інституційне середовище конкуренції**
		Горизонтальна структура ринку	Концентрація та узгоджені дії для балансу позицій	Контроль за концентрацією, узгодженими діями, а також рішеннями органів державної влади щодо управління підприємствами державної форми власності					**Горизонтальна структура ринку**	
		Вертикальна структура галузі	Концентрація та узгоджені дії	Стимулювання розвитку альтернативних технологій/ каналів товароруху			Контроль державної допомоги		**Вертикальна структура галузі**	
		Диференціація та інновації	Запровадження інноваційного продукту з використанням сучасних технологій		Галузеві виставки, інформаційні кампанії, просування множини інноваційних альтернатив	Освітні кампанії	Нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності	Фінансування фундаментальних наукових досліджень	**Диференціація та інновації**	
	Поведінкові	**Інформаційні ефекти взаємодії**	Підвищення прозорості трансакцій	Створення дієвої системи сигналів у галузі			Стандартизація та сертифікація	Прозоре нормативно-правове поле	Публічність державної політики	**Інформаційні ефекти взаємодії**	
		Спосіб контрактації	Перегляд діючих контрактів	Запровадження інституту медіації			Контроль публічних закупівель		Ефективне правозастосування	**Спосіб контрактації**	
		Соціальний капітал	Балансування інтересів малих суспільних груп			Балансування інтересів великих суспільних груп				**Соціальний капітал**	
			Бізнес		**Громадськість**		**Держава**			
			Інституційні суб'єкти							

неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної інформації).

Серед найпоширеніших економічних причин, що загрожують обмеженням або іноді навіть зникненням конкуренції на ринку, слід назвати поведінку суб'єктів ринку, що обмежує конкуренцію; наявність ринкових структур, які створюють бар'єри для існування конкуренції на ринковому просторі (монополія, високий рівень концентрації ринку, зловживання домінуючим становищем тощо), що випливає з вертикальної структури галузі.

На відміну від горизонтальної конкуренції, яка розгортається між виробниками товарів-замінників та може поширюватися на реалізацію комплементарних благ, вертикальна конкуренція відбувається між суб'єктами різних етапів технологічного ланцюга чи вертикалі товароруху й передбачає боротьбу вже не стільки за споживача, скільки за вигідніші умови реалізації/закупівлі товарів, зрештою, за контроль над більшою часткою галузевого прибутку [3].

Зростаюча концентрація ринків торговельних послуг вимагає дослідження взаємовідносин підприємців через призму передумов формування переговорної сили між суб'єктами підприємницької діяльності.

Об'єктивним чинником наявності переговорної сили є ринковий показник частки компанії на ринку. Ведення переговорів з контрагентом-монополістом здебільшого приведе до поразки та встановлення невигідних умов домовленості під тиском переговорної сили. Ефективно протидіяти відповідному монополісту зможе лише не менш потужний монополіст.

Українське законодавство не має ефективних регуляторів вертикальної конкуренції. Так, аналіз текстів Закону України «Про захист економічної конкуренції», Господарського кодексу України, Методики визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку та інших нормативних актів у сфері захисту та розвитку конкуренції свідчить про відсутність в них не тільки категорії «вертикальна конкуренція», але й потенціалу її існування. Конкурентами тут визнаються тільки ті компанії, які є учасниками релевантного ринку, реалізуючи однакову або схожу продукцію спільній групі споживачів. Саме це обмеження не дає змогу АМКУ ефективно протидіяти зловживанням переговорною силою на національному ринку, що свідчить про необхідність законодавчих змін, які знищать наявні обмеження на захист вертикальної конкуренції загалом і в торговельній галузі зокрема [3].

До інституційних обмежень розвитку конкурентних відносин у внутрішній торгівлі можна віднести низький рівень довіри підприємців до органів державної влади загалом та конкурентного відомства зокрема. Учасники ринків торговельно-посередницьких послуг сприймають негативно регулюючі органи державної влади, що, як наслідок, унеможливлює встановлення конструктивного діалогу між підприємствами та органами державної влади. Однією з основних задач держави є змінення уявлення суб'єктів господарювання про роль держави у сфері регулювання конкурентних відносин, зокрема АМКУ.

Таким чином, рішеннями, які стимулюватимуть розвиток конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі, є такі дії, спрямовані на подолання бар'єрів розвитку потенційної конкуренції:

1) концентрація та узгоджені дії суб'єктів господарювання для балансування позицій домінуючого ядра та конкурентної периферії на рівні горизонтальної структури ринку;

2) концентрація та узгоджені дії суб'єктів господарювання для урівноваження переговорної сили на верхньо- та нижньо-суміжних ланках галузі;

3) стимулювання розвитку альтернативних технологій/каналів товароруху через формування ефективних інститутів у вигляді асоціацій та профільних об'єднань, взаємодія дрібних учасників ринку, тобто об'єднаних у спілки виробників, оптовиків, торговців, в окремому сегменті задля обмеження негативних ефектів концентрації та диверсифікації руху різними каналами;

4) підвищення прозорості ринкових трансакцій через удосконалення форм звітності;

5) зміна способу контрактації через перегляд умов діючих контрактів задля захисту суб'єктів бізнесу;

6) створення єдиного правового поля для захисту діяльності суб'єктів сфери внутрішньої торгівлі задля мінімізації підприємницьких ризиків;

7) подолання інституційного вакууму через створення довіри між органами державної влади та бізнесом, дієвої системи сигналів у галузі;

8) запровадження інституту медіації, що допоможе вирішити спори без судового розгляду через залучення посередника, тобто медіатора, який допоможе проаналізувати конфліктну ситуацію так, щоби зацікавлені сторони самостійно змогли вибрати варіант рішення, який задовольняв би інтереси та потреби всіх учасників конфлікту; така практика, запроваджена в країнах ЄС, на відміну від формального судового процесу, дає змогу сторонам під час медіації доходити згоди самостійно, що скорочує час і задіяні ресурси задля вирішення конфлікту;

9) балансування інтересів малих суспільних груп.

Одним зі шляхів вирішення поставлених завдань є створення профільних груп та асоціацій задля об'єднання зусиль заради становлення та розвитку сприятливого інституційного середовища.

Прикладом такої асоціації в Україні є Асоціація Ритейлерів України, у яку входять 60 українських та міжнародних брендів. Місією Асоціації є об'єднання зусиль компаній роздрібної торгівлі під час становлення та розвитку цивілізованого ринку рітейлу України.

Як було зазначено вище, однією з важливих інституцій щодо впливу на формування інституційної структури внутрішньої торгівлі є громадськість.

В Україні нині досить слабка позиція громадськості щодо питання розвитку конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі, яка має виражатися у захисті прав споживачів, забезпеченні контролю за якістю товарів та послуг через лобіювання прийняття рішень виконавчого характеру, просвітницькій роботі.

Щодо громадськості, то кроками, які стимулюватимуть розвиток конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі, є участь у прийнятті рішень, спрямованих на подолання бар'єрів для потенційної конкуренції; участь у прийнятті рішень, спрямованих на контроль за концентрацією, узгодженими діями, а також рішеннями органів державної влади щодо управління підприємствами державної форми власності; організація галузевих виставок, інформаційних кампаній, ілюстрація та просування множини інноваційних альтернатив товарів/технологій/способів конкуренції; участь у створенні інституту медіації; участь у створенні системи сигналів галузі; проведення освітніх компаній; балансування інтересів великих та малих суспільних груп.

Нині Україна вибрала європейський вектор руху, тісно співпрацюючи з Європейським Союзом. Однією з найважливіших умов подальшої співпраці є лібералізація торгівлі, досягти якої можна шляхом усунення впливу адміністративних обмежень, які значною мірою впливають на рівень тіньової економіки в національному господарстві. Науковці доводять, що ступінь розвитку конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі залежить від привабливості інституційного середовища та ефективності застосування нормативно-правових норм, які регулюють відносини учасників фінансово-господарської діяльності або обмежують їх взаємодію.

За функціональним призначенням адміністративні бар'єри мають захистити споживачів від неякісної продукції, знизити можливості опортуністичної поведінки підприємців, забезпечити ефективну конкуренцію, але на практиці бачимо перевищення оптимальних меж адміністрування органами державної влади, що нівелює позитивний ефект та приводить до зниження рівня конкурентоспроможності ринкового середовища, провокує підприємців до подолання бар'єрів неринковими методами.

Як було зазначено, сфера внутрішньої торгівлі є однією зі швидко зростаючих галузей з великим потенціалом соціально-економічного розвитку, проте аналіз сучасних тенденцій свідчить про високий рівень концентрації «неефективних інститутів», що створюють так звані інституційні пастки, які поглиблюють дисбаланс сил внаслідок змін у конкурентному середовищі.

Прикладами найбільш небезпечних «інституційних пасток», що приводять до перекосів в екосистемі внутрішньої торгівлі, є бартерні операції та практика відсутності платежів. Інституційними передумовами для виникнення обох явищ є темпи інфляції та втрата платоспроможності суб'єктами внутрішньої торгівлі, що приводить до перекосів у рамках трансакційних витрат і бартеру.

Практика відсутності платежів між постачальниками та споживачами виникла внаслідок завищеної вартості кредитних ресурсів, корупції та рейдерства. При цьому суб'єкти торговельних відносин продовжують використовувати неоплачені ресурси, порушуючи платіжну дисципліну та фінансові цикли обох сторін угоди.

Продовжуючи дослідження, окремо виділяємо існування економічних, адміністративних та правових обмежень.

До правових обмежень належать бюрократичні процедури оформлення дозвільної документації, ліцензій, патентів, що спонукає до підвищення трансакційних витрат підприємців, а також створює штучний попит на посередників, які надають свої послуги щодо вирішення адміністративних питань з оформлення документації. Ці додаткові витрати підприємець змушений закладати у вартість кінцевого продукту, порушуючи право споживача на справедливу ціну.

До адміністративних обмежень належать ті, що виникли внаслідок дії органів влади, місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління, такі як заборона або перешкода створенню нових підприємств; встановлення обмежень на здійснення окремих видів діяльності або виробництва без вагомих причин; штучне обмеження придбання певних видів товарів, не заборонених законодавством України; пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до вступу в асоціації, концерни, міжгалузеві чи інші форми об'єднань або здійснення узгоджених дій концентрації суб'єктів господарювання в інших формах; пряме або опосередковане примушення суб'єктів господарювання до пріоритетного укладення договорів, першочергової поставки товарів певному колу споживачів чи першочергового їх придбання у певних продавців; дії, спрямовані на централізований розподіл товарів, а також розподіл ринків між суб'єктами господарювання за територіальним принципом, асортиментом товарів, обсягом їх реалізації чи закупки або за колом продавців чи покупців; встановлення заборони на реалізацію певних товарів з одного

з регіонів країни в інший або надання дозволу на реалізацію товарів з одного регіону в інший в певному обсязі чи за виконання певних умов; надання окремим суб'єктам господарювання пільг чи інших переваг, які ставлять їх у більш вигідне становище відносно конкурентів, що приводить до перекосу конкурентного середовища; створення перешкод окремим суб'єктам господарювання, що ставить їх у невигідне становище порівняно з конкурентами, а також приводить до спотворення конкуренції [3].

Слід пам'ятати, що головною метою підприємців у процесі здійснення фінансово-господарських операцій є максимізація власної вигоди, наслідком чого є оптимізація й продуктивність використання ресурсів фірми, сприяння розвитку підприємства та його перехід на новий рівень масштабу, а метою органів державної влади у сфері регулювання конкурентних відносин є забезпечення розвитку конкурентного середовища заради подальшого економічного зростання економічної системи в національному масштабі. Отже, має місце спільний вектор розвитку, в якому роль держави має проявлятись у регулюванні взаємовідносин учасників ринку, а також сприянні усвідомленню суб'єктами цієї ролі.

Серед форм регулювання внутрішньої торгівлі традиційно виділяють правові та економічні. Правові форми пов'язані зі встановленням норм права та їх застосуванням, здійсненням юридично значущих дій. Норми права мають вписуватись у загальну правову систему та бути адекватними наявному економічному середовищу й суспільному рівню розвитку. Економічні форми регулювання внутрішньої торгівлі виражені визначенням порядку провадження торговельної діяльності, контролем за дотриманням норм і правил, встановлених законодавством, стимулюванням розвитку торговельної діяльності, наданням підтримки вітчизняним виробникам у виробництві та реалізації продукції, розробленням цільових та національних програм розвитку внутрішньої торгівлі, забезпеченням ефективної взаємодії органів виконавчої влади й місцевого самоврядування у сфері торгівлі, спрямованої на її розвиток.

Вдосконалення інструментів державного регулювання й проектування внутрішньої торгівлі є пріоритетним напрямом економічного зростання, що дасть можливість створити сприятливі умови ведення бізнесу у цій сфері.

З огляду на досвід європейських країн необхідно розробити проект Кодексу взаємодії між виробниками та суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі, основною метою якого буде створення соціально орієнтованої економіки, що є фундаментом підвищення рівня життя населення. Створення сприятливого інституційного середовища у сфері внутрішньої торгівлі стимулюватиме розвиток малого та середнього бізнесу, впливатиме на ширину представленого асортименту та якість товарів, підвищення рівня задоволення потреб населення, стимулюватиме підприємців відкривати нові формати, надавати споживачам якісні послуги за доступними цінами. Таким чином, можна констатувати необхідність розвитку та державного захисту конкуренції у внутрішній торгівлі, яка б забезпечила економічний прогрес та підвищення рівня добробуту населення.

Стратегічно важливим кроком до вирішення завдань державного регулювання конкурентних відносин у внутрішній торгівлі є правові методи регулювання, які передбачають контроль за дотриманням обов'язкових норм і правил, прийнятої нормативно-правової бази, яка є базисом антимонопольного регулювання й вирішує питання антимонопольного регулювання. Йдеться насамперед про дотримання прав власності, забезпечення єдиних правил ефективної взаємодії для всіх суб'єктів господарювання, прозорість дій державних регуляторів та оптимальне поєднання лібералізації та контролю з боку держави.

Таким чином, рішеннями, які стимулюватимуть розвиток конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі щодо державного регулювання, є дії, спрямовані на зниження адміністративних бар'єрів; контроль за концентрацією, узгодженими діями, а також рішеннями органів державної влади щодо управління підприємствами державної форми власності; нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності; стандартизація та сертифікація продукції; контроль публічних закупівель; підтримка розвитку малого бізнесу; контроль державної допомоги; формування прозорого нормативно-правового поля; стимулювання розвитку ринкової інфраструктури; фінансування фундаментальних наукових досліджень; забезпечення публічності державної політики; підвищення ефективності правозастосування; балансування інтересів великих суспільних груп.

Висновки з проведеного дослідження. Відштовхуючись від трьох китів інституційної структури суспільства за Дж. Коммонсом (підприємства, громадськість, держава), бачимо, що процес регулювання розвитку конкурентних відносин у сфері внутрішньої торгівлі передбачає взаємодію трьох зазначених вище інституцій, де визначну роль відіграють суб'єкти господарювання (підприємства) та держава, представлена політичними партіями, що тісно взаємопов'язані.

Щодо бізнесу необхідно брати до уваги здатність ринку до саморегулювання, коли його інституційна структура ефективна. Описані вище інституційні обмеження свідчать про недостатню ефективність інституційної структури галузі від структури власності, яка визначає ринкову владу окремих суб'єктів ринку, даючи їм змогу нав'язувати контрагентам невигідні умови трансакцій. Наявність

ринкової влади випливає з вертикальної структури галузі. Отже, одним зі шляхів вирішення проблеми коригування каналу товароруху є диверсифікація каналів продажу товарів як спосіб протидії негативним ефектам концентрації в торгівлі. У межах окремих каналів товароруху слід стимулювати розвиток конкуренції через зняття бар'єрів, з одного боку, та їх урівноваження, з іншого боку. Останнє задля обмеження негативних ефектів концентрації слід робити шляхом формування ефективних інститутів взаємодії дрібних учасників ринку, тобто формування асоціацій виробників, оптовиків, торгівців в окремому сегменті.

Завданням громадськості є забезпечення ефективного контролю на всіх етапах інституційного моделювання для уникнення ситуацій перенесення негативних ефектів з проміжних ринків на ринки кінцевої продукції у вигляді завищених цін, а також щодо якості товарів. Основними завданнями є формування й функціонування асоціацій захисту прав споживачів, їх дія на національному рівні у вигляді лобіювання інтересів споживачів під час прийняття законодавчих актів на виконавчому рівні.

Говорячи про роль держави у моделюванні розвитку конкуренції, можемо відзначити, що в торгівлі існує нагальна потреба визнання змісту вертикальної конкуренції, а також запровадження правил функціонування галузі, здатних подолати виявлені обмеження. На прикладі інших країн доведено ефективність такого моделювання й законодавчих змін, що закріпили недопустимість відповідних практик зловживання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ : видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

2. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 серпня 2013 р. № 2210-14 / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14 (дата звернення: 26.04.2019).

3. Лагутін В., Уманців Ю., Герасименко А. та ін. Внутрішній ринок і торгівля України: структурно-інституційна трансформація : монографія. Київ, 2015. 432 с.

4. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / Президент України. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 1. С. 35.

5. Про комерціалізацію державної торгівлі і громадського харчування : Указ Президента України від 31 січня 1992 р. № 70/1992. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70/92 (дата звернення: 22.04.2019).

6. Про приватизацію невеликих державних підприємств : Закон України від 6 березня 1992 р. № 2171. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2171-12/ed20060114 (дата звернення: 22.04.2019).

7. Про державне регулювання відносин в сфері торгівлі : Указ Президента України від 11 липня 1995 р. № 603. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603/95 (дата звернення: 26.04.2019).

8. Про Міністерство економіки України : Указ Президента України від 23 жовтня 2000 р. № 1159/2000. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159/2000 (дата звернення: 21.04.2019).

9. Питання Міністерства економічного розвитку і торгівлі : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF (дата звернення: 26.04.2019).

10. Валитов С., Грудницкий В. Проблемы правового обеспечения конкуренции на рынке ритейла. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2012. Т. 25 (64). № 2. С. 129–135.

11. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (дата звернення: 22.04.2019).

12. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 6 липня 1995 р. № 265/95-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 27.04.2019).

13. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування споживачів на ринку товарів : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2000 р. № 833. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF (дата звернення: 22.04.2019).

14. Про Концепцію розвитку внутрішньої торгівлі України : Постанова Кабінету Міністрів від 20 січня 1997 р. № 1449. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-97-%D0%BF (дата звернення: 22.04.2019).

15. Веб-сайт Асоціації Рітейлерів України. URL: https://rau.ua/aboutus (дата звернення: 21.04.2019).

REFERENCES:

1. Schumpeter Y. (2011) *The theory of economic development. Profit, capital, loan, interest rate and economic cycle research*. Kyiv : Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy" (in Ukrainian).

2. On protection of economic competition : the Law of Ukraine of August 11, 2013 № 2210-14 / The Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14 (accessed: 26 April 2019).

3. Lagutin V. (2015) *Internal Market and Trade of Ukraine: Structural-Institutional Transformation : Monograph* / V. Lagutin, Yu. Umantsev, A. Gerasimenko and others. Kyiv.

4. About the Strategy of Sustainable Development "Ukraine-2020" (2015) Decree of the President of Ukraine dated January 12, 2015 № 5/2015 / The President of Ukraine. Official Bulletin of the President of Ukraine, no. 1.

5. On commercialization of state trade and catering: Decree of the President of Ukraine dated January 31, 1992, No. 70/1992. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70/92 (accessed: 22 April 2019).

6. On privatization of small state-owned enterprises : Law of Ukraine dated March 6, 1992. No. 2171. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2171-12/ed20060114 (accessed: 22 April 2019).

7. On state regulation of relations in the sphere of trade: Decree of the President of Ukraine dated July 11, 1995 № 603. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603/95 (accessed: 26 April 2019).

8. About the Ministry of Economy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated October 23, 2000. No. 1159/2000. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1159/2000 (accessed: 21 April 2019).

9. Issues of the Ministry of Economic Development and Trade: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2014. No. 459. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF (accessed: 26 April 2019).

10. Valitov S., Grudnitsky V. (2012). *Problems of legal provision of competition in the retail market*. *Scientists note the Taurian National University. Vernandsky Series "Legal Sciences"*. Vol. 25 (64). No. 2. P. 135.

11. On Protection of Consumer Rights: Law of Ukraine dated May 12, 1991. No. 1023-XII. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12 (accessed: 22 April 2019).

12. On the application of registrars of settlement transactions in the field of trade, catering and services: Law of Ukraine dated July 6, 1995. No. 265/95-VR. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80 (accessed: 27 April 2019).

13. On Approval of the Procedure for Conducting Trade Activity and the Rules of Consumer Trade Services on the Goods Market: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 15, 2000. No. 833. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-%D0%BF (accessed: 22 April 2019).

14. On the Concept of Development of Internal Trade of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers dated January 20, 1997. No. 1449. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-97-%D0%BF (accessed: 22 April 2019).

15. Website of the Association of Retailers of Ukraine. Available at: https://rau.ua/aboutus (accessed: 21 April 2019).

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ В ЕМЕРДЖЕНТНІЙ ЕКОНОМІЦІ

MEANS OF REALIZATION OF THE STATE TAX ACTIVITY IN THE EMERGENCE ECONOMICS

УДК 336.027

Теліщук М.М.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії
Університет державної фіскальної служби України
Теліщук М.М.
магістр, завідувач навчальної лабораторії кафедри економічної теорії
Університет державної фіскальної служби України

Telishchuk Mykola
University of the State Fiscal Service of Ukraine
Telishchuk Myroslava
University of the State Fiscal Service of Ukraine

У статті з позиції емерджентної еволюції розглянуто сучасну податкову систему, зміни в якій відбувалися в процесі трансформації ролі держави. Будучи умовою існування держави, податки, податкові відносини та власне податкова система еволюціонували зі зміною природи, характеру, форм, ролі держави в суспільно-економічному розвитку. Останні становили об'єктивні чинники та суб'єктивні фактори її формування, значення яких вирішальною мірою зумовлене компромісом інтересів усіх суб'єктів податкових відносин. Це відповідає дії закону емерджентності. Кілька нестійких підсистем об'єднуються в систему, яка може виявитися цілком стійкою. Визначено, що податкова система є основним засобом реалізації податкової діяльності держави. Це означає, що податкова система, концентруючи в розпорядженні державної влади суспільно необхідну частку грошових ресурсів, не повинна порушувати відтворювальні інтереси.

Ключові слова: *система, емерджентність, країни емерджентного типу, податки, податкові відносини, податкова система, податкова діяльність держави.*

В статье с позиции эмерджентной эволюции рассмотрена современная налоговая система, изменения в которой происходили в процессе трансформации роли государства. Будучи условием существования государства, налоги, налоговые отношения и собственно налоговая система эволюционировали с изменением природы, характера, форм, роли государства в общественно-экономическом развитии. Последние составляли объективные и субъективные факторы ее формирования, значение которых в решающей степени обусловлено компромиссом интересов всех субъектов налоговых отношений. Это соответствует закону эмерджентности. Несколько неустойчивых подсистем объединяются в систему, которая может оказаться вполне устойчивой. Определено, что налоговая система является основным средством реализации налоговой деятельности государства. Это означает, что налоговая система, концентрируя в распоряжении государственной власти общественно необходимую долю денежных ресурсов, не должна нарушать воспроизводственные интересы.

Ключевые слова: *система, эмерджентность, страны эмерджентного типа, налоги, налоговые отношения, налоговая система, налоговая деятельность государства.*

In the article, a modern tax system from the point of view of an emergence evolution and its place in the process of the role of the state transforming is considered. Performing the role of a condition of the state existence, taxes, tax relations and the tax system itself evolved with a change in the nature, essence, forms and role of the state in socio-economic development. The latter constituted the objective and subjective factors of its formation, the significance of which, to a decisive degree, is due to the compromise of the interests of all subjects of tax relations. This is consistent in terms of the emergence law. Several unstable subsystems are combined into a system that can be quite stable. It is also determined that the tax system is the main means of implementing the tax activity of the state. The results of our study and the analysis of western economic literature, show that when it comes to macroeconomic policy of the state in the field of taxation, it means the tax activity of the state as a means of implementing economic policy. In a number of scientific works of domestic economists, the main thing is the tax policy, which acts as a primary in relation to the tax activity of the state. The following definition of the tax activity of the state is enshrined: the tax activity of the state is a set of relations aimed at harmonizing the interests of society in the course of implementing the state's economic policy in order to mitigate cyclical fluctuations in the macroeconomic situation, increase employment, stabilize prices and stimulate economic growth, aimed at developing economic efficiency, improving the status of taxpayers, and macroeconomic growth. The indisputable condition of its efficiency is compliance with the basic requirement in the development of the tax system: the types of taxes must be such that the internal potential of the category "tax" is most fully realized, namely, that the maximum balance between its objective and subjective components is achieved. This means that the tax a system that concentrates the socially necessary share of monetary resources at the disposal of state power should not violate reproductive interests.

Key words: *system, emergence, countries of the emergent type, taxes, tax relations, tax system, tax activity of the state.*

Постановка проблеми. З поняттям емерджентності пов'язане поняття країн емерджентного типу, тобто країн з економіками, що розвиваються та характеризуються значною площею ефективної території, високими темпами економічного зростання, нестабільністю політичної ситуації в країні, волатильністю зовнішньоекономічної діяльності [1].

Отже, за допомогою емерджентних властивостей можна продуктивно трактувати й досліджувати феномени складних систем (до них можна зарахувати більшість феноменів, з якими взаємодіє сучасна людина, й саму людину також), які не можна пояснити з позицій відомостей про базові частини. Наявність у цієї системи деяких особливих емерджентних властивостей, що не характерні для її елементів (блоків та підсистем) і навіть їх суми; неможливість звести властивості системи до суми властивостей її компонентів, тобто принцип появи властивостей загалом, що не виводиться зі спостережуваних властивостей частин, названий У.Р. Ешбі [2] принципом емерджентності. Цілісні властивості систем, що не зводяться без залишку до властивостей окремих елементів, називаються емерджентними (неадитивними) властивостями. У деяких системах емерджентні властивості можуть бути виведені на основі аналізу окремих елементів (емерджентність 1 роду), у більшості ж великих і складних систем такі властивості в принципі не виводяться й часто не передбачувані (емерджентність 2 роду).

Властивість емерджентності означає не тільки появу нових властивостей, але й іноді зникнення окремих властивостей елементів, що спостерігалися до їх об'єднання в систему. Очевидно, що необхідність системного розгляду об'єкта виникає саме тоді, коли виявляються його емерджентні властивості.

Необхідне різноманіття керуючої підсистеми полягає у здатності та умові функціонування системи управління. Це означає, що орган, який управляє об'єктом з великою різноманітністю параметрів та характеристик, сам повинен володіти необхідною й достатньою різноманітністю та потенціалом для управління цим об'єктом. Велика розмаїтість не може управлятися примітивною підсистемою.

У.Р. Ешбі сформулював відповідний принцип необхідної різноманітності, який полягає в тому, що керуюча підсистема (орган) повинна володіти не меншою різноманітністю, ніж керована (об'єкт). У короткому формулюванні самого автора цей принцип викладений так: тільки різноманітність може знищити різноманітність [2].

Практика показала, що керуючий орган цілком може володіти необхідною різноманітністю, достатньою для управління відносно нескладними об'єктами, за допомогою методів адміністрування (волюнтаризму). Однак керуючий орган не завжди може досягти такого розмаїття, якого було б достатньо для управління об'єктами, що володіють підвищеною різноманітністю.

У своїй праці Г.В.Ф. Гегель [3] зазначав, що держава діє завдяки своєму верховенству, тобто верховенству влади та верховенству державного права. Держава – це не тільки засіб, але й мета. Всі форми вияву, організації та дії держави можливі в умовах етатизму, тобто суверенності, отже, є необхідними умовами існування будь-якої правової юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню цієї проблематики присвячені праці зарубіжних та вітчизняних учених, зокрема роботи В. Андрущенка, Дж. Б'юкенена, В. Вишневського, Дж. Гелбрейта [11], Н. Геселевої [5], У.Р. Ешбі [2], А. Лаффера, І. Луніної, У. Петті, А. Пігу, В. Пушкарьової, Е. Селігмана, А. Соколовської, Дж. Стігліца [5], М. Теліщука [19], В. Федосова [10], Л. Шаблистої [7]. Проте окремих досліджень щодо аналізу функціонування податкової діяльності держави в емерджентній економіці та визначення засобів її реалізації досі не проводилось.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення думок науковців про функціонування податкової діяльності держави в емерджентній економіці та визначення засобів її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства держава залишається основною структурною ланкою економічних відносин. З одного боку, держава зобов'язана надати можливості для реалізації здібностей усім громадянам, а з іншого боку, вона вимагає здібностей і можливостей на утримання самої себе, тобто щодо фінансового забезпечення функцій, які на неї покладаються. Невід'ємною функцією держави є надання суспільних благ. Насамперед, задоволення суспільних потреб у державному управлінні, національній обороні, охороні громадського порядку. Одночасно суспільство й держава, яка виражає його інтереси, мають певні зобов'язання перед його членами, які з різних причин не в змозі забезпечити своє існування.

Суспільство також зацікавлене в розвитку своїх громадян, коли кожний має можливість отримати освіту, медичні послуги та інші блага. Держава бере на себе зобов'язання задовольнити цілу низку господарських потреб, а також фінансувати ті виробництва й елементи інфраструктури, які не дають прибутку окремим людям і групам осіб, але є прибутковими для всього суспільства, утримувати апарат влади і управління суспільством, що є його непродуктивними та витратними структурами, оскільки в цих сферах нічого не виробляється, але для них необхідні кошти. Для задоволення вищезгаданих потреб стягуються податки за володіння землею та майном з корпоративних та пашуальних доходів.

«Індивідуальна ціна податку – це додаткова плата, яку індивід змушений внести (у вигляді додаткових платежів) за кожну додаткову одиницю товару суспільного споживання», – зазначає Дж. Стігліц [4].

З позицій емерджентної еволюції сучасна податкова система є її продуктом, що не в останню чергу зумовлювалася змінами, які відбувалися в процесі трансформації ролі держави. Будучи умовою існування держави, податки, податкові відносини й власне податкова система еволюціонували зі зміною природи, характеру, форм, ролі держави в суспільно-економічному розвитку. Останні становили об'єктивні чинники її формування. Одночасно становлення податкової системи було невіддільним від дії суб'єктивних факторів, значення яких вирішальною мірою зумовлене компромісом інтересів усіх суб'єктів податкових відносин. Еволюція ролі та функцій держави у суспільному житті знайшла відображення у функціональному призначенні податкової системи. Це відповідає дії закону емерджентності. Емерджентність є властивістю всієї системи загалом, а не будь-яких її частин. Так, декілька нестійких підсистем об'єднуються в систему, яка може виявитися цілком стійкою. Навпаки стійка робота підсистем зовсім не є гарантією стійкості всієї системи, тому що можливості однієї підсистеми не стосуються всіх підсистем [5].

З позицій неокласичної економічної теорії соціальною сутністю конкурентного ринку є досягнення його оптимальності.

Під оптимумом економічної системи в економічній теорії, як правило, розуміється досягнення такого найкращого стану системи, коли найбільш повно задовольняються потреби всіх членів суспільства. Якщо стан суспільства є оптимальним, то очевидно, що в жодної фірми не має з'явитися причин до зміни такого стану, тому що за цих умов та обмежень економічні суб'єкти не зможуть ще більше покращити своє становище з точки зору будь-якого економічного критерію. Водночас на основі критеріїв ринкової справедливості ефективний розподіл ресурсів може бути визнаний суспільством як несправедливий, що підлягає перерозподілу. Під перерозподілом слід розуміти процес зміни наявного в суспільстві розподілу щодо теорії благополуччя, а саме корисності, доходів чи багатства, задля досягнення більшої соціальної справедливості. Таким чином, перерозподіл стає єдиною сферою економічних відносин, де умовою для державного втручання може бути не аргумент підвищення ефективності, а аргумент соціальної справедливості. Первинність критерію справедливості над критерієм ефективності в галузі перерозподілу доходів всупереч загальноприйнятій думці не завжди супроводжується конфліктом інтересів, коли покращення становища одних досягається за рахунок інших. Можливі ситуації коли передача багатства або доходу від одного індивідуума іншому збільшує задоволеність або корисність для обох індивідуумів. В цьому разі слід вважати, що в перерозподілі досягнуто Парето-покращення. Коли ж усі можливості підвищення корисності без зниження її для інших вичерпані, то це означає, що в перерозподільчих процесах досягнуто Парето-оптимального стану. Як відзначає Дж. Стігліц, якщо економіка опинилася в ситуації недосягнутих критичних споживчих можливостей, то можна одночасно досягти як егалітаризму, так і підвищення ефективності [4].

Слід зазначити, що навколо питання перерозподілу ресурсів серед науковців продовжується полеміка. Одні вважають, що досягти врівноваженого перерозподілу взагалі неможливо й ставлять під сумнів необхідність діяльності держави в цій сфері (Дж. Мірліз). На нашу думку, потрібно погодитися з науковцями на чолі зі Дж. Стігліцем, який вважає, що «коли ми хочемо створити податкову систему достовірною і неперекрученою, ми розуміємо під цим, що інтереси індивідуума не будуть зачіпатись. Податок є невикривляючим тоді і тільки тоді, коли індивід не може зробити нічого задля зміни своїх податкових зобов'язань» [4].

Відзначимо, що довгий час панівним було лише класичне уявлення про значення податків в економіці. Класики економічної теорії, такі як А. Сміт, У. Петті, Ж.Б. Сей, Д. Рікардо, вважали економіку сталою, саморегулівною системою, де податки виконували лише роль джерела доходів бюджету. Зокрема, Д. Рікардо вважав, що податки повинні використовуватись лише з фіскальною метою, оскільки вони перешкоджають процесам утворення і нагромадження капіталу, тому найкращим податком є найменший податок [6]. Пізніше у зв'язку зі зміною та ускладненням економічних відносин у суспільстві чітко виявились два напрями економічних досліджень щодо ролі держави та державного регулювання економіки. Їх представляли прихильники обмеженої інтервенції держави в економічні процеси та послідовники Дж. Кейнса, який у 30-і роки XX ст. науково обґрунтував процеси втручання держави в економіку. Крім цього, в неокласичній теорії широкого розвитку набули такі напрями, як монетаризм (М. Фрідмен, Дж. Мід та інші науковці), теорія раціональних очікувань (Р. Берроу, Р. Лукас та інші вчені), теорія пропозиції (А. Лаффер, Дж. Гільдер та інші дослідники). Представники неокласичної теорії розглядали податкову діяльність як інструмент, за допомогою якого можна допомагати збалансувати зростання виробництва, попит та пропозицію, підпорядковуючись ринковому господарству. Зокрема, теорія монетаризму, розроблена М. Фрідменом, передбачала обмеження ролі держави лише діяльністю у сфері регулювання грошей в обігу, а податки разом з процентною ставкою повинні були сприяти виконанню цієї функції задля приборкання інфляції. Однак на практиці, незважаючи на привабливість цієї ідеї, результати були неадекватними очікуваним, оскільки не враховували інші фактори, які впливають на інфляційні процеси. На противагу монетаристам, прихильники концепції раціональних очікувань відкидали державне регулювання економіки взагалі, а заходи економічної політики вважали неефективними та безперспективними. Вони відстоювали необхідність надання максимально можливої свободи ринковим регуляторам для впливу на напрям та перерозподіл потоків капіталу. Прихильники теорії пропозиції також заперечували ідею використання податків як засобу антициклічної дії на економіку. Ключем до вирішення найгостріших економічних проблем у них вважається стимулювання широкої приватної ініціативи та приватного підприємництва, а найважливішим важелем такого стимулювання – зниження податкових ставок і надання податкових пільг та привілеїв корпораціям. На їхню думку, через стихійний ринковий механізм та підвищення пропозиції можна забезпечити ефективне використання ресурсів і стимулювати попит на продукцію. Будь-яке збільшення витрат бюджету на такі цілі відкидалося, відхилялися також витрати на соціальні потреби. Таким чином, представники теорії економіки пропозиції за допомогою одночасного скорочення податків і державних витрат мали

намір вирішити основні завдання, а саме зменшити державне втручання в економіку, уповільнити інфляцію та збільшити темпи економічного зростання [7]. Слід зауважити, що теорія економіки пропозиції передбачає, що задекларoване скорочення ставок податків має бути організоване таким чином, щоби забезпечити зростання податкових надходжень та одночасно привести до скорочення бюджетного дефіциту. Серед необхідних для цього заходів прихильники теорії економіки пропозиції виділяють раціоналізацію структури податків та скорочення сфери необґрунтованих податкових пільг [8]. Водночас аналіз економічної літератури показує, що значна кількість економістів занадто обережно ставиться до скорочення податків щодо економіки пропозиції. Серед основних застережувальних моментів ними виділяються очікуваний позитивний вплив скорочення податків на стимули до праці, адже збережень та інвестицій у реальній дійсності може виявитися недостатньо; більш тривалий період будь-яких зрушень сукупної пропозиції, адже тоді вплив на попит відчувається в економіці значно швидше [9].

Як уже нами відзначалось, основні підходи до державного регулювання економіки розробив Дж. Кейнс, а в їх основі лежить можливість управління сукупним попитом. Варіюючи різницею між доходами та витратами бюджету залежно від конкретних економічних умов, держава може підтримувати баланс між нагромадженням та застосовуваним у виробництві капіталом, іншими словами, цілеспрямовано впливати на обсяг сукупного попиту, а через нього – на величину пропозиції. Підтримуючи погляди Дж. Кейнса, американський економіст Д. Дью стверджував, що в сучасному суспільстві податки функціонують скоріше як регулятори, ніж як дохідний захід [10]. Зниження податкових ставок зумовить зменшення податкових надходжень та збільшить бюджетний дефіцит. Важливим є також твердження про дію «вбудованих стабілізаторів», яке сформулювали прихильники теорії Кейнса, тобто про механізм, який автоматично реагує на зміну економічного становища без здійснення певних кроків з боку уряду. До основних вмонтованих стабілізаторів належить механізм зміни податкових надходжень. Сума податків залежить від розміру доходів. При цьому використовується прогресивна система оподаткування. Тут слід зауважити, що відомий економіст сучасності, американський вчений Дж. Гелбрейт [11] вважає, що, як і раніше, найефективнішим засобом більш рівномірного розподілу доходів залишається прогресивна шкала подоходного доходу. Отже, в період зростання ВВП податкові надходження автоматично зростають, що забезпечує зниження купівельної спроможності та стримування економічного зростання. До вмонтованих стабілізаторів належать також системи допомоги безробітним, різних соціальних виплат, програми підтримки малозабезпечених верств населення, що перешкоджають різкому зменшенню сукупного попиту навіть у період економічного спаду. В періоди підйому та скорочення безробіття виплата допомоги або припиняється, або зменшується, що стримує сукупний попит [12]. У період зменшення ВВП автоматичне зниження податкових надходжень та зростання бюджетних витрат, збільшуючи бюджетний дефіцит, здійснюють стимулюючий вплив на виробництво завдяки збільшенню сукупного попиту. В цьому полягає сутність недискреційної податкової політики. Наприклад, у США вбудовані стабілізатори здатні зменшити коливання національного доходу приблизно на третину [13]. Наявність різних типів регулятивної податкової діяльності природно ставить питання про можливість та доцільність їх використання. Модель, заснована на концепції саморегульованого ринку, була використана Польщею; модель, яка передбачає проведення активної регулятивної політики з боку держави, – США, Японією, Німеччиною.

Слід відзначити, що результати нашого дослідження та аналіз західної економічної літератури свідчать про те, що коли йдеться про макроекономічну політику держави у сфері оподаткування, то мається на увазі податкова діяльність держави як засіб реалізації економічної політики. У низці наукових праць вітчизняних економістів переважно йдеться про податкову політику, яка є первинною по відношенню до податкової діяльності держави. Зокрема, С. Юрій та Й. Бескид характеризують податкову політику як діяльність держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. У «Фінансовому словнику» А. Загороднього, Г. Вознюка та Т. Смовженка визначається, що податкова політика – це державна політика оподаткування юридичних та фізичних осіб. Її метою є формування державного бюджету за одночасного стимулювання ділової активності підприємств. Вона реалізується через систему податків, податкових ставок і податкових пільг [14]. Л. Дикань, Т. Воїнова, Є. Бережний вважають, що «податкова політика – це сукупність заходів держави щодо впровадження системи податків і конкретних форм та методів їх справляння, що відповідають конкретним історичним умовам і враховують традиції й менталітет нації» [15, с. 107–112].

Пропонуємо таке визначення податкової діяльності держави: сукупність відносин, спрямованих на узгодження інтересів суспільства у ході реалізації економічної політики держави задля пом’якшення циклічних коливань макроекономічної кон’юнктури, збільшення рівня зайнятості, стабілізації цін та стимулювання економічного зростання, що спрямована на розвиток ефективності

господарювання, покращення становища платників податків, економічне зростання на макрорівні [16, с. 22–28; 17, с. 34–37].

Таким чином, використання в Україні податкової діяльності держави як засобу макроекономічного регулювання є одним з найактуальніших сучасних завдань. Його вирішення потребує вивчення світового досвіду. Однак слід враховувати, що у специфічних економічних умовах України цей засіб може дати зовсім інші наслідки, ніж у країнах з розвиненою ринковою економікою, і ніж ті, на які розраховували під час впровадження. Як свідчить практика, в Україні в умовах значного рівня монополізації, економічної та політичної нестабільності на зростання сукупного попиту під впливом стимулюючої податкової діяльності виробники інвестиційних та споживчих товарів реагують не збільшенням обсягів виробництва, а їх скороченням та підвищенням цін. Для того щоби стимулююча податкова діяльність сприяла суттєвому зростанню попиту підприємств на інвестиційні товари, отже розширенню їх виробництва, вона має поєднуватися з:

– комплексом заходів, зокрема податкових, вжиття яких забезпечило б активізацію інвестиційної діяльності комерційних банків, тому що власних коштів підприємств недостатньо для проведення серйозної інвестиційної політики в умовах зносу більшості основних фондів підприємств;

– активізацією приватизаційних процесів, а також чітким визначенням та гарантуванням прав власності, що дасть можливість власникам і менеджерам отримувати прибутки від виробництва та інвестування й зацікавить їх в інвестуванні коштів;

– демонополізацією економіки, яка змусить підприємства реагувати на зростання сукупного попиту не підвищенням цін, а розширенням виробництва;

– стабілізацією інфляційних процесів, що посилить привабливість інвестицій;

– політичною та правовою стабілізацією, яка сприятиме зростанню впевненості підприємців у майбутньому та стимулюватиме їх до інвестування в економіку.

Вжиття такого комплексу заходів сприятиме, з одного боку, накопиченню вивільнених фінансових засобів, необхідних для організації процесу відтворення, а з іншого боку, розкриттю підприємницької ініціативи як підприємств, так і приватних осіб.

Щодо зростання попиту на споживчі товари, отже, створення умов для розширення їхнього виробництва, то податкова діяльність у сфері особистого прибуткового оподаткування повинна поєднуватися із суттєвим зростанням особистих доходів на базі глибокого реформування системи оплати праці на державних підприємствах і в бюджетній сфері. Це змінить співвідношення складових частин валового доходу країни на користь заробітної плати, дасть можливість реформувати податкову систему щодо підвищення в ній ролі пашального прибуткового податку й зменшення ролі корпораційного податку. Зменшення частки податку на прибуток у податкових надходженнях до державного бюджету розширить можливості його використання задля регулювання економічних процесів.

Стабільність податкової системи характеризується тривалою постійністю переліку податків, умов їх стягнення, а також закріпленням податків за рівнями бюджетної системи як їхньої дохідної бази. В багатьох зарубіжних податкових системах законодавчо визначені повноваження центральної та територіальної (місцевої) влади, встановлена система податкових взаємовідносин. Наприклад, у США служба внутрішніх доходів є окремою системою, податкові системи штатів та муніципалітетів також є самостійними. Водночас діє механізм податкового регулювання, коли частина федеральних податків зараховується до бюджетів штатів, які найбільше потребують додаткового залучення коштів. Нині найбільш централізованою вважається податкова система Я+понії, але й там за рахунок центральних податків фінансується розвиток адміністративних одиниць за чітко відпрацьованими правилами в розрізі переважно загальнонаціональних програм розвитку. Практично в усіх країнах, де діє апробована роками податкова система, міжтериторіальні податкові відносини формуються залежно від державного устрою: в унітарних державах податкова система централізована, у федеративних державах окремі податки закріплюються за рівнями влади, але діє механізм їх перерозподілу, в конфедераціях же кожна структурна одиниця держави має власну податкову систему.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, беззаперечною умовою ефективності податкової діяльності держави, тобто свідченням позитивної ролі податкової системи, є виконання під час її побудови основної вимоги: види податків повинні бути такими, щоби найповніше реалізовувався внутрішній потенціал категорії «податок» за рахунок досягнення максимально можливої рівноваги між його об’єктивними та суб’єктивними началами. Це означає, що податкова система, концентруючи в розпорядженні державної влади суспільно необхідну частку грошових ресурсів, не повинна порушувати відтворювальні інтереси підприємництва. На практиці цього можна досягти паритетом податковий функцій. Функції податку нероздільно взаємопов’язані. Раціональність оподаткування визначається перш за все рівнем відносної рівноваги між ними.

Ефективність практичної діяльності держави у сфері оподаткування характеризується певними кількісними параметрами та показниками. Однак

функціонування податкової системи на практиці не завжди співпадає з тими функціями, які притаманні їй за економічною природою, тобто визначені глибинним потенціалом економічної категорії "податок". Найбільш повна реалізація цього потенціалу є метою податкової діяльності держави в системі ринкового господарства, тому слід виявити цей потенціал, а це можна зробити лише на основі визначення сутності трансформації ролі держави в економіці сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Яценко Г. Інноваційний розвиток країн емерджентного типу. *Економіст*. 2012. № 8 С. 23–28. URL: http://ua-ekonomist.com (дата звернення: 17.05.2019).
2. Эшби У.Р. Введение в кибернетику. Москва : Ин. лит., 1959. 432 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Философия права / пер. с нем. ред. и сост. Д. Керимов, В. Нерсесянц ; авт. вступ. ст. и примеч. В. Нерсесянц. Москва : Мысль, 1990. 524 с.
4. Стиглиц Дж. Экономика государственного сектора / пер. с англ. Москва : ИНФРА-М, 1997. 720 с.
5. Геселева Н.В., Заріцька Н.М. Емерджентні властивості системи. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 7. С. 93–96.
6. Рикардо Д. Начало политической экономии и налогового обложения. Анталогия экономической класики. Москва : Эконов, 1993. Т. 1. 460 с.
7. Шаблиста Л. Податки як засіб структурної перебудови економіки. Київ : Інститут економіки НАН України, 2000. 215 с.
8. Мэдисон А. Экономическое развитие в странах Запада. Москва : Прогресс, 1967. 176 с.
9. Косса Л. Основы финансовой науки / пер. с ит. Москва, 1900. 240 с.
10. Федосов В. Налоги в экономике современного капитализма (на примере ФРГ). Киев : Высшая школа, 1997. 192 с.
11. Гэлбрейт Дж.К. Справедливое общество. Гуманистический вигляд. Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Иноземцева. Москва : Academia, 1999. 318 с.
12. Экономическая теория / под ред. А. Добрынина. Санкт-Питербург : Интер-Паблишин, 1987. 480 с.
13. Макконел К., Брю С. Экономикс : принципы, проблемы и политика / пер. с англ. Киев : Хатар-Демос, 1993. 785 с.
14. Загородній А., Вознюк Г., Смовженко Т. Фінансовий словник. Львів : Центр Європи, 1997. 571 с.
15. Дикань Л., Воїнова Т., Бережний Є. Деякі аспекти оподаткування в Україні. *Фінанси України*. 1999. № 4. С. 107–112.
16. Теліщук М. Податкова діяльність держави як інструмент реалізації економічної політики. *Науковий вісник*. 2000. № 1 (7). С. 22–28.
17. Теліщук М. Соціалізація податкової діяльності держави в емерджентній економіці. *III International Scientific Conference Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development* : Conference Proceedings, Leipzig, April 26th, 2019. Germany : Baltija Publishing, 2019. P. 34–37.

REFERENCES:

1. Iatsenko H. (2012) Innovatsiinyi rozvytok krain emerdzhentnoho typu [Innovative development of the countries of the emergent type]. Ekonomist, no. 8, pp. 23–28. URL: http://ua-ekonomist.com.pdf (accessed: 17 May 2019).
2. Eshbi U.R. (1959) Vvedeniye v kíbernetiku [Introduction to cybernetics]. Moscow : In. lit. (in Russian).
3. Hehel H.V.F. (1990) Fylosofyia prava [Philosophy of law] / per. s nem. red. y sost. D. Kerymov, V. Nersesiants ; auto introduction, art. and note V. Nersesiants. Moscow : Mysl' (in Russian).
4. Styhlyts Dzh. (1997) Ekonomika hosudarstvennoho sektora [Public sector economy] / per. s angl. Moscow : YNFRA-M (in Russian).
5. Geseleva N., Zaritskaya N. (2013) Emerdzhentnyye svoystva sistemy. [Immersive properties of the system]. Biznes-Inform, no 7, pp. 93–96.
6. Rikardo D. (1993) Nachalo politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya [The beginning of political economy and taxation] : antalogiya ekonomicheskoy klassiki : v 2-kh t. T. 1. Moscow : Ekonov (in Russian).
7. Shablysta L. (2000) Podatky yak zasib strukturnoyi perebudovy ekonomiky [Taxes as a means of structural adjustment of the economy]. Kiev : Instytut ekonomiky NAN Ukrayiny (in Ukrainian).
8. Medison A. (1967) Ekonomicheskoye razvitiye v stranakh Zapada. [Economic development in the West]. Moscow : Progress (in Russian).
9. Kossa L. (1900) Osnovy finansovoy nauk / per. s it. [Fundamentals of Financial Science]. Moscow (in Russian).
10. Fedosov V. (1997) Nalogi v ekonomike sovremennogo kapitalizma (na primere FRG) [Taxes in the economy of modern capitalism (on the example of the FRG)]. Kiev : Vysshaya shkola (in Ukrainian).
11. Gelbreyt Dzh.K. (1999) Spravedlivoye obshchestvo. Gumanisticheskiy vzglyad [Fair society. Humanistic view] Novaya postindustrial'naya volna na Zapade : antologiya / ed. V. Inozemtseva. Moscow : Academia (in Russian).
12. Ekonomicheskaya teoriya (1987) [Economic theory] / ed. by F. Dobrynina. St.-Petersburg : Inter-Publishin (in Russian).
13. Makkonel K., Bryu S. (1993) Ekonomyks : pryncypy, problemy y polityka [Economics : Principles, Problems and Policies]. Kiev : Khatar-Demos.
14. Zahorodniy A., Voznyuk H., Smovzhenko T. (1997) Finansovyy slovnyk. [Financial dictionary]. L'viv : Tsentr Yevropy (in Ukrainian).
15. Dykan' L., Voyinova T., Berezhnyy Ye. (1999) Deyaki aspekty opodatkuvannya v Ukrayini [Some aspects of taxation in Ukraine]. Finansy Ukrayiny, no. 4, pp. 107–112.
16. Telishchuk M. (2000) Podatkova diyal'nist' derzhavy yak instrument realizatsiyi ekonomichnoyi polityky [Tax activity of the state as an instrument of economic policy implementation]. Scientific Herald Zb sciences UFEI, no. 1 (7), pp. 22–28.
17. Telishchuk M. (2019) Sotsializatsiia podatkovoi diialnosti derzhavy v emerdzhentnii ekonomitsi. [Socialization of the tax activity of the state in the emerging economy]. III International Scientific Conference Economy and Society: the Modern Foundation for Human Development : Conference Proceedings, April 26th, 2019. Leipzig, Germany : Baltija Publishing, pp. 34–37.

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАН І РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

DEMOGRAPHIC PROBLEMS IN UKRAINE AND THEIR INFLUENCE ON THE STATE AND DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

УДК 331.1:314.18(477)

Чумак О.В.
к.філософ.н., доцент,
доцент кафедри економічної теорії та підприємництва
Запорізький національний технічний університет
Федорченко О.К.
старший викладач кафедри економічної теорії та підприємництва
Запорізький національний технічний університет

Chumak Olena
Zaporizhzhia National Technical University
Fedorchenko Olga
Zaporizhzhia National Technical University

У статті розглянуто основні тенденції розвитку економіки України в умовах загострення демографічних проблем, пов'язаних із низькою народжуваністю, прогресуючим старінням населення, високою його смертністю та незадовільним станом здоров'я, інтенсивною зовнішньою міграцією. Досліджено негативну динаміку основних демографічних показників населення країни, яка свідчить про суттєві перепони на шляху подальшого прогресивного розвитку національної економіки та інших сфер життя українського суспільства. Проаналізовано причини, мотиви, характер і наслідки міграції населення України, що найчастіше мають негативний вплив на ефективне використання і розвиток людського потенціалу в країні. Для мінімізації та усунення негативних наслідків цих проблем запропоновано конкретні заходи з активізації діяльності органів державної та регіональної влади щодо оптимізації демографічної та міграційної політики з метою підвищення рівня народжуваності населення й охорони здоров'я громадян, мінімізації рівня передчасної смертності, адаптації всіх сфер суспільства до наслідків старіння населення, збільшення рівня зайнятості серед молоді та жінок, створення ефективного механізму регулювання міграційних процесів в умовах європейської інтеграції та глобалізації.

Ключові слова: *демографічна ситуація, старіння населення, народжуваність, смертність, здоров'я, міграція населення, соціально-демографічні чинники, зайнятість, людський потенціал, національна економіка.*

В статье рассмотрены основные тенденции развития экономики Украины в условиях обострения демографических проблем, связанных с низкой рождаемостью, прогрессирующим старением населения, высокой его смертностью и неудовлетворительным состоянием здоровья, интенсивной внешней миграцией. Исследована отрицательная динамика основных демографических показателей населения страны, которая свидетельствует о наличии существенных преград на пути дальнейшего прогрессивного развития национальной экономики и других сфер жизни украинского общества. Проанализированы причины, мотивы, характер и последствия миграции населения Украины, что чаще всего имеют негативное влияние на эффективное использование и развитие человеческого потенциала в стране. Для минимизации и устранения негативных последствий этих проблем предложены конкретные меры по активизации деятельности органов государственной и региональной власти относительно оптимизации демографической и миграционной политики с целью повышения уровня рождаемости населения и здравоохранения граждан, минимизации уровня преждевременной смертности, адаптации всех сфер общества к последствиям старения населения, увеличения уровня занятости среди молодежи и женщин, создания эффективного механизма регулирования миграционных процессов в условиях европейской интеграции и глобализации.

Ключевые слова: *демографическая ситуация, старение населения, рождаемость, смертность, здоровье, миграция населения, социально-демографические факторы, занятость, человеческий потенциал, национальная экономика.*

The world demographic problems affect the interests of all mankind. The greatest demographic contradiction that exists between countries in the global world is the rate of population growth. In developing countries, the level of population growth is the highest. And in economically developed countries, the peculiarity of growth is reflected in the reduction of the population, which is due to low birth rates and aging of the population. This group of countries also includes Ukraine.The article highlights world demographic problems that affect the interests of all mankind and shows that the greatest demographic contradiction that exists between countries in the global world is the rate of population growth. The paper reveals the main tendencies of the Ukrainian economy development in the context of the aggravation of the demographic crisis associated with low fertility, with the progressive aging of the population, its high mortality and unsatisfactory state of health, and intensive external migration. The dynamics of the main demographic indicators of the country's population, which become significant obstacles on the way of further progressive development of the national economy and other spheres of Ukrainian society life, is studied. The causes and motives of migration evoked by the unsatisfactory state of the economy and the level of incomes, the massive poverty of the population, which make Ukrainians to leave their country and seek a better fate abroad, are analyzed. The consequences of the migration of the population of Ukraine for the further economic development of the country and its labor potential are determined, which, on the one hand, increases the opportunities for the domestic workforce for career development, professional realization and increase of incomes, and on the other hand - they influence the state of the national economy negatively as a whole. , namely: creating a labor shortage in separate segments of the labor market; promote the elimination of skilled and intellectual labor potential and reduce its quality; reduce the number of able-bodied active population; devalue specialists; break family ties; create conditions for the loss of ethnic characteristics and cultural self-identification. Measures are proposed to solve the demographic situation in the country by increasing the effectiveness of the state policy in order to create the necessary conditions for stimulating the increase of the birth rate, reducing the mortality rate, increasing the number of workplaces, increasing the cost of the health care system modernization, improving the educational and professional level of the population, minimizing negative consequences of the intensification of migration processes.

Key words: *demographic situation, population aging, fertility, mortality, health, migration, socio-demographic factors, employment, human potential, national economy, state demographic and migration policies.*

Постановка проблеми. Демографічний чинник є одним із визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку держави, а проблеми оптимального демографічного розвитку слід розглядати як першочергові інтереси держави, як чинник і водночас як результат її функціонування. Від демографічних характеристик працездатного населення і показників демографічного розвитку залежить розвиток трудового потенціалу і, як результат, величина сукупного національного доходу. В умовах становлення постіндустріального, інформаційного суспільства XXI ст. ефективний розвиток національної економіки в інноваційному напрямі неможливий без глибокого розуміння наявних демографічних проблем, специфіки сучасної демографічної ситуації та міграційних процесів, що обмежують цей розвиток, визначення способів їх розв'язання та вимагають подальшого науково обґрунтованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний аналіз основних чинників демографічних проблем в Україні в сучасних умовах був здійснений у працях Г. Баб'яка, В. Думанської, Л. Іванової, О. Макарової, О. Поздняка, П. Шевчука, В. Шишкіна. Демографічні процеси і структури, якісні та кількісні параметри відтворення населення стали об'єктом дослідження українських демографів Г. Воропаєва, Б. Крімера, Л. Слюсара, В. Стешенка, З. Пальян, О. Зорі, Н. Рингач. Розгляд стану та перспектив розвитку демографічних ситуацій на рівні регіонів знайшли відображення у наукових розробках Е. Лібанової, С. Аксьонової, М. Гудзя, А. Гавриленко, М. Дуран, І. Курило, Н. Левчука, А. Федоришиної. Теоретичною основою для дослідження особливостей регулювання міграційних процесів у країні стали наукові напрацювання М. Біля, В. Близнюка, Т. Калінеску, Д. Ніконова, К. Прокоф'єва, О. Риндзюк, І. Романенко, О. Ткачова та ін. Проблематику подальшого соціально-економічного розвитку в Україні в інноваційному напрямі в умовах глибокої демографічної та міграційної кризи на світовому та національному рівнях висвітлено в наукових працях Ю. Бажала, В. Геєця, А. Даниленка, Б. Данилишина, В. Александрової, А. Грищенка, О. Гармашової, Я. Максименко. Разом із тим проблеми впливу демографічних чинників та зростаючої міграції українського населення на трудовий потенціал країни і розвиток національної економіки в умовах глобальних викликів залишаються досі недостатньо дослідженими і вимагають нових наукових розробок та переосмислень.

Постановка завдання. Затяжна криза у вітчизняній економіці, негативний вплив на неї демографічних чинників, суттєве зниження народжуваності, якості та рівня життя населення, його висока смертність спричинили реальні масштабні втрати людського капіталу країни, погіршення та старіння його трудового потенціалу. Ці негативні тенденції зумовлюють необхідність ґрунтовного дослідження демографічних проблем в Україні, реального стану її економіки в сучасних реаліях і формування пропозицій щодо вітчизняного людського потенціалу для побудови інноваційної моделі подальшого соціально-економічного розвитку країни, що й визначає мету статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світові (глобальні) демографічні проблеми зачіпають інтереси всього людства. Суперечливі тенденції демографічного розвитку окремих країн посилюють і збільшують розрив у рівнях економічного розвитку між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються.

Сучасний «демографічний вибух», який розпочався з другої половини XX ст., за своєю силою та значущістю істотно перевершує всі попередні зростання населення, які відбувалися у Європі та світі. Про це свідчать останні дані: якщо у 1980 р. населення Землі становило 4,4 млрд осіб, у 1990 р. – 5,3 млрд, у 2000 р. – 6,1 млрд, у 2019 р. – 7,7 млрд, то, за прогнозами демографів, може становити до 2025 р. понад 8,5 млрд осіб, а за песимістичним сценарієм навіть 9,4 млрд. Згідно з розрахунками експертів Всесвітнього банку, населення Землі становитиме приблизно 10–11 млрд, але не більше 14,5 млрд осіб до 2045 р., після чого стабілізується у цих межах і зростати далі не буде. Сучасний демографічний вибух є переважно результатом розвитку медицини й охорони здоров'я в індустріальних і постіндустріальних країнах (вживання імунізації і антибіотиків).

Зміст сучасної демографічної проблеми полягає у прирості населення планети у переважному обсязі за рахунок країн, що розвиваються: 95% усього зростання до 2025 р. відбуватиметься саме у цих регіонах світу.

Якщо для Європи щорічний середній коефіцієнт приросту населення на початку XXI ст. – 0,2%, то для Африки в наші дні – 3%. У 2025 р., за прогнозом фахівців, в Африці житиме в три рази більше людей, ніж в Європі: 1 млрд 580 млн проти 512 млн [1, с. 259].

Різке зростання чисельності населення, особливо в таких регіонах, як Африка, Азія та Південна Америка, пояснюється збереженням високого рівня народжуваності та зниженням рівня смертності (переважно за допомогою світового співтовариства). Але таке збільшення чисельності населення у цих країнах ускладнює вирішення багатьох соціально-економічних завдань, що стоять перед ними, призводить до зростання збройних конфліктів у них, загострення продовольчої проблеми, виснаження ресурсів, зниження рівня життя, поширення небезпечних захворювань, перетворення позитивних процесів урбанізації та міграції на негативні тощо.

Для економічно розвинених країн Північної Америки, Японії, Європи і низки інших притаманні проблеми іншого змісту: скорочення чисельності населення, яке зумовлене низьким рівнем народжуваності та старінням населення. До цієї групи країн належить й Україна.

Скорочення чисельності населення в країнах із розвиненою економікою та низьким рівнем народжуваності, передусім у країнах Європи та Японії, експерти ООН прогнозують до 2050 р., наприклад у Німеччині – на 9%, Польщі – на 17%, Латвії – на 23%, Росії – на 22%, України – на 28%, Румунії – на 29%, Болгарії – на 34% [2].

Дослідження, проведені в Україні, показують, що сьогодні нашій країні загрожує реальна небезпека – демографічна криза, яка супроводжується не лише найбільшими матеріальними збитками, а й непоправними людськими втратами.

Складна демографічна ситуація в сучасній Україні зумовлена багатьма негативними чинниками і тенденціями, які вона успадкувала не лише з радянських часів, а й здобула в умовах сьогодення через несприятливу соціально-економічну ситуацію. Найбільш гострими демографічними проблемами для українського суспільства, на думку більшості вітчизняних економістів і демографів, є: низький рівень народжуваності, що не забезпечує навіть простого відтворення населення; високий рівень його старіння, що негативно позначається на всіх показниках демографічного розвитку; зменшення чисельності населення через депопуляцію внаслідок утрати частини території країни через воєнну агресію та інтенсивну зовнішню трудову міграцію; низький рівень здоров'я, життєздатності і передчасної смертності населення, перш за все чоловіків працездатного віку; маргіналізація значної частини населення внаслідок складної перебудови соціальної стратифікації суспільства на принципах посилення економічної та соціальної нерівності [3, с. 46]. Усі ці чинники безпосередньо впливають на кількісно-якісний, кваліфікаційно-освітній рівень робочої сили, людський потенціал у цілому, які, зрештою, впливають на соціально-економічний розвиток країни, забезпечують державний та індивідуально-людський добробут її населення.

Вихідною базою для визначення масштабів демографічної проблеми в Україні є фактична чисельність населення. Станом на 1 грудня 2018 р. загальна кількість населення становила 42 177 579 осіб, і це без урахування окупованих територій в умовах відсутності перепису населення з 2001 р. Цей показник на 208 тис. нижчий, аніж за цей час у 2017 р. Для довідки: на момент підрахунку чисельності населення в 2015 р. на території України проживало 45,15 млн. осіб, у 2016 р. – 45 млн., у 2017 р. – 44,83 млн осіб. ООН раніше вже давала прогноз, згідно з яким населення України до 2030 р. може скоротитися на 3 млн осіб, а до 2050 р. її чисельність становитиме 36,4 млн осіб.

Лише в 2018 р. кількість українського населення скоротилася на 208 тис. осіб порівняно з 2017 р. Значною мірою це пов'язане зі сталою тенденцією щодо збільшення чисельності померлих над чисельністю новонароджених. Так, за даними служби статистики, із січня до листопаду 2018 р. в Україні народилося 312,6 тис осіб, а в 2017 р. – 335,5 тис, загальне співвідношення між померлими і новонародженими в середньому становить на 100 померлих тільки 58 новонароджених [4]. Таке скорочення населення України є одним із чинників, що загрожує не просто нацбезпеці, а й самому існуванню української нації.

Різке зменшення народжуваності пов'язане, насамперед, із загостренням економічних проблем функціонування сім'ї як осередку відтворення населення, зокрема з недостатньою матеріальною її забезпеченістю, неналежними житловими умовами, погіршенням побутових умов існування, зменшенням кількості дитячих садків і ясел, складністю поєднувати сімейні обов'язки з професійною діяльністю. Під час IV Всеукраїнського форуму сім'ї наголошувалося, що в країні інститут сім'ї перебуває в критичному стані і через зростання кількості розлучень, безробіття, воєнні дії на Сході держави. Так, за п'ять років війна забрала життя 13 тис українців, близько 3 тис із них – військовослужбовці. До цього слід додати ще й кількість перерваних вагітностей, яка тільки в офіційних медичних закладах щороку становить понад 100 тис [5].

Що ж до показників смертності серед українців, то її коефіцієнт за останні роки мало змінився з 2016 р. і сьогодні становить 11,1%. Основними причинами смертності в нашій країні є: низький рівень доходів населення; поширення бідності та злиденності; забруднення довкілля, відставання від досягнень сучасної медицини, зруйнована внаслідок затяжної економічної кризи система медичного обслуговування і профілактики хвороб; нестабільність, що призвела до численних тривалих стресів, захворювань та суїцидів; багаторазове подорожчання ліків. За хворобами систем кровообігу та злоякісних новоутворень зросла частка померлих за останні роки і нині займає дві третини усіх причин смертності.

Слід також ураховувати і достатньо високий рівень смертності від зовнішніх причин, у тому числі й через несприятливі умови праці, використання робочої сили на технологічно застарілих, шкідливих і небезпечних виробництвах, травми на виробництві, професійні захворювання, дорожні аварії, які є основою для передчасної смертності (до 65 років) і притаманна здебільшого для чоловіків у розквіті фізичних та інтелектуальних сил.

Щороку в Україні відбувається півмільйона кримінальних злочинів, близько 10 тис самогубств; понад 100 тис українців щороку стають на медогляд із важкими психічними розладами, що викликані вживанням алкоголю та наркотиків.

Показники смертності чоловіків в Україні у працездатному віці майже у три рази вищі, ніж у жінок (із загальної чисельності померлих у працездатному віці жінки становлять 27,7%, тоді як чоловіки – 72,3%), а різниця між очікуваною тривалістю життя жінок та чоловіків досягає 11–13 років. Рівень смертності українських чоловіків у віці 25–64 років у чотири рази перевищує смертність чоловіків європейських країн, що скорочує показники їхньої середньої тривалості життя на 15 років. Висока смертність серед чоловіків теж впливає на зменшення народжуваності через зміни у соціальному статусі жінки, розширення сфери її діяльності поза сімейних інтересів [6, с. 136].

Специфіка демографічних процесів (зростання смертності, зниження рівня народжуваності, деформація статевої структури населення та ін.) призводить до того, що загальна чисельність найбільш продуктивної групи населення віком від 20 до 40 років постійно скорочується, а кількість людей похилого віку, зайнятого у різних сферах суспільного життя, збільшується. Про це свідчать такі дані. У 2017 р. частка населення України віком від 60 років і старше становила 23% (ще 50 років тому вона становила 10,5%). Уже сьогодні за показником старіння Україна посідає 29-е місце у світі, а за прогнозами спеціалістів, особи працездатного віку в нашій країні в 2019 р. становитимуть 53,3%; у 2024 р. – 52,9%; у 2029 р. – 53%.

Демографічне старіння українського населення загалом і його працездатного контингенту зокрема зумовлює низку викликів для вітчизняної економіки, зокрема: трансформацію трудового потенціалу; зміну співвідношення економічно активної й неактивної частин населення; скорочення бази відтворення демографічного та трудового потенціалу; збільшення витрат на систему охорони здоров'я та необхідність її перебудови; зниження професійної мобільності і недостатню освітньо-професійну гнучкість старіючої робочої сили; ослаблення адаптаційних можливостей до нових змін. Усі ці виклики можуть негативно позначитися на подальшому соціально-економічному розвитку країни, особливо в умовах швидкого руху глобальної економіки в інноваційному напрямі [3, с. 46].

Важливим складником економічного розвитку країни та її трудового потенціалу є міграція, яка, з одного боку, розширює можливості для населення щодо кар'єрного зростання, професійної реалізації і збільшення доходів, а з іншого – негативно впливає на стан національної економіки у цілому, а саме: створює дефіцит робочої сили в окремих сегментах ринку праці, особливо в найбільш перспективних та інноваційних сферах діяльності; сприяє вимиванню кваліфікованого та інтелектуального трудового потенціалу і зниженню його якості; скорочує кількість працездатного активного населення; декваліфікує спеціалістів; розриває сімейні зв'язки; створює умови для асиміляції та призводить до втрати етнічних ознак і культурної самоідентифікації.

Найчастіше серед причин, які змушують усе кинути і поїхати, українці називають низький рівень життя на батьківщині (на це послалися 31% респондентів, бажаючих виїхати на ПМП за кордон), копійчані зарплати (25%), зубожіння (8%), поганий стан вітчизняної економіки (6%), обридлу боротьбу за виживання (5%). Найбільше виїхати за кордон хочуть легкі на підйом молоді люди (до 30 років) і представники так званого першого середнього віку (30–39 років), тобто найбільш продуктивна частина працездатного населення країни, що насторожує дослідників. Найчастіше схильні до міграції студенти та учнівська молодь, серед яких про виїзд за кордон замислюється практично кожен другий. Дещо рідше (чотири особи з десяти) про готовність виїхати за кордон повідомляли співробітники великих приватних підприємств, дрібні й середні бізнесмени, а також безробітні [7, с. 53].

За даними Державної міграційної служби України та МЗС України, за кордоном сьогодні 3,2 млн українців уже постійно працюють і більшість із них не планує повертатися на батьківщину. 7–9 млн. людей їдуть на заробітки за кордон, через що Україна в 2019 р. посіла перше місце у рейтингу країн із найстрімкішим скороченням працездатних ресурсів. На другому опинилася Болгарія, а на третьому – Румунія [8]. Зростаюча трудова й освітня міграція стає все більш серйозним негативним чинником, який стримує збільшення внеску людського потенціалу в створення умов для економічного зростання в країні та для подальшого розвитку національної економіки в інноваційному напрямі.

На жаль, у сучасній Україні відсутня цілісна концепція державної міграційної політики, яка була б спроможна ефективно та швидко реагувати на зміну міграційної ситуації, вживати адекватні заходи щодо регулювання міграційних переміщень.

Отже, до найгостріших сучасних демографічних проблем України належать: низький рівень народжуваності і висока смертність; депопуляція; скорочення чисельності населення працездатного віку та значна міграційна активність.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження вказує на наявність низки потенційних ризиків для сталого соціально-економічного розвитку країни, пов'язаних із сучасною складною демографічною ситуацією в Україні.

Важливим завданням держави у цих умовах має стати активна демографічна та міграційна політика, яка потребують, насамперед: створення необхідних умов для стимулювання підвищення народжуваності через формування комфортного соціально-економічного середовища, особливо для сімей із дітьми, на основі підвищення рівня й якості життя українського суспільства; зниження рівня смертності за рахунок зменшення кількості застарілих, шкідливих, працемістких виробництв і переведення їх на інноваційні рейки; поліпшення фізичного та психічного здоров'я населення, поширення в суспільстві стандартів здорового способу життя, модернізації державної системи охорони здоров'я, профілактики та ранньої діагностики; адаптація системи освіти й економічної сфери до прогресуючого старіння населення шляхом збільшення періоду продуктивної творчої праці літніх людей через формування індивідуальної мотивації до освітньо-професійного саморозвитку протягом усього життя; вдосконалення державної міграційної політики щодо більш ефективного регулювання територіальних міждержавних переміщень населення та зовнішніх трудових й освітніх міграцій, мінімізації негативних наслідків інтенсифікації міграційних процесів, створення сприятливих умов для повернення частини вітчизняних мігрантів на батьківщину.

Тільки виважене ефективне вирішення демографічних і міграційних проблем в Україні дасть потужний імпульс для зростання населення в країні, для здійснення реформування національної економічної системи в інноваційному напрямі, дасть змогу зберегти кваліфікаційний потенціал держави і досягти нових стандартів якості життя та безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Демография : учебник и практикум для академического бакалавриата / под общ. ред. М.В. Карманова. Москва : Юрайт, 2019. 287 с.

2. Современная демографическая ситуация в мире. *Stav-geo*. 19 апреля 2019 г. : вебсайт URL: https://stav-geo.ru/load/referat_doklad_statja/sovremennaja_demograficheskaja_situacija_v_mire/60-1-0-431(дата звернення: 22.05.2019).

3. Слюсар Л. Демографічні передумови інноваційного розвитку: сучасні проблеми та способи їх подолання. *Україна: аспекти праці*. 2019. № 1. С. 45–50.

4. Кириченко А. Населення України за рік скоротилось на 200 тисяч. *Громадське ua*. 19 січня 2019 р. URL: https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-za-rik-naselennya-skorotilos-na-200-tisyach (дата звернення: 21.05.2019).

5. Демографічна криза в Україні: Турчинов озвучив невтішні цифри. *Укринформ*. 01 березня 2019 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2650986-demograficna-kriza-v-ukraini-turcinov-ozvuciv-nevtisni-cifri.html (дата звернення: 21.05.2019).

6. Іванова В.І. Людський потенціал: демографічні чинники його формування в сучасних умовах. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 3(67). С. 131–139.

7. Ксёнз Л. Почему украинцы мечтают об эмиграции и куда они хотят уехать ? *Маркетинговые исследования в Украине*. 2017. № 2. С. 52–53.

8. Гавриш О. До Європи на заробітки. Як Україні вирішити проблему трудової міграції? *Слово і діло*. 25 січня. 2019 р. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/01/25/pogljad/ekonomika/yevropy-zarobitky.-yak-ukrayini-vyrishyty-problemu-trudovoyi-mihracziyi (дата звернення: 22.05.2019).

REFERENCES:

1. Karmanov M.(2019) *Demografiya : uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata* [Demography: a textbook and a workshop for academic undergraduate] Moscow: Jurait. (in Russian)

2. *Stav-geo*. (19 april 2019) (Electronic journal). Sovremennaia demohraficheskaia situatsia v mire [Modern demographic situation in the world] – Available at https://stav-geo.ru/load/referat_doklad_statja/sovremennaja_demograficheskaja_situacija_v_mire/60-1-0-431 (accessed 22 May 2019).

3. Slusar L.(2019) Demohrafichni peredumovy innovatsiinogo rozvitku: suchasni problemy ta sposoby yich podolannia [Demographic prerequisites for innovation development: current problems and ways to overcome them] *Ukraine: aspects of labor*, no. 1, pp. 45-50.

4. Kirichenko Anna (2019) Naselennia Ukrainy za pik skorotylos na 200 tysiach[The population of Ukraine for the year decreased by 200 thousand] *Public ua* (Electronic journal). Available at : https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-za-rik-naselennya-skorotilos-na-200-tisyach (accessed 21 May 2019).

5. *Ukrinform* (2019) (Electronic journal). Democratychna kriza v Ukraini: Turchinov ozvuchiv nevtishni tsifri [Democratic crisis in Ukraine: Turchinov voiced disappointing figures] Available at: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2650986-demograficna-kriza-v-ukraini-turcinov-ozvuciv-nevtisni-cifri.html(accessed 21 May 2019).

6. Ivanova V.(2018) Ludskii potentsial: demohrafichni chinnyky yoho formuvannia v suchasnykh umovakh [Human potential: demographic factors of its formation in modern conditions]. *Bulletin of socio-economic*, no. 3(67), pp. 131-139

7. Ksenz L. (2017) Pochemu ukraintsy mechtaiut ob emihratzii I kuda oni khotiat uekhat [Why Ukrainians are dreaming of emigration and where they want to leave]. *Marketing research in Ukraine*, no. 2, pp. 52-53.

8. Havrish O. (2019) Do Evropy na zarobitky. Yak Ukraini vyrishyty problemu trudovoi mihratsii? [To Europe for earnings. How to solve the problem of labor migration in Ukraine?]. *Slovo i dilo* [Word and deed] (Electronic journal). Available at: https://www.slovoidilo.ua/2019/01/25/pogljad/ekonomika/yevropy-zarobitky.-yak-ukrayini-vyrishyty-problemu-trudovoyi-mihracziyi(accessed 22 May 2019).

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

ЕВОЛЮЦІЯ МАКРОМОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО ІННОВАЦІЙНО-ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОГРЕСУ

EVOLUTION OF MACRO-MODELS OF ECONOMIC GROWTH IN THE CONTEXT OF GLOBAL INNOVATION AND HIGH-TECH POGRESS

УДК 330.35.011

Бутко Б.О.
аспірант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Butko Boghdan
Kyiv National Taras Shevchenko University

У статті розглянуто еволюцію макромоделей економічного зростання в контексті глобального інноваційно-високотехнологічного прогресу; проаналізовано моделі з нейтральним технологічним прогресом, модель трьохсекторної економіки та моделі економічного зростання з використанням людського капіталу; досліджено підходи до тлумачення категорії людського капіталу в базових моделях економічного зростання з використанням людського капіталу, впливу зовнішніх ефектів людського капіталу на інноваційний прогрес економіки задля пошуку якісно нових підходів до вирішення проблеми прискорення інноваційно-високотехнологічного прогресу в умовах глобалізації. Перспективним напрямом дослідження, на думку автора, є діагностика сучасного стану інтелектуального ресурсу України з подальшим аналізом можливостей їх застосування в трьохсекторній моделі задля акселерації інноваційно-технологічного прогресу національних економіки та інноваційної системи, а також інтенсифікації міжнародного науково-технічного співробітництва та комерціалізації високотехнологічного продукту.

Ключові слова: *макроекономічна динаміка, економічне зростання, нейтральний технічний прогрес, ендогенний технічний прогрес, людський капітал, золоте правило, сектор науково-технічних розробок, інноваційно-технічний прогрес, інноваційно-високотехнологічний прогрес, інновації.*

В статье рассмотрена эволюция макромоделей экономического роста в контексте глобального инновационно-высокотехнологичного прогресса; проанализированы модели с нейтральным технологическим прогрессом, модель трехсекторной экономики и модели экономического роста с использованием человеческого капитала; исследованы подходы к толкованию категории человеческого капитала в базовых моделях экономического роста с использованием человеческого капитала, влияния внешних эффектов человеческого капитала на инновационный прогресс экономики с целью поиска качественно новых подходов к решению проблемы ускорения инновационно-высокотехнологичного прогресса в условиях глобализации. Перспективным направлением исследования, по мнению автора, является диагностика современного состояния интеллектуального ресурса Украины с последующим анализом возможностей их применения в трехсекторной модели с целью акселерации инновационно-технологического прогресса национальных экономики и инновационной системы, а также интенсификации международного научно-технического сотрудничества и коммерциализации высокотехнологичного продукта.

Ключевые слова: *макроэкономическая динамика, экономический рост, нейтральный технический прогресс, эндогенный технический прогресс, человеческий капитал, золотое правило, сектор научно-технических разработок, инновационно-технический прогресс, инновационно-высокотехнологичный прогресс, инновации.*

Macroeconomic theories of economic growth are main instruments for stable economic development of the world and national economies, the main goal of which the GDP dynamics without unnecessary fluctuations in long runs, resources rationalization and its external effects analysis with the aim of attracting these resources to subsequent economic growth. Other tasks of these theories is technological and scientific progress improvement, human capital studies and its impact on production of innovations, search for ways to accumulate this capital. Despite the remarkable progress in identifying factors that promote uniform long run economic growth and defining various conditions that affect the macroeconomic situation, basic economic growth models testing studied in the paper has proven successful for countries where studies were conducted but totally unacceptable for post socialist economies. Trends of high-tech global market development are considered, the factors that influence the business environment of high-tech market are determined, factors of business environment development, indicators of expenditures of the real and budget sectors, R&D expenses comparison of the leading countries, differentiation of trends and determinants of the innovation potential of leading countries in this field highlighted. The article reviews the evolution of macroeconomic growth models in terms of global innovative and technological progress, models with neutral technological progress, as well as the three-sector economy and growth patterns with human capital. Approach to interpretation of the studied categories of human capital in basic growth patterns with human capital, the impact of external effects of human capital on innovation progress of the economy in order to find qualitatively new approaches to the problem of innovative and technological progress acceleration in context of globalization, investigated. Models of economic growth discussed in the article indicate the effective ways of achieving the long run goals of macroeconomic policy in terms of economic growth and accelerated innovation and technological progress. Implementation on the basis of analysis of models of individual decisions, considering the specifics of national market, is also applicable for Ukraine.

Key words: *macroeconomic dynamics, economic growth, neutral technological progress, endogenous technological progress, human capital, the golden rule, R&D, innovative and technological progress, innovations, high-tech.*

Постановка проблеми. Макроекономічні теорії економічного зростання є одними з головних інструментів стабільного економічного розвитку світового та національного господарства, основною метою яких є динаміка зростання обсягів ВВП без порушень рівноваги в коротко- та довгостроковому періодах, оптимізація комбінації ресурсів задля кращого їх використання, аналіз

зовнішніх ефектів такої раціональної комбінації ресурсів задля їх атракції на подальше зростання економіки.

Іншими важливими завданнями цих теорій є вдосконалення технологій та інтенсифікація науково-технічного прогресу; дослідження категорії людського капіталу та його впливу на продукування інновацій, пошук шляхів нагромадження цього капіталу, пошук шляхів прискорення інноваційно-високотехнологічного прогресу в контексті глобалізації та прискорення розвитку світового ринку високотехнологічної продукції як складової інноваційного поступу світової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у збагачення проблематики стійкого економічного зростання та прискореного інноваційно-технологічного прогресу зробили Г. Беккер, Є. Домар, Р. Лукас, Г. Манків, Д. Ромер, П. Ромер, Р. Солоу, Е. Фелпс, М. Фрідмен, Р. Харрод, Т. Шульц та інші вчені.

Незважаючи на значний прогрес у визначенні чинників, що стимулюють рівномірне довгострокове економічне зростання, та визначенні різноманітних умов і можливостей впливу на макроекономічну ситуацію, тестування більшості базових моделей економічного зростання виявились успішними для країн, де проводились дослідження, й цілковито неприйнятними для більшості інших країн через особливості трансформаційних економік з огляду на розбіжність статистичних методик розрахунків, повноти, доступності та достовірності інформації, наявність масштабного тіньового сектору, що є істотним інгібітором розвитку техніко-економічних відносин щодо зіставлення та врівноваження можливостей різних за рівнем техніко-економічного розвитку економік та їх спільного адекватного пристосування до умов ринкової кон'юнктури в умовах невизначеності та мінливості, як наслідок, неможливості існування ефективного механізму комерціалізації, що впливає на уповільнення темпів глобального інноваційно-технологічного прогресу та розвитку ринку високотехнологічної продукції як його ключової складової.

Постановка завдання. Метою статті є ретроспективний аналіз базових моделей економічного зростання з визначенням впливу інноваційно-технічного прогресу на зростання національної та світових економік та визначення складових, що конституюють інноваційно-технологічний прогрес у більш сучасних, науково орієнтованих моделях. Іншим важливим завданням є вивчення ролі людського капіталу як визначальної складової фактору виробництва «праця» в сучасних умовах глобалізації, що задіяний у створенні продуктів з високою доданою вартістю та високотехнологічною складовою, а також аналіз плюралістичних в основі поглядів вчених щодо констатуючих параметрів людського капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першою спробою обґрунтування довгострокового зростання економіки була модель кейнсіанця Є. Домара [1]. У своїй моделі Є. Домар, як і Р. Харрод [2], використав виробничу функцію В. Леонтьєва з постійною граничною продуктивністю капіталу та невзаємозамінними факторами, що виявилось неможливим на практиці. Обидві моделі не враховують вплив технологічного прогресу на економічне зростання. Цей недолік був подоланий неокласиками Р. Солоу та Т. Сваном, в моделі яких враховується вплив технологічного прогресу, зміни кількості населення та обсягів капіталу на довгострокове зростання. Вчені використали технологічну функцію Кобба-Дугласа, що передбачає взаємозамінність ресурсів; згодом ця модель стала основою багатьох сучасних моделей економічного зростання.

Згідно з моделлю Солоу-Свана [3; 4] технологічний прогрес детермінується ефективністю сукупного працівника, впливає на зміну продуктивності праці з певним темпом. В моделі саме технологічний прогрес здатен забезпечити постійне економічне зростання, на відміну від двох інших чинників, що мають лише тимчасовий вплив. Зі введенням складника технологічного прогресу модифікується золоте правило зростання Е. Фелпса: максимізація споживання досягається за умов рівності чистого граничного продукту, темпу приросту населення та ефективності праці, зумовленої прогресом.

Недоліком моделі є визначення технологічного прогресу як екзогенного параметру; гіпотеза про те, що саме прогрес є ключовим фактором зростання, потребує подальшої конкретизації цього чинника як ендогенної складової, що знайшло подальше відображення в сучасних моделях. Крім того, модель, розроблена у 1956 р., не враховує виклики сучасності, а саме інституційні, глобалізаційні та стохастичні аспекти.

Загалом першим моделям економічного зростання Є. Домара, Р. Харрода, Р. Солоу та Т. Свана властиве визнання екзогенної природи науково-технологічного прогресу; в моделі Солоу-Свана прогрес характеризується показником сукупної продуктивності виробничих ресурсів у функції Кобба-Дугласа, який також визначає вплив інших чинників на зростання (ефективність управління, ефект концентрації капіталу, екологічний чинник тощо). Технічний прогрес визначається лише часом та має автономний характер, тобто він не корелює з іншими показниками виробничої функції; екзогенність технічного прогресу отримала назву «нейтральний технічний прогрес». Проте з часом нейтральність прогресу була піддана сумніву з огляду на припущення про те, що конвергенція між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються, за умов «нейтральності» мала відбутися,

чого насправді не сталося. Отже, усвідомлення потреби врахування прогресу як внутрішнього чинника моделі економічного зростання підштовхнуло багатьох вчених до визнання технічного прогресу як основного фактору соціально-економічного, інноваційного та високотехнологічного розвитку в умовах глобалізації та розкриття його сутності, що полягала в продукуванні ідей, їх подальшому впровадженні, поширенні та застосуванні.

Базовою досі є модель П. Ромера [5] з науково-технічним прогресом як ендогенним чинником. Технологічний розвиток пов'язаний з інтелектуальним багатством як запасом знань та ідей, накопичених сектором розробок. В моделі господарство представлене трьома секторами, а саме сектором предметів кінцевого споживання, що представлений сумарним капіталом, робочою силою та незначним обсягом людського капіталу, що його обслуговує; сектором інвестиційних товарів, що інвестує капітал у розробки та надає в оренду запатентоване устаткування сектору кінцевого споживання; сектором науково-технічних розробок, продуктом праці якого є запатентовані винаходи, створювані людським капіталом, задіяним у цьому секторі. Модель П. Ромера представлена як взаємодія трьох згаданих секторів, пов'язаних кругообігом товарних та грошових потоків. Перший сектор реалізує винаходи, що означає передачу майнових прав на винаходи сектору інвестиційних товарів, який передає запатентоване устаткування та обладнання сектору кінцевого споживання; кінцева продукція цього сектору продається іншим двом секторам, замикаючи коло товарно-грошового кругообігу. Важливими висновками цієї моделі є визначення стійких чинників економічного зростання, таких як наявні запаси людського капіталу (П. Ромер трактував людський капітал як кількість зайнятих у секторі розробок), продуктивність їх праці, ставка відсотка (визначає в моделі умови, за яких сектор інвестиційних товарів інвестує в сектор розробок), «класичні» параметри виробничої функції Кобба-Дугласа, якими є праця та капітал.

Оцінювання доцільності використання моделі П. Ромера передбачає аналіз основних показників, що сприяють економічному зростанню. Згідно з оцінками Європейської Комісії саме країни з більшою часткою капіталу, що використовується у сфері інтернет-комунікаційних технологій у створюваному ВВП, демонстрували найвищі темпи зростання. Ці дані свідчать про можливість використання моделі П. Ромера та нагальність інвестування в сектор наукових розробок і винаходів.

Однією з найважливіших форм капіталу є людський капітал. Він є сукупністю накопичених професійних знань, умінь та навичок, одержуваних у процесі освіти та підвищення кваліфікації, які згодом можуть приносити дохід у вигляді заробітної плати, відсотка або прибутку. З відомими застереженнями людський капітал може бути охарактеризований як оцінювання втіленої в індивідуумі здатності приносити дохід. У 60-х рр. XX століття Ф. Махлуп [6] ввів у науковий обіг термін «економіка знань» для визначення типу економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань є джерелом зростання (близькими та вельми широко вживаними поняттями є «інноваційна економіка», «суспільство знань», «інформаційне суспільство» тощо). Деякі фахівці вважають, що економіка знань істотно відрізняється від економіки індустріального типу, коли накопичення багатства було пов'язане з матеріальними активами, а в економіці, заснованій на знаннях, особлива увага повинна приділятися накопиченню людського капіталу, створенню такої інфраструктури, яка б дала змогу ефективніше використовувати накопичені досвід і знання у виробництві та споживанні.

Вперше людський капітал був включений в неокласичну модель економічного зростання у знаменитій (нині – класичній) роботі Р. Лукаса [7]. У його моделі економічного зростання людський капітал відіграє приблизно ту ж роль, що й науково-технологічний прогрес. Це помітно зближує модель Р. Лукаса з відомою моделлю Х. Узави [8], однак у цих моделей є принципові відмінності. Р. Лукас вперше розглянув концепцію своєрідного дуалізму людського капіталу. Суттєва риса його моделі полягає у явному виділенні двох шляхів (каналів), а саме людського капіталу та економічного зростання.

Ці два типи впливу можуть бути позначені як внутрішні (описують безпосереднє підвищення ефективності виробництва, пов'язане зі зростанням кваліфікації працівників) та зовнішні ефекти-екстерналії. Зовнішні ефекти людського капіталу характеризуються деяким середнім значенням людського капіталу в економічній системі загалом.

Згадана концепція та механізм взаємодії процесів накопичення фізичного й людського капіталів були покладені в основу побудованої Р. Лукасом ендогенної математичної моделі економічного зростання з урахуванням ефекту накопичення людського капіталу. Механізм накопичення людського капіталу передбачає навчання з «відривом від виробництва» (на відміну від відомої моделі К.Дж. Ерроу [9] "learning-by-doing"). Це навчання відбувається в рамках освітнього сектору економіки, де працівники здійснюють накопичення й розвиток людського капіталу.

Модель Р. Лукаса дала змогу, зокрема, пояснити низку емпіричних фактів, що стосуються відмінностей у темпах економічного зростання. Подальший розвиток цього напряму досліджень привів як до детального вивчення, так і до низки уточнень та узагальнень моделі Р. Лукаса. Докладний огляд

літератури з цієї тематики виходить далеко за рамки нашої роботи. Слід також відзначити, що низка робіт містить критичні зауваження щодо ролі людського капіталу в економічному розвитку як загалом, так і у зв'язку з моделлю Р. Лукаса. Особливо відзначимо роботу [10], в якій розглядається деяка модифікація моделі Р. Лукаса, що враховує амортизацію людського капіталу й наявність спадного ефекту масштабу у виробничій функції людського капіталу. Останнє пояснюється тим, що за ступенем зростання рівня людського капіталу створення додаткового людського капіталу стає все більш складною, отже, менш ефективною процедурою. Непрямим свідченням на користь цього є той факт, що в більшості розвинених країн темпи зростання показників, що описують рівень освіти, набагато вище, ніж темпи зростання національного доходу. Більше того, виявляється, що на швидкість зміни людського капіталу репрезентативного економічного агенту впливає «середній» рівень людського капіталу на ринку праці, отже, насправді «зовнішній ефект» людського капіталу має місце не тільки у сфері виробництва, але й у сфері освіти.

Ф. Агійон і П. Хоувітт [11] запропонували модель економічного зростання, засновану на ідеях Й. Шумпетера про роль творчого руйнування. Відповідно до цієї моделі економічне зростання обумовлене технологічним прогресом, який забезпечується за рахунок конкуренції між фірмами, що генерують та здійснюють перспективні продуктові й технологічні нововведення. Кожне нововведення виводить на ринок новий проміжний товар (продукт, технологію), який може бути використаний для більш ефективного, ніж раніше, виробництва кінцевої продукції.

Основною мотивацією для дослідницьких фірм є перспектива отримання монопольної ренти в разі успішного патентування нововведення. За рахунок цієї ренти покриваються витрати, пов'язані з розробленням та здійсненням нововведень. Однак монополія автоматично втрачається за появи наступного нововведення, яке веде до морального старіння наявних до цього проміжних товарів. Патент залишається дійсним весь наступний час, проте його використання стає економічно менш вигідним. Тривалість періоду між двома послідовними успішними нововведеннями є випадковою величиною з огляду на стохастичну природу інноваційного процесу.

Висновком моделі є те, що збільшення інтенсивності потоку інновацій, масштабу впливу інновацій на економіку й частки кваліфікованої робочої сили, пов'язаної з виробництвом проміжних товарів (фактично – людського капіталу у сфері НДДКР), веде до збільшення середнього темпу зростання економіки. Водночас підвищення ставки відсотка дає зворотний ефект.

Очевидно, що висновки розглянутої моделі загалом корелюються з висновками моделі П. Ромера. Зокрема, остання також прогнозує ефект масштабу від збільшення людського капіталу у сфері НДДКР.

До розроблення сучасних моделей інноваційно-технічного зростання на основі людського капіталу долучились Г. Бекер, Дж. Гросман, Д. Ромер та інші науковці.

Згадані дослідники окремо вивчали інвестування в людський капітал та його зовнішні ефекти як запоруку технічного прогресу, як наслідок, економічного зростання. Вчені дійшли висновку, що фактор виробництва «праця» поділяється на робочу сила та людський капітал. Людський капітал розглядається як сукупність накопичених знань, умінь, навичок та високої соціальної свідомості окремого працівника, що впливають на високу продуктивність його праці та обсяг випуску, що впливають на суспільство загалом (зовнішній ефект). Будь-яка модель зростання за участі людського капіталу передбачає пошук способу введення останнього у виробничу функцію. Людський капітал справляє визначний вплив на інноваційний розвиток економіки, адже саме працівники з високими показниками продуктивності праці та відповідною освітою задіяні в секторі наукових досліджень. Розуміння впливу людського капіталу на економічне зростання висвітлене також у моделях Д. Ромера, П. Ромера, Манківа-Ромера-Дейла тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Моделі економічного зростання, розглянуті у статті, визначають ефективні шляхи досягнення довгострокових цілей макроекономічної політики щодо економічного зростання та прискореного інноваційно-технологічного прогресу. Імплементація на основі аналізу моделей окремих рішень з урахуванням специфіки національного ринку можлива також для України. Зокрема, враховуючи дослідження П. Ромера, держава могла би сприяти формуванню моделі трьохсекторної економіки, вивільнивши кошти на фінансування сектору НДДКР, створивши режим найбільшого пільгового сприяння сектору капітальних товарів, що би створило стимули для інвестування в сектор НДДКР, гармонізувавши законодавчу базу у сфері інтелектуальної власності. Згідно з Р. Лукасом, підвищення освітнього рівня та практичних навичок сукупного працівника збільшує продуктивність праці більшою мірою, ніж зростання продуктивності робочої сили. В цьому контексті перспективним напрямом дослідження є діагностика сучасного стану інтелектуального ресурсу України з подальшим аналізом можливостей їх застосування в трьохсекторній моделі задля акселерації інноваційно-технологічного прогресу національних економік та інноваційної

системи, а також інтенсифікації міжнародного науково-технічного співробітництва та комерціалізації високотехнологічного продукту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Domar E. Essays in the Theory of Economic Growth. New York, 1957.
2. Harrod R. Economic Dynamics. London ; New York : Macmillan, St. Martin's Press, 1973.
3. Solow R. A contribution to the theory of economic growth. *The quarterly journal of economics*. 1956. Vol. 70. No. 1. P. 65–94.
4. Swan T. Economic growth and capital accumulation. *Economic record*. 1956. Vol. 32. No. 2. P. 334–361.
5. Romer P. Endogenous technological change. *Journal of political Economy*. 1990. Vol. 98. Issue. 5. Part 2. P. 71–102.
6. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton ; NJ : Princeton University Press, 1962.
7. Lucas Jr.R. On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*. 1988. Vol. 22. No. 1. P. 3–42.
8. Uzawa H. Optimal Technical Change in an Aggregate Model of Economic Growth. *Intern. Econ. Rev*. 1965. Vol. 6. No 1. P. 18–31.
9. Arrow K. The Economic Implications of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*. 1962. Vol. 29. No 1. P. 155–173.
10. Gong G., Greiner A., Semmler W. The Uzawa–Lucas Model without Scale Effects: Theory and Empirical Evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2004. Vol. 15. No. 4. P. 401–420.
11. Aghion P., Howitt P. Endogenous Growth Theory. Cambridge, MA : MIT Press, 1998.

REFERENCES:

1. Domar E. (1957) Essays in the Theory of Economic Growth. New York.
2. Harrod R. Economic Dynamics. London ; New York : Macmillan, St. Martin's Press, 1973.
3. Solow R. (1956) A contribution to the theory of economic growth. *The quarterly journal of economics*, vol. 70, no. 1, pp. 65–94.
4. Swan T. (1956) Economic growth and capital accumulation. *Economic record*, vol. 32, no. 2, pp. 334–361.
5. Romer P. (1990) Endogenous technological change. *Journal of political Economy*, vol. 98, no. 5, p. 2, p. 71–102.
6. Machlup F. (1962). The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Lucas Jr R. (1988) On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics,* vol. 22, no. 1, pp. 3–42.
8. Uzawa H. (1965). Optimal Technical Change in an Aggregate Model of Economic Growth. *Intern. Econ. Rev*., vol. 6, no. 1, pp. 18–31.
9. Arrow K. (1962) The Economic Implications of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*, vol. 29, no 1, pp. 155–173.
10. Gong G., Greiner A., Semmler W. (2004) The Uzawa–Lucas Model without Scale Effects: Theory and Empirical Evidence. *Structural Change and Economic Dynamics*, vol. 15, no 4, pp. 401–420.
11. Aghion P., Howitt P. (1998) Endogenous Growth Theory Cambridge, MA : MIT Press.

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ДЛЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

PROMISING DIRECTIONS FOR USE EU EXPERIENCE IN DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS IN RURAL AREAS OF UKRAINE

УДК 334.723.4

Самойленко Т.Г.
старший викладач кафедри економіки
Сумський національний аграрний університет

Samoilenko Tetiana
Sumy National Agrarian University

У статті розглянуто проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва на сільських територіях, значення розвитку та державної підтримки малих суб'єктів бізнесу для сталого розвитку сільських територій. Досліджено переваги їхнього функціонування як ефективної форми організації сільськогосподарського виробництва. Доведено, що застосування в практиці сталого розвитку сільських територій розроблених та обґрунтованих пропозицій у сфері підтримки та розвитку МП сприяє поліпшенню інвестиційної привабливості території, збільшенню конкурентоспроможності місцевих підприємств та довгостроковому поліпшенню економічної та соціальної ситуацій на селі. Передовий зарубіжний досвід показує, що задля цього доцільно використовувати стратегічне планування сталого розвитку на рівні регіону, що дає змогу встановлювати найперспективніші напрями розвитку шляхом визначення відповідних цілей та завдань.

Ключові слова: *мале та середнє підприємництво, сталий розвиток, сільські території, економіка країн ЄС, механізми регулювання й підтримки МСБ, сільськогосподарські товаровиробники, державне регулювання.*

В статье рассмотрены проблемы и перспективы развития малого предпринимательства на сельских территориях, значение развития и государственной поддержки малых субъектов бизнеса для устойчивого развития сельских территорий. Исследованы преимущества их функционирования как эффективной формы организации сельскохозяйственного производства. Доказано, что применение в практике устойчивого развития сельских территорий разработанных и обоснованных предложений в сфере поддержки и развития МП способствует улучшению инвестиционной привлекательности территории, увеличению конкурентоспособности местных предприятий и долгосрочному улучшению экономической и социальной ситуаций на селе. Передовой зарубежный опыт показывает, что с этой целью целесообразно использовать стратегическое планирование устойчивого развития на уровне региона, что позволяет устанавливать самые перспективные направления развития путем определения соответствующих целей и заданий.

Ключевые слова: *малое предпринимательство, устойчивое развитие, сельские территории, экономика стран ЕС, механизмы регулирования и поддержки МСБ, сельскохозяйственные товаропроизводители, государственное регулирование.*

The article discusses the problems and prospects for the development of small business in rural areas, as well as the importance of development and state support of small business entities for the sustainable development of rural areas. Small businesses in the developed world now are a middle class, which serves as a base for sustainable economic development. Small business in Europe is the basis of the socio-economic development of the EU. In the European Union there are over 23 million small and medium-sized businesses, which provide more than half of total turnover and value added. The advantages of their functioning as an effective form of organization of agricultural production are investigated. It is proved that the application in the practice of sustainable development of rural areas developed and reasonable proposals in the field of support and development of small farms helps to improve the investment attractiveness of the territory, increase the competitiveness of local enterprises and contributes to the long-term improvement of the economic and social situation in the countryside. Also, an important direction for increasing the efficiency of small enterprises in rural areas is the correct choice of directions for its development. Advanced foreign experience shows that for this purpose it is advisable to use strategic planning for sustainable development at the regional level. Such planning is carried out by local administrations and communities to create a picture of their future based on local resources, external and internal conditions, and determine the stages and activities to achieve sustainable development of the territory. With the help of a strategic plan, not only promising areas of development of the region are established, but also a base is created for their implementation by identifying relevant goals and objectives, as well as establishing the necessary activities. For representatives of the MP strategic plan serves as a guide to planning their own activities based on local conditions. Since commercial activities are aimed at making a profit, it is very important for entrepreneurs to have an idea as to the current and the future situation in the area. On the basis of an approved development plan for the future entrepreneurs and executives can predict their actions with the main strategic directions of development of the district.

Key words: *small business, sustainable development, rural areas, economy of the EU countries, mechanisms of regulation and support of small business, agricultural producers, state regulation.*

Постановка проблеми. Як показує досвід ЄС, мале підприємництво зі властивими йому гнучкістю, маневреністю та оперативною реакцією на мінливі економічну обстановку й вимоги ринку сприяє розвитку конкурентного середовища, отже, зростанню обсягів виробництва, розширенню асортименту товарів та послуг, підвищенню якості продукції. Малий та середній бізнес відіграє значну соціальну роль у зниженні рівня безробіття, створенні нових робочих місць загалом в Європейському Союзі, особливо в економічно відсталих регіонах. Малі підприємства дають заповзятливим людям прекрасну можливість реалізувати свої творчі можливості та ініціативу. Також варто підкреслити виключно важливу роль підприємств малого та середнього бізнесу (далі – МСБ) в розвитку науково-технічного прогресу. Малий бізнес швидше вбирає нові віяння НТП, тому що він більше пристосований до впровадження унікальних виробів, швидше й дешевше переозброюється технічно, вимагає менше капіталовкладень та забезпечує їх прискорену окупність, що ство-

рює конкурентні переваги та більший комерційний ефект від використання будь-яких інновацій.

Саме тому уряди країн – членів ЄС всіляко стимулюють створення й діяльність малих та середніх підприємств, що діють в різних сферах економіки та спеціалізуються на виробництві найрізноманітніших товарів і наданні широкого спектру послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична й методологічна основа дослідження визначається працями провідних зарубіжних та вітчизняних вчених і практиків щодо організації МСБ.

Питання розвитку МСБ в країнах ЄС широко висвітлюються та досліджуються в зарубіжній науковій літературі. Серед видатних зарубіжних економістів, які зробили у вивчення цих питань певний внесок, слід назвати таких, як Г. Баннок, П. Бамс, Дж. Курран, С. Дюхарст, К. Галлахер, А. Хоскінг, К. Левицькі, Дж. Пічлер, К. Шмідт, Х. Стюарт.

В Україні дослідження проблеми малого та середнього підприємництва є порівняно новим науковим напрямом, але вже досить важливим предметом наукового аналізу. Із зазначеної проблеми також підготовлено низку фундаментальних досліджень, докторських та кандидатських дисертацій, велика кількість статей в науковій періодиці. Значний теоретичний та практичний інтерес мають праці таких вчених, як Н. Галан, М. Денисенко, М. Єрмошенко, О. Кириченко, В. Кобилко, М. Козоріз, О. Мазур, Л. Федулова, Н. Чухрай, З. Юринець.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування й вироблення методичних та конкретних заходів щодо підвищення ефективності державної політики у сфері МСБ на основі узагальнення досвіду його розвитку в країнах – членах ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємництво та самозайнятість населення сьогодні відіграють важливу роль в економіці розвинених країн. Результати за 2018 рік ілюструють підприємницькі настрої у 44 країнах світу й показують, що українці посідають останнє місце у світі за індексом бажання, готовності та стійкості намірів відкривати та вести власний бізнес. Бажання починати свій бізнес у світі мають 49% опитуваних, в ЄС – 41%, в Україні – тільки 21%. Науковими дослідженнями підприємницької діяльності займалися відомі зарубіжні та вітчизняні економісти. Кожен з них акцентував увагу на різних складових підприємницької діяльності. Наукові дослідження та нормативно-правові акти доводять, що слід розмежовувати поняття «підприємець» та «підприємницька діяльність». Підприємницька діяльність – це «самостійна ініціативна діяльність громадян, спрямована на отримання доходу і здійснювана від свого імені, на свій ризик і під свою відповідальність або від імені та під майнову відповідальність юридичної особи» [1]. Головною відмінністю підприємницької діяльності від діяльності інших некомерційних структур є прибуток, що отримується як різниця між доходами та витратами підприємця. У строгому сенсі слова підприємцями є ділові люди, поведінка яких на ринку відрізняється пошуковим характером. Пошук нового, спрямований на виявлення нових можливостей для господарської активності, освоєння нових ринків, перехід до виробництва нових товарів та послуг, є підприємницькою діяльністю. Серед найбільш важливих цілей підприємця слід назвати виробництво товарів та послуг, нарощування доходу, забезпечення престижу, розвиток бізнесу. Суб'єктами підприємництва можуть бути як великі, так і малі підприємства.

Межі МП залежать від законодавчо встановлених державними органами або іншими представницькими організаціями критеріїв (показників), що конституюють сутність цього поняття. З огляду на світову та вітчизняну практику основним критерієм, на основі якого підприємства (організації) різних організаційно-правових форм належать до суб'єктів МП, є середня чисельність працівників, зайнятих за звітний період на підприємстві (організації). Поряд із середньою чисельністю персоналу критеріями віднесення до суб'єктів МП є обсяг обігу (прибутку, доходу), величина активів, розмір статутного капіталу тощо. Згідно з даними Світового банку загальне число показників, за якими підприємства визнаються суб'єктами МП, перевищує 50.

Різні критерії віднесення підприємств до категорії малих використовують також країни, які входять в ЄС. Існують відмінності не тільки за країнами, але й за галузями економіки. Так, наприклад, у Франції у сільському господарстві та харчовій промисловості підприємства з числом зайнятих понад 200 осіб вважаються великими, тоді як у галузях, які виробляють обладнання, до категорії малих належать підприємства з числом зайнятих до 500 осіб.

Всупереч усталеним стереотипам, опорою німецької економіки є не автомобільні гіганти, великі енергетичні, хімічні або металургійні концерни, а малі та середні підприємства. Саме такі фірми й фірмочки становлять 99,7% усіх комерційних підприємств ФРН. На них зайнято понад 70% працюючих жителів країни, а частка малого та середнього бізнесу в сукупному ВВП Німеччини становить 46,7%. В абсолютних цифрах це 3,4 млн. підприємств, 20,4 млн. зайнятих, 1 млн. 360 тис. учнів, які освоюють професію.

Підтримка малого й середнього бізнесу, який в Німеччині називають середнім станом, давно стала одним з основних пріоритетів економічної політики уряду незалежно від того, які партії його формують. У ФРН розуміють, що чим більше на ринку комерційних структур, тим здоровіше конкуренція.

На Україні відбувається пошук виходу із затяжної соціально-еколого-економічної кризи сільських територій, який обумовлений історичними причинами, формальною приватизацією, нерозвиненістю системи органів місцевого самоврядування, розпадом соціальної та виробничої інфраструктури, низьким рівнем диверсифікації сільської економіки, слабким розвитком малого підприємництва (МП) [2, с. 131].

Водночас у країнах Європейського Союзу (ЄС) протягом останніх тридцяти років велика увага приділяється пошуку та реалізації ефективних підходів до сталого розвитку сільських територій. При цьому значна роль відводиться МП, що дає змогу істотно підвищити якість життя сільського населення шляхом збільшення його зайнятості, доходів та надання необхідних послуг у виробничій, соціально-побутовій, рекреаційній та інших сферах. Стійкість розвитку сільських територій багато в чому визначається багатогалузевою збалансованою структурою сільської економіки. У розвинених європейських країнах МП відіграє вирішальну роль у процесі диверсифікації сільської економіки (особливо у сфері послуг та несільськогосподарських видах діяльності).

Останнім часом в соціально-економічній політиці України відзначається підвищення інтересу до пошуку шляхів переходу до сталого розвитку сільських територій та вирішення проблем МП. Адаптація досвіду країн ЄС в умовах, що склалися, повинна стати ефективним методом подолання кризи на українських сільських територіях [3].

У суспільних науках, зокрема економіці, соціології, економічній та соціальній географії, поняття «сільська місцевість» («сільська територія») традиційно визначається як освоєна місцевість поза великими містами з її природними умовами та ресурсами, сільським населенням та упредметненими плодами попередньої праці людей, тобто різноманітними елементами матеріальної культури й основними виробничими фондами на ній. На сучасному етапі розвитку продуктивних сил та суспільних відносин сільську місцевість слід розглядати як складну природно-господарську територіальну систему, розвиток якої визначається перш за все ступенем зрілості внутрішньосистемних інтеграційних зв'язків природного, економічного, соціального середовища й органів управління. Для неї характерним є прояв таких специфічних якостей, як цілісність (єдність цілей, функцій та структури), автономність (прагнення до більшої впорядкованості), відносна стійкість (збереження й розвиток внутрішньої структури), двомірність управління (виділення загальних районних пріоритетів, диференціація економічних нормативів центру й економічних інтересів господарюючих суб'єктів, місцевих ініціатив населення). У більшості країн світу сільські території займають значну частину площі держави. В ЄС сільські території займають 90% його площі, в Україні ними зайняті 2/3 площі країни. 57% населення країн ЄС проживають на сільських територіях, в Україні 27% населення країни проживають на сільських територіях.

Сільська територія залежно від застосовуваних критеріїв, показників та їх груп поділяється на різні типи й види. В європейських країнах, зокрема ЄС, для визначення типу сільської території переважно використовується показник щільності населення. Для підтримки цього показника застосовуються також інші характеристики, зокрема демографічні, географічні та соціально-економічні (тип ландшафту, щільність забудови, розвиток населення, його економічна активність та результати діяльності тощо) [4, с. 121].

Аналіз розвитку МП в ЄС дає змогу виявити низку тенденцій. Серед них найбільш значущими є такі:

1) посилення ролі в диверсифікації сільської економіки. Останніми роками диверсифікація сільськогосподарського виробництва стає все більш актуальною для країн ЄС, які прагнуть обмежити виробництво сільськогосподарської продукції та регулювати державні витрати на підтримку сільського господарства. Диверсифікація також актуальна для країн, що перебувають на шляху до цивілізованих ринкових відносин, в яких сільське населення зазнає великих труднощів, пов'язаних зі структурною перебудовою економіки. Коли змінюються моделі попиту на сільськогосподарську продукцію, доступність ресурсів та технологій як джерел несільськогосподарського доходу для дрібних сільгоспвиробників має дедалі зростаючу роль, оскільки відкриває для них нові можливості заробітку. Раціональне зерно такого підходу полягає у створенні гнучкої та диверсифікованої системи джерел доходу, що дає змогу збільшити часткову зайнятість і, відповідно, доходи місцевого населення. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва передбачає розвиток несільськогосподарських галузей у сільській місцевості, до яких головним чином належать місцева промисловість, будівництво, сервіс і туризм;

2) зростання ролі регіонального маркетингу. Одним з напрямів розвитку підприємництва на селі є використання регіонального маркетингу. Під регіональним маркетингом розуміється ринково орієнтована концепція управління, спрямована на сталий розвиток регіону. Регіональний маркетинг сприяє оптимізації структури економіки регіону, а саме розширенню ринків збуту місцевих товарів та послуг, отриманню регіонального продукту з високою часткою доданої вартості, підтримці місцевих підприємств та створенню на основі їх інтеграції регіональних кластерів у різних галузях. Особлива роль тут відводиться розвитку МП та диверсифі-

кації сільської економіки. Разом з побудовою певного іміджу велике значення регіональний маркетинг має також щодо просування регіональної продукції, підтримки місцевих підприємств. В регіоні виділяється низка підприємств, які відграють лідируючу роль. Навколо них концентруються компанії, що є постачальниками сировини, компонентів, послуг. Всі вони взаємодіють з підприємствами інфраструктури, навчальними та науковими установами. Така система утворює регіональний кластер, тобто регіональний економічний обіг. Найважливішу роль у кластерах відіграють структури, що забезпечують взаємодію підприємств. Чим більше подібних мережевих структур, орієнтованих на споживачів та здатних швидко адаптуватися в мінливих ринкових умовах працювати в різних галузях, тим стабільніше загальна соціально-економічна ситуація в регіоні;

3) посилення ролі інформаційно-консультаційного забезпечення підприємництва на селі та поява нових методів його діяльності. Розвиток на сільських територіях підприємництва неможливий без застосування інноваційних технологій та інформаційно-консультаційного забезпечення. Особливо це очевидно для МП. Важливість інформаційно-консультаційної служби давно вже визнана в країнах ЄС, а для її розвитку створені всі необхідні умови. Одним з нових методів діяльності інформаційно-консультаційної служби є створення Центрів розвитку, тобто структур, покликаних доповнити роботу адміністрації щодо стратегічного планування та інформаційно-консультаційної підтримки МП. У коло завдань таких центрів також входять інформаційне забезпечення процесу розвитку, здійснення робіт щодо регіонального маркетингу, сприяння підвищенню кваліфікації та зайнятості населення;

4) посилення фінансової підтримки МП. До недавнього часу кредитування сектору МП здійснювалося тільки банківською системою, але кредитування фермерських господарств, малих підприємств на сільських територіях вважається банками особливо ризикованим і малоприбутковим, на селі немає такої концентрації грошової маси, як у місті, тому залучати ресурси юридичних та фізичних осіб набагато складніше. Високі процентні ставки та короткі терміни повернення банківських кредитів приводять до того, що сільські жителі, як правило, не звертаються до них за фінансовими послугами. У країнах ЄС досить розвинена, окрім банківських кредитів, небанківська фінансова сфера, а саме кредитна кооперація. Створення й розвиток системи сільської кредитної кооперації призначені для забезпечення доступу до кредитних ресурсів інших фінансових джерел суб'єктів МП в аграрному секторі економіки, а також інших категорій сільських позичальників [5, с. 95].

Важливим напрямом підвищення ефективності МП на селі є правильний вибір напрямів його розвитку. Передовий зарубіжний досвід демонструє, що задля цього доцільно використовувати стратегічне планування сталого розвитку на рівні району. Таке планування здійснюється місцевими адміністраціями та спільнотами для створення картини свого майбутнього з огляду на місцеві ресурси, зовнішні та внутрішні умови, а також визначення етапів та заходів досягнення сталого розвитку території [6]. За допомогою стратегічного плану не тільки встановлюються найперспективніші напрями розвитку регіону, але й створюється база їх здійснення шляхом визначення відповідних цілей та завдань, а також встановлення необхідних видів діяльності.

Стратегічний план – це важливий інструмент, що дає змогу:

– ефективно використовувати обмежені ресурси регіону з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку;

– підвищувати інвестиційний імідж регіону й залучати додаткові інвестиції;

– підвищувати конкурентоспроможність регіону;

– підтримувати збільшення прибутковості місцевого бюджету;

– гарантувати сталий розвиток на довгострокову перспективу;

– забезпечувати широку підтримку громадськості, оскільки розроблення стратегії здійснюється на партиципативній основі;

– формувати тісні взаємозв'язки між жителями міської та сільської місцевості, а також між різними соціально-економічними групами;

– розширювати процес інституційних перетворень.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у зарубіжних країнах, які продемонстрували високий рівень розвитку МСП, до найважливіших засад підтримки малого й середнього бізнесу можна віднести такі:

1) розроблення заходів, вжиття яких полегшує можливість доступу до ресурсів та сприяє вирівнюванню шансів для новостворених підприємств, що володіють оригінальною та/або перспективної ринкової ідеєю;

2) побудова політики щодо МСП таким чином, щоби на міждержавному та державному рівнях вироблялася загальна стратегія, розроблялися законодавче забезпечення й механізми підтримки МСП, тоді як конкретна підтримка здійснювалася на регіональному та місцевому рівнях;

3) проведення постійного моніторингу стану й розвитку сектору МСП для визначення його якісних та кількісних змін і вироблення конкретних рекомендацій для державних органів та громадських організацій, що підтримують МСП.

Підбиваючи підсумок, можемо відзначити, що державна політика світових держав і спілок спрямована на створення й зростання нових форм господарювання, збільшення зайнятості, активізацію інноваційної діяльності, розвиток електронного бізнесу та вдосконалення системи обслуговування малих підприємств задля забезпечення їх економічної стійкості та високої конкурентоспроможності на світових ринках.

Великі надії світових лідерів пов'язані із сектором МСП, який показав свій високий потенціал та адаптаційні можливості саме під час криз, тому вивчення досвіду зарубіжних країн доводить, що державна політика щодо малих форм господарювання є важливим самостійним системним напрямом. Вона будується на принципі створення найбільшого сприяння розвитку, особливо в тих напрямах діяльності, які дають максимальний соціально-економічний ефект.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Підтримка малого і середнього підприємництва на державному рівні : Програма ЄС «Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу (COSME) (2014–2020)» / Міністерство екологічного розвитку і торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dd165392-1d18-438d-9d60-91f1c7d3501d&title=Programas-konkurentospromozhnistPidprimstvMalogoISerednogoBiznesu-cosme-2014-2020-(дата звернення: 21.04.2019).

2. Толмачова Г., Якубяк О. Тенденції розвитку малого підприємництва у сучасних економічних умовах України. *Управління економікою: теорія та практика*. 2014. № 2014. С. 121–140. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ue_2014_2014_11 (дата звернення: 25.05.2019).

3. Тимченко О. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4135 (дата звернення: 22.05.2019).

4. Панасюк О. Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 120–123.

5. Венгерська Н. Напрями забезпечення регіонального сільського розвитку України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 15. С. 94–97.

6. Ромусік Я. Особливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні: SWOT-аналіз. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/50.pdf (дата звернення: 10.05.2019).

REFERENCES:

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2014). Pidtrymka maloho i serednoho pidpryiemnytstva na derzhavnomu rivni : Prohrama YeS "Konkurentospromozhnist pidpryiemstv maloho i serednoho biznesu (COSME) (2014–2020)". Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Available at: http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=dd165392-1d18-438d-9d60-91f1c7d-3501d&title=Programas-konkurentospromozhnistPidprimstvMalogoISerednogoBiznesu-cosme-2014-2020 (accessed: 21 April 2019).

2. Tolmachova H., Yakubiak O. (2014) Tendentsii rozvytku maloho pidpryiemnytstva u suchasnykh ekonomichnykh umovakh Ukrainy [Small enterprise trends of development in modern Ukrainian economy]. *Upravlinnia ekonomikoiu: teoriia ta praktyka (collection of scientific works)*, no. 2014. pp. 121–140. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ue_2014_2014_11 (accessed: 25 May 2019).

3. Tymchenko O. (2015) Problemy ta perspektyvy rozvytku maloho pidpryiemnytstva v rehionakh Ukrainy [Problems and prospects of small business development in the regions of Ukraine]. *Efektyvna ekonomika*, no. 6. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4135 (accessed: 22.05.2019).

4. Panasiuk O. (2015) Mizhnarodnyi dosvid rozvytku silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii vlady [International experience in rural development under decentralization of power]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 23. pp. 120–123.

5. Venherska N. (2015) Napriamy zabezpechennia rehionalnoho silskoho rozvytku Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [The directions in maintenance of regional rural development of Ukraine under European integration process]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, no. 15. pp. 94–97.

6. Romusik Ya. (2015) Osoblyvosti rozvytku maloho ta serednoho biznesu v Ukraini: SWOT-analiz [Particularities for development of small and medium-sized enterprises in Ukraine: SWOT-analysis]. *Efektyvna ekonomika*, no. 9. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2015/50.pdf (accessed: 10 May 2019).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ ОЦІНЮВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF METHODS FOR ASSESSING COMPETITIVENESS

УДК 005.332.4:005.936.43

Вараксіна О.В.
к.е.н., докторант,
доцент кафедри менеджменту
Полтавська державна аграрна академія

Varaksina Elena
Poltava State Agrarian Academy

У статті розглянуто методи оцінювання конкурентоспроможності. Досліджено наявні теоретичні підходи науковців до класифікації методів оцінювання конкурентоспроможності, яка є одним з визначальних факторів ефективного розвитку як країни загалом, так і конкретного підприємства зокрема. В науковій літературі не існує єдиного уніфікованого підходу до оцінювання конкурентоспроможності. Питання оцінювання конкурентоспроможності вчені-економісти розглядають з різних точок зору, зокрема оцінювання розглядається як здатність підприємства конкурувати на певному ринку та визначення рівня конкурентоспроможності. Визначено, що застосування конкретного методу оцінювання конкурентоспроможності на практиці залежить від низки чинників. Відсутність єдиного підходу до визначення рівня конкурентоспроможності зумовила необхідність їх узагальнення та систематизації. Запропонована класифікація включає більшість наявних методів оцінювання й дає можливість більш точно визначити рівень конкурентоспроможності.

Ключові слова: *конкурентоспроможність, оцінювання конкурентоспроможності, методи оцінювання конкурентоспроможності, класифікація методів, конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність продукції.*

В статье рассмотрены методы оценивания конкурентоспособности. Исследованы существующие теоретические подходы ученых к классификации методов оценивания конкурентоспособности, которая является одним из определяющих факторов эффективного развития как страны в целом, так и конкретного предприятия в частности. В научной литературе не существует единого унифицированного подхода к оцениванию конкурентоспособности. Вопрос оценивания конкурентоспособности, ученые-экономисты подают с разных точек зрения, в частности оценивание рассматривается как способность предприятия конкурировать на определенном рынке и определение уровня конкурентоспособности. Определено, что применение конкретного метода оценивания конкурентоспособности на практике зависит от ряда факторов. Отсутствие единого подхода к определению уровня конкурентоспособности обусловило необходимость их обобщения и систематизации. Предложенная классификация включает большинство существующих методов оценивания и дает возможность более точно определить уровень конкурентоспособности.

Ключевые слова: *конкурентоспособность, оценивание конкурентоспособности, методы оценивания конкурентоспособности, классификация методов, конкурентоспособность предприятия, конкурентоспособность продукции.*

The article considers methods for assessing competitiveness. The assessment of the enterprise's competitiveness is a complex multifactorial task, which means the interpretation and evaluation of a set of indicators that characterize different aspects of the enterprise activity and form its competitiveness. The existing theoretical approaches of scientists to the classification of methods for assessing competitiveness, which is one of the determining factors for the effective development of both the country as a whole and the individual enterprise, are investigated. There is no single unified approach to the assessment of competitiveness in the domestic scientific literature. Scientists in the economic field present the issue of assessing competitiveness from different viewpoints, highlighting up to 9 basic methods. It should be noted that economically developed countries use methods for assessing the competitiveness of enterprises, which are of a specific quantitative, economic nature, but foreign scientists also do not propose a unified approach to measuring the level of competitiveness. It is identified that the application of a specific method for assessing competitiveness in practice depends on a number of factors. The complexity of developing a unified methodological approach to assessing and analyzing the competitiveness of enterprises is determined by the following: in economic theory, there are many varied and sometimes contradictory definitions, each of which covers some of its sides; the quantitative and qualitative composition of the factors serving as the basis for the assessment of competitiveness varies substantially; quantitative, qualitative indicators, indices, weighting factors are used, which complicates the analysis. Therefore, the main goal in studying this problem is to develop a methodology for assessing competitiveness, which would take into account the specifics of the operation of the Ukrainian enterprise and the particularities of the domestic economy. The lack of a unified approach to determining the level of competitiveness caused the need for their generalization and systematization. The proposed classification includes most of the existing assessment methods, which are proposed by both foreign and domestic scholars, and thus allows more accurately determining the level of competitiveness.

Key words: *competitiveness, assessment of competitiveness, methods of assessing competitiveness, classification of methods, competitiveness of enterprise, competitiveness of products.*

Постановка проблеми. В умовах глобалізації забезпечення конкурентоспроможності національної економіки України є вкрай гострим питанням. Запорукою ефективності економіки держави має бути конкурентоспроможне підприємство і, відповідно, продукт, який воно виробляє. Отже, актуальності набуває проблема оцінювання конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми конкурентоспроможності при-

свячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, зокрема роботи Г. Азоєва, Е. Вогеля, Дж. Стренда, В. Андріанова, Ю. Куренкова, В. Попова, В. Сіденка, С. Соколенка, Р. Фатхутдінова, М. Маліка, П. Саблука, А. Стельмащука, О. Шпичака. Проте проблема оцінвання конкурентоспроможності достатнім чином не досліджена й потребує подальшого вивчення, насамперед аналізу сучасних методик та доцільності їх застосування.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних та практичних підходів до формування питань оцінювання конкурентоспроможності, аналіз наявних методів оцінювання конкурентоспроможності задля їх систематизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінювання конкурентоспроможності підприємства є складним багатофакторним завданням, яке зводиться до інтерпретації та оцінювання комплексу показників, що характеризують різні сторони діяльності підприємства, що формують його конкурентоспроможність [1, с. 94].

Оцінка конкурентоспроможності підприємства – це характеристика здатності підприємства конкурувати на певному ринку та окреслення її рівня. Рівень конкурентоспроможності підприємств у кожний конкретний момент часу визначається впливом низки чинників, різних за природою, характером та ступенем дії, що зумовлює необхідність їх детальної оцінювання [2, с. 4].

Ю. Іванов [3] поділяє всі методи визначення та оцінювання конкурентоспроможності на такі шість груп, підкреслюючи їх велику чисельність, як методи, які ґрунтуються на аналізі порівняльних переваг; методи, які базуються на теорії рівноваги підприємства та галузі; методи, побудовані на основі теорії ефективної конкуренції; методи, засновані на теорії якості товару; матричні методи оцінювання конкурентоспроможності; інтегральні методи.

Р. Жовновач [4] вважає, що найбільш обґрунтованим для оцінювання конкурентоспроможності підприємства є використання комплексних методичних підходів, спрямованих на розроблення зведеного показника рівня конкурентоспроможності, що реалізується у виявленні наявних ресурсів підприємства, оцінюванні ефективності їх використання та визначенні рівня його конкурентоспроможності відносно підприємств, які функціонують в одній галузі та належать одній продуктовій групі.

П. Зав'ялов [5] виділяє три основних напрями аналізу та оцінювання конкурентоспроможності підприємства, як оцінювання конкурентоспроможності за результатами господарської діяльності; факторний підхід до аналізування та оцінювання конкурентоспроможності; врахування характеру впливу на конкурентоспроможність підприємства намірів, стратегічних програм та планів фірми, а також ефективності їх реалізації.

В. Безугла [6, с. 34] оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємства пропонує проводити за комплексною методикою, що базується на взаємозв'язку значення потенціалу підприємства та продукції, що воно виготовляє.

С. Мілевський [7, с. 71] умовно поділяє основні підходи до визначення конкурентоспроможності на такі групи, як методи визначення інтегрального показника конкурентоспроможності підприємства з використанням експертних оцінок; методи визначення конкурентного статусу фірми; графічні методи; методи, засновані на синтезі інтегрального показника з набору економічних показників; методи оцінювання конкурентоспроможності підприємства за результатами виробничо-господарської діяльності; методи, засновані на визначенні вартості бізнесу.

Ми поділяємо думку В. Нємцова про те, що найбільш прийнятним для визначення рівня конкурентоспроможності підприємств, зокрема аграрних підприємств, є метод бенчмаркінгу, а також вважаємо доцільним доповнити наведену класифікацію цим методом. Перевагами цього методу є врахування двох аспектів діяльності підприємства, а саме зовнішнього (оцінювання позиції підприємства на ринку) та внутрішнього (оцінювання економічних показників діяльності підприємства).

Бенчмаркінг здійснюється за такими параметрами, як частка підприємства на ринку; рентабельність реалізації продукції; рівень продуктивності праці; частка собівартості продукції, що випускається, у доході (виручці) від її реалізації; ціновий сегмент, в якому працює підприємство щодо реалізації продукції; рівень використання основних виробничих фондів; конкурентоздатність керівництва; ефективність використання земельних ресурсів. З огляду на те, що кожний з цих показників має різний ступінь важливості для розрахунку рівня конкурентоспроможності підприємства, у розрахунки вводяться коефіцієнти вагомості кожного показника [11].

Таким чином, сьогодні в наукових працях не існує єдиної уніфікованої методики оцінювання конкурентоспроможності. Вченими пропонується одночасно декілька підходів до оцінювання конкурентоспроможності. Кількість методів, що пропонуються застосовувати для визначення рівня конкурентоспроможності, варіюється від двох до дев'яти. Базові методи, що відзначаються науковцями як найбільш значимі та ефективні для оцінювання конкурентоспроможності, наведені на рис. 1.

Відсутність єдиного підходу до визначення рівня конкурентоспроможності зумовила необхідність їх узагальнення (табл. 1).

Слід зазначити, що застосування конкретного методу оцінювання конкурентоспроможності на

Методи, засновані на аналізі порівняльних переваг	• наявність переваг, які дають змогу забезпечити відносно низькі витрати виробництва в певній галузі
Методи засновані на аналізі стратегічного потенціалу підприємств	• аналіз внутрішнього середовища підприємства задля виявлення його переваг
Методи, що базуються на теорії рівноваги фірми та галузі	• в умовах рівноваги виробника кожний із факторів виробництва використовується однаково й одночасно
Методи, побудовані на основі теорії ефективної конкуренції	• конкурентоспроможним є підприємство, у якого ефективно організована робота всіх підрозділів,
Методи, засновані на теорії якості товару	• виявляються різні критерії задоволення запитів споживачів стосовно певного продукту
Матричні методи	• оцінювання полягає в аналізі матриці, побудованої за принципом системи координат
Метод, заснований на теорії мультиплікатора	• оцінювання за відносними показниками, які визначаються як співвідношення окремого суттєвого критерія, що формує вартість, та певної фінансово-економічної бази
Інтегральні методи	• передбачають застосування коефіцієнтів аналізу виробничої діяльності, фінансового стану тощо
Методи оцінювання за ринковою часткою	• дають змогу за характером розподілу часток ринку виділити низку стандартних станів його суб'єктів (аутсайдери; зі слабкою, середньою та сильною конкурентною позиціями; лідери)
Комплексні методи оцінювання	• реалізуються у виявлені наявних ресурсів підприємства
Метод бенчмаркінгу	• врахування двох аспектів діяльності, а саме зовнішнього та внутрішнього

Рис. 1. Базові методи оцінювання конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором за джерелами [8–11]

Таблиця 1

Класифікація методів оцінювання конкурентоспроможності

№	Класифікаційна ознака	Методи оцінювання
1	Спосіб оцінювання	– кількісні; – якісні
2	Форма представлення результатів	– матричні; – індексні; – графічні; – математичні
3	Показники та змінні, що використовуються під час аналізування	– методи, що оцінюють ринкові позиції; – методи, що оцінюють рівень менеджменту; – методи, що оцінюють фінансово-економічну діяльність
4	Ступінь охоплення аспектів функціонування підприємства	– спеціальні; – комплексні
5	Рівень ухвалення рішення	– стратегічні; – тактичні
6	Напрям формування інформаційної бази	– критеріальні; – експертні
7	Об'єкт оцінювання	– персоналу; – продукції; – підприємства
8	Мета оцінювання	– конкурентних переваг; – позиціонування у групі; – динаміка позицій поза групою
9	Джерела використовуваної інформації	– експертний; – експериментальний; – документальний; – маркетинговий
10	Стадії життєвого циклу продукції	– передпроектний; – проектний; – готового виробництва; – споживацький
11	Період розрахунку	– прогнозований; – фактичний
12	Номенклатура критеріїв	– однокритеріальний; – двокритеріалниий; – багатокритеріальний
13	Спосіб отримання інформації	– внутрішні; – зовнішні; – незалежні
14	Вид показників	– диференційований; – комплексний; – змішаний

Джерело: розроблено автором за [13–20]

практиці залежить від низки чинників. Чинники впливу поділяються на чинники макрорівня (економічні, організаційні та правові, матеріально-технічні (сировинні) та географічні, науково-технічні (інноваційні), технологічні, демографічні, соціальні та соціально-культурні); чинники мезорівня (конкурентоспроможність галузі та регіону, розвиток галузевої та регіональної інфраструктури, наявність природних ресурсів, бар'єри розвитку соціально-економічного характеру, рівень «бар'єрів виходу» з галузі, рівень «бар'єрів входу» в галузь); чинники мікрорівня, серед яких необхідно відзначити такі, як поява нових конкурентів та поведінка наявних, поведінка постачальників, поведінка покупців, наявність товарів-замінників, регіональне управління, інформаційне та кадрове забезпечення [12, с. 132].

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз наявних методик оцінювання конкурентоспроможності засвідчив, що запропоновані методи оцінювання різняться за змістом та набором показників і критеріїв. Напрямом подальшого дослідження є ретельна розвідка переваг і недоліків наявних методів оцінювання, результатом якої має стати найбільш оптимальний метод оцінювання конкурентоспроможності, який визначає те, наскільки міцно підприємство утримує свою конкурентну позицію нині, а також резерви підвищення його конкурентоспроможності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Реутов В. Управление конкурентоспособностью : монография. Симферополь : Таврия, 2005. 200 с.

2. Гудзь О. Роль інновацій щодо забезпечення конкурентоспроможності та ефективності підприємства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки*. 2015. Вип. 161. С. 3–11.

3. Иванов Ю. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночных отношений. Харьков : РИО ХГЭУ, 1997. 248 с.

4. Жовновач Р. Теоретико-методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємств. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2011. С. 106–113. URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_19_ekon/stat_19/14.pdf (дата звернення: 06.06.2019).

5. Завьялов П. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах. Москва : ИНФРА-М, 2002. 495 с.

6. Безугла В. Конкурентоспроможність та аналіз існуючих методик її оцінки. *Економіка та держава*. 2007. № 11. С. 33–35.

7. Милевский С. Подходы к оценке конкурентоспособности предприятия. *Механізм регулювання економіки*. 2003. № 2. С. 70–72.

8. Иванов Ю. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия. Харьков : издательство ХНЭУ, 2004. 256 с.

9. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва : Прогресс-Универс, 1993. 414 с.

10. Адамик В. Оцінка конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. № 1. С. 69–78.

11. Нємцов В. Стратегічний менеджмент. Київ : Ексоб, 2002. 560 с.

12. Ткачук Г. Обґрунтування впливу чинників продуктивності сільськогосподарського виробництва на конкурентоспроможність малих підприємств агробізнесу Житомирщини. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2009. С. 131–134.

13. Должанський І. Конкурентоспроможність підприємства : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2006. 384 с.

14. Кухарук А. Класифікація та аналіз методів оцінки конкурентоспроможності промислових підприємств. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2011. № 1. URL : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_1 (дата звернення: 06.06.2019).

15. Литвинова В. Методы оценки конкурентоспособности: проблемы классификации. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2012. Вип. 20. Т. 1. С. 235–240.

16. Левицька А. Методи оцінки конкурентоспроможності підприємства: вітчизняні та закордонні підходи до класифікації. *Механізм регулювання економіки*. 2013. № 4. С. 155–163.

17. Тарнавська Н. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2008. 570 с.

18. Дикань В. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості. Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 36. С. 100–105.

19. Погребняк Д. Методи діагностики конкурентоспроможності підприємства. Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. *Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 32. С. 45–51.

20. Артеменко Л. Систематизація методів оцінювання конкурентоспроможності підприємства. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2016. Т. 21. Вип. 7 (1). С. 57–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_7(1)__14 (дата звернення: 06.06.2019).

REFERENCES:

1. Reutov V. (2005) Upravleniye konkurentosposobnost'yu [Competitivess Management]. Simferopol : Tavria (in Russian).

2. Gudz O. (2015) Rol innvatsiy shchodo zabezpechennya konkurentospromozhnosti ta efektyvnosti pidpryyemstva [The role of inventions in ensuring the competitiveness and efficiency of the enterprise]. Economic Sciences. Vol. 161. P. 3–11.

3. Ivanov Yu. (1997) Konkurentosposobnost' predpriyatiya v usloviyakh formirovaniya rynochnykh otnosheniy [Competitiveness of the enterprise in the conditions of formation of market relations]. Kharkov : ED of KhSUE (in Russian).

4. Zhovnovach I. (2011) Teoretyko-metodolohichni pidkhody do otsinky konkurentospromozhnosti pidpryyemstv [Theoretical and methodological approaches to assessing the competitiveness of enterprises]. *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences], pp. 106–113. Available at: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_19_ekon/stat_19/14.pdf (accessed: 06 June 2019).

5. Zavyalov P. (2002) Marketing v skhemakh, risunkakh, tablitsakh [Marketing schemes, figures, tables], Moscow : Infra-M (in Russian).

6. Bezugla V. (2007) Konkurentospromozhnist' ta analiz isnuyuchykh metodyk yiyi otsinky [Competitiveness and analysis of existing methods of its evaluation]. Economy and the state, no. 11, pp. 33–35.

7. Milevsky S. (2003) Podkhody k otsenke konkurentosposobnosti predpriyatiya [Approaches to assessing the competitiveness of the enterprise]. A mechanism for regulating the economy, no. 2, pp. 70–72.

8. Ivanov Yu. (2004) Konkurentosposobnost' predpriyatiya: otsenka, diagnostika, strategiya [Enterprise competitiveness: assessment, diagnostics, strategy]. Kharkov : ED of KhSUE (in Russian).

9. Marshall A. (1993) Printsipy ekonomicheskoy nauki [Principles of Economics], Moscow : Progress-Univers (in Russian).

10. Adamik V. (2008) Otsinka konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Assessment of the competitiveness of the enterprise]. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, no. 1, pp. 69–78.

11. Nemtsov V. (2002) Stratehichnyy menedzhment [Strategic management]. Kyiv : Exob (in Ukrainian).

12. Tkachuk G. (2009) Obhruntuvannya vplyvu chynnykiv produktyvnosti sil's'kohospodars'koho vyrobnytstva na konkurentospromozhnist' malykh pidpryyemstv ahrobiznesu Zhytomyrshchyny [Justification of the influence of factors of productivity of agricultural production on the competitiveness of small enterprises of agribusiness of Zhytomyr region]. Scientific works of NUKHT, no. 6, pp. 131–134.

13. Dolzhansky I. (2006) Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva [Competitiveness of the enterprise]. Kyiv : Tsul (in Ukrainian).

14. Kukharuk A. (2011) Klasyfikatsiya ta analiz metodiv otsinky konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryyemstv [Classification and analysis of methods for assessing the competitiveness of industrial enterprises]. *Problemy systemnoho pidhodu v ekonomitsi* [Problems of a systemic approach in the economy] (electronic journal), vol. 1. Available at: http://www.nbuw.gow.ua/e-journals/PSPE/2011_1 (accessed: 06 June 2019).

15. Litvinova V. (2012) Metody otsenki konkurentosposobnosti: problemy klassifikatsii [Methods for assessing competitiveness: problems of classification]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University*, vol. 20, no. 1, pp. 235–240.

16. Levitskaya A. (2013) Metody otsinky konkurentospromozhnosti pidpryyemstva: vitchyznyani ta zakordonni pidkhody do klasyfikatsiyi [Methods of assessing the competitiveness of enterprises: domestic and foreign approaches to classification]. The mechanism of regulation of the economy, no. 4, pp. 155–163.

17. Tarnavska N. (2008) Upravlinnya konkurentospromozhnistyu pidpryyemstv: teoriya, metodolohiya, praktyka [Enterprise Competitiveness Management: Theory, Methodology, Practice]. Ternopil : Economic Thought (in Ukrainian).

18. Dikan V. (2011) Metodychni pidkhody do otsinky konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Methodological Approaches to Assessing the Competitiveness of an Enterprise]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry*, vol. 36, pp. 100–105.

19. Pogrebnyak D. (2011) Metody diahnostyky konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Methods of Diagnostics of Enterprise Competitiveness]. Problems of improving the efficiency of the infrastructure, vol. 32, pp. 45–51.

20. Artemenko L. (2016) Systematyzatsiya metodiv otsinyuvannya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Systematization of methods for assessing the competitiveness of an enterprise]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Economics* [Herald of the Odessa National University. Series: Economics], vol. 21, no. 7 (1). Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2016_21_7(1)_14 (accessed: 06 June 2019).

ІННОВАЦІЙНІ РІШЕННЯ У СТИМУЛЮВАННІ РИНКУ НАФТОПРОДУКТІВ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

INNOVATIVE SOLUTIONS IN THE IMPROVEMENT OF THE OIL PRODUCTS MARKET IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS

УДК 338.1:665.7

Залізко В.Д.
д.е.н., професор, науковий співробітник
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Кухта П.В.
к.е.н., доцент кафедри менеджменту
інноваційної
та інвестиційної діяльності
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Михайличенко І.С.
консультант із трансфертного
ціноутворення
ТОВ «КПМГ-Україна»

Zalizko Vasyl
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Kukhta Pavlo
Taras Shevchenko
National University of Kyiv
Mykhajlychenko Ihor
KPMG-Ukraine Ltd

У статті проаналізовано тенденції розвитку та особливості функціонування ринку нафти та нафтопродуктів України в розрізі основних факторів, таких як видобування та переробка сировини (пропозиція), споживання (попит), зовнішньоекономічна діяльність, процес ціноутворення, державне регулювання. Констатовано, що ринок нафти та нафтопродуктів України перебуває у кризовому стані, отже, через незначні інвестиції в галузь внутрішнє виробництво майже відсутнє. Видобування сировини має негативну динаміку останніми роками, а виробничі потужності підприємств працюють на мінімальному рівні, балансуючи на межі банкрутства. Визначено перспективні інноваційні рішення для підприємств, що функціонують на українському ринку нафти та нафтопродуктів, можливості адаптації наявних інновацій до поточних реалій. Показано актуальність для підприємств ринку нафти та нафтопродуктів України імплементації ключових аспектів концепції Індустрія 4.0.

Ключові слова: *паливно-енергетичний комплекс, нафта, нафтопродукти, інноваційні рішення, Індустрія 4.0, індустріальний Інтернет речей.*

В статье проанализированы тенденции развития и особенности функционирования рынка нефти и нефтепродуктов Украины в разрезе основных факторов, таких как добыча и переработка сырья (предложение), потребление (спрос), внешнеэкономическая деятельность, процесс ценообразования, государственное регулирование. Констатировано, что рынок нефти и нефтепродуктов Украины находится в кризисном состоянии, итак, из-за незначительных инвестиций в отрасль внутреннее производство практически отсутствует. Добыча сырья имеет отрицательную динамику в последние годы, а производственные мощности предприятий работают на минимальном уровне, балансируя на грани банкротства. Определены перспективные инновационные решения для предприятий, функционирующих на украинском рынке нефти и нефтепродуктов, возможности адаптации существующих инноваций к текущим реалиям. Показана актуальность для предприятий рынка нефти и нефтепродуктов Украины имплементации ключевых аспектов концепции Индустрия 4.0.

Ключевые слова: *топливно-энергетический комплекс, нефть, нефтепродукты, инновационные решения, Индустрия 4.0, индустриальный Интернет вещей.*

Current recommendations about the enhancement of Ukrainian oil market and oil products functioning are mainly based on outdated data and irrelevant concepts of industry development; they do not focus on innovation methods of solving existing problems as well. The tendencies of development and features of functioning of the oil and oil products market in Ukraine are analyzed in terms of the main factors: extraction and processing of raw materials (supply), consumption (demand), foreign economic activity, pricing process, state regulation. It was investigated that import dependence of Ukraine from crude oil revenues, in particular from Russian Federation, plays a key role in the development and functioning of Ukrainian oil market, but because of minor investments to the industry, domestic production is almost absent. General decrease in the cost of imported oil and oil products leads to motor gasoline and diesel price increase in retail gas stations and it is a result of factors that have been formed inside the country. State monopoly has a bad influence on the oil products market in Ukraine. It was stated that oil and oil products market in Ukraine suffers from crisis. Extraction of raw materials has bad dynamics in the last years and production capacity work on the minimum level, balancing on the verge of bankruptcy. At the same time, demand for oil products is increasing that means an imbalance in the market. Legal regulation of oil products market is mainly concentrated on long market management, and it is executed with a number of normative legal documents issued by numerous state bodies. At the same time, it is quite difficult for certain economic entities to implement in practice all the norms of Ukrainian legislation in this area. It was revealed that the main problems of oil and oil products market functioning that need an urgent solutions in Ukraine are: the need for rational use of production capacities and reduction of the level of monopolization of the market by state corporations; high demand for oil products and the lack of internal capabilities to meet this demand; a high level of import dependence, as well as bureaucratization and significant market regulation by the state. Promising innovative solutions for the company operating on the Ukrainian oil and petroleum market and the possibilities of adapting existing innovations to the current realities are determined. It was demonstrated the relevance for oil and oil products enterprises of Ukraine to implement the key aspects of the Industry 4.0 concept.

Key words: *fuel and energy complex, oil, petroleum products, innovative solutions, Industry 4.0, industrial Internet of things.*

Постановка проблеми. Нині ситуація в паливно-енергетичному комплексі України є критичною, а ринок нафтопродуктів як складова паливно-енергетичного комплексу також переживає не найкращі часи. Імпорт товарів з нафти та нафтових газів у 2018 р. майже в десять разів перевищує експорт. Протягом 2014–2018 рр. перероблення нафти та нафтопродуктів на території країни фактично здійснював лише один нафтопереробний завод із шести основних. Наявні рекомендації щодо покращення функціонування ринку нафти та нафтопродуктів України ґрунтуються переважно на застарілих даних та нерелевантних до сучасних реалій концепціях розвитку промисловості, а також не акцентують увагу на інноваційних методах вирішення наявних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні тенденції розвитку світового ринку нафти та нафтопродуктів свідчать про суттєві структурні зміни, що визначає інтерес дослідників до різних аспектів, проблем та перспектив його розвитку. Особливості функціонування ринку нафти та нафтопродуктів представлені в працях Е. Дмитренко, К. Кузнєцової, О. Ченуши, О. Снігір, А. Халатова [1; 3; 8; 11]. Характеристику інноваційних підходів до розвитку промислових підпри-

ємств, зокрема можливості та особливості системи Індустрія 4.0, розглянуто в роботах С. Вайдяа, П. Амбада, С. Бхосле, С. Ванга, Д. Вана, Д. Чжана, С. Чжана, Д. Лі, С. Дуке, Д. Фраунгольца, Д. Земіта, Ф. Поля та інших вчених [12–15]. Проте нині залишаються дискусійними питання визначення інноваційних підходів до розвитку українського ринку нафти та нафтопродуктів, що визначає актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних проблем та особливостей функціонування ринку нафтопродуктів України в контексті пошуку перспективних інноваційних рішень щодо стимулювання розвитку вітчизняного ринку нафти та нафтопродуктів.

Загальною методологічною основою дослідження стали наукові напрацювання українських та зарубіжних учених у сфері паливно-енергетичного комплексу. Для досягнення мети статті використано низку загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, взаємопов'язаних та послідовно застосованих у процесі дослідження. Отже, методи аналізу, синтезу, логічного узагальнення використані для виявлення тенденцій розвитку ринку нафтопродуктів України, встановлення конкурентоспроможності підприємств та виявлення позитивних і негативних явищ у їх діяльності; системного підходу – для аналізу взаємозв'язків та взаємозалежностей між підприємствами галузі та факторами, що впливають на їх діяльність; статистико-економічні – для дослідження стану ринку нафтопродуктів за останні роки; графічно-аналітичний – для наочної ілюстрації досліджуваних явищ та процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині ключовою особливістю ринку нафтопродуктів України є його імпортозалежність, отже, через незначні інвестиції в галузь внутрішнє виробництво майже відсутнє. Обсяг видобутку нафти з газовим конденсатом протягом 2018 року становив 2 150,2 тис. т, збільшившись на 52 тис. т (на 2%) проти аналогічного показника 2017 року. Таке зростання обсягів видобування вперше спостерігається за останні п'ять років, але порівняно з 2013 роком відбулося зменшення обсягів видобування на 900,7 тис. т, що еквівалентно 29,52%.

Як видно з рис. 1, існує чітка залежність між видобуванням та запасами нафтопродуктів на підприємствах України (з 2013 р. запаси поступово зменшуються). З огляду на високу залежність українських нафтопереробних підприємств від імпортної сировини доцільно було би формувати значні резерви нафти, проте цей показник зменшується.

Наступним чинником, що негативно впливає на ринок нафтопродуктів, є державна монополія. У 2017 р. 97,77% видобутої нафти на території України належали компаніям групи «Нафтогаз», тоді як материнська компанія групи, а саме НАК «Нафтогаз України», на 100% належить державі. Незважаючи на зменшення частки видобування нафти компаніями групи «Нафтогаз» у 2018 р. до 97,45%, тенденція залишається досить тривожною.

В Україні попит на нафту формують шість основних виробників моторного палива, а саме Кременчуцький НПЗ (НПЗ – нафтопереробний завод); Дрогобицький НПЗ; Надвірнянський НПЗ; Лисичанський НПЗ; Херсонський НПЗ; Одесь-

Рис. 1. Обсяги запасів нафтопродуктів в Україні станом на 1 січня 2013–2019 рр., тис. т

Джерело: розроблено авторами за даними джерела [9]

кий НПЗ, а також один великий газопереробний завод (ГПЗ), який належить державній компанії АТ «Укргазвидобування» [5]. Проте Дрогобицький, Надвірнянський та Херсонський заводи були зупинені ще у 2005–2007 рр., адже не виробляли якісного палива та не були економічно ефективними. Єдиним способом відновлення їх роботи є повна реконструкція виробничих потужностей, що нині є досить сумнівним. Згідно з оцінками консалтингової групи «А-95» вартість такої реконструкції обійдеться приблизно в 1 млрд. дол. США для кожного НПЗ. Аналогічна ситуація спостерігається в Одеському НПЗ. Він зупинився не так давно, а саме у 2014 р., проте перспективи відновлення діяльності відсутні також.

Проектна потужність Лисичанського НПЗ становила 24 млн. т нафтопродуктів на рік. Він вважався одним із найбільших у Європі. Проте ще наприкінці 1990-х рр. через знос основних засобів завод зменшив свою виробничу потужність на 16 млн. т. Зрештою, через низьку ефективність навесні 2012 р. НПЗ зупинився. У 2014 р. група компаній «Роснефть» мала намірі інвестувати кошти в Лисичанський НПЗ для відновлення його виробничих потужностей, однак улітку 2014 р. об'єкт захопили бойовики ЛНР, отже, досі він розташований на не підконтрольній Україні території.

Окрім великих НПЗ, в Україні є чимало менших за потужністю, які також виробляють пальне. Маються на увазі Шебелинський ГПЗ АТ «Укргазвидобування» й приблизно 15 підприємств малої потужності, які виробляють нафтопродукти. За словами директора Департаменту статистики торгівлі Держстату Анатолія Фризоренка на них припадає близько 10–15% виробництва [8].

Загалом ситуація з капітальними інвестиціями у виробничі потужності нафтопереробної промисловості досить критична (рис. 2). З 2010 р. обсяг капітальних інвестицій у підприємства, що займаються виробництвом коксу та продуктів нафтопереробки, поступово зменшується (за винятком 2014 р.).

Як вже зазначалось, основним джерелом надходжень сирої нафти в Україну є її імпорт. Незважаючи на широку географію імпорту нафти та нафтопродуктів, значний вплив на внутрішній ринок протягом останніх років продовжував справляти імпорт із Російської Федерації. Так, за даними Державної фіскальної служби України, у 2018 р. найбільшими країнами – експортерами нафти та нафтопродуктів (код УКТ ЗЕД: 2710) до України були Білорусь (2,11 млрд. дол. США), Литва (0,57 млрд. дол. США) та Російська Федерація (2,08 млрд. дол. США). Варто відзначити, що у 2018 р. постачання російської нафти відігравало істотну роль у завантаженні потужностей Білоруських нафтопереробних заводів.

Протягом 2018 р. в Україну було імпортовано 18,66 млн. т нафти та нафтопродуктів, що еквівалентно 10,19 млрд. дол. США (рис. 3). Порівняно з 2017 р. відбулося зменшення обсягів імпорту в натуральному вираженні на 10,6%, тоді як у грошовому вираженні відбулося збільшення обсягів імпорту на 18,4%.

Загалом можна спостерігати значне зменшення вартості імпортованих нафтопродуктів. З 2013 р. сума імпорту нафти та нафтопродуктів зменшилась майже в два рази, а саме з 19,19 млрд. дол. США до 10,19 млрд. дол. США, але при цьому обсяг імпорту в натуральному вираженні зменшився лише у півтора рази. Оскільки ціни на імпортовану нафту та нафтопродукти зменшуються, логічно буде зробити висновок, що зростання вартості бензину моторного та дизельного палива в роздрібних мережах АЗС залежить від факторів, які сформувалися всередині країни.

Рис. 2. Капітальні інвестиції в підприємства, що займаються виробництвом коксу та продуктів нафтопереробки

Джерело: розроблено авторами за даними джерела [9]

Нині можна стверджувати, що саме попит на дизельне паливо формує загальну картину споживання нафтопродуктів в Україні, оскільки частка переробки дизельного палива за 2018 р. становила 83% від загального обсягу споживання нафти в країні.

Щодо експорту, то основними країнами, в які постачались нафта та нафтопродукти у 2018 р. були Литва (37,04 млн. дол. США), Латвія (41,05 млн. дол. США) та Мальта (42,72 млн. дол. США). У 2018 р. відбулося зменшення обсягів експорту нафти та нафтопродуктів у натуральному вираженні порівняно з попереднім періодом на 0,05 млн. т та збільшення у грошовому еквіваленті на 0,05 млрд. дол. США. Такий обсяг експорту більше ніж у два рази менший за показник 2013 р. Загалом є очевидним переважання імпорту над експортом. Так, зовнішньоторговельний баланс України в розрізі нафтопродуктів за 2018 р. становив 9,91 млрд. дол. США.

Рис. 3. Обсяг зовнішньоекономічної торгівлі нафтопродуктами у 2013–2018 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними джерела [4]

В аспекті ціноутворення ринок нафтопродуктів слід розглядати в розрізі окремих етапів ланцюга доданої вартості. Так, розвідка родовищ є найбільш ризиковим етапом у ланцюгу вартості, а розроблення родовищ є найбільш капіталомістким процесом у всьому ланцюгу доданої вартості. Основними чинниками, які впливають на вартість розроблення, є геологічні умови, законодавство держави у сфері охорони природи. Перероблення сировини у готову продукцію також потребує значного капіталу та кваліфікованого персоналу. Загальні витрати на збут у середньому є одними з найнижчих, а сам процес порівняно з іншими не є капіталомістким [7].

У світі для оцінювання та організації експорту/імпорту визначено певні стандартні сорти нафти, пов'язані або з основним родовищем, або з групою родовищ. Для Росії такими є важка нафта Urals і легка Siberian Light, для Великобританії – Brent, для Норвегії – Statfjord, для Іраку – Kirkuk, для США – Light Sweet і Wti. Поширеним для українського ринку є визначення ціни на нафту сорту Urals із відповідними коригуваннями на умови контракту. Однак здебільшого тенденції зміни ціни нафти сорту Urals збігаються з тенденціями сорту Brent, тобто можна вважати, що рівень ціни російської нафти залежить від ціни еталону.

Однією з основних тенденцій на ринку палива в Україні протягом 2017–2018 рр. було зростання цін на продукцію. Середньорозрахункова вартість нафти та нафтопродуктів під час імпорту за 2017–2018 рр. досить сильно зросла: вартість сирої нафти та нафтопродуктів збільшилася з 0,55 дол. США/кг у січні 2017 р. до 0,72 дол. США/кг у жовтні 2018 р., а нафти та нафтопродуктів, одержаних із бітумінозних порід, – з 0,46 дол. США/кг до 0,66 дол. США/кг за той самий період. Така динаміка насторожує, оскільки український ринок палива більшою мірою залежить від імпорту (роздрібні ціни коригуються залежно від кон'юнктури, що склалась на світовому ринку). Водночас такі коригування мають свої обмеження, операторам роздрібного ринку потрібно було балансувати між вартістю придбаного палива та купівельними можливостями українців. Додатковим фактором впливу на ціни була девальвація національної валюти.

Таким чином, можна констатувати, що в Україні на ринку нафти та нафтопродуктів склалась несприятлива цінова кон'юнктура. Така ситуація буде існувати до зменшення частки імпортної продукції в структурі ринку. Загалом ринок нафти та нафтопродуктів України перебуває в кризовому стані. Добування сировини має негативну динаміку останніми роками, а виробничі потужності працюють на мінімальному рівні, балансуючи на межі банкрутства. Водночас попит у населення на продукцію з нафти зростає, що говорить про

певний дисбаланс на ринку. Українським рішенням цієї проблеми є заповнення дефіциту продукції за рахунок імпорту, проте така ситуація є досить негативною для економіки країни. Додатково ситуацію загострюють геополітична ситуація та неефективна державна політика регулювання цього ринку.

Правове регулювання ринку нафтопродуктів зорієнтоване переважно на тривале управління ринком та відбувається величезною кількістю нормативно-правових документів, які видають численні державні органи, що ставить за мету формування цілісного правового кола. Водночас окремим суб'єктам господарювання досить складно реалізувати на практиці всі норми українського законодавства в цій сфері.

Отже, основними проблемними питаннями функціонування ринку нафти та нафтопродуктів, які нині потребують негайного вирішення в Україні, є:

– необхідність раціонального використання виробничих потужностей та зменшення рівня монополізації ринку державними корпораціями;

– наявність великого попиту на нафтопродукти та відсутність внутрішніх можливостей для задоволення цього попиту;

– високий рівень імпортозалежності, а також бюрократизація та значне регулювання ринку з боку держави.

Основні заходи та пропозиції уряду країни для покращення ситуації у галузі переважно ґрунтувались на застарілих методологіях та перейнятті іноземного досвіду, які часом є нерелевантними до наявних економічних тенденцій. Ми вважаємо, що ринку нафти та нафтопродуктів України потрібні інноваційні рішення, які базуються на сучасних технологіях та відповідають потребам вітчизняної економіки.

Відзначимо, що більша частина виявлених проблем ринку нафтопродуктів України є наслідком дії несприятливих економічних та геополітичних факторів, тому для їх вирішення необхідно реалізувати комплексний підхід до покращення загального економічного та інвестиційного клімату в країні. Побудова цілісної системи заходів щодо покращення ситуації на ринку нафтопродуктів є досить складним та тривалим процесом, тому зосередимо увагу перш за все на ключових питаннях та заходах, що однозначно матимуть позитивний вплив на цей ринок за наявності відповідних супутніх економічних обставин.

На нашу думку, важливим пріоритетом вирішення проблем функціонування ринку нафтопродуктів є реалізація низки перспективних інноваційних рішень в ІТ-сфері. Так, варто звернути увагу на можливості втілення в Україні концепції Індустрія 4.0, тобто стратегічної програми розвитку національної економіки, що має на меті глибоку імплементацію інформаційно-комунікаційних засобів та технологій у промисловість шляхом підключення всіх компонент виробництва (обладнання, продукції тощо) до загальної глобальної мережі обміну даними. Ця програма була ініційована федеральним урядом Німеччини ще у 2014 р. [6], проте в Україні навіть серед провідних науковців та фахівців-практиків сутність програми залишається маловивченою та не розкритою належною мірою. Концепція Індустрія 4.0 описує економіку, що відходить від промислових підприємств до софтверних та сервісних компаній. Водночас оскільки реалії української економіки характеризуються високою залежністю від промислових підприємств, а зменшення їх частки однозначно приведе до негативних наслідків, то втілення принципів концепції Індустрія 4.0 перш за все доцільно реалізувати для підвищення ефективності та рівня інноваційності українського промислового сектору. В контексті ринку нафти та нафтопродуктів України виокремимо основні складові концепції «Індустрія 4.0», інтеграція яких допоможе вирішити наявні проблеми підприємств цього ринку [15, с. 235–237].

1. Великі дані та їх аналіз (*Big Data and Analytics*). Сучасна промисловість характеризується значним обсягом структурованих та неструктурованих даних, що надходять з великої кількості різних джерел, відповідно, зростає та виникає проблема оперативного здобуття з них потрібної цінної аналітичної інформації для прийняття виважених та ефективних управлінських рішень. На практиці аналіз великих даних у розрізі ринку нафти та нафтопродуктів зустрічається в процесі проведення геолого-розвідувальних робіт, прогнозування ціни на міжнародних фондових ринках, що має значний вплив на ціноутворення в Україні, аналіз операційної діяльності підприємства тощо. Інтеграція систем *Big Data* на промислових підприємствах допоможе структурувати цю інформацію та відобразити неочевидні взаємозв'язки й тенденції.

2. Моделювання (*Simulation*). В Індустрії 4.0 моделювання активно залучається в процесі виробництва, наприклад на етапі тестування та налаштування устаткування. Виробництво, яке працює в реальному світі, має ідентичну деталізовану до найменших дрібниць віртуальну модель. Віртуальна модель виробництва та реальне виробництво взаємопов'язані. Завдяки цьому, наприклад, за необхідності внесення будь-яких змін у виробництво такі зміни можуть бути протестовані та оптимізовані на віртуальній моделі, а потім швидко перенесені в реальний світ.

3. Горизонтальна та вертикальна системна інтеграція (*Horizontal and Vertical System Integration*). Нині сучасні інформаційно-комунікаційні засоби й технології дають змогу поєднати в єдиний інформаційний простір у межах одного

підприємства всі його підрозділи, у межах одного логістичного ланцюга постачання – всіх його учасників тощо. Проте не завжди навіть підрозділи одного підприємства працюють в єдиній інформаційній системі, вже не говорячи про різні окремі підприємства. В Індустрії 4.0 такого не може бути, адже все поєднано між собою в єдиний інформаційній простір. Окрім того, наявна жорстка ієрархічна система доступу до інформації на підприємствах чи між підприємствами в умовах Індустрії 4.0 буде зруйнована, адже об'єкти, підключені до Промислового інтернету речей, зможуть отримувати потрібну їм інформацію незалежно від інформаційного рівня.

4. Адитивне (додаткове) виробництво (*Additive Manufacturing*). Основою такого виробництва є 3D-друк, за допомогою якого вже сьогодні створюються прототипи майбутньої готової продукції, виробляються нескладні деталі чи готова продукція. Такий друк має широкі перспективи у виробництві за індивідуальним замовленням невеликих партій продукції, дає змогу знизити складські запаси та витрати на логістичні послуги тощо.

5. Розширена (віртуальна) реальність (*Augmented Reality*). Індустрія 4.0 передбачає використання працівниками підприємств технологій розширеної та віртуальної реальності для навчання, прийняття різних рішень. Щодо виробничих підприємств ринку нафти та нафтопродуктів України такі рішення матимуть позитивний ефект, оскільки процес навчання персоналу, проведення тренінгів із безпеки, інтеграція рішень з підвищення безпеки у виробничий процес та ліквідація наслідків форс-мажорних ситуацій є дуже трудомісткими та дорогими процедурами. Інтеграція технологій розширеної та віртуальної реальності є набагато ефективнішим та дешевшим рішенням.

Однією з ключових частин концепції Індустрії 4.0 є система *Industrial Internet of Things* (IIoT). IIoT – це система об'єднаних комп'ютерних мереж і підключених промислових (виробничих) об'єктів зі вбудованими датчиками та програмним забезпеченням (ПО) для збирання та обміну даними з можливістю віддаленого контролю та управління в автоматизованому режимі, тобто без участі людини [14, с. 160].

Основні положення IIoT існували та використовувалися задовго до створення концепції Індустрії 4.0. З огляду на досвід упровадження IIoT та її орієнтацію на промислові підприємства вважаємо за необхідне виокремити цей підхід у межах інтеграції українських підприємств на ринку нафти та нафтопродуктів.

Принцип роботи системи IIoT полягає в такому: спочатку встановлюються датчики, контролери та інтерфейси на ключові частини обладнання для оперативного збирання інформації, яка згодом забезпечує аналітиків об'єктивними й точними даними про стан підприємства. Оброблені дані спрямовуються в усі відділи підприємства, що допомагає налагодити взаємодію між співробітниками різних підрозділів та приймати обґрунтовані рішення. Крім цього, компанії можуть замінити швидко застаріваючий паперовий документообіг електронним, а також акумулювати експертні знання фахівців. Отримана інформація може бути використана для запобігання позапланових простоїв, поломок устаткування, скорочення позапланового техобслуговування та збоїв в управлінні ланцюгами поставок, даючи змогу підприємству функціонувати більш ефективно.

Під час оброблення величезного масиву неструктурованих даних їх фільтрація та адекватна інтерпретація є пріоритетними завданнями для підприємств. У цьому контексті особливого значення набуває коректне подання інформації у зрозумілому користувачу вигляді, для чого нині на ринку представлені передові аналітичні платформи, призначені для збирання, зберігання й аналізування даних про технологічні процеси й події в реальному часі.

Щоб уникнути простоїв та підвищити безпеку на підприємстві, необхідно впроваджувати технології, що уможливлюють виявлення й прогнозування ризиків. Безперервний проактивний моніторинг ключових показників дає змогу визначити проблему та вжити необхідних заходів для її подолання. Для зручності операторів сучасні системи уможливлюють візуалізацію умов протікання технологічних процесів та виявлення факторів, які на них впливають, за допомогою будь-якого веб-браузера. Оперативний аналіз допомагає користувачам швидше знаходити причини неполадок.

Експерти відзначають, що упровадження таких технологій дає можливість промисловим підприємствам отримати певні переваги, а саме збільшити ефективність використання виробничих активів на 10% за рахунок скорочення кількості незапланованих простоїв; знизити витрати на технічне обслуговування на 10%, удосконаливши процедури прогнозування катастрофічних відмов обладнання та запобігання їм, виявивши неефективні операції; підвищити продуктивність на 10%; збільшити рівень енергоефективності та скоротити експлуатаційні витрати на 10% за рахунок більш ефективного використання енергії [13, с. 40–41]. Додатково варто відзначити, що такими поліпшеннями операційної діяльності після впровадження систем IIoT характеризуються сучасні промислові підприємства розвинених країн світу. Для українських підприємств ефект упровадження цих систем буде набагато потужнішим, нові технології забезпечать нафтопереробним підприємствам досягнення окремих бажаних конкурентних переваг.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, ринок нафти та нафтопродуктів України нині

перебуває в кризовому стані. Видобування сировини останніми роками має негативну динаміку, а виробничі потужності підприємств працюють на мінімальному рівні, балансуючи на межі банкрутства. На ринку нафти та нафтопродуктів існує певний дисбаланс між попитом та пропозицією, попит на продукцію з нафти постійно зростає. Заповнення дефіциту продукції за рахунок імпорту має досить негативні наслідки для економіки України, також варто брати до уваги геополітичний аспект та неефективну державну політику регулювання цього ринку.

Ситуація є досить складною та потребує обґрунтованого й системного підходу до вирішення. З огляду на досить низьку ефективність традиційних методів та рекомендацій проаналізовано наявні у світі тенденції щодо реалізації перспективних інноваційних рішень та можливості їх імплементації в реалії української економіки. Актуальною для підприємств ринку нафти та нафтопродуктів України є імплементація ключових аспектів концепції Індустрії 4.0, таких як система *Big Data And Analytics*, моделювання виробничих процесів, горизонтальна та вертикальна системна інтеграція, адитивне виробництво, розширена реальність. Окремо слід виділити підхід In*dustrial Internet of Things*, який є складовою частиною концепції Індустрії 4.0 та орієнтованим безпосередньо на промислові підприємства.

Ринок нафти та нафтопродуктів характеризується високою волатильністю, що обумовлює необхідність періодичного оновлення аналітичної частини досліджень. У подальших дослідження варто загострити увагу на конкретних видах інноваційних рішень та нововведень, які мають генеруватися в науковому середовищі. Подальше поглиблене дослідження світової практики може допомогти віднайти ефективніші нововведення щодо покращення становища ринку нафти та нафтопродуктів України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дмитренко Е., Кириленко О. Проблеми підвищення енергоефективності та енергозбереження України. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2014. Т. 1. № 38. С. 60–63.

2. Інформація про роботу нафтогазового комплексу / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245183246 (дата звернення: 03.05.2019).

3. Кузнєцова К., Ченуша О. Тенденції розвитку підприємств паливно-енергетичного комплексу України. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2017. № 14. С. 1–8.

4. Митна статистика / Державна фіскальна служба України. URL: http://sfs.gov.ua/ms (дата звернення: 03.05.2019).

5. Паливно-енергетичний комплекс. *Вікіпедія: вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паливно-енергетичний_комплекс (дата звернення: 03.05.2019).

6. Платформа «Індустрія 4.0» : офіційний вебсайт. URL: http://www.plattform/i40.de (дата звернення: 03.05.2019).

7. Світові ринки нафти і газу: ризики і можливості для України. *Портал «Бізнес Цензор»*. URL: https://dt.ua/energy_market/svitovi-rinki-nafti-i-gazu-riziki-i-mozhlivosti-dlya-ukrayini-281351_.html (дата звернення: 03.05.2019).

8. Снігір О. Модернізація інфраструктури паливно-енергетичного комплексу: шляхи реалізації урядових реформ. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 1 (70). С. 57–64.

9. Статистична інформація / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 03.05.2019).

10. Таємниці Кременчуцького НПЗ. *Портал «Бізнес Цензор»*. URL: https://biz.censor.net.ua/resonance/3075515 (дата звернення: 03.05.2019).

11. Халатов А. Енергетична безпека України: чи є запас міцності? *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 9. С. 23–32.

12. Highly Scalable and Flexible Model for Effective Aggregation of Context-based Data in Generic IIoT Scenarios / Duque A. et al. *9th Central European Workshop on Services and their Composition* (February 13–14, 2017), Lugano, Switzerland. P. 51–58.

13. How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective / Brettel M. et al. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Information and Communication Engineering*. 2014. Vol. 8. No. 1. P. 37–44.

14. Towards Smart Factory for Industry 4.0: A Self-organized Multi-agent System with Big Data Based Feedback and Coordination / Wang S. et al. *Comput Netw*. 2016. P. 158–168.

15. Vaidyaa S. Ambad P., Bhosle S. Industry 4.0 – a Glimpse. *2nd International Conference on Materials Manufacturing and Design Engineering*. 2018. P. 233–238.

REFERENCES:

1. Dmytrenko E., Kyrylenko O. (2014) Problemy pidvyschennia enerhoefektyvnosti ta enerhozberezhennia Ukrainy [Problems of Energy Efficiency and Energy Saving in Ukraine]. *Problemy pidvyschennia efektyvnosti infrastruktury*, vol. 1, no. 38, pp. 60–63.

2. The official site of Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine (2019) *Informatsiia pro robotu naftohazovoho kompleksu* [Information About the Work of the Oil and Gas Complex]. Available at: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/officialcategory?cat_id=245183246 (accessed: 3 May 2019).

3. Kuznietsova K., Chenusha O. (2017) Tendentsii rozvytku pidpryiemstv palyvno-enerhetychnoho kompleksu Ukrainy [Development Trends of Ukranian Enterprises of Fuel and Energy Complex]. *Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivs'kyj politekhnichnyj instytut"* [Economic

bulletin of National technical university of Ukraine "Kyiv polytechnical institute"], no. 14, pp. 1–8.

4. The official website of State Fiscal Service of Ukraine (2019) *Mytna statystyka* [Customs statistics]. Available at: http://sfs.gov.ua/ms (accessed: 3 May 2019).

5. Wikipedia, the free encyclopedia (2019) *Palyvno-enerhetychnyj kompleks* [Energy Industry]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Паливно-енергетичний_комплекс (accessed: 3 May 2019).

6. The official site of Plattform Industrie 4.0 (2019), available at: https://www.plattform-i40.de (accessed 3 May 2019).

7. Biznes Tsenzor (2019) Svitovi rynky nafty i hazu: ryzyky i mozhlyvosti dlia Ukrainy [World Oil and Gas Markets: Risks and Opportunities for Ukraine]. Available at: https://dt.ua/energy_market/svitovi-rinki-nafti-i-gazu-riziki-i-mozhlivosti-dlya-ukrayini-281351_.html (accessed: 3 May 2019).

8. Snigir O. (2015) Modernizatsiia infrastruktury palyvno-enerhetychnoho kompleksu: shliakhy realizatsii uriadovykh reform [Infrastructure Modernization of the Fuel and Energy Complex: Ways to Implement the Government Reforms]. *Naukovi pratsi NDFI* [RFI Scientific Papers], no. 1 (70), pp. 57–64.

9. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019) Statystychna informatsiia [Statistical Information]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 3 May 2019).

10. Biznes Tsenzor (2019) Taiemnytsi Kremenchuts'koho NPZ [The Secrets of the Kremenchug Oil Refinery]. Available at: https://biz.censor.net.ua/resonance/3075515 (accessed: 3 May 2019).

11. Khalatov A. (2017) Enerhetychna bezpeka Ukrainy: chy ie zapas mitsnosti? [Energy Security of Ukraine: is there a Safety Margin?]. *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy* [Visnyk of the NAS of Ukraine], no. 9, pp. 23–32.

12. Duque A. et al. (2017) Highly Scalable and Flexible Model for Effective Aggregation of Context-based Data in Generic IIoT Scenarios. Proceedings of the *9th Central European Workshop on Services and their Composition,* February 13–14, Lugano, Switzerland, pp. 51–58.

13. Brettel M. et al. (2014) How Virtualization, Decentralization and Network Building Change the Manufacturing Landscape: An Industry 4.0 Perspective. *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Information and Communication Engineering*, vol. 8, no. 1, pp. 37–44.

14. Wang S. et al. (2016) Towards Smart Factory for Industry 4.0: A Self-organized Multi-agent System with Big Data Based Feedback and Coordination. *Comput Netw*, pp. 158–168.

15. Vaidyaa S., Ambad, P., Bhosle, S. (2018) Industry 4.0 – a Glimpse. Proceedings of the *2nd International Conference on Materials Manufacturing and Design Engineering*, pp. 233–238.

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

THE ROLE OF INNOVATION PROCESSES IN PROVIDING COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF MARKET ECONOMY

УДК 339.137.2(477)

Каличева Н.Є.
к.е.н., доцент кафедри економіки та управління виробничим і комерційним бізнесом
Український державний університет залізничного транспорту
Алєксєєнко В.І.
магістр
Український державний університет залізничного транспорт

Kalicheva Natalia
Ukrainian State University of Railway Transport
Alyeksyeyenko Vyacheslav
Ukrainian State University of Railway Transport

Стаття присвячена проблемам вирішення питань сталого розвитку національної економіки за рахунок забезпечення інноваційного розвитку підприємств у сучасних умовах господарювання. Розкрито підходи до забезпечення конкурентних позицій промислових підприємств за рахунок інноваційного розвитку. Розглянуто основні етапи формування інноваційного процесу на вітчизняних підприємствах. Обґрунтовано характер реалізації інновацій на підприємстві, взаємозв'язок між інноваційним розвитком та конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках. Визначено, що особливе місце у вирішенні завдань становлення та реалізації інноваційного процесу відведено маркетинговій діяльності як одному з необхідних факторів забезпечення конкурентного розвитку підприємства, адже зміна підходів промислових підприємств до інноваційної діяльності з використанням маркетингових інструментів сприятиме вдосконаленню їхньої діяльності, що забезпечить відповідний рівень конкурентоспроможності підприємства на вітчизняному та світовому ринках.
Ключові слова: *інноваційна діяльність, конкурентоспроможність, ефективність, новації, оновлення, маркетинг, ринок, промислові підприємства.*

Статья посвящена проблемам решения вопросов устойчивого развития национальной экономики за счет обеспечения инновационного развития предприятий в современных условиях хозяйствования. Раскрыты подходы к обеспечению конкурентных позиций промышленных предприятий за счет инновационного развития. Рассмотрены основные этапы формирования инновационного процесса на отечественных предприятиях. Обоснованы характер реализации инноваций на предприятии, взаимосвязь между инновационным развитием и конкурентоспособностью отечественных предприятий на внутреннем и внешнем рынках. Определено, что особое место в решении заданий становления и реализации инновационного процесса отведено маркетинговой деятельности как одному из необходимых факторов обеспечения конкурентного развития предприятия, ведь изменение подходов промышленных предприятий к инновационной деятельности с использованием маркетинговых инструментов будет способствовать совершенствованию их деятельности, что обеспечит соответствующий уровень конкурентоспособности предприятия на отечественном и мировом рынках.
Ключевые слова: *инновационная деятельность, конкурентоспособность, эффективность, новации, обновление, маркетинг, рынок, промышленные предприятия.*

The article is devoted to the problems of solving problems of sustainable development of the national economy by providing innovative development of enterprises in modern economic conditions. The questions on ensuring the competitive positions of industrial enterprises are discussed. The main stages of formation of innovation process at domestic enterprises are considered. The nature of the implementation of innovations in the enterprise and the relationship between innovation development and competitiveness of domestic enterprises in the domestic and foreign markets are substantiated. It has been determined that a special place in solving the problems of formation and implementation of the innovation process is given to marketing activity as one of the necessary factors for ensuring the competitive development of the enterprise. Changing the approaches of industrial enterprises to innovation with the use of marketing will help to improve their activities, which will ensure their level of competitiveness on the domestic and world markets. Innovation is the foundation of modernization processes in the enterprise, because successful development of the enterprise in modern conditions becomes possible only with application of achievements of scientific and technological progress. Therefore, the development of an innovative environment through which the achievement of scientific and technological progress is being implemented at the enterprise is very relevant for its effective development. Technical and technological upgrading of industrial enterprises is a factor contributing to the sustainable development of the national economic system, but the innovative development of the enterprise should be closely linked to marketing activities. After all, knowledge of the latest production technologies, the future demand and the state of market conditions are the main components that will contribute to the economic growth of domestic industrial enterprises. Therefore, the process of transition of the national economy into the phase of economic growth should be based on an effective mechanism with the use of innovative resources to be provided by industrial enterprises.
Key words: *innovation, competitiveness, efficiency, innovations, renewal, marketing, market, industrial enterprises.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвиток підприємств є головним чинником забезпечення ефективного функціонування національної економіки. Сьогодні більшість вітчизняних підприємств є банкрутами або фактично не здійснюють господарську діяльність. Лише незначна частка працює ефективно, отримуючи прибуток, а їхня продукція має свого споживача на вітчизняному та світовому ринках [1].

Негативні економічні процеси притаманні майже всім промисловим підприємствам, що приводить до погіршення загальної економічної ситуації в країні, тому головним завданням її стабілізації має бути здійснення промисловими підприємствами ефективної господарської діяльності, а одним зі шляхів виходу промислових підприємств із складного економічного стану є їхній інноваційний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми інноваційного розвитку підприємства розкрито в роботах В.Л. Диканя, Л.В. Лощини, П.П. Микитюка, Ю.С. Шипуліної, О.Г. Шевлюги та інших науковців [2–6], в яких визначено роль інновацій у господарській діяльності підприємств.

Однак вжиття на промислових підприємствах заходів щодо забезпечення інноваційного розвитку потребує уточнення адаптивних змін, спрямованих на вдосконалення виробничої та організаційної структури підприємства, технологічних процесів, асортиментної політики та інших заходів, вжиття яких сприятиме їхньому ефективному розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних та науково-методичних основ забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств за рахунок інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах дефіциту фінансових ресурсів, зниження платоспроможності споживачів проблема забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств стає досить актуальною, тому без здійснення комплексної модернізації діючих підприємств не можна подолати кризу в національній економічній системі. Причому доцільно не лише модернізувати обладнання, але й змінити підходи до формування ринкових відносин, розвитку виробничого потенціалу підприємства, активізації інноваційної діяльності, що дасть змогу підприємству повністю змінити свій виробничий потенціал відповідно до вимог ринку.

Інновації є фундаментом модернізаційних процесів на підприємстві, адже успішний розвиток підприємства в сучасних умовах стає можливим лише за умови застосування досягнень науково-технічного прогресу, тому розвиток інноваційного середовища, через яке на підприємстві впроваджуються досягнення науково-технічного прогресу, є актуальним для забезпечення його ефективного розвитку [7].

Здійснення інноваційної діяльності на підприємстві має тісний зв'язок з управлінським процесом, в основу якого покладено створення, освоєння та впровадження інновацій на підприємстві. Зазначимо, що інновації – це безперервний процес постійних змін, для окреслення та систематизації яких необхідно використовувати відповідні класифікації [2], що допоможе враховувати практичні особливості інновацій та спрощувати процес управління інноваційною діяльністю на підприємстві, адже процедура запровадження інновацій на підприємстві є досить складною та потребує певних змін в управлінській та організаційній роботі [8].

Зокрема, перший етап упровадження інновацій – це ініціативна пропозиція щодо внесення певних змін у роботу підприємства. Здійснення цього етапу потребує відповідного забезпечення, стимулу та підтримки творчої активності, креативності тощо. Загалом ринок та прагнення утримати наявні й завоювати нові конкурентні позиції стимулюють керівництво підприємства до активізації інноваційного процесу шляхом підтримки всіх креативних ідей працівників. Саме ініціювання нововведень є одним з напрямів успішного розвитку підприємства, тому введення будь-яких ініціативних пропозицій у його діяльність має бути спрямоване на пошук стратегічних альтернатив розвитку, інновації в яких сприятимуть ефективності функціонування підприємства.

Наступним етапом після вирішення того, вжиття яких саме інноваційних заходів має відбутися, є організація інноваційного процесу на підприємстві. На цьому етапі відбувається формування групи відповідальних за реалізацію інноваційного рішення. До складу цієї групи включають провідних фахівців та спеціалістів, які оцінюють ефективність інновацій, здійснюють підготовку персоналу, вносять зміни у виробничий процес на підприємстві тощо. Головним завданням цієї групи є швидкість проведення необхідних підготовчих робіт, адже сповільнення вжиття інноваційних заходів та брак коштів, що дуже часто спостерігається на вітчизняних підприємствах, приводять до втрати швидкості виробництва та новизни під час випуску товару на ринок.

Після затвердження проекту починається його реалізація. На цьому етапі відбувається вжиття заходів із закупки сировини та комплектуючих, монтажу та встановлення обладнання, переналагодження виробничих ліній, виготовлення дослідних зразків продукції, запуску технологічних ліній, виконання виробничої програми тощо.

Останнім етапом є повне використання інноваційної продукції шляхом оцінювання результатів від упровадження інновацій, вистежування їхнього життєвого циклу (рис. 1), визначення ефективності, внесення коректив у виробничий процес тощо.

Також для підвищення ефективності інноваційного процесу необхідно проводити маркетингові дослідження на всіх етапах реалізації інноваційного процесу, адже на сучасному етапі розвитку ринкової економіки маркетинг стає основоположником формування ланцюга «інновація – виробництво – ринок» через підвищення вимог до якості нового виробу шляхом визначення попиту на інноваційну продукцію, оцінювання стану конкурентів на ринку, аналізування конкурентних переваг підприємства тощо [9].

Зокрема, під час дослідження життєвого циклу товару визначається низка факторів, які формулюють маркетингову діяльність підприємств [10]:

– можливість передбачати потенціальні трансформації у споживчих настроях;

– розкривати зміни у конкурентному середовищі;

Продажі	відсутні	малі	швидке зростання	поступово знижуються	спадають
Собівартість	висока	висока	середня	низька	низька
Прибуток	відсутні	мінімальний	зростає	максимальний	зменшується
Споживачі	відсутні	суперноватори	новатори	звачайні	консерватори
Конкуренти	відсутні	мало	збільшується кількість	багато	зменшується кількість

Рис. 1. Життєвий цикл товару

– своєчасно вносити виправлення у плани маркетингової діяльності;

– проводити аналіз асортименту та номенклатури товарів;

– постійно підтримувати баланс між новими, зростаючими та вже зрілими товарами;

– зменшити ринковий цикл товару за рахунок вжиття заходів науково-технічного прогресу та збільшення кількості інвестицій.

Вся отримана інформація від маркетингових досліджень дає змогу приймати обґрунтовані рішення під час створення нового товару та оновлення наявного. Оцінювання впливу нового товару на обсяги продажів наявних товарів; визначення експортних можливостей; розрахунок життєвого циклу товару на ринку; оцінювання рівня відповідності збутових та обслуговуючих мереж підприємства вимогам реалізації нового товару; аналізування можливостей випуску аналогічної продукції конкурентами; визначення залежності попиту на новий товар від ціни, витрат на рекламу; оцінювання величини прибутку; визначення необхідної частки ринку; організація пробних продажів для оцінювання ринку та інші маркетингові заходи потрібні підприємству для забезпечення конкурентоспроможності на ринку [11].

Таким чином, здійснення інноваційної діяльності на підприємстві є процесом необхідних адекватних змін за всіма напрямами його діяльності, що дасть йому змогу забезпечити стійкі конкурентні позиції на ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Інноваційна діяльність підприємств є одним з вирішальних напрямів їхнього подальшого розвитку, адже без упровадження змін та нововведень у діяльність промислових підприємств неможливо забезпечити їхню конкурентоспроможність на ринку та, відповідно, стабілізувати економічну ситуацію в країні, що полягає у випуску нової продукції, оновленні техніко-технологічного стану підприємства, зміні підходів до управління. Провадження маркетингової діяльності на всіх етапах становлення та вжиття інноваційних заходів дає змогу ефективно втілити в життя інноваційний процес за умови раціонального використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів підприємства.

Технічне та технологічне оновлення промислових підприємств є тим фактором, який сприятиме сталому розвитку національної економічної системи, але інноваційний розвиток підприємства має бути тісно пов’язаний з маркетинговою діяльністю, адже прогнозування під час застосування новітніх технологій виробництва для визначення майбутнього попиту та стану ринкової кон’юнктури є тим основним складником, що сприятиме економічному зростанню вітчизняних промислових підприємств. Отже, процес переходу національної економіки у фазу економічного зростання має ґрунтуватись на дієвому механізмі з використанням інноваційних ресурсів, що мають забезпечити промислові підприємства шляхом утвердження власної конкурентоспроможності на ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Каличева Н.Є., Бохан С.Є. Напрями забезпечення ефективного розвитку промислових підприємств в сучасних умовах. *Науковий огляд*. 2017. Вип. 5 (37). С. 5–15.
2. Дикань В.Л., Кірдіна О.Г., Назаренко І.Л., Уткіна Ю.М. Економіка і організація інноваційної діяльності на залізничному транспорті : навчальний посібник. Харків : УкрДАЗТ, 2014. 314 с.
3. Інноваційний розвиток підприємства : навчальний посібник / за ред. П.П. Микитюка. Тернопіль : Принтер Інформ, 2015. 224 с.
4. Лощина Л.В., Мілашенко В.М. Комплексна оцінка інноваційного потенціалу підприємства: теоретико-методичні підходи. Суми : Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України», 2004. URL: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1234/1/comprehensive%20assessment%20of%20the%20innovation.pdf (дата звернення: 24.05.2019).
5. Шипуліна Ю.С. Інноваційний потенціал як основа стійкого економічного розвитку господарських систем, його сутність та структура. *Механізм регулювання економіки*. 2004. № 2. С. 71–81.
6. Шевлюга О.Г., Олефіренко О.М. Дослідження впливу технологічних інновацій на ринок технологій і розвиток підприємства. *Вісник СумДУ. Серія «Маркетинг і менеджмент інновацій»*. 2011. № 4. URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua (дата звернення: 24.05.2019).
7. Каличева Н.Є., Масан В.В., Старцев Д.С. Вплив техніко-технологічних інновацій на ефективний розвиток підприємства. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2018. Т. 29 (68). № 5. С. 51–54.
8. Дикань В.Л. Концепція інноваційного розвитку економіки України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 52. С. 9–20.
9. Каличева Н.Є., Пасічніченко І.В., Рубльов О.В. Стратег+ічні перспективи інноваційного розвитку регіонів. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2018. Т. 23. Вип. 3 (68). С. 26–29.
10. Дашков Л.П., Памбухчиянц В.К. Коммерция и технология торговли : учебник для студентов высших учебных заведений. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2002. 596 с.
11. Каличева Н.Є., Науменко М.О. Маркетингова діяльність підприємств у сучасних умовах функціонування та її пріоритети. *Вісник економіки транспорту і промисловості* : збірник науково-практичних статей за матеріалами XII науково-практичної конференції «Проблеми міжнародних транспортних коридорів та корпоративної логістики». № 54. Харків : УкрДУЗТ, 2016. С. 84.

REFERENCES:

1. Kalycheva N.Je., Bokhan S.Je. (2017) Naprjamy zabezpechennja efektyvnogho rozvytku promyslovykh pidpryjemstv v suchasnykh umovakh. [Areas of ensuring the effective development of industrial enterprises in modern conditions]. Scientific review, vol. 5 (37). pp. 5–15.
2. Dykanj V.L., Kirdina O.Gh., Nazarenko I.L., Utkina Ju.M. (2014) Ekonomika i orghanizacija innovacijnoji dijaljnosti na zaliznychnomu transporti : navchaljnyj posibnyk [Economics and organization of innovation in rail transport : a manual]. Kharkiv : UkrDazT (in Ukrainian).
3. Mykytjuka P.P. (2015) Innovacijnyj rozvytok pidpryjemstva : navchaljnyj posibnyk [Innovative development of the enterprise : a training manual]. Ternopil : Printer Inform (in Ukrainian).
4. Loshhyna L.V., Milashenko V.M. (2004) Kompleksna ocinka innovacijnogho potencialu pidpryjemstva: teoretyko-metodychni pidkhody. [Complex assessment of the innovation potential of the enterprise: theoretical and methodical approaches]. *State Higher Educational Institution "Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine"*. Sumy. Available at: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1234/1/comprehensive% 20assessment%20of%20the%20 innovation.pdf (accessed: 24 May 2019).
5. Shypulina Ju.S. (2004). Innovacijnyj potencial jak osnova stijkogho ekonomichnogho rozvytku ghospodarsjkykh system, jogho sutnistj ta struktura. [Innovative potential as the basis of sustainable economic development of economic systems, its essence and structure]. The mechanism of regulation of the economy, no. 2, pp. 71–81.
6. Shevljugha O.Gh., Olefirenko O.M. (2011). Doslidzhennja vplyvu tekhnologhichnykh innovacij na rynok tekhnologhij i rozvytok pidpryjemstva. [Research of the influence of technological innovations on the technology market and enterprise development]. *Visnyk SumDU. Serija "Marketyngh i menedzhment innovacij"*, vol. 4. Available at: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua (accessed: 24 May 2019).
7. Kalycheva N.Je., Masan V.V., Starcev D.S. (2018) Vplyv tekhniko-tekhnologhichnykh innovacij na efektyvnyj rozvytok pidpryjemstva.[Influence of technical and technological innovations on effective development of the enterprise]. *Scientific notes of the Taurida National University named after VI Vernadsky Series: Economics and Management*, vol. 29 (68), no. 5, pp. 51–54.
8. Dykanj V.L. Koncepcija innovacijnogho rozvytku ekonomiky Ukrajiny. [The Concept of Innovative Development of the Ukrainian Economy]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry* : a collection of scientific and practical articles, no. 52, pp. 9–20.
9. Kalycheva N.Je., Pasichnichenko I.V., Rubljov O.V. (2018) Strateghichni perspektyvy innovacijnogho rozvytku reghioniv. [Strategic Perspectives of Innovative Development of Regions]. *Bulletin of the Odessa National University. Sir: Economics. Odessa, ONU them. I.I. Mechnikov*, vol. 23, no. 3 (68), pp. 26–29.
10. Dashkov L.P., Pambukhchyjanc V.K. (2002) Kommercyja y tekhnologhyja torghovly: uchebnyk dlja studentov vysshykh uchebnykh zavedenyj. [Commerce and technology of trade: a textbook for students of higher educational institutions]. M. : Publishing and Trade Corporation Dashkov and K (in Russian).
11. Kalycheva N.Je., Naumenko M.O. (2016) Marketynghova dijaljnistj pidpryjemstv u suchasnykh umovakh funkcionuvannja ta jiji priorytety [Marketing activity of enterprises in modern conditions of functioning and its priorities]. *Bulletin of the Economy of Transport and Industry: a collection of scientific and practical articles: theses of reports on the materials of the XII scientific-practical conference "Problems of international transport corridors and corporate logistics*". Kharkiv : Ukrainian State University of Railway Transport, no. 54.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF INVESTMENT ENSURING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE INDUSTRY IN TERMS OF A TRANSITION TO THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION

УДК 330.341.1

Кириченко О.С.
к.е.н., доцент кафедри управлінських технологій
Університет економіки та права «КРОК»

Kyrychenko Oksana
University of Economics and Law «KROK»

У статті досліджено теоретико-методичні основи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості в умовах переходу до Четвертої промислової революції. Визначено сутність інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку, необхідність формування механізмів інвестиційного забезпечення. Визначено, окреслено основні вектори, напрями інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості, необхідні для його структурної та технологічної адаптації до функціонування в умовах переходу до Четвертої промислової революції. Такими векторами визначено інноваційно-технологічне оновлення промислового комплексу задля переходу на новий рівень технологічного устрою; зміну структури інвестицій відповідно до процесів модернізації промисловості; реалізацію політики локалізації впровадження технологічних інновацій, спрямовану на розбудову та відновлення власного національного виробництва.

Ключові слова: *інвестиційне забезпечення, інноваційне забезпечення, інноваційний розвиток, Четверта промислова революція, промисловість.*

В статье исследованы теоретико-методические основы инвестиционного обеспечения инновационного развития промышленности в условиях перехода к Четвертой промышленной революции. Определены сущность инвестиционного обеспечения инновационного развития, необходимость формирования механизмов инвестиционного обеспечения. Определены, очерчены основные векторы, направления инвестиционного обеспечения инновационного развития промышленности, необходимые для его структурной и технологической адаптации к функционированию в условиях перехода к Четвертой промышленной революции. Такими векторами определены инновационно-технологическое обновление промышленного комплекса с целью перехода на новый уровень технологического устройства; смену структуры инвестиций в соответствии с процессами модернизации производства; реализацию политики локализации внедрения технологических инноваций, направленную на строительство и восстановление собственного национального производства.

Ключевые слова: *инвестиционное обеспечение, инновационное обеспечение, инновационное развитие, Четвертая промышленная революция, промышленность.*

The article explored the theoretical methodological basis investment ensuring innovative development of the industry in terms of a transition to the fourth industrial revolution. Defined the essence of investment ensure innovation development, the need for the formation of elements and mechanisms of the investment and the value of the investment as the driving force of the development of industrial production and productive forces of society. It is proven that investment providing the innovative development of the industry in terms of the transition to the new digital economy and a transition to the fourth industrial revolution aimed at implementation of tasks connected with the peculiarities of the development of the industry on the new economic technological and social conditions. Defined basic directions of investment ensuring innovative development of the industry are necessary to its development in the conditions of the fourth industrial revolution. Such vectors are defined: innovation and technological upgrading of industrial complex, the transition to a new level of technological structure, restore the innovative scientific technological activity in building and industrial implementation of technological innovation; the change in the structure of investments in accordance with the processes of modernization of the industry; the implementation of the policy of localization, implementation of technological innovation aimed at development, restoration of their own national production in the manufacture of raw materials, materials, equipment and components. The necessary software defined State funding of basic, applied research for strategic directions; as well as the formation and development of mechanisms of public private partnerships in order to further implement innovative investment projects. It is important to implement the mechanisms of State order, financing the development of innovations in the future industrial implementation by relevant to country areas. Identified the importance of State funding of the training of development and innovation, and creating scientific industrial complexes.

Key words: *investment, innovation, innovation development, the fourth industrial revolution, industry.*

Постановка проблеми. Інноваційний розвиток та інвестування в інновації, розбудову чи модернізацію, оновлення виробничих баз є невід'ємними складовими промислового розвитку внаслідок того, що інновації є рушійної силою, що ініціюють якісно нові зміни, прогрес, а інвестиції є матеріальною основою їх практичної реалізації. Відповідно, концептуальна сутність інвестиційного-інноваційного забезпечення є процесом здійснення запланованих дій, спрямованих на акумулювання, стимулювання та активування інвестицій, спрямованих на забезпечення процесу розроблення та промислового впровадження інновацій, а також забезпечення активного, динамічного, інноваційного розвитку, оновлення промисловості країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання концептуальних засад інвестиційно-інноваційного забезпечення процесів розвитку промисловості детально та глибоко досліджувалося в працях таких науковців, як Ю. Бажал, Л. Дейнеко, О. Горбачова, М. Коденська, Р. Патора, В. Плаксин, О. Лапко, С. Марков, С. Шумська, І. Шовкун, А. Череп, Н. Чухрай, Ю. Яковець.

Втім, незважаючи та глибину та ґрунтовність проведених наукових пошуків та напрацювань, питання вивчення, обґрунтування теоретико-мето-

дичних основ інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості в умовах переходу до Четвертої промислової революції залишається недостатньо вивченим, що визначає необхідність подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретико-методичних основ інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості в умовах переходу до Четвертої промислової революції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку промисловості в умовах переходу до нової цифрової економіки та загальносвітових тенденцій переходу до Четвертої промислової революції спрямоване на реалізацію певних завдань, пов'язаних з особливостями розвитку промисловості на нових економічних, техніко-технологічних та суспільних реаліях.

Нині серед науковців не сформовано загального бачення сутності цього поняття а інновації розглядаються з позицій різного наукового розуміння їх змісту та значення. Основні концепти та бачення сутності інновацій наведені в табл. 1.

Таким чином, наведені поняття дають можливість визначити основні підходи, що застосовуються іноземними та вітчизняними науковцями до визначення сутності та змісту поняття інновацій. Так, за першого підходу інновація визначається як зміна виробничої функції. За цього підходу інновація визначається як зміна технологій виробництва, що має визначне значення (Ю. Бажал та інші науковці). За другого підходу інновація визначається як процес розроблення, впровадження та комерціалізації інновацій. Це найбільш поширений підхід, якого повністю чи в комбінуванні з іншими баченнями або підходами дотримується значна частина науковців (Ю. Яковець). Третій підхід розуміє інновації як інструмент чи засіб досягнення значних конкурентних переваг за умов системного впровадження інноваційної діяльності змін та вдосконалення товарів і технологій (М. Портер). Значно іншим є четвертий підхід до розуміння інновацій як кінцевого продукту чи технологічного рішення, що визначає інновацію як кінцевий результат інноваційної діяльності у вигляді готового продукту, технології чи послуги (Н. Чухрай). Слід зазначити, що наведені підходи до визначення сутності інновацій та інноваційної діяльності не унеможливлюють взаємно, а доповнюють один одного, даючи змогу зрозуміти системну сутність інновацій як складного комплексного процесу створення виробництва та комерціалізації, поширення інновацій та системну діяльність щодо створення умов для здійснення інноваційного процесу та ефективного впровадження інновацій через формування інвестиційного забезпечення, розбудову інноваційної інфраструктури та формування необхідних відносин, зокрема на рівні державного регулювання, що необхідні для ефективного впровадження процесів інноваційної діяльності.

А. Череп та С. Маркова узагальнено трактують інноваційно-інвестиційну діяльність як економічну та соціально-правову категорію, яка визначає комплекс заходів, вжиття яких спрямоване на практичну реалізацію, використання інтелектуальної праці, результатом якої є нове вирішення завдань або вдосконалення, створення нових властивостей товару чи процесу із залученням інвестиційних ресурсів, що дасть змогу отримати економічний ефект, а також соціальний та інші ефекти [6, с. 157]. Отже, інноваційно-інвестиційна діяльність визначається як невід'ємно пов'язані економічні категорії, а також відбувається деяке ототожнення інноваційної діяльності з інтелектуальною працею, інтелектуальними ресурсами, зазначається необхідність залучення інвестицій як другого необхідного ресурсу на етапах впровадження та комерціалізації інновацій.

Досліджуючи інвестиційне забезпечення, М. Коденська визначає його як організаційно-економічні умови, засоби, заходи та взаємовідносини, що формуються в процесі руху вартості, авансова-

Таблиця 1

Основні визначення та бачення сутності інновацій

Автор	Визначення інновацій
Н. Чухрай, Р. Патора	Інновація є використанням нових ідей та їх втіленням у товарах, послугах, процесах чи системах управління організацією.
Ю. Яковець	Інновації є якісними змінами у виробництві, застосування техніки чи технологій у процесах організації виробництва та управління.
Ю. Бажал	Інновація розуміється як зміна технології виробництва, що має визначне історичне значення та є необхідною, оскільки є стрибком від старої функції виробництва до нової.
О. Лапко	Інновації є комплексним процесом, що включає розроблення, створення, впровадження та комерціалізацію, поширення нового технічного чи іншого рішення, спрямованого на задоволення визначених потреб.
В. Плаксин, О. Горбачова	Інновації є системою яка виникла в процесі створення, впровадження та реалізації результатів наукових досліджень, що спрямовані на покращення технічних, виробничих, організаційних та інших відносин у сфері науки, виробництва, освіти та інших сферах суспільної діяльності.

Джерело: укладено автором на основі [1, с. 12; 2, с. 21; 3, с. 15; 4, с. 38; 5, с. 14]

ного капіталу задля формування, нагромадження та використання інвестиційних ресурсів, авансованого капіталу для розвитку промислового виробництва та продуктивних сил [7, с. 63–64]. Таким чином, автором визначається необхідність формування елементів та механізмів інвестиційного забезпечення, а також акцентується увага на значенні інвестиційного забезпечення як рушійної сили розвитку промислового виробництва й продуктивних сил суспільства.

Найбільш поширеним, загальним визначенням інноваційної діяльності є визначення, відповідно до якого інноваційною є діяльність, спрямована на промислове впровадження та комерціалізацію результатів наукових розробок та досліджень, що зумовлює виробництво та вихід на ринок нової інноваційної конкурентоспроможної продукції та послуг [8, с. 169]. Отже, поняття інноваційної діяльності повною мірою визначає сутність самого інноваційного процесу як певного послідовного циклу від проведення фундаментальних та прикладних досліджень до комерціалізації інновацій та, відповідно, перебіг життєвого циклу впровадженої інновації.

Досліджуючи проблеми та рішення інвестиційного забезпечення інноваційного оновлення промисловості, Л. Дейнеко, Н. Шелудько, Я. Яненкова зазначили, що необхідна в економіці трансформація промисловості на інноваційній основі повинна бути забезпечена припливом інвестицій, тому для того, щоби забезпечити інвестиційну активність, потрібно виявити ключові проблеми, які гальмують інвестиційний процес, та запропонувати підходи до розв'язання цих проблем. Такими проблемами науковцями зазначено невідповідність витрат на науку та інновації реальним потребам технологічного руху; необхідність змін структури інвестицій та приведення їх у відповідність до потреб технологічної модернізації виробництва, промисловості; високу імпортозалежність економіки та необхідність розбудови національного виробництва у традиційних та нових галузях промисловості [8, с. 85–94]. Отже, низький рівень фінансування та інвестування в інноваційній сфері приводить до згортання інноваційних процесів та техніко-технологічних потужностей промисловості, зниження ефективності перерозподілу фінансових ресурсів на високотехнологічні сфери, консервує наявну технологічну структуру виробництва. Наявна структура інвестицій спрямована на середньо- та низькотехнологічні галузі потребує переформатування та спрямування на актуальні стратегічні напрями розвитку високотехнологічних виробництв з високим рівнем цифровізації, автоматизації, виробничих процесів, що відповідатиме новим вимогам смарт-індустрії. Нарешті, розвиток національного виробництва зменшить залежність від імпорту в сировино-матеріальному забезпеченні промисловості, отже, активує інноваційно-інвестиційні процеси розбудови національної промисловості та сприятиме зростанню попиту на продукцію на внутрішньому ринку країни.

На необхідності забезпечення державою інноваційної діяльності наголошувалося в дослідженнях І. Луніна, О. Білоусова, О. Булана, а саме необхідності забезпечення достатнього фінансування проведення фундаментальних, прикладних досліджень; розширення практики змішаного фінансування прикладних досліджень за участі держави та бізнесу за обсягом, необхідним для впровадження інноваційних проектів [9, с. 38]. Зокрема, йдеться про необхідність державного забезпечення інноваційної діяльності на етапах створення самого наукового знання, а саме новації, та фінансування проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень і НДДКР за стратегічними для країни напрямами, що спроможні вивести промисловість на новий рівень техніко-технологічного розвитку.

Як основа зміни структури інвестиційного забезпечення в дослідженнях С. Шумської пропонується зміна парадигми монетарної політики та перехід від застосування підходу інфляційного таргетування до монетарного стимулювання та мотивування економічної активності [10, с. 37]. Це значною мірою активувало би промисловий та економічний розвиток та забезпечило б розбудову економіки країни. Власне, необхідними умовами довгострокових інвестицій є доступ до джерел фінансування та наявність фінансових ресурсів, а можливість інвестиційного фінансування за масштабними довгостроковими інноваційними проектами залежить від здатності фінансової системи акумулювати та трансформувати фінансові ресурси в інвестиції, а також спрямовувати їх за пріоритетними та найбільш ефективними напрямами інноваційної розбудови та модернізації промисловості.

На необхідності впровадження політики локалізації, спрямованої на зростання обсягів використання сировини та матеріалів промислового призначення національного виробництва, наголошує І. Шовкун [11, с. 50]. При цьому автор зазначає, що найбільш ефективною формою сприяння локалізації може бути державне субсидіювання розробок та досліджень з високим рівнем готовності до подальшого промислового впровадження.

Дослідження концептуальних засад інвестиційного забезпечення та інноваційного розвитку промисловості в сучасних умовах та з урахуванням майбутніх техніко-технологічних змін, пов'язаних із переходом до п'ятого, шостого технологічного устроїв та дією факторів Четвертої промислової революції, дало змогу окреслити основні вектори, напрями інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку та оновлення промисловості, необхідні для його структурної, технологічної адаптації до функціонування в умовах переходу до Четвертої промислової революції.

Так, першим вектором визначено інноваційно-технологічне оновлення промислового комплексу задля переходу на новий рівень технологічного устрою, що містить низку комплексних завдань, необхідних для відновлення інноваційної наукової технологічної активності у створенні та подальшому промисловому впровадженні нових наукових здобутків, винаходів, технологічних інновацій. Передусім необхідним завданням є визначення стратегічних для країни галузей, напрямів промисловості інноваційних змін, які є для країни пріоритетними. Наступними завданнями є формування єдиної, цілісної інноваційної системи країни, що дасть змогу виявити та акумулювати весь наявний науковий потенціал задля забезпечення його подальшої реалізації; визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень та НДДКР; формування стратегії промислового розвитку, що дасть змогу на законодавчому рівні закріпити, визначити стратегічну мету та стратегічні цілі формування інноваційної політики держави у сфері промисловості, а також спрямувати в подальшому на реалізацію цих цілей необхідні інвестиційні ресурси та механізми. Розвиток структурних елементів національної системи країни потребуватиме розбудови інноваційної інфраструктури. Необхідним та пріоритетним є забезпечення державного фінансування фундаментальних, прикладних досліджень та НДДКР за стратегічними для країни напрямами, а також формування й розвиток механізмів державно-приватного партнерства задля подальшої реалізації інноваційно-інвестиційних проектів. Важливими є впровадження механізмів державного замовлення на розроблення інновацій, їх подальше промислове впровадження за пріоритетними для країни напрямами, забезпечення необхідного державного фінансування цих замовлень. Водночас важливим є державне фінансування програм із підготовки фахівців, в компетенцію яких входитимуть впровадження та комерціалізація інновацій. Необхідними є ініціювання утворення науково-промислових комплексів та активування процесів вертикальної інтеграції виробництв у стратегічних високотехнологічних секторах.

Водночас другим важливим вектором в інвестиційному забезпеченні інноваційного оновлення промисловості є зміна структури інвестицій відповідно до процесів модернізації промисловості. Узагальнюючи наявні наукові бачення за цим вектором, можемо визначити першочергові необхідні завдання. Отже, ними є необхідність зростання інвестиційної активності в промисловості, а саме активування та стимулювання зростання обсягів капітальних інвестицій у виробництво машин та устаткування; стимулювання розвитку галузі національного машинобудування як високотехнологічної пріоритетної галузі, оновлення якої продукує подальші техніко-технологічні зміни в інших галузях виробництва; необхідність залучення значних інвестиційних ресурсів, необхідних для техніко-технологічної модернізації промисловості; необхідність створення в країні відповідного інвестиційного клімату залучення інвестицій, створення умов для інвестування, стабілізації економіки та гарантування захисту прав інвесторів. В цьому контексті першочерговими та необхідними завданнями є вдосконалення нормативно-правового поля, забезпечення верховенства права та інститутів приватної власності; створення нормативно-правових умов впровадження процесів дерегуляції та спрощення реєстрації, ведення, адміністрування бізнесу; вдосконалення законодавства та механізмів у сфері захисту інвестицій та дотримання гарантування авторських та майнових прав на матеріальні й нематеріальні активи; спрощення доступу до фінансових ресурсів. Потребують удосконалення аспекти грошово-кредитної політики, стабілізація курсів національних валют, зниження темпів інфляції. Необхідним є реформування фіскальної системи, що дасть змогу впровадити нові інструменти фінансового стимулювання інвестиційної активності в промисловості за рахунок використання власних інвестиційних ресурсів. Важливими є завдання впровадження ефективної ощадно-інвестиційної політики; використання можливостей інституційних інвесторів; зміна монетарної політики; трансформація каналів заощаджень у канали інвестицій.

Третім стратегічним вектором інвестиційного забезпечення інноваційного оновлення та розвитку промисловості може стати реалізація політики локалізації впровадження технологічних інновацій, спрямована на розбудову, відновлення власного національного виробництва та реалізацію програм імпортозаміщення (особливо у виробництві сировини, матеріалів, обладнання та комплектуючих). Зазначимо, що для його реалізації першочерговими завданнями можуть стати надання державного субсидіювання для досліджень та розробок з високим рівнем готовності до промислового впровадження; розміщення державних замовлень на розробки за стратегічними напрямами та їх фінансування; реалізація державних компенсаційних програм придбання обладнання з частковою компенсацією їх вартості за умови певного відсотку локалізації виробництва такого обладнання; захист національних виробників зі встановленням обмежень для доступу на внутрішній ринок певних видів товарів імпортного виробництва, застосуванням протекціоністських дій, квотуванням обсягів імпорту, лімітуванням задля заохочення іноземних компаній до відкриття спільних виробництв на території країни та необхідного для цього інвестування; реалізація бюджетних програм розвитку промисловості, кредитна підтримка, податкові стимули, державні закупівлі задля локалізації виробництва з виготовлення

відповідної продукції в країні; введення «зелених тарифів» на вироблену продукцію, що є одним із найбільш дієвих механізмів стимулювання інвестицій у виробництві енергії.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті проведених досліджень розглянуто теоретико-методичні основи інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку промисловості в умовах переходу до четвертої промислової революції, визначено сутність інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку, необхідність формування елементів та механізмів інвестиційного забезпечення, а також акцентовано увагу на значенні інвестиційного забезпечення як рушійної сили розвитку промислового виробництва та продуктивних сил суспільства.

Узагальнення вищезазначеного дало можливість сформулювати авторське визначення, відповідно до якого інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку є сукупністю механізмів, методів, засобів та інструментів державної економічної політики, а також єдністю дій держави, бізнесу та суспільних ринкових інститутів задля формування, залучення та акумулювання інвестиційних ресурсів та їх спрямування на фінансування інноваційно-інвестиційних проектів техніко-технологічного оновлення, модернізації, розбудови розвитку промисловості країни та забезпечення її переходу на новий рівень техніко-технологічного устрою, що приведе до переходу виробничих економічних систем на більш високий щабель соціально-економічного розвитку та їх адаптації до умов Четвертої промислової революції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чухрай Н. Товарна інноваційна політика: управління інноваціями та підприємстві. Київ : Кондор, 2006. 398 с.

2. Яковец Ю. Ускорение научно-технического прогресса: теория и экономический механізм. Москва : Экономика, 1988. 342 с.

3. Бажал Ю. Економічна теорія технологічних змін. Київ : Заповіт, 1996. 240 с.

4. Лапко О. Інноваційна діяльність в системі державного регулювання. Київ : Інститут ЕП НАН України, 1999. 253 с.

5. Плаксин В. Основы системы инновационой деятельсноты предприятий. Симферополь : Ди Ай Ти, 2009. 333 с.

6. Череп А. Теоретичні аспекти формування інноваційно-інвестиційної діяльності. *Інноваційна економіка*. 2010. № 17. С. 154–158.

7. Коденська М. Мотиваційні чинники інвестиційного забезпечення розвитку аграрно-промислового виробництва. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2013. № 2. С. 62–66.

8. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки : науково-аналітична доповідь / заг. ред. Л. Дейнеко. Київ : Інститут економки та прогнозування НАН України, 2018. 158 с.

9. Луніна І. Бюджетно-податкове стимулювання інноваційної діяльності в країні. *Економіка прогнозування*. 2016. № 1. С. 41–56.

10. Шумська С. Монетарна політика та відновлення економічного зростання в Україні. *Економіка та прогнозування*. 2015. № 3. С. 20–41.

11. Шовкун І. Локалізація виробництва – світова практика та висновки для України. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 2. С. 31–56.

REFERENCES:

1. Chukhraj N. (2006) *Tovarna innovatsijna polityka: upravlinnia innovatsiiamy ta pidpryiemstvi* [The commodity innovative policy: management of innovation and enterprise]. Kyiv : Kondor (in Ukrainian).

2. Yakovets' Yu. (1988) *Uskorenye nauchno-tekhnycheskoho prohressa: teoryia y ekonomycheskyj mekhanizm* [Accelerating scientific and technological progress and economic theory: mehanizm]. Moskva : Ekonomyka (in Russian).

3. Bazhal Yu. (1996) *Ekonomichna teoriia tekhnolohichnykh zmin* [The economic theory of technological changes]. Kyiv : Zapovit (in Ukrainian).

4. Lapko O. (1999) *Innovatsijna diial'nist' v systemi derzhavnoho rehuliuvannia* [Innovation in the system of State regulation]. Kyiv : Instytut ek. prohnozuv. NAN Ukrainy (in Ukrainian).

5. Plaksyn V. (2009) *Osnovy systemy ynnovatsyonoj deiatel'snoty predpryiatyj* [Innovacionoj dejatelsnoty system basics enterprises]. Symferopol' : Dy Aj Ty (in Ukrainian).

6. Cherep A. (2010) Teoretychni aspekty formuvannia innovatsijno-investytsijnoi diial'nosti [Theoretical aspects of formation of innovative-investment activity]. *Innovatsijna ekonomika*, no. 17. pp. 154–158.

7. Koden'ka M. (2013) Motyvatsijni chynnyky investytsijnoho zabezpechennia rozvytku ahrarno-promyslovoho vyrobnytstva [Motivational factors of investment ensure development of agro-industrial production]. *Visnyk Akademii pratsi i sotsial'nykh vidnosyn Federatsii profspilok Ukrainy*, no 2, pp. 62–66.

8. Dejneko L. (2008) *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostannia ta onovlennia ukrains'koi ekonomiky: naukovo-analitychna dopovid'* [The development of the industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy: scientific-analytical report]. Kyiv : Instytut ekonomky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy (in Ukrainian).

9. Lunina I. (2016) Biudzhetno-podatkove stymuliuvannia innovatsijnoi diial'nosti v kraini [Budget-tax stimulation of innovation activity in the country]. *Ekonomika prohnozuvannia*, no. 1, pp. 41–56.

10. Shums'ka S. (2015) Monetarna polityka ta vidnovlennia ekonomichnoho zrostannia v Ukraini [Monetary policy and the recovery of economic growth in Ukraine]. *Ekonomika ta prohnozuvannia*, no. 3, pp. 20–41.

11. Shovkun I. (2017) Lokalizatsiia vyrobnytstva – svitova praktyka ta vysnovky dlia Ukrainy [Localization of production – world practice and implications for Ukraine]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 2, pp. 31–56.

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШИРОКСМУГОВОГО ДОСТУПУ ДО МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

STATE AND PERSPECTIVES OF USING WIDE-BROAD INTERNET ACCESS IN UKRAINE'S ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

УДК 330.341.1(477):004.77](045)

Залізко В.Д.
д.е.н., професор, науковий співробітник
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Лісова Р.М.
аспірант кафедри економіки підприємства
Університет державної фіскальної служби України

Zalizko Vasul
Kyiv National Taras Shevchenko University
Lisova Ruslana
University of the State Fiscal Service of Ukraine

У статті розглянуто стан та перспективи використання широкосмугового Інтернету на підприємствах України в регіонах. Розкрито сутність поняття «широкосмуговий доступ» (ШСД) до мережі, визначено його ключові характеристики. Проаналізовано залежність внеску широкосмугового доступу у ВВП від рівня його проникнення в різних країнах, продемонстровано цю залежність графічно. Проаналізовано рівень доходів від надання послуг фіксованого Інтернету та динаміку кількості абонентів серед підприємств, що використовували цей вид зв'язку з мережею. Здійснено статистичний аналіз рівня використання ШСД підприємствами в регіонах України за допомогою програмного пакета SPSS Statistic. Акцентовано увагу на наявності цифрового розриву між регіонами щодо забезпеченості послугами ШСД на підприємствах, досліджено можливі шляхи його подолання. Визначено характерні риси, властиві ринку фіксованого ШСД, узагальнено основні проблеми щодо розвитку мереж широкосмугового доступу в Україні.

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології, широкосмуговий доступ, рівень проникнення ШСД, ринок ШСД, цифровий розрив.*

В статье рассмотрены состояние и перспективы использования широкополосного Интернета на предприятиях Украины в регионах. Раскрыта сущность понятия «широкополосной доступ» (ШПД) к сети, определены его ключевые характеристики. Проанализирована зависимость вклада широкополосного доступа в ВВП от уровня его проникновения в разных странах, продемонстрирована эта зависимость графически. Проанализированы уровень доходов от предоставления услуг фиксированного Интернета и динамика количества абонентов среди предприятий, использовавших этот вид связи с сетью. Осуществлен статистический анализ уровня использования ШПД предприятиями в регионах Украины с помощью программного пакета SPSS Statistic. Акцентировано внимание на наличии цифрового разрыва между регионами касательно обеспеченности услугами ШПД на предприятиях, исследованы возможные пути его преодоления. Определены характерные черты, свойственные рынку фиксированного ШПД, обобщены основные проблемы касательно развития сетей широкополосного доступа в Украине.

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, широкополосной доступ, уровень проникновения ШПД, рынок ШПД, цифровой разрыв.*

The article examines the status and prospects of broadband Internet companies in different regions of Ukraine. The importance of using information technologies in the activity of enterprises is researched. The role of broadband in formation innovative economy in advanced countries is determined. Revealed that Ukrainian companies have unequal access to broadband internet connection. The essence of the concept "broadband access" (BIA) to the network is revealed and determined its key characteristics. The research of development of the information and communication technologies is generalized and overviewed. The dependence of the contribution of broadband access to GDP, on the level of its penetration in different countries has been analyzed, this dependence is graphically demonstrated. Determined the role of broadband connection in creation of high-performance workplaces at the enterprises. The level of revenues from the provision of fixed Internet services and dynamics of the number of subscribers among enterprises that used this type of connection with the network, are analyzed. The author emphasizes that one of the main problems of development Ukraine's innovation infrastructure is the "digital inequality" of the regions. Done statistical analysis of the level of broadband in companies of the regions, using the software package SPSS Statistic. The list of regions with the largest and the smallest number of enterprises provided with broadband access to the network is determined. The main reasons for the "digital divide" between the regions are outlined and possible ways of overcoming it are investigated. The characteristic features of the fixed BIA market are determined and generalized main problems in the development of broadband access networks in Ukraine. The priority directions of the work of the National Commission for State Regulation of Communications and Informatization, which promote the increasing of the numbers enterprises covered by broadband communication, are considered. The author emphasizes that the issue of the development of the broadband networks requires special attention from the Ukrainian government.

Key words: *Information and Communication Technology, broadband access, broadband penetration rate, Broadband Market, digital gap.*

Постановка проблеми. Динамічний процес становлення й розвитку цифрової економіки надійно закріпив інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) у всіх сферах економічного життя суспільства. Впровадження ІКТ значно прискорило поширення процесів глобалізації економічних відносин. Бурхливий розвиток цифрових технологій обов'язково приводить до загострення конкуренції як на міжнародному, так і на національному рівнях, фірми змушені здійснювати постійний пошук способів зростання ефективності систем виробництва та управління.

Ефективне використання ІКТ за сучасних умов неможливо без якісної інфраструктури, однією з найважливіших складових якої є широкосмуговий доступ до мережі (ШСД). Згідно з даними Державної служби статистики широкосмуговий доступ до Інтернету для роботи використовують менше третини підприємств, що свідчить про недостатнє проникнення ІКТ в діяльність вітчизняних підприємницьких структур. Більшість європейських країн реалізує стратегії з розвитку оптичної мережі по всій території, що забезпечує ШСД більшість суб'єктів господарювання, вітчизняні ж підпри-

ємства мають нерівномірний доступ до широкосмугового Інтернету зв'язку, існують певна нерівність та цифровий розрив між регіонами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуване питання частково знайшло своє відображення в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, Дж. Джестоном [3] було здійснено аналіз сучасного стану й місця інформаційних технологій в управлінні підприємством. Проблеми сприйняття та впровадження ІКТ вітчизняними суб'єктами господарювання розглядалися В.М. Фурашевим, Д.В. Ланде та іншими науковцями, а в контексті застосування технологій в економіці та її галузях – В.В. Бутенком [4], В.Д. Залізком [8], В.М. Гужвою, Л.В. Дубчаком, В.Г. Бодровим [2], Г.І. Щеголем [1] та іншими вченими.

Незважаючи на велику кількість досліджень щодо становлення цифрової економіки в Україні, прикладні аспекти цієї проблематики, зокрема стан та перспективи використання ШСД підприємствами в різних регіонах і шляхи подолання цифрової нерівності між ними, потребують більш глибокого аналізу та вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану використання широкосмугового доступу до Інтернету підприємствами в регіонах України та проведення статистичного аналізу щодо наявності інноваційного розриву між областями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Широкосмуговий доступ до мережі Інтернет – це послуги з надання абоненту можливості отримання й відправки даних в мережі Інтернет з високою швидкістю. Однак в Україні не існує чіткого законодавчого визначення ШСД. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), зазначає, що «широкосмуговий доступ – доступ до Інтернету з високою швидкістю», проте точно зазначених швидкостей не наводить, обмежуючись зазначенням власної позиції, що до широкосмугового слід зараховувати доступ зі швидкістю від 2 Мбіт/с [1, с. 6].

В епоху цифрової економіки потреби людини можуть задовольнятися значно краще та якісніше, ніж в економіці індустріального типу. Для успішного функціонування цифрової економіки необхідна наявність принаймні чотирьох складових, таких як інфраструктура (доступ в Інтернет, програмне й кадрове забезпечення, телекомунікації), електронний бізнес (ведення господарської діяльності через комп'ютерні мережі), електрона комерція (дистрибуція товарів через Інтернет), електронне врядування [2, с. 93]. Економіка кожної країни безпосередньо залежить від розвитку зв'язку та Інтернету. Завдяки Інтернету розвиваються малий бізнес, електронна комерція, зростає продуктивність праці та ефективність бізнес-процесів підприємств, вирішуються питання енергозбереження та безпеки, медицини та освіти.

Проведені провідними аналітиками дослідження розвитку ІКТ [3] виявили таку характерну залежність: чим вище рівень проникнення ШСД, тим більше його внесок у ВВП країни. На рис. 1 показані такі три групи країн: країни з низьким проникненням ШСД, де внесок у ВВП становить 0,8%; із середнім (1,4%); з високим (2,3%).

Розвиток широкосмугового підключення на підприємствах сприяє створенню високопродуктивних робочих місць, оскільки є однією з умов

Рис. 1. Групи країн за рівнем проникнення ШСД та його внеском у ВВП, %

Джерело: [4, с. 23]

сучасного робочого місця, що дає можливість отримання й обміну інформації, необхідної для організації та діяльності трудового процесу.

Згідно з даними Держстату України у 2018 році доходи від надання послуг фіксованого Інтернету склали 8 136 млн. грн., питома вага яких становила 14,4% в загальному обсязі доходів від надання телекомунікаційних послуг. Основну частину доходів від надання послуг фіксованого Інтернету склали доходи від провідного широкосмугового доступу до Інтернету (ШСД), частка яких на кінець 2018 року становила 83,2% [5].

Кількість абонентів фіксованого ШСД серед бізнесу у 2017 році зросла на 6,4% порівняно з 2014 роком, склавши 28 021 од. Динаміка кількості підприємств, що використовували фіксований широкосмуговий доступ до Інтернету за 2014–2017 рр., наведена на рис. 2.

Однією з основних проблем розвитку інноваційної інфраструктури України є «цифрова нерівність» регіонів. Так, якщо забезпеченість послугами ШСД підприємств великих міст (Києва та Харкова) становить близько 75%, то в регіонах, де переважає сільська місцевість, – близько 30%, а в окремих населених пунктах – менше 10%.

Проведемо статистичний аналіз рівня використання ШСД підприємствами в регіонах України у 2010 та 2017 роках за допомогою програмного пакета SPSS Statistic. Результати статистичного аналізу представлені в табл. 1.

Аналізуючи дані табл. 1, можемо зробити такі висновки.

По-перше, середній показник кількості підприємств у регіонах, що мали підключення до широкосмугового Інтернету у 2010 році, становить 592 підприємства, у 2017 році – 694 підприємства, при цьому у 2010 році в Донецькій області такий доступ мало 1 531 підприємство (максимальне значення), а в Чернівецькій – 233 підприємства; у 2017 році найбільше підприємств з ШСД було у Харківській області (1 839), а найменше – в Луганській (155). Зростання середнього показника свідчить про збільшення охоплення ШСД протягом аналізованих періодів.

Таблиця 1

Результати статистичного аналізу використання ШСД на підприємствах в регіонах України у 2010 та 2017 роках

Показники	Роки	
	2010	2017
Середнє значення	591,54	693,87
Довірчий інтервал для середнього 95%: – нижня межа; – верхня межа	423,73 759,35	496,29 891,45
Медіана	399,00	521,50
Дисперсія	157 934,52	218 927,7
Стандартне відхилення	397,41	467,89
Мінімум	233,00	155,00
Максимум	1 531,00	1 878,00
Діапазон	1 298,00	1 723,00
Асиметрія	1,41	1,60
Ексцес	0,795	1,82

Джерело: розраховано авторами в програмі SPSS Statistic на основі даних джерела [5]

По-друге, у половини регіонів у 2010 році менше 399 (медіана) підприємств мають ШСД, у 2017 році – менше 521, в інших регіонах зафіксована більша кількість підприємств. Розмах варіації у 2010 році становить 1 298, а у 2017 році – 1 684, зростання показника свідчить про зростання розриву між регіонами з високим рівнем забезпеченості послугами ШСД на підприємствах і регіонами з низьким рівнем. У 2010 році варіація показника складає 67,2%, а у 2017 році – 67,4%, що свідчить про досить значні коливання щодо середнього значення загалом, тобто сукупність є якісно неоднорідною.

В табл. 2 наведені регіони з найбільшою та найменшою кількістю підприємств, забезпечених послугою широкосмугового доступу до мережі.

Вищенаведена таблиця чітко демонструє наявність цифрового розриву між регіонами за кількістю

Рис. 2. Динаміка кількості абонентів ШСД серед підприємств у 2014–2017 рр., од.

Джерело: [6]

Таблиця 2

Регіони з найбільшою та найменшою кількістю підприємств, підключених до ШСД

Показник			Область	Кількість підприємств
Мали широкосмуговий доступ до мережі у 2017 році	Найбільша кількість	1	Дніпропетровська	1 878,00
		2	Харківська	1 869,00
		3	Львівська	1 434,00
		4	Запорізька	1 258,00
		5	Одеська	1 060,00
	Найменша кількість	1	Луганська	155,00
		2	Чернівецька	308,00
		3	Кропивницька	338,00
		4	Рівненська	346,00
		5	Тернопільська	356,00
Мали широкосмуговий доступ до мережі у 2010 році	Найбільша кількість	1	Донецька	1 531,00
		2	Дніпропетровська	1 421,00
		3	Харківська	1 414,00
		4	Львівська	1 085,00
		5	Запорізька	952,00
	Найменша кількість	1	Чернівецька	233,00
		2	Кропивницька	256,00
		3	Рівненська	262,00
		4	Тернопільська	270,00
		5	Херсонська	295,00

Джерело: розраховано авторами в програмі SPSS Statistic на основі даних джерела [5]

підприємств, що використовують ШСД у роботі. Найбільше таких підприємств у Дніпропетровській, Харківській, Львівській, Запорізькій, Одеській областях, у 2017 році лідируючі позиції втратила Донецька область, причинами чого стали окупація території та втрата активів багатьма підприємствами. Цікаво, що суттєвих змін серед лідерів та аутсайдерів не відбулось, регіони, де розташовані великі підприємства, мають кращу інфраструктуру ШСД і покращують її. В області з найнижчою кількістю підключених до широкосмугового доступу підприємств повільно відбувається впровадження ІКТ, що негативно позначається на їх конкурентоспроможності за сучасних умов господарювання. На рис. 3 наведена діаграма, що чітко відображає розрив між вищезгаданими областями у 2017 році.

Ринку фіксованого ШСД в Україні притаманні такі риси, як низький рівень проникнення та наявність цифрового розриву, який ми бачимо на рис. 3; низький рівень використання об'єктів наявної інфраструктури та неконкурентні умови доступу до об'єктів інфраструктури; високий рівень конкурен-

Рис. 3. Діаграма розподілу регіонів за кількістю підприємств з ШСД у 2017 році

ції та низький рівень якості послуг; значна інформаційна асиметрія у відносинах провайдера та споживача.

Основними проблемами щодо розвитку мереж ШСД, на вирішення яких націлена робота Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, є [7, с. 21]:

– знос мережевої інфраструктури, зростання вартості мереж зв'язку;

– низькі показники якості вітчизняного телекомунікаційного обладнання й доступу до Інтернету;

– суттєва диференціація щодо використання ІКТ регіонами, різними верствами суспільства й органами державної влади;

– недостатність темпів розвитку інфраструктури доступу до сайтів органів державної влади та інших засобів інформаційно-довідкової підтримки й обслуговування.

Задля збільшення охоплення широкосмуговим зв'язком абонентів серед підприємств та розроблення напрямів підвищення ефективності використання інформаційних технологій Урядом був розроблений «Цифровий порядок денний – 2020», спрямований на забезпечення стійкості та конкурентоспроможності підприємств і організацій всіх галузей та сфер діяльності. Пріоритетними напрямами «Цифрової адженди» є створення електронного уряду, подолання цифрової нерівності, розвиток нових технологій зв'язку, впровадження «розумного виробництва» тощо. Основний принцип цього документа полягає в тому, що результати повинні приносити реальну, відчутну користь та вигоду суспільству загалом.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, зазначена роль широкосмугового зв'язку у формуванні інноваційної економіки передових країн вимагає особливої уваги до питань розвитку ШС мереж з боку українського уряду. Однак плановані в країні заходи з розширення мереж швидкісного Інтернету в рамках універсальних послуг спрямовані на вирішення лише соціальних завдань, тому не зможуть забезпечити достатній економічний ефект. Ситуація ускладняється високим рівнем «цифрової нерівності», а також неефективністю використання наявних мереж. Представлені автором рекомендації можуть служити основою реалізації послідовних кроків, спрямованих на створення й розвиток сучасної інформаційної інфраструктури, зокрема, мереж ШСД.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Щеголь Г.І. Регулювання ринку фіксованого широкосмугового доступу до мережі Інтернет. *Офіс ефективного регулювання*. 2017. 42 с. URL: http://www.eu4business.eu/files/medias/regulation.gov_.ua_zelena-kniga_shsd.5.pdf (дата звернення: 26.05.2019).

2. Бодров В.Г. Діджиталізація економіки та вдосконалення системи надання адміністративних послуг платникам податків. *Оподаткування та економічна безпека держави в епоху діджиталізації* : матеріали науково-практичного круглого столу, м. Ірпінь, 23 лютого 2018 року. Ірпінь, 2018. С. 93–99.

3. Звіт Комісії з широкосмугового зв'язку в інтересах сталого розвитку. *ITU*. 2017. URL: http://www.broadbandcommission.org/Reports/Report_1.pdf (дата звернення: 23.05.2019).

4. Бутенко В.В., Веерпалу В.Е. Пути развития широкополосного доступа в России. *Электросвязь*. 2014. № 10. С. 22–26.

5. Стан і розвиток зв'язку за 2018 рік. *Держстат України*. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zv/srz/xls/srz_2018_u.xlsx (дата звернення: 23.05.2019).

6. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах за 2014–2017 роки. *Держстат України*. 2019. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zv/ikt/viktp2017_u.xls (дата звернення: 24.05.2019).

7. Звіт про роботу НКРЗІ за 2018 рік. *Київ*. 2019. URL: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/8484/Zvit_za_2018_29032019_new.pdf (дата звернення: 24.05.2019).

8. Залізко В.Д. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій як перспективний напрям сільського розвитку та запорука зміцнення економічної безпеки сільських територій: стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 10 (148). С. 214–222.

REFERENCES:

1. Shchehol H.I. (2017) Rehuliuvannia rynku fiksovanoho shyrokosmuhovoho dostupu do merezhi Internet. [Regulation of the market fixed broadband access to the Internet] *Ofis efektyvnoho rehuliuvannia* [Office of effective regulation]. Available at: http://www.eu4business.eu/files/medias/regulation.gov_.ua_zelena-kniga_shsd.5.pdf (accessed: 25 May 2019).

2. Bodrov V.H. (2018) Didzhytalizatsiia ekonomiky ta vdoskonalennia systemy nadannia administratyvnykh posluh platnykam podatkiv [Digitization of economy and improvement the system of providing administrative services to taxpayers]. Proceedings of the Opodatkuvannia ta ekonomichna bezpeka derzhavy v epokhu didzhytalizatsii (Ukraine, Irpin, 23 Feb., 2018), Irpin, pp. 93–99.

3. Broadband commission (2017) Zvit Komisii z shyrokosmuhovoho zviazku v interesakh staloho rozvytku [Report of the Broadband Commission for Sustainable Development]. Available at: http://www.broadbandcommission.org/Reports/Report_1.pdf (accessed: 23 May 2019).

4. Butenko V.V., Veierpalu V.Ye. (2014) Puty razvytyia shyrokopolosnoho dostupa v Rossyy [Ways of development the broadband access in Russia]. Elektrosviaz [Telecommunication], vol. 11, no. 10, pp. 22–26.

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) Stan i rozvytok zviazku za 2018 rik [Status and development of communications in 2018]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zv/srz/xls/srz_2018_u.xlsx (accessed: 23 May 2019).

6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na pidpryiemstvakh za 2014–2017 rr [Using of information and communication technologies at enterprises for 2014–2017]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zv/ikt/viktp2017_u.xls (accessed: 24 May 2019).

7. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuvannia u sferi zviazku ta informatyzatsii (2018) Zvit pro robotu NKRZI za 2018 rik [Report on the work of the NCCR for 2018]. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: https://nkrzi.gov.ua/images/upload/142/8484/Zvit_za_2018_29032019_new.pdf (accessed: 24 May 2019).

8. Zalizko V.D. (2013) Vprovadzhennia suchasnykh informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii yak perspektyvnyi napriam silskoho rozvytku ta zaporuka zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky silskykh terytorii: stan, problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [The introduction of modern information and communication technology as a promising area of rural development and the sake of economic security in rural areas: status, problems and solutions]. *Aktualni problemy ekonomiky* [Actual problems of the economy], no. 10 (148), pp. 214–222.

КОНЦЕПТУАЛЬНО-СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПЕРЕХОДУ УКРАЇНИ ДО СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

CONCEPTUALLY-STRATEGIC REFERENCE POINTS OF THE TRANSITION OF UKRAINE TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT

УДК 330.111.34

Новіченко Ю.А.
викладач кафедри економіки
та менеджменту
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Novichenko Yuliia
V.N. Karazin Kharkiv National University

У статті визначено роль стійкого розвитку та Концепції стійкого розвитку в національній економіці країни. Виділено п'ять принципів Концепції стійкого розвитку, запропоновано Концептуальну модель реалізації складових стійкого розвитку, призначення якої полягає в тому, щоби надати самій ідеї сталого розвитку конструктивний характер. Кожна модель має свої орієнтири, які в загальному вигляді укладені в три блоки, такі як економічний, соціальний та екологічний. Розроблено Стратегічні орієнтири реалізації складових стійкого розвитку, де визначено, що базовими цілями національної економіки щодо стійкого розвитку є політичні, економічні, соціальні, екологічні, моральні та культурні цінності, притаманні українській нації. Зазначені цілі визначають спрямованість Стратегії стійкого розвитку на досягнення спільних благ та захист національних інтересів України. Обґрунтовано стратегічне бачення переходу України до стійкого розвитку, структуровано Стратегічні напрями реалізації державної політики стійкого соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: *концепція, стратегія, стійкий розвиток, соціально-економічний розвиток, національна економіка, державне регулювання.*

В статье определена роль устойчивого развития и Концепции устойчивого развития в национальной экономике страны. Выделены пять принципов Концепции устойчивого развития, предложена Концептуальная модель реализации составляющих устойчивого развития, назначение которой заключается в том, чтобы предоставить самой идее устойчивого развития конструктивный характер. Каждая модель имеет свои ориентиры, которые в общем виде объединены в три блока, такие как экономический, социальный и экологический. Разработаны Стратегические ориентиры реализации составляющих устойчивого развития, где определено, что базовыми целями национальной экономики по устойчивому развитию являются политические, экономические, социальные, экологические, нравственные и культурные ценности, присущие украинской нации. Указанные цели определяют направленность Стратегии устойчивого развития на достижение общих благ и защиту национальных интересов Украины. Обосновано стратегическое видение перехода Украины к устойчивому развитию, структурированы Стратегические направления реализации государственной политики устойчивого социально-экономического развития.

Ключевые слова: *концепция, стратегия, устойчивое развитие, социально-экономическое развитие, национальная экономика, государственное регулирование.*

The role of sustainable development and the Concept of Sustainable Development in the national economy of the country are determined. Five basic principles of the Concept of Sustainable Development are distinguished, namely: 1) sustainable and long-term development is possible provided that present generations meet their needs without damage to future generations; 2) the area of the destruction of natural resources has relative limitations associated with the innovative technique and the ability of the biosphere to recover; 3) providing opportunities for the population to improve their living standard; 4) establishing the system of viability of users of excessive material resources, taking into account the ecological possibilities of the planet and energy consumption; 5) agreeing on the growth rate of the population with the production potential of the ecological system of the planet globally. The Conceptual Model of implementation of sustainable development components, the purpose of which is to make the very idea of sustainable development constructive, is proposed. In the structure of economic knowledge, the model occupies an intermediate position between the scientific and practical way of space development, it combines the most significant elements of the methodology of sustainable development for solving a particular problem. Each model has its benchmarks, which in general are divided into three blocks: economic, social, and environmental. Strategic benchmarks for the implementation of sustainable development components have been developed, where it is determined that the basic goals of the national economy for sustainable development are: political, economic, social, environmental, moral and cultural values inherent in the Ukrainian nation. These goals determine the focus of the Strategy for Sustainable Development on the achievement of the common good and the protection of Ukraine's national interests. The strategic vision of Ukraine's transition to sustainable development is substantiated and it means to ensure national interests and fulfil Ukraine's international commitments on the transition to sustainable development. Strategic Directions for the state policy of sustainable socio-economic development, which include such instruments as institutional, regulatory, financial, economic, information and communication, international cooperation, are structured and proposals for their improvement are provided.

Key words: *concept, strategy, sustainable development, socio-economic development, national economy, state regulation.*

Постановка проблеми. Перехід до стійкого розвитку є одним з найбільш обговорюваних напрямів розвитку сучасного суспільства, галузей наукових досліджень та політичних спрямувань. В нинішніх умовах стрімкого розвитку інноваційних технологій, надмірної експлуатації та винищення природного національного багатства людство постійно стикається з проблемами завдання безповоротної шкоди навколишньому природному середовищу, що складає загрозу для життя майбутніх поколінь. Нині постають актуальні питання соціального добробуту населення, загострення проблем бідності, погіршення екологічного стану та здоров'я населення, що є пріоритетними факторами, від яких залежать наш добробут і добробут наших нащадків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передвісником ідей сталого розвитку став академік В.І. Вернадський, створивши вчення про ноосферу майже століття тому [1]. Також проблеми сталого та стійкого розвитку досліджували багато вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема

З.В. Герасимчук [2], Ю.Г. Гуцуляк [3], Б.М. Данилишин [4], Г. Дейлі [5], Л.Г. Мельник [7].

Слід зазначити, що перші історичні аспекти виникнення ідей сталого розвитку були офіційно оприлюднені в рамках Міжнародної конференції з навколишнього середовища і розвитку у Ріо-де-Жанейро (Самміт Землі) (United Nations Conference on Environment and Development (Earth Summit), Rio de Janeiro) у 1992 р., що дала поштовх ідеї сталого розвитку, де розглядалися питання навколишнього природнього середовища та соціально-економічного розвитку як взаємопов'язаних та взаємозалежних галузей [6]. Упродовж багатьох років переговорів 193 держави-члени ООН досягли консенсусу щодо підсумкового документа нової програми «Трансформація нашого світу: Порядок денний сталого розвитку 2030» [9].

Щодо України, то 12 січня 2015 р. Указом Президента України було затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [8], яка визначає мету, вектори руху, дорожню карту, першочергові пріоритети та індикатори належних оборонних, соціально-економічних, організаційних, політико-правових умов становлення та розвитку України.

Незважаючи на великий інтерес наукових спеціалістів та державних діячів з усього світу до проблем сталого (стійкого) розвитку, залишаються недостатньо вирішеними та потребують більш детального розгляду соціально-економічні питання добробуту населення та ефективні шляхи збереження екологічних ресурсів країни.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування та розроблення концептуальних та стратегічних рекомендацій щодо напрямів забезпечення стійкого розвитку національної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стійкий розвиток можна охарактеризувати як збалансованість, рівновагу, динамічність та гармонізацію між економічними, соціальними та екологічними сферами, а також розвиток, який за характером використання ресурсів дає змогу задовольняти потреби нинішнього часу без загроз для можливостей забезпечення своїх потреб майбутнім поколінням.

Загалом Концепція стійкого розвитку описує підхід до економічного розвитку з орієнтацією на охорону навколишнього середовища, що дає змогу задовольняти потреби теперішнього покоління, не позбавляючи майбутні покоління можливості задовольняти їхні потреби.

Дослідження дає змогу Концепції стійкого розвитку виділити п'ять засад.

1. Розвиток стійкого й тривалого характеру можливий за умови задоволення власних потреб нинішніми поколіннями без шкоди для майбутніх поколінь.

2. Галузь винищення природних ресурсів має відносні обмеження, що пов'язані з інноваційною технікою та здатністю біосфери самовідновлюватися.

3. Мають надаватися можливості населенню підвищити рівень свого життя.

4. Налагоджується система життєздатності користувачів надмірних матеріальних засобів з урахуванням екологічних можливостей планети та споживання енергії.

5. Погоджуються темпи зростання населення з виробничим потенціалом екологічної системи планети на глобальному рівні.

Основою для розроблення стратегічних напрямів стійкого соціально-економічного розвитку та формулювання заходів щодо їх впровадження повинна стати концептуальна модель реалізації складових стійкого розвитку (рис. 1).

Призначення концептуальної моделі стійкого розвитку полягає в тому, щоби надати самій ідеї сталого розвитку конструктивний характер. У структурі економічного знання модель займає проміжне положення між науковим і практичним способами освоєння простору, поєднує найбільш істотні елементи методології стійкого розвитку вирішення конкретної проблеми. Кожна модель має свої орієнтири, які в загальному вигляді укладені в такі три блоки, як економічний, соціальний та екологічний.

Водночас перехід України до стійкого розвитку визначається міжнародними пріоритетними завданнями розвитку, до яких належать свобода, рівність, толерантність, спільна відповідальність та повага до природного багатства країни. Базовими цілями національної економіки щодо стійкого розвитку є політичні, економічні, соціальні, екологічні, моральні й культурні цінності, притаманні українській нації. Зазначені цілі визначають спрямованість Стратегії стійкого розвитку на досягнення спільних благ та захист національних інтересів України (рис. 2).

Стратегічне бачення стійкого розвитку полягає у забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань України щодо переходу до стійкого розвитку й передбачає:

– подолання неврівноважених станів екологічної, економічної та соціальної сфер;

– побудову мирного та соціально злагодженого суспільства з чинною прозорою законодавчою системою;

– взаємодію органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-структур, освіти та громадянських організацій;

– повну зайнятість населення;

– високий рівень розвитку науки, освіти та охорони здоров'я;

– підтримання навколишнього середовища в належному стані для забезпечення якісного життя та добробуту нинішнього й майбутніх поколінь;

– дотримання національних традицій.

Рис. 1. Концептуальна модель реалізації складових стійкого розвитку

Джерело: розроблено автором

Рис. 2. Стратегічні орієнтири реалізації складових стійкого розвитку

Джерело: розроблено автором

Загальна відповідальність за впровадження Стратегії покладається на Кабінет Міністрів України.

Однією з найважливіших умов належного виконання Стратегії є узгодження цілей та завдань Стратегії з національним бюджетним процесом. Одним з інструментів є комплексний аналіз видатків галузевих міністерств в аспекті реалізації цілей та завдань Стратегії. Інтеграція принципів сталого розвитку в наявні механізми планування розвитку є ще одним засобом узгодження Стратегії з бюджетним процесом. Слід також розглянути можливість переходу від оподаткування за критерієм використання праці до критеріїв споживання ресурсів і забруднення довкілля, щоби сприяти досягненню цілей Стратегії у збільшенні зайнятості населення та мінімізації негативного впливу на довкілля (рис. 3) [11].

На основі цільових показників та індикаторів, визначених у Стратегії, необхідно створити відкритий, загальнодоступний доступ до системи моніторингу стану навколишнього природнього середовища, якості життя населення та функціонування господарств за головними показниками стійкого розвитку.

СТРАТЕГІЯ СТІЙКОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

↓

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ

↓

ІНСТРУМЕНТИ	ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ
Інституційні	– Створення в усіх міністерствах, регіональних та місцевих органах влади управлінських підрозділів зі стійкого розвитку; – розроблення комплексних прогнозних документів щодо змін природно-ресурсного потенціалу, рівня життя й здоров'я населення та стану довкілля; визначення системи цілей стійкого розвитку на регіональному рівні; – здійснення обов'язкового оцінювання впливу на реалізацію Стратегії на етапі затвердження цих рішень; – забезпечення проведення стратегічного екологічного оцінювання галузевих і регіональних політик та основних управлінських рішень.
Нормативно-правові	– Забезпечення розроблення Національного плану дій зі стійкого розвитку кожні 5 років, а також його впровадження; – законодавче забезпечення переходу від соціально-економічного планування до еколого-соціально-економічного планування розвитку країни, регіонів та населених пунктів (планування стійкого розвитку); – забезпечення регулярного проведення експертизи законопроектів та нормативно-правових актів щодо їх відповідності принципам стійкого розвитку задля створення відповідного правового поля та стимулюючих фінансово-економічних механізмів.
Фінансові	– Підвищення ефективності податкової системи шляхом удосконалення системи оподаткування та впровадження європейських принципів належного управління у сфері оподаткування; – забезпечення поліпшення інвестиційного клімату та вжиття заходів заохочення іноземних і вітчизняних інвесторів до вкладання коштів з наданням пріоритетності інвестиціям, спрямованим на реалізацію цілей Стратегії; – впровадження нової моделі державного управління інвестиційною діяльністю задля сприяння інвестиціям у високотехнологічні та експортно орієнтовані сектори економіки.
Економічні	– Формування прозорих механізмів залучення міжнародної фінансової допомоги для вирішення системних питань розвитку, насамперед відновлення та структурної перебудови економіки Сходу України; – забезпечення послідовної імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо відсутності дискримінації та зниження тарифних бар'єрів у торгівлі, зокрема приведення у відповідність до вимог СОТ системи державної допомоги та державних закупівель.
Інформаційно-комунікаційні	– Здійснення послідовного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій із забезпеченням їх загальнодоступності, інтеграції у традиційні сектори економіки та суспільного життя, інформатизації діяльності органів влади та самоврядування, формуванням засад електронного врядування для сталого розвитку; – створення системи об'єктивного інформування всіх зацікавлених сторін про політичні, економічні, соціальні та екологічні аспекти стійкого розвитку України та світу; – створення та підтримка роботи інформаційно-аналітичних центрів, освітніх та науково-дослідних установ щодо стійкого розвитку та центрів кращих практик стійкого розвитку.
Міжнародне співробітництво	– Забезпечення виконання міжнародних зобов'язань у сфері стійкого розвитку; – зміцнення співробітництва з міжнародними організаціями, зокрема інституціями ЄС, щодо забезпечення реалізації Стратегії; – забезпечення захисту національних інтересів України під час укладання міжнародних договорів; – розширення міжнародної співпраці України у сфері науки та технологій, орієнтованої на капіталізацію науково-технологічного сектору країни, структурну модернізацію національної економіки та збалансоване природокористування; – зміцнення партнерської співпраці на міжнародному рівні задля досягнення глобальних цілей стійкого розвитку, зокрема в регіональному вимірі на засадах транскордонного співробітництва.

Рис. 3. Стратегічні напрями реалізації державної політики стійкого соціально-економічного розвитку

Джерело: складено автором на основі джерела [10]

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дає змогу визначити основні складові Концепції та Стратегії стійкого розвитку національної економіки. Концепція стійкого розвитку визначає, що всі фактори та умови стійкого розвитку, а саме економічні, екологічні та соціальні, повинні розвиватися збалансовано.

Дослідження свідчить про необхідність переходу України до стійкого розвитку та запровадження ефективних пропозицій щодо концептуальних та стратегічних напрямів. Для реалізації Концепції та Стратегії стійкого розвитку необхідно виділити головні пріоритети, сформулювати чітку нормативно-правову базу, намітити цілі розвитку, визначити завдання, знайти методи й засоби їх вирішення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з наданням дієвих пропозицій та посиленням законодавчої системи щодо стійкого розвитку національної економіки України та визначення основних напрямів її вдосконалення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вернадский В.И. Размышления натуралиста. Пространство и время в неживой и живой природе. Москва, 1975. Кн. 1. 175 с.
2. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Надстир'я, 2008. 528 с.
3. Гуцуляк Ю.Г. Сталий та екологобезпечний розвиток агроекосистем в Україні. *Землевпорядний вісник*. 2009. № 3. С. 24–30.
4. Данилишин Б.М. та ін. Україна: проблеми сталого розвитку : наукова доповідь. Київ : РВПС України НАН України, 1997. 57 с.
5. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / пер. з англ. Інституту сталого розвитку. Київ : Інтелсфера, 2002. 312 с.
6. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку ООН. Декларація, Міжнародний документ 995_455 Генеральної Асамблеї ООН від 14 червня 199 2р.
7. Основи стійкого розвитку : навчальний посібник / за заг. ред. Л.Г. Мельника. Суми : Університетська книга, 2005. 654 с.
8. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / Президент України. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 2. С. 14. Ст. 154.
9. Resolution adopted by the General Assembly /on the report of the Second Committee A/64/420/Add.1 / Implementation of Agenda 21, the Program for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development. 68th plenary meeting 24 December 2009. URL: http://www.un-documents.net/ares64-236.pdf (дата звернення: 31.03.2019).
10. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року : проект 2017. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 20.03.2019).
11. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : Проект закону України від 7 серпня 2018 р. № 9015. Законодавство України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html (дата звернення: 18.03.2019).

REFERENCES:

1. Vernadskyy V.Y. (1975) Razmushlenyya naturalysta. Prostranstvo y vremya v nezhyvoy y zhyvoy pryrode [Reflections of the naturalist. Space and time in inanimate and living nature]. Moscow, Vol. 1 (in Russian).
2. Herasymchuk Z.V. (2008) Rehional'na polityka staloho rozvytku: teoriya, metodolohiya, praktyka [Regional policy of sustainable development: theory, methodology, practice] (monograph), Luts'k : Nadstyr'ya (in Ukrainian).
3. Hutsulyak Yu.H. (2009) Stalyy ta ekolohobezpechnyy rozvytok ahroekosystem v Ukrayini [Sustainable and ecologically safe development of agroecosystems in Ukraine]. Land Bulletin, no. 3, pp. 24–30 (in Ukrainian).
4. Danylyshyn B.M., Dorohuntsov S.I., Libanova E.M., Shevchuk V.Ya. (1997) Ukrayina: problemy staloho rozvytku [Ukraine: Problems of Sustainable Development] (scientific report). Kyiv : RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny (in Ukrainian).
5. Deyli H. (2002) Poza zrostannyam [Beyond growth]. Ekonomichna teoriya staloho rozvytku [Economic Theory of Sustainable Development]. Instytut staloho rozvytku. Kyiv : Intelsfera (in Ukrainian).
6. Deklaratsiya Rio-de-Zhaneyro (14.06.1992) shchodo navkolyshn'oho seredovyshcha ta rozvytku OON [on the Environment and Development of the United Nations]. Deklaratsiya, Mizhnarodnyy document No. 995_455 (in Ukrainian).
7. Mel'nyk L.H. (2005) Osnovy stiykoho rozvytku [Basics of Sustainable Development]. Navchal'nyy posibnyk. Sumy : Universytets'ka knyha, 654 p. (in Ukrainian).
8. Ukaz Prezydenta Ukrayiny (vid 12.01. 2015) Pro Stratehiyu staloho rozvytku "Ukrayina – 2020" [On the Strategy of Sustainable Development "Ukraine 2020"]. Prezydent Ukrayiny. Ofitsiynyy visnyk Prezydenta Ukrayiny, no. 2., st. 154 (in Ukrainian).
9. Resolution adopted by the General Assembly [on the report of the Second Committee (A/64/420/Add.1)], Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development, 68th plenary meeting 24 December 2009. Available at: http://www.un-documents.net/ares64-236.pdf (accessed: 31 March 2019).
10. Stratehiya staloho rozvytku Ukrayiny do 2030 roku [Strategy of sustainable development of Ukraine to 2030]. Proekt 2017. Available at: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (accessed: 20 March 2019).
11. Proekt zakonu Ukrayiny (vid 07.08.2018) Pro Stratehiyu staloho rozvytku Ukrayiny do 2030 roku [On the Strategy of Sustainable Development of Ukraine to 2030]. No. 9015. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html. (accessed: 18 March 2019).

СИСТЕМНИЙ СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ

SYSTEM STRATEGIC ANALYSIS OF RAILWAY TRANSPORT IN RESOURCES LIMITATION

УДК 338.47:656.2

Овчиннікова В.О.
д.е.н., доцент, професор кафедри «Економіка та управління виробничим і комерційним бізнесом»
Український державний університет залізничного транспорту

Ovchynnikova Viktoria
Ukrainian State University of Railway Transport

У статті встановлено, що сьогодні залізничний транспорт України стрімко втрачає свої конкурентні позиції на світовому ринку та можливості активної участі вітчизняних залізниць у процесі розбудови міжнародних транспортних коридорів. Зазначене ускладняється критичною обмеженістю ресурсів у галузі. Для подолання зазначеного необхідна нова дієва система стратегічного управління розвитком залізничного транспорту, що має ґрунтуватись на якісному стратегічному аналізі діяльності залізничного транспорту. Сьогодні одним з найбільш поширених методів стратегічного аналізу є SWOT-аналіз. Задля забезпечення комплексного підходу до вирішення проблеми забезпечення конкурентоспроможності залізничного транспорту України запропоновано як базовий інструмент обґрунтування стратегічних дій в умовах обмеженості ресурсів залізничного транспорту використовувати зведений SWOT-аналіз, який побудовано з урахуванням типу ринку.

Ключові слова: *стратегічний аналіз, залізничний транспорт, обмеженість ресурсів, стратегічне управління, розвиток.*

В статье установлено, что сегодня железнодорожный транспорт Украины стремительно теряет свои конкурентные позиции на мировом рынке и возможности активного участия отечественных железных дорог в процессе развития международных транспортных коридоров. Указанное осложняется критической ограниченностью ресурсов в отрасли. Для преодоления указанного необходима новая действенная система стратегического управления развитием железнодорожного транспорта, которая должна основываться на качественном стратегическом анализе деятельности железнодорожного транспорта. Сегодня одним из самых распространенных методов стратегического анализа является SWOT-анализ. С целью обеспечения комплексного подхода к решению проблемы обеспечения конкурентоспособности железнодорожного транспорта Украины предложено как базовый инструмент обоснования стратегических действий в условиях ограниченности ресурсов железнодорожного транспорта использовать сводный SWOT-анализ, который построен с учетом типа рынка.

Ключевые слова: *стратегический анализ, железнодорожный транспорт, ограниченность ресурсов, стратегическое управление, развитие.*

The article finds that revealed that modern conditions of railway transport functioning are characterized by the spread of processes of globalization, cooperation, neoindustrialization, informatization, incredibly high rates of technical and technological changes in world rail transport, increasing the level of competition in the domestic and foreign markets of transport, and raising the level of requirements consumers to transport services. In such conditions, Ukraine's railway transport should adapt to the conditions of the meso- and macro-contexts through the implementation of timely and relevant strategic changes that would ensure the transition of the industry to sustainable high-tech development. The latter is complicated by the lack of timeliness of administrative actions, their tactical rather than strategic orientation in ensuring the competitiveness of Ukrainian railways in the international and domestic markets of transport and logistics services, which makes it impossible to effectively use the existing economic potential of JSC "Ukrzaliznytsya". Today Ukraine's railway transport is inferior to the competition in the domestic market of freight and passenger transportation, and also rapidly loses its competitive position in the world market and the possibility of active participation of domestic railways in the process of developing international transport corridors. This is complicated by the critical scarcity of resources in the industry. In order to overcome the above, a new, effective system of strategic management of railway transport development is needed, which should be based on a qualitative strategic analysis of rail transport activities. It is established that today SWOT-analysis is one of the most widely used methods of strategic analysis that allows to construct a strategic balance and to analyze possible strategies of behavior of railway transport in a market environment. It is aimed at defining a general corporate strategy, taking into account the impact of the external and internal environment at the same time. In practice, several different forms of SWOT analysis are used: rapid SWOT-analysis combined SWOT-analysis and mixed time-based SWOT-analysis. In order to provide an integrated approach to the solution of the problem of ensuring the competitiveness of Ukraine's rail transport, a comprehensive SWOT-analysis based on market type is proposed as the basic tool for justifying strategic actions in the context of the limited resources of the railway transport.

Key words: *strategic analysis, railway transport, resource constraints, strategic management, development.*

Постановка проблеми. Залізничний транспорт діє в конкурентному середовищі, що створює необхідність постійного вдосконалення діяльності відповідно до потреб внутрішнього та зовнішнього ринку транспортно-логістичних послуг. Нині постійно змінюються вимоги до швидкості, екологічності, безпеки, комфортності, технологічності залізничного транспорту, його сумісності з іншими видами транспорту та залізничним транспортом інших країн, тому вітчизняний залізничний транспорт потребує глибокої модернізації та інтелектуального розвитку, що ускладняється обмеженістю ресурсів у галузі. Подолання зазначеного є можливим на основі своєчасних високоефективних управлінських рішень, що ґрунтуються на якісному стратегічному аналізі діяльності залізничного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні концептуальні положення стратегічного управління висвітлені в роботах науковців, таких як В.Л. Дикань, В.О. Зубенко, О.В. Маковоз, І.В. Токмакова, О.В. Шраменко, О.С. Виханський, О.І. Наумов, А.В. Толстова [1–3]. Реалії господарювання залізничного транспорту та особливості стратегічного управління залізничною галуззю розкрито в працях М.І. Данька, В.Л. Диканя, Л.Л. Калініченко, І.В. Токмакової, М.В. Корінь, Б.Я. Остапюка та інших вчених [4–7]. Однак наявні

теоретико-методологічні положення неповністю адаптовані до сучасних реалій функціонування залізничного транспорту.

Постановка завдання. Метою статті є проведення системного стратегічного аналізу залізничного транспорту та вдосконалення методу проведення SWOT-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залізничний транспорт України сьогодні господарює в умовах жорсткої конкуренції та мінливого макрооточення, що зумовлює появу великої кількості проблемних питань. Перш за все слід звернути увагу на постійне скорочення обсягу тарифного вантажообігу (з 2012 року), адже від його розміру залежить рентабельність усього залізничного транспорту. Саме вантажні перевезення є запорукою отримання АТ «Укрзалізниця» прибутку, тоді як пасажирські перевезення мають соціальне значення, дотаційний характер та є джерелом постійних збитків для українського залізничного транспорту. Однак їх обсяг також скоротився. Головною причиною окресленого стало перш за все посилення конкуренції з боку автомобільного транспорту, про що свідчить поступове зростання питомої ваги автомобільних перевезень у структурі пасажирообігу країни, а також постійні загострення політичного та економічного стану в державі. Усе це є тими першочерговими зовнішніми факторами, які постійно присутні в діяльності вітчизняного залізничного транспорту, тому потребують розроблення ефективних управлінських механізмів їх урегулювання та нівелювання негативної дії на галузь. Визначені негативні тенденції поставили під загрозу постачання сировини та виконання експортних контрактів найбільших підприємств – вантажоперевізників гірничо-металургійного комплексу та агропромислового комплексу. Все частіше порушується питання довіри між основними центрами впливу на управління залізничним господарством, тому цю проблему слід вважати ключовою у відновленні ефективного операційного управління залізничним транспортом України, адже від неї залежить близько 80% усіх вантажопотоків вітчизняної економіки. Однак це не всі проблемні питання, які сьогодні потребують негайного стратегічного вирішення. Однією з гострих проблем зовнішнього середовища є перебої з постачанням палива для АТ «Укрзалізниця». Два найбільших постачальники палива забезпечують левову частку потреб національної залізничної компанії, ставлячи останню в пряму залежність від їх поведінки на ринку, зокрема конфліктів між собою. Стратегічного запасу палива АТ «Укрзалізниця» не має. Правління залізничної компанії спробувало вирішити проблему шляхом підписання меморандуму з нафтотрейдерами, звучали заяви про намір закуповувати паливо на цілий рік, але поки що ситуація тільки погіршується. Так, близько 8 000 напіввагонів на станціях Ізмаїл, Ізов, Миколаїв, Бурштин, Ладижин зупинилися через дефіцит пального. Простої накладаються на перманентний системний дефіцит рухомого складу. Голова правління АТ «Укрзалізниця» оцінює дефіцит на рівні 10 000 вагонів. Іншою стратегічною проблемою є дефіцит локомотивної тяги. Сьогодні АТ «Укрзалізниця» має 2 100 локомотивів, з яких 200 мають повне спрацювання й повинні бути виведені з експлуатації до кінця 2017 року. При цьому вже зараз дефіцит локомотивної тяги становить приблизно 600 одиниць [8]. Все це складає невелике коло наявних сьогодні стратегічних проблем, які пов'язані з техніко-технологічним станом залізничного транспорту, а в реальності ще існує велика кількість проблем у сфері інноваційної, інвестиційної, організаційно-управлінської, соціальної діяльності. Всі вони відповідним чином обмежують можливість АТ «Укрзалізниця» якісно виконувати основну свою діяльність.

Крім того, обов'язково слід врахувати розміри господарювання АТ «Укрзаліниця», що сьогодні є одним із найбільших суб'єктів господарювання в країні, тому стратегічні зміни в галузі спроможні стати каталізатором розвитку всієї національної економіки України. Такої ж думки дотримуються М.І. Данько, Л.Л. Калініченко, В.Л. Дикань [4], І.В. Токмакова [5], М.В. Корінь [6], Б.Я. Остапюк [7]. Вони вважають, що в сучасних умовах ключовим фактором економічного розвитку України є розвиток залізничного транспорту, залізничних міжнародних транспортних коридорів, інтеграція вітчизняного залізничного транспорту у світову транспортно-логістичну систему, що дасть змогу створити умови для нарощування транзитних вантажопотоків, ефективного використання потужного транзитного потенціалу, відкрити доступ до високотехнологічних новітніх комплектуючих, напівфабрикатів та матеріалів з країн Європи та Азії, забезпечуючи активізацію процесів у становленні промисловості. Особливої уваги заслуговує думка Б.Я. Остапюка [7] про те, що значення залізничного транспорту в економічному розвитку національної економіки як основного елементу транспортної галузі визначається такими факторами:

1) вплив на ефективність функціонування суб'єктів економічної діяльності. Рівень тарифів на залізничні перевезення безпосередньо впливає на витратомісткість процесу виробництва суб'єктів господарської діяльності; зменшення часу перебування вантажів у дорозі створює можливість прискорення оборотності фінансових ресурсів та зменшення величини тих, які використовуються для обслуговування запасів; сприяє зменшенню розриву між часом виникнення потреби в будь-яких видах продуктів або послуг і часом її задоволення.

Це в умовах конкурентної боротьби за споживача є умовою завоювання стійких позицій на ринку та отримання конкурентних переваг; представником інтересів товаровиробників на вітчизняному та міжнародному ринках, забезпечуючи безпеку й надійність перевезень у міжнародному сполученні, зменшуючи можливість отримання фінансових збитків від втрати вантажів; створює передумови для розширення діяльності на території, де існують запаси сировини, а також обслуговує коопераційні зв'язки підприємств, збільшуючи їх стійкість, а також сприяє утворенню великих промислових об'єднань, які в перспективі здатні створити конкуренцію зарубіжним транснаціональним компаніям. Таким чином, випереджальний розвиток та ефективна робота залізничного транспорту забезпечують умови прискорення економічного зростання в країні та здійснюють мультиплікативний вплив на зростання ВВП;

2) створення передумов збільшення транзитного потенціалу України, що має пріоритетне значення в переліку заходів, вжиття яких дасть змогу не лише ефективно використовувати вигідне економіко-географічне положення й отримувати економічний ефект від участі в міжнародних перевезеннях, але й створювати нові інструменти впливу України на світові економічні процеси. Українська залізнична мережа повинна стати центральним елементом євразійської транспортної системи, яка забезпечує розвиток торговельних зв'язків між світовими геополітичними та геоекономічними центрами. Цьому має сприяти ліквідація фізичних та нефізичних труднощів, які перешкоджають розвитку залізничного транспорту України як високоефективного учасника організації перевезень євроазійськими маршрутами;

3) роль каталізатора інноваційного процесу в промисловості. Потреби залізничного транспорту України задовольняються великою кількістю різноманітних підприємств, що належать до різних видів економічної діяльності. Це підприємства хімічної та нафтохімічної промисловості, металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, машинобудування, легкої промисловості тощо.

Крім того, залізничний транспорт діє в конкурентному середовищі, що створює необхідність постійного вдосконалення діяльності відповідно до потреб внутрішнього та зовнішнього ринків. Нині стрімко змінюються вимоги до швидкості, екологічності, безпеки, комфортності, технологічності залізничного транспорту, його сумісності з іншими видами транспорту та залізничним транспортом інших країн, тому вітчизняний залізничний транспорт потребує глибокої модернізації та оновлення. Вітчизняні підприємства вищезазначених видів діяльності для утримування крупного споживача продукції в особі залізничного транспорту повинні враховувати сучасні вимоги функціонування залізничного транспорту й своєчасно та якомога повніше їх задовольняти. Задля формування в подальшому дієвої стратегії розвитку доцільно не лише констатувати наявність широкого кола проблем, але й виконувати якісний системний стратегічний аналіз, що враховував би особливості господарювання залізничного транспорту та умови сьогодення. Саме тому після визначення головних проблем розвитку залізничного транспорту доцільно провести стратегічний аналіз, який дасть змогу в комплексі оцінити весь спектр зовнішніх та внутрішніх факторів діяльності галузі та визначити її стратегічні орієнтири розвитку. Одним з найпопулярніших методів стратегічного аналізу, який дає змогу побудувати стратегічний баланс і проаналізувати можливі стратегії поведінки будь-якого суб'єкта господарювання в ринковому середовищі, є так званий SWOT-аналіз. Він спрямований на визначення (у загальних рисах) корпоративної стратегії компанії з урахуванням впливу зовнішнього та внутрішнього середовища одночасно [2]. На практиці застосовуються кілька різних форм проведення SWOT-аналізу [1].

1) Експрес-SWOT-аналіз – вид якісного аналізу, що найбільш часто зустрічається та дає змогу визначити те, які сильні сторони суб'єкта господарювання допоможуть боротися з погрозами, а які слабкі сторони завадять це робити; як використовувати можливості зовнішнього середовища. Цей вид аналізу люблять показувати в деяких бізнес-школах, оскільки схема його проведення має безперечні переваги, адже вона відрізняється наочністю та простотою. Однак на практиці ця методика має недоліки: у пункти всіх клітин таблиці потрапляють тільки найочевидніші чинники, навіть при цьому частина цих факторів зникає з перехресної матриці, оскільки не може бути використана.

2) Зведений SWOT-аналіз, в якому представлені основні показники, які характеризують діяльність суб'єкта господарювання в поточний момент і намічають перспективи майбутнього розвитку, тому його слід робити не до й не замість, а тільки після проведення всіх інших видів стратегічного аналізу. Перевагою такої форми проведення аналізу є те, що він дає змогу в деякому наближенні надати кількісну оцінку тих факторів, які були виявлені (навіть тоді, коли об'єктивної інформації про ці фактори у суб'єкта господарювання немає). Ще однією перевагою є можливість (на основі проведення всіх видів стратегічного аналізу) відразу перейти до вироблення стратегії та розробити комплекс заходів, вжиття яких необхідне для досягнення стратегічних цілей. Очевидним недоліком є більш складна процедура проведення аналізу (в ході стратегічних сесій, в яких бере участь топ-менеджмент суб'єкта господарювання, вона

може зайняти 1–2 дні залежно від глибини розрахунку факторів).

3) Змішаний SWOT-аналіз за ознакою часу – це спроба поєднати першу й другу форми ведення аналізу. Для цього попередньо проводяться принаймні основні три види стратегічного аналізу (зазвичай STEP-аналіз, аналіз за моделлю 5 сил Портера, аналіз внутрішнього середовища за однією з методик). Потім всі чинники об'єднуються в загальні таблиці, з яких формується перехресна матриця (як в експрес-формі). Кількісне оцінювання факторів зазвичай не проводиться. Перевагою цієї форми є глибина аналізу [2]. Враховуючи особливості функціонування залізничного транспорту України та агресивність мезо- й макросередовища, вважаємо за доцільне застосовувати для АТ «Укрзалізниця» зведений SWOT-аналіз з урахуванням типу ринку. Перевагою запропонованого методу проведення стратегічного аналізу є можливість одночасного зіставлення оцінювання зовнішніх та внутрішніх факторів для декількох ринків збуту транспортно-логістичних послуг та здійснювання майбутніх стратегічних дії залізничної галузі з огляду на споріднені фактори впливу. Це сприятиме підвищенню швидкості та ефективності стратегічних рішень, а також дасть можливість якісно підійти до процесу вироблення корпоративної стратегії розвитку залізничного транспорту й стратегій за бізнес-напрямами, необхідними для досягнення встановлених стратегічних орієнтирів розвитку галузі одразу на декількох ринках транспортних послуг.

Висновки з проведеного дослідження. Нині одним з найбільш поширених методів стратегічного аналізу, який дає змогу побудувати стратегічний баланс і проаналізувати можливі стратегії поведінки залізничного транспорту в ринковому середовищі, є SWOT-аналіз. Він спрямований на визначення загальної корпоративної стратегії з урахуванням впливу зовнішнього та внутрішнього середовища одночасно. Запропоновано як базовий інструмент обґрунтування стратегічних дій залізничного транспорту використовувати зведений SWOT-аналіз, що побудовано з урахуванням типу ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічне управління / В.Л. Дикань, В.О. Зубенко, О.В. Маковоз, І.В. Токмакова, О.В. Шраменко. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 272 с.

2. Основи бізнесу / В.Л. Дикань, В.О. Овчиннікова, І.В. Токмакова, М.В. Корінь, А.В. Толстова. Харків : УкрДУЗТ, 2018. 290 с.

3. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент. Москва : Экономистъ, 2003. 528 с.

4. Данько М.І., Дикань В.Л., Калініченко Л.Л. Підвищення інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємств залізничного транспорту в умовах інтеграційних процесів. Харків : УкрДАЗТ, 2010. 167 с.

5. Токмакова І.В. Забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту України. Харків : УкрДУЗТ, 2015. 403 с.

6. Корінь М.В. Промислово-логістична система України як форма інтеграції транспорту та промисловості Ефективна економіка. 2011. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=867 (дата звернення: 17.05.2019).

7. Остапюк Б.Я. Развитие железнодорожного транспорта в системе национальной экономики. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2014. № 46. С. 129–135.

8. Офіційний сайт «АТ «Укрзалізниця»». URL: http://www.uz.gov.ua/about/investors/credit_ratings (дата звернення: 17.05.2019).

REFERENCES:

1. Dukan V.L., Tokmakova I.V., Zubenko V.O., Makovoz O.V., Shramenko O.V. (2013) Strategichne upravlinnya [Strategic management]. K. : Centr uchbovoy literatury, 272 p. (in Ukrainian).

2. Dukan V.L., Tokmakova I.V., Ovchynnikova V.O., Korin M.V., Tolstova A.V. (2017) Osnovy biznesu [Establish business : tutorial]. Khakiv : UURT, 291 p. (in Ukrainian).

3. Vihanskiy O.S., Naumov A.I. (2003) Menedgment [Management] M. : Ekonomist, 528 p. (in Russian).

4. Danko M.I., Dukan V.L., Kalinichenko L.L. (2010) Pidvyschennya investteciyno-innivaciynogo potencialu pidpryemstv zaliznychnogo transport v umovah integraciynyh procesiv [Increase of investment and innovation potential of enterprises of railway transport in conditions of integration processes]. Khakiv : UURT, 167 p. (in Ukrainian).

5. Tokmakova I.V. (2015) Zabezpechennya garmoniynogo rozvytku zaliznychnogo transport Ukrainy [Ensuring harmonious development of railway transport of Ukraine]. Khakiv : UURT, 403 p. (in Ukrainian).

6. Korin M.V. (2011) Promyslovo-logistychna systema Ukrainy yak forma integracii transportu i promyslovosti [Industrial-logistic system of Ukraine as a form of integration of transport and industry] Efectyvna ekonomika. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=867 (accessed: 17 May 2019).

7. Ostapuk B.Ya. (2014) Razvitie geleznodorognogo transporta v sisteme nacionalnoy ekonomiki [Development of railway transport in the system of the national economy] Bulletin of the Economy of Transport and Industry, no. 46. pp. 129–135 (in Ukrainian).

8. Oficiyny sayt "АТ «Ukrzaliznytsya"". URL: http://www.uz.gov.ua/about/investors/credit_ratings (accessed: 17 May 2019).

КОМУНІКАЦІЙНА РОЛЬ ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТФОРМ У ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ НА ПРИКЛАДІ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

COMMUNICATION ROLE OF ELECTRONIC PLATFORMS IN THE DIGITAL ECONOMY AT THE EXAMPLE OF THE EDUCATIONAL MARKET

УДК 339.9:339.128

Січкаренко К.О.
к.г.н., старший науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

Sichkarenko Kyrylo
Institute of Economy and Forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine

Стаття присвячена питанням цифровізації економіки та впливу цього процесу на економічну активність на прикладі ринку освітніх послуг. Результат статті полягає в тому, що в ній представлено вичерпну характеристику такого явища, як перенесення процесу надання освітніх послуг у середовище Інтернету, виявлено формати надання освітніх послуг в електронній формі. Зокрема, показано, що масові освітні курсі на основі електронних платформ стають дедалі більш дієвими інструментами освітньої діяльності. Вади дистанційної освіти, які спостерігалися ще десять років тому, стають дедалі менш суттєвими, адже розширюються можливості електронних платформ, вдосконалюються алгоритми надання таких освітніх послуг. Нині власне електронні платформи (зокрема, з надання освітніх послуг) стають дедалі більш уніфікованими, адже збільшується їх кількість, зростає ступінь диверсифікації. Розвиваються як глобальні електронні платформи, так і регіональні, орієнтовані на певну аудиторію та володіння певною мовою.

Ключові слова: *електронна освіта, освітні платформи, електронні платформи, дистанційна освіта, електронна торгівля, цифровізація освіти, цифровізація економіки.*

Статья посвящена вопросам цифровизации экономики и влияния этого процесса на экономическую активность на примере рынка образовательных услуг. Результат статьи заключается в том, что в ней представлена исчерпывающая характеристика такого явления, как перенос процесса предоставления образовательных услуг в среду Интернета, обнаружены форматы предоставления образовательных услуг в электронной форме. В частности, показано, что массовые образовательные курсы на основе электронных платформ становятся все более действенными инструментами образовательной деятельности. Недостатки дистанционного образования, которые наблюдались еще десять лет назад, становятся все менее существенными, ведь расширяются возможности электронных платформ, совершенствуются алгоритмы предоставления таких образовательных услуг. Сейчас собственно электронные платформы (в частности, по предоставлению образовательных услуг) становятся все более унифицированными, ведь увеличивается их количество, возрастает степень диверсификации. Развиваются как глобальные электронные платформы, так и региональные, ориентированные на определенную аудиторию и владение определенным языком.

Ключевые слова: *электронное образование, образовательные платформы, электронные платформы, дистанционное образование, электронная торговля, цифровизация образования, цифровизация экономики.*

The article is devoted to the question of digitalization of education and the development of one of its new formats – mass training with the help of educational platforms. The scientific novelty of the article lies in the fact that it presents an exhaustive description of such a phenomenon as the transfer of educational services in the online environment, as well as the prospects of such a format for education. Massive online courses are one of the manifestations of digitalization of the service sector, which has become widespread in the last few years. The provision of education through the Internet is not fundamentally new, but it is precisely in the course of the last several years that the content of such education, its quality and ease of reception is rapidly improving. It is possible to highlight global educational platforms that offer English-language content, with the widest range of educational directions, and national and regional platforms that target the local audience. The article also highlights the main problems of the further development of distance education. Therefore, the systematic deterrent factor is the problem of creating a successful commercial model for such education. Experience has shown that only paid courses can provide an adequate level of teaching. However, the bulk of the audience is not yet ready to pay for such services. In addition, the deterrent factor is that recognition of certificates of such courses is also extremely problematic. The perception of the results of distance learning among employers is still at an extremely low level. At present, the field of self-study and self-improvement is a promising direction for the further development of mass distance learning courses online. There are two directions for the development of online education: the further improvement of the main platforms for online education and the development of regional platforms. In the first case, we are talking about the fact that the most popular and sought-after platforms continue to improve, offering students new communication formats, training models and courses. The second trend is that many countries have seen online form a good way to support their humanitarian sphere.

Key words: *e-education, educational platforms, electronic platforms, distances learning, e-commerce, digitalization of education, digitalization of the economy.*

Постановка проблеми. Нині цифрові технології є всеосяжними, адже їх вплив відзначається практично в кожному аспекті людської діяльності. Зокрема, завдяки цифровізації суттєво спростився процес поширення нових форматів реалізації освітніх послуг. Існування електронних платформ дає можливість скоротити час, необхідний на кожну транзакцію, та розширити можливості вибору для клієнтів. Власне використання можливостей Інтернету для просування освітніх послуг не є новим в освітній сфері, адже спроби застосувати мережеві можливості відбувалися разом з виникненням самих мереж. Втім, говорити про ефективні освітні формати можна з 2001 р. Саме тоді був реалізований дієвий проект з дистанційного навчання, який функціонував на базі Массачусетського технологічного інституту (MIT). На відміну від попередніх форматів, основною вадою яких була занизька якість змісту освіти, в рамках цього проекту було відкрито доступ до навчальних матеріалів цієї поважної інституції. Дуже швидко такий формат надання освітніх послуг в онлайн-

режимі став домінуючим в електронному середовищі, а інші учасники цього ринку стали просто наслідувати цей приклад.

Стрімке зростання цифрових форматів освіти, різноманітних засобів дистанційного навчання фіксується з 2011–2012 рр. Саме тоді відбулися стрімкі якісні зміни надання дистанційних освітніх послуг, а світова аудиторія електронних освітніх платформ почала стрімко зростати. Станом на 2018 р. світова аудиторія студентів, які засвоюють навчальні курси в онлайн-режимі, перевищує 45 млн. осіб, і цей обсяг продовжує збільшуватись. Найбільш поширений формат надання освітніх послуг в онлайн-режимі полягає в тому, що студенти паралельно відвідують заняття у класичних приватних закладах і посилюють свій фах на електронному ресурсі. Найбільш популярним такий формат є в ЮАР та КНР, де до нього залучений фактично кожен десятий студент. У США до 30% нинішніх студентів тією чи іншою формою пройшли паралельне навчання хоча б на одному онлайн-курсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В англомовній літературі вже давно звертають увагу на місце, яке посідає онлайн-освіта у сучасному освітньому просторі. Проте в україномовних наукових публікаціях інтерес до дистанційних форм навчання почав з'являтися лише нещодавно. Переважно увага українських дослідників спрямована на проблему цифровізації загалом, а також застосування електронних платформ перш за все в комерційній діяльності. До дослідників, які предметно вивчають проблеми цифровізації та її впливу на освітні технології, можна віднести таких. Так, В.К. Шевченко здійснив внесок у вивчення питання висвітлення проблеми дистанційних методів навчання в медичній сфері. В.В. Гончаренко досліджує проблеми використання дистанційних освітніх технологій, зіставляє їх ефективність з ефективністю класичних форматів освіти. А.Ю. Заболоцький вивчає можливості дистанційного навчання як методу соціалізації людей з особливими потребами. В.Л. Бузько та С.П. Величко розкривають специфіку застосування дистанційної освіти у загальноосвітній школі. Загалом можна сказати, що кількість публікацій з проблеми застосування дистанційних методів навчання зростає, але вони здебільшого спрямовані на висвітлення окремих аспектів цієї проблематики.

Постановка завдання. Освітні платформи є динамічними структурами, і вони швидко змінюються, адже розширюються їх функції та технічні можливості, зростає аудиторія. Все більш актуальним стає питання того, чи зможуть цифрові освітні платформи замінити традиційну освіту. Мета статті полягає в тому, щоби виявити місце, яке нині посідають електронні платформи в освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині можна виділити декілька підходів до визначення поняття дистанційного електронного навчання (яке ще називають онлайн-освітою). В науковій літературі існує декілька критеріїв класифікації форматів дистанційного надання електронних освітніх послуг. Так, існують такі критерії виділення:

1) вартість (виділяють платні курси, безкоштовні та "freemium"; сутність останнього формату полягає в тому, що сам процес надання освітніх послуг є безкоштовним, а отримання документів про освіту є платною послугою);

2) час ("fixed time" і "open schedule"; перша модель передбачає доступ до ресурсу тільки на певний час, але в цьому разі курс доступний протягом усього періоду навчання);

3) авторство курсів (орієнтовані на користувачів, призначені для професіоналів; для користувачів інформація зазвичай подається у вигляді відеороликів, які зробили самі користувачі (зазвичай на громадських засадах); інформація для професіоналів готується самою компанією);

4) кількість слухачів (вона може мати обмеження (зазвичай не більше 50 слухачів) або залучати необмежену кількість студентів);

5) процес навчання (з асистентом, без асистента).

Специфіка першої моделі полягає в тому, що вона пропонує лише односторонню передачу інформації, інші ж передбачають також двосторонню взаємодію, а саме спілкування викладача та студентів, постійну перевірку рівня знань. Основною вадою більшості електронних курсів є те, що вони пропонують лише набір відеолекцій та дистанційні тести. Іноді такі курси також передбачають додатковий конспект лекцій, надання додаткових матеріалів, а також матеріалів для практичних завдань. Водночас вони не використовують найбільшу перевагу, яку надає формат дистанційного навчання, а саме можливість налагодження двостороннього зв'язку між освітньою платформою та студентом.

Також до недоліків електронних освітніх платформ слід віднести те, що загалом ефективність таких освітніх форматів нині вкрай низька. Так, серед аудиторії, яка розпочинає заняття на онлайн-курсах, доходить до останнього уроку з курсу лише 5% слухачів. Також практика показує, що коли на електронній платформі є спеціальна система автоматизованої перевірки отриманих знань, то частка студентів, котрі завершують навчання, збільшується до 15%.

Найбільшою конкурентною перевагою освітніх електронних платформ є навальний контент. Нині існує декілька шляхів змістовного наповнення електронної освітньої платформи:

– демонстрація навчальних відео (цим займа-

ються такі платформи, як “Uchinovoe”, “UniverTV”);

– адаптація стороннього контенту (наприклад, перекладом англомовних матеріалів на регіональні мови (“Lendwings”));

– використання контенту самих користувачів платформи, зокрема трансляція вебинарів (“Zillion”);

– виробництво власного освітнього контенту (“Eduson”, «Універсаріум», “Web.University”).

Можна констатувати, що нині у сфері цифрової освіти основною є тенденція зниження попиту на сайти-агрегароти та збільшення популярності якісних освітніх платформ. Це можна пояснити тим, що зростає як аудиторія таких курсів, так і її очікування. Якщо раніше пріоритетом основної маси користувачів було гаяння часу, то зараз все більша частка аудиторії намагається знайти повноцінний ресурс для самоосвіти та набуття нового фаху.

У сфері електронної комерції функціонують декілька дієвих моделей монетизації електронних освітніх майданчиків. Так, можна виділити такі принципово відмінні між собою моделі:

1) прямий продаж наборів навчальних курсів (“Uniweb”, “Eduson”);

2) реалізація користувачам окремих навчальних роликів (“Besmart”);

3) продаж користувачам одного курсу (“Web. University”, “Udemy”);

4) продаж користувачам підписки на всі ресурси навчальної платформи на певний період («Нетологія», «ЯКласс», “LinguoLeo”);

5) продаж користувачам послуги атестації, тобто продаж можливості отримати диплом (“Cousera”);

6) реалізація користувачам додаткових послуг (консультацій, перевірок завдань), притому, що самі навчальні курси є безкоштовними (“Earlydays”);

7) збирання даних про клієнтів освітньої платформи та їх реалізація комерційним структурам, продаж реклами на сайті (“ResearchGate”);

8) створення на базі освітньої платформи паралельних сервісів, наприклад PR-майданчика (“Udacity”).

Втім, як показує практика, найбільш ефективними є змішані моделі. При цьому найбільш успішні з них пропонують для своїх клієнтів поєднання переваг навчання в онлайн-режимі та низьку вартість навчання в офлайн-режимі. Так, одна з таких освітніх платформи, а саме “Udacity”, почала просувати на ринок освітній продукт, який поєднує платні онлайн-курси, які супроводжуються індивідуальними консультаціями, а також підтримкою викладача у вирішенні домашнього завдання, його перевірки.

Ще одним каналом монетизації електронних освітніх сервісів є пряма підтримка окремих курсів тими компаніями, які зацікавленні в поширенні певного типу знань серед широких верств населення. Так, наприклад, “Google” надає підтримку щодо створення освітніх курсів з програмування на “Android”, оскільки зацікавлений у збільшенні кількості людей, які пишуть додатки для цієї операційної системи.

Специфікою організації міжнародного ринку електронних освітніх послуг є те, що вони не мають жорсткої географічної прив’язки, тобто, на відміну від традиційних форматів освіти, проведення фізичного кордону на ринку освітніх послуг онлайн є проблематичним. Це ж стосується вимірювання обсягу цього ринку, адже нині існують лише оцінки обсягу цього ринку. Так, відповідно до оцінок компанії “Docebo”, загальний обсяг освітніх послуг, які були надані в онлайн-режимі, перевищив 40 млрд. дол. (2018 р.). Якщо аналізувати ринок освітніх послуг онлайн щодо того, у яких країнах відбувається накопичення виручки, то структура світового ринку матиме такий вигляд (рис. 1).

Іншими словами, у сегменті онлайн-освіти можна спостерігати ті ж процеси, що й у сфері надання електронних послуг загалом. Так, із загальної кількості електронних майданчиків виокремлюється декілька найбільш вагомих та популярних сайтів, котрі зав’язують на собі всю увагу інтернет-спільноти.

Якщо ж говорити саме про тенденції у сфері онлайн-освіти, то можна констатувати формування двох великих секторів. Один з них є сферою надання онлайн-послуг з освіти англійською мовою (орієнтовані на міжнародну аудиторію), інший – надання таких послуг регіональними мовами (орієнтовані на аудиторію в конкретній країні).

Рис. 1. Світова структура рику послуг з дистанційної освіти (частка на ринку, %)

Джерело: складено за даними [3]

Втім, досить часто регіональні освітні електронні платформи є копіями більш успішних англомовних (табл. 1).

Таблиця 1

Структура світового ринку онлайн-освіти (станом на 2014 р.)

Назва	Слухачі, млн.	Курси, од.	Монетизація	Модель	Тип
Coursera, www.coursera.org	7,1	641	Сертифікат	Freemium	Fixed time
EdX, www.edx.org	2,5	215	Сертифікат	Freemium	Fixed time
Udacity, www.udacity.com	1,6	38	Сертифікат	Freemium	Fixed time
Udemy, www.udemy.com	3,0	16 тис.	Курси	Paid	Open schedule
Lynda, www.lynda.com	4,1	2800	Підписка	Paid	Open schedule
Khan Academy, khanacademy.org	10,0	6 тис.	Підписка	Paid	Open schedule
MIT, Ocw.mit.edu	Нема даних	2180	Підписка	Paid	Open schedule

Джерело: складено за даними [3]

Станом на почато 2018 р. можна констатувати, що загальна кількість електронних платформ, які надають освітні послуги, наближається до 10 тис. Вже більше 700 університетів з числа провідних закладів вищої освіти беруть активну участь у збагаченні електронного освітнього простору. Аудиторія постійних слухачів онлайн-курсів на початок 2018 р. перевищила 80 млн. осіб. При цьому найбільш популярними електронними майданчиками є англомовні платформи “Coursera”, “edX”, “Udacity”, “FutureLearn”. Крім цього, в кожній країні вже сформувався власний національний освітній майданчик, який надає освітні послуги в онлайн-режимі, зокрема “XuetangX” в Китаї, “MiriadaX” в країнах Латинської Америки, “France Université Numérique” (FUN) у Франції, “EduOpen” в Італії, ‘SWAYAM” в Індії.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи результати статті, можемо стверджувати, що, незважаючи на стрімкий розвиток, електронні освітні платформи ще не можуть замінити класичні формати навчання. Втім, можна констатувати, що в декількох сферах такі платформи стали базою самоосвіти, а також удосконалення навичок в окремих дисциплінах. Більш глобальною тенденцією є те, що популярність електронних освітніх майданчиків зростає, як і якість послуг, які вони надають. Найбільшою перевагою нового формату навчання є те, що здебільшого він є безкоштовним та дуже доступним з технічної точки зору. Водночас найбільшим недоліком такого формату є те, що він не здатний надати повноцінну освіту, а також має дуже низький авторитет в очах роботодавців.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Калініна Л.М. Інформатизація освіти і зародження нового освітнього середовища як основи нової Української школи. *Комп’ютер у школі та сім’ї*. 2017. № 4. С. 13–17.

2. Коневщинська О.Е. Мережні технології як складова інформаційно-освітнього середовища навчального закладу. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи*. 2015. № 4. С. 9–11.

3. Кузьмінська О.Г., Нанаєва Т.В. Освітня політика та інформаційні технології: як досягти системного ефекту? *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. № 52. С. 121–132.

4. Литвин А.В. Розвиток електронного навчання компанією Microsoft: від локальних технологій до хмарних сервісів. *Новітні комп’ютерні технології. Спецвипуск «Хмарні технології в освіті»*. 2015. № 13. С. 264–268.

5. Любарець В.М. Створення електронної освітньої платформи ACCENT – шлях до якісної освіти. *Вища освіта України*. 2016. № 3. С. 58–63.

6. Опанасюк Ю.В. Дистанційне навчання як наслідок еволюції традиційної системи освіти. *Вища освіта України*. 2016. № 11. С. 49–53.

7. Ржевська Н.І. Формування правової компетентності на основі онлайн-взаємодії учасників освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2016. № 3–4. С. 148–153.

8. Шарова Т.М., Шаров С.В. Масові відкриті онлайн-курси як можливість підвищення конкурентоспроможності фахівця. *Молодий вчений*. 2018. № 9. С. 137–140.

REFERENCES:

1. Kalinina L.M. (2017) Informatyzatsiia osvity i zarodzhennia novoho osvitnoho seredovyshcha yak osnovy novoi Ukrainskoi shkoly [Informatization of education and the emergence of a new educational environment as the basis of the new Ukrainian school]. *Computer in school and in family*, vol. 4, pp. 13–17.

2. Konevshchina O.E. (2015) Merezhni tekhnolohii yak skladova informatsiino-osvitnoho seredovyshcha navchalnoho zakladu [Network technologies as a component of the educational and informational environment of an educational institution]. *Information and communication technologies in modern education: experience, problem, perspective*, vol. 4, pp. 9–11.

3. Kuzminskaya O.G., Nanaeva T.V. (2016) Osvitnia polityka ta informatsiini tekhnolohii: yak dosiahty systemnoho efektu? [Educational policy and information technology: how to achieve a systemic effect?], *Information technology and teaching aids*, vol. 52, pp. 121–122.

4. Litvin A.V. (2015) Rozvytok elektronnoho navchannia kompaniieiu Microsoft: vid lokalnykh tekhnolohii do khmarnykh servisiv [The development of e-learning by Microsoft: from local technologies to cloud services], *Newest Computer Technologies. Spe-*

cial issue "Cloud technologies in education", vol. 13, pp. 264–268.

5. Lyubarets V.M. (2016) Stvorennia elektronnoi osvitnoi platformy ACCENT–shliakh do yakisnoi osvity. [Creating an ACCENT e-learning platform-a way to quality education], *Higher education of Ukraine*, vol. 3, pp. 58–63.

6. Opanasyuk Y.V. (2016) Dystantsiine navchannia yak naslidok evoliutsii tradytsiinoi systemy osvity [Distance learning as a consequence of the evolution of the traditional system of education], *Higher education of Ukraine*, vol. 11, pp. 49–53.

7. Rzhevskaya N.I. (2016) Formuvannia pravovoi kompetentnosti na osnovi on lain vzaiemodii uchasnykiv osvitnoho protsesu [Formation of legal competence on the basis of online interaction of participants in the educational process], *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, vol. 3, pp. 148–153.

8. Sharova T.M., Sharov S.V. (2018) Masovi vidkryti onlain kursy yak mozhlyvist pidvyshchennia konkurentospromozhnosti fakhivtsia [Bulk open online courses as an opportunity to increase the competitiveness of a specialist], *Young scientist*, vol. 9, pp. 137–140.

ВИБІР СТРАТЕГІЧНИХ НАПРЯМІВ ВИХОДУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗОВНІШНІ РИНКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

CHOICE OF STRATEGIC DIRECTIONS OF ENTERING MACHINE-BUILDING ENTERPRISES TO FOREIGN MARKETS IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

УДК 339.5

Агаркова А.В.
магістр кафедри фінансів
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
Кащєєва В.Ю.
к.т.н., доцент
Національний аерокосмічний університет імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Agarkova Anastasia
National Aerospace University of M.E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute"
Kascheeva Valentine
National Aerospace University of M.E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute"

У статті розглянуто стратегічні напрями виходу суб'єктів господарювання на зовнішні ринки, запропоновано найбільш прийнятні для підприємств машинобудівної галузі. Розглянуто особливості діяльності машинобудівних підприємств, а також проблеми їх функціонування в сучасних умовах. Проаналізовано позитивний та негативний вплив глобалізації на діяльність підприємств. Визначено, що саме глобалізація прискорює вихід підприємств на зовнішні ринки. Розглянуто мотиви виходу підприємств на зовнішні ринки, з яких найбільш поширеними є можливість отримати більший прибуток; розширення ринку збуту; захист від іноземних конкурентів на внутрішньому ринку. Проаналізовано підходи до процесу інтернаціоналізації, визначено найбільш доцільний для машинобудівних підприємств за різних умов їх розвитку. Запропоновано стратегії виходу на зовнішні ринки в умовах глобалізації для підприємств з різними можливостями інвестування.

Ключові слова: *машинобудівне підприємство, зовнішньоекономічна діяльність, глобалізація, стратегія, процес інтернаціоналізації.*

В статье рассмотрены стратегические направления выхода субъектов хозяйствования на внешние рынки, предложены наиболее приемлемые для предприятий машиностроительной отрасли. Рассмотрены особенности деятельности машиностроительных предприятий, а также проблемы их функционирования в современных условиях. Проанализировано положительное и отрицательное влияние глобализации на деятельность предприятий. Определено, что именно глобализация ускоряет выход предприятий на внешние рынки. Рассмотрены мотивы выхода предприятий на внешние рынки, из которых наиболее распространенными являются возможность получить большую прибыль; расширение рынка сбыта; защита от иностранных конкурентов на внутреннем рынке. Проанализированы подходы к процессу интернационализации, определен наиболее целесообразный для машиностроительных предприятий при различных условиях их развития. Предложены стратегии выхода на внешние рынки в условиях глобализации для предприятий с различными возможностями инвестирования.

Ключевые слова: *машиностроительное предприятие, внешнеэкономическая деятельность, глобализация, стратегия, процесс интернационализации.*

The article deals with strategic directions of entering economic entities to foreign markets and proposes the most acceptable for enterprises of the machine-building industry. The global market provides opportunities for the development of the company, the development of new industries, and access to international technology and international marketing. The positive and negative impact of globalization on the activity of enterprises has been analyzed. It is determined that globalization is accelerating the entry of enterprises into foreign markets. Also, the process of globalization is one of the trends that are accelerating the rapid growth of global strategies. On the other hand, globalization increases the unevenness of states, that is, developed countries are becoming more advanced, and in countries with the lowest development, negative trends are observed. For example, unemployment is rising due to the development of information technology and robotics. The peculiarities of activity of machine-building enterprises as well as problems of their functioning in modern conditions have been considered. For the period of 2014–2018, the total volume of exports of machine-building products changed from 7.2 million USA dollars to 5.3 million USA dollars. And the total volume of imports increased from 11.4 million USA dollars to 16.5 million USA dollar. For machine-building enterprises, which have a high cost of fixed assets and a long production period, the presence of a strategy of foreign economic activity is a prerequisite for the successful operation of the company in foreign markets. The motives of enterprises' entry to foreign markets are considered, of which the most common are the following: the opportunity to get more profit; expansion of the sales market; protection from foreign competitors in the domestic market. Approaches to the internationalization process are analyzed and determined the most appropriate for machine-building enterprises in different conditions of their development. Strategies for entering foreign markets in the conditions of globalization for enterprises with different investment opportunities are offered.

Key words: *machine-building enterprise, foreign economic activity, globalization, strategy, process of internationalization.*

Постановка проблеми. За сучасних умов глобалізації вихід підприємств на зовнішні ринки є одним з елементів розвитку їх бізнесу. Рішення про вихід на зовнішні ринки приймається залежно від масштабів діяльності, завдань, які ставить перед собою підприємство, наявності кваліфікованого персоналу, очікуваних логістичних витрат, обсягів продажу та характеру товару, що реалізується. Для успішного та ефективного проходження етапу організації зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах доцільним є розроблення правильної зваженої стратегії інтернаціоналізації.

Вихід на зовнішні ринки дає можливість розвитку іміджу підприємства, розширення сфер його діяльності, спрощення доступу до інноваційних технологій та міжнародних програм розвитку підприємництва. Водночас під час виходу на зовнішні ринки вітчизняні підприємства стикаються зі значними проблемами, серед яких основними є відсутність новітніх технологій та невідповідність продукції підприємства міжнародним стандартам.

Ці проблеми є особливо чутливими для машинобудівних підприємств, що характеризуються великою вартістю основних фондів, значним тер-

міном виробництва та низькою гнучкістю під час адаптації до нових умов. Крім того, для таких підприємств характерною є наявність дефіциту фінансових ресурсів. В сучасних економічних умовах на фінансовий стан підприємства негативно впливає також проблема збуту продукції на внутрішньому ринку. Все це спонукає підприємства впроваджувати нові види діяльності, розширювати асортимент продукції та шукати нові ринки збуту, зокрема за кордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Великий вплив на стратегічний менеджмент здійснив американський вчений А. Чандлер. У своїй роботі «Стратегія та структура» він визначив, що стратегія повинна визначати довгострокові цілі підприємства [1, с. 16]. Американський економіст М. Портер у роботі «Конкурентна стратегія» досліджував конкуренцію на міжнародних ринках, а також серед країн та регіонів [2]. Достатньо приділив уваги стратегічному плануванню в роботі «Стратегічне управління» американський економіст І. Ансофф [3].

Застосування стратегій має значний вплив на розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Важливість стратегічного управління в зовнішньоекономічній діяльності підкреслюють у своїх роботах сучасні вітчизняні та зарубіжні автори, зокрема В. Алексунін, М. Дідківський, Г. Багієва, І. Ситнік, О. Карпов, Л. Ліпич, Ф. Котлер, К. Омає.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд основних стратегій виходу машинобудівних підприємств на зовнішні ринки в умовах глобалізації та вибору пріоритетної, тобто такої, що відповідає сучасним економічним та політичним умовам як власної країни, так і світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація є одним з найбільш значущих факторів для підприємств, що хочуть вийти на зовнішні ринки. Саме завдяки їй між підприємствами руйнуються торговельні бар'єри та відкриваються нові ринки й можливості, в країнах світу з'являються зони вільної торгівлі.

Процес глобалізації є однією з тенденцій, які прискорюють процес зростання глобальних стратегій. Підприємства, які хочуть вийти на зовнішні ринки, повинні прийняти рішення про відповідний спосіб виходу на нього, щоби максимально використати свої можливості та ресурси. З іншого боку, глобалізація збільшує нерівномірність між державами, тобто розвинені країни стають ще розвиненішими, а в країнах з найменшим рівнем розвитку спостерігаються негативні тенденції, наприклад зростає безробіття внаслідок розвитку інформаційних технологій та роботизації.

Машинобудування є однією з найскладніших галузей промисловості в усьому світі. Розроблення продукції характеризується значними витратами на наукові дослідження, а її виготовлення є фондоємним та займає великий проміжок часу. За сучасних економічних умов у країні, а також зниження попиту на продукцію машинобудування на вітчизняному ринку машинобудівні підприємства змушені здійснювати пошук нових ринків збуту за межами країни.

Проаналізуємо динаміку здійснення експортно-імпортних операцій продукції машинобудування за 2014–2018 рр. за допомогою даних Державної фіскальної служби України [10], а також згрупуємо їх у табл. 1, 2.

Таблиця 1

Експорт України за товарними групами з усіма країнами (тис. дол. США)

Назва підгалузі	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Реактори ядерні, котли, машини	2 986 502	1 965 724	1 562 474	1 728 046	1 724 401
Електричні машини	2 691 245	1 982 122	2 076 814	2 548 723	2 930 425
Залізничні локомотиви	841 294	211 149	237 801	219 667	253 435
Засоби наземного транспорту	293 300	175 817	132 511	132 684	137 484
Літальні апарати	246 542	190 724	78 943	29 029	61 050
Судна	97 261	102 188	106 454	244 502	217 336
Усього	7 156 144	4 627 724	4 194 997	4 902 651	5 324 131

Таблиця 2

Імпорт України за товарними групами з усіма країнами (тис. дол. США)

Назва підгалузі	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.
Реактори ядерні, котли, машини	4 924 322	3 580 192	4 687 019	5 777 597	6 475 823
Електричні машини	3 814 419	2 700 226	3 203 375	4 126 079	5 479 353
Залізничні локомотиви	123 758	37 171	81 911	168 578	246 343
Засоби наземного транспорту	2 454 887	1 621 833	2 814 377	3 966 051	4 223 140
Літальні апарати	49 281	54 738	50 476	28 705	64 045
Судна	27 949	31 752	13 133	19 442	20 907
Усього	11 394 616	8 025 912	10 850 291	14 086 452	16 509 611

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту продукції машинобудування за 2014–2018 рр. (тис. дол. США)

Джерело: узагальнено авторами на основі джерела [10]

Рис. 2. Індекс фізичного обсягу експорту України товарів сфери машинобудування за 2014–2018 рр. (% до попереднього року)

Джерело: узагальнено авторами на основі джерела [11]

Рис. 3. Індекс фізичного обсягу імпорту України товарів сфери машинобудування за 2014–2018 рр. (% до попереднього року)

Джерело: узагальнено авторами на основі джерела [11]

Дослідимо обсяг зовнішньої торгівлі за 2014–2018 рр. за допомогою індексу фізичного обсягу, який показує тенденцію зміни кількості всіх проданих товарів. У 2015 р. відбулося загальне падіння обсягу зовнішньої торгівлі підгалузей машинобудівної сфери, але з 2016 р. спостерігається незначний підйом у підгалузях, які виготовляють ядерні реактори, котли та машини, електричні машини й засоби наземного транспорту. При цьому індекс фізичного обсягу літальних апаратів починає зростати з 2017 р. (рис. 2), а у 2018 р. складає 193,2%. Індекс фізичного обсягу по інших підгалузях у 2018 р. складає від 80% до 100%.

Через кризові явища у 2014–2015 рр. внаслідок девальвації гривні обсяги імпорту в цей період зменшуються. З 2015 р. починається поступове відновлення імпорту, насамперед імпорту залізничних локомотивів, наземного транспорту та електричних машин. Індекс обсягу імпорту літальних апаратів збільшився з 2017 р., складаючи 153,3% за 2018 р. Індекс фізичного обсягу імпорту за іншими об'єктами перебуває у 2018 р. в межах від 100% до 120% (рис. 3).

У структурі експорту у 2018 р. найбільша частка припадає на електричні машини та обладнання, що складають 55,04% від загального обсягу експорту. У структурі імпорту найбільша частка припадає на ядерні реактори, котли та машини, що складають 39,23% від загального обсягу імпорту.

Отже, спостерігаються негативні тенденції у структурі експорту-імпорту сфери машинобудування України.

Проаналізуємо мотиви виходу підприємств на зовнішні ринки. Розглянемо їх з точки зору різних авторів.

Згідно з Ф. Котлером [9, с. 254], підприємство має такі мотиви до виходу на зовнішні ринки:

– зовнішній ринок порівняно з внутрішнім дає можливість отримувати більш високий дохід;

– розширення ринку збуту;
– зменшення залежності від одного ринку;
– перенасичення внутрішнього ринку глобальними корпораціями, які пропонують більш дешеву продукцію.

В. Алексунін [4, с. 125] представив інші мотиви:
– можливість продовження життєвого циклу товару;
– підвищення репутації фірми;
– прагнення наблизитися до споживача для зниження витрат;
– поява сприятливих умов для виходу на зовнішні ринки.

М.Р. Цінкота, І.А. Ронкаїнен [12, с. 283] розділили мотиви на активні та пасивні.

Активними мотивами є:
– збільшення прибутку за рахунок зовнішніх клієнтів, які готові платити більше, ніж внутрішні;
– особиста зацікавленість менеджерів у підвищенні професійного рівня;
– збільшення можливостей на зовнішніх ринках;
– більш низькі податки в деяких країнах, що дасть змогу підприємству мати більше прибутку.

Пасивними мотивами є:
– конкурентний тиск;
– малий та насичений внутрішній ринок;
– надлишкове виробництво продукції;
– незаплановані іноземні замовлення;
– можливість розширення продажів сезонної продукції;
– близькість до міжнародних клієнтів.

Отже, загальними мотивами виходу підприємства на зовнішній ринок є отримання більшого прибутку, розширення ринку збуту та захист себе шляхом протидії іноземним підприємствам, які приходять на внутрішній ринок.

Для аналізу стратегічних форм інтернаціоналізації розглянемо підходи до процесу виходу на зовнішній ринок.

Так, І. Ситник та Н. Рагуліна [6, с. 39] виділяють такі підходи:
– стадійні, які передбачають, що підприємство проходитиме через деякі етапи на шляху до виходу на зовнішній ринок;
– умовні, які описують, що підприємство має виконати перелік умов до початку виходу на зовнішній ринок;
– мережні, які передбачають встановлення ділових відносин за кордоном у межах мережевих структур.

Використання стадійних підходів буде логічним, якщо підприємство вже має досвід на зовнішньому ринку та розташоване близько до нього. Якщо ж підприємство технологічно розвинуто, займається розробленням інновацій, правильно використовує своє географічне положення у сфері виробництва та завдяки ефективним управлінським рішенням може досягти більшого прибутку, то доцільним є використання умовних підходів. Для успішного застосування мережних підходів підприємство повинне мати досвід на міжнародному ринку, високий ступінь розвитку у своїй сфері та високий рівень розвитку зовнішньоекономічної діяльності відповідної галузі, до якої належить.

Отже, якщо підприємство машинобудівної галузі не має значного досвіду у зовнішній торгівлі, то йому варто скористатися умовними підходами, але якщо цей досвід є, то – стадійними підходами. Для високорозвинених підприємств, що вже мають досвід на зовнішньому ринку, підходять мережні підходи.

Виходячи з аналізу мотивів та підходів до виходу на зовнішні ринки, визначимо стратегічні напрями інтернаціоналізації машинобудівних підприємств.

Українські та зарубіжні автори й дослідники мають різні позиції щодо цих напрямів інтернаціоналізації. Узагальнену схему виходу підприємства на зовнішній ринок [7, с. 174–175; 8, с. 149–150; 13] представлено на рис. 4. Визначимо докладніше переваги й недоліки кожного з наведених напрямів інтернаціоналізації стосовно підприємств машинобудівної галузі.

Рис. 4. Схема стратегічних напрямів виходу підприємства на зовнішні ринки

Джерело: узагальнено авторами на основі джерел [7; 8; 13]

Прямий експорт – це вид експорту, за якого підприємство самостійно займається зовнішньою діяльністю, тобто без посередників. Перевагою цієї стратегії є самостійна присутність підприємства на ринку, що дає йому повний контроль над збутом своєї продукції та рекламою. Недоліками такої стратегії є велика вартість вкладень в організацію експортних відділів або дочірніх підприємств на території нового ринку, що потребує набагато біль-

шого часу порівняно з іншими стратегіями. Також здійснення господарської діяльності в іншій країні потребує досконалого знання тонкощів місцевого законодавства.

Непрямий експорт здійснюється вже за присутності посередників. Такий вид експорту підходить тим підприємствам, які не мають досвіду на зовнішньому ринку або не володіють достатньою інформацією про нього. Значними перевагами непрямого експорту є те, що він не потребує значних коштів та створення експортних відділів. Також непрямий експорт пов'язаний з меншим ризиком для підприємства, оскільки його на себе беруть посередники, які, спираючись на кон'юнктуру ринку, діють за своєю ініціативою. Недоліками є отримання нижчого прибутку, ніж за прямого експорту, та відсутність повного контролю за збутом продукції.

Спільний експорт передбачає кооперування підприємства на внутрішньому ринку з іншими підприємствами для виходу на зовнішні ринки. Такий напрям інтернаціоналізації підходить невеликим підприємствам, які самостійно не можуть вести зовнішню діяльність.

Ліцензування та франчайзинг є досить швидкими та простими напрямами виходу на зовнішній ринок. Вони дають змогу успішно контролювати контрагентів та вимагають мінімальних інвестицій. Однак, купуючи ліцензію, підприємство може стати потенційним конкурентом для того, хто її видає.

Перевагою створення спільного підприємства є отримання доступу до знань та технологій певного ринку, а недоліками є потреба у значних обсягах інвестицій, можливість виникнення ризику управлінських конфліктів та поява проблем під час контролю стратегій продажу.

Розрізняють два напрями інвестування для виходу на зовнішній ринок, такі як купівля підприємства та його створення. Купівля підприємства є менш затратним інвестуванням, ніж його створення. Крім того, купівля забезпечує певну частку на ринку для підприємства та знижує майбутню конкуренцію, оскільки разом з купівлею підприємства покупець отримує надійних постачальників сировини та споживачів продукції. Однак створення нового підприємства забезпечує мінімальний ризик та максимальний контроль для головного підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. На підставі проведеного дослідження визначено основні стратегічні напрями виходу суб'єкта господарювання на зовнішній ринок в умовах глобалізації, запропоновано найбільш оптимальні для машинобудівного підприємства. Залежно від того, які цілі для себе ставить підприємство, воно вибирає ту чи іншу стратегію, ефективність якої залежить від її ретельної підготовки та адекватного оцінювання власних можливостей і ресурсів. Для підприємства, яке не має досвіду роботи на зовнішньому ринку та значних коштів, найкращим варіантом буде використання непрямого експорту, або спільного експорту. Для підприємства, що має вільні фінансові ресурси, рекомендується використовувати інвестування в купівлю або створення підприємства, а також прямий експорт.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Chandler A.D. Strategy and Structure. Cambridge : MIT Press, 1962. 513 p.
2. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
3. Ансофф И. Стратегическое управление. Москва : Экономика, 1989. 303 с.
4. Алексунин В. Международный маркетинг. 3-е изд. Москва : Дашков и К., 2005. 716 с.
5. Дідківський М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства. Київ : Знання, 2006. 462 с.
6. Ситнік І., Рагуліна Н. Теоретико-методичні основи управління процесом інтернаціоналізації бізнесу. *Менеджер ДонДУУ*. 2014. № 1. С. 38–42.
7. Карпов О. Стратегії виходу підприємства на зовнішні ринки. *Маркетингові технології підприємств в сучасному науково-технічному середовищі* : матеріали IX Регіональної науково-практичної інтернет-конференції молодих вчених та студентів, 9 листопада 2018 р. Тернопіль : ТНТУ, 2018. С. 174–175.
8. Ліпич Л., Фатенок-Ткачук А. Стратегії виходу підприємств на зовнішні ринки. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 102. С. 146–151.
9. Котлер Ф. Маркетинг. Менеджмент. Санкт-Петербург : Питер-Ком, 2000. 896 с.
10. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: http://sfs.gov.ua (дата звернення: 21.04.2019).
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 21.04.2019).

Czinkota M.R., Ronkainen I.A. International Marketing. New York : The Dryden Press, 1995. 815 p.

12. Мацакова А., Никонова Я. Способы выхода предприятий на внешние рынки. *Студенческий научный форум* : материалы X Международной студенческой научной конференции. URL: https://scienceforum.ru/2018/article/2018008887 (дата звернення: 23.04.2019).

REFERENCES:

1. Chandler A.D. Strategy and Structure. Cambridge: MIT Press, 1962. 513 p.
2. Porter M. (2005) *Konkurentnaya strategiya: Metodika analiza otrasley i konkurentov* [*Competitive Strategy*: Techniques for Analyzing Industries and Competitors]. Moscow.: Al'pina Biznes Buks (in Russian).
3. Ansoff I. (1989) *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic Management]. Moscow : Ekonomika (in Russian).
4. Aleksunin V. (2005) *Mezhdunarodnyy marketing* [International marketing]. Moscow : Dashkov i K (in Russian).

5. Didkivsjkyj M. (2006) *Zovnishnjoekonomichna dijaljnistj pidpryjemstva* [Foreign economic activity of the enterprise]. Kyiv : Znannja (in Ukrainian).

6. Sytnik I., Raghulina N. (2014) Teoretyko-metodychni osnovy upravlinnja procesom internacionalizaciji biznesu [Theoretical and methodological principles of management of the process of internationalization of business]. *Manager DonDUU*, no. 1, pp. 38–42.

7. Karpov O. (2018) Strateghiji vykhodu pidpryjemstva na zovnishni rynky [Strategies for entering the company into foreign markets]. Proceedings of the *IX Reghionaljnoji naukovo-praktychnoji internet-konferenciji molodykh vchenykh ta studentiv "Marketynghovi tekhnologhiji pidpryjemstv v suchasnomu naukovo-tekhnichnomu seredovyshhi" (Ukraine, Ternopilj, November 9, 2018)*, Ternopilj : TNTU, pp. 174–175.

8. Lipych L., Fatenok-Tkachuk A. (2007) Strateghiji vykhodu pidpryjemstv na zovnishni rynky [Strategies for entering the company into foreign markets]. *Kuljtura narodov Prychernomorjja*, no. 102, pp. 146–151.

9. Kotler F. (2000) *Marketing. Menedzhment* [Marketing. Management] Saint Petersburg : Pyter-Kom (in Russian).

10. Derzhavna fiskaljna sluzhba Ukrajiny. *Dynamika eksportu ta importu produkciji mashynobuduvannja* [Dynamics of export and import of machine-building products]. Available at: http://sfs.gov.ua (accessed: 21 April 2019).

11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrajiny. *Indeks fizychnogho obsjaghu* [Physical volume index]. Available at: http://ukrstat.gov.ua (accessed: 21 April 2019).

Czinkota M.R. International Marketing / M.R. Czinkota, I.A. Ronkainen. New York : The Dryden Press, 1995. 815 p.

12. Matsakova A., Nikonova Ya. (2019) Sposoby vykhoda predpriyatiy na vneshnie rynki [Ways of entry of enterprises to foreign markets] Proceedings of the *X Mezhdunarodnoy studencheskoy nauchnoy konferentsii "Studencheskiy nauchnyy forum"*. Available at: https://scienceforum.ru/2018/article/2018008887 (accessed: 23 April 2019).

СТАНОВЛЕННЯ БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ
DEVELOPMENT OF EXCHANGE ACTIVITIES IN UKRAINE

УДК 336.764

Шостак Л.В.
к.е.н., доцент
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Близнюк А.Л.
студентка
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Богдан М.А.
студентка
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Shostak Ljudmyla
Eastern European National University named after Lesia Ukrainka
Blyznjuk Anastasia
Eastern European National University named after Lesia Ukrainka
Boghdan Marjana
Eastern European National University named after Lesia Ukrainka

У статті розглянуто становлення біржової діяльності в Україні. Наведено хронологію розвитку біржі в Україні, передумови виникнення біржової торгівлі на території України. Визначено найбільші біржі України, які забезпечують основну частину біржового обігу. Вивчено сучасний стан розвитку біржової діяльності в Україні, визначено чинники низької ефективності розвитку біржової торгівлі. Розглянуто функціонування таких ринків, як валютний, товарний, фондовий, ринок облігацій, що гарантує виконання укладених угод на ринках. Біржова діяльність є важливим елементом фінансово-економічної системи країни, тому досліджено основні причини відсутності біржового ринку в Україні. Визначено заходи щодо вдосконалення механізму функціонування біржового ринку в Україні. Рівень ділової активності на біржі показує як економічну стабільність країни, так і наявність фінансової та економічної криз у світі. З огляду на це потрібно вдосконалювати механізм адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають на біржовому ринку.

Ключові слова: *біржа, біржова діяльність, розвиток, біржовий ринок, фондова біржа, агропромислова біржа, товарна біржа.*

В статье рассмотрено становление биржевой деятельности в Украине. Приведены хронология развития биржи в Украине, предпосылки возникновения биржевой торговли на территории Украины. Определены крупнейшие биржи Украины, которые обеспечивают основную часть биржевого оборота. Изучено современное состояние биржевой деятельности в Украине, определены факторы низкой эффективности развития биржевой торговли. Рассмотрено функционирование таких рынков, как валютный, товарный, фондовый, рынок облигаций, который гарантирует выполнение заключенных сделок на рынках. Биржевая деятельность является важным элементом финансово-экономической системы страны, поэтому исследованы основные причины отсутствия биржевого рынка в Украине. Определены меры по совершенствованию механизма функционирования биржевого рынка в Украине. Уровень деловой активности на бирже показывает как экономическую стабильность страны, так и наличие финансового и экономического кризисов в мире. С учетом этого нужно совершенствовать механизм административно-правового регулирования отношений, возникающих на биржевом рынке.

Ключевые слова: *биржа, биржевая деятельность, развитие, биржевой рынок, фондовая биржа, агропромышленная биржа, товарная биржа.*

The article deals with the formation of stock market activity in Ukraine. The chronology of the stock exchange development in Ukraine, the preconditions for the emergence of stock trading and territory of Ukraine is presented. The largest exchanges of Ukraine, which determine the bulk of stock exchange turnover, are determined. The current state of development of stock exchange activity in Ukraine is determined and the factors of low efficiency of exchange trade development are determined. It is noted that the main subjects of the stock market are the state, issuers, stock exchanges, stock exchanges. Exchange potential is described. The state is analyzed and the features and modern features are investigated trends in the functioning of the stock market in Ukraine. Defined prospects for the development of stock exchange activities and set barriers that to a large extent hinder its further formation and inhibit effective functioning. The main measures of the absence of the stock market in Ukraine are investigated. Measures to improve the functioning of the stock market in Ukraine have been identified. The influence of external factors and quality is determined normative-legal support for the activity of exchanges. On the basis of generalization of existing approaches to their solution offered variants of the decision of key problems of development of exchange activity in Ukraine. Since the commodity exchange is intended to supply raw materials and stabilize the future price situation in the raw materials market used by enterprises for further processing and marketing on the consumer goods market, the role and significance of commodity exchanges in Ukraine are increasing. The dynamics of stock activity is analyzed. Exchange activity is an important element of the financial and economic system of the country; therefore, the main reasons for the absence of an exchange market in Ukraine were investigated. Identified measures to improve the mechanism of functioning of the exchange market in Ukraine. The level of business activity on the stock exchange shows both the economic stability of the country and the presence of the financial and economic crisis in the world. Despite this, it is necessary to improve the mechanism of administrative and legal regulation of relations arising in the exchange market.

Key words: *stock exchange, exchange activity, development, stock market, stock exchange, agribusiness, commodity exchange.*

Постановка проблеми. За сучасних умов становлення ринкової економіки спостерігається нестабільна ситуація щодо керування фінансовими активами, що приводить до збільшення ризиків, що негативно впливає на розвиток держави загалом. Задля систематизування цих процесів ринкова економіка потребує покращення та оновлення інфраструктури для нагромадження та перерозподілу грошових коштів і фінансових активів. Важливе місце в системі ринкової інфраструктурі посідають біржі як основні елементи фінансових активів та центри торгівлі й установлення цін на фінансові активи. Біржова діяльність є важливою складовою таких ринків, як валютний, товарний, фондовий, ринок облігацій, що гарантує здійснення укладених угод на ринках.

Сьогодні в Україні зареєстровано майже 500 універсальних, фондових, товарно-сировинних та агропромислових бірж, що значно більше, ніж у США та інших країнах з розвинутою ринковою економікою. Однак така перевага не сприяла покращенню ефективності їх діяльності. Ринок біржової торгівлі в Україні відображає особливості української економіки та є своєрідним за формами створення, кількістю, територіальним розміщенням, структурою вироблених товарів. Отже, тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний внесок у дослідження проблем розвитку біржової торгівлі здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як А.І. Берлач, І.В. Кононенко, В.І. Крамаренко, Т.Б. Кушнір, В.В. Лаврино-

вич, Б.П. Обритько, В.В. Раровська, Т.І. Пішеніна, А.С. Савощенко, П.П. Самофалов, М.О. Солодкий, О.М. Сохатська, Ф. Аллен, В. Берг, С. Вайн, Дж. Долан, Дж. Лернер, Е. Лефевр, Дж. Маршалл, Д. Монтано, Е. Найман, П. Туфано, К. Форбс, М. Фридфертинг, Дж.К. Халл, Дж. Хікс, У. Шарп, О. Штілліх, Й. Шумпетер.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд розвитку біржової діяльності в Україні, дослідження етапів становлення біржового ринку, а також стану та перспектив розвитку бірж в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В роботах вітчизняних вчених прослідковується еволюційний розвиток біржового ринку в Україні відповідно до економічних вимог. Становлення біржового інституту в Україні розпочинається з відкриття у 1796 році товарної біржі в м. Одесі. Наступною була відкрита товарна біржа в м. Кременчуку у 1834 році. Для України в процесі становлення біржової справи вагомим є розвиток товарної біржі, адже Україна має високий товарно-сировинний потенціал [1].

Розвиток біржової діяльності в Україні характеризувався складністю та тривалістю, маючи такі етапи.

1. 1796–1860 роки ознаменувалися відкриттям першої товарної біржі та початком біржового руху. На цьому етапі створюються та функціонують кілька товарних бірж із незначними обсягами угод, недосконалістю організаційних форм торгівлі в кредитній системі тощо. Перші біржі в цей період створювалися включно з ініціативи Петра І, оскільки тоді достатньо було діяльності ярмарків, на яких здійснювалася торгівля значним обсягом товарів. Біржі та ярмарки почали функціонувати паралельно, доповнюючи одні одних. Особливістю товарної біржі того часу, яка ідентифікувала серед ринків іншого типу, зокрема ярмарків, було те, що на ній торгували не реальними товарами, а зразками. Ця відмінність товарної біржі спричинила те, що не всі товари були предметом біржового обігу, а лише стратегічно важливі.

2. 1861–1900 роки. Активізується та спеціалізується біржова торгівля. Відбуваються економічне піднесення й розвиток товарно-грошових відносин, зумовлених реформами 60-х років. Зазначені фактори сприяли ефективному переходу до ринкового господарювання. Водночас будуються елеватори, з'являються комерційні банки, вводиться в обіг комерційний кредит, переважно для торгівлі хлібом, розширюються мережі залізниць, удосконалюються транспортні засоби, що суттєво впливає на інтенсивність розвитку перевезень продукції. Все це сприяло умовам розвитку мережі товарних бірж, які виникали в усіх торгових центрах України.

3. 1900–1914 роки. Цей період характеризується піднесенням біржової діяльності, що припадає на початок XX століття та перш за все на передвоєнні 1906–1913 роки. Розпочинають роботу 11 товарних бірж в Україні, які спеціалізуються на торгівлі окремими видами продукції, зокрема хлібні, фруктові, м'ясні, винні, серед яких найбільшими біржовими оборотами вирізняються Київська товарна біржа, Миколаївська хлібна та Одеська зернова біржі. Біржі цього періоду входять у народне господарство країни та здійснюють значимий вплив на гуртовий товарний ринок. Саме вони мають інтерес для країн Західної Європи своєю незалежністю від місцевої влади. Водночас у країні проводиться інституалізація біржового ринку. Однак початок Першої світової війни та події 1917 року привели до призупинення діяльності всіх товарних бірж в Україні.

4. 1920–1928 роки. Початок відродження біржової торгівлі розпочинається у 1921 році. Вже у 1925 році всі 11 товарних бірж, що діяли до 1917 року, відновили свою роботу. Основна торговельно-посередницька діяльність товарних бірж була спрямована на децентралізацію ринку. Біржа формується як корпорація та має свій статут. Її членами можуть бути всі форми підприємств, що сплатили вступний внесок. Радянські товарні біржі стають багатопрофільними, угоди на них здійснюються майже з усіх видів товарних груп (сировина, паливо, устаткування, тощо). Основні завдання товарної біржі цього періоду передбачають виконання посередницької діяльності та самостійне регулювання товарних ринків. Згодом біржа стає допоміжним апаратом регулювання державних ринкових відносин. Вона допомагає під час вибору лімітів, викриває факти відступу від них, виявляє причини цих відступів, допомагає знаходити шляхи усунення порушення лімітів. Особливістю радянських бірж, зокрема українських, є реєстрація на них позабіржових угод. Основною причиною цього є спроба держави залучити торговців до біржі адміністративним шляхом, що дасть змогу контролювати діяльність промислових і товарних підприємств. На біржовому ринку забороняються спекулятивні угоди. Суворо дотримується принцип збереження контрольних позицій державних та змішаних підприємств на загальних зборах і в біржових комітетах товарних бірж. Незважаючи на певний розвиток та значимість біржової торгівлі, розпочинається кампанія щодо згортання діяльності бірж. У Постанові ЦВК СРСР від 21 січня 1927 року зазначено, що надмірний розвиток біржової мережі в країні ускладнює контроль за її діяльністю з боку державних органів. Це приводить до того, що вже на кінець 1928 року всі товарні біржі країни припинили своє існування. Оскільки країна мала вихід на міжнародний ринок, функціонують виключно зовнішньоекономічні біржові інститути, які обумовлювали необхідність регулювати рух міжнародних товарів та послуг. У 1937 році СРСР закупив на товарних біржах світу

35,6% усього імпорту та реалізував через світові біржі продукцію, частка якої становила 23,4% від усього експорту. Проте 1921–1928 роки характеризувалися позитивним впливом радянських бірж на розвиток економіки країни загалом, оскільки відбувалося сприяння реалізації продукції децентралізованих товарних потоків. Відбувалося забезпечення посередницької та кон'юнктурної функцій, забезпечувалася взаємодія державних та недержавних секторів економіки. Особливе місце посідали контроль та регулювання товарного ринку.

5. У 1990 році відроджується біржова справа. Передумовами розвитку та становлення біржової торгівлі на цьому етапі є товарні аукціони промислової продукції, торгівля якою здійснюється за комерційними цінами. Така ситуація була обумовлена наявністю дефіциту економіки. За цих умов надлишки грошових доходів через фінансово-кредитну систему перетворювались на нагромадження крупних фінансових ресурсів. Отримавши свободу щодо використання цих нагромаджень, підприємства стали потребувати нові канали їх використання. Поява біржових структур стала одним із напрямів управління рухом фінансових ресурсів. Перші товарні біржі цього етапу, зареєстровані в Україні у 1990 році, є одночасно першими в СРСР. До таких товарних бірж належить Київська універсальна біржа (КУБ), на якій тоді було акредитовано понад 1,5 тис. брокерських контор, більше половини з яких брали участь у торгах двічі на тиждень. Біржі виникли в усіх областях України та в м. Києві, за винятком Житомирської, Київської та Сумської областей. Спостерігається значна концентрація біржової торгівлі на столичних біржах, на яких фіксується кожна друга гривня із загального обсягу укладених в Україні біржових угод. У Києві укладається більшість угод з цінними паперами та майже дві третини угод з нерухомості. Угоди на біржах Харківської області становлять 17,3% усіх угод, укладених на біржах України, Донецької – 10%, Одеської – 5%, Запорізької – 4,4%. Таким чином, на частку згаданих п'яти біржових центрів припадає близько 90% біржових оборотів в Україні, тоді як біржі інших 18 областей разом обслуговують трохи більше 10% укладених угод. Спостерігається чітко виражена спеціалізація низки бірж щодо реалізації окремих товарів. Наприклад, більше 2/3 палива, що є предметом біржової торгівлі, проходить через Донбаську біржу; а 2/5 біржового обігу сільськогосподарської продукції – через Придніпровську товарну біржу. У 90-х роках відроджується в Україні біржова торгівля реальним товаром з перспективою переходу до укладання ф'ючерсних угод та опціонів. Характерними особливостями становлення біржового ринку цього періоду є з'ясування його економічної сутності; створення правової бази; формування організаційної структури; опрацювання функціональної моделі; опрацювання механізму біржового ціноутворення. Вирішальну роль у процесі активізації товарних бірж відіграє Закон України «Про товарну біржу», прийнятий у 1991 році та введений у дію в січні 1992 року. Таким чином, на квітень 1992 року почало функціонувати близько 70 товарних бірж [2].

6. У 1992–1998 роки зменшується кількість функціонуючих бірж у країні. У 1992 році практичну діяльність здійснювали 87 бірж, у 1993 році – 74, а у 1998 році – лише 65. У першому півріччі 1999 року в Україні функціонують 66 бірж, що на чверть менше, ніж шість років тому. Причому на початок 2011 року функціонують лише 72% зареєстрованих бірж.

Україна здавна славиться своїми сільськогосподарськими угіддями, тому вона має високий товарно-сировинний потенціал. Це спонукає до розвитку товарних бірж у нашій країні. Частка у структурі зареєстрованих бірж з року в рік зростає та на початок 2011 року становить 65,6% [3].

Нині найбільшими біржами України є Київська універсальна товарна біржа, Київська біржа «Десятинна», Українська аграрна біржа, Одеська, Харківська, Донецька і Придніпровська (м. Дніпропетровськ) товарні біржі, Маріупольська універсальна товарна біржа.

Сучасний етап розвитку біржової діяльність в Україні характеризується низькою ефективністю. Це зумовлене цілою низкою чинників, що залежать від політичної та економічної нестабільності, військових дій на Сході країни, суспільної невизначеності тощо. Серед основних факторів варто відзначити економічну кризу, яка не лише вплинула на діяльність бірж, але й зумовила падіння платоспроможного попиту населення, зменшення обсягів виробництва та реалізації продукції; недотримання законодавчо-нормативної бази; відсутність умов для впровадження ф'ючерсного обігу тощо.

Останніми роками суб'єкти господарської діяльності отримали право самостійно вибирати товарний продукт та напрями його використання. Сфера заготівлі характеризується використанням тендерних торгів, відповідно, поступово починають зникати державна монополія й тотальний контроль під час здійснення закупівель. Досить поширеними у вітчизняній практиці господарювання стали приватизовані підприємства або ті, що стали власністю окремих господарів чи окремих колективів. Сфера обміну й торгівлі сільськогосподарською продукцією стрімко починає використовувати трейдерів, торгові доми та сервісні підприємства, що значно полегшує та спрощує процес біржової торгівлі.

Заслуговує на увагу й той факт, що зі впровадженням та розвитком комп'ютерних технологій місце торгівлі стає звичайним робочим місцем, що дає змогу одночасно продавати значні кількості активів, вплив величини партії торгівлі на швидкість торгівлі повністю зникає, а також зникає необхідність використання посередників, що значно прискорює сам процес торгівлі.

Функціонування товарного сільськогосподарського біржового ринку в Україні зосереджене на реєстрації експортних контрактів. Такий факт турбує науковців, державу, але аж ніяк не виробників сільськогосподарської продукції, які, як ніхто, потребують цього механізму. Саме вони мають думати про продаж своєї продукції, страхування та мінімізацію ризиків.

Проведене дослідження свідчить про те, що основними причинами тривалої відсутності вітчизняного біржового ринку є:

– недосконалість та невідповідність наявної законодавчо-нормативної бази у сфері регулювання та проведення біржових торгів;

– високий ступінь розвитку тіньової економіки в країні;

– низький рівень прозорості значної частини заключних біржових угод;

– відсутність єдиної інформаційної системи усього вітчизняного біржового ринку;

– проблеми клірингової системи, яка необхідна біржовому ринку для розвитку;

– необізнаність населення щодо сутності та принципів функціонування бірж тощо.

Це, звичайно, не всі проблеми, що існують на біржовому ринку та перешкоджають його ефективному розвитку. Лише їх комплексне вирішення може дати позитивний результат у майбутньому. Варто використати досвід передових світових бірж для прискорення розвитку вітчизняного біржового ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Ситуація, що склалась на сучасному біржовому ринку, свідчить про необхідність структурних змін, модернізації та впровадження кращої європейської практики функціонування світових бірж. Вступ України у світовий біржовий ринок є можливим лише за умови усунення значної кількості недоліків та негативних тенденцій розвитку й орієнтації на ефективну, стабільну та динамічну економіку. Задля поліпшення функціонування вітчизняного біржового ринку варто розробити комплекс заходів, які повинні орієнтуватись на вдосконалення законодавчо-правової бази, регулювання та контроль розвитку біржового ринку не лише агропромислової продукції, але й товарної та валютної, економічної та політичної стабільності в державі, страхування фінансових ризиків та гарантії виконання біржових контрактів; участь вітчизняних бірж у роботі міжнародної біржової інфраструктури; всебічне впровадження електронних торговельних біржових систем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Галанова В.А., Басова А.І. Біржова справа. Москва : Фінанси і статистика, 1996. 240 с.

2. Українська біржа : веб сайт URL: http://www.ux.ua (дата звернення: 16.05.2019).

3. Козаченко Г.С., Змійчук А.В. Становлення та особливості функціонування біржової справи в Україні. *Вісник кредитно-економічного факультету Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*. 2011. Вип. 2. С. 77.

4. Становлення і розвиток біржової діяльності в світі і в Україні. URL: http://ukr.vipreshebnik.ru/birzhova-diyalnist/2387-stanovlennya-i-rozvitok-birzhovoji-diyalnosti-v-sviti-i-v-ukrajini.html (дата звернення: 16.05.2019).

5. Горьовий В.П. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» ; Інститут аграрної економіки УААН. 1999. 16 с.

6. Плахотнік М.Г. Товарні біржі в Україні. *Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах*. 2012. С. 206.

7. Біржова діяльність : навчальний посібник / за ред. В.В. Раровської. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 144 с.

8. Бочкова І.І. Товарна біржа як учасник господарських правовідносин в умовах ринкової економіки. *Форум права*. 2011. № 3. С. 274. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-3/11biiure.pdf (дата звернення: 18.05.2019).

REFERENCES:

1. Ghalanova V.A., Basova A.I. (1996) Birzhova sprava [Exchange business] / M. : Finansy i statystyka (in Ukrainian).

2. Ukrajinsjka birzha [Ukrainian stock exchange] : veb sajt. Available at: http://www.ux.ua (accessed: 16 May 2019).

3. Kozachenko Gh.S., Zmijchuk A.V. (2011) Stanovlennja ta osoblyvosti funkcionuvannja birzhovoji spravy v Ukrajini [Formation and features of the functioning of the stock exchange in Ukraine]. Proceedings of the Visnyk kredytno-ekonomichnogho fakuljtetu Kyjivsjkogho nacionaljnogho ekonomichnogho universytetu imeni Vadyma Ghetjmana [Bulletin of the Faculty of Economics and Finance of the Vadym Hetman Kyiv National Economic University], vol. 2, pp. 77.

4. Stanovlennja i rozvytok birzhovoji dijaljnosti v sviti i v Ukrajini [Formation and development of stock exchange activities in the world and in Ukraine] Available at: http://ukr.vipreshebnik.ru/birzhova-diyalnist/2387-stanovlennya-i-rozvitok-birzhovoji-diyalnosti-v-sviti-i-v-ukrajini.html (accessed: 16 May 2019).

5. Ghorjovyj V.P. (1999) Avtoreferat dysertaciji na zdobuttja nauk. stupenja kand. ekon. nauk [The dissertation author's abstract for the degree of candidate. econ sciences] : spec. 08.07.02 "Ekonomika siljsjkogho ghospodarstva i APK". Instytut aghrarnoji ekonomiky UAAN.

6. Plakhotnik M. Gh. (2012) Tovarni birzhi v Ukrajini [Commodity exchanges in Ukraine] Rozvytok socialjno-ekonomichnykh system u transformacijnykh umovakh [Development of socio-economic systems in transformational conditions].

7. Rarovsjka V.V. (ed.) (2009) Birzhova dijaljnistj [Exchange activity].

8. Bochkova I.I. (2011) Tovarna birzha jak uchasnyk ghospodarsjkykh pravovidnosyn v umovakh rynkovoji ekonomiky [Commodity exchange as a participant in economic relations in a market economy]. Proceeding of the Forum prava [The forum is right] no. 3, pp. 274. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2011-3/11biiure.pdf (accessed: 18 May 2019).

АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

SHARE CAPITAL IN CORPORATE RELATIONS REGULATION SYSTEM

УДК 336.647

Волошко Н.О.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
та управління національним
господарством
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Voloshko Nataliia
Oles Honchar Dnipro National University

У статі розглянуто підходи до визначення сутності акціонерного капіталу та його місця в системі управління корпоративними відносинами. Розглянуто умови формування системи корпоративного управління в Україні та можливість її віднесення до однієї з основних груп національних систем корпоративного управління відповідно до світової практики. На основі аналізу наявних систем корпоративного управління досліджено умови їх імплементації в практику діяльності вітчизняних акціонерних товариств. Наведено порівняльну характеристику уставного, власного та акціонерного капіталів акціонерних товариств. Визначено необхідність розбудови механізму оптимізації структури джерел залучення фінансових ресурсів акціонерними товариствами та підвищення ефективності використання акціонерного капіталу. Обґрунтовано умови функціонування зазначеного механізму та необхідність охоплення всього розмаїття корпоративних відносин.

Ключові слова: *акціонерне товариство, акціонерний капітал, акція, корпоративне управління, корпоративні відносини, фінансові ресурси.*

В статье рассмотрены подходы к определению сущности акционерного капитала и его места в системе управления корпоративными отношениями. Рассмотрены условия формирования системы корпоративного управления в Украине и возможность ее отнесения к одной из основных групп национальных систем корпоративного управления в соответствии с мировой практикой. На основе анализа существующих систем корпоративного управления исследованы условия их имплементации в практику деятельности отечественных акционерных обществ. Приведена сравнительная характеристика уставного, собственного и акционерного капиталов акционерных обществ. Определена необходимость развития механизма оптимизации структуры источников привлечения финансовых ресурсов акционерными обществами и повышения эффективности использования акционерного капитала. Обоснованы условия функционирования указанного механизма и необходимость включения всего разнообразия корпоративных отношений.

Ключевые слова: *акционерное общество, акционерный капитал, акция, корпоративное управление, корпоративные отношения, финансовые ресурсы.*

The article discusses approaches of the share capital definition, and its place in the corporate relations management. The problem priority of revealing and overcoming contradictions in the process of forming and using the share capital of Ukrainian corporations is substantiated. Analyzed approaches for determining corporate governance due to the diversity of its original nature. The conditions for the Ukrainian corporate governance system development are considered and discussed the problem of assigning of the above-mentioned system to one of the main groups of national corporate governance systems. Based on the analysis of existing corporate governance systems, the conditions for their implementation in the domestic joint-stock companies' practice are considered. Generalization of the approaches to the definition of share capital category, the article clarifies the content and main characteristics of share capital dual nature. Given the definition of enterprise capital as value, expressed in monetary, material and non-material forms attracted from various sources, which participates in the production of goods (products, services) for profit and reflects the balance of interests of the capital owners in the profit distribution. The comparative characteristic of the authorized, own and share capital of joint-stock companies is given. Considered of the influence on corporation's economic process of intellectual, human and other types of capital, in the creation of which the monetary factor does not always play a priority role. The relevance to develop a special management mechanism focused on the optimizing of financial resources sources structure and improving the efficiency of the usage of share capital. Described the characteristics of the mechanism of the structure of sources of attracting financial resources optimization, as coverage of the whole variety of corporate relations, and relations to the national corporate governance system. The conditions for the functioning of this mechanism and the need to include the entire spectrum of corporate relations are substantiated.

Key words: *joint stock company, share capital, equity, corporate governance, corporate relations, financial resources.*

Постановка проблеми. Поширення використання корпоративної форми організації колективної підприємницької діяльності в різних секторах економіки та галузях промисловості стало характерною ознакою сучасного розвитку світового господарства, в якому саме корпорації здійснюють величезні обсяги ділових операцій, створюють більшість робочих місць, виробляють надзвичайно широкий асортимент продукції та послуг, призначених для задоволення різноманітних індивідуальних та суспільних потреб і запитів. Найбільш поширеним прикладом підприємства корпоративного типу є акціонерне товариство, тобто корпорація як юридична особа, учасники якої інвестують власні кошти в акціонерний капітал такої особи задля отримання прибутку (що розподіляється у формі дивідендів) з обмеженням господарських ризиків та за умови опосередкованого здійснення управлінського впливу на діяльність акціонерного товариства.

Сфера корпоративних відносин в акціонерному товаристві охоплює цілісний ряд різноманітних соціально-економічних зв'язків, які виникають всередині та за межами акціонерного товариства (АТ) у зв'язку з наявністю у нього специфічних властивостей, пов'язаних із корпоративним характером утворення цієї форми організації підприємницької діяльності, що обумовлюють необхідність формування спеціального методу та спільної основи щодо регулювання зазначених відносин, а саме системи корпоративного управління. Фундаментальною ланкою ефективного корпоративного управління є система управління акціонерним капіталом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування корпоративної форми власності та системам управління акціонерного капіталу присвячені численні роботи провідних економістів світу, таких як І. Ансофф, Р. Коуз, А. Маршалл, М. Міллер, Г. Мінз, Ф. Модільяні, Д. Норт, П. Самуельсон, Дж. Фіннерті, К. Хопт, Ф. Ченг. Серед українських науковців дослідженню проблем удосконалення корпоративного управління та регулювання корпоративних відносин присвятили праці А. Воронкова, Я. Гейць, В. Гриньова, В. Євтушевський, А. Задоя, О. Кібенко, Г. Козаченко, Г. Назарова, О. Осіпенко, Ю. Петруня, О. Поважний, В. Пономаренко, О. Попов, Л. Українська, І. Шиткіна, О. Щербина, О. Ястремська.

Беручи до уваги великий досвід функціонування систем управління акціонерним капіталом, який знайшов своє відображення в багатьох наукових працях зарубіжних та вітчизняних науковців, відзначаємо, що питання виявлення та подолання суперечностей у процесі формування та використання акціонерного капіталу українських корпорацій потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення підходів до визначення акціонерного капіталу як підґрунтя формування системи регулювання корпоративних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корпоративне управління (КУ) є механізмом регулювання корпоративних відносин (КВ), що мають специфічний характер і залежать від конкретного складу учасників цих відносин. Залежно від загальноприйнятих норм, культурних цінностей, характеру цілей, правил поведінки, прийнятних для конкретної групи учасників, формується відповідна модель корпоративного управління, що найбільш глибоко відображає всі напрями розвитку корпоративних відносин. При цьому слід відзначити, що не існує однакових управлінських моделей поведінки, оскільки корпоративні відносини, властиві певним АТ, можуть мати власну специфіку та неповторні особливості здійснення. Водночас необхідно відзначити, що наявна модель корпоративного управління (яка реалізована в рамках певного АТ відповідно до вимог законодавства та сталих ділових традицій) має забезпечувати всім учасникам корпоративних відносин дотримання їхніх прав у процесі досягнення поставлених цілей та розвитку підприємства. На думку автора, увага до організаційно-правового аспекту регулювання корпоративних відносин (зокрема, в контексті формування та використання акціонерного капіталу) є однією з найважливіших особливостей управління акціонерними товариствами.

Розмаїття природи походження та передумов виникнення КУ як відображення динамічних аспектів формування та розвитку КВ та множинний характер проблем та завдань, які зазвичай відносять до сфери корпоративного управління, обумовлює існування досить широкого кола підходів до визначення сутності зазначеного процесу.

Проте жоден з них не може вважатися концептуальним підґрунтям для формування єдиного цілісного підходу до регулювання КВ, основою якого були б об'єктивні передумови їх виникнення й закономірності розвитку. Створення такого підходу до корпоративного управління акціонерним товариством може стати можливим насамперед на ґрунті диференціації відповідного управлінського впливу залежно від етапу (стадії) руху акціонерного капіталу (АК), а саме формування АК, використання АК, розподіл результатів використання АК.

Звичайно, виникнення потреб підприємства (незалежно від організаційно-правової форми) у фінансових ресурсах пов'язується з необхідністю здійснення витрат, спрямованих на розширене відтворення, виконання зобов'язань перед кредиторами та комерційними партнерами, економічне заохочення працівників тощо. Отже, сукупність коштів (фінансових ресурсів), які беруть участь у господарській діяльності, перетворюється на різні речовинні форми, використовується для задоволення фінансових зобов'язань, а зазвичай розглядається як капітал.

Проте щодо цього серед науковців відсутня погодженість думок. Так, наприклад, В. Белолипецький [1, с. 64] відзначає, що капітал є тільки частиною фінансових ресурсів підприємства, які залучені до обігу та приносять від цього дохід. За такого підходу фінансові ресурси суб'єкта господарювання розподіляються на дві форми, такі як зобов'язання (запозичені кошти) й власне капітал. Проте більш поширеною є позиція, відповідно до якої капітал розглядається як сукупність товарів та фінансових ресурсів, що використовуються для створення їх більшої кількості [2, с. 78]. Отже, тоді весь капітал, що перебуває в розпорядженні підприємства, знаходить відображення у фінансовій звітності (балансі), при цьому в активі він відображається як основні та оборотні кошти, а в пасиві – як джерела фінансування цього капіталу. Такий підхід здається більш справедливим, оскільки якщо додержуватися суто бухгалтерського підходу, то баланс підприємства буде представлений, з одного боку, джерелами фінансових ресурсів, а з іншого боку, напрямами вкладення цих ресурсів у господарську діяльність підприємства. Тоді якщо вважати, що капітал підприємства буде представлений тільки власними фінансовими ресурсами підприємства, то порушується принцип рівності активу й пасиву, оскільки оборотні та необоротні активи фінансуються також за рахунок позикового довгострокового й короткострокового капіталів. Таким чином, капітал та фінансові ресурси підприємства мають однакову економічну природу походження, різниця полягає лише в тому, що, на

відміну від фінансових ресурсів, які представлені у вигляді грошової форми, капітал може приймати також інші форми.

Для акціонерного товариства необхідність розгляду акціонерного капіталу саме як сукупності власних (кошти акціонерів, сплачені за акції) та залучених (кредитні та позикові ресурси) додатково обумовлюється обов'язковістю дотримання вимог належного забезпечення прав та інтересів різних учасників КВ, зокрема власників та кредиторів.

Отже, зазвичай до складу капіталу підприємства відносять сукупність фінансових ресурсів, що здатні приносити прибуток, або грошове оцінювання всіх видів економічних ресурсів, призначених для виробництва товарів і послуг [3, с. 201]. Водночас слід відзначити, що капітал суб'єкта господарювання як економічне явище є надзвичайно складним феноменом, який під час тривалого процесу розвитку поступово набуває ознак, що диктуються вимогами конкретного економічного оточення в контексті різних масштабних змін та трансформацій, які відбуваються в суспільстві.

Спочатку (в трудах фізіократів та представників класичної політичної економії, таких як А. Сміт, Ж.-Б. Сей, Ф. Бастіа, Дж.-С. Мілль, Ф. Кене, А. Тюрго, Д. Рікардо) встановлення сутності капіталу суб'єктів господарювання пов'язували з матеріальними речами (цінностями) й послугами, які використовувалися для створення нових благ або одержання доходу власниками капіталу. До складових капіталу представники цього підходу відносили земельні ресурси (Ф. Кене); уречевлену працю й запаси (машини, інструменти, сировину, одяг, гроші) (А. Сміт, Д. Рікардо); цінності, за допомогою яких здійснюється виробничий процес та утворюється новий дохід (Ж.-Б. Сей); заощадження та продуктивну працю, які стають основою для виробництва (Дж.С. Мілль).

Розгляд капіталу як уречевленої форми продуктивної праці надалі в умовах розвитку машинного виробництва став основою для виникнення марксистської концепції, в рамках якої капітал вважався продуктом поєднання засобів праці та робочої сили, необхідних для утворення прибавочної вартості як частки неоплаченого капіталістом труда працівників. Так, К. Маркс відзначав, що тільки об'єднання уречевленої минулої праці, втіленої до засобів праці, та живої робочої сили перетворює вартість (минулу, створену, «мертву») на капітал, тобто вартість, здатну до самозростання.

Марксистська концепція визначення природи капіталу (як і матеріально-речовинний підхід) здійснила надзвичайно масштабний вплив як на суспільні процеси, так і на розвиток інших напрямів економічної науки. Проте необхідно відзначити, що в сучасних умовах надзвичайного збільшення масштабів виробництва, отже, потреб залучення різних видів економічних ресурсів, підвищення мінливості середовища господарювання та відповідного зростання підприємницьких ризиків відбулося помітне збільшення ролі підприємця, тобто власника капітальних фінансових ресурсів, на значенні підприємницьких властивостей якого як особливого фактору виробництва наголошував Й. Шумпетер [4]. Слід додати, наприклад, що нині існує низка сфер діяльності, таких як малий бізнес, здійснення посередницької діяльності, комісійної торгівлі, що здійснюються майже без використання найманої праці.

Отже, ускладнення умов господарювання в умовах індустріального укладу та формування постіндустріального суспільства обумовили поширення вартісного підходу до трактування змісту категорії «капітал», що пропонується вважати сукупністю коштів, які приносять дохід власнику, сприяючи зростанню його багатства. Започаткування такого підходу було покладено дослідженнями Дж. Локка, Дж. Лоу, Р. Кантільйона, Ж.Б. Кольбера, А. Монкретьєна, Е. Вредена, Д. Хікса, М. Фрідмана та інших вчених.

Саме меркантилісти (Р. Кантильйон, Ж.-Б. Кольбер, А. Монкретьєн та інші науковці) поширили поняття капітал також на сферу виробництва й торгівлі, ставлячи в основу збільшення багатства сукупність коштів, які використовуються для одержання прибутку. Основою для формування такого підходу стало усвідомлення необхідності (під час здійснення господарських операцій) початкового перетворення грошей на виробничу, а потім – товарну форми. При цьому виділялися такі шляхи первісного накопичення капіталу, як присвоєння чужого майна та нееквівалентні торговельні операції.

Підбиваючи підсумок визначення капіталу за вартісного підходу, відзначаємо, що вплив грошового фактору на економічний процес не є винятковим, тому що збільшення грошового багатства не завжди є головною та єдиною метою власника капіталу. Залежно від умов пріоритетними можуть бути різні цілі, зокрема економічні, соціальні, політичні. Більш того, для досягнення цілей економічного процесу можна використати інтелектуальний, людський та інші види капіталу, у створенні яких грошовий фактор не завжди відіграє пріоритетну роль.

Таким чином, разом з розвитком суспільства погляди на розуміння сутності капіталу переживали постійні зміни. Серед сучасних дослідників економічної природи капіталу також існує розбіжність позицій щодо змісту цієї категорії. Так, В. Пономаренко [5, с. 186] відзначає, що капітал як вартість, що самостійно зростає у русі під час кругообігу, є одним з найбільш невизначених об'єктів дослідження в сучасній економічній науці. І. Бланк [6, с. 45] також підкреслює динамічність природи капіталу, який, на його думку, є відображенням загальної вартості виробничих засобів у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах,

авансованих у формування активів підприємства. І. Балабанов [7, с. 33] також підкреслює, що капітал слід розглядати як вартість, що приносить прибавочну вартість під час безупинного кругообігу, започаткованого інвестуванням. При цьому до складових капіталу, на думку російського науковця, слід віднести кошти, вкладені в основні та оборотні активи, що беруть безпосередню участь у господарській діяльності, спрямованій на генерацію прибутку.

К. Макконнелл, С. Брю [8, с. 451] звертають увагу на продуктивний характер ресурсів, які відносять до складу капіталу, та відзначають, що капітал – це створені людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг, тобто товари, які безпосередньо не задовольняють потреби людини, інвестиційні товари, засоби виробництва. В. Ковальов [9, с. 161] підкреслює необхідність розгляду природи капіталу підприємства в контексті джерел фінансування, тобто як сукупність короткострокових і довгострокових джерел залучення коштів, а не як власне грошових ресурсів, отриманих з цих джерел.

У зв'язку з динамічністю змін форм прояву капіталу та відповідним перетворенням системи соціально-економічних відносин учасників продуктивної діяльності підприємства, зосередженої навколо трансформацій капіталу, серед сучасних дослідників досить поширеною є позиція, відповідно до якої зміст цієї категорії тісно пов'язується не тільки з вартісними оцінками певних матеріальних активів, але й із суспільними відносинами, що пов'язані з формуванням та використанням капіталу. Слід відзначити, що така позиція обумовлюється цілком слушною думкою про неможливість генерації нової вартості, отримання підприємницького доходу тільки на основі акумулювання грошових коштів та інших матеріальних активів. Такі цінності є лише певною формою існування багатства людини, колективу, суспільства, а капіталом вони стають тільки в результаті використання їх як засобу отримання доходу. Таким чином, у капіталі, безумовно, присутній певний речовий зміст у вигляді сукупності матеріальних цінностей (засобів виробництва), але також є специфічна суспільна форма, виражена в певній системі громадських відносин (зокрема, відносин власності). Виходячи з цього, погоджуємося з Л. Ігоніною [10, с. 121], що пропонує розглядати капітал не як річ, а як суспільно-виробничі відносини, які проявляються у вигляді речі та надають цій речі специфічного суспільного характеру.

На підставі вищесказаного капітал підприємства представлений як вартість, виражена в грошовій, матеріальній та нематеріальній формах, залучена з різних джерел, яка бере участь у виробництві товарів (продукції, послуг) задля одержання прибутку, а також відображає баланс інтересів власників цього капіталу в розподілі отриманого прибутку.

АТ через наявність в межах його функціонування особливих корпоративних відносин є специфічним учасником економічних відносин, у зв'язку з чим його капіталу також властива специфічна форма існування. Капітал АТ є одночасно функціонуючим та наявним у формі цінних паперів, тобто акцій. У першому випадку капітал є звичайним поняттям, характерним для капіталу інших комерційних організацій та підприємств, тобто капіталом, який бере участь у виробництві, торгівлі, послугах тощо. У другому випадку йдеться про акціонерний капітал підприємства.

Формування АК розпочинається з акумулювання статутного капіталу товариства, який за розміром дорівнює власному капіталу. Статутний капітал АТ порівняно зі статутним капіталом підприємств іншої форми власності є поділеним на визначену кількість акцій, які існують незалежно від нього, тобто в одному й тому ж випадку капітал одночасно поєднується зі внесками та поділяється на частки. Капітали власників АТ існують поряд із капіталом самого АТ у формі цінних паперів, тобто акцій. Об'єднаний у АТ уставний капітал існує як власний капітал, поза АТ цей капітал існує як сукупність акцій, які належать його членам. На ринку статутний капітал АТ реально є поділеним на самостійні акції та не існує як одне ціле.

Таким чином, статутний капітал АТ – це капітал юридичної особи, який формується за рахунок внесків його учасників шляхом обміну цих внесків на акції [11, с. 153]. З одного боку, статутний капітал АТ є сукупністю вкладень, а з іншого боку, він є сукупністю акцій. Двоякий характер статутного капіталу АТ обумовлює поділ капіталу на власний та акціонерний. Як сукупність вкладів статутний капітал приймає форму власності капіталу АТ. Як сукупність акцій статутний капітал приймає ринкову форму у вигляді АК.

Під час заснування АТ власний капітал дорівнює статутному капіталу, але під час здійснення діяльності він є сумою вкладів акціонерів, яка збільшується за рахунок їх виробничого використання. Вартість власного капіталу – це вартість функціонуючого на кожний момент часу капіталу, тому вона постійно змінюється у зв'язку з результатами його застосування. Як статутний, так і акціонерний капітал є однаковою кількістю акцій АТ, однак їх вартісні вираження є різними. Це пов'язане з тим, що ринкова вартість акцій з часом збільшується за рахунок реінвестування та тенденцій до зниження середньої норми прибутку на капітал. Розмір статутного капіталу фіксується у статуті АТ та залежить лише від номінальної вартості акцій, а не від ринкової вартості. Порівняльна характеристика уставного, власного та акціонерного капіталів представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика видів капіталу АТ

Характеристика	Види капіталу АТ		
	статутний	власний	акціонерний
Власники капіталу	АТ	АТ	акціонери АТ
Форма вираження	акції	основний та обіговий капітал	акції
Вартість капіталу	номінальна вартість акцій	вартість функціонуючого на кожний момент часу капіталу	ринкова вартість акцій
Динамічність змін розміру капіталу	фіксований розмір	постійно змінюється	змінюється

Таким чином, у кожний момент часу капітал АТ існує одночасно як уставний, власний та акціонерний, тому можна виділити принаймні три оцінки вартості АТ:

– номінальна вартість акції (частка вартості статутного капіталу);

– балансова вартість акції (частка власного капіталу, яка приходиться на одну акцію);

– ринкова вартість акції (частка акціонерного капіталу, яка перебуває в обігу на ринку поза АТ).

Акціонерне товариство, як і будь-який інший учасник ринкових відносин, може залучати з ринку капітал поверх розмірів його власного капіталу. Капітал АТ, залучений у будь-яких інших формах, крім випуску акцій, є його залученим капіталом. Збільшення залученого капіталу, з одного боку, може бути доцільним тоді, коли АТ бажає збільшити обсяг облігаційних позичок та кількість розташованих привілейованих акцій, отримати права на інші економічні та соціальні важелі й привілеї, які здебільшого залежать від розмірів статутного капіталу в умовах розвинутих торговельних відносин. Отже, власний та залучений капітали АТ одночасно є його власним капіталом (обидва використовуються товариством на умовах власності на них) та залученим капіталом (обидва є капіталом, які в різних формах належать іншим учасникам ринку).

Таким чином, АТ є не тільки єдністю власного та акціонерного капіталів, але й єдністю власного та залученого капіталів. Власний капітал АТ – це капітал, залучений шляхом випуску акцій. Залучений капітал АТ – це капітал, залучений АТ шляхом випуску його боргових цінних паперів та отримання банківських позик.

Власний капітал АТ існує одночасно як функціонуючий капітал та сукупність акцій на ринку або сукупність майнових прав на власний капітал. Залучений капітал АТ існує одночасно як функціонуючий у ньому капітал та сукупність майнових прав на нього з боку інших учасників ринку, перш за все у формі облігацій, кредитних договорів. З урахуванням вищесказаного можна зробити висновок, що капітал АТ є вартістю, яка виражена у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах, залучена з різних джерел та бере участь у виробництві товарів (продукції, послуг) задля одержання прибутку, а також одночасно представлена на ринку у формі акцій, що належать власникам АТ та відображають їх баланс у розподілі отриманого прибутку.

Залежно від впливовості різних учасників корпоративних відносин, інших інституціональних структур та змісту інституціональних правил у світовій практиці корпоративного управління визначають чотири основні групи національних систем корпоративного управління, а саме інсайдерів (переважний вплив у корпоративному управлінні належить «внутрішнім» учасникам, насамперед вищому керівництву корпорації); аутсайдерів (власники беруть активну участь в управлінні АТ); перехресного володіння акціями (постачальники, споживачі або навіть конкуренти володіють значними частками у статутних фондах один одного) та змішаних (поєднують окремі ознаки інших систем).

Відповідно до умов функціонування вітчизняних корпорацій необхідно відзначити, що формування в Україні однієї з перерахованих систем корпоративного управління в чистому виді є нераціональним. Перш за все це пояснюється тим, що та чи інша система управління не виникає відразу сама по собі, а є результатом реформування відносин під час становлення й розвитку визначеної нації, культурних, економічних перетворень. Формування системи корпоративного управління має відбуватися в результаті природного трансформування корпоративних відносин. Для вітчизняних корпорацій характерні риси пов'язані з історією виникнення корпоративних відносин, зокрема своєрідним штучним (в результаті роздержавлення та приватизації) формуванням акціонерного капіталу, що відбилося на змішаній системі корпоративного управління. Для того щоби можна було віднести систему корпоративного управління в Україні до однієї з раніше розглянутої, необхідні становлення та зміцнення ефективних корпоративних відносин вітчизняних корпорацій, що вимагає часу.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті узагальнення підходів до визначення категорії капіталу загалом та акціонерного капі-

талу зокрема у статті уточнено зміст та основні характеристики двоїстої природи акціонерного капіталу. На нашу думку, саме складність та розмаїття процесу формування й функціонування акціонерного капіталу, а також багатоаспектність суспільних відносин, які виникають під час цього процесу, обумовлюють необхідність розбудови особливого управлінського механізму, орієнтованого на оптимізацію структури джерел залучення фінансових ресурсів та підвищення ефективності використання АК. При цьому слід відзначити, що такий механізм має охоплювати все розмаїття корпоративних відносин, які виникають у цій сфері, тобто не тільки має відношення до певного окремого акціонерного товариства, але й повинен розглядатися як невід'ємна складова системи корпоративного управління, яка склалася в національній економіці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белолипецкий В. Финансы фирмы. Москва : ИНФРА-М, 1998. 297 с.
2. Хачатурян С. Сутність фінансових ресурсів та їх класифікація. *Фінанси України*. 2003. № 4. С. 77–81.
3. Корельский В., Гаврилов Р. Толковый биржевой словарь. Москва : Экспедитор Руссо, 1996. 432 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития: капитализм, социализм и демократия. Москва : ЭКСМО, 2008. 864 с.
5. Пономаренко В. Стратегічне управління : монографія. Харків : Основа, 1999. 632 с.
6. Бланк И. Управление активами и капиталом предприятия. Киев : Ника-Центр, 2003. 448 с.
7. Балабанов И. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? Москва : Финансы и статистика, 1995. 384 с.
8. Макконнелл К., Брю С. Экономикс. Москва : Инфра-М, 2003. 983 с.
9. Ковалев В. Введение в финансовый менеджмент. Москва : Финансы и статистика, 2000. 768 с.
10. Игонина Л. Инвестиции. Москва : Экономистъ, 2005. 222 с.
11. Кукура С. Теория корпоративного управления. Москва : Экономика, 2004. 478 с.

REFERENCES:

1. Belolypetskyi V. (1998) Fynansy fyrmy [Finance of the firm]. Moscow : INFRA-M (in Russian).
2. Khachaturian S. (2003) Sutnist finansovykh resursiv ta yikh klasyfikatsiia [Essence of financial resources and their classification]. Finansy Ukrainy [Finance of Ukraine], no. 4, pp. 77–81 (in Ukrainian).
3. Korelskyi V., Havrylov R. (1996) Tolkovyi byrzhevoi slovar. [Explanatory exchange dictionary]. Moscow : Ekspedytor Russo (in Russian).
4. Shumpeter Y. (2008) Teoryia ekonomycheskoho razvytyia: kapytalyzm, sotsyalyzm y demokratyia [Theory of economic development: capitalism, socialism and democracy]. Moscow : EKSMO (in Russian).
5. Ponomarenko V. (1999) Stratehichne upravlinnia [Strategic management]. Kharkiv : Osnova (in Ukrainian).
6. Blank Y. (2003) Upravlenye aktyvamy y kapytalom predpryiatyia [Management of assets and capital of the enterprise]. Kyiv : Nike-Center (in Russian).
7. Balabanov Y. (1995) Osnovy fynansovoho menedzhmenta. Kak upravliat kapytalom? [Fundamentals of financial management. How to manage capital?]. Moscow : Finance and statistic (in Russian).
8. Makkonnell K., Briu S. Ekonomyks (2003) [Economics]. Moscow : Infra-M (in Russian).
9. Kovalev V. (2000) Vvedenye v fynansovyi menedzhment [Introduction to financial management]. Moscow : Finance and statistic (in Russian).
10. Yhonyna L. (2005) Ynvestytsyy [Investments]. Moscow : Economist (in Russian).
11. Kukura S. (2004) Teoryia korporatyvnoho upravlenyia [Corporate management theory]. Moscow : Economics (in Russian).

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

THEORETICAL AND METHODICAL ASPECTS OF ENTERPRISES' ECONOMIC SECURITY ASSESSMENT

УДК 338.3

Гринько Т.В.
д.е.н., професор, професор кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
Коновалова А.С.
студентка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Grynko Tatiana
Oles Honchar Dnipro National University
Konovalova Anastasiia
Oles Honchar Dnipro National University

У статті розглянуто теоретико-методичні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства», обґрунтовано їх систематизацію. На основі проведеного дослідження запропоновано комплексну модель, що може бути застосована підприємствами для оцінювання рівня їх економічної безпеки. Модель включає шість критеріїв оцінювання, такі як стабільність розвитку, здатність до адаптації, здатність реалізовувати власні інтереси на ринку, наявність конкурентних переваг, рівень ефективності використання ресурсів та незалежність. Визначено етапи управління економічною безпекою підприємства, що дає змогу підприємству розробити низку заходів щодо забезпечення економічної безпеки підприємства залежно від пріоритетних чинників успіху розвитку. Так, виділено сім етапів забезпечення економічної безпеки підприємства, такі як цілепокладання, діагностика змін зовнішнього середовища, оцінювання ресурсного потенціалу, забезпечення страхових резервів, підтримання оптимального співвідношення власних та запозичених коштів, безперервне планування та контроль за виконанням плану.

Ключові слова: *економічна безпека підприємства, оцінювання економічної безпеки підприємства, систематизація наукових підходів, модель оцінювання економічної безпеки, управління економічною безпекою.*

В статье рассмотрены теоретико-методичные подходы к определению понятия «экономическая безопасность предприятия», обоснована их систематизация. На основе проведенного исследования предложена комплексная модель, которая может быть использована предприятиями для оценивания уровня их экономической безопасности. Модель включает шесть критериев оценивания, такие как стабильность развития, способность к адаптации, способность реализовывать собственные интересы на рынке, наличие конкурентных преимуществ, уровень эффективности использования ресурсов и независимость. Определены этапы управления экономической безопасностью предприятия, что позволяет разработать ряд мер касательно обеспечения экономической безопасности в зависимости от приоритетных факторов успеха развития. Так, выделены семь этапов обеспечения экономической безопасности предприятия, такие как постановка целей, диагностика изменений внешней среды, оценивание ресурсного потенциала, обеспечение страховых резервов, поддержание оптимального соотношения собственных и заемных средств, непрерывное планирование и контроль за выполнением плана.

Ключевые слова: *экономическая безопасность предприятия, оценивание экономической безопасности предприятия, систематизация научных подходов, модель оценивания экономической безопасности, управление экономической безопасностью.*

The aims of the article are the systematization of scientific approaches to the definition of the concept of economic security and the developing of the recommendations on the economic security assessment process. The approaches were classified by the nature of destabilizing. In particular, by the nature of destabilizing factors the approaches can be grouped into three groups: those that refer to external risks as the main destabilizing factor, those that refer to internal risks as the main destabilizing factor and mixed approaches that refer to both external and internal risks. In-depth analysis of the scientific approaches also allowed to identify similarities and differences in the key success factors they refer to. The list of key success factors includes a stable development, an ability to adapt, an ability to fulfill an enterprise's interests, competitive advantages, effectiveness of resource management and independency. Furthermore, the analysis of the managerial functions that are emphasized in different scientific approaches was provided, such as: target-setting, diagnostics of changes in the environment, assessment of resource potential, insurance reserves obtaining, maintaining the optimal ratio of own and borrowed funds, continuous planning, control of the plan implementation. The managerial functions were also connected with the key success factors, highlighted during the analysis of scientific approaches. On the basis of the research, the model for the assessment of an enterprise's economic security level was developed. The distinguished key success factors are used in the model as criteria for economic security evaluation. Besides, the recommendations on the indicators for assessment of every criterion are given. The practical value of the article consists in the developed model that can be applied to economic security assessment on enterprises. Hence, the article contributes to the maintaining economic security and increasing of its level. The brevity of the model and given recommendations makes the process of the model application easy. Moreover, the presented model can be adjusted to certain features of entrepreneurial environment, in which the given enterprise operates, as well as to the different kinds of business activity. The designed systematization and classification of the scientific approaches can be used in the further scientific studies.

Key words: *economic security of an enterprise, economic security assessment, scientific approaches systematization, economic security assessment model, economic security management.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах нестабільного стану економіки як на національному, так і на міжнародному рівнях пріоритетним для підприємців є питання забезпечення стабільного та довгострокового функціонування їх підприємств. Так, особливого значення набуває впровадження на підприємстві комплексної системи економічної безпеки, що дає змогу забезпечувати ефективну та своєчасну протидію ризикам, що виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищах. Однак за сучасних умов не існує єдиного підходу до сутності та оцінювання економічної безпеки підприємства. Це зумовлює необхідність подальшого вивчення цього напряму, зокрема систематизацію наукових здобутків та їх категоризацію задля прикладного використання в процесі діяльності сучасного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення сутності та оцінювання економічної безпеки досліджували багато вітчизняних науковців, таких як Д. Ковальов, Т. Сухорукова, В. Бєлокуров, О. Гаврилова, Є. Раздина, Є. Олейнікова, А. Кірієнко, Т. Кузенко, О. Ілляшенко, Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко, С. Ніколаюк, Д. Никифорчук, М. Камлик, С. Мочерний, О. Грунін, В. Ортинський, Н. Капустін, В. Шликов. Серед зарубіжних науковців питання вивчали Н. Ласан, К. Рачковські, С. Шнайдер.

Постановка завдання. Функціонування підприємств в умовах ризику й швидкої зміни зовнішніх та внутрішніх умов зумовлює необхідність забезпечення на підприємствах системи економічної безпеки, яка би протидіяла загрозам. Водночас нині не існує єдиного підходу до визначення та оцінювання економічної безпеки, що зумовлює необхідність її подальшого вивчення.

Метою статті є систематизація підходів до визначення сутності економічної безпеки та розроблення рекомендацій щодо її оцінювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «економічна безпека» змінювалась разом з розвитком суспільства. Вперше термін «економічна безпека» був використаний Ф. Рузвельтом у 1934 році під час упровадження «нового курсу» Сполучених Штатів Америки [11]. Після Великої депресії у 30-х роках XX сторіччя економічна безпека стала предметом дослідження багатьох вчених. У 1960-х роках відбулося формування концепції економічної безпеки, згодом набуваючи все більшої значимості. У 1970-х роках економічна безпека починає розглядатись як невід'ємна складова національної безпеки країни. Вже у 1985 році на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН була ухвалена резолюція про міжнародну економічну безпеку [12], на 42-й сесії у 1987 році було прийнято Концепцію міжнародної економічної безпеки [13]. З розвитком інформаційних технологій у 1990-х роках економічна безпека починає розглядатись також як критерій захищеності інформаційних ресурсів підприємства. В сучасному науковому світі економічна безпека все частіше розглядається через призму антикризового управління підприємством.

Поняття економічної безпеки сьогодні невідривно пов'язане з підвищенням ефективності господарської діяльності, досягненням поставлених стратегічних цілей підприємства та забезпеченням захищеності підприємства від загроз, які можуть виникати як у зовнішньому, так і у внутрішньому середовищах підприємства. Відповідно до цього діяльність керівництва суб'єкта підприємництва, спрямована на забезпечення економічної безпеки, включає такі функції:

– планування господарської діяльності;
– контроль вжиття запланованих заходів;
– управління ризиками.

Отже, систематизуємо наявні дослідження щодо сутності поняття «економічна безпека підприємства» (табл. 1). Так, можна побачити, що поняття економічної безпеки підприємства є широким за своєю сутністю, а у своїй характеристиці може спиратись на різні фактори, що впливають на рівень економічної безпеки. Наприклад, деякі науковці [3; 4] розглядають економічну безпеку як здатність протистояти зовнішнім загрозам. В. Бєлокуров, О. Гаврилова, Є. Раздина, Є. Олейникова, А. Кірієнко, Т. Кузенко, О. Ілляшенко, С. Ніколаюк, Д. Никифорчук, М. Камлик основний акцент роблять на внутрішніх факторах, таких як ефективне використання корпоративних ресурсів, наявність конкурентних переваг.

Крім того, існують різні підходи до виокремлення чинників, що впливають на успіх підприємства під час забезпечення економічної безпеки.

Фактори, що становлять загрозу економічній безпеці підприємства, розподіляються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать перебої у постачанні ресурсів (енергоресурсів, палива, води, сировини тощо), ненадійних партнерів з кооперації виробництва, стихійні явища (пожежі, паводки тощо). До внутрішніх факторів належать недостатньо кваліфіковане обслуговування наявного технологічного устаткування, порушення технологічного процесу, недотримання внутрішнього розпорядку та режиму роботи, негарантована технічна безпека на всіх основних і допоміжних дільницях, ненадійне забезпечення кадрами, відсутність нормальних умов праці робітників, неналежний рівень системи організації та управління виробництвом, недостатні заходи з охорони підприємства [14].

Необхідно також розуміти, що чинники, які, на думку науковців, впливають на забезпечення економічної безпеки, є взаємопов'язаними та часто взаємозалежними. Незважаючи на наведені наукові підходи до сутності дефініції «економічна безпека підприємства», необхідно зазначити, що забезпечення економічної безпеки підприємства є можливим лише за умов ефективних дій та застосування новітніх інструментів керівництвом підприємства.

Узагальнюючи наукові доробки, можемо виокремити такі етапи управління економічною безпекою підприємства:

1) цілепокладання;
2) діагностика змін зовнішнього середовища;
3) оцінювання ресурсного потенціалу;
4) забезпечення страхових резервів;
5) підтримання оптимального співвідношення власних та запозичених коштів;
6) безперервне планування;
7) контроль за виконанням плану.

Однак кожне підприємство вибирає власний

Таблиця 1

Наукові підходи до сутності поняття «економічна безпека підприємства»

№	Науковець	Сутність поняття «економічна безпека»	Чинники успіху забезпечення економічної безпеки
Підходи, що розглядають зовнішнє середовище як основний дестабілізуючий фактор, що впливає на економічну безпеку			
1	Д. Ковальов, Т. Сухорукова	«Захищеність діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути загрози чи пристосуватися до умов, котрі не позначаються негативно на його діяльності» [3].	Стабільність розвитку; здатність до адаптації та пристосування.
2	Г. Козаченко, В. Пономарьов, О. Ляшенко	«Міра гармонізації в часі і просторі інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства» [4].	Здатність реалізовувати власні інтереси (цілі, потенціал).
Підходи, що розглядають внутрішнє середовище як основний дестабілізуючий фактор, що впливає на економічну безпеку			
3	В. Бєлокуров, О. Гаврилова, Є. Раздина	«Наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням» [2].	Наявність конкурентних переваг.
4	Є. Олейнікова, А. Кірієнко, Т. Кузенко, О. Ілляшенко	«Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства» [5].	Ефективне використання ресурсів.
5	С. Ніколаюк, Д. Никифорчук	«Стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, щодо яких гарантуються стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток» [7].	Ефективне використання ресурсів; стабільність розвитку.
6	М. Камлик	«Економічна безпека підприємства – це такий стан розвитку суб'єкта господарювання, який характеризується стабільністю економічного та фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів і протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності» [9].	Стабільність розвитку.
Комплексні підходи			
7	С. Мочерний	«Стан захищеності інтересів підприємства від нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів та здатність протистояти цим загрозам і реалізувати цілі» [1].	Здатність реалізовувати власні інтереси (цілі, потенціал).
8	Н. Капустін	«Сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів» [6].	Незалежність; стабільність розвитку.
9	Т. Соколенко	«Економічна безпека – стан, за якого стратегічний потенціал фірми перебуває поблизу меж адаптивності, а загроза втрати економічної безпеки наростає тим дужче, чим ближче ступінь адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони» [8].	Здатність до адаптації та пристосування.
10	В. Забродський	«Економічна безпека – кількісна і якісна характеристика властивостей фірми, що відбиває здатність «самовиживання» і розвитку в умовах виникнення зовнішньої і внутрішньої економічної загрози» [10].	Незалежність; стабільність розвитку.

підхід до забезпечення економічної безпеки підприємства, а залежно від пріоритетних чинників успіху забезпечення економічної безпеки найбільш важливими стають ті чи інші етапи управління (табл. 2).

Проте різні чинники залежать від різних управлінських функцій та, відповідно, передбачають виконання різних завдань. У табл. 2 наведено аналіз того, які саме задачі апарату управління виділяються у підходах як найбільш пріоритетні.

Виходячи з аналізу різних підходів, зазначених у них чинників та пов'язаних з цими чинниками управлінських завдань сформовано модель, яку підприємство може використовувати як базу для оцінювання економічної безпеки (рис. 1).

Для визначення кожного показнику можуть використовуватися такі індикатори (наведені індикатори є прикладом та повинні бути адаптовані під кожне підприємство окремо):

– ринковість (приріст прибутку, приріст обсягу продажів, приріст частки ринку, інноваційна діяльність тощо);

Таблиця 2

Систематизація наукових підходів та їх залежності від різних задач управлінського апарату підприємства

Перелік задач, що є пріоритетними у підході / Перелік чинників успіху забезпечення економічної безпеки	Цілепокладання	Діагностика змін зовнішнього середовища	Оцінювання ресурсного потенціалу	Забезпечення страхових резервів	Підтримання оптимального співвідношення власних та запозичених коштів	Безперервне планування	Контроль за виконанням плану	Номер визначень, яким відповідає підхід (відповідно до табл. 1)
Стабільність розвитку								1, 5, 6, 8, 10
Здатність до адаптації та пристосування								1, 9
Здатність реалізовувати власні інтереси (цілі, потенціал)								2, 7
Наявність конкурентних переваг								3
Ефективне використання ресурсів								4, 5
Незалежність								8, 10

Рис. 1. Модель комплексної оцінки економічної безпеки підприємства

– незалежність (коефіцієнти фінансової незалежності, заборгованості тощо);

– ефективне використання ресурсів (інтегральний показник ефективності кожного виду ресурсів);

– здатність до адаптації (коефіцієнт маневреності власного капіталу, обсяг страхового запасу капіталу, відповідність продукту вимогам сучасних споживачів тощо);

– здатність реалізовувати власні інтереси (показники рівня використання ресурсного потенціалу, коефіцієнт успішності виконання планів реалізації продукції, коефіцієнт ділової активності тощо);

– наявність конкурентних переваг, що визначається методом експертної оцінки.

Значення кожного з показників може бути визначено кількісними або якісними методами оцінювання. Наступним кроком використання цієї моделі є оцінювання підприємства та його конкурентів і визначення його позиції на ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в результаті дослідження запропоновано класифікацію наукових підходів до визначення сутності поняття економічної безпеки, яка базується на визначенні дестабілізуючого фактору економічної безпеки підприємства та чинниках успіху під час забезпечення економічної безпеки підприємства. Також розроблено комплексну модель, що може використовуватися підприємствами для оцінювання рівня їх економічної безпеки, надано рекомендації щодо дій керівництва підприємства задля забезпечення економічної безпеки підприємства залежно від пріоритетних чинників успіху розвитку підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мочерний С. Методологія економічного дослідження. Львів : Світ, 2001. 416 с.

2. Белокуров В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности. URL: http:/www.safetyfactor.ru (дата звернення: 23.05.2019).

3. Ковалев Д., Сухорукова Т. Экономическая безопасность предприятия *Экономика Украины*. 1998. № 10. С. 48–52.

4. Козаченко А., Пономарев В., Ляшенко А. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : монография. Киев : Либра, 2003. 280 с.

5. Олейникова Е. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятия, личность). Москва : бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. 288 с.

6. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы. *Бизнес-Информ*. 1999. № 11–12.

7. Ніколаюк С., Никифорчук Д. Безпека суб'єктів підприємницької діяльності : курс лекцій. Київ : КНТ, 2005. 320 с.

8. Соколенко Т. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки. *Наука і життя: сучасні тенденції, інтеграція у світову наукову думку* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. URL: http://www.intkonf.org/kand"ped"n"sokolenko"tm"ekono

michna"bezpeka"pidpriemstva"v"umovah"tranzitivnoyi" ekonomiki (дата звернення: 23.05.2019).

9. Камлик М. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2005. 432 с.

10. Забродский В., Кизим Н.,. Янов Л. Современные методы организации и управления промышленным производством. Харьков : БизнесИнформ, 1997. 64 с.

11. Leuchtenburg W.E., Franklin D. Roosevelt and the New Deal. Harper and Row. New York, 1963.

12. A/RES/40/173 International economic security / UN General Assembly 119th plenary meeting. 1985. URL: https://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r173.htm (дата звернення: 23.05.2019).

13. A/RES/42/165 International economic security / UN General Assembly 96th plenary meeting. 1987. URL: https://www.un.org/documents/ga/res/42/a42r165.htm (дата звернення: 25.05.2019).

14. Гринько Т., Лисенко Л. Фактори формування економічної безпеки підприємства. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Економіка*. 2014. Т. 22. Вип. 8 (3). С. 85–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumov_2014_22_8(3)__15 (дата звернення: 22.05.2019).

REFERENCES:

1. Mocherny S. Metodologia ekonomichnogo doslidgennia (2001) [Metodology of economic research]. Lviv : Svit.

2. Belokurov V. Struktura funkcionalnykh sostavlyaushich ekonomicheskoy bezopasnosti [Structure of functional components of the enterprise's economic security]. Available at: http:/www.safetyfactor.ru (accessed: 23 May 2019).

3. Kovalev D., Sukhorukova T. (1998) Ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatia [Economic security of an enterprise]. Economics of Ukraine, no. 10, pp. 48–52.

4. Kozachenko A., Ponomarev V., Lyashenko A. Ekonomicheskaya bezopasnost predpriyatiya: sushnost i mechanism obespechenia (2003) [Economic security of an enterprise: concept and mechanism of its maintainance]. Kyiv : Libra.

5. Oleynikova E. Osnovy ekonomicheskoy bezopasnosti [Basics of economic security] (1997). Moscow : Intel-Syntes Business school.

6. Kapustin N. (1999) Economicheskaya bezopasnost otrasli i firmy [Economic security of an industry and an enterprise] Busines-Inform, no. 11–12.

7. Nikolayuk S., Nikiforchuk D. (2005) Bezpeka subjektiv pidpryjemnytckoi diyalnosti [Security of enterprises]. Kyiv : KNT.

8. Sokolenko T. Ekonomichna bezpeka pidpryjemstva v umovakh transytyvnoi economiky [Economic security of an enterprise in the transitional economics]. VII International online-conference "Science and life: modern trends, integration in the global scientific thought". Available at: http://www.intkonf.org/kand"ped"n"sokolenko"tm"ekonomichna"bezpeka"pidpriemstva"v"umovah"tranzitivnoyi"ekonomiki (accessed: 23 May 2019).

9. Kamlyk M. (2005) Ekonomichna bezpeka pidpryjemnytskoi diyalnosti. Economiko-pravovyi aspect [Economic security of entrepreneurship. Economic and law aspect] Kyiv : Atika.

10. Zabrodskiy V. (1997) Sovremennye metody organizatsii i upravlenia promyshlennym proizvodstvom [Modern methods of organization and management of manufacturing] Kharkiv : Busines-Inform.

11. Leuchtenburg W.E., Franklin D. (1963) Roosevelt and the New Deal. Harper and Row. New York.

12. A/RES/40/173 International economic security / UN General Assembly 119th plenary meeting (1985). Available at: https://www.un.org/documents/ga/res/40/a40r173.htm (accessed: 25 May 2019).

13. A/RES/42/165 International economic security / UN General Assembly 96th plenary meeting (1987). Available at: https://www.un.org/documents/ga/res/42/a42r165.htm (accessed 25 May 2019).

14. Grynko T., Lysenko L. (2014). Factory formuvannya economichnoi bezpeki pidpriemstva [Factors of enterprise economic security formation] Vistnyk Dnipropetrovskogo universitetu. Seriya: Economika [Dnipropetrovsk University Herald. Ekonomics series], vol. 22, no. 8 (3), pp. 85–90. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumov_2014_22_8(3)__15 (accessed: 22 May 2019).

СИСТЕМА МОНІТОРИНГУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

MONITORING SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISE INVESTMENT ACTIVITY

УДК 338.24

Злотенко О.Б.
аспірант
Хмельницький національний університет
Рудніченко Є.М.
д.е.н., професор кафедри менеджменту, адміністрування та готельно-ресторанної справи
Хмельницький національний університет

Zlotenko Oleksandr
Khmelnitsky National University
Rudnichenko Jevghenij
Khmelnitsky National University

У статті розглянуто процес формування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності промислового підприємства. Встановлено основні етапи процесу формування системи моніторингу, які передбачають визначення її базових параметрів, ідентифікацію організаційних взаємовідносин з розмежуванням прав та обов'язків основних суб'єктів стратегічного управління, визначення інформаційних потреб учасників управлінської взаємодії, аналіз наявних підходів до збирання та оброблення інформації зі внутрішніх та зовнішніх джерел, визначення інструментального забезпечення процесів моніторингу та оцінювання ефективності функціонування. Визначено складові частини процесу функціонування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності, який включає формулювання чітких цілей, реалізацію моніторингу, формування стандартизованої звітної документації, визначення часового діапазону процесу моніторингу та проміжних етапів, процедури управління змінами.

Ключові слова: *інвестиції, інвестиційна діяльність, економічна безпека, стратегія, система моніторингу.*

В статье рассмотрен процесс формирования системы мониторинга реализации стратегических ориентиров экономической безопасности инвестиционной деятельности промышленного предприятия. Установлены основные этапы процесса формирования системы мониторинга, которые предусматривают определение ее базовых параметров, идентификацию организационных взаимоотношений с разграничением прав и обязанностей основных субъектов стратегического управления, определение информационных потребностей участников управленческого взаимодействия, анализ существующих подходов к сбору и обработке информации из внутренних и внешних источников, определение инструментального обеспечения процессов мониторинга и оценивания эффективности функционирования. Определены составные части процесса функционирования системы мониторинга реализации стратегических ориентиров экономической безопасности инвестиционной деятельности, который включает формулирование четких целей, реализацию мониторинга, формирование стандартизированной отчетной документации, определение временного диапазона процесса мониторинга и промежуточных этапов, процедуры управления изменениями.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная деятельность, экономическая безопасность, стратегия, система мониторинга.*

The article discusses the process of forming a system for monitoring the implementation of strategic guidelines for the economic security of investment activity of an industrial enterprise. The main objectives of the monitoring system, determined by the objectives of functioning of the system of economic security of the enterprise and the objectives of investment activity, are determined. The main stages of the process of forming a system for monitoring the implementation of strategic guidelines for the economic security of investment activities of an industrial enterprise are described, which include: the definition of the basic parameters of the monitoring system (goals, key players, resources), identification of organizational relationships with the delineation of rights and responsibilities of key members of strategic management, identification of information needs of participants in managerial interaction, analysis of existing approaches to collecting and processing information from within and external sources, definition of instrumentation of monitoring processes (methods, receptions, regulations, reporting documentation), evaluation of the effectiveness of monitoring system operation. The information needs of the participants of the management interaction and the criteria that provide the needs of the users of the monitoring system, which involves the analysis of an array of information related to the investment activity, is established, with the priority in provision of enterprise economic security. The components of the process of functioning of the system of monitoring the implementation of strategic guidelines for the economic security of investment activity are determined, which include: formulation of clear goals, implementation of monitoring, formation of standardized accounting documentation, determination of the time range of the monitoring process and intermediate stages and changes in management procedures. An obligatory element of such a system is the establishment of feedback and the determination of the procedural aspects of the implementation of changes that will ensure the implementation of the relevant strategy with minimal effort.

Key words: *investment, investment activity, economic security, strategy, monitoring system.*

Постановка проблеми. Функціонування та розвиток промислових підприємств у сучасних умовах потребують значного технологічного та технічного переозброєння виробництва, яке відбувається за рахунок інвестицій. В процесі здійснення інвестиційної діяльності підприємство може використовувати власні фінансові ресурси або залучати ресурси зовнішніх інвесторів. Залучення інвестиційних ресурсів створює додаткові можливості для розвитку підприємства, але може мати негативні наслідки, пов'язані з потенційним впливом низки дестабілізуючих факторів. Для забезпечення економічної безпеки підприємства в процесі інвестиційної діяльності необхідно узгоджувати відповідні дії його менеджменту, що потребує постійного моніторингу. Для вирішення цього завдання необхідно створити систему моніторингу, яка повинна відрізнятись від загальноприйнятої системи контролю своєю оперативністю та гнучкістю, оскільки для потреб управління система, що «фіксує» події, які вже відбулися, є не надто корисною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань забезпечення економічної безпеки промислових підприємств присвя-

чені наукові праці таких вчених, як З.Б. Живко, М.Г. Саєнко, М.В. Хацер, Д.О. Горєлов, С.Ф. Большенко, О.І. Захаров, К.М. Хаустова, В.А. Соколенко, О.М. Бондаренко, І.Б. Дегтярьова, М.О. Харченко, І.В. Саух, О.С. Маковоз, Т.С. Передерій, М.О. Тиханський, В.О. Липчанський [1, с. 146; 2, с. 50]. У працях зазначених науковців проаналізовані поняття стратегії, стратегічних орієнтирів та пріоритетів, проте процес формування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності промислового підприємства ще недостатньо вивчений, що потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Дослідження ситуації із системою моніторингу на підприємствах свідчить про її недосконалість, а часто – й про повну відсутність (особливо в розрізі економічної безпеки інвестиційної діяльності). Моніторинг повинен передбачати відслідковування змін зовнішнього та внутрішнього середовища, таких як генерування загроз і ризиків, зміна інституційної складової, зміна умов функціонування суб'єктів господарювання, трансформації потоків інформації щодо доступності та адекватності, зміна умов та ефективності функціонування структурних підрозділів та окремих виконавців, внутрішньо-організаційний спротив змінам, розуміння стратегічних цілей та відповідність дій, трансформація процесів та операцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційна діяльність сприяє розвитку економіки, покращенню добробуту, розв'язанню гострих соціальних питань, в результаті чого завдяки соціально-економічному значенню слугує комплексному забезпеченню економічної безпеки [3, с. 5]. При цьому ефективність використання інвестованих коштів визначає рівень економічної безпеки та фінансово-економічного стану підприємства в процесі реалізації інвестиційних проектів [4, с. 32].

Інвестиційна безпека підприємства може бути представлена як підсистема економічної безпеки, яка попереджає загрози негативного впливу зовнішнього середовища та забезпечує ефективне вкладення інвестицій, економічний розвиток та захищеність підприємства [5, с. 207], тому під економічною безпекою слід розуміти комплекс заходів, вжиття яких спрямоване на забезпечення економічної стабільності та розвиток підприємства в умовах невизначеності внутрішнього та зовнішнього середовища й ризиків інвестиційної діяльності [6, с. 190].

Під час розроблення системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності необхідно враховувати низку етапів (рис. 1), що безпосередньо дають змогу вирішувати поставлені завдання [7, с. 114; 8, с. 184].

На першому етапі відбувається визначення базових параметрів системи моніторингу (цілі, параметри, основні учасники, ресурси). Основною метою зазначеної системи є моніторинг реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності, при цьому параметри такої системи обумовлюються наявною системою економічної безпеки підприємства та підходами до управління інвестиційною діяльністю.

Основними учасниками системи моніторингу перш за все є менеджери всіх рівнів, які безпосередньо беруть участь у прийнятті рішень не лише стратегічного, але й оперативного характеру, а також контролюють операційні процеси відповідно до своїх функціональних обов'язків.

На другому етапі здійснюється ідентифікація організаційних взаємовідносин з розмежуванням прав та обов'язків основних суб'єктів стратегічного управління. Особливе місце посідає формування системи мотивації за цільовими стратегічними орієнтирами та відповідальності щодо реалізації управлінських рішень стратегічного характеру.

На третьому етапі визначаються інформаційні потреби учасників управлінської взаємодії. Склад учасників такої взаємодії досить широкий та не обмежується лише управлінцями, оскільки формування інформаційного масиву та його оброблення забезпечуються фахівцями різних структурних одиниць та функціональних напрямів. При цьому аналізується масив інформації, яка пов'язана з інвестиційною діяльністю, а пріоритетом у формуванні потреб є економічна безпека.

Четвертий етап передбачає аналіз наявних підходів до збирання та оброблення інформації зі внутрішніх та зовнішніх джерел. Від цього етапу залежить актуальність та адекватність інформації. Для системи моніторингу важливо отримувати достовірну та своєчасну інформацію від компетентних осіб, які б не були зацікавлені у її викривленні або дезінформації керівництва задля реалізації особистих інтересів. Повинні бути встановлені чіткі часові параметри збирання та подання інформації, періодичності та обсягу інформації.

П'ятий етап передбачає визначення інструментального забезпечення процесів моніторингу (методи, прийоми, регламенти, звітна документація).

На шостому етапі здійснюється оцінювання ефективності функціонування системи моніторингу, яке буде перш за все залежати від чіткого формулювання стратегічних цілей та часового діапазону їх досягнення (основні критерії), а також можливості менеджменту підприємств вносити корективи в процеси реалізації стратегій різних рівнів.

Обов'язковими елементами такої системи є налагодження зворотного зв'язку та визначення процедурних аспектів впровадження змін, що забезпечать реалізацію відповідної стратегії з мінімальними зусиллями та у відведений для цього термін.

Рис. 1. Етапи формування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності підприємства

Особливістю цього етапу є необхідність змін не лише операційних процесів реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності, але й більш глобальних. Отже, в процесі функціонування системи моніторингу можуть ідентифікуватися нові «вузькі місця» як у загальній стратегії розвитку підприємства, так і у функціональних стратегіях.

Загалом складність системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності буде залежати від розвиненості системи менеджменту двох основних складових, а саме економічної безпеки та інвестиційної діяльності, тобто виділення значного обсягу власних ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності або їх залучення з інших джерел буде спонукати керівництво до формування більш розвиненої системи моніторингу, що приноситиме користь за умови її максимальної ефективності за мінімально допустимих витрат на її запровадження та функціонування.

Безпосередньо процес функціонування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності буде відбуватись у певній послідовності (рис. 2).

Рис. 2. Процес функціонування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності

Зазначений процес включатиме:

1) формулювання чітких цілей;

2) реалізацію процесу моніторингу;

3) формування стандартизованої звітної документації;

4) визначення часового діапазону процесу моніторингу та проміжних етапів;

5) процедури управління змінами.

Такий підхід є універсальним і може не лише застосовуватися в розрізі забезпечення потреб функціонування системи економічної безпеки чи інвестиційної діяльності, але й бути корисним для загальної системи менеджменту підприємств з урахуванням особливостей кожного конкретного підприємства.

Деталізовану систему моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності наведено на рис. 3.

Як було зазначено вище, основні цілі системи моніторингу обумовлюються цілями функціону-

Рис. 3. Система моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності

вання системи економічної безпеки підприємства та цілями інвестиційної діяльності. До перших відносять захист від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечення стабільного функціонування підприємства, оперативну реакцію на негативні/позитивні зміни внутрішнього та зовнішнього середовища, забезпечення фінансової стабільності та розвитку підприємства.

Інвестиційна діяльність передбачає досягнення таких цілей, як забезпечення розвитку підприємства, збільшення загального рівня дохідності підприємства та зростання його ринкової вартості, збалансованість рівня інвестиційного ризику та дохідності, оптимізація ресурсного забезпечення діяльності підприємства (перш за все, інвестиційними ресурсами).

З огляду на вищезазначені цілі система моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності повинна:

– забезпечувати контроль та своєчасне коригування процесів стратегічного управління у визначеній площині (ЕБІДП);

– ідентифікувати потенційні загрози та ризики, що можуть завадити реалізації загальної стратегії та функціональних стратегій підприємства;

– генерувати процеси управління змінами у сфері економічної безпеки та інвестиційної діяльності підприємства.

Основні процеси в межах функціонування системи моніторингу будуть відбуватись у певній послідовності:

1) встановлюються контрольні точки збирання інформації та формування звітів на різних рівнях;

2) визначаються сфери відповідальності та ключові «гравці» в межах цих сфер, які агрегують масиви інформації;

3) формуються ієрархія подання звітних даних та порядок створення рекомендацій;

4) обговорення та виконання рекомендацій, сформованих за результатами моніторингу;

5) фіксація змін, формулювання кінцевих звітів.

Стосовно форм звітності за результатами функціонування системи моніторингу слід зазначити таке. Звіти будуть мати проміжний характер у процесі попереднього аналізу інформації та їх акумулювання, а для прийняття управлінських рішень будуть формуватися кінцеві форми звітів за визначений період часу або на конкретну дату, тобто велике значення матиме часовий діапазон функціонування системи моніторингу, оскільки навіть за умови безперервного функціонування такої системи для потреб стратегічного управління необхідно контролювати часові параметри реалізації стратегії або досягнення стратегічних цілей. На завершальному етапі розробляються та використовуються процедури управління змінами, оскільки без таких процедур моніторинг буде простою констатацією фактів та подій, а для потреб стратегічного управління необхідні зміни та інструментальне забезпечення їх реалізації.

Зрозуміло, що за умови автоматизації облікових та фінансово-економічних операцій більшість контрольних показників та звітних форм буде відповідати загальноорганізаційним стандартам та нормам, хоча як економічна безпека, так і інвестиційна діяльність не завжди «вписуються» у стандартизовані параметри управлінських процесів. Саме тому необхідно показати специфіку функціонування такої системи на досліджуваних підприємствах.

Висновки з проведеного дослідження. Оптимізація процесів вибору джерел фінансування інвестиційної діяльності є одним з важливих елементів ефективного функціонування системи економічної безпеки підприємства. Прорахунки у виборі джерел фінансування інвестиційної діяльності досить швидко трансформуються у фінансові проблеми суб'єктів господарювання, оскільки їх значимість для реалізації будь-яких проектів є досить високою. При цьому стан економічної безпеки підприємств істотно погіршується за недостатнього обсягу інвестиційних ресурсів або нераціонального їх використання чи залучення. Розроблені рекомендації щодо формування системи моніторингу реалізації стратегічних орієнтирів економічної безпеки інвестиційної діяльності промислового підприємства включають основні етапи її створення та послідовність етапів у процесі її функціонування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Саух І.В. Оцінка наукових підходів до трактування сутності стратегії підприємства та її змістовні характеристики. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2016. Вип. 1 (14). С. 145–151.

2. Тиханський М.О., Липчанський В.О. Проблеми формування стратегії розвитку машинобудівного підприємства. *Наукові записки*. 2017. Вип. 21. С. 47–53.

3. Дацій Н.В. Механізм реалізації інвестиційної безпеки як системи взаємодії з іншими явищами та процесами. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 10. С. 3–5.

4. Міщук Є.В., Адамовська В.С. Аналіз загроз інвестиційній безпеці підприємства та інвесторів. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 30–32.

5. Наконечна О.С., Ніколаюк В.В. Інвестиційна безпека промислових підприємств: науково-методичні підходи до оцінювання. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. № 10. Вип. 4. С. 205–209.

6. Барташевська Ю.М. Економічна безпека підприємства: фактори впливу та шляхи забезпечення. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 189–194.

7. Коломицева О.В. Андрушкевич Н.В. Розробка інвестиційної стратегії в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства. *Збірник науко-*

вих праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2017. Вип. 45 (2). С. 110–116.

8. Хаустова К.М. Інвестиційно-інноваційна стратегія підприємства та підходи до її класифікації. *Фінансовий простір*. 2015. № 4. С. 183–187.

REFERENCES:

1. Saukh I.V. (2016) Ocinka naukovykh pidkhodiv do traktuvannja sutnosti strateghiji pidpryjemstva ta jiji zmistovni kharakterystyky [Assessment of scientific approaches to the interpretation of the essence of the enterprise strategy and its content characteristics]. *Socialjno-ekonomichni problemy i derzhava*, no. 1 (14), pp. 145–151.

2. Tykhansjkyj M.O., Lypchansjkyj V.O. (2017) Problemy formuvannja strateghiji rozvytku mashynobudivnogho pidpryjemstva [Problems of formation of the strategy of development of the machine-building enterprise]. *Naukovi zapysky*, no. 21, pp. 47–53.

3. Dacij N.V. (2015). Mekhanizm realizaciji investycijnoji bezpeky jak systemy vzajemodiji z inshymy javyshhamy ta procesamy [Mechanism of realization of investment security as a system of interaction with other phenomena and processes]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, no. 10, pp. 3–5.

4. Mishhuk Je.V., Adamovsjka V.S. (2015). Analiz zaghroz investycijnij bezpeci pidpryjemstva ta investoriv [Analysis of threats to the investment security of enterprises and investors]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 1, pp. 30–32.

5. Nakonechna O.S., Nikolajuk V.V. (2016). Investycijna bezpeka promyslovykh pidpryjemstv: naukovo-metodychni pidkhody do ocinjuvannja [Investment security of industrial enterprises: scientific and methodical approaches to evaluation]. *Skhidna Jevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja*, vol. 10, no. 4 (4), pp. 205–209.

6. Bartashevsjka Ju.M. (2016). Ekonomichna bezpeka pidpryjemstva: faktory vplyvu ta shljakhy zabezpechennja [Economic security of an enterprise: factors of influence and ways of providing]. *Ekonomika i suspiljstvo – Economics and Society*. № 7, pp. 189–194.

7. Kolomyceva O.V. Andrushkevych N.V. (2017) Rozrobka investycijnoji strateghiji v konteksti zabezpechennja ekonomichnoji bezpeky pidpryjemstva [Development of investment strategy in the context of providing economic security of the enterprise]. *Zbirnyk naukovykh pracj Cherkasjkogho derzhavnogho tekhnologhichnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky*, no. 45 (2), pp. 110–116.

8. Khaustova K.M. (2015) Investycijno-innovacijna strateghija pidpryjemstva ta pidkhody do jiji klasyfikaciji [Investment-innovative strategy of the enterprise and approaches to its classification]. *Finansovyj prostir*, no. 4, pp. 183–187.

ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ ВИМОГ ДО ХАРАКТЕРУ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

BACKGROUND AND FEATURES CHANGES REQUIRED TO NATURE BUSINESS DIGITALIZATION IN THE ERA OF GLOBAL ECONOMY

УДК 338

Маркович І.Б.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та фінансів
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
Струтинська І.В.
к.е.н., доцент кафедри комп'ютерних наук
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Markovych Iryna
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Strutynska Iryna
Ternopil Ivan Puluj National Technical University

У статті розглянуто основні риси цифровізації економіки, яка змінює особливості конкуренції в підприємницькому секторі та виводить її на якісно новий рівень, на якому доступ до найсучасніших технологій та їх використання дають підприємствам очевидні конкурентні переваги незалежно від масштабу діяльності. Висвітлено питання майбутнього можливого «технологічного безробіття», яке може охопити перш за все традиційні промислові галузі, такі як транспортування, складування, виробництво й будівництво. Доведено, що адаптивність трудових ресурсів до змінних вимог ринку стає ключовою конкурентною перевагою підприємств. Проаналізовано місце України за рівнем цифрової готовності у світі, зокрема встановлено, що вона відповідає країнам середньої стадії, вимагає від держави більш рішучих кроків щодо акселерації впровадження інформаційних технологій на всіх рівнях економічної активності. Надано інформацію про найбільш важливі проблеми, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів.

Ключові слова: *цифровізація, діджиталізація, цифрова економіка, економічне зростання, «технологічне безробіття».*

В статье рассмотрены основные черты цифровизации экономики, которая изменяет особенности конкуренции в предпринимательском секторе и выводит ее на качественно новый уровень, на котором доступ к самым современным технологиям и их использование дают предприятиям очевидные конкурентные преимущества независимо от масштаба деятельности. Освещены вопросы будущей возможной «технологической безработицы», которая может охватить прежде всего традиционные промышленные отрасли, такие как транспортировка, складирование, производство и строительство. Доказано, что адаптивность трудовых ресурсов к меняющимся требованиям рынка становится ключевым конкурентным преимуществом предприятий. Проанализировано место Украины по уровню цифровой готовности в мире, в частности установлено, что она соответствует странам средней стадии, требует от государства более решительных шагов касательно акселерации внедрения информационных технологий на всех уровнях экономической активности. Предоставлена информация о наиболее важных проблемах, которые препятствуют развитию в Украине цифровых трендов.

Ключевые слова: *цифровизация, диджитализация, цифровая экономика, экономический рост, «технологическая безработица».*

The article deals with changes in the requirements for enterprises and the principles of organization of business processes that are taking place in the global economy under the influence of large-scale digitalization. The analytical data shows that the expansion of technology applies to all areas of employment. It has been revealed that the reorganization of business processes is related not only to technological and organizational factors, but also- to a certain extent- that the transformation from the ratio to the quantitative and qualitative-characteristics of industrial resources. It has been proven that the adaptability of industrial resources to the changing market requirements is a key competitive advantage of enterprises. The features of technological unemployment, which arise as a result of replacing certain operations with the capabilities of automated systems, are analyzed. The article demonstrates that technological unemployment occurs initially in many traditional industries such as transportation, warehousing, production and construction. In addition, the article presents the groups of obstacles for the effective introduction and use of digital technologies in the routine of enterprises; in particular: technological (related to the lack of readiness of the basic infrastructure of an enterprise, industry or country for the introduction of new technologies), legislative and regulatory (institutional) (unpreparedness to deploy certain information and communicational technologies according to legislation), economical (associated with the possibility of a situation where financial investments in the automation of processes are larger than other ways to improve the efficiency of the company) and social constraints (to some extent, society can resist the most rapid implementation of artificial intelligence tools and the automation of business processes). An indicator of the digitalization of the economy, the digital readiness indicator, was investigated. It is found that Ukraine occupies an intermediate position on the "high-low" scale, which requires taking appropriate decisions in the direction of reducing the level of restrictions.

Key words: *digitalization, digital economy, economic growth, technological unemployment.*

Постановка проблеми. Діяльність підприємств за останнє десятиліття різко трансформувалась від орієнтації на потребу включення в глобальні ланцюжки створення через ефекти масштабу та фрагментації до посиленого використання інструментів діджиталізації, автоматизації бізнес-процесів, що є основою цифрової економіки.

Аналізуючи конкурентоспроможність національних економік, одним із елементів системи оцінювання можемо вважати рівень доступу до інформаційно-комунікаційних технологій та інтенсивність їх використання. В міжнародному порівнянні «цифровий розрив» може бути важливим критерієм пошуку відмінностей між державами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань інформатизації економіки присвячено багато праць як закордонних, так і вітчизняних науковців, таких як Б. Елбрехт, Д. Енгельбарт, С. Хантінгтон, В. Геєць. Також активними щодо розвитку ідей цифровізації економіки є громадські та урядові організацій більшості країн світу.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення особливостей цифровізації (діджиталізації) економіки в підприємницькому секторі, обґрунтування можливостей, які дає цей процес для суб'єктів економічної діяльності, і загроз, що він продукує.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискутуючи про технології цифрової економіки, згадаємо про робототехніку, штучний інтелект, Інтернет речей, хмарні обчислення, аналітику великих даних, тривимірний друк та системи електронних платежів.

Одними з найбільш помітних наслідків масштабної діджиталізації, які інтерпретуються як загрози звичному традиційному економічному укладу багатьох країн, є порушення на ринку праці.

Європейська Комісія наголошує на тому, що найближчим часом 90% робочих місць, таких як інженерна справа, бухгалтерський облік, медсестринство, медицина, мистецтво, архітектура, потребуватимуть певного рівня цифрових навичок [1].

Реорганізація бізнес-процесів пов'язана не тільки з технологічно-організаційними факторами, але й зі значною трансформацією ставлення до кількісних та якісних характеристик трудових ресурсів.

Отже, можна говорити не тільки про зростаючий конкурентний тиск між підприємствами в глобальних масштабах, але й про конкуренцію між працівниками та «роботами». Перед підприємствами все частіше стоїть вибір між інвестуванням у навчання персоналу та автоматизацією.

Наприклад, згідно з одним з недавніх досліджень, тоді як майже дві третини сьогоднішніх робочих завдань становлять щонайменше 30% завдань, які можна було б автоматизувати на основі наявних сьогодні технологій, лише близько чверті робочих місць сьогодні можуть допомогти у вирішенні більш ніж 70% завдань, які можна автоматизувати [2].

У табл. 1 показано основні тенденції змін попиту на навички, основними з яких є зниження затребуваності фізичних здібностей та ручної праці, управління фінансовими та іншими ресурсами, технічним обслуговуванням.

Все більшої ваги набувають навички адаптації, швидкої переорієнтації між завданнями, системний аналіз та аналітичне мислення. Звичайно, стверджувати, що під загрозою опиняються всі працівники, зовсім недоречно, проте зважати на можливості поширення часткового технологічного безробіття все ж таки потрібно.

У табл. 2 наведено огляд оцінок технологічного безробіття різних інституцій та дослідників.

Таблиця 1

Порівняння попиту на першу десятку навичок, 2018/2022 рр.

Сьогодні (2018 р.)	Перебуватиме в тренді (2022 р.)	Знижуватиметься (2022 р.)
1) аналітичне мислення та інновації; 2) комплексне вирішення проблем; 3) критичне мислення та аналіз; 4) стратегії активного навчання; 5) творчість, оригінальність та ініціатива; 6) увага до деталей, надійність; 7) емоційний інтелект; 8) розуміння, вирішення проблем та ідеація; 9) лідерство та соціальний вплив; 10) координація та управління часом.	1) аналітичне мислення та інновації; 2) стратегії активного навчання; 3) творчість, оригінальність та ініціатива; 4) технологія проектування та програмування; 5) критичне мислення та аналіз; 6) комплексне вирішення проблем; 7) лідерство та соціальний вплив; 8) емоційний інтелект; 9) розуміння, вирішення проблем та ідеація; 10) системний аналіз та оцінювання.	1) ручна спритність, витривалість і точність; 2) пам'ять, вербальні, слухові та просторові здібності; 3) управління фінансовими, матеріальними ресурсами; 4) технологія установки та обслуговування; 5) читання, письмо, математика та активне слухання; 6) управління персоналом; 7) контроль якості та обізнаність щодо безпеки; 8) координація та управління часом; 9) візуальні, слухові та мовні здібності; 10) використання технологій, моніторинг та контроль.

Джерело: [3, с. 12]

Таблиця 2

Оцінки «технологічного безробіття»

Назва організації	Оцінки
University of Oxford	47% робітників Америки перебувають під високим ризиком заміни на автоматизацію.
Pricewaterhouse Coopers	38% робочих місць в Америці, 30% робочих місць у Великобританії, 21% у Японії та 35% у Німеччині перебувають під ризиком для автоматизації.
McKinsey	ASEAN-5: 56% робочих місць перебувають під ризиком для автоматизації протягом наступних 20 років.
OECD	Середній рівень OECP: 9% робочих місць перебувають під високим ризиком. Низький ризик повної автоматизації, але важлива частка (від 50% до 70%) автоматизованих завдань перебувають під загрозою.
Roland Berger	Західна Європа: 8,3 млн. робочих місць втрачено в промисловості проти 10 млн. нових робочих місць, створених у сфері послуг до 2035 р.
World Bank	2/3 всіх робочих місць у країнах, що розвиваються, схильні до автоматизації.
Bruegel	Країни ЄС: від 47% до 54% робочих місць перебувають під ризиком автоматизації.

Джерело: [4, с. 11]

Проте різні фактори, такі як ризики безпеки даних, тиск даних локалізації, збір даних і конфіденційність, можуть істотно сповільнити його розвиток.

Ще далекою від реальності видається ситуація, коли будуть автоматизовані всі сфери зайнятості найближчим часом у світі, адже не всі країни однаково розвинуті навіть у сфері застосування наявних технологій, не говорячи про їх розроблення та запровадження.

В деяких секторах доступною залишається дешева робоча сила, оплата якої є нижчою за витрати на автоматизацію. Дослідження [5, с. 26] показують, що близько 80% усіх працівників будуть потерпати в найближчі десятиліття від стагнації заробітної плати чи переміщення в інші сектори або поєднання цих двох процесів.

Найнижчі рівні автоматизації характерні для професій та сфер зайнятості, які пов'язані з міжособистісною взаємодією (освіта, соціальна робота, послуги з обслуговування в громадському харчуванні тощо), тобто існують певні обмеження посилення автоматизації (рис. 1).

Для найбільш ефективного впровадження та використання цифрових технологій у діяльності підприємств необхідно врахувати різні типи обмежень.

Аналогічно до джерела [6] ми їх розділимо на технологічні, законодавчі та регуляторні (інституційні), економічні та соціальні обмеження.

Перш за все слід назвати технологічні обмеження, які пов'язані з неготовністю базової інфраструктури підприємства, галузі чи країни до впровадження нових технологій. Також необхідно врахувати можливість «вбудовування» новітніх інформаційних систем до вже наявних. Адаптивність та можливість до взаємного доповнення систем є важливими якісними характеристиками.

Економічні обмеження пов'язані з можливістю виникнення ситуації, коли вкладення в автоматизацію процесів є більшими за інші шляхи підвищення ефективності діяльності підприємства.

Проте слід зважати на те, що, згідно з результатами досліджень, висвітлених у звіті "Digital Spillover" [7], кожен долар, інвестований у цифрові технології, зумовлює зростання ВВП на 20 доларів, тоді як для традиційних інвестицій (нецифрових) ця величина перебуває на рівні 2–8 доларів залежно від галузі.

Інституційні структури можуть бути не готові до законодавчо врегульованого впровадження певних інформаційно-комунікаційних технологій, тому швидкість розроблення регуляторного середовища державою є основою законодавчої легалізації елементів цифровізації.

Соціальні обмеження зводяться до того, що певною мірою суспільство може чинити спротив максимально швидкому впровадженню інструментів штучного інтелекту та автоматизації бізнес-процесів.

Як зазначається у джерелі [8, с. 7], використання можливостей та пом'якшення напружень, які інтелектуальна автоматизація створює для економіки, вимагають скоординованих зусиль багатьох зацікавлених сторін. Уряди, підприємства, педагоги, профспілки та організації громадянського суспільства мають відігравати роль у розробленні розуміння того, якими можуть бути наслідки автоматизації й планувати ініціативи, які допоможуть адаптувати суспільство. Часто це буде політика, розроблена та впроваджена урядами.

У діяльності підприємств різного розміру та галузевої приналежності обмеження різного походження можуть проявлятися з різною силою, тому оцінювання держав за цифровою готовністю є досить ілюстративним показником наявності цих обмежень. Методологію його розрахунку пропонує аналітична група "Cisco" [1].

Показник є інтегрованим результатом зважених оцінок за такими напрямами:

1) прийняття технологій (попит на цифрові продукти/послуги);

2) навчальне середовище (середовище, яке сприяє інноваціям у суспільстві);

3) людський капітал (кваліфікована робоча сила у сфері підтримки цифрових інновацій (створення та підтримка));

Рис. 1. Частка сфер зайнятості з потенційно найвищими рівнями автоматизації за галузями

Джерело: [6, с. 18]

4) технологічна інфраструктура (інфраструктура, доступна для включення цифрової діяльності та підключених споживачів (IoT, Cloud));

5) бізнес та державні інвестиції (приватні та державні інвестиції в інновації та технології);

6) простота ведення бізнесу (базова інфраструктура/політика, необхідна для підтримки безперервності бізнесу);

7) основні потреби (основні людські потреби для процвітання населення).

Найвищі оцінки цифрової готовності загалом відображають розвинені країни та країни, що розвиваються. Середньосвітова цифра для цифрової готовності становить 11,96 за даними звіту 2018 р. До країн з найвищими показниками цифрової готовності належать США; країни Західної та Північної Європи, такі як Великобританія, Франція, Німеччина, Швейцарія та Нідерланди; країни Азії, а також Австралія, Японія та Сінгапур.

Країни з найнижчими показниками цифрової готовності переважно розташовані в Африці (Ліберія, Нігерія, Чад), а деякі – в Азії (Камбоджа).

Країни середньої стадії цифрової готовності розташовані переважно в Латинській Америці (Уругвай, Бразилія, Чилі, Мексика, Аргентина) та Східній Європі (Польща та Угорщина). Деякі країни Азії також потрапили у середній діапазон цифрової готовності, включаючи Таїланд і Філіппіни.

Відповідно до градації дослідників “Cisco” пропонується використовувати 3 рівні цифрової готовності, такі як активізація (найнижча стадія цифрової готовності), прискорення (країни середньої стадії) та посилення (найвищий етап цифрової готовності).

Україна отримала результат у 12,36, що відповідає рівню країн середньої стадії, а це означає, що в питаннях технологічності, автоматизації, можливостей та бажання використовувати найновіші технології, що сприяють автоматизації бізнес-процесів, Україна поки що суттєво відстає від найбільш прогресивних держав, хоча є далекою від найгірших позицій.

Щодо відмінностей у застосуванні інструментів «цифрової економіки» підприємствами різного розміру та фінансових можливостей, то вони існують, особливо чітко проявляючись на вітчизняних ринках.

Для малих та середніх підприємств (SME) інформаційні технології є важливим джерелом не тільки зниження витрат, але й можливості конкурувати з великими організаціями та транснаціональними компаніями, адже цифрова трансформація еволюціонує спосіб ведення бізнесу.

Одне з 5 малих та середніх підприємств стверджує, що інтернет-магазини та маркетинг через соціальні мережі є найбільшими можливостями зростання разом із такими інноваціями, як мобільні технології (18%) та хмарні обчислення (11%) [9]. Таким чином, можна суттєво змінити структуру та обсяги витрат підприємства щодо зменшення зі зростанням рівня ефективності їх використання.

Отже, проблемами, які перешкоджають розвитку в Україні цифрових трендів та трансформації української економіки в цифрову, є такі [10]:

1) інституційні:

– низьке включення державних установ до реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства;

– невідповідність профільного законодавства глобальним викликам та можливостям;

– невідповідність національних, регіональних, галузевих стратегій та програм розвитку цифровим можливостям;

2) інфраструктурні:

– низький рівень покриття території країни цифровими інфраструктурами;

– відсутність окремих цифрових інфраструктур;

– нерівний доступ громадян до цифрових технологій та нових можливостей;

3) екосистемні:

– слабка державна політика щодо стимулів та заохочень розвитку інноваційної економіки;

– незрілий ринок інвестиційного капіталу;

– застаріла система освіти, методик викладання, відсутність фокусу на STEM-освіті, soft skills та підприємницьких навичках, недосконалі моделі трансферу технологій та закріплення знань та умінь;

– дефіцит висококваліфікованих кадрів для повноцінного розвитку цифрової економіки та цифровізації загалом;

4) у сфері електронного уряду та урядування («держава у смартфоні»):

– низький рівень автоматизації та цифровізації державних послуг через слабку мотивацію урядових установ.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, цифровізація економіки та поширення інформаційних технологій є неминучими процесами, що захоплюють практично всі галузі, бізнес-структури, громадян та загалом державу. Підприємства є особливо чутливими до таких змін, адже саме вони є основою економічного зростання національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Yoo T., De Wysocki M., Cumberland A. Country Digital Readiness: Research to Determine a Country’s Digital Readiness and Key Interventions. 2018. URL: https://www.cisco.com/c/dam/assets/csr/pdf/Country-Digital-Readiness-White-Paper-US.pdf (дата звернення: 1.06.2019).

2. A Future That Works: Automation, Employment, and Productivity. McKinsey Global Institute. 2017. URL: https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/fea-

tured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx (дата звернення: 1.06.2019).

3. Future of Jobs Survey. World Economic Forum. 2018. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf (дата звернення: 1.06.2019).

4. Balliester Th., Elsheikhi A. The Future of Work: A Literature Review, ILO Research Department Working Paper No. 29, International Labour Organization. 2018. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_625866.pdf (дата звернення: 1.06.2019).

5. Labor 2030: The Collision of Demographics, Automation and Inequality Bain & Company, Inc. 2018. URL: https://www.bain.com/insights/labor-2030-the-collision-of-demographics-automation-and-inequality (дата звернення: 1.06.2019).

6. Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long-term impact of automation. PwC. 2018. URL: https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf (дата звернення: 1.06.2019).

7. Digital Spillover. Measuring the true impact of the digital economy. Huawei Technologies Co. Ltd. URL: https://www.huawei.com/minisite/gci/en/digital-spillover/files/gci_digital_spillover.pdf (дата звернення: 1.06.2019).

8. The Economist Intelligence Unit and ABB. The Automation Readiness Index: Who is ready for the Coming Wave of Automation? The Economist Intelligence Unit Limited. 2018. URL: https://www.automationreadiness.eiu.com/static/download/PDF.pdf (дата звернення: 1.06.2019).

9. SMEs Learn from Each Other in Digital Environment-Survey. SMEVENTURE. 2017. URL: https://www.smeventure.com/smes-learn-digital-environment-survey (дата звернення: 1.06.2019).

10. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyuekonomikoyu.html#summary (дата звернення: 1.06.2019).

REFERENCES:

1. Tae Yoo, Mary de Wysocki, and Amanda Cumberland (2018). Country Digital Readiness: Research to Determine a Country's Digital Readiness and Key Interventions. URL: https://www.cisco.com/c/dam/assets/csr/pdf/Country-Digital-Readiness-White-Paper-US.pdf (accessed: 1 June 2019).

2. McKinsey Global Institute. A Future That Works: Automation, Employment, and Productivity (2017). URL: https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/Digital%20Disruption/Harnessing%20automation%20for%20a%20future%20that%20works/MGI-A-future-that-works-Executive-summary.ashx (accessed: 1 June 2019).

3. Future of Jobs Survey (2018). World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf (accessed: 1 June 2019).

4. Balliester, Thereza and Adam Elsheikhi, The Future of Work: A Literature Review (2018). ILO Research Department Working Paper No. 29, International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_625866.pdf (accessed: 1 June 2019).

5. Labor 2030: The Collision of Demographics, Automation and Inequality (2018). Bain & Company, Inc. URL: https://www.bain.com/insights/labor-2030-the-collision-of-demographics-automation-and-inequality (accessed: 1 June 2019).

6. Will robots really steal our jobs? An international analysis of the potential long-term impact of automation (2018). PwC. URL: https://www.pwc.com/hu/hu/kiadvanyok/assets/pdf/impact_of_automation_on_jobs.pdf (accessed: 1 June 2019).

7. Digital Spillover. Measuring the true impact of the digital economy (2017). Huawei Technologies Co., Ltd. URL: https://www.huawei.com/minisite/gci/en/digital-spillover/files/gci_digital_spillover.pdf (accessed: 1 June 2019).

8. The Economist Intelligence Unit and ABB, The Automation Readiness Index: Who is ready for the Coming Wave of Automation? (2018). The Economist Intelligence Unit Limited. URL: https://www.automationreadiness.eiu.com/static/download/PDF.pdf (accessed: 1 June 2019).

9. SMEs Learn from Each Other in Digital Environment-Survey (2017), SMEVENTURE. URL: https://www.smeventure.com/smes-learn-digital-environment-survey (accessed: 1 June 2019).

10. Ukrajina 2030E – krajina z rozvynutoju cyfrovoju ekonomikoju (Ukraine 2030 E – country with a developed digital economy). URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#summary (accessed: 1 June 2019).

ЗАЛЕЖНІСТЬ КЛІЄНТООРІЄНТОВНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ВІД ОРГАНІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

CALCULATION OF CIVIL SURVEY OF BANKING INSTITUTIONS FROM THE ORGANIZATION OF MARKETING INFORMATION SYSTEMS

УДК 658.64

Окландер М.А.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри маркетингу
Одеський національний політехнічний університет
Ветрогон О.В.
асистент кафедри економіки та підприємництва
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Oklander Mykhailo
Odessa National Polytechnic University
Vetrogon Olga
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

У статті констатовано, що клієнтоорієнтованість в банках може бути забезпечена цінною маркетинговою інформацією та раціональною організацією маркетингових інформаційних систем. Для підвищення рівня клієнтоорієнтованості запропонована нова схема маркетингової інформаційної системи банку, яка складається з чотирьох підсистем, таких як моніторинг; оцінювання ризиків; маркетингові дослідження; прогнозування. Сформульовано, що метою маркетингової інформаційної системи банку є отримання цінної інформації з маркетингового середовища про об'єкти й процеси, що впливають на його діяльність, аналіз вхідних даних і розроблення прогнозів, що дають змогу мінімізувати ризики й оптимізувати результати. Виділено завдання маркетингової інформаційної системи банківської установи та напрями збирання цінної маркетингової інформації. Запропоновано види маркетингових досліджень, які доцільно проводити банківським установам. Для оцінювання ризиків у діяльності банків виділено такі дві групи статистичних методів, як кількісні, що дають змогу отримати ймовірнісну оцінку ризику, та якісні, що дають змогу згрупувати ризики за категоріями (високі, середні, низькі). Описано методи, що можуть бути використані під час оцінювання ризиків у маркетингу банків.

Ключові слова: *клієнтоорієнтованість, банк, банківська послуга, маркетинг, маркетингова інформація, маркетингова інформаційна система.*

В статье констатировано, что клиентоориентированность в банках может быть обеспечена ценной маркетинговой информацией и рациональной организацией маркетинговых информационных систем. Для повышения уровня клиентоориентированности предложена новая схема маркетинговой информационной системы банка, которая состоит из четырех подсистем, таких как мониторинг; оценивание рисков; маркетинговые исследования; прогнозирование. Сформулировано, что целью маркетинговой информационной системы банка является получение ценной информации из маркетинговой среды об объектах и процессах, влияющих на его деятельность, анализ входящих данных и разработка прогнозов, позволяющих минимизировать риски и оптимизировать результаты. Выделены задания маркетинговой информационной системы банковского учреждения и направления сбора ценной маркетинговой информации. Предложено виды маркетинговых исследований, которые целесообразно проводить банковским учреждениям. Для оценивания рисков в деятельности банков выделены такие две группы статистических методов, как количественные, которые позволяют получить вероятностную оценку риска, и качественные, которые позволяют сгруппировать риски по категориям (высокие, средние, низкие). Описаны методы, которые могут быть использованы при оценивании рисков в маркетинге банков.

Ключевые слова: *клиентоориентированность, банк, банковская услуга, маркетинг, маркетинговая информация, маркетинговая информационная система.*

The article states that customer orientation in banks needs identification of target market segments, studying customer demand for services, attracting new clients. A high level of customer orientation is provided by valuable marketing information and a rational organization of marketing information systems. This is a description of the classical organization of marketing information systems, which consists of four following subsystems: 1) internal reporting; 2) collection of external marketing information; 3) marketing research; 4) analysis of marketing information. To increase the level of client orientation, a new scheme of the marketing information system of the bank is proposed, which consists of four following subsystems: 1) monitoring; 2) risk assessment; 3) marketing research; 4) forecasting. The definition of the marketing information system of the bank as an organizational and managerial mechanism for the collection, processing, analysis of valuable information necessary for the development of development forecasts in the conditions of uncertainty and riskiness of the marketing environment is formulated. The purpose of the marketing information system of the bank is as obtaining valuable information from the marketing environment about the objects and processes affecting its activities, analysis of input data and development of forecasts, which minimize risks and optimize the results. The purpose of the marketing information system of the bank is to obtain valuable information from the marketing environment about the objects and processes affecting its activities, the analysis of input data and the development of forecasts, which minimize risks and optimize the results. The task of the marketing information system of the banking institution and the direction of collecting valuable marketing information (socio-economic indicators of the development of the branches of the region, the socio-demographic situation in the region, the state of the financial market, investment activity of the region, assessment of political risks, assessment of legal risks) are allocated. The types of marketing researches that are advisable to conduct banking institutions are offered. To assess the risks in the activities of banks identified two groups of statistical methods: quantitative – to obtain a probabilistic risk assessment; qualitative – allow you to group risks in categories: high, medium, and low. The methods that can be used for risk assessment in the marketing of banks are described. The significance for research and forecasting of economic indicators of traditional statistical models, econometric models with a large number of variables, Baesovsky approach, genetic methods and methods of neural networks, combing regression, and genetic algorithm are highlighted.

Key words: *client orientation, bank, banking service, marketing, marketing information, marketing information system.*

Постановка проблеми. Клієнтоорієнтованість у діяльності банківських установ означає орієнтацію на попит. Вирішальним має стати прискорення їх трансформації в більш стратегічно орієнтовані й технологічно розвинені фінансові організації з гнучкою операційною структурою. Клієнтоорієнтованість потребує ідентифікації цільових сегментів ринку, вивчення попиту клієнтів банківських послуг, залучення клієнтури, розширення сфери збуту, зростання прибутку. Для забезпечення в діяльності банківських установ високого рівня клієнтоорієнтованості потрібна цінна маркетингова

інформація, відповідно, раціональна організація їх маркетингових інформаційних систем. Ця гіпотеза підтверджується ситуацією на ринку банківських установ.

Банки України пропонують схожі послуги й програми, тому для того, щоби «притягнути» максимальну кількість клієнтів, вони змушені бути корисними клієнтам. Корисність для клієнта є головною ознакою клієнтоорієнтованості. Засобом її забезпечення є наявність цінної маркетингової інформації, отримання якої неможливе без раціональної організації маркетингової інформаційної системи. Підвищення рівня клієнтоорієнтованості банківських установ дасть змогу максимально задовольняти попит, що сприятиме поліпшенню фінансового стану банку та максимізує його прибуток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням організації маркетингу в банківських установах присвячені роботи А.В. Нікітіна, Н.Б. Куршакової, Д.Н. Владіславлева, К. Лавлока, Г. Беквіта [1–10]. Найбільш ґрунтовно в межах банківського маркетингу розроблені теоретичні засади маркетингу на основі відносин у банківських установах. Між тим фахівці недооцінюють роль повноти та якості інформаційної бази для прийняття ефективних рішень.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Як невирішену раніше частину проблеми можна виділити те, що, незважаючи на ґрунтовність теоретичних розробок банківського маркетингу, дискусійним є питання раціональної організації систем маркетингової інформації для забезпечення клієнтоорієнтованості банківських установ. Маркетологи банків повинні оцінювати роль окремих підсистем маркетингової інформаційної системи в підвищенні цінності банківських послуг та продуктів для клієнтів. Актуальність цього питання, необхідність поглибленого його вивчення та розроблення пропозицій щодо забезпечення раціональної організації маркетингових інформаційних систем визначили тему, мету та завдання дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є вдосконалення теоретичних положень щодо організації маркетингових інформаційних систем банківських установ для підвищення їх клієнтоорієнтованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркетинг відіграє провідну роль у боротьбі банківських установ за споживача. Для цього необхідно отримати маркетингову інформацію, зрозуміти попит та визначити способи його задоволення таким чином, щоби була створена найбільша цінність для обох сторін. Вирішення питання клієнтоорієнтованості банків залежить від організації маркетингових інформаційних систем.

Класична організація маркетингових інформаційних систем складається з чотирьох підсистем, а саме внутрішньої звітності; збирання зовнішньої маркетингової інформації; маркетингових досліджень; аналізу маркетингової інформації.

При цьому для банків така організація не є раціональною, оскільки не є обґрунтованим поділ підсистем збирання маркетингової інформації на внутрішню та зовнішню; недоцільним є виділення підсистеми аналізу маркетингової інформації, адже аналіз є складовою інших підсистем; відсутні підсистема оцінювання ризиків та підсистема прогнозування.

Доцільним є використання модернізованої схеми маркетингової інформаційної системи банку (рис. 1).

На відміну від схеми класичної концепції, вона складається з таких чотирьох підсистем, як підсистема моніторингу; підсистема маркетингових досліджень; підсистема оцінювання ризиків; підсистема прогнозування.

Маркетингова інформаційна система банку – це організаційно-управлінський механізм збирання, оброблення, аналізування цінної інформації, необхідної для розроблення прогнозів розвитку в умовах невизначеності та ризикованості маркетингового середовища. Метою маркетингової інформаційної системи банку є отримання цінної інформації з маркетингового середовища про об’єкти й процеси, що впливають на його діяльність, аналіз вхідних даних і розроблення прогнозів, що дають змогу мінімізувати ризики та оптимізувати результати.

Завданнями маркетингової інформаційної системи банківської установи є:

– акумулювання цінної внутрішньої та зовнішньої інформації, що надходить з маркетингового середовища;

– проведення маркетингових досліджень щодо перевірки гіпотез, які виникають у результаті збирання маркетингової інформації;

– аналізування отриманого масиву інформації;

– виявлення й оцінювання ступеня впливу підприємницьких ризиків;

– побудова прогнозних моделей.

Збирання інформації в банківському маркетингу має проводитися за такими напрямами.

1) Соціально-економічні показники розвитку галузей регіону:

– динаміка розвитку регіону;

– структура галузей регіону, в якому передбачається експансія банку;

– фінансова й господарська діяльність суб’єктів господарської діяльності, тобто потенційних клієнтів банку.

2) Соціально-демографічна ситуація в регіоні:

– чисельність населення, зокрема працездатного, структура населення за різними ознаками (стать, вік, кількість працюючих);

Рис. 1. Схема модернізованої маркетингової інформаційної системи банку для забезпечення клієнтоорієнтованості

Джерело: сформовано на основі джерела [13]

– купівельна спроможність населення (співвідношення прожиткового мінімуму та грошових прибутків, рівень споживчих витрат і прибутків на душу населення);

– величина й структура накопичень на рахунках;

– номінальні та реальні доходи населення (зі зростанням реальних доходів зростає схильність до заощаджень).

3) Стан фінансового ринку:

– кількість фінансових установ, включаючи філії, за видами (банки, інвестиційні та пенсійні фонди, страхові компанії, кредитні спілки, біржі);

– кредитні та депозитні ставки;

– розподіл клієнтів по банках;

– вичерпна інформація про основні види банківських послуг та умови обслуговування;

– темпи зміни й структура грошової маси в регіоні.

4) Інвестиційна активність регіону:

– прибуткова та витратна частини бюджету;

– ефективність інвестиційних програм;

– специфіка розвитку економіки регіону.

5) Оцінювання політичних ризиків:

– результати виборів до місцевих органів влади;

– приватизаційні заходи;

– рівень економічної злочинності.

6) Оцінювання правових ризиків.

Функціонування маркетингової інформаційної системи банку має базуватись на таких засадах:

– цінність отриманої інформації;

– надійність джерел інформації;

– комплексність моніторингу;

– об’єктивність подачі інформації;

– системність збирання та аналізування даних;

– узгодженість роботи підсистем під час збирання та оброблення інформації.

Очікуваними є такі результати впровадження модернізованої маркетингової інформаційної системи банку:

– забезпечення масивом цінної маркетингової інформації;

– ефективне функціонування підсистеми маркетингових досліджень;

– ефективне функціонування підсистеми оцінювання маркетингових ризиків;

– побудова прогнозних моделей результатів маркетингової діяльності.

Пропонуються такі види маркетингових досліджень для банків (рис. 2).

Функціонування маркетингової інформаційної системи дає змогу оцінювати ризики в діяльності банківської системи й чинники, що впливають на неї.

Для оцінювання ризиків в діяльності банків можна виділити дві групи статистичних методів:

– кількісні методи, що дають змогу отримати ймовірнісну оцінку ризику;

– якісні методи, що дають змогу згрупувати ризики за категоріями на високі, середні, низькі.

У табл. 1 представлено кількісні методи, що можуть бути використані під час оцінювання ризиків в маркетингу банків.

Актуальними для дослідження та прогнозування економічних показників залишаються традиційні статистичні моделі. Дискусійними є питання кількості параметрів моделі, за якими досягається найбільша точність прогнозів [17]. Доведено [18], що використання економетричних моделей з великою кількістю змінних є ефективним для отримання складних прогнозів, наприклад прогнозу інфляції. Для прогнозування попиту також актуальним є Баєсовський підхід.

Крім традиційних статистичних та Баєсівських підходів, поширеними є генетичні методи та методи нейронних мереж. Так, двоступеневий метод класифікації, який

Рис. 2. Запропоновані види маркетингових досліджень для банків

Таблиця 1

Кількісні методи оцінювання ризиків в маркетингу банків

Метод оцінювання ризику	Показники, які можна оцінити за допомогою методу	Оцінка ризику
Побудова довірчого інтервалу для генерального середнього	– середні витрати покупців банківських послуг у генеральній сукупності; генеральне середнє споживання банківських послуг; генеральне середнє ставлення покупців до послуги за вибраною шкалою.	Довірчий інтервал будується з певним вибраним рівнем надійності γ (90%, 95%, 99%). Ймовірність того, що дійсне генеральне середнє опиниться за межами довірчого інтервалу, можна знайти так: $\alpha=1-\gamma$. Оскільки інтервал двосторонній та симетричний, то ризик того, що дійсне генеральне середнє буде праворуч або ліворуч від отриманого інтервалу, має ймовірність $\alpha/2$.
Побудова довірчого інтервалу для частки ознаки в генеральній сукупності	– частка споживачів у генеральній сукупності, які віддають перевагу банківській послузі; частка клієнтів, які є лояльними до послуги; рейтинг реклами; частка аудиторії, що бачили рекламне повідомлення.	Довірчий інтервал для частки ознаки в генеральній сукупності будується за вибраним рівнем надійності γ (90%, 95%, 99%). Ймовірність того, що оцінка опиниться за межами довірчого інтервалу, можна знайти так: $\alpha=1-\gamma$.
Побудова довірчого інтервалу прогнозу певної маркетингової змінної	– прогнозування обсягів продажу послуги залежно від одного чи декількох маркетингових чинників (ціни, доходу покупців, рівня рекламного впливу тощо); прогнозування обсягів продажу за трендовими моделями (залежно від часу); прогнозування вартості послуги залежно від одного чи декількох факторів.	Довірчий інтервал для прогнозу залежної змінної будується за вибраним рівнем надійності γ (90%, 95%, 99%).
Пошук обсягу вибірки	– обсяг вибірки для оцінювання генерального середнього; обсяг вибірки для оцінювання частки ознаки в генеральній сукупності.	Обсяг вибірки розраховується за вибраним рівнем надійності γ (90%, 95%, 99%). Також задається рівень граничної похибки Δ. Ймовірність того, що гранична похибка перевищить Δ, визначається так: $\alpha=1-\gamma$.

Джерело: сформовано на основі [14–16]

базується на генетичному методі, пропонується використовувати для прогнозування банкрутства [19], а в сукупності з нейронними мережами він використовується для прогнозування попиту у сфері послуг [20]. Поєднання нейронних мереж та гребеневої регресії є ефективним для короткострокових прогнозів змін ціни [21]. Багатоцільовий підхід з використанням різних методів прогнозування є ефективним для отримання прогнозів валютних курсів. Дослідження [14] розвиває генетичний алгоритм, заснований на нечіткій нейронній мережі (GFNN), що дає змогу сформулювати базу знань нечітких правил виводу, які можуть виміряти якісний ефект на фондовому ринку.

Особливо слід відзначити дослідження, що висвітлюють проблеми прогнозування за умов невизначеності. Так, використовують підходи до отримання нечіткої регресійній моделі для оцінювання функціональних відносин між залежними й незалежними змінними в нечіткому середовищі. До такого середовища, безумовно, належить банківське середовище як об'єкт дослідження, що потребує розроблення ефективної системи управління маркетинговою інформацією.

Висновки з проведеного дослідження. У статті констатовано, що клієнтоорієнтованість в банках потребує ідентифікації цільових сегментів ринку, вивчення попиту клієнтів на послуги, залучення нової клієнтури. Високий рівень клієнтоорієнтованості забезпечується цінною маркетинговою інформацією та раціональною організацією маркетингових інформаційних систем. Надано характеристику класичної організації маркетингових інформаційних систем, яка складається з таких чотирьох підсистем, як внутрішня звітність; збирання зовнішньої маркетингової інформації; маркетингові дослідження; аналізування маркетингової інформації. Для підвищення рівня клієнтоорієнтованості запропонована нова схема маркетингової інформаційної системи банку, яка складається з таких чотирьох підсистем, як моніторинг; 2) оцінювання ризиків; маркетингові дослідження; прогнозування.

Виділено завдання маркетингової інформаційної системи банківської установи та напрями збору цінної маркетингової інформації. Запропоновано види маркетингових досліджень, які доцільно проводити банківським установам. Для оцінювання ризиків у діяльності банків виділено такі дві групи статистичних методів, як кількісні, що дають змогу отримати ймовірнісну оцінку ризику, та якісні, що дають змогу згрупувати ризики за категоріями (високі, середні, низькі). Описано методи, що можуть бути використані під час оцінювання ризиків в маркетингу банків.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення конкретних методів оцінювання підвищення клієнтоорієнтованості банківських установ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Окландер М.А., Романенко О.О. Специфічні відмінності цифрового маркетингу від Інтернет-маркетингу. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 362–371.
2. Окландер Т.О. та ін. Цифровий маркетинг – модель маркетингу XXI сторіччя / за ред. М.А. Окландера. Одеса : Астропринт, 2017. 292 с.
3. Окландер М.А., Педько І.А. Методи експертних і прогнозних оцінок обсягів збуту промислових підприємств. *Механізм регулювання економіки*. 2016. № 1. С. 69–77.
4. Окландер М.А. Цифровий маркетинг як форма реалізації концепції маркетингу XXI сторіччя. *Маркетинг та логістика в системі менеджменту* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 3–5 листопада 2016 р. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 194–195.
5. Чернишова О.Б. та ін. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення / за ред. О.Г. Янкового. Одеса : Атлант, 2013. 470 с.
6. Окландер М.А. Особисті чинники впливу промислових підприємств на поведінку споживачів на ринку B2C. *Економіка та підприємництво*. 2013. Вип. 30. С. 136–143.
7. Окландер М.А. О государственном маркетинговом регулировании. *Экономика Украины*. 2003. № 4. С. 80–81.
8. Окландер М.А. Методика розрахунку ефективності територіального маркетингу. *Вісник Української Академії державного управління при Президентові України*. 2002. № 1. С. 86–91.
9. Окландер М.А. Проблеми формування маркетингової системи країни : монографія. Київ : Наукова думка, 2002. 168 с.
10. Окландер М.А. Макромаркетинг: маркетинг в секторі загального державного управління. *Маркетинг в Україні*. 2003. № 6 (22). С. 31–37.
11. Oklander M.A., Oklander T.O. Evolution of the marketing theory: genesis, conception, periodization. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 92–105.
12. Oklander M.A., Oklander T.O. Segmentation and communication in digital marketing. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2017. № 3. С. 69–78.
13. Oklander M., Oklander T., Pedko I., Yashkina O. Development of the subsystem of forecasting for the system of marketing information management at an industrial enterprise. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2017. Vol. 5/3. No. 89. P. 39–51.
14. Окландер М.А., Окландер Т.О., Яшкіна О.І. Тенденції маркетингових досліджень: онлайн панелі та онлайн спільноти. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2018. № 1. С. 118–129.
15. Analysis of technological innovations in digital marketing / M. Oklander, T. Oklander, O. Yashkina, I. Pedko, M. Chaikovska. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies.* 2018. Vol 5/3. No. 95. P. 80–91.
16. S.M. Illiashenko et al. Managing economic growth: marketing, management, and innovations. 1st edition. Prague : Prague Institute for Qualification Enhancement, 2016. 640 p.

17. Національний банк України : веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/index (дата звернення: 8.05.2019).

18. Рущишин Н.М., Костак З.Р. Банківська система України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/119.pdf (дата звернення: 8.05.2019).

19. Шість факторів, що визначатимуть розвиток банківського сектору. URL: https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-shest-faktorov-kotorye-budut-opredelyat-razvitie-bankovskogo-sektora (дата звернення: 8.05.2019).

20. Окландер Т.О. та ін. Маркетингові дослідження інновацій та підприємницькі ризики / за ред. М.А. Окландера. Одеса : Астропрінт, 2017. 284 с.

21. Руделіус В. та ін. Маркетинг : підручник, Київ, 2009. 648 с.

REFERENCES:

1. Oklander M.A., Romanenko O.O. (2015). Spetsyfichni vidminnosti tsyfrovoho marketynhu vid Internet-marketynhu [Specific Differences Between Digital Marketing From Internet Marketing]. *Ekonomichnyy visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrayiny "Kyyivs'kyy politekhnichnyy instytut". Zbirnyk naukovykh prats'*, no. 12, pp. 362–371.

2. Oklander T.O. et al. (2017). *Tsyfrovyy marketunh – model marketinhu XXI storichchya* [Digital marketing is a century-old marketing model] Oklander M.A (Ed.). Monografiya. Odesa : Astroprynt (in Ukrainian).

3. Oklander M.A., Ped'ko I.A. (2016). *Metody ekspertnykh i prohnoznykh otsinok obsyahiv zbutu promyslovykh pidpryyemstv* [Methods of expert and forecast estimations of volumes of sales of industrial enterprises]. Mekhanizm rehulyuvannya ekonomiky, no. 1, pp. 69–77.

4. Oklander M.A. (2016). Tsyfrovyy marketynh yak forma realizatsiyi kontseptsiyi marketynhu XXI storichchya. [Digital marketing as a form of implementation of the century marketing concept]. Marketynh ta lohistyka v systemi menedzhmentu: XI Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: 3–5 lystopada 2016 r. L'viv : vyd-vo L'vivs'koyi politekhniky, pp. 194–195.

5. Chernyshova O.B. et al. (2013). Konkurentospromozhnist pidpryiemstva: otsinka rivnia ta napriamy pidvyshchennia – Competitiveness of the enterprise: assessment of the level and directions of improvement. Yankovyi O.H. (Ed.). Monografiya. Odesa : Atlant (in Ukrainian).

6. Oklander M.A. (2013) Osobysti chynnyky vplyvu promyslovykh pidpryiemstv na povedinku spozhyvachiv na rynku B2C [Personal factors of the influence of industrial enterprises on the behavior of consumers in the B2C market]. *Ekonomika ta pidpryiemnytstvo – Economy and entrepreneurship*, no. 30, pp. 136–143.

7. Oklander M.A. (2003). O gosudarstvennom marketingovom regulirovanii [About state marketing regulation]. *Ekonomika Ukrainyi [Economy of Ukraine]*, no. 4, pp. 80–81.

8. Oklander M.A. (2002). Metodyka rozrakhunku efektyvnosti terytorialnoho marketynhu [Technique of marketing research and marketing marketing]. *Visnyk Ukrainskoi Akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Bulletin of the Ukrainian Academy of Public Administration under the President of Ukraine]*, no. 1, pp. 86–91.

9. Oklander M.A. (2002). *Problemy formuvannia marketynhovoi systemy krainy [Problems of the formation of the country's marketing system]*. Kyiv : Naukova dumka (in Ukrainian).

10. Oklander M.A. (2003). Makromarketynh: marketynh v sektori zahalnoho derzhavnoho upravlinnia [Macro Marketing: Marketing in the General Government]. *Marketynh v Ukraini [Marketing in Ukraine]*, vol. 6 (22), pp. 31–37.

11. Oklander M.A., Oklander T.O. (2016) Evolution of the marketing theory: genesis, conception, periodization. *Marketynh i menedzhment innovatsiy [Marketing and Innovation Management]*, no. 4, pp. 92–105.

12. Oklander M.A., Oklander T.O. (2017) Segmentation and communication in digital marketing. *Marketynh i menedzhment innovatsiy [Marketing and Innovation Management]*, no. 3, pp. 69–78.

13. Oklander M., Oklander T., Pedko I., Yashkina O. (2017) Development of the subsystem of forecasting for the system of marketing information management at an industrial enterprise. *Eastern-European Journal of Eenterprise Technologies*. 89. 39–51.

14. Oklander M., Oklander T., Yashkina O. (8 Tendentsiyi marketynhovykh doslidzhen': onlayn paneli ta onlayn spil'nosty. [Trends in marketing research: online panel and online community]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy [Marketing and Innovation Management].* 1, 118–129.

15. Oklander M., Oklander T., Yashkina O., Pedko I., Chaikovska M. Analysis of technological innovations in digital marketing. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies.* 2018. Vol 5/3. No. 95. P. 80–91.

16. Illiashenko S.M., Strielkowski W., Oklander M. A. (et al.) (2016) *Managing economic growth: marketing, management, and innovations*. // Prague Institute for Qualification Enhancement : Prague.

17. Ofitsiynyy sayt Natsional'noho banku Ukrayiny [Official site of the National Bank of Ukraine] (n.d.). Available at: https://bank.gov.ua/control/uk/index (accessed: 8 May 2019).

18. Rushchyshyn N.M., Kostak Z.R. (2019) Bankivs'ka systema Ukrayiny: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku [The banking system of Ukraine: the current state and prospects of development]. Ekonomika i suspil'stvo – Economics and Society, 16, 140–148 Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/119.pdf (accessed: 8 May 2019).

19. Shist' faktoriv, shcho vyznachatymut' rozvytok bankivs'koho sektoru [Six factors that determine the development of the banking sector] (n. d.). Available at: https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-shest-faktorov-kotorye-budut-opredelyat-razvitie-bankovskogo-sektora (accessed: 8 May 2019).

20. Oklander M.A., Oklander T.O., Pedko I.A., Yashkina O.I. (2017). *Marketynhovi doslidzhennia innovatsii ta pidpryiemnytski ryzyky [Marketing Research Innovations and Business Risks].* Oklander M.A. (Ed). Odesa : Astroprint [in Ukrainian].

21. Rudelius V., Azarian O.M., Babenko N.O. et. al. (2009). Marketynh. Kyiv, 2009. 648 p.

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF MANAGEMENT BY PERSONNEL OF THE TRANSPORT ENTERPRISE

УДК 331.101.68

Продіус О.І.
к.е.н., доцент,
завідувач кафедри менеджменту
Одеський національний політехнічний університет
Наврузов Ш.
студент
Одеський національний політехнічний університет

Prodius Oksana
Odessa National Polytechnic University
Navruzov Shachlar
Odessa National Polytechnic University

У статті розглянуто теоретико-методичні основи управління персоналом в системі менеджменту транспортного підприємства. Доведено, що в умовах підвищення конкуренції на ринку транспортних послуг ефективність виробничо-економічної діяльності транспортних підприємств сильно залежить від якості управління людськими ресурсами. Виявлено, досліджено особливості виробничо-господарської діяльності підприємств транспортної галузі щодо управління персоналом. Специфічні умови праці транспорту проявляються в усіх основних аспектах управління персоналом, а саме виробничо-економічному, політичному, адміністративно-правовому, соціальному та психологічному, що ускладнює процес менеджменту. Проведено систематизацію наукових підходів до розроблення напрямів раціонального використання кадрів в організації, що забезпечують ефективність її функціонування. Запропоновано напрями організації роботи кадрової служби транспортного підприємства в контексті найбільш ефективного використання трудових ресурсів та підвищення результативних техніко-економічних показників роботи транспорту.

Ключові слова: *персонал, система управління, транспортна галузь, розвиток, кадрова служба, якість, підприємство.*

В статье рассмотрены теоретико-методические основы управления персоналом в системе менеджмента транспортного предприятия. Доказано, что в условиях повышения конкуренции на рынке транспортных услуг эффективность производственно-экономической деятельности транспортных предприятий сильно зависит от качества управления человеческими ресурсами. Выявлены, исследованы особенности производственно-хозяйственной деятельности предприятий транспортной отрасли касательно управления персоналом. Специфические условия труда транспорта проявляются во всех основных аспектах управления персоналом, а именно производственно-экономическом, политическом, административно-правовом, социальном и психологическом, что затрудняет процесс менеджмента. Проведена систематизация научных подходов к разработке направлений рационального использования кадров в организации, которые обеспечивают эффективность ее функционирования. Предложены направления организации работы кадровой службы транспортного предприятия в контексте наиболее эффективного использования трудовых ресурсов и повышения результативных технико-экономических показателей работы транспорта.

Ключевые слова: *персонал, система управления, транспортная отрасль, развитие, кадровая служба, качество, предприятие.*

The article discusses the theoretical and methodological foundations of personnel management in the management system of a transport enterprise. It has been proved that in the conditions of increasing competition in the market of transport services, the efficiency of production and economic activities of transport enterprises largely depends on the quality of human resource management. The features of production and economic activities of enterprises of the transport industry in personnel management are identified and investigated. The systematization of scientific approaches to the development of areas of rational use of personnel in the organization, ensuring the effectiveness of its functioning. The rational use of personnel in the organization, which ensures the effectiveness of its functioning, directly depends on the correct allocation of personnel, carried out jointly by management and personnel management. Staff training should be carried out synchronously with the promotion of the employee, that is, it should be planned during the preparation of the reserve for nomination. The formation of a reserve for the nomination of production and managerial staff for transport organizations is associated with an important problem caused by the specifics of the work of transport – the physical and moral depreciation of personnel. The directions of the organization of work of the personnel service of a transport enterprise in the context of the most efficient use of labor resources and increasing the effective technical and economic indicators of the work of transport are proposed. Thus, the process of managing the personnel of a transport enterprise must be constructed in such a way as to achieve the development and implementation of the human potential with the greatest profit, to organize efficiently the work of the personnel services, their interaction with the management of the enterprise, to create highly effective personnel potential taking into account specific features of work, to use the labor resources most effectively. Resources of the industry and seek to improve the effective technical and economic performance of transport. It is advisable to improve the management of the personnel of the transport enterprise to improve the work of each employee so that he optimally builds up and uses his own creative potential, which contributes to the achievement of the objectives of the business entity, and also supports the activities of other employees in this direction.

Key words: *personnel, management system, transport industry, development, personnel service, quality, enterprise.*

Постановка проблеми. В умовах поглиблення світових інтеграційних процесів перед Україною постає завдання збільшення експортного потенціалу та гармонізації структури експорту. Експорт транспортних послуг стає такою ж важливою складовою частиною валового національного продукту, як експорт товарів. У соціально-економічному розвитку нашої країни важливу роль відіграє використання можливостей її транзитного потенціалу, що дає змогу ефективно використовувати резерви провізних можливостей національної транспортної системи, стимулювати її відтворення та вдосконалення.

Необхідність комплексного реформування транспортної галузі, її адаптації до ринкових умов господарювання обумовила потребу реорганізації та вдосконалення системи управління персоналом транспортних підприємств. Тривалість цих процесів та їх успішність сильно залежать від того, наскільки ефективними будуть рішення, що приймаються для досягнення повного обсягу використання наявних та розвитку потенційних конку-

рентних переваг кадрового складу транспортних підприємств. Для ефективного функціонування транспортної галузі в сучасних умовах особливого значення набуває можливість використання соціально-економічного аспекту управління її трудовим потенціалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці управління персоналом присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як М. Армстронг, І. Ансофф, Г. Десслер, В. Гриньова, А. Зут, А. Кібанов, Г. Лич, Г. Назарова, О. Ястремська, А. Ткаченко. Дослідження стратегічних аспектів розвитку працівників здійснено в роботах таких авторів, як В. Верхоглядова, А. Колот, Ю. Лисенко, Ю. Одегов, В. Савченко, В. Співак, А. Топмсон. Стратегічне управління персоналом всебічно розглядали такі науковці та практики, як Л. Батченко, Д. Богиня, О. Грішнова, В. Гончаров, О. Новікова, Г. Осовська, І. Продіус, М. Прокопенко, С. Філіппова, Г. Тарасенко, О. Уманський. Підвищенню якості виробничого процесу на підставі ефективного використання людського фактору присвячені праці П. Борщевського, Г. Вєчканової, В. Гриньової, М. Горєлова, Ю. Краснова, А. Колота, О. Мартякової, І. Маслової, О. Мороза, О. Рудченка, Г. Фтомової. Питання вивчення мотивації персоналу знайшли своє відображення в працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема в роботах Т. Базарова, С. Бєлозерова, О. Виханського, В. Єрьоміна, М. Живко, Є. Ільїна, О. Кузьміна, Н. Любомудрова, П. Мартина, А. Наумова, Ю. Ровенського, Е. Смірнова.

Проте досі не втрачають актуальності питання підвищення ефективності напрямів та методів управління персоналом підприємств транспортної галузі, формування кадрового потенціалу, застосування нових методів мотивації та систем навчання персоналу, розроблення та реалізації стратегії управління персоналом відповідно до сучасних умов інтернаціоналізації економіки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретично-методичних особливостей управління персоналом підприємств транспортної галузі в умовах постійного ускладнення ведення бізнесу та пошук шляхів його вдосконалення в контексті підвищення ефективності економічної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах підвищення конкуренції на ринку транспортних послуг ефективність виробничо-економічної діяльності залізничного, автомобільного, повітряного, морського та річкового транспорту сильно залежить від якості управління людськими ресурсами.

Специфічні умови праці транспорту проявляються в усіх основних аспектах управління персоналом, а саме виробничо-економічному, політичному, адміністративно-правовому, соціальному та психологічному, що ускладнює процес менеджменту. Так, до специфічних особливостей транспорту загального користування належать масштабність його роботи, тісна взаємодія з усіма галузями народного господарства, що має забезпечити ритмічне функціонування та збалансований розвиток економіки країни. Відомо, що головним завданням транспорту є забезпечення постійно зростаючих потреб народного господарства у вантажних та пасажирських перевезеннях. Виконуючи вантажні перевезення, транспорт є складовим елементом матеріального виробництва та відповідає за взаємозв'язок між постачальниками та користувачами готової продукції. Клієнтами транспортних підприємств є майже всі підприємства та організації народного господарства. Робітники транспортних підприємств беруть на себе відповідальність за строки доставки та збереження вантажів, забезпечуючи ефективність виробництва [1–3].

Безперервність технологічного процесу роботи транспорту викликає необхідність використання додаткових резервів технологічних потужностей, отже, трудових ресурсів, високої кваліфікації виробничого персоналу, володіння суміжними професіями, збільшує роль соціального та психологічного аспектів управління персоналом.

Важливою специфічною особливістю транспорту є численність та територіальна розрізненість транспортних підприємств, а також відірваність екіпажу транспортних засобів, які виконують вантажні та пасажирські перевезення, від системи управління транспортним підприємством. Це сприяє виникненню додаткової персональної відповідальності виробничого складу робітників транспорту, ускладнює процеси взаємодії виробничого та управлінського персоналу, підвищує вимоги до достовірності, повноти та своєчасності інформації про виконання транспортного процесу. Особливо це стосується виконання змішаних та міжнародних перевезень, які є функціями різних видів транспорту.

Розроблення ефективних управлінських рішень дає змогу знизити собівартість перевезень та підвищити якість роботи транспорту. Проте зазначені можливості можуть бути реалізовані тільки завдяки ефективній праці виробничого та управлінського персоналу. У зв'язку з цим для транспорту надзвичайно важливими є контроль за ходом виконання прийнятих управлінських рішень та персональна відповідальність робітників транспорту [2; 3].

Різноманіття видів діяльності транспорту та послуг, які надаються клієнтам, тісна взаємодія всіх технологічних процесів, таких як перевезення вантажів та пасажирів, транспортно-експедиційне обслуговування, ремонт рухомого складу, виконання навантажувально-розвантажувальних робіт, складування та зберігання вантажів, висуває специфічні вимоги до кваліфікації кадрів,

поєднання професій, тісної взаємодії та загальної економічної зацікавленості персоналу в кінцевих результатах діяльності.

Специфічною особливістю транспорту є також те, що він є системою підвищеної небезпеки. Часто виникають екстремальні ситуації, які вимагають від працівників оперативного прийняття рішень. Забезпечення безпеки руху в умовах його зростаючої інтенсивності є обов'язковим законом для всіх видів транспорту.

На роботу транспорту впливають природно-кліматичні умови та сезонні фактори. Сезонність перевезень пасажирів та багатьох видів вантажів, наприклад сільськогосподарських, приводить до різкого збільшення обсягу роботи транспорту та «пікових періодів» року й доби, які викликають сезонну та добову нерівномірність. Це особливо впливає на роботу залізничного, повітряного та річкового транспорту та вимагає або залучення додаткового контингенту працівників, або підвищення продуктивності праці. Високий динамізм процесу перевезення та висока швидкість сполучень потребують від управлінського та виробничого персоналу постійного контролю за ситуацією, високої оперативності прийняття рішень. Цим визначається особливо уважне ставлення до стану здоров'я персоналу, психофізіологічних якостей та особистих властивостей працівників транспорту, наприклад персоналу диспетчерських служб транспортних організацій, водіїв міжнародних вантажних та пасажирських перевезень, машиністів потягів дальнього слідування [4–6].

Система управління персоналом транспортної організації включає всі елементи механізму управління персоналом. Проте склад певних функцій кадрового менеджменту вимагає безпосередньої участі працівників у їх реалізації незалежно від конкретних умов. У зв'язку з цим необхідно визначити їх специфіку в умовах роботи транспортного підприємства.

Так, процес планування потреби в кадрах є початковим процесом кадрового планування та засновується на даних про наявні та заплановані робочі місця, плані виконання виробничої програми, штатному розкладі.

Система управління персоналом транспортного підприємства – це система, в якій реалізуються функції управління у зв'язку з підсистемою лінійного керівництва, а також низкою функціональних підсистем, які спеціалізуються на виконанні однорідних функцій. Представимо рекомендовану систему управління персоналом у табл. 1.

Таблиця 1

Система управління персоналом транспортного підприємства

Підсистема	Функції
1	2
Планування та маркетинг персоналу	– розроблення кадрової політики та стратегії управління персоналом; – аналіз кадрового потенціалу; – аналіз ринку праці; – організація кадрового планування; – планування та прогнозування потреби в персоналі; – організація реклами, підтримання взаємозв'язку із зовнішніми джерелами, які забезпечують організацію кадрами.
Управління найняттям та облік персоналу	– організацію найняття персоналу; – організація співбесіди, оцінювання, відбору та прийому персоналу; – облік персоналу; – переміщення, заохочення та звільнення персоналу; – професійна орієнтація та організація раціонального використання персоналу; – управління зайнятістю; – документаційне забезпечення системи управління персоналом.
Управління трудовими відносинами	– аналізування та регулювання групових та особистих відносин; – аналізування та регулювання відносин керівництва; – управління виробничими конфліктами та стресами; – соціально-психологічне діагностування; – дотримання етичних норм взаємовідносин; – управління взаємодією з профспілками.
Забезпечення умов праці	– дотримання вимог психофізіології та ергономіки праці; – дотримання вимог технічної естетики, охорони праці та довкілля.
Управління розвитком персоналу	– навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації; – адаптація нових працівників; – оцінювання кандидатів на вакантну посаду; – поточне періодичне оцінювання кадрів; – організація раціоналізаторської та винахідної діяльності; – реалізація ділової кар'єри та професійного підвищення; – організація роботи з кадровим резервом.

1	2
Управління мотивацією та стимулюванням праці	– управління мотивацією та стимулюванням трудової поведінки; – нормування й тарифікація трудового процесу; – розроблення системи оплати праці; – розроблення форм участі персоналу в частці прибутку та капіталу; – розроблення форми морального стимулювання персоналу.
Управління соціальним розвитком	– організація харчування; – управління житлово-побутовим обслуговуванням; – розвиток культури та фізичного виховання; – забезпечення охорони здоров'я та відпочинку; – управління соціальними конфліктами та стресами; – організація соціального страхування.
Розвиток організаційної структури управління	– аналіз оргструктури управління; – проектування нової оргструктури управління; – розроблення штатного розкладу; – розроблення та реалізація рекомендацій з розвитку стилю та методів керівництва.
Правова підсистема	– вирішення правових питань трудових відносин; – узгодження розпорядчих документів щодо управління персоналом; – вирішення правових питань господарської діяльності; – проведення консультацій з юридичних питань.
Інформаційне забезпечення системи управління персоналом	– ведення обліку та статистики персоналу; – інформаційне та технічне забезпечення системи управління персоналом; – забезпечення персоналу науково-технічною інформацією.

Потрібно зазначити, що не завжди необхідність у кадрах перевищує фактичну кількість працівників. Можуть мати місце як нехватка, так і надлишок персоналу різних категорій. Наприклад, у зв'язку із заміною ручної праці механізованою на транспортних підприємствах скорочується кількість вантажників, докерів та інших категорій малокваліфікованого виробничого персоналу, відповідно, необхідно його скорочення або перекваліфікація. Поєднання професій, викликане специфічними умовами праці та відірваністю виробничого персоналу транспортного підприємства від головного підприємства, також передбачає скорочення виробничих робочих.

Таким чином, використання наукової організації праці, застосування автоматизованих систем оброблення інформації пов'язані з вивільненням працівників апарату управління. З іншого боку, сезонний характер роботи транспорту, нерівномірність виконання перевезень протягом року потребують збільшення кількості персоналу в квартал найбільшого попиту за рахунок притягнення додаткових працівників. Під час здійснення розрахунків кількісного складу працівників організації на поточний період необхідно враховувати заплановане зменшення персоналу. Під час відбору кадрів потрібно враховувати не тільки професійні якості кандидата на посаду, але й його фізичні та особисті характеристики, що особливо важливо для персоналу транспортних підприємств у зв'язку зі специфікою роботи транспорту.

Склад трудової діяльності будь-якого працівника визначають дві складові, а саме постійна та змінна, які пов'язані з конкретними умовами чи ситуацією. Постійна складова характеризується звичайними умовами праці та виконанням звичайних функціональних обов'язків. Ця діяльність не вимагає від працівника прояву неординарних якостей його особистості та характеризує його у звичайних умовах праці. Змінна складова пов'язана, як правило, з екстремальними умовами виробничо-економічної діяльності, коли працівнику в дуже короткий час потрібно прийняти досить відповідальні та важливі рішення. При цьому розкриваються такі якості характеру та психологічні особливості особистості, які не можуть проявитися у звичайних умовах [6–8].

Виробничий та управлінський персонал транспортного підприємства з огляду на специфіку транспортної галузі часто може перебувати в екстремальних умовах, що потребують прийняття швидких рішень, від яких залежать життя й безпека людей. У зв'язку з цим саме під час відбору кадрів для транспортного підприємства необхідно якомога точніше визначити відповідність працівника, якого наймають, його посаді та функціональним обов'язкам. Професійне та економічне навчання в системі підготовки підвищення кваліфікації та перепідготовки виробничих та управлінських кадрів повинне мати безперервний характер та проводитися протягом усієї трудової діяльності працівників згідно з вимогами науково-технічного прогресу, формування високого професіоналізму, сучасного економічного мислення, вміння працювати в умовах ринкової економіки. Направлення на навчання має відбуватися на основі професійного відбору з урахуванням схильностей та психофізіологічних властивостей особистості, яка направляється на навчання, що особливо важливо для працівників транспорту (перепідготовка, навчання суміжним професіям, підвищення кваліфікації).

Слід зауважити, що, окрім професійної підготовки, навчання виробничого та управлін-

ського персоналу транспортних підприємств має включати психологічну підготовку кадрів, яка би враховувала специфічні умови роботи на транспорті. Вплив на персонал шкідливих факторів, пов'язаних з виконанням транспортного процесу, може викликати сильний дестабілізуючий ефект, який впливає на виробничу діяльність та психічний стан людини. Реальна загроза аварійної ситуації може викликати неадекватність реакції водія, машиніста, пілота, диспетчера та блокувати здатність правильно оцінити загрозливу ситуацію, тому ступінь психологічної підготовки персоналу має дуже велике значення.

Раціональне використання кадрів в організації, яке забезпечує ефективність її функціонування, безпосередньо залежить від правильної розстановки кадрів, яку проводять спільно керівництво та служба управління персоналом. Посадова підготовка кадрів має виконуватися синхронно з просуванням працівника, тобто плануватися під час підготовки резерву на висунення. Формування резерву на висунення виробничого та управлінського персоналу для транспортних організацій пов'язане з важливою проблемою, яка викликана специфікою роботи транспорту, а саме фізичним та моральним зношенням кадрів.

Зазначені фактори необхідно враховувати під час формування екіпажу транспортних засобів, розстановки виробничих та управлінських кадрів по робочих місцях, прийняття управлінських рішень, які визначають ефективність та безпеку виконання процесу вантажних та пасажирських перевезень.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, процес управління персоналом транспортного підприємства необхідно побудувати таким чином, щоби досягти розвитку та реалізації кадрового потенціалу з найбільшим прибутком, раціонально організувати роботу кадрових служб, їх взаємодію з керівництвом підприємства, створити високоефективний кадровий потенціал з урахуванням специфічних особливостей роботи, найбільш ефективно використовувати трудові ресурси галузі та прагнути до підвищення результативних техніко-економічних показників роботи транспорту. Зазначені вдосконалення управління персоналом транспортного підприємства доцільно побудувати на покращенні роботи кожного співробітника, щоби він оптимальним чином нарощував та використовував власний творчий потенціал, що сприяє досягненню цілей суб'єкта господарювання, а також підтримує діяльність інших працівників в цьому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Грузіна І. Проблеми розвитку персоналу в системі стратегічного управління підприємством : монографія. Харків: вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2014. 252 с.
2. Бузько І. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах сучасного розвитку ринку праці : монографія. Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. 304 с.
3. Продіус О. Мотивація трудової діяльності персоналу промислових підприємств в умовах глобалізації економіки. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки*. 2009. Вип. 22. С. 114–118.
4. Мокіна Ю. Проблеми стратегічного менеджменту великого та середнього бізнесу в Україні. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2013. № 3. С. 22–27.
5. Щербак В. Інноваційні аспекти управління трудового потенціалу : монографія. Харків : вид. ХНЕУ, 2009. 320 с.
6. Балабанова Л. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах ринкової економіки : монографія. Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. 238 с.
7. Продіус О. Формування та управління командою проекту. *Вісник Одеського національного університету*. 2016. Т. 21. Вип. 10 (52). С. 51–55.
8. Мікловда В. Ефективність стратегічного управління підприємствами: сучасні проблеми та перспективи їх вирішення : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2013. 218 с.

REFERENCES:

1. Hruzina I. (2014) Problemy rozvytku personalu v systemi stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvom [Problems of personnel development in the system of strategic enterprise management]: monohrafiia. Kh. : Vyd. KhNEU im. S. Kuznetsia, pp. 252 (in Ukrainian).
2. Buzko I. (2009) Stratehichne upravlinnia personalom pidpryiemstva v umovakh suchasnoho rozvytku rynku pratsi [Strategic personnel management of the company in the conditions of modern labor market development]: monohrafiia. Luhansk : vyd-vo SNU im. V. Dalia. pp. 304 (in Ukrainian).
3. Prodius O. (2009) Motivation of labor activity of personnel of industrial enterprises in conditions of globalization of economy [Formation and management of the project team]. *Collection of scientific papers of Cherkasy state technological University. Series: Economic science*, vol. 22, pp. 114–118.
4. Mokina Yu. (2013) Problemy stratehichnoho menedzhmentu velykoho ta serednoho biznesu v Ukraini [Problems of strategic Management of large and medium Business in Ukraine]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, vol. 3, pp. 22–27.
5. Shcherbak V. (2009) Innovatsiini aspekty upravlinnia trudovoho potentsialu [Innovative aspects of labor potential management]. Monohrafiia. Kharkiv : vyd. KhNEU, 2009. pp. 320 (in Ukrainian).
6. Balabanova L. (2010) Stratehichne upravlinnia personalom pidpryiemstva v umovakh rynkovoi ekonomiky: monohrafiia [Strategic personnel management in a market economy] . Donetsk : DonNUET, 2010. pp. 238 (in Ukrainian).
7. Prodius O. (2016) Formuvannia ta upravlinnia komandoiu proektu [Formation and management of the project team]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu*, vol 21. no. 10 (52). pp. 51–55.
8. Miklovda V. (2013) Efektyvnist stratehichnoho upravlinnia pidpryiemstvamy: suchasni problemy ta perspektyvy yikh vyrishennia [Efficiency of strategic management of enterprises: current problems and perspectives of their solution] : monohrafiia. Poltava : PUET, pp. 218 (in Ukrainian).

СТРАТЕГІЯ НАРОЩУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

UKRAINIAN FORESTRY BUILDING STRATEGY OF INCREASE OF POTENTIAL OF UKRAINIAN FORESTRY

УДК 330.341:630.2

Свірідова С.С.
к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств
Одеський національний політехнічний університет
Бондаренко А.А.
магістр
Одеський національний політехнічний університет
Кобальчинська Є.О.
старший викладач
Одеський національний політехнічний університет

Sviridova Svitlana
Odessa National Polytechnic University
Bondarenko Arina
Odessa National Polytechnic University
Kobalchynska Yevgeniya
Odessa National Polytechnic University

Стаття висвітлює питання нарощування потенціалу лісового господарства України. Розглянуто сучасний стан лісів, економічної ефективності використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Визначено, що Україна належить до бідних на ліс регіонів. Потенціал лісових ресурсів України складається з лісів, площа яких становить 14,3% території (9,2 млн. га). Ліси України можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Більшість лісів перебуває у державній власності. Значна частина них пошкоджена. Стратегія Європейського Союзу щодо лісів та пов'язаного з ними сектору ухвалена ще у 2013 році, але багатоцільові показники встановлені для періоду до 2020 року. Стратегія встановлює три основних принципи розвитку лісового сектору Євросоюзу. На базі цього для досягнення стратегічних цілей нарощування потенціалу галузі країни з урахуванням принципів ЄС запропоновано розширити сегмент деревообробки, що дасть можливість збільшити потенціал лісового господарства.

Ключові слова: *стратегія, потенціал, нарощування, лісове господарство, принципи, сегмент деревообробки.*

Статья освещает вопросы наращивания потенциала лесного хозяйства Украины. Рассмотрено современное состояние лесов, экономической эффективности использования и восстановления природно-ресурсного потенциала. Определено, что Украина принадлежит к бедным лесным регионам. Потенциал лесных ресурсов Украины состоит из лесов, площадь которых составляет 14,3% территории (9,2 млн. га). Леса Украины могут пребывать в государственной, коммунальной и частной собственности. Большинство пребывает в государственной собственности. Значительная часть их повреждена. Стратегия Европейского Союза по лесам и связанного с ними сектора одобрена еще в 2013 году, но многоцелевые показатели установлены для периода до 2020 года. Стратегия устанавливает три основных принципа развития лесного сектора Евросоюза. На базе этого для достижения стратегических целей наращивания потенциала отрасли страны с учетом принципов ЕС предложено расширить сегмент деревообработки, что даст возможность увеличить потенциал лесного хозяйства.

Ключевые слова: *стратегия, потенциал, наращивание, лесное хозяйство, принципы, сегмент деревообработки.*

The article illuminates questions of increased potential of forestry of Ukraine. If reviewed the modern state of the forests. There is considered economic efficiency of the use and recreation of naturally resources potential. It is determined that Ukraine belongs to the poor forest regions. Ukrainian forest is an important component the environmental system of Ukraine. Now forestry is in bad condition. It all made to happen artificially to get fast profit not long-term interests of the country. It was necessary to draw attention society on bad processes for country. Therefore, a modern strategy is required to increase future potential. The area of the forests consists 14.3% territories of Ukraine/ Average forest cover makes up 14.2% of the Ukrainian territories. Average wooden increase is 3.95 m^3/hectare. Average stock of planting reaches to 164 m^3/hectare. But proportion of potential of forest resources constitutes 4.2% in nature integral of potential. Ukrainian forests are public, command and private property. Private property of forests is 0.2% of total area forestry resources considerable part of forestry recourses in demanded. Strategies of increase have to provide as conceptual development of industry. New forestry strategy of European Union determines multipurpose indicators until 2020. Strategy sets three basic principles of development of forestry sector of European Union. Basic principles are persistent and multipurpose management of forestry, balanced using forest recourses, protect forests. Strategies determine resource efficiency of forestry, optimization of contribution of forests and forest sector in development of rural areas economic growth and job creation. Global responsibilities for the forest stimulate the balanced production and consumption of forest products. There is suggested to increase of wood working segment it will help to increase potential of forestry that base of principles of EU. This business is built on the beat world business practices, applying outsourcing and financing on stock market and investment from abroad. Woodworking business should to agree bond-terms interests and strategic aims, issue a request for state forest policy.

Key words: *potential, development, forestry, rational use, conception of forest policy.*

Постановка проблеми. Лісогосподарство – це та галузь, завдяки якій відкривається можливість зробити ривок до несировинних секторів економіки, але замість цього пропонується «стратегія знищення».

Український ліс є важливим компонентом екологічної системи України, але сьогодні ця галузь перебуває в поганому стані, який створено штучно, бо пріоритетом виявилися швидкі прибутки, а не довгострокові інтереси країни. Влада не звертає увагу на проблеми, які озвучують спеціалісти галузі, деревообробники, бізнесмени. Сьогодні ця галузь майже зруйнована, а самі ліси вирубаються та продаються, приносячи прибутки у власну кишеню, а не в державну. У такій ситуації необхідно максимально привернути суспільну увагу до цих ганебних процесів, тому потрібна сучасна стратегія подальшого нарощування потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам цієї проблеми присвячено наукові дослідження Ф.Д. Заставного, О.В. Заставецької, М.Г. Ігнатенка, І.П. Ковальчука, О.М. Маринича, М.М. Паламарчука, В.М. Пащенка, В.П. Руденка, П.О. Сухого, П.Г. Шищенка, О.І. Шаблія, Т.Є. Яснюк. Однак багато питань цієї сфери залишаються недостатньо вивченими, зокрема питання напрямів подальшого нарощування потенціалу галузі.

Постановка завдання. Пріоритетним напрямом у сфері використання, захисту та відтворення лісових ресурсів, які забезпечать сталий іннова-

ційний розвиток лісового господарства, став вибір інструментів та методів реалізації стратегії щодо нарощування потенціалу лісового господарства Україні. Це, безумовно, пов'язано з державною інвентаризацією лісів та лісопатологічного моніторингу; довгостроковим прогнозуванням динаміки лісів та аналізуванням його причин; обґрунтуванням допустимих розмірів сталого користування лісами, розрахунків потреб в інвестиціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наша країна належить до бідних на ліс районів. Середня лісистість становить лише 14,2%. Хоча ліси відрізняються порівняно високою продуктивністю, середній приріст деревини в них досягає 3,95 м^3/га (утричі вище за показник по СНД), а середній запас насаджень, незважаючи на їхній невеликий середній вік (44 роки), також є досить високим (164 м^3/га), все ж таки питома вага потенціалу лісових ресурсів в інтегральному природному потенціалу складає лише 4,2% [1].

Для оцінювання природних умов та ресурсів держави як одного з факторів економічного розвитку вводиться поняття «природно-ресурсний потенціал». Однак загальновизнаного визначення цього поняття нині немає. Виділимо найпоширеніше визначення поняття «природно-ресурсний потенціал» (ПРП).

ПРП території – це сукупна продуктивність природних ресурсів, засобів виробництва та предметів споживання, виражена в їхній споживчій вартості.

Потенціал лісових ресурсів України складається з лісів, площа яких становить 14,3% території (9,2 млн. га). Ліси переважно є санаторно-оздоровчими, протиерозійними, природоохоронними й лише частково сировинними [2].

Природно-ресурсний потенціал лісових ресурсів розраховується за оптовими цінами 1 м^2 деревини, помноженими на її середньорічний приріст (з урахуванням регіональних відмінностей якості) [3].

У лісовому комплексі України існує низка невирішених проблем, які гальмують економічну ефективність наявних виробництв та інвестиційну привабливість українського лісового комплексу для потенціальних інвесторів. Це високі тарифи на електроенергію та залізничні перевезення; складні процедури й висока плата за підключення до енергетичних комунікацій; нерозвинута інфраструктура для створення та реалізації інвестиційних проектів і лісокористування тощо.

До сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України належать бюджетні установи, природно-заповідний фонд, державні лісогосподарські підприємства (ДЛГ становить 285 суб'єктів господарювання), які разом складають 7,6 млн. га лісових угідь. З них 6,8 млн. га після згаданих змін у законодавстві стали об'єктами додаткового оподаткування у вигляді податку на лісові землі [3].

Лісистість у різних природних зонах (рис. 1) має значні відмінності та не досягає оптимального рівня, за якого найефективніше використовуються

Таблиця 1

Потенціал лісових ресурсів України

№	Показник	Одиниця виміру	Величина
1	Вкриті лісовою рослинністю землі	млн. га	9,5
2	Лісистість: – фактична; – оптимальна	%	15,7; 20,0
3	Загальний запас деревини в лісах	млрд. м^3	1,8
4	Загальна фітомаса лісів	млрд. т	1,2
5	Загальний середній приріст деревини, зокрема з 1 га лісу	млн. м^3/рік; м^3/га	35,0; 3,8
6	Загальний обсяг вуглецю, що депонується лісами, зокрема щорічний обсяг депонування СО2	млн. т; млн. т/рік	62,0; 67,6
7	Щорічний обсяг O_2, що виділяється лісами, зокрема з одного га	млн. т/рік; т/рік	52,1; 5,5
8	Збільшення опадів внаслідок впливу лісу	%	3,2–25,0
9	Зменшення поверхневого стоку на вкритих лісовою рослинністю землях	%	50–85
10	Зменшення сумарного річкового стоку за досягнення оптимальної лісистості водозборів	%	до 35,0
11	Збільшення підґрунтового стоку за досягнення оптимальної лісистості водозборів	%	30,0–40,0
12	Зменшення забруднення ґрунтів лісових смуг хімічними сполуками	%	10,0–80,0
13	Приріст урожаю сільськогосподарських культур внаслідок меліоративного впливу лісових смуг	%	5,4–36,3

Джерело: сформовано на основі [2]

земельні ресурси, формується екологічно стабільне середовище, найповніше виявляється весь комплекс корисних властивостей лісу.

Рис. 1. Лісистість у різних природних зонах

Джерело: сформовано на основі [4]

Відповідно до Земельного та Лісового кодексів ліси України можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Більшість лісів перебуває у державній власності. В процесі розмежування земель до комунальної власності віднесено близько 1,3 млн. га (13%) земельних ділянок лісогосподарського призначення, що перебувають у постійному користуванні комунальних підприємств, підпорядкованих органам місцевого самоврядування. Частка лісів приватної власності становить менше 0,2% загальної площі лісових земель.

Близько 0,8 млн. га лісових земель державної власності не надані в користування та віднесені до земель запасу.

В Україні історично сформована ситуація із закріпленням державних лісів за численними постійними лісокористувачами (для ведення лісового господарства ліси надані в постійне користування підприємствам, установам та організаціям кількох десятків міністерств і відомств).

За відомчим підпорядкуванням найбільша площа лісових земель (близько 73%) перебуває в користуванні лісогосподарських підприємств Держлісагентства (рис. 2).

Рис. 2. Загальний лісовий фонд України

Джерело: сформовано на основі [4]

Державне агентство лісових ресурсів України, у підпорядкуванні якого перебуває 73% лісів країни, є центральним органом виконавчої влади у галузі лісового та мисливського господарства.

Загальний обсяг заготівлі ліквідної деревини від усіх рубок становить 19,6 млн. куб. м. Деревина від рубок головного користування у загальному обсязі заготівель становить близько 43%.

Потенціальні запаси й можливості українських лісів великі та, на думку спеціалістів і міжнародних експертів, повністю не використовуються. Використання щорічного приросту перебуває в межах 60%, а в країнах Європи цей показник становить 70–80%. В Україні протягом року вирубується лише 0,9% запасу, тоді як у Швейцарії щорічний обсяг рубок становить 1,9% запасу, Чехії – 2,4%, Фінляндії – 2,8%, Великобританії та Бельгії – 3 й 3,1% (рис. 3).

Через збільшення площі стиглих та перестійних насаджень у лісах України найближчим часом об'єктивним є збільшення норми заготівлі деревини.

Щорічно вжиття заходів з формування та оздоровлення лісів (рубки догляду, санітарні, лісовідновні, реконструктивні тощо) відбувається на площі до 350 тис. га, зокрема, лісівничий догляд за молодняками здійснюється на площі до 50 тис. га.

Рис. 3. Використання річного приросту деревини

Джерело: сформовано на основі [5]

В Україні під впливом ерозії перебуває близько 15 млн. га земель, а щорічний приріст еродованих земель перевищує 80 тис. га. Задля зменшення впливу ерозійних процесів на сільськогосподарські угіддя та підвищення родючості ґрунтів здійснюється розширене відтворення лісів за рахунок залучення нових земель.

Для досягнення оптимальної лісистості України (20%) необхідно створити понад 2 млн. га нових лісів. Це потенційно можливо за рахунок земель, виведених із сільськогосподарського обігу, яких, за даними УААН, в Україні налічується близько 8 млн. га.

Питання нарощування потенціалу лісистості держави включено до пріоритетних напрямів

розвитку лісогосподарської галузі. В Україні кожний другий гектар лісу створений штучно. На не придатних для сільськогосподарського використання землях за піввіковий період створено понад 1,4 млн. га протиерозійних насаджень, з яких 150 тис. га розташовані вздовж берегів малих річок і водойм, посаджені 440 тис. га полезахисних лісових смуг, під захистом яких перебуває понад 13 млн. га орних земель.

Залісення зрубів та збільшення площі лісів проводяться шляхом лісовідновлення та лісорозведення. За останні п'ять років щорічний середній обсяг відтворення лісів становить 53,4 тис. га (рис. 4).

Рис. 4. Щорічний середній обсяг відтворення лісів

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

Експерти лісової галузі підрахували суму збитків після введення чергового «експерименту» влади над українським лісом. За ставки земельного податку в 0,1% збитковими залишаться всі ДЛГ Півдня й Сходу держави (57 суб'єктів господарювання), а також 34 суб'єкти інших регіонів.

Ставка в 1% принесе збитки ще 244 підприємствам. За ставки від 3% до 5% лісова галузь України припинить господарську діяльність. Становище не врятує навіть збільшення ціни на лісопродукцію удвічі, адже тоді вона стане нікому не потрібною. Більшість деревообробних підприємств буде зупинена [6].

Для забезпечення відповідних умов нарощування потенціалу та процесу відновлення лісових ресурсів необхідно мати стратегію, яка визначить чіткі напрями розвитку галузі та інструменти реалізації стратегічних завдань. До основних документів, що визначають стратегію розвитку лісового господарства України, належать Концепція реформування і розвитку лісового господарства (2006 рік) і Державна програма «Ліси України» (2009 рік).

В Україні фактично відсутня система державного стратегічного планування розвитку лісового сектору. Наявні концепції та програми мають відомчий характер і фактично не реалізуються.

Стратегія повинна служити концептуальною основою для розвитку галузі, а не розраховувати лише на державну допомогу у стратегічних питаннях.

Основними стратегічними завданнями є лісове планування, відновлювання лісовпорядкування, лісова статистика, лісова наука й освіта, проектні роботи. Слід долати кадрову й моральну деградацію. Потрібні нова економічна політика, ідеологія творення.

Питання розвитку лісів та лісового господарства перебувають у фокусі уваги також європейського співтовариства. У вересні 2013 року Єврокомісія прийняла Повідомлення щодо нової Лісової Стратегії ЄС стосовно лісів та лісового сектору у супроводі Робочого Документа по Лісовій Стратегії та Перспективного Плану для Лісової Промисловості ЄС [7].

Термін дії нової Стратегії в явному вигляді необмежений, але багатоцільові показники встановлені для періоду до 2020 року. Стратегія встановлює три основних принципи розвитку лісового сектору Євросоюзу:

– стійке й багатоцільове управління лісами, збалансоване користування різними ресурсами та послугами лісу, забезпечення охорони лісів;

– ресурсна ефективність, оптимізація вкладу лісів та лісового сектору в розвиток сільських територій, економічне зростання й створення робочих місць;

– глобальна відповідальність за ліси, стимулювання збалансованого виробництва й споживання лісової продукції [7].

Одним з інструментів реалізації стратегії нарощування потенціалу галузі, на наш погляд, може бути збільшення сегменту деревообробки.

Лісовий комплекс належить до галузі, на яку не впливають економічні кризи. Усупереч загальному падінню інвестицій за «воєнний» період (2014–2017 роки), статистика дає найбільшу динаміку їх зростання щодо деревообробки та суміжних сегментів (утричі) [8].

На це вплинув не лише мораторій, але й значне знецінення гривні, яке з огляду на чималу частку українських матеріалів та комплектуючих у собівартості кінцевої продукції галузі підвищило її цінову конкурентоспроможність.

Сьогодні в сегменті деревообробки багато компаній мають чудові проекти, які вкрай потрібні державі. Деревообробна промисловість в атмосфері відсутності привабливого інвестиційного клімату, падіння ВВП, бюджетної кризи та високих фіскальних навантажень досить міцна. Цей бізнес будується на основі найкращих світових ділових практик із застосуванням аутсорсингу, фінансування на фондових ринках та інвестицій за кордоном. Однак питання стосується доступності лісосировини.

Отже, для реалізації стратегії розвитку та нарощування потенціалу лісової галузі перш за все слід розглядати питання галузевого бізнес-співтовариства, готовності приватних галузевих компаній та держави брати участь у її формуванні. Щоби домогтися від неї послідовної галузевої політики, саме деревообробний бізнес повинен між собою погодити довгострокові інтереси та стратегічні цілі, сформувати запит на державну лісову політику.

Висновки з проведеного дослідження. Питання розвитку лісів та лісового господарства перебувають у фокусі уваги також європейського співтовариства. Нова стратегія Європейського Союзу щодо лісів та пов'язаного з ними сектору ухвалена у 2013 році.

Стратегія встановлює такі три основних принципи розвитку лісового сектору Євросоюзу, як стійке й багатоцільове управління лісами, збалансоване користування різними ресурсами та послугами лісу, забезпечення охорони лісів; ресурсна ефективність, оптимізація вкладу лісів та лісового сектору в розвиток сільських територій, економічне зростання та створення робочих місць; глобальна відповідальність за ліси, стимулювання збалансованого виробництва та споживання лісової продукції.

Одним з інструментів реалізації стратегії нарощування потенціалу галузі, на наш погляд, може бути збільшення сегменту деревообробки.

Лісовий комплекс належить до галузі, на яку не впливають економічні кризи. Усупереч загальному падінню інвестицій за «воєнний» період (2014–2017 роки), статистика дає найбільшу динаміку їх зростання щодо деревообробки та суміжних сегментів (утричі). Цей бізнес будується на основі найкращих світових ділових практик із застосуванням аутсорсингу, фінансування на фондових ринках та інвестицій за кордоном. Саме деревообробний бізнес повинен між собою погодити довгострокові інтереси та стратегічні цілі, сформувати запит на державну лісову політику, яка буде спрямована на збільшення потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державне агентство лісових ресурсів. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk (дата звернення: 29.05.2019).

2. Ткач В.П. Лісові ресурси України. URL: www.kdu.edu.ua/conf_gzk/forest_resurs_of_ukraine.ppt.16 (дата звернення: 30.05.2019).

3. Голуб О.А. Напрями підвищення ефективності управління лісокористуванням. *Економіка природокористування і охорони довкілля* : збірник наукових праць ДУ ІЕПСР НАН України. 2013. С. 83–89.

4. Свірідова С.С., Бондаренко А.А. Потенціал розвитку лісового господарства України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. №5/1. С. 21–24.

5. A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2013:0659:FIN (дата звернення: 30.05.2019).

6. Довідник Лісового фонду України за матеріалами державного обліку лісів станом на 1 січня 2014 року / Державне агентство лісових ресурсів України. Українське державне проектно-виробниче об'єднання. 2015. 130 с.

7. Стратегія реформування лісового сектору: рекомендації програми ФЛЕГ : веб-сайт. URL: http://www.lesovod.org.ua/node/22984 (дата звернення: 25.05.2019).

8. Комплексна економічна оцінка природних ресурсів : монографія / за заг. ред. М.А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. 264 с.

REFERENCES:

1. Derzhavne agenstvo lisovyh resursiv [State forestry agency]. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk (accessed: 29 May 2019).

2. Tkach V.P. Lisovi resursy Ukrajinu. [Forestry resources of Ukraine]. URL: www.kdu.edu.ua/conf_gzk/forest_resurs_of_ukraine.ppt.16 (accessed: 30 May 2019).

3. Golub O.A. (2013) Naprymki pidvyshennya efectyvnosty upravlinnya lisokorystuvannyam. [The ways to increase efficiency forest management]. Economica pryrodokorystuvannya i okhorony dovkillya: (zb. nauk. pr.). DU IEPSR NAN Ukraine, Kyiv, pp. 83–89.

4. Sviridova S.S., Bondarenko A.A. (2017) Potencial rozvytku lisovogo gospodarstva Ukrajiny. [Potential of development of Ukrainian forestry]. Economica. Finansy. Pravo, vol. 5, no. 1, pp. 21–24.

5. A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector (2013). URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2013:0659:FIN (accessed: 3 May 2019).

6. Dovidnyk lisovogo fondu Ukrajiny. [Handbook forestry fund of Ukraine] (2015) Materialy derzhavnogo obliku lisiv stanom na 01.01.2014 roku Irpin : Derzhavne agenstvo lisovyh resursiv Ukrajiny. Ukrajinske derzhavne proetnovyrobnyche ob'jednannya.

7. Strategija reformuvannja lisovogo sektoru: rekomendaciji program FLEG. URL: http://www.lesovod.org.ua/node/22984 (accessed: 25 May 2019).

8. Khvesika M.A. (ed.) (2013) Kompleksnya economvichna otsinka pryrodnykh resursiv [Economic integrated assessment natural resources]. Kyiv : DU IEPSR NAN Ukraine.

ВИКОРИСТАННЯ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ У ПРОГНОЗУВАННІ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ПІДПРИЄМСТВА

USE OF NEURAL NETWORKS IN PROGNOSIS OF MACROECONOMIC INDICATORS OF THE ENTERPRISE

УДК 658.5

Синиціна Ю.П.
к.т.н., доцент кафедри менеджменту
Національна металургійна академія України
Каут О.В.
к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Національна металургійна академія України
Бушуєв К.М.
аспірант
Національна металургійна академія України

Synytsina Yuliia
National Metallurgical Academy of Ukraine
Kaut Olga
National Metallurgical Academy of Ukraine
Bushuiev Kyrylo
National Metallurgical Academy of Ukraine

У статті досліджено використання нейронних мереж в аналізі макроекономічних показників підприємства, сформульовано макроекономічну модель аналізу, її зміст, етапи реалізації та впровадження. Узагальнено класифікацію елементів макроекономічної моделі. Виділено етапи підготовки та прийняття управлінських рішень у процесі розвитку підприємства, визначено місце нейронних мереж в макроекономічній моделі аналізу показників підприємства. Розроблено програмний продукт на основі нейромереж за статистичними даними, який дає змогу прогнозувати макроекономічні показники не тільки України, але й інших країн під час виходу підприємств на ці зовнішні ринки. Описано програмний інтерфейс. Наведено параметри налаштування алгоритмів навчання та нейромережі загалом. Визначено структуру нейромережі. Проведено, проаналізовано тестові запуски. Визначено, що найкращі прогнозні властивості щодо побудованої математичної моделі макроекономіки України демонструє генетичний алгоритм під час використання радіально-базисних функцій.

Ключові слова: *прогнозування, нейронна мережа, макроекономічні показники, економетрична модель, статистика.*

В статье исследовано использования нейронных сетей в анализе макроэкономических показателей предприятия, сформулированы макроэкономическая модель анализа, ее содержание, этапы реализации и внедрения. Обобщена классификация элементов макроэкономической модели. Выделены этапы подготовки и принятия управленческих решений в процессе развития предприятия, определено место нейронных сетей в макроэкономической модели анализа показателей предприятия. Разработан программный продукт на основе нейронных сетей по статистическим данным, позволяющий прогнозировать макроэкономические показатели не только Украины, но и других стран при выходе предприятий на эти внешние рынки. Описан программный интерфейс. Приведены параметры настройки алгоритмов обучения и нейросети в целом. Определена структура нейросети. Проведены, проанализированы тестовые запуски. Определено, что самые лучшие прогнозные свойства касательно построенной математической модели макроэкономики Украины демонстрирует генетический алгоритм при использовании радиально-базисных функций.

Ключевые слова: *прогнозирование, нейронная сеть, макроэкономические показатели, эконометрическая модель, статистика.*

The article analyzes the use of neural networks in the analysis of macroeconomic indicators of an enterprise and formulates the macroeconomic model of analysis, its content, stages of implementation and implementation. The stages of preparation and acceptance of management decisions in the process of enterprise development are determined and the place of neural networks in the macroeconomic model of enterprise indicators analysis is determined. A software product, based on neural networks based on statistical data, has been developed, which allows forecasting macroeconomic indicators of not only Ukraine but also other countries when the company enters these external markets. The software interface is described. The parameters of the training algorithms and the neural network as a whole are given. It is determined that the best predictive properties for a mathematical model of macroeconomics of Ukraine, which is constructed, demonstrate a genetic algorithm using radial-base functions. For prediction of systems based on NNs, the best quality is shown by a heterogeneous network consisting of hidden layers with a nonlinear activation function of the neuronal elements and the output or linear neuron. The disadvantage of most of the considered nonlinear activation functions is that the range of their initial values is limited by the segment [0.1] or [-1.1]. This leads to the need to scale the data, if they do not belong to the above range of values. In the paper, we propose to use a logarithmic activation function for solving prediction problems, which allows obtaining a forecast much more accurately than using a sigmoid function. The architecture of the National Assembly plays an important role for the network's learning efficiency. We used a three-layer perceptron that allows us to approximate any function with arbitrarily given accuracy. Accuracy is determined by the number of neurons in the hidden layer, but with too much dimension of the hidden layer may occur a phenomenon called redistribution of the network. To eliminate this disadvantage it is necessary that the number of neurons in the intermediate layer is significantly less than the number of training images. On the other hand, with a very small dimension of a hidden layer, you can get into an undesirable local minimum.

Key words: *forecasting, neural network, macroeconomic indicators, econometric model, statistics.*

Постановка проблеми. Ефективне управління підприємством базується на основі науково обґрунтованих комплексних соціально-економічних прогнозів. Успішна побудова подібних прогнозів спирається на економічну статистику та різні математичні методи, перш за все на методи математичної статистики та нейромережеві методи. Останніми роками економетричне моделювання все активніше використовується в Україні для аналізування та прогнозування як окремих макроекономічних показників, так і груп взаємопов'язаних показників у зовнішньоекономічній діяльності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження використання нейронних мереж займалися вітчизняні та іноземні вчені, зокрема С. Хайкін, О.Г. Руденко, Є.В. Бодянський, С.М. Осовський. Нейронні мережі – це досить гнучкий продукт, що надає розробникам велику кількість можливостей для досягнення конкретних цілей. Проблеми побудови МІС підприємства висвітлені в роботах таких науковців, як О.М. Фроленко [1], Я.Г. Панухник [2], О.В. Сохацька [3], але вдосконалення МІС саме із застосуванням СППР на основі нейронних мереж не висвітлюється. В.О. Петренко, К.М. Бушуєв, Л.М. Савчук,

Т.А. Фонарьова досліджують питання вдосконалення МІС підприємства за рахунок відповідної концепції з розробленою схемою її побудови в системі підтримки прийняття рішень на основі нейронних мереж [4], але не розглядають питання прогнозування макроекономічних показників підприємства. Л.М. Савчук, К.М. Бушуєв досліджують математичну модель прогнозування макроекономічних показників економіки України, але недостатньо висвітлюють вплив нейронних мереж на макроекономічні показники підприємства [5]. Основні труднощі на шляху ще більшого поширення нейротехнологій полягають у невмінні широкого кола професіоналів формулювати свої проблеми в термінах, що допускають просте нейромережеве рішення [6].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження можливостей практичних аспектів застосування нейронних мереж в аналізі макроекономічних показників підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В роботі використовувалась модель серії *LAM-3* на основі рівнянь міжнародної торгівлі [7]. На її основі була розроблена економетрична макромодель для аналізування та короткострокового прогнозування сукупного попиту в Україні, що включає валовий внутрішній продукт (ВВП); кінцеве споживання домашніх господарств (ДГ) і некомерційних організацій, які обслуговують ДГ; кінцеве споживання державних установ (ДУ); валове накоплення; зовнішньоторговельне сальдо; експорт товарів; імпорт товарів; експорт послуг; імпорт послуг; реальну оплату праці робітників; реальні грошові доходи населення. Ці взаємозв'язки мають найбільше значення для вибору ключових орієнтирів економічної політики в Україні, тому в макромоделі вони представлені системою, що включає авторегресивні рівняння дефлятора ВВП, грошової маси (М2). Макромодель також доповнена регресійним рівнянням для показника сальдо купівлі-продажу іноземної валюти. Ендогенними змінними є ВВП; кінцеве споживання ДГ і некомерційних організацій, які обслуговують ДГ; кінцеве споживання ДУ; валове накоплення; експорт товарів; імпорт товарів; експорт послуг; імпорт послуг; сальдо зовнішньої торгівлі; грошові доходи населення; оплата праці робітників; сальдо купівлі-продажу іноземної валюти. Екзогенними змінними в макромоделі є номінальний курс гривні по відношенню до долара США; номінальна тарифна ставка першого розряду; середньооблікова чисельність працівників, зайнятих в економіці; номінальна середня заробітна плата одного працівника; продуктивність праці. В основі макромоделі лежить відоме рівняння Кейнса, відповідно до якого ВВП може бути отриманий методом кінцевого використання:

$$gdp_t = fchn_t + fcg_t + gcf_t + saldo_t\,, \qquad (1)$$

де gdp_t – ВВП; $fchn_t$ – кінцеве споживання державних господарств і некомерційних організацій, які обслуговують ДГ; fcg_t – кінцеве споживання державних установ; gcf_t – валове накоплення; $saldo_t$ – чистий експорт товарів та послуг.

Під час побудови економетричної моделі кінцевого споживання ДГ та некомерційних організацій, які обслуговують ДГ, як фактори враховуються грошові доходи населення ($MINC_t$) танакопичення заощаджень у внесках, цінні папери, сальдо купівлі продажу іноземної валюти банками ($ASAV_t$), тобто:

$$fchn_t = f_1\left(MINC_t, ASAV_t\right). \qquad (2)$$

У стандартній версії макромоделі в цьому рівнянні враховувався також вплив номінального курсу гривні по відношенню до долара США (EU_t). Оскільки готівкова іноземна валюта на руках і на рахунках в банках є однією з форм заощаджень населення України, то необхідно враховувати вплив номінального обмінного курсу під час моделювання $ASAV_t$. На динаміку показника $ASAV_t$, крім згаданого раніше номінального курсу гривні по відношенню до долара США, впливають грошові доходи населення:

$$ASAV_t = f_2\left(MINC_t, EU_t\right). \qquad (3)$$

Окремим елементом макромоделі представлена регресійна залежність реальних грошових доходів населення від його рівня в попередньому періоді й оплати праці робітників CE_t:

$$MINC_t = f_3\left(CE_t, MINC_{t-1}\right). \qquad (4)$$

Найбільш істотними факторами, що визначають оплату праці робітників, є продуктивність праці (p_t), тарифна ставка першого розряду (WR_t) та середньооблікова чисельність зайнятих працівників (ane_t). З урахуванням викладеного модель матиме такий вигляд:

$$CE_t = f_4\left(p_t, WR_t, ane_t\right). \qquad (5)$$

Іншою складовою сукупного попиту є кінцеве споживання ДУ. Для цього показника були розроблені такі економетричні моделі, як модель від податкових надходжень до бюджету; модель від витрат консолідованого бюджету; модель від тарифної ставки першого розряду; модель від чисельності зайнятих у державному секторі економіки. За результатами проведеного дослідження можна зробити такий висновок: коли зберігаються економічні тенденції в країні, для прогнозування кінцевого споживання краще використовувати неструктурну модель, оскільки вона має найкращі прогнозні характеристики; якщо ж динаміка кінцевого споживання ДУ України істотно змінюється порівняно з 1991–2017 роками, то краще застосовувати структурні моделі. Так, наприклад, модель від чисельності працівників, зайнятих у державному секторі економіки, дає змогу враховувати

Рис. 1. Блок-схема роботи програмного продукту

Розроблена математична модель макроекономіки України

gdp=fchn+fcg+gcf+saldo

1. fchn=f1(MINC,ASAV)
2. ASAV=f2(MINC,EU)
3. MINC=f3(CE,MINC(t-1))
4. CE=f4(p,WR,ane)
5. gcf=f5(gdp(t-1))
6. saldo=f6(XG,XS,MG,MS)

Де:
MINCt – Грошові доходи населення;
ASAVt – Сальдо купівлі-продажу іноземної валюти банками;
EUt - курс гривні по відношенню до долару США;
pt - Продуктивність праці;
WRt - Тарифна ставка першого розряду;
anet - Середньооблікова чисельність зайнятих працівників;
XGt - експорт товарів;
MGt - імпорт товарів;
XSt - експорт послуг;
MSt - імпорт послуг.

Рис. 2. Структурна форма розробленої математичної моделі

політику уряду за допомогою показника чисельності працівників, зайнятих у галузі управління.

Для прогнозування валового накопичення пропонується використовувати модель гнучкого акселератора інвестиційного процесу, сутність якої полягає в залежності валового накоплення від ВВП з лагом (-1):

$$gcf_t = f_5\left(gdp_{t-1}\right). \qquad (6)$$

Модель чистого експорту товарів та послуг має специфікацію:

$$saldo_t = f_6\left(XG_t, XS_t, MG_t, MS_t\right), \qquad (7)$$

де XG_t – експорт товарів; MG_t – імпорт товарів; XS_t – експорт послуг; MS_t – імпорт послуг.

Для того щоби точніше простежити зв'язок між зміною обмінного курсу гривні та основними макропоказниками, вдосконалюємо макромодель, включаючи в неї замість реальних валютних курсів їх номінальні значення, скориговані на відповідні цінові індекси. Перед тим як перейти до використання нейромережних методів, слід впевнитися в тому, що статистичні методи не дають можливість робити прогнозування за побудованою моделлю. Для перевірки були зібрані статистичні дані за вибраними показниками моделі за 1991–2018 роки. Дані зведені до середньорічного курсу долара до гривні за відповідний рік.

Для розробленого програмного продукту наведемо етапи його роботи у вигляді блок-схеми (рис. 1). Після запуску програмного продукту користувачу дається можливість вибрати тип алгоритму навчання та структури нейронної мережі, тобто налаштувати програмний продукт.

Для зручності користувачу також демонструється структурна форма розробленої моделі макроекономіки України (рис. 2). Після того як параметри вибрані, активуються такі дві кнопки: «*Навчити*» та «*Прогнозування*». Виконавши навчання, користувач отримає графік (рис. 3, а). Після того як мережа навчена, можна отримати прогнозне значення ВВП, для чого користувач має вибрати «*Прогнозування*», завдяки чому отримає прогнозне значення ВВП на 2019 рік та похибку у відсотках порівняно з реальними даними (рис. 3, б).

а)

б)

Рис. 3. Навчання та прогнозування:
а – графік навчання нейронної мережі; б – прогнозне значення ВВП України

Оскільки статистичні методи не дали нам бажаних результатів, перейдемо до нейромережевих методів. За допомогою нейромереж отримано прогнозне значення ВВП на 2019 рік. Для кожного структурного рівняння була використана нейромережа, яка навчалась на відповідних статистичних даних за період у 28 років. Для навчання нейромереж, як вже зазначалося, користувач може використати два алгоритми навчання, а саме генетичний та зворотного поширення помилки, та різні типи нейромереж (на основі радіально-базисних функцій, багатошаровий персептрон із сигмоїдальною функцією активації). Наведемо деякі важливі параметрі налаштування алгоритмів навчання та нейромережі загалом. Отже, для генетичного алгоритму були вибрані такі ймовірнісні параметри, як ймовірність мутації $P_m = 0,4$; кросовер випадкових особин, що виконуємо на кожному кроці, адже оскільки наші статистичні дані мають обмежене число, то немає необхідності у більш довгому навчанні; кількість особин у популяції, що складає 50. Навчання продовжуємо, поки похибка найбільш пристосованої особини не дасть необхідну точність; в алгоритмі зворотного поширення похибки коефіцієнт швидкості навчання дорівнює 0,01. Навчання відбувається на задану кількість ітерацій (200 ітерацій); у радіально-базисних нейромережах як активаційну функцію використовуємо функцію Гауса; у багатошаровому персептроні використовуємо активаційну функцію гіперболічного тангенсу.

Для побудованої моделі найкращі прогнозні властивості демонстрували нейромережі з 3–4 нейронами на прихованому шарі. Це можна пояснити розміром вибірки статистичних даних та кількістю нейронів на вхідному шарі (дорівнює кількості змінних у відповідному структурному рівнянні). Провівши навчання, побудуємо таблицю із середнім відсотковим значенням отриманої похибки під час прогнозування ВВП України на 2019 рік. Аналізуючи представлені результати, доходимо висновку, що найкращі прогнозні властивості для побудованої математичної моделі макроекономіки України демонструє генетичний алгоритм під час використання радіально-базисних функцій. Отриману відсоткову похибку для нашої статистичної вибірки за побудованою математичною моделлю можна вважати прийнятною.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті дослідження практичних аспектів застосування нейронних мереж в аналізі макроекономічних показників підприємства розроблений

програмний продукт на основі нейромереж, який дає змогу прогнозувати макроекономічні показники за статистичними даними не тільки України, але й інших країн під час виходу підприємства на ці зовнішні ринки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Фроленко О.М. Маркетингова інформаційна система як засіб реалізації стратегічного потенціалу промислового підприємства. *Інноваційна економіка*. 2014. № 6. С. 238–244.
2. Панухник Я.Г. Концептуальні підходи до побудови маркетингових інформаційних систем промислового підприємства. *Маркетинг і ринкові відносини*. 2014. № 51. С. 113–120.
3. Сохацька О.В., Романчукевич М.І. Побудова маркетингової інформаційної системи: українська специфіка. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2005. № 3 (33). С. 330–339.
4. Петренко В.О., Бушуєв К.М., Савчук Л.М., Фонарьова Т.А. Застосування нейронних мереж в системах підтримки та прийняття рішень маркетингової інформаційної системи підприємства. *Управління проектами та розвиток виробництва.* 2018. № 3 (67). С. 43–52.
5. Бушуєв К.М. Дослідження математичної моделі прогнозування макроекономічних показників економіки України. *Теорія і практика діяльності підприємств* : монографія / Л.М. Савчук, К.М. Бушуєв. Дніпро, 2017. С. 199–209.
6. Притоманова О.М., Бушуев К.М. Сравнительный анализ нейросетевих методов прогнозирования. *Математическое и программное обеспечение интеллектуальных систем* : тезисы докладов XIV международной научно-практической конференции MPZIS-2016, г. Днепр, 16–18 ноября 2016 года. Днепр, 2016. С. 260.
7. О моделировании экономики России и Беларуси на основе эконометрической модели LAM-3 / В.В. Харемза, Ю.С. Харин, С.Б. Макарова, В.И. Малюгин, А.С. Гурин, Ю.В. Раскина. *Прикладная эконометрика*. 2006. № 2. С. 43–52.

REFERENCES:

1. Frolenko O.M. (2014). Marketynhova informatsiyna systema yak zasib realizatsiyi stratehichnoho potentsialu promyslovoho pidpryyemstva. [Marketing information system as a means of implementing the strategic potential of an industrial enterprise] *Innovatsiyna ekonomika*, vol. 6, pp. 238–244.
2. Panukhnyk Ya.H. (2014). Kontseptual'ni pidkhody do pobudovy marketynhovykh informatsiynykh system promyslovoho pidpryyemstva. [Conceptual approaches to the construction of marketing information systems of the industrial enterprise] *Marketynh i rynkovi vidnosyny*, vol. 51, pp. 113–120.
3. Sokhatska O.V., Romanchukevych M.I. (2005) Pobudova marketynhovoi informatsiinoi systemy: ukrainska spetsyfika [Construction of a marketing information system: Ukrainian specifics] *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, vol. 3 (33), pp. 330–339.
4. Petrenko V.O., Bushev K.M., Savchuk L.M., Fonareva T.A. (2018) *Zastosuvannya neyronnih merezh v sistemah pIdtrimki ta priynyattya rIshen marketingovoyi Informatsiynoyi sistemi pidpriemstva* [Application of Neural Networks in Systems of Support and Decision Making of the Marketing Information System of the Enterprise]. Pro*ject management and production development*, vol. 3 (67), pp. 43–52.
5. Savchuk L.M., Bushuyev K.M. (2017) *Doslidzhennya matematichnoyi modelI prognozuvannya makroekonomIchnih pokaznikiv ekonomiki Ukrayini* [Research of mathematical model of forecasting of macroeconomic indicators of economy of Ukraine]. *Theory and practice of enterprises* : monograph, pp. 199–209.
6. Pritamanova O.M, Bushuyev K.M. (2016) *Sravnitelnyiy analiz neyrosetevih metodov prognozirovaniya* [Comparative analysis of neural network prediction]. Proceedings of the *Mathematical and software of intellectual systems (in Ukrainian, Dnipro, November 16–18)*, Dnipro : DNU, p. 260.
7. Haremza V.V., Kharin Yu.S., Makarova S.B., Malyugin V.I., Gurin A.S., Raskin Yu.V. (2006) *O modelirovanii ekonomiki Rossii i Belarusi na osnove ekonometricheskoy modeli LAM-3* [On modeling the economy of Russia and Belarus on the basis of the econometric model LAM-3]. *Applied Econometrics*, vol. 2, pp. 43–52.

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ ТА ЇХ ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES AND THEIR FINANCIAL SUPPORT

УДК 338.58:65.014

Соколов М.О.
д.е.н., професор, професор кафедри статистики, аналізу господарської діяльності та маркетингу
Сумський національний аграрний університет
Сухоставець А.І.
к.е.н., доцент кафедри економіки
Сумський національний аграрний університет

Sokolov Mykola
Sumy National Agrarian University
Sykhostavets Andrii
Sumy National Agrarian University

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань фінансового забезпечення діяльності підприємств аграрного сектору України. Проаналізовано стан наукової думки про поняття фінансового забезпечення, надано порівняння з фінансовим механізмом. Проаналізовано структуру джерел фінансового забезпечення підприємств аграрного сектору України, фінансові результати діяльності підприємств аграрної сфери, джерела формування власного капіталу підприємств сільського, лісового та рибного господарства України за 2010–2017 рр. Виявлено тенденцію зростання чистого прибутку на 61 204,1 млн. грн. порівняно з 2010 р. Аналіз даних показав, що за січень-вересень 2018 р. 89% підприємств працювали прибутково та отримали 703,0 млн. прибутку, а 11% отримали збиток 205,4 млн. грн., що є найкращим результатом по всіх галузях народного господарства України. Доведено, що розвиток підприємств аграрної сфери неможливий без достатніх фінансових ресурсів.
Ключові слова: *підприємство, аграрне підприємство, діяльність, фінанси, фінансове забезпечення.*

Статья посвящена исследованию актуальных вопросов финансового обеспечения деятельности предприятий аграрного сектора Украины. Проанализировано состояние научной мысли о понятии финансового обеспечения, предоставлено сравнение с финансовым механизмом. Проанализированы структура источников финансового обеспечения предприятий аграрного сектора Украины, финансовые результаты деятельности предприятий аграрной сферы, источники формирования собственного капитала предприятий сельского, лесного и рыбного хозяйства Украины за 2010–2017 гг. Выявлена тенденция роста чистой прибыли на 61 204,1 млн. грн. по сравнению с 2010 г. Анализ данных показал, что за январь-сентябрь 2018 г. 89% предприятий работали прибыльно и получили 703,0 млн. прибыли, а 11% получили убыток в размере 205,4 млн. грн., что является лучшим результатом по всем отраслям народного хозяйства Украины. Доказано, что развитие предприятий аграрной сферы невозможно без достаточных финансовых ресурсов.
Ключевые слова: *предприятие, аграрное предприятие, деятельность, финансы, финансовое обеспечение.*

The article proves that the efficient operation of agrarian enterprises and ensuring high rates of economic development, competitive growth in the context of globalization are largely determined by the level of their financial support and financial management. The purpose of the article is to analyze the financial aspect of the agricultural enterprises activities and to study the theoretical and methodological principles of the financial support for the activities of enterprises in the agricultural sector. The financial potential of the agro-industrial sector is formed on the basis of its components of the crop production and livestock industry, forestry and fisheries. The organization of financial support for the activities of agricultural enterprises is implemented in the following forms: the use of own resources, the use of credit resources, non- repayable budget funding. The activities of enterprises are primarily affected by the financial support of entrepreneurial activity. To determine the state of financial security, the main factors affecting it will be analyzed. For analysis, we have chosen the volume of sales from the major agricultural crops such as grain, legumes and sunflower. The gross harvest of grain and legumes increased by a factor of 1.8 and of sunflower doubled; at the same time we can observe a constant increase in prices for grain and legumes by a factor of 3.8 and sunflower by a factor of 2.9. The profit from the activities of enterprises in 2017 amounted to 68 858.5 million UAH, which is 51 688.0 million more than in 2010. The analysis of the level of profitability of operating activities showed that the most successful year was 2015, when this index reached a record 41.7 per cent. In 2017 the level of profitability decreased by 0.5 percentage points compared to 2010. A review of scientific ideas, statistical data on the activities of agricultural enterprises allows us to conclude that the financial security involves not only the independence of enterprises from external sources of financing, but also the support of highly efficient activities, improvement of technological and technical equipment, etc. From this point of view, the priority task in the management of the enterprise is the development and justification of the strategy of its financial support. In order to maintain financial stability and improve the financial support of agricultural enterprises, various instruments for regulating financial and economic activity, presented in the subsystem of financial mechanism instruments can be used.
Key words: *enterprise, agrarian enterprise, activity, finances, financial support.*

Постановка проблеми. Сьогодні агропромисловий сектор економіки є одним із системоутворюючих у бюджеті України. Його розвиток позитивно впливає на соціально-економічний розвиток, створення валової доданої вартості та формує продовольчу безпеку держави. Для успішного просування в галузі необхідно забезпечити достатнє фінансове забезпечення виробничої та інвестиційної діяльності аграрного виробництва, особливо в умовах реформування та глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань діяльності підприємств аграрної сфери та їх фінансового забезпечення займались такі вчені, як О. Гудзь [1], О. Кириленко [2], Н. Кравчук [3], Я. Ніконова [4]. В. Онопрін [5], В. Перков [6], І. Петровська [7], О. Романенко [8], П. Стецюк [9], В. Федосов [10], Л. Худолій [11], О. Шутєєва [12], С. Юрій [13].

Цими вченими розглядались питання фінансового забезпечення та різні аспекти його покращення. Незважаючи на це, деякі аспекти цього важливого питання залишаються ще не дослідженими у зв'язку з тим, що постійно змінюються кон'юнктура ринку виробництва сільськогосподарської продукції, умови функціонування аграрних підприємств, клімат, геополітична ситуація, політичні зміни тощо, тому проблема фінансового забезпечення актуальна й потребує подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі фінансового аспекту діяльності підприємств агарної сфери, вивченні теоретичних та методичних засад фінансового забезпечення діяльності підприємств аграрної сфери, їх тенденцій та особливостей, розробленні пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансове забезпечення як економічна категорія постійно перебуває в полі зору провідних науковців. Як свідчить аналіз літературних джерел, сьогодні єдиної думки про це питання поки що немає. У працях науковців фінансове забезпечення визначається як потік фінансових ресурсів, в деяких працях – як фінансовий механізм, а також сукупність складових елементів.

На думку Я. Ніконової [4], фінансове забезпечення, виступаючи одним зі значущих каналів руху грошових потоків у виробничій сфері, характеризує здатність фінансової системи сформувати такі економічні відносини між суб'єктами відтворювального процесу щодо руху фінансових ресурсів, які забезпечать розвиток економіки, необхідний для гарантії національної економічної безпеки, закріплення ролі країни як одного з глобальних лідерів, задоволення соціально-економічних потреб суспільства [4, с. 119]. Деякі науковці фінансове забезпечення розглядають як один із методів фінансового механізму. Такої думки у своїх наукових працях дотримуються О. Кириленко [2, с. 41–42]. С. Юрій, В. Федосов [10; 13], Н. Кравчук [3, с. 56], які визначають фінансове забезпечення як формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання.

Фінансове забезпечення як підсистему фінансового механізму, що характеризує зміст впливу фінансів на різні аспекти розвитку суспільства, розглядає В. Опарін [5, с. 56]. Як фінансовий механізм фінансове забезпечення розглядають І. Петровська та Д. Клиновий [3; 7]. На думку В. Федосова, фінансове забезпечення – це система джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер [10]. Фінансове забезпечення як покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання та державою, визначає О. Романенко [8, с. 18].

О. Шутєєва [12] виділяє такі ключові ознаки тлумачення сутності поняття «фінансове забезпечення»:

– функція інвестування через фінансові форми;

– елемент фінансового механізму;

– основний метод фінансового впливу на соціально-економічний розвиток через систему фінансування;

– сукупність економічних відносин (система фінансових відносин), що діють через сукупність форм і методів створення, мобілізації та використання фондів фінансових ресурсів;

– процес організації фінансування на основі відповідної системи фінансування;

– процес реалізації безперервного характеру відтворювальних процесів за рахунок власних та залучених фінансових ресурсів [12].

О. Гудзь та П. Стецюк вважають, що фінансове забезпечення підприємства здійснюється за рахунок власних фінансових ресурсів, а саме найбільш ліквідних активів підприємства, його грошових засобів та їх еквівалентів, готової продукції, а також за рахунок зовнішніх кредитних ресурсів, бюджетного фінансування та інвестиційних коштів [1; 9]. О. Гудзь зазначає, що кількісне оцінювання рівня забезпеченості фінансовими ресурсами відображається в платоспроможності підприємства [1]. Фінансове забезпечення може бути здійснене за рахунок різних методів, таких як самофінансування, кредитування, державне фінансування, страхування, інвестування. Велике значення під час вибору цих методів має те, до якої галузі економіки належить суб'єкт господарювання, на які ризики наражається, якою є специфіка його забезпечення, про що говорить П. Стецюк [9].

В. Перков, Л. Добровольський та О. Мельник [6] розглядають фінансове забезпечення як частину фінансового механізму, відносячи такі важливі його показники, як дохід, прибуток, амортизаційні відрахування, фінансові санкції, ціни, орендна плата та дивіденди, до фінансових важелів [6].

На діяльність аграрних підприємств перш за все впливає фінансове забезпечення підприємницької діяльності. Для визначення стану фінансового забезпечення проаналізуємо основні чинники, що на нього впливають. Фінансовий потенціал агропромислового сектору формується на основі його компонентів рослинницької та тваринницької галузей, лісового та рибного господарства. Нині за відсутності тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та АР Крим дещо погіршилися показники кількості підприємств, які займаються діяльністю в аграрному секторі економіки України, та знизилися показники податкових надходжень до бюджету країни. Для аналізу в нашому дослідженні вибрано обсяг виручки від реалізації за основними сільськогосподарськими культурами, такими як зернові, зернобобові та соняшник.

Аналізуючи табл. 1 щодо обсягів виробництва (валовий збір) вибраних культур продукції рослинництва, можемо сказати, що валовий збір зернових та зернобобових збільшився в 1,8 разів, а соняшнику – в 2 рази, причому ми спостерігаємо постійне збільшення цін на зернові та зернобобові культури(в 3,8 разів) та соняшнику (в 2,9 разів).

Таблиця 1

Обсяги виробництва (валовий збір) та ціна реалізації сільськогосподарських культур

№	Показник	Рік			2018 р. у % до 2010 р.
		2010	2015	2018	
Зернові та зернові та зернобобові культури					
1	Валовий збір, тис. т	39 271	60 126	70 057	178
2	Ціна реалізації, грн./т	1 121	2 912	4 315	385
Соняшник					
1	Валовий збір (у масі після доробки), тис. т	6 772	11 181	14 165	209
2	Ціна реалізації, грн./т	3 019	6 013	8 835	293

Джерело: сформовано авторами на основі джерел [14–16]

Якщо порівнювати валовий збір у 2018 р. з відповідним показником 1990 р. для зернових та зернобобових, то можна помітити таку тенденцію: з 1990 р. до 2010 р. відбулося суттєве зменшення на 23,0%, а з 2010 р. валові збори зросли, у 2013–2017 рр. вони залишалися стабільними, а у 2018 р. зросли порівняно з 2017 р. на 13,1%.

Аналіз валових зборів соняшнику (у масі після доробки) демонструє постійне збільшення зборів, особливо порівняно з 1990 р., коли воно склало 5,5 разів, що свідчить про рентабельність виробництва цієї культури та підтверджується сумарним експортом соняшникової олії в Індію, Китай та Єгипет. Ціна на цю продукцію постійно зростає, що пов'язане зі впливом інфляційних процесів, економічною та політичною нестабільністю в країні.

Основною формою власних фінансових засобів сільськогосподарських підприємств є прибуток підприємств (табл. 2).

Аналізуючи табл. 2, можемо сказати, що чистий прибуток від діяльності підприємств у 2017 р. склав 78 457,7 млн. грн., що на 61 204,1 млн. грн. більше, ніж у 2010 р. При цьому за січень-вересень 2018 р. фінансовий результат діяльності склав 437,6 млн. грн., при цьому 89,0% підприємств спрацювали прибутково та отримали 703,0 млн грн. прибутку, а 11% отримали збиток 265,4 млн. грн., що є найкращим результатом по всіх галузях народного господарства.

До основних причин збитковості аграрних підприємств можна віднести перш за все низьку платоспроможність населення, що не дає змогу підтримувати необхідний рівень попиту на продовольчі товари.

Аналізуючи рівень рентабельності операційної діяльності, можемо сказати, що найбільш вдалим роком був 2015 р., коли цей показник досяг рекордної величини у 41,7%. При цьому найбільший рівень показали великі підприємства, що мали такі показники: 54,3% рентабельності операційної діяльності, 45,4% рентабельності всієї діяльності. У 2017 р. порівняно з 2010 р. рівень рентабельності зменшився на 0,5 п. в. Максимальний темп зростання чистого прибутку спостерігався у 2010 р., становлячи 227,8%, а з 2011 р. темпи зростання прибутку мають тенденцію до постійного зниження.

Організація фінансового забезпечення діяльності підприємств аграрної сфери реалізується в таких формах, як використання власних ресурсів, використання кредитних ресурсів, бюджетне фінансування на безповоротній основі.

Таблиця 2

Фінансові результати підприємств сільського, лісового та рибного господарства у 2008–2017 рр.

№	Назва показника	Рік			2017 р. до 2010 р. (+/-)
		2010	2015	2017	
1	Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування, млн. грн.	17 291,0	103 137,6	69 344,1	52 053,1
2	Чистий прибуток, млн. грн.	17 170,5	102 849,1	68 858,5	51 688,0
3	Рентабельність операційної діяльності, %	22,9	41,7	22,4	-0,5 п. в.

Джерело: сформовано авторами на основі [14–16]

Таблиця 3

Структура джерел фінансового забезпечення агропромислового сектору України у 2010–2017 рр., %

№	Показник	2010 р.	2015 р.	2017 р.	2017 р. до 2010 р. (+/-)
1	Власний капітал	52,9	40,14	47,9	-5,1
2	Зареєстрований капітал	12,4	4,8	5,1	-7,3
3	Додатковий капітал	14,0	5,2	5,9	-8,1
4	Резервний капітал	4,4	2,7	3,1	-1,3
5	Нерозподілений прибуток	20,7	27,0	33,3	12,6
6	Неоплачений та вилучений капітал	1,4	0,5	0,5	-0,9

Джерело: сформовано авторами на основі [14–16]

Аналізуючи структуру джерел фінансового забезпечення агропромислового сектору України у 2010–2017 рр., можемо сказати, що загалом у питомій вазі показників залишається стійка тенденція до зміни довгострокових зобов'язань та забезпечення з 14,3% у 2010 р. до 6,5% у 2017 р., збільшення поточних зобов'язань та забезпечення з 31,5% у 2010 р. до 45,7% у 2017 р. (табл. 3).

Власний капітал аграрних підприємств зменшився з 52,9% до 47,9%, хоча в грошовому виразі відбулося його збільшення приблизно в 4 рази, як і загалом по всіх джерел фінансування.

Перспективним інструментом внутрішнього фінансування аграрних підприємств на цьому етапі може бути збільшення власного капіталу за рахунок залучення інвестицій, але залучення іноземних інвестицій потребує від аграрних підприємств виконання додаткових вимог, а саме висновків міжнародного аудиту за декілька років, дотримання внутрішніх стандартів звітності, проведення бюджетування та прогнозування, місця в рейтингах міжнародних агентств, відповідального менеджменту, прозорості та передбачуваності [11].

Висновки з проведеного дослідження. Проведений аналіз діяльності сільськогосподарських підприємств та їх фінансового забезпечення показав, що сьогодні без його ефективного розвитку неможливий розвиток аграрної сфери загалом. В сучасних умовах аграрні підприємства для своєї прибуткової діяльності повинні використовувати раціональні підходи до свого фінансового забезпечення. Подальші дослідження ми пов'яжемо з розробленням механізмів покращення фінансового забезпечення підприємств аграрної сфери.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гудзь О. Джерела формування фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси АПК.* 2007. № 3–5. С. 100–105.

2. Кириленко О. Фінанси (теорія та вітчизняна практика) : навчальний посібник. Тернопіль : Астон, 2002. 212 с.

3. Кравчук Н., Горин В., Ясеновська Т. Фінанси. Тернопіль : Економічна думка, 2008. 432 с.

4. Никонова Я. Инновационная политика в системе государственного регулирования устойчивого развития национальной экономики. Новосибирск, 2010. 260 с.

5. Опарін В. Фінанси (загальна теорія) : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2002. 240 с.

6. Перков В., Добровольський П., Мельник О. Фінансовий механізм діяльності аграрних підприємств. *Modern Economics*. 2018. № 7. С. 131–138.

7. Петровська І. Фінанси (з елементами статистики фінансів) : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2002. 300 с.

8. Романенко О. Фінанси : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

9. Стецюк П. Механізми та інструменти фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки.* 2015. Вип. 162. С. 40–48.

10. Федосов В. Бюджетний менеджмент : підручник. Київ : КНЕУ, 2004. 864 с.

11. Худолій Л. Методи та інструменти фінансового забезпечення аграрного бізнесу України. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес.* 2014. № 200. С. 9–14.

12. Шутєєва О. Теоретичні засади визначення сутності фінансового забезпечення функціонування ринку цінних паперів. *Фінансовий простір*. 2013. № 3 (11). С. 118–122.

13. Юрій С., Алексеєнко Л., Зятковський І. Фінанси : підручник. Київ : Знання, 2008. 611 с.

14. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики, 2018. 47 с.

15. Сільське господарство України за 2017 р. : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики, 2018. 245 с.

16. Рослинництво : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики, 2018. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 25.05.2019).

REFERENCES:

1. Hudz O. (2007) Dzherela formuvannia finansovykh resursiv silskohospodarskykh pidpryiemstv. [Sources of formation of financial resources of agricultural enterprises]. *Oblik i finansy APK,* no. 3–5, pp. 100–105.

2. Kyrylenko O. (2002) Finansy (teoriia ta vitchyzniana praktyka) : navch. posib. [Finance (theory and practice) : Teach. manual]. Ternopil : Aston (in Ukrainian).

3. Kravchuk N., Horyn V., Yasenovska T. (2008) Finansy. [Finances] Ternopil : Ekonomichna dumka (in Ukrainian).

4. Nykonova Ya. (2010) Ynnovatsyonnaia polytyka v systeme hosudarstvennoho rehulyrovanyia ustoichyvoho razvytyia natsyonalnoi эkonomyky. [Innovative policy in the system of state regulation of sustainable development of the national economy] (in Russian).

5. Oparin V. (2002) Finansy (zahalna teoriia) : navch. posibnyk. [Finance (General Theory) : Teaching. manual]. Kyiv : KNEU (in Ukrainian).

6. Perkov V., Dobrovolskyi P., Melnyk O. (2018) Finansovyi mekhanizm diialnosti ahrarnykh pidpryiemstv [Financial mechanism of activity of agrarian enterprises]. *Modern Economics*, no.7, pp. 131–138.

7. Petrovska I. (2002) Finansy (z elementamy statystyky finansiv) : navchalnyi posibnyk [Finance (with elements of finance statistics) : tutorial]. Kyiv : TsUL (in Ukrainian).

8. Romanenko O. (2006) Finansy : pidruchnyk. [Finances : a textbook]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury (in Ukrainian).

9. Stetsiuk P. (2015) Mekhanizmy ta instrumenty finansovo-kredytnoho zabezpechennia ahrarnoho vyrobnytstva. [Mechanisms and instruments of financial and credit provision of agrarian production] *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva: Ekonomichni nauky*, no. 162, pp. 40–48.

10. Fedosov V. (2004) Biudzhetnyi menedzhment : pidruchnyk [Budget Management : Textbook]. Kyiv : KNEU (in Ukrainian).

11. Khudolii L. (2014) Metody ta instrumenty finansovoho zabezpechennia ahrarnoho biznesu Ukrainy. [Methods and tools of financial support of agrarian business of Ukraine] *Naukovyi visnyk NUBiP Ukrainy. Seriia: Ekonom., ahrarnyi menedzhment, biznes,* no. 200, pp. 9–14.

12. Shutieieva O. (2013) Teoretychni zasady vyznachennia sutnosti finansovoho zabezpechennia funktsionuvannia rynku tsinnykh paperiv. [Theoretical principles of the definition of the essence of financial support for the functioning of the securities market] Finansovyi prostir, no. 3 (11). pp. 118–122 (in Ukrainian).

13. Iurii S., Alekseienko L., Ziatkovskyi I. (2008) Finansy : pidruchnyk. [Finances : a textbook]. Kyiv : Znannia (in Ukrainian).

14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) *Valova produktsiia silskoho hospodarstva Ukrainy (u postiinykh tsinakh 2010 r.)* [Gross agricultural output of Ukraine (at constant prices in 2010)], Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.

15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) *Silske hospodarstvo Ukrainy za 2017* [Agriculture of Ukraine for 2017], Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo.

16. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) Roslynnytstvo [Plant growing], Kyiv : Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 25 May 2019).

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЕФЕКТИВНОЇ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ
FORMATION AND DEVELOPMENT OF EFFICIENT CORPORATE CULTURE

УДК 331.104

Тєшева Л.В.
к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Зінов'єва А.Ю.
студентка
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Tesheva Larisa
V.N. Karazin Kharkov National University
Zinoveva Anna
V.N. Karazin Kharkov National University

У статті розглянуто основні принципи та особливості формування корпоративної культури підприємства, визначено сутність поняття «корпоративна культура», її види та вплив на розвиток організації. Виокремлено загальні та спеціальні принципи корпоративної культури. Розглянуто основні чинники впливу корпоративної культури на ефективність діяльності підприємства. Корпоративна культура складається не відразу, процес її формування складний і тривалий у часі. Під час формування і розвитку корпоративної культури важливо враховувати думки працівників. Під час запуску програми повинен працювати так званий принцип «першого керівника»: керівник організації власним прикладом повинен підтверджувати необхідність і правильність здійснюваних змін та нововведень. Усі рівні повинні бути залучені до процесу формування і розвитку корпоративної культури. Доведено, що формування корпоративної культури у сучасних умовах функціонування є глобальним стратегічним ресурсом організації.

Ключові слова: *корпоративна культура, принципи, ефективність діяльності, організація, керівництво.*

В статье рассмотрены основные принципы и особенности формирования корпоративной культуры предприятия, определены сущность понятия «корпоративная культура», ее виды и влияние на развитие организации. Выделены общие и специальные принципы корпоративной культуры. Рассмотрены основные факторы влияния корпоративной культуры на эффективность деятельности предприятия. Корпоративная культура складывается не сразу, процесс ее формирования сложный и длительный во времени. При формировании и развитии корпоративной культуры важно учитывать мнение работников. При запуске программы должен работать так называемый принцип «первого руководителя»: руководитель организации своим примером должен подтверждать необходимость и правильность осуществляемых изменений и нововведений. Все уровни должны быть вовлечены в процесс формирования и развития корпоративной культуры. Доказано, что формирование корпоративной культуры в современных условиях функционирования является глобальным стратегическим ресурсом организации.

Ключевые слова: *корпоративная культура, принципы, эффективность деятельности, организация, руководство.*

Basic principles and features of forming of corporate culture of enterprise are considered in the article, essence of concept «corporate culture», its kinds and influence, is certain on development of organization. The basic stages of forming of corporate culture in organization is certain. The relationship between corporate culture and enterprise management is presented. Now corporate culture – a system of values and beliefs that divides every employee of the company and includes his behavior, determines the nature of life of any organization. Based on the study of scientific literature on this subject there were identified problems and obstacles to implementing corporate values and stressed the need for their widespread introduction. The article considers the main factors of influence of corporate culture on efficiency of enterprise activity. Different general and specific principles of corporate culture. Corporate culture is not formed immediately, the process of its formation is complex and time-consuming. Attention is focused on the transformation processes in the economy made by people who have their own system of values, rules, norm of conduct, management models that include the concept of corporate culture. Researched and summarized importance of corporate culture as a tool for effective management and its impact on competitiveness and creating a positive image of the organization. Revealed the mechanism of its formation, structure, types and functions. Search for ways the development and variation of a corporative culture as an expression of the corroborative management is carried out using a strategic approach. When forming and developing a corporate culture, it is important to take into account the opinion of employees. When starting the program, the so-called «first manager» principle should work: the head of the organization, by his example, must confirm the necessity and correctness of the changes and innovations that are being implemented. All levels must be involved in the process of formation and development of corporate culture. It is proved that the formation of a corporate culture in the current conditions of functioning is a global strategic resource of the organization.

Key words: *corporate culture, principles of corporate culture, competitiveness, organization, leadership, image.*

Постановка проблеми. Питання культури, особливо корпоративної культури на підприємствах, в останні роки все більше привертає увагу багатьох керівників, тому що вона виступає важливою умовою успішної роботи підприємства, основою його динамічного росту та чинником підвищення ефективності.

Основні принципи корпоративної культури є важливою умовою її ефективного розвитку, які суттєво впливають на діяльність підприємства. Впровадження та дотримання цих принципів дасть змогу створити сприятливі умови для управління організацією та сприятиме стабільному розвитку корпоративної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження у сфері формування та розвитку корпоративної культури здійснюють багато вітчизняних та зарубіжних науковців: І. Ансофф, М. Армстронг, О. Бала, О. Виханський, П. Друкер, К. Камерон, А. Кеннеді, М. Коул, Г. Монастирський, А. Наумов, М. Семикіна, В. Співак, В. Стадник, І. Терон, Г. Хофстед, А. Файоль, Е. Шейн та ін. Проте, враховуючи мінливість зовнішнього середовища, можна стверджувати, що питання вивчення корпоративної культури й надалі залишається актуальним.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сутності корпоративної культури, основних принципів, особливостей її формування та ефективного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корпоративна культура формується під час створення підприємства та разом із ним формується й розвивається. Внутрішнє і зовнішнє сере-

довище фірми впливає на процес її формування. Зовнішнє середовище визначає місію, стратегічні цілі та шляхи їх досягнення. У внутрішньому середовищі їй потрібно забезпечити інтеграцію та успішність злагодженої взаємодії працівників та ресурсів.

Процес формування корпоративної культури складний і довготривалий, що вимагає вмілого застосування різних методів, форм та засобів. Дуже важливо, щоб формування культури організації відбувалося індивідуально, відповідно до особливостей організації.

Зазвичай ініціатива формування ефективної корпоративної культури подається від керівництва організації. Найважливіший крок керівника, який бажає сформувати ефективну корпоративну культуру, – сформулювати основні цінності та місію організації.

Щоб досягти високого рівня корпоративної культури в організації, під час її формування потрібно діяти поетапно:

1) визначити місію організації;
2) визначити основні цінності;
3) сформувати правила і норми поведінки співробітників;
4) запровадити традиції, символіку, ритуали тощо;
5) сформувати мотиваційну структуру;
6) закріпити норми корпоративної культури організації;
7) створити програму розвитку корпоративної культури організації та її поетапного впровадження;
8) створити відділ, який буде займатися формуванням корпоративної культури та контролювати стан її розвитку.

Для детального аналізу корпоративної культури необхідно досліджувати її структурні елементи, тому деякі автори розглядали корпоративну культуру по рівнях. Так, заслуговує на увагу трирівнева модель корпоративної культури Е. Шейна [5]:

– поверхневий рівень – артефакти – це все те, що можна побачити, почути й відчути під час входження до групи з незнайомою культурою. До них можна віднести мову, стиль одяг, манеру спілкування, емоційну атмосферу, міфи, традиції, ритуали й церемонії;

– проміжний рівень – проголошувані цінності, декларовані керівництвом і, можливо, зафіксовані документально, принципи і правила, стратегії й цілі, що визначають внутрішнє та навіть дуже часто зовнішнє життя організації;

– глибинний рівень – базові підсвідомі уявлення, те, що людина інколи сприймала інтуїтивно, перетворюється на реальність. Під базовими уявленнями маємо на увазі основу культури організації, яка визначає поведінку людей в організації, прийняття тих чи інших рішень.

Культура в організації формується поведінкою, взаємодією та спілкуванням, переконаннями та цінностями, яких дотримуються ті люди, що працюють у ній, тому останнім часом почали використовувати поняття «корпоративна культура».

У цілому корпоративна культура має особливе значення у функціонуванні організації, бо вона розвиває написані, зазвичай невисловлені, норми і взаємні очікування, які суттєво впливають на поведінку в колективі.

Корпоративна культура сьогодні є атрибутом підприємства, яке піклується про імідж, ділову репутацію як усередині організації, так і за її межами.

Досвід багатьох зарубіжних організацій підтверджує, що процвітає та фірма, в якій створено згуртований колектив, де кожен зацікавлений у загальному успіху, бо від цього залежать його матеріальне благополуччя і почуття значимості.

Кожна організація має бути зацікавлена у сприйнятті елементів корпоративної культури всіма своїми працівниками, щоб вони усвідомлювали і приймали її місію, цілі, традиції. Ці елементи є основною структурою корпоративної культури:

– місія та цінності компанії;
– соціально-психологічна культура;
– культура внутрішніх комунікацій;
– особливості організації та умов праці;
– символіка організації.

Ефективність корпоративної культури виявляється в особливому стилі поведінки працівників підприємства, що виникає у процесі досягнення стратегічних та поточних цілей.

Для того щоб створити ефективну корпоративну культуру в організації, спочатку необхідно правильно вибудувати відносини на рівні топменеджменту, адже саме менеджери найяскравіше можуть продемонструвати норми корпоративної культури та стати прикладами для інших працівників.

Корпоративна культура підприємства встановлює шлях його розвитку у сфері управління персоналом. Одним із таких шляхів, який сприяє її розвитку, є використання принципів корпоративної культури. Принципи корпоративної культури – це базові вихідні положення, які забезпечують її формування та розвиток.

О. Бала у роботі «Принципи корпоративної культури підприємств: сутність та види» [2, с. 83] поділила принципи корпоративної культури на дві групи: загальні та спеціальні (табл. 1).

Загальні принципи враховують найважливіші характерні риси та властивості корпоративної культури підприємства і можуть бути спільними для багатьох організацій. А спеціальні принципи, своєю чергою, враховують особливі, індивідуальні риси та властивості корпоративної культури, які можуть підійти не кожній установі.

Таблиця 1

Групи принципів корпоративної культури на основі досліджень О. Бали

I група Загальні принципи	II група Спеціальні принципи
1. Соціально-економічного та інтелектуального розвитку	1. Вільного прояву
2. Всеохопленості та системності	2. Узгодженості та відповідності цілей
3. Вимірності та корисності	3. Чіткості
4. Відкритості та постійного вдосконалення	4. Особистісно-орієнтованого менеджменту
5. Координації	5. Стосунків «керівництво – працівник»
6. Обов'язковості	6. Еталону
7. Винагороди	
8. Відповідності чинному законодавству	

Критеріями формування корпоративної культури сучасної організації є:

– сучасна організація діяльності з матеріальними та духовними складниками культури;

– гармонійна організація, в якій окремі елементи культури відповідають один одному;

– організація, яка живе за нормами закону;

– соціально-економічна система, що базується на досягненнях сучасної науки;

– організація, в якій людей визначають як головну цінність, ураховуючи, що найцінніше у людині – її внутрішній стан;

– організація, що розвивається, будує свої стосунки із суб'єктами внутрішнього та зовнішнього середовища і прикладає максимум зусиль для отримання відомостей про ділових партнерів і співробітників для їх кращого розуміння.

Формування корпоративної культури підтримує формування стратегії організації та є важливим механізмом для успішного виконання її завдань, адже культура формує соціально-психологічний клімат і корпоративний дух, які сприяють виконанню поставлених завдань та досягненню успіху всієї організації.

Кінцевим етапом формування корпоративної культури є нормативне закріплення всіх правил, законів, стандартів у корпоративному кодексі (документі, який регулює правовідносини в організації та за її межами).

Компанії, в яких високий рівень культури, досягли успіху внаслідок добре продуманих та вкладених зусиль у розвиток корпоративного духу. Це доказує, що необхідно постійно аналізувати рівень корпоративної культури своєї установи, вилучати застарілі норми, досліджувати тенденції її розвитку, правильно сформулювати мету перспективної культури відповідно до стратегічних цілей організації, бо саме ефективне формування корпоративної культури дає змогу організації рухатися в одному напрямі як єдине ціле.

Однак головною особливістю формування культури організації є перетворення необхідних гнучких норм, цінностей та принципів, а також зміни реального життя в організації.

Висновки з проведеного дослідження. На основі викладеного матеріалу можна зробити висновки, що процес формування корпоративної культури є доволі складним і потребує використання цілої низки методик. Дослідники виділяють чимало підходів, принципів, шляхів та рівнів формування корпоративної культури, щоб полегшити сам процес розроблення плану формування корпоративної культури.

Важливим елементом ефективності формування та розвитку корпоративної культури є використання принципів і критеріїв корпоративної культури.

Принципи корпоративної культури відображають характер діяльності організації та особливості її корпоративної культури. Загальні принципи корпоративної культури використовуються в кожному організаційному середовищі, а спеціальні – для формування організаційної поведінки співробітників залежно від ситуації.

Високоякісний та конкурентоспроможний персонал є гарантом ефективної діяльності організації, тому в інтересах розвитку трудового потенціалу підприємств необхідне формування корпоративної культури.

Формування корпоративної культури відбувається ієрархічно (від лідера до підлеглих) та повинно пройти певні етапи, щоб добитися очікуваних результатів. Спочатку поведінка керівників визначає і формує корпоративну культуру, а потім корпоративна культура організації визначає поведінку її співробітників. Також на формування культури впливає стиль керівництва, від нього залежить корпоративний дух організації.

Корпоративна культура є тією родзинкою, яка зумовлює відмінність між компаніями і приносить успіх у конкурентній боротьбі.

Таким чином, можна стверджувати, що саме від корпоративної культури залежать ефективність діяльності компанії, стан міжособистісних стосунків у ній та сформований імідж. Формування її високого рівня повинне стати однією з найважливіших цілей їхнього ефективного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Башук Т.О. Доцільність формування корпоративної культури на підприємстві. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 2. С. 179–184.

2. Бала О.І. Принципи корпоративної культури підприємств: сутність та види. *Збірник наукових праць ВНАУ*. 2012. № 1(56). С. 81–85.

3. Єгоров І.Ю., Красовська О.В. Корпоративна культура : навчально-методичний посібник. Київ : Укртехінформ, 2013. С. 185.

4. Смоленюк П.С. Корпоративна культура як основа розвитку організації. *Наука й економіка*. 2010. № 1. С. 123–128.

5. Тарасова О.В. Корпоративна культура як інструмент ефективного менеджменту підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2013. № 3(19). С. 28–32.

6. Фіщук Н.Ю., Ломачинська І.В. Корпоративна культура організації: сутність, види, принципи та вплив на розвиток організації. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2012. № 1(56). Т. 4.

7. Химич І.Г. Формування корпоративної культури підприємства в сучасних економічних умовах. *Сучасні соціально-економічні проблеми теорії та практики розвитку економічних систем*. 2015. № 31. С. 105–116.

8. Шейн Е.Х. Організаційна культура і лідерство / пер. з англ. за ред. В.А. Співака. Санкт-Петербург: Пітер, 2002. С. 336.

REFERENCES:

1. Bashuk T.O. (2011) Docilnist formuvannya korporativnoyi kulturi na pidpriyemstvi [The expediency of forming a corporate culture at the enterprise]. Kharkiv, no.2, pp. 179-184.

2. Bala O.I. (2012) Principi korporativnoyi kulturi pidpriyemstv : sutnist ta vidi [Principles of Corporate Culture of Enterprises: Essence and Types]. *Collection of scientific works of VNAU*. no. 1 (56), pp. 81-85.

3. Yegorov I.U., Krasovskaya O.V. (2013) Korporativna kultura : navchalno-metodichnij posibnik [Corporate culture: educational manual]. Kyiv, pp. 185.

4. Smolenyuk P.S. (2010) Korporativna kultura yak osnova rozvitku organizaciyi [Corporate culture as the basis for the organization's development]. *Science and Economics*. no. 1, pp. 123-128.

5. Tarasova O.V. (2013) Korporatyvna kultura yak instrument efektyvnoho menedzhmentu pidpryiemstva [Corporate culture as an instrument of effective enterprise management]. *The economy of the food industry*. pp. 28-32.

6. Fischuk N.U., Lomachinskaya I.V. (2012) Korporativna kultura organizaciyi: sutnist, vidi, principi ta vpliv na rozvitok organizaciyi [Corporate culture of the organization: essence, types, principles and influence on the development of the organization]. *Collection of scientific works of VNAU, series: Economic sciences*. no. 1 (56).

7. Khimich I.G. (2015) Formuvannya korporativnoyi kulturi pidpriyemstva v suchasnih ekonomichnih umovah [Formation of corporate culture in modern economic conditions]. *Modern socio-economic problems of the theory and practice of economic systems development*. no. 31, pp. 105-116.

8. Shane E.H. (2002) Organizacijna kultura i liderstvo [Organizational Culture and Leadership]. pp. 336.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF FINANCIAL SUPPORT OF ENTERPRISES IN UKRAINE

УДК 336.64

Тимошенко О.В.
д.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних відносин
Київський національний університет культури і мистецтв
Гудима Л.О.
студент
Київський національний університет культури і мистецтв

Tymoshenko Olena
Kyiv National University of Culture and Arts
Hudyma Lilia
Kyiv National University of Culture and Arts

У статті розглянуто сутність поняття «фінансові ресурси», сформульовано умови найбільш оптимальної їхньої структури, проаналізовано структуру фінансових ресурсів підприємств України за 2013–2017 рр., охарактеризовано основні форми фінансового забезпечення підприємств, серед яких можна виділити самофінансування, банківське кредитування, державне фінансування та інвестування, а також визначено тенденції залучення коштів кожної з них. Проведено оцінку основних показників капітального інвестування підприємств за джерелами фінансування, виділено основні проблеми нестачі фінансових ресурсів і. як наслідок, запропоновано альтернативні форми фінансування підприємств, зокрема венчурне фінансування, impact-інвестування, ECA-фінансування, LBO-фінансування, кредитні ноти, єврооблігації. Проаналізовано стан кредитування підприємств на сучасному етапі, охарактеризовано новітні форми фінансування банківськими установами, виділено їхні переваги та недоліки, а також підкреслено роль та необхідність упровадження соціально значущих проектів на вітчизняному та зарубіжному ринках.

Ключові слова: *фінансові ресурси, фінансове забезпечення, форми фінансування, самофінансування, кредитування, інвестування, державне фінансування, власний капітал.*

В статье рассмотрена сущность понятия «финансовые ресурсы», сформулированы условия наиболее оптимальной их структуры, проанализирована структура финансовых ресурсов предприятий Украины за 2013–2017 гг., охарактеризованы основные формы финансового обеспечения предприятий, среди которых можно выделить самофинансирование, банковское кредитование, государственное финансирование и инвестирование, а также определены тенденции привлечения средств каждой из них. Проведена оценка основных показателей капитального инвестирования предприятий по источникам финансирования, выделены основные проблемы нехватки финансовых ресурсов и, как следствие, предложены альтернативные формы финансирования предприятий, в частности венчурное финансирование, impact-инвестирование, ECA-финансирование, LBO-финансирование, кредитные ноты, еврооблигации. Проанализировано состояние кредитования предприятий на современном этапе, охарактеризованы новые формы финансирования банковскими учреждениями, выделены их преимущества и недостатки, а также подчеркнута роль и необходимость внедрения социально значимых проектов на отечественном и зарубежном рынках.

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, финансовое обеспечение, формы финансирования, самофинансирование, кредитование, инвестирование, государственное финансирование, собственный капитал.*

The article discusses the essence of the concept of "financial resources", analyses the structure of financial resources of enterprises of Ukraine for 2013–2017, describes the main forms of financial support of enterprises, among which self-financing, bank lending, state financing, and investment can be distinguished, as well as trends of attraction of funds. As a result of the survey, the main indicators of capital investment of enterprises by sources of financing were assessed, the main problems of the lack of financial resources were identified, and as a consequence, alternative forms of financing of enterprises were proposed, in particular, venture financing, impact-investing, ECA financing, LBO financing, credit notes, Eurobonds. The state of lending to enterprises at the present stage was analysed, the latest forms of financing by banking institutions were characterized, their advantages and disadvantages were highlighted, and the role and necessity of implementing socially significant projects in the domestic and foreign markets were emphasized. On the basis of theoretical and methodological researches, it is concluded that in the current conditions of the development of world processes, the formation and optimization of financial resources of business structures is based on a fundamentally new philosophy of financial and economic relations between investors, the state and business, which envisages the enhancement of corporate social responsibility, the achievement of social effect of sustainable development of the national economy, and raising the level of well-being of owners and employees of enterprises. The authors substantiate the necessity of popularizing socially responsible investment, the purpose of which is not only the economic development of business but also obtaining a positive social effect. The practical value of the results obtained is the development of scientifically grounded recommendations for the attraction of alternative modernized forms of financial support at domestic enterprises, taking into account the impact of the external macroeconomic environment, the achievement of the social effect in attracting investments, and increasing the level of capitalization of enterprises.

Key words: *financial resources, financial support, forms of financing, self-financing, lending, investments, state financing, own capital.*

Постановка проблеми. Формування оптимальної структури фінансових ресурсів сьогодні є одним із визначальних чинників досягнення ефективності функціонування підприємств та забезпечення сталого розвитку національної економіки. Визначення правильної стратегії забезпечення підприємства фінансовими ресурсами є пріоритетним завданням і дає змогу мінімізувати вплив зовнішніх негативних чинників на підприємства, а також забезпечити найвищий рівень генерування прибутку. В окреслених умовах варто розглянути нові модернізовані форми фінансування підприємств, оцінити найбільш ефективні з погляду обсягів та умов залучення грошових коштів і водночас найменш ризиковані джерела фінансування, дослідити нинішній стан та тенденції фінансового забезпечення на українському ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти формування, використання та управління фінансовими ресурсами підприємств відображено у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як: Н.О. Андрусяк, М.Д. Білик,

І.О. Бланк, Р. Брейлі, Є.Ф. Брігхем, О.С. Бондаренко, О.Є. Ґудзь, Т.Ф. Григораш, Н.А. Дехтяр, М.В. Дмитришин, І.М. Зеліско, І.В. Зятковський, Г.Г. Кірейцев, С.М. Ксьондз, Л.А. Лахтіонова, С. Майєрс, О.В. Олійник, К.В. Павлюк, Ю.В. Поддєрьогін, Н.О. Рибалко, Г.А. Стасюк, А.В. Чупіс, П.І. Юхименко.

Постановка завдання. Метою статті є визначення оптимальної структури фінансових ресурсів підприємств, що є невід'ємною умовою стабілізації розвитку національної економіки, оцінки складу та структури фінансових ресурсів вітчизняних підприємств на сучасному етапі, а також дослідження нинішніх тенденцій фінансування господарюючих суб'єктів, спираючись на досвід зарубіжних компаній та враховуючи концепції забезпечення фінансовими ресурсами підприємств із зовнішніх джерел із використанням модернізованих форм фінансування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженню теоретичних аспектів формування фінансових ресурсів підприємств в економічній літературі відведено значне місце, проте єдиний підхід до дефініції «фінансові ресурси» відсутній. Якщо зіставити систему поглядів різних учених-економістів, це поняття в загальному розумінні можна трактувати як сукупність грошових коштів, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу національного багатства, перебувають у власності підприємства на постійній або тимчасовій основі і використовуються для забезпечення процесу розширеного відтворення та досягнення його статутних цілей.

Інтенсивне нарощення прибутку та високі показники рентабельності, зростання ринкової вартості, мінімізація фінансових ризиків та вартості залучення капіталу, дотримання стійких позицій загалом – пріоритетні цілі фінансової політики суб'єктів господарювання, що можуть бути реалізовані шляхом правильного формування, використання та розподілу фінансових ресурсів. Оптимальна структура фінансових ресурсів підприємств передбачає таке співвідношення використання власного і залученого капіталу, за якого значення фінансового ризику знаходяться в межах норми, середньозважена вартість фінансових ресурсів є мінімальною, показники економічної рентабельності й прибутковості знаходяться на визначеному підприємством рівні, платоспроможність, ліквідність та коефіцієнт самофінансування мають допустимі значення [1, с. 172].

Досліджуючи структуру фінансових ресурсів підприємств, варто зазначити такі основні форми фінансового забезпечення, що сьогодні діють в українській економічній системі, як: самофінансування, що означає забезпечення фінансових потреб за рахунок власних ресурсів; кредитування – одна з форм фінансового забезпечення відтворювальних витрат, за яких витрати суб'єкта господарювання покриваються за рахунок банківських кредитів на засадах платності, строковості й повернення; державне фінансування, що розуміється як метод безповоротного надання фінансових ресурсів суб'єктам господарювання за рахунок коштів бюджетних і позабюджетних фондів. Також заслуговує на увагу така форма фінансового забезпечення, як інвестування – вкладення коштів у певні об'єкти для отримання прибутку й розширення обсягів діяльності підприємства [2, с. 39–44].

Структура фінансових ресурсів підприємств України представлена на рис. 1.

Із даних рис. 1 можна зробити висновок, що найбільша частина фінансових ресурсів припадає на поточні зобов'язання та забезпечення, спостерігається тенденція до збільшення їхньої частки. Разом із тим скоротилися частка власного капіталу – 24,6% у 2017 р. проти 34,1% у 2013 р. та частка довгострокових зобов'язань та забезпечень – 17,4% у 2017 р. проти 18,7% у 2013 р.

Постійні зміни у структурі фінансових ресурсів викликані дією різноманітних чинників, а саме зростанням питомої ваги коштів, залучених із зовнішніх джерел, передусім частки кредиторської заборгованості, яка спричиняє систему неплатоспроможності та призводить до зниження інвестиційних можливостей підприємницьких структур.

Рис. 1. Структура фінансових ресурсів підприємств України за 2013–2017 рр.

Джерело: сформовано на основі [3]

У структурі фінансових ресурсів українських підприємств можна відзначити поступове скорочення частки власних коштів, що використовуються для рефінансування діяльності господарюючих суб'єктів, поліпшення матеріальної бази та забезпечення розширеного відтворення [4, с. 780–781].

Розглянемо тенденції капітальних інвестицій підприємств за джерелами фінансування за 2013–2017 рр. (табл. 1).

На основі проведеного аналізу щодо капітального інвестування підприємств відзначимо, що переважна більшість грошових коштів залучена за рахунок самофінансування підприємств, частка яких у 2017 р. становила 69,14%, що на 2,79% більше порівняно з 2013 р. (66,35%). Частка капітальних інвестицій із державного бюджету за останні роки підвищилася й у 2017 р. становила 3,41%, що на 0,93% перевищує частку в 2013 р. (2,48%); найменше коштів у фінансуванні підприємств надходить за рахунок іноземного інвестування, і цей показник має тенденцію до зниження на 0,39%. У 2017 р. в економіку України було вкладено 1 630,4 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій із 76 країн світу. Найбільше прямих інвестицій було залучено до галузі фінансової та страхової діяльності (26,1%) і галузі промисловості (27,3%).

Щодо форм банківського кредитування, то сьогодні існує широкий асортимент послуг, який комерційні банки готові представити для фінансування господарюючих суб'єктів, а саме факторинг, форфейтинг, лізинг, синдиковані банківські кредити, овердрафт, акцептний кредит, авальний кредит, ролловерний кредит тощо.

У залученні банківського кредиту як форми фінансування підприємства з урахуванням його модернізованих форм можна визначити низку певних переваг та недоліків. До переваг слід віднести: відсутність потреби розголошення інформації про фінансову діяльність підприємства, а надання інформації тільки до комерційного банку; можливість змінити умови кредитування у разі несприятливого розвитку подій під час упровадження інвестиційного проекту. Серед недоліків виділимо: надання кредиту здебільшого на короткостроковій основі; фіксацію майна під заставу, що зобов'язана покрити ризики комерційного банку; неможливість залучення фінансових ресурсів через велику вартість [6, с. 331–332].

За нинішньої нестабільної економічної ситуації виникає необхідність проведення реорганізації фінансового забезпечення підприємств, що дасть змогу досягти беззбиткової діяльності за найкоротший час і гарантує можливість стійкого розвитку підприємства. Для сучасного менеджменту організацій обов'язковим є формування власних стратегій фінансового забезпечення, спираючись не тільки на класичні, давно відомі моделі та механізми вирішення проблем нестачі фінансових ресурсів. Неодмінне значення має обізнаність в останніх наукових і практичних розробках у сфері питань пошуку джерел фінансування бізнесу.

Вагомим внеском у розвиток фінансового забезпечення вітчизняних підприємств для реалізації інноваційно спрямованих економічних, соціальних, екологічних проектів може стати популяризація альтернативних і гібридних джерел фінансування, таких як венчурне фінансування, impact-інвестування, ECA-фінансування, LBO-фінансування, кредитні ноти, єврооблігації тощо [7, с. 562–563] (табл. 2).

За останніми дослідженнями досить поширеною є ідея досягнення позитивного соціального ефекту, що можливо за рахунок соціальної відповідальності бізнесу. Торкнувшись теми соціально відповідального інвестування, варто зазначити, що сьогодні набирають розповсюдження проекти, які передбачають нові механізми фінансування, зокрема impact-інвестиції та фінансування соціально значущих проектів на засадах венчурної філантропії. Зазвичай обидва види інвестицій спрямовані на отримання фінансового прибутку,

Таблиця 1

Капітальні інвестиції підприємств за джерелами фінансування за 2013–2017 рр.

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування	Роки						
	млн грн					структура, %	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2017
Всього:	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5	100	100
у тому числі за - рахунок коштів державного бюджету	6174,9	2738,7	6919,5	9264,1	15295,2	2,48	3,41
- коштів місцевих бюджетів	6796,8	5918,2	14260,0	26817,1	41565,5	2,72	9,27
- власних коштів підприємств та організацій	165786,7	154629,5	184351,3	248769,4	310061,7	66,35	69,14
- кредитів банків та інших позик	34734,7	21739,3	20740,1	27106,0	29588,9	13,9	6,6
- коштів іноземних інвесторів	4271,3	5639,8	8185,4	9831,4	6206,4	1,7	1,38
- коштів населення на будівництво житла	24072,3	22064,2	31985,4	29932,6	32802,5	9,63	7,31
- інших джерел фінансування	8036,7	6690,2	6674,7	7495,5	12941,3	3,22	2,89

Джерело: зведено та розраховано за даними [5]

Таблиця 2

Сутність джерел фінансового забезпечення підприємств

Визначення	Сутність поняття
Толлінг	Термін «толлінг» бере початок від англ. tolling і визначається як оплата за послугу з перероблення давальницької сировини готовою продукцією. Толлінгові, або давальницькі, операції передбачають процес увезення на територію країни іноземними замовниками сировини для її переробки без сплати податків та митних платежів і подальшого вивезення готової продукції до країни-експортера.
Венчурне фінансування	Це один з інструментів фінансування інноваційної діяльності, основним спрямуванням якого є одержання прибутку від вкладення інвестицій у ризикові підприємства, що займаються реалізацією інноваційних ідей та проектів.
ECA-фінансування	У країнах Європейського Союзу (ЄС) широке поширення отримала державна підтримка експорту продукції, особливо важкого і наукомісткого машинобудування, приладобудування. ECA-фінансування відбувається із залученням кредитних експортних агентств (Export Credit Agency), основне призначення яких – кредитувати на вигідних умовах покупців продукції поза межами ЄС.
LBO-фінансування	LBO-фінансування (Leveraged Buy Out) – форма залучення позикових ресурсів, поширена в зарубіжній практиці, яка спеціалізується на здійсненні операцій зі злиття та поглинання і полягає у купівлі контрольного пакету акцій корпорації з допомогою кредиту.
Мезонінне фінансування	Один з інструментів залучення позикових коштів для потреб розширеного відтворення, коли власник ресурсів (інвестор) спрямовує направляє їх на розвиток компанії-реципієнта без входження до її капіталу, а в обмін на боргові зобов'язання та опціон із правом придбання акцій позичальника в майбутньому за визначеною ціною.
Кредитні ноти (credit linked notes – CLN)	CLN визначаються як боргові вимоги, які погашаються залежно від того, відбулася «кредитна подія» чи ні. Погашення відбувається у встановлений строк як різниця між номінальною ціною та збитками, тобто реальна (зменшена) вартість боргової вимоги. Якщо «кредитна подія» не здійснювалася, погашення кредитної ноти відбувається за її номінальною ціною.
Єврооблігації	Фінансові інструменти представлені цінними паперами, номінованими в іноземній валюті (доларах США або євро), які обертаються на міжнародному фондовому ринку, як правило, у значних (понад 100 млн дол. США) обсягах і на довгостроковій основі, та розміщення яких здійснює міжнародна фінансова установа (інвестиційний банк) або група (синдикат) таких установ.
Impact-інвестування	Impact -інвестування – це інвестиції в компанії, організації та фонди з метою створити вимірюваний соціальний або екологічний вплив, разом із тим отримавши прибуток. Принципи impact-інвестування: • очікування отримати прибуток; • потреба вирішувати соціальні чи екологічні виклики; • зобов'язання щодо вимірювання та звітування відносно передбачуваного соціального впливу та впливу на навколишнє середовище

разом із тим маючи позитивний вплив на середовище [8, с. 4–5].

Світовий ринок impact-інвестицій зростає швидкими темпами і надає широкий спектр можливостей вкладення в соціальні та екологічні проекти, впровадження та розвиток яких відповідають економічній розвиненості країни, і водночас орієнтуються на суспільство та довкілля. Досвід зарубіжних компаній, що активно практикують такі новітні моделі інвестиційної діяльності, спростовує судження про можливість регулювання соціальних та екологічних проблем лише за участі держави або благодійності та націленість інвестування лише на отримання фінансового результату. Варто зосередити увагу на вже реалізованих прикладах іноземних компаній, серед яких: Revolution Foods – компанія, заснована шкільними вчителями, що працює у сфері шкільного харчування та популяризує концепції збалансованого споживання продуктів, частка ринку оцінюється в 25 млрд дол. США; Greyston Bakery – приватна комерційна компанія, що займається боротьбою з бідністю в окрузі Вестчестер, США; Oportun – приватна компанія, що надає кредити на споживчі потреби неплатоспроможному населенню в Латинській Америці. Серед компаній, що інвестують в таку сферу діяльності є багато відомих імен: Bill & Melinda Gates Foundation (Фонд Біла та Мелінди Гейтс), JP Morgan, Black Rock, Goldman Sachs, Bank of America тощо [9, с. 117–118].

На вітчизняному ринку соціально значущих проектів уже закріпилися деякі компанії: Urban Space 100 (м. Івано-Франківськ) – громадський ресторан соціального спрямування, створення якого відбувалося за фінансової участі 100 підприємців та пересічних громадян міста, а значна частина прибутку спрямована на розвиток міської інфраструктури, поліпшення навколишнього довкілля, облаштування середовища для занять спортом; Urban Space 500 (м. Київ) – створений за прикладом Urban Space 100 проект у галузі громадського харчування, 80% прибутку якого планується спрямовувати на розвиток міських ініціатив; Impact Hub Odessa (м. Одеса) – глобальна мережа, що займається пошуком і розробленням нових ідей для соціального перетворення та

об'єднує центр соціальних інновацій, коворкінг, конференц-центр, майданчик для культурного відпочинку; Pro Bono Club Ukraine – проект, у рамках якого професіонали у сфері бізнесу діляться професійними порадами, експертними знаннями та власним досвідом для підвищення ефективності роботи соціальних організацій [10, с. 518].

Досить поширеним для інвестування є урбаністичний напрям. Серед популярних соціальних ініціатив варто згадати FESTrepublic у м. Львові, ідея якого полягає у реконструкції занедбаного простору старого заводу та модернізації його локацій для створення сучасного центру відпочинку, проведення освітніх та розважальних заходів. Схоже спрямування має концепція відновлення Зеленого театру в м. Одесі та Арт-заводу «Платформа» в м. Києві [11].

Отже, в умовах сучасних світових тенденцій важливе місце займає impact-інвестування, що передбачає пошук альтернативних джерел фінансування, враховуючі громадські та екологічні ініціативи, для отримання як фінансового прибутку, так і досягненням позитивного соціального ефекту.

Висновки з проведеного дослідження. За сучасними дослідженнями фінансового забезпечення суб'єктів господарювання можна зробити висновок про недостатність залучення інвестицій від державного і місцевих бюджетів та іноземних інвесторів. Основними проблемами низького ступеню державного та іноземного інвестування в Україні є: незначний обсяг капітальних видатків вітчизняних бюджетів порівняно з розвиненими країнами, розходження у строках реалізації інвестиційних проектів та бюджетного планування, обмежений вплив державних інвестицій на економічне зростання, наявність корупції під час реалізації інвестиційних проектів. Державно-приватне партнерство є вагомим інструментом для реалізації державної підтримки, націленої на підтримку рівня соціального життя населення, перевагами використання якого є: оперативність та висока якість публічних послуг, компетентний розподіл бюджетних коштів, вирішення проблеми зайнятості населення, прискорення економічного розвитку шляхом застосування інноваційних технологій, поліпшення взаєморозуміння у суспільстві.

Несприятливі тенденції надходження прямих іноземних інвестицій указують на такі проблеми: антитерористична операція на Сході України, недосконалість економічної та політичної сфер країни, домінування корупції та нестача належних реформ. Напрямами поліпшення інвестиційної привабливості України для іноземних інвесторів можуть стати: зменшення тиску на інвесторів та відсутність диверсифікованих джерел інвестицій; залучення інвестицій у галузі, що особливо потребують капіталовкладень; заохочення суб'єктів господарювання до довгострокових вкладень, а також до реінвестування, стабільність інвестиційного законодавства, надання гарантій інвесторам.

Відзначено низьку активність комерційних банків у сфері кредитування, яка спричинена невисокою кредитоспроможністю підприємств, завищеними кредитними ставками, збільшенням суми простроченої кредиторської заборгованості тощо. У діяльності комерційних банків можна виокремити низку модернізованих послуг для фінансування підприємств, таких як факторинг, форфейтинг, лізинг, синдиковані банківські кредити, овердрафт та ін., що мають власні переваги та недоліки. Майже половина всіх коштів стає результатом фінансового забезпечення підприємств за рахунок власних ресурсів. Вагому частку у структурі фінансових ресурсів підприємств займають поточні зобов'язання та забезпечення, спостерігається поступове зменшення частки власних коштів підприємств та тенденція до зменшення частки довгострокових зобов'язань і забезпечень. Ураховуючи обмеженість залучення фінансових ресурсів з інших джерел, одним зі стратегічних управлінських завдань має бути розроблення комплексної системи заходів щодо пошуку альтернативних форм фінансового забезпечення. Сьогодні велику актуальність має питання вдосконалення та модифікації фінансового забезпечення інноваційно спрямованого бізнесу, тож доцільним може стати вибір радикально нових джерел фінансування, таких як толлінг, венчурне фінансування, ECA-фінансування, LBO-фінансування, мезонінне фінансування, кредитні ноти, єврооблігації, impact-інвестування.

У сучасних умовах розвитку світових процесів формування та оптимізація фінансових ресурсів підприємницьких структур базуються на принципово новій філософії фінансово-економічних відносин між інвесторами, державою та бізнесом, що передбачає посилення соціальної відповідальності корпорацій, досягнення соціального ефекту, сталого розвитку національної економіки та підвищення рівня добробуту власників та працівників підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дропа Я.Б. Оптимізація структури фінансових ресурсів підприємства в сучасних умовах. *Бізнес Інформ*. 2016. № 12. С. 169–175.

2. Кожухова Т.В. Формування та трансформація глобальної системи фінансування сталого розвитку : монографія. Кривий Ріг : Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2017. 335 с.

3. Показники балансу підприємств за видами економічної діяльності. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 27.05.2019).

4. Бражник Л.В. Фінансові ресурси підприємства: їх формування та використання. *Економіка і суспільство*. 2018. № 14. С. 778–783.

5. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування (2010-2018). *Офіційний сайт Державної служби статистики України.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 27.05.2019).

6. Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти : монографія / за ред. К.В. Ковтуненко, Є.І. Масленнікова. Херсон : Грінь Д.С., 2017. Вип. 2. 906 с.

7. Дем'янчук М.А., Станкова В.В. Напрями формування джерел фінансового забезпечення сталого розвитку підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 5(45). С. 561–567.

8. Вигівська І.М., Хоменко Г.Ю., Шумило К.В. Соціально відповідальне інвестування: сутність, ризики та перспективи розвитку. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2017. №. 3(38). С. 3–7.

9. Марухленко О.В. Impact Investing як інструмент розвитку соціального потенціалу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. С. 116–119.

10. Тищенко В.В. Впровадження impact-інвестування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 513–520.

11. Імпакт-інвестиції як нове покоління бізнесу: 5 сфер, де бізнес змінює українські міста. *Українська правда життя* : вебсайт. URL: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/01/11/235034/ (дата звернення: 23.05.2019).

REFERENCES:

1. Dropa Ya.B. (2016) Optymizatsiia struktury finansovykh resursiv pidpryiemstva v suchasnykh umovakh [Optimization of the structure of financial resources of the enterprise in modern conditions]. *Biznesinform*, no 12, pp. 169-175.

2. Kozhukhova T.V. (2017) *Formuvannia ta transformatsiia hlobalnoi systemy finansuvannia staloho rozvytku* [Formation and transformation of the global system for financing sustainable development]. Kryvyi Rih: FOP Cherniavskyi D.O. (in Ukrainian)

3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2013-2017) Pokaznyky balansu pidpryiemstv za vydamy ekonomichnoi diialnosti [Indicators of the balance of enterprises by types of economic activity], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.

4. Brazhnyk L.V. (2018) Finansovi resursy pidpryiemstva: yikh formuvannia ta vykorystannia [Financial resources of the enterprise: their formation and use]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economics and Society] (electronic journal), no 14, pp. 778-783. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/14_ukr/111.pdf (accessed 18 May 2019).

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2013-2017) Kapitalni investytsii za dzherelamy finansuvannia (2010-2018) [Capital investment by sources of financing (2010-2018)], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.

6. Kovtunenko K.V., Maslennikov Ye.I. (2017) *Innovatsiina ekonomika: teoretychni ta praktychni aspekty* [Innovative economy: theoretical and practical aspects]. Kherson: Grin D.S. (in Ukrainian).

7. Demianchuk M.A., Stankova V.V. (2017) Napriamy formuvannia dzherel finansovoho zabezpechennia staloho rozvytku pidpryiemstva [Areas of formation of sources of financial support of sustainable development of the enterprise]. *Young scientist*, vol. 5, no 45, pp. 561-567.

8. Vyhivska I.M., Khomenko H.Yu., Shumylo K.V. (2017) Sotsialno-vidpovidalne investuvannia: sutnist, ryzyky ta perspektyvy rozvytku [Socially responsible investment: the essence, risks and prospects of development]. *Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis*, vol. 3, no 38, pp. 3-7.

9. Marukhlenko O.V. (2019) Impact Investing yak instrument rozvytku sotsialnoho potentsialu [Impact Investing as a tool for social potential development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no 8, pp.116-119.

10. Tyshchenko V.V. (2018) Vprovadzhennia impact-investuvannia v Ukraini [Implementation of impact-investing in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economics and Society] (electronic journal), no 16, pp. 116-119. Available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/78.pdf (accessed 20 May 2019).

11. Ukrainian truth of life, 2019. Impact-investment as a new generation of business: 5 spheres where business changes Ukrainian cities. [online] Available at: https://life.pravda.com.ua/columns/2019/01/11/235034/ (accessed 23 May 2019).

ЗБАЛАНСОВАНА СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

BALANCED SCORECARD AS A MANAGEMENT TOOL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES DEVELOPMENT

УДК 65.016:338.432

Черкасова Т.І.
к.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємств
Одеський національний політехнічний університет
Каражова Н.Д.
студентка
Одеський національний політехнічний університет
Стоянова Н.О.
студентка
Одеський національний політехнічний університет

Cherkasova Tetyana
Odessa National Polytechnic University
Karazhova Nataliya
Odessa National Polytechnic University
Stoianova Nadiia
Odessa National Polytechnic University

У статті розглянуто підхід до ефективного управління розвитком аграрного підприємства на основі Збалансованої системи показників, яку розглянуто як одну з технологій реалізації стратегії. Досліджено особливості розроблення ЗСП для окремого підприємства, підкреслено необхідність конкретизації й урахування специфіки галузі економіки. Запропоновано перелік базових або найбільш характерних цілей та показників, оцінка яких дасть змогу робити висновки про результативність реалізації стратегії аграрного підприємства (рослинництво). Визначено перелік елементів, які потребують розроблення під час проектування ЗСП окремого підприємства. Розглянуто доцільність використання ЗСП разом з іншими інструментами управління ефективністю та витратами. Визначено подальші кроки підвищення ефективності використання ЗСП як інструмента забезпечення якості управління конкурентоспроможним розвитком підприємства.

Ключові слова: *економічний розвиток, аграрний сектор економіки, стратегія розвитку, Збалансована система показників, інструменти стратегічного управління.*

В статье рассмотрен подход к эффективному управлению развитием аграрного предприятия на основе Сбалансированной системы показателей, которая рассмотрена как одна из технологий реализации стратегии. Исследованы особенности разработки ССП для отдельного предприятия, подчеркнута необходимость конкретизации и учета специфики отрасли экономики. Предложен перечень базовых или наиболее характерных целей и показателей, оценка которых позволит делать выводы о результативности реализации стратегии аграрного предприятия (растениеводство). Определен перечень элементов, нуждающихся в разработке при проектировании ССП каждого предприятия. Рассмотрена целесообразность использования ССП одновременно с другими инструментами управления эффективностью и затратами. Определены вопросы, решение которых позволит повысить эффективность использования ССП как инструмента обеспечения качества управления конкурентоспособным развитием предприятия.

Ключевые слова: *экономическое развитие, аграрный сектор экономики, стратегия развития, Сбалансированная система показателей, инструменты стратегического управления.*

The article considers the approach to the effective management of the development of an agricultural enterprise based on the Balance Scorecard. The importance of the agricultural sector for the development of the country's economy was considered, the importance of crop production for the development of agribusiness was emphasized. It was noted that the contribution of Ukraine's agriculture to GDP for the period 2007–2017 increased from 6.6% to 10.2%, while the share of agricultural products and food products in total exports of goods increased from 12 to 40%. The factors of external and internal environment that negatively affect the implementation of the development strategy of a separate agricultural enterprise (medium or small) in the field of crop production are analyzed. The features of the development of BSC for an individual enterprise are explored, the need to specify and take into account the specifics of the economic sector is emphasized, it is concluded that there is no typical strategic map for most agricultural organizations. A list of basic or the most characteristic goals and indicators, the assessment of which will allow to draw conclusions about the effectiveness of the implementation of the strategy of an agricultural enterprise (crop). Specificity of enterprises is proposed to take into account in the projection «Business processes» through such indicators as the level of arable land use, yield per 1 ha by product, fulfillment of the crop rotation plan, marginal profit per 1 ha (for certain types of products and averaged, taking into account product portfolio structures) and others. The list of elements that need to be developed during the design of the BSC of each enterprise is defined. Considered the feasibility of using BSC simultaneously with other tools for managing performance and costs, concluded that the introduction of the BSC system helps to ensure the growth of the effectiveness of using other tools for managing the development of the enterprise. The questions, the solution of which will allow to increase the efficiency of using BSC as a tool to ensure the quality of management of competitive development of an enterprise, are considered.

Key words: *economic development, agrarian sector of the economy, development strategy, Balanseed Scorecard, strategic management tools.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку національної економіки характеризується значною нестійкістю, загостренням конкурентної боротьби між господарюючими суб'єктами, реальними структурними перетвореннями економіки, які, зокрема, проявляються у зростанні значення ефективного функціонування та розвитку підприємств аграрного сектору для забезпечення конкурентоспроможності економіки країни.

Будь-який бізнес у сучасних економічних умовах знаходиться в постійних пошуках балансу між проблемами функціонування та розвитку підприємства. Визначення умов стійкого розвитку окремого господарюючого суб'єкта прямо пов'язане з формуванням і підтримкою на необхідному рівні його потенціалу, недовикористання якого призводить, своєю чергою, до економічних утрат. Усе це підтримує важливість вирішення проблем управління ефективністю, оцінювання, розроблення й упровадження заходів щодо забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємства.

Особливо гостро ця проблема стоїть перед аграрними підприємствами, що пояснюється підвищеним рівнем ризику їхньої діяльності, залежністю від сезонних умов та коливання цін на зовнішньому ринку, обмеженістю фінансових ресурсів, низьким рівнем державної підтримки. Саме тому виникає нагальна потреба у розробленні та впровадженні дієвих інструментів управління, які, власне, і дають змогу контролювати результати

втілення заходів щодо формування потенціалу розвитку підприємства та забезпечення його конкурентоспроможності. Система показників є тим інструментом стратегічного управління, який дасть змогу вирішити проблеми взаємозв'язку оперативного та стратегічного управління, а також визначити, наскільки аграрне підприємство просунулося у досягненні вибраних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням теоретичних та методичних основ управління розвитком аграрних підприємств присвячено роботи багатьох учених, зокрема І.В. Безп'ятої, М.М. Дорош-Кізима, Я.А. Жаліла, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука та ін. [1–3]. У їхніх працях висвітлено основні проблеми функціонування аграрних підприємств, питання інституціональних змін та формування стратегії розвитку в аграрному секторі, але питання управління ефективністю діяльності окремих аграрних підприємств та формування їхнього потенціалу розвитку залишаються невирішеними.

Концептуальною основою формування систем показників, за допомогою яких можна оцінити ефективність діяльності підприємства як на короткостроковому, так й на довгостроковому інтервалі, сьогодні вважається метод збалансованої системи показників (ЗСП) Р. Каплана і Д. Нортона – Balanced Scorecard (BSC). Але необхідно підкреслити наявність різних і досить суперечливих думок стосовно як самої ідеї BSC, так і результатів практичного використання цієї методики.

В останні роки запропонована значна кількість модифікацій збалансованої системи показників, рекомендацій щодо її впровадження на підприємствах різних галузей економіки. Питанням застосування у практиці бізнесу концепції ЗСП для управління ефективністю діяльності підприємств присвятили свої праці такі іноземні та вітчизняні науковці, як: Р. Каплан, Д. Нортон, Д. Дезрочес, Р. Лоусон, П. Нівен, Д. Парментер, Т. Хетч, П. Хорварт, Н.Д. Бабяк, М.О. Кизим, А.Г. Паскалова, М.О. Скрипченко, В.А. Зінченко, Г.І. Хотинська та ін. [4–8]. ЗСП дає змогу контролювати ефективність діяльності підприємства, сигналізує про виникаючі проблеми, поєднує в собі стратегічне й оперативне управління підприємством, але питання розроблення ЗСП саме для аграрних підприємств та оцінки доцільності їх упровадження у практику цього бізнесу залишається невирішеним.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення підходу до ефективного управління розвитком аграрного підприємства на основі системи збалансованих показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Державної служби статистики України та результатами дослідження GTAI (GERMANY TRADE & INVEST), частка сільського господарства України у ВВП за період 2007–2017 рр. зросла із 6,6% до 10,2%, частка аграрної продукції і харчових продуктів у загальному експорті товарів – з 12% до 40% [9; 10, с. 205]. Динаміка частки сільського господарства у ВВП пояснюється значним потенціалом сільського господарства, ефективністю та спрямованістю реформ, що націлені на забезпечення економічного розвитку аграрного сектору економіки. Однак слід відзначити, що в економіках розвинутих країн частка сільського господарства у ВВП, як правило, не перевищує 2,5%.

За період 2010–2017 рр. змінилася й частка сільського господарства у структурі ВДВ: з 8,4% у 2010 р. до 12,1% у 2017 р. Але необхідно відзначити нарощення частки експорту аграрної та мінеральної сировини, яка зросла з 24,4% у 2012 р. до 30,5% у 2017 р. у загальному обсязі експорту товарів [9].

Наведені дані свідчать про те, що сучасний етап розвитку аграрного сектору призвів до переоцінки значення ефективності діяльності аграрних підприємств для забезпечення розвитку економіки країни та виявив, що рослинництво – основний напрям агробізнесу.

Проблема забезпечення ефективного розвитку аграрних підприємств полягає у забезпеченні контролю над реалізацією їхньої стратегії розвитку, гнучкій та швидкій реакції на зміни у зовнішньому середовищі підприємства. Наявність характерних внутрішніх умов, які пов'язані з обмеженістю площі ріллі, станом та родючістю ґрунтів, необхідністю дотримуватися технології сівозмін, наявних технологій виробництва та якості робочої сили, а також таких зовнішніх умов, як залежність ринку від квот ЄС, динаміка світових цін на продукцію рослинництва, відсутність у сільськогосподарських підприємств практики самостійного виходу на ринок або продаж ними продукції українським агротрейдерам – усе це робить проблемними рішення питань реалізації стратегії розвитку окремого аграрного підприємства (середнього або малого) у сфері рослинництва.

Основне завдання розвитку сільськогосподарського підприємства – забезпечення його ефективної діяльності та конкурентоспроможності. У зв'язку з тим, що окреме середнє або мале підприємство не займає суттєву частку національного ринку та не впливає на рівень ціни на окремі види продукції, забезпечення його конкурентоспроможності, у першу чергу, пов'язане зі зниженням витрат. Управління витратами, управління ефективністю, впровадження технологічних інновацій – це основні напрями, які необхідно розглядати під час розроблення та реалізації стратегії розвитку аграрного підприємства.

Сьогодні є декілька методологій управління ефективністю, до найбільш відомих слід віднести: Збалансовану систему показників Р. Каплана і Д. Нортона; стратегічні карти Л. Мейселя;

модель EP2M (Effective Progressand Performance Measurement – оцінка ефективності діяльності і росту) К. Адамса і П. Робертса; динаміку цінності, яка запропонована компанією Accenture; критерії премії М. Балдриджа; EFQM (розробка Європейського фонду управління якістю); Six Sigma; додану економічну вартість EVA (Stern Stewart) та ін.

Розглядаючи ЗСП як одну з технологій реалізації стратегії підприємства, слід підкреслити, що в сучасних умовах господарювання вона використовується достатньо широко і стала одним із поширених рішень для фірм, орієнтованих на стратегію розвитку. За даними компанії Bain [7, с. 4], методологія розроблення систем показників займає п'яте місце серед інструментів управління. Саму ЗСП сьогодні найчастіше розглядають як інструмент для впровадження стратегії, який дає змогу перетворювати її на набір показників ефективності, забезпечує зв'язок стратегії підприємства з операційними рішеннями бізнесу та більш обґрунтовано використовувати наявний потенціал організації, здійснюючи контроль над реалізацією стратегії на основі ключових показників діяльності.

Порівняно з традиційними оцінками результатів діяльності, які базуються на фінансових показниках, ЗСП дає змогу характеризувати використання різних ресурсів підприємства. Сьогодні вона тісно пов'язана з такими інструментами управління, як бюджетування, система стимулювання працівників і корпоративне управління. Але впровадження та використання ЗСП на практиці потребує організаційних змін, що є результатом зміни способу оцінки результатів діяльності.

Достоїнство цієї системи для оцінки та реалізації стратегії розвитку полягає, на нашу думку, перш за все у тому, що вона дає змогу на різних етапах життєвого циклу підприємства робити акцент на різні боки його діяльності, роль яких як драйверів ефективності зростає на цьому етапі. Такий підхід особливо важливий для підприємств, діяльність яких характеризується значним рівнем невизначеності та ризику, або для підприємств, які переходять до наступного ступеня розвитку та потребують обґрунтованих змін у використанні наявного потенціалу та його подальшому формуванні. Комплексний підхід до вирішення цих завдань і забезпечує ЗСП, а саме до такого типу підприємств належить значна кількість сільськогосподарських підприємств.

Ураховуючи позитивні моменти вживання ЗСП, під час розроблення моделі для окремого підприємства необхідними є конкретизація і виділення специфіки кожної галузі економіки. Насамперед, на нашу думку, необхідно відповісти на питання причин вибору для впровадження саме моделі ЗСП.

Класична концепція Balanced Scorecard з'явилася як відповідь на потребу враховувати під час оцінки результативності діяльності корпорацій не тільки фінансові показники. На початку 1990-х років бізнес на практиці відчув значимість та цінність наявності нематеріальних активів організації, вагомість для оцінки вартості бізнесу впливу таких їхніх елементів, як знання та досвід робітників, наявність відомого бренду, стійкі стосунки з клієнтами та партнерами, інноваційна орієнтованість розвитку організації.

Модель ЗСП дала змогу враховувати в оцінці діяльності підприємства, крім фінансових показників, ефективність використання таких чинників, як бізнес-процеси підприємства, трудовий потенціал та робота зі споживачами. Пізніші модифікації системи ЗСП, які розроблялися для окремих фірм, іноді пропонували розширити кількість проекцій, ураховуючи специфічні умови діяльності. Саме збалансованість показників проекцій між собою даєзмогу отримати комплексну оцінку ефективності діяльності підприємства за вибраним напрямом (наприклад, управління витратами).

Використання ЗСП для оцінки ефективності розвитку саме аграрних підприємств, діяльність яких пов'язана з рослинництвом, стримується, на нашу думку, чинниками, що розглядалися вище: надмірною залежністю від зовнішнього середовища, сезонністю виробництва, підвищеним рівнем невизначеності та ризику діяльності, обмеженістю основного ресурсу – землі, нерозвиненою інфраструктурою ринку, яка впливає на витрати підприємства, утрудненим доступом до інноваційних технологій, заниженою цінністю традиційних елементів нематеріальних активів (таких як торгова марка) та ін. Тобто типової стратегічної карти для більшості сільськогосподарських організацій не може бути. Але таку перевагу ЗСП, як можливість здійснення моніторингу реалізації вибраної стратегії та підготовку звітності за результатами аналізу, яка дає змогу обґрунтувати рішення щодо корегування стратегії та забезпечення ефективності, не можна виключати, якщо підприємство вирішує завдання забезпечення конкурентоспроможного розвитку.

Таким чином, для аграрних підприємств ЗСП стає перспективною технологією стратегічного управління, за допомогою якої здійснюється перехід від стратегічних цілей до системи показників, що можна виміряти, та яка дає змогу визначити послідовність дій для забезпечення їх цільових значень.

Безумовно, розроблення моделі ЗСП потребує врахування особливостей окремого підприємства, для реалізації стратегії якого вона й створюється. Однак для підприємств, які займаються рослинництвом, можна запропонувати такий перелік базових або найбільш характерних цілей та показників, оцінка яких дасть змогу судити про результативність реалізації стратегії (табл. 1).

Таблиця 1

Склад стратегічних цілей та показників у розрізі проекцій ЗСП аграрного підприємства (рослинництво)

Перспектива	Стратегічні цілі	Підконтрольні показники
Фінанси	Зростання рентабельності	Показники рентабельності (ROS, NPM, ROA, ROE, ROI, ROCE, BEP), %
	Зростання обсягів реалізації продукції	Приріст доходу від реалізації продукції, % Коефіцієнт операційного прибутку
	Зростання чистого прибутку	Коефіцієнт чистого прибутку
	Забезпечення ліквідності та платоспроможності	Показники ліквідності
		Показники платоспроможності
	Зниження витрат	Витрати на 1 грн товарної продукції, грн/грн Частка витрат на транспортування продукції у загальному обсязі витрат,%
	Зниження ризику діяльності	Коефіцієнт операційного левериджу Коефіцієнт фінансового левериджу
Клієнти	Зростання частки ринку	Частка ринку, %
	Задоволення споживачів якістю продукції	Кількість довгострокових контрактів та постійних клієнтів (агротрейдери, переробні підприємства, ритейлери та кінцеві споживачі)
	Якісні маркетингові дослідження	Частка витрат на маркетингові дослідження у загальному обсязі витрат, %
	Відомість торгової марки	Частка витрат на участь у ярмарках та рекламу у загальному обсязі витрат, %
Бізнес-процеси	Ефективність виробництва продукції	Рівень використання рілля, %
		Врожайність з 1 га за видами продукції, т/га
		Використання плану сівозмін, %
		Обсяг товарної продукції на 1 робітника, тис грн/роб.
		Зниження матеріальних витрат на 1 т продукції, грн/т
	Ефективне управління продуктовим портфелем. Розширення асортименту	Коефіцієнт оновлення продукції, % Маржинальний прибуток у розрахунку на 1 га: - за видами продукції, грн/га; - усереднений з урахуванням структури продуктового портфеля, грн/га
	Впровадження технологічних інновацій	Частка витрат на впровадження технологічних інновацій у загальних витратах, %
Кадровий потенціал	Кваліфікований та мотивований персонал	Частка працівників, які підвищують кваліфікацію впродовж 1 року, в загальній кількості працівників, %
		Коефіцієнт плинності персоналу, %
	Створення корпоративної культури, яка орієнтована на командну та ініціативну роботу	Частка витрат на формування корпоративної культури у загальних витратах,%
		Витрати на соціальну інфраструктуру, тис грн
	Підвищення ефективності інформаційної системи	Витрати на створення та оновлення бази даних, % від загальних витрат
		Витрати на визначення та моніторинг релевантної інформації щодо реалізації окремих стратегічних рішень, % від загальних витрат

Запропонована система є узагальнюючою для підприємств аграрного сектору, що займаються рослинництвом. Тут не представлено цільових значень, які має досягти кожний зі складників системи, що пояснюється тим, що такі цільові значення кожне підприємство визначатиме, ураховуючи свої стратегічні цілі та рівень сформованого потенціалу.

Підприємство аналізується з позиції чотирьох взаємозв'язаних і збалансованих аспектів розвитку (перспектив), за якими збираються дані та які враховують під час корегування системи управлінського обліку:

1) фінансовий аспект (The Financial Perspective) – «Фінанси»;

2) споживчий аспект (The Customer Perspective) – «Клієнти»;

3) внутрішні бізнес-процеси (The Business Process Perspective) – «Бізнес-процеси»;

4) навчання та перспективи зростання (The Learning and Growth perspective) – «Кадровий потенціал».

Побудова ЗСП для окремого підприємства потребує розроблення таких елементів, як:

– визначення стратегічних цілей, оцінка можливості їх досягнення та перелік стратегічних завдань, необхідних для цього;

– карта збалансованих показників, сукупність яких дасть змогу кількісно виміряти ефективність діяльності підприємства в розрізі визначених проекцій, цільове значення показників, що відповідають необхідним результатам, та контрольні терміни, в які вони повинні бути досягнуті;

– інвестиційно-інноваційні проекти, які забезпечують впровадження необхідних змін;

– контрольні ключові показники для керівників різних рівнів управління для контролю й оцінки ефективності діяльності підприємства.

Значення, отримані за різними показниками, як фінансовими, так і змішаними, часто залежать від системи управління витратами організації. Неакуратний розподіл витрат може негативно вплинути на систему показників і не забезпечити необхідну точність результатів, тому особливу увагу перед упровадженням ЗСП слід приділити аналізу переваг і недоліків наявної системи внутрішнього обліку та впровадженню (удосконаленню) системи контролінгу на підприємстві.

Оскільки цілі організації і робоча ситуація часом змінюються, стає необхідним періодичне оновлення як стратегії підприємства, так і самої системи показників: зміна цілей і ініціатив призводить до зміни якщо не проектів у цілому, то до їх послідовності та обсягів робіт. Саме тому ще на етапі розроблення та впровадження ЗСП необхідно продумати порядок періодичного внесення змін до складу показників.

За результатами досліджень SHAPs [7, с. 118] відомо, що ЗСП добре працює у поєднанні з іншими інструментами управління ефективністю та витратами. До таких інструментів, перш за все, слід віднести такі технології управління: бенчмаркінг, оплата по результатах, зворотне проектування, теорія обмежень, виробництво «точно в строк» (JIT), метод цільових витрат, планування матеріалів та ресурсів (MPR), ABC-костинг, бюджетування, CVP-аналіз, стратегічне планування, облік відхилень, стратегічні альянси та ін. Так, використання технології ЗСП одночасно з одним з інструментів, названим вище, забезпечувало зростання переваг майже на 77% порівняно з використанням лише ЗСП. Можна зробити висновок, що впровадження у практику бізнесу та ефективне використання системи ЗСП сприяють забезпеченню зростання ефективності використання інших інструментів управління розвитком підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних складних економічних умовах функціонування підприємства відчувають потребу в нових методах управління для забезпечення своїх конкурентних переваг на ринку. Традиційно увагу цим питанням приділяють великі підприємства – лідери відповідної галузі економіки. В аграрному секторі, точніше серед підприємств, що діють у сфері рослинництва, це, передусім, агрохолдинги, які мають значний потенціал, контролюють відповідну частку ринку, чітко оцінюють напрями розвитку та будують з урахуванням цього свою стратегію розвитку.

Інше положення у середніх та малих сільськогосподарських підприємств, які, як правило, основну увагу приділяють вирішенню оперативних завдань, а питання розвитку (формування стратегії та цілеспрямоване формування економічного потенціалу підприємства) розглядаються ними не системно. Стратегічні завдання часто не вирішуються у повному обсязі через відсутність або недостатню кількість ресурсів, невідповідність їхньої якості вимогам завдань розвитку.

Виникає потреба забезпечити гнучкість системи управління розвитком підприємства, яка дасть змогу проводити корегування стратегії з урахуванням результатів діяльності на оперативному інтервалі. Розроблення й упровадження ЗСП дає змогу вирішити це завдання. Труднощі полягають у визначенні складу показників ЗПС і впровадженні самої технології у практику бізнесу. З переліку базових показників, запропонованих у роботі, кожне підприємство може вибрати ті, що максимально відповідають його цілям розвитку, а впровадження необхідно розглядати як ітеративний процес.

Увагу у подальших розробках слід приділяти створенню процесів оновлення системи показників, які стануть необхідними на наступному етапі розвитку організації, та розробленню регламенту їх перезатвердження, а також підсиленню ефективності системи управління за рахунок одночасного використання інших поширених систем управління ефективністю.

Такий підхід разом із визначенням реалістичних строків упровадження системи та створення необхідної інформаційної бази даних забезпечить умови для підвищення якості управління конкурентоспроможним розвитком підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дорош-Кізим М.М., Дадак О.О., Гачек Т.С. Перспективи розвитку агропромислового комплексу України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Ґжицького*. 2017. Т. 19. № 76. С. 47–55.

2. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 218 с.

3. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки України та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2016. № 9. С. 34–42.

4. Каплан Р.С., Нортон П.Д. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалан-

сированную систему показателей. Москва : Олимп-Бизнес, 2004. 416 с.

5. Каплан Р.С., Нортон П.Д. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные результаты. Москва : Олимп-Бизнес, 2005. 512 с.

6. Нівен П.Р. Діагностика збалансованої системи показників: Підтримуючи максимальну ефективність / пер. з англ. ; за наук. ред. М. Горського. Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2006. 256 с.

7. Збалансована система показників – кращі практики. Розробка, впровадження і оцінка / Р. Лоусон. та ін. ; пер. з англ. ; за наук. ред. А.М. Гершуна. Дніпро : Баланс Бізнес Букс, 2015. 208 с.

8. Бабяк Н.Д., Паскалова А.Г. Збалансована система показників в оцінці ефективності управління витратами молокопереробного підприємства. *Інноваційна економіка.* 2015. № 4(59). С. 87–92.

9. Структура економіки України. *Germany Trade&Invest.* 2018. URL: http://ukraine.ahk.de/fileadmin/ahk_ukraine/GTAI/Struktura_ekonomiki__23-10-2018.pdf (дата звернення: 14.05.2019).

10. Статистичний щорічник України за 2017 рік / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 540 с.

REFERENCES:

1. Dorosh-Kizym M.M., Dadak O.O., Hachek T.S. Perspektyvy rozvytku ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [The prospects of development of agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of European integration]. *Naukovyi visnyk Lvivskyi natsionalnyi universytet veterenarnoi medytsyny ta biotekhnolohii imeni S.Z. Gzhytskoho*. 2017. Tom 19. № 76. pp. 47-55.

2. Lupenko Yu.O., Mesel-Veselyak V.Ya. (eds.) (2012) Strateghichni naprjamy rozvytku siljsjkogho ghospodarstva Ukrajiny na period do 2020 roku [Strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020] Kyiv: National research center «Institute of agrarian Economics», p. 218. (in Ukrainian)

3. Sabluk P.T. Innovatsiina model rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy ta rol nauky v yii stanovlenni [Innovative model of development of the agrarian sector of economy of Ukraine and role of science in its formation]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku. Seriia: Ekonomika ta menedzhment.* 2016. № 9. pp. 34-42.

4. Kaplan Robert S., Norton P. Dejvid. Organizaciya, orientirovannaya na strategiyu. Kak v novoi biznes-srede preuspevayut organizacii, primenyayushchie sbalansirovannuyu sistemu pokazatelei [How organizations that use a balanced scorecard succeed in the new business environment]. Moskva: Olimp-Biznes, 2004. 416 p. (in Russian)

5. Kaplan Robert S. Norton P. Dejvid. Strategicheskie karty. Transformaciya nematerialnyh aktivov v materialnye rezultaty [Transformation of intangible assets into tangible results]. Moskva: Olimp-Biznes. 2005. 512 p. (in Russian)

6. Niven Pol R. Diahnostyka zbalansovanoi systemy pokaznykiv: Pidtrymuiuchy maksymalnu efektyvnist [Diagnosis of Balanced Scorecard: Maintaining maximum efficiency] / pereklad z anhliiskoi; za naukovoiu redaktsiieiu M. Horskoho. Dnipropetrovsk : Balans Biznes Buks, 2006. 256 p. (in Russian)

7. Zbalansovana systema pokaznykiv – krashchi praktyky. Rozrobka, vprovadzhennia i otsinka [Balanced Scorecard – best practices. Development, implementation and evaluation] / R. Louson. ta inshi; pereklad z anhliiskoi; za naukovoiu redaktsiieiu A.M. Hershuna. Dnipropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2015. 208 p. (in Russian)

8. Babiak N.D., Paskalova A.H. Zbalansovana systema pokaznykiv v otsintsi efektyvnosti upravlinnia vytratamy molokopererobnoho pidpryiemstva [Balanced Scorecard in the estimation of efficiency of management of expenses of milk processing enterprise]. *Innovatsiina ekonomika.* 2015. № 4[59], pp. 87-92.

9. Struktura ekonomiky Ukrainy. Germany Trade & Invest [The structure of the Ukrainian economy]. 2018. Available at: http://ukraine.ahk.de/fileadmin/ahk_ukraine/GTAI/Struktura_ekonomiki__23-10-2018.pdf (accessed 14 May 2019).

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2017) Statystychnyy shchorichnyk Ukrayiny za 2017 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2017], Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

ІНДЕКС ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ КРАЇНИ ТА РЕГІОНУ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИБОРУ СКЛАДНИКІВ

INDEX OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC COMPETITIVENESS OF THE COUNTRY AND REGION: APPROACHES TO DETERMINATION AND SELECTION OF COMPONENTS

УДК 330.15

Андрусяк Н.О.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Andrusiak Nataliia
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

У статті висвітлено підходи до визначення індексу еколого-економічної конкурентоспроможності країни та регіонів, обґрунтовано важливість врахування під час його оцінювання зв'язків між екологічними, економічними та соціальними показниками. Зазначено, що інвестиційно-інноваційна складова підприємницької діяльності в регіонах України та її конкурентний вияв базуються, зокрема, на врахуванні екологічного чинника інноваційності. Зазначено, що вплив екологічних факторів враховується під час обчислення індексів конкурентоспроможності регіонів, але кореляція економічних та екологічних показників регіону не відслідковується. Тенденції еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів формуються на мегарівні, який визначає вектор подальшого економічного розвитку субнаціональних рівнів. Встановлено, що екологічний чинник здійснює чи не найпотужніший вплив на конкурентоспроможність країни порівняно з іншими факторами. Запропоновано групи показників для вирахування індексу еколого-економічної конкурентоспроможності, а також зазначено напрями подальших досліджень на регіональному рівні.

Ключові слова: *еколого-економічна конкурентоспроможність, ринок, регіон, індекс, кореляційні зв'язки, синхронність.*

В статье освещены подходы к определению индекса эколого-экономической конкурентоспособности страны и регионов, обоснована важность учета при его оценивании связей между экологическими, экономическими и социальными показателями. Указано, что инвестиционно-инновационная составляющая предпринимательской деятельности в регионах Украины и ее конкурентное проявление базируются, в частности, на учете экологического фактора инновационности. Отмечено, что влияние экологических факторов учитывается при вычислении индексов конкурентоспособности регионов, но корреляция экономических и экологических показателей региона не отслеживается. Тенденции эколого-экономической конкурентоспособности регионов формируются на мегауровне, который определяет вектор дальнейшего экономического развития субнациональных уровней. Установлено, что экологический фактор осуществляет чуть ли не самое мощное влияние на конкурентоспособность страны в сравнении с другими факторами. Предложены группы показателей для вычисления индекса эколого-экономической конкурентоспособности, а также указаны направления дальнейших исследований на региональном уровне.

Ключевые слова: *эколого-экономическая конкурентоспособность, рынок, регион, индекс, корреляционные связи, синхронность.*

The article highlights approaches to the definition of the index of ecological and economic competitiveness of the country and regions, and the importance of taking into account when it assesses the links between environmental, economic and social indicators is explained. It is indicated that the influence of environmental factors is taken into account in calculating the indices of competitiveness of the regions, but the correlation of economic and environmental indicators of the region is not monitored. The correlation matrix of the indicators of ecological and economic development of individual countries of the world, which shows that the environmental factor does not have the most powerful impact on the competitiveness of the country in comparison with other factors, is constructed. It is noted that the tendencies of ecological and economic competitiveness of regions are formed at the mega-level, which determines the vector of further economic development of subnational levels. It is proposed to study the index of regional ecological and economic competitiveness on the basis of the ratio of indicators: the index of economic benefits of the region, the index of human development, the index of environmental benefits of the region. It is substantiated that the value of indices of regional development (competitiveness, human development, economic transformations, etc.) is not in the high accuracy of the indicator, but in determining the trends and vectors of the movement of the groups of indicators that form it, that is, the index does not lose its relevance for the first approximation if the basis his determination is based on objective statistical information. A well-balanced approach to the main factors of influence (groups of indicators that determine the index) will allow for the selection of effective managerial tools that will ensure compliance or vice versa, adjusting the chosen trend of change. It is known that the groups of indicators are interconnected, so there is no economic sense to influence the improvement of one of them. The complexity of approaches should be balanced and substantiated at the same time.

Key words: *ecological and economic competitiveness, market, region, index, correlation relations, synchronicity.*

Постановка проблеми. Розвиток глобальної економіки супроводжується радикальними змінами стану зовнішнього середовища. Ці зміни здійснюють негативний вплив на якість життя та здоров'я населення, що зумовлює врахування екологічного складника під час розгляду питань, пов'язаних з еколого-економічною конкурентоспроможністю регіону, що потребує систематизації та впорядкування статистичної інформації, результатів відповідним чином спрямованих наукових досліджень, врахування під час виробництва та просування продукції екологічних параметрів, критеріїв, індикаторів та складників, що здатні впливати на індикатори конкурентоспроможності та

конкурентні переваги галузей субнаціональних утворень.

Нині за відсутності будь-яких результативних системних досліджень приховування виробниками інформації про екологічні параметри продукції та її вплив на якість середовища може бути використана інформація, отримана як результат цільових досліджень, результати яких тією чи іншою мірою відповідають на питання, пов'язані з екологічним змістом економічної продукції. Йдеться про можливість використання загальнодоступної інформації про кореляцію екологічних та економічних показників на рівні підприємства, галузі, регіону.

Інвестиційно-інноваційна складова підприємницької діяльності у регіонах України та її конкурентний вияв базуються, зокрема, на врахуванні екологічного чинника інноваційності. Макроекономічний прояв конкурентоспроможності, сформованої на цьому, має довгострокову основу та комплексну систему наслідків, виражених у конкурентних перевагах виробників на світовому ринку. Зауважимо, що кількість наукових досліджень, присвячена виявленню та розгляду взаємозалежності екологічного та економічного розвитку на макрорівні досить обмежена, що, по-перше, підтверджує актуальність їх подальшого дослідження, а по-друге, актуалізує детальне вивчення вже зроблених науковцями висновків як основи для подальших наукових ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, наукові інтереси яких стосуються аналізу впливу економічних процесів на конкурентоспроможність регіонів, варто згадати О. Стасюка, І. Бевза [1], В. Потапенка [2], В. Горячука [3], в роботах яких здійснюються спроби кількісного оцінювання рівня конкурентоспроможності окремих територій на макроекономічному та регіональному рівнях. Вплив екологічних факторів враховується під час обчислення індексів конкурентоспроможності регіонів, але не відслідковується кореляція економічних та екологічних показників регіону. Так, В. Потапенко звернув увагу на взаємозалежність екологічних та економічних показників розвитку розвинених країн, виявив кореляцію та здійснив систематизацію індексів розвитку окремих виробничо-галузевих закономірностей, обґрунтував наявність взаємозв'язків еколого-економічних складників їх економічних систем [2]. Наукові результати В. Потапенка включають дві частини, такі як аналіз еколого-економічних параметрів країн та вибір індикаторів впливу на функціонування еколого-економічних систем [2]. До критеріїв аналізу макросистем В. Потапенка віднесено такі:

1) глобальний індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index);

2) індекс екологічної трансформації (Environmental Performance Index);

3) індекс економічної свободи (Economic freedom);

4) індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index);

5) ВВП;

6) зростання ВВП;

7) ВВП на душу населення;

8) приріст населення [2].

Важливий висновок з наукових досліджень В. Потапенка, проведених станом на 2010–2011 рр., свідчить про наявність взаємовпливу екологічного та економічного розвитку. Також взаємозв'язок індексів екологічної трансформації та глобальної інтелектуальної конкуренції підтвердив взаємний вплив екологічності та конкурентоспроможності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення наявних кореляційних зв'язків між економічними, соціальними, екологічними показниками, а також їх вагу в розрахунках індексу еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті еколого-економічної конкурентоспроможності регіонів, якій присвячено зазначене дослідження, ми вважаємо за доцільне виконати розрахунки, аналогічні тим, що здійснив В. Потапенко, станом на сьогодні задля визначення їх актуальності в сучасних умовах. Зазначені розрахунки макроекономічних показників важливі ще й тому, що регіональні тенденції еколого-економічної конкурентоспроможності є їх прямим наслідком (табл. 1) [4; 5].

За допомогою методів кореляційного аналізу побудуємо матрицю парних кореляцій показників еколого-економічного розвитку окремих країн світу. Їх аналіз дасть змогу дослідити взаємозв'язки наведених вище показників та виявити тісноту зв'язку індикаторів еколого-економічної конкурентоспроможності з показниками, які характеризують економічний та соціальний розвиток країн (табл. 2). Ця основа є обґрунтуванням для індексів та груп показників, які здійснюють найбільший вплив на еколого-економічну конкурентоспроможність на рівні регіонів, та формулювання важелів, які на субнаціональному рівні дадуть змогу сформувати та підвищити рівень еколого-економічної конкурентоспроможності, тобто природа стимулювання екологічного складника на рівні регіону є основою для його осмислення та стимулювання. Матриця парних кореляцій є відомим та простим методом встановлення прямої потужної залежності, що на мегарівні є достатнім для констатації стійкої тенденції розвитку. Виходимо з очевидного розуміння того, що глобалізаційні тенденції визначають пріоритетні напрями розвитку (за різними типами інтенсивності) не лише держав світу, але й їх регіонів.

Подані вище дані свідчать про наявність тісного зв'язку між глобальним індексом конкурентоспроможності та показниками, які визначають еколого-економічний розвиток країни, зокрема індексами екологічної трансформації, розвитку людського

Таблиця 1

Показники еколого-економічного розвитку окремих країн світу у 2018 р.

Країна	Глобальний індекс конкурентоспроможності	Індекс екологічної трансформації	Індекс економічної свободи	Індекс розвитку людського потенціалу	ВВП у 2018 р., млрд дол. США	Зростання ВВП, % до попереднього року	ВВП на душу населення, дол. США	Приріст населення, млн. осіб
США	71,19	5,67	77,41	0,95	17 381	2,41	54 641,6	0,77
Німеччина	82,16	5,49	74,37	0,96	3 939	1,62	47 835,8	-0,15
Японія	74,62	5,51	75,10	0,89	4 701	-0,12	36 194,8	-0,14
Франція	73,02	5,07	60,18	0,89	2 952	0,21	42 843,2	0,33
Швеція	80,03	5,42	72,70	0,92	5 77,4	2,35	59 942,4	0,83
Китай	44,01	4,92	53,15	0,74	10 427	7,37	7 591,2	0,51
Україна	47,26	4,09	44,71	0,73	119,13	3,2	2 680,4*	-0,21

Джерело: сформовано автором на основі джерел [4; 5]

Таблиця 2

Матриця парних кореляцій показників еколого-економічного розвитку окремих країн світу

Матриця парних кореляцій між показниками еколого-економічного розвитку окремих країн світу у 2017–2018 рр.	Глобальний індекс конкурентоспроможності	Індекс екологічної трансформації	Індекс економічної свободи	Індекс розвитку людського потенціалу	ВВП, млрд. дол. США у 2018 р.	Зростання ВВ, % до попереднього року	ВВП на душу населення, дол. США	Приріст населення, млн. осіб
Глобальний індекс конкурентоспроможності	1,00							
Індекс екологічної трансформації	0,914	1,00						
Індекс економічної свободи	0,792	0,876	1,00					
Індекс розвитку людського потенціалу	0,897	0,928	0,725	1,00				
ВВП, млрд дол. США у 2018 р.	0,428	-0,007	0,172	0,177	1,00			
Зростання ВВП, % до попереднього року	0,406	0,041	0,019	0,284	0,182	1,00		
ВВП на душу населення, дол. США	0,783	0,894	0,705	0,804	0,311	0,160	1,00	
Приріст населення, млн. осіб	-0,231	-0,209	0,218	-0,386	0,403	0,192	-0,061	1,00

Джерело: сформовано автором на основі [4; 5]

потенціалу, економічної свободи (0,914; 0,897; 0,792 відповідно). Встановлено, що екологічний чинник здійснює чи не найпотужніший вплив на конкурентоспроможність країни порівняно з іншими факторами. Показники розвитку країни, такі як ВВП, його зростання, обсяг на душу населення, мають слабкий кореляційний зв'язок із зазначеними індексами. Це означає, що на макрорівні ці показники майже не визначають положення країни на світовому рівні. В попередніх статтях автора, присвячених питанням еколого-економічної конкурентоспроможності регіону, наголошується на взаємозв'язку екологічної та соціальної складових та їх впливі на еколого-економічну конкурентоспроможність, але в макроекономічному масштабі пріоритетність впливу на конкурентоспроможність належить саме екологічному складнику. Розглянемо залежність показника глобальної конкурентоспроможності окремих країн світу від індексу екологічної трансформації (рис. 1).

З рис. 1 чітко видно, що між індексом екологічної трансформації та глобальним індексом конкурентоспроможності країни існує синхронний зв'язок, тобто екологічна спрямованість економіки та її зростання, зокрема у вигляді конкурентоспроможності на світовому ринку, тісно пов'язані. Екологічний «відтінок» економічних відносин є підґрунтям для підвищення конкурентоспроможності країни та її регіонів. Так, високі індекси глобальної конкурентоспроможності та екологічної трансформації мають Японія (74,62; 5,51 відповідно), Німеччина (82,16; 5,49 відповідно), Швеція (80,03; 5,42 відповідно) тощо. Значно нижчі обидва показники характерні для Китаю (44,01; 4,92 відповідно) та України (47,26; 4,09 відповідно).

Важливо розуміти, що зазначені вище дані є узагальненням показників по регіонах та їх середнім арифметичним значенням. Ці критерії обумовлюють вектор еколого-економічної конкурен-

тоспроможності регіонів, галузей, підприємств. Оскільки конкурентоспроможність країни та її регіональна компонента забезпечуються виробниками продукції та послуг, використання ними екологічного складника, з одного боку, як критерію, а з іншого боку, як конкурентної переваги формує стратегічні регіональні пріоритети та єдиний вектор економічних трансформацій в умовах глобалізації.

На субнаціональному рівні еколого-економічна конкурентоспроможність формується через активність суб'єктів господарювання у цій сфері та розвиток ринку екологічної продукції. Серед наукового загалу дослідження цієї тематики не набуло широкого поширення, зокрема, через складність отримання адекватних статистичних показників, які б забезпечили чистоту експериментальної складової, та нестійку економічно-політичну й соціально-екологічну ситуацію в регіонах нашої держави. Хоча окремі дослідження виконали З. Герасимчук та Т. Аверіна, через динамічність та непередбачуваність ситуації вони потребують більш стійкої до зовнішніх впливів основи.

Рис. 1. Залежність показників глобальної конкурентоспроможності окремих країн світу від індексу екологічної трансформації

Джерело: сформовано автором на основі джерел [4; 5]

Ми пропонуємо досліджувати індекс регіональної еколого-економічної конкурентоспроможності на основі співвідношення таких показників:

– індекс економічних переваг регіону [7];
– індекс людського розвитку [8];
– індекс екологічних переваг регіону [9].

З 2013 р. індекс регіональної конкурентоспроможності регіонів України визначався Фондом «Ефективне управління» на основі методології розрахунку Індексу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму [10]. Його використання спрямовується на визначення тенденцій розвитку територій, оцінювання бар'єрів розвитку та конкурентних переваг, обґрунтування вибору регіону для ведення бізнесу, що є особливо актуальним для адекватного оцінювання регіональної еколого-економічної конкурентоспроможності. Нині, коли існування фонду припинене, такий розрахунок має здійснюватися на основі затвердженого Урядом порядку та методики проведення розрахунків індексу конкурентоспроможності регіонів та індексу регіонального людського розвитку. Рішення прийнято Кабінетом Міністрів відповідно до плану пріоритетних дій Уряду на 2017 р. Порядки та методики розрахунку максимально наближені до методик Європейської Комісії з розрахунку індексу конкурентоспроможності регіонів Європейського Союзу 2013 р. (EU Regional Competitiveness Index зі змінами 2016 р.) та методик розрахунку індексу людського розвитку ПРООН (Human Development Index), а також враховують наявний практичний досвід провідних наукових установ України у цій сфері [11]. Поряд із зазначеним у 2017–2018 рр. індекс конкурентоспроможності регіону не був вирахуваний та офіційно представлений широкому загалу, хоча спроби його розрахунку науковою спільнотою були (С. Захарченко [12], В. Безугла, С. Кучеренко [13], Р. Міхель [14]).

Висновки з проведеного дослідження. Ґрунтуючись на результатах, наявних у цій сфері досліджень, та вивчивши зарубіжний досвід, зазначаємо такий важливий момент. По-перше, цінність індексів розвитку регіонів (конкурентоспроможності, людського розвитку, економічних трансформацій тощо) полягає не у високій точності показника, а у визначенні тенденцій та векторів руху груп показників, які його формують, тобто індекс не втрачає своєї актуальності за першої апроксимації, якщо в основі його визначення лежить об'єктивна статистична інформація. По-друге, правильний висновок щодо основних чинників впливу (груп показників, які визначають індекс) дасть змогу вибрати ефективний управлінський інструментарій, який забезпечить дотримання чи корегування вибраної тенденції змін. Очевидно й відомо, що групи показників взаємопов'язані, тому немає економічного сенсу впливати на покращення однієї з них. Комплексність підходів має бути виваженою та обґрунтованою водночас.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стасюк О. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 1. С. 75–86.

2. Потапенко В. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки» : монографія. Київ : НІСД, 2012. 360 с.

3. Горячук В. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України на основі результатного підходу. *Регіональна економіка*. 2011. № 1. С. 39–46.

4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/economy/gdp (дата звернення: 12.05.2019).

5. Американська торгівельна палата в Україні. Огляд економіки України. URL: http://www.chamber.ua/Content/Documents/-1635684409Country_Profile_2018_UA.pdf (дата звернення: 12.05.2019).

6. Competiitive Ukraine. Проект фонда «Эффективное управление». URL: http://www.feg.org.ua/reports (дата звернення: 13.05.2019).

7. Єріна А. Міжнародні рейтинги: статистичні аспекти обчислення та застосування. *Статистика України.* 2016. № 3. С. 56–64.

8. Human Development Report 2019. Focusing on inequality. URL: http://hdr.undp.org/en/towards-hdr-2019 (дата звернення: 12.05.2019).

9. Аверіхіна Т. Аналіз тенденцій впливу екологічного чинника на формування конкурентоспроможності економічних систем макро-, мезо- та мікрорівнів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2016. № 4. С. 353–364.

10. Рейтинг конкурентоспособности экономик стран мира. Бизнес-портал FDLX.com: Financial DaiLy eXpress. URL: https://fdlx.com/politic/mir/100985-rejting-konkurentosposobnosti-ekonomik-stran-mira-2017-2018.html (дата звернення: 05.05.2019).

11. Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова КМ від 20 грудня 2017 р. № 1029. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-udoskonalennya-sistemi-monitoringu-ta-ocinki-rezultativnosti-realizaciyi-derzhavnoyi-regionalnoyi-politiki (дата звернення: 12.05.2019).

12. Захарченко С. Конкурентоспроможність регіонів України та стратегічні аспекти її підвищення (у контексті підходу фахівців IMD-Lausanne). *Регіональна економіка*. 2015. № 3. С. 44–51.

13. Кучеренко С., Леваєва Л. Оцінка конкурентоспроможності регіонів України. *Економічний бюлетень університету.* 2017. № 35/1. С. 14–19. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/assessment-of-ukraine-s-regions-competitiveness.pdf (дата звернення: 20.05.2019)

14. Міхель Р. Сучасні методологічні підходи до визначення рівня конкурентоспроможності регіонів. *Економічний форум*. 2017. № 1. С. 63–70.

REFERENCES:

1. Stasyuk O. (2012). Intehral'na otsinka konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrayiny [Integral assessment of the competitiveness of Ukrainian regions]. Ekonomika i prohnozuvannya: Naukovo-analitychnyy zhurnal – Economics and Forecasting : Scientific and Analytical Journal, no. 1, pp. 75–86.

2. Potapenko V. (2012). Stratehichni priorytety bezpechnoho rozvytku Ukrayiny na zasadakh "zelenoyi ekonomiky" [Strategic priorities of Ukraine's safe development on the principles of "green economy"]. Kyiv : NISD (in Ukrainian).

3. Horyachuk V. (2011). Otsinka konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrayiny na osnovi rezul'tatnoho pidkhod [Assessment of competitiveness of regions of Ukraine on the basis of the results approach]. Rehional'na ekonomika, no. 1, pp. 39–46.

4. Ofitsiynyy sayt Ministerstva finansiv Ukrayiny [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. (n.d.). Available at: https://index.minfin.com.ua/economy/gdp (accessed: 12 May 2019).

5. Amerykans'ka torhivel'na palata v Ukrayini. Ohlyad ekonomiky [American Chamber of Commerce in Ukraine. Review of Ukraine's economy]. (n.d.). Available at: http://www.chamber.ua/Content/Documents/-1635684409Country_Profile_2018_UA.pdf (accessed: 12 May 2019).

6. Competiitive Ukraine. Proekt fonda "Effektyvnoe upravlenye" [Competitive Ukraine. Foundation for Effective Governance Project]. (n.d.). Available at: http://www.feg.org.ua/reports (accessed: 13 May 2019).

7. Yerina A. (2016). Mizhnarodni reytynhy: statystychni aspekty obchyslennya ta zastosuvannya [International ratings: statistical aspects of calculation and application]. Statystyka Ukrayiny, no. 3, pp. 56–64.

8. Human Development Report 2019. Focusing on inequality. (n.d.). Available at: http://hdr.undp.org/en/towards-hdr-2019 (accessed: 12 May 2019).

9. Averikhina T. (2016). Analiz tendentsiy vplyvu ekolohichnoho chynnyka na formuvannya konkurentospromozhnosti ekonomichnykh system makro-, mezo- ta mikrorivniv [Analysis of the tendencies of the influence of the ecological factor on the formation of the competitiveness of economic systems of macro-, meso- and micro-levels]. Marketynh i menedzhment innovatsiy, no. 4, pp. 353–364.

10. Reytynh konkurentosposobnosty ekonomyk stran myra. Byznes portal FDLX.com: Financial DaiLy eXpress [Rating of competitiveness of economies of the world. Business Portal FDLX.com: Financial DaiLy eXpress]. (n.d.). Available at: https://fdlx.com/politic/mir/100985-rejting-konkurentosposobnosti-ekonomik-stran-mira-2017-2018.html (accessed: 5 May 2019).

11. Postanova Kabinetu ministriv vid 20 hrudnya 2017 r. № 1029. Deyaki pytannya udoskonalennya systemy monitorynhu ta otsinky rezul'tatyvnosti realizatsiyi derzhavnoyi rehional'noyi polityky [Cabinet of Ministers Decree of December 20, 2017, No. 1029. Some issues of improving the system of monitoring and evaluation of the effectiveness of the implementation of the state regional policy]. (n.d.). Available at: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-udoskonalennya-sistemi-monitoringu-ta-ocinki-rezultativnosti-realizaciyi-derzhavnoyi-regionalnoyi-politiki (accessed: 12 May 2019).

12. Zakharchenko S. (2015) Konkurentospromozhnist' rehioniv Ukrayiny ta stratehichni aspekty yiyi pidvyshchennya (u konteksti pidkhodu fakhivtsiv IMD-Lausanne) [Competitiveness of Ukrainian regions and strategic aspects of its enhancement (in the context of IMD-Lausanne specialists approach)]. Rehional'na ekonomika – Regional economy, no. 3, pp. 44–51.

13. Kucherenko S., Levayeva L. (2017). Otsinka konkurentospromozhnosti rehioniv Ukrayiny [Assessment of the competitiveness of Ukrainian regions]. Ekonomichnyy byuleten' universytetu no. 35/1, pp. 14–19. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/assessment-of-ukraine-s-regions-competitiveness.pdf (accessed: 20 May 2019).

14. Mikhel' R. (2017). Suchasni metodolohichni pidkhody do vyznachennya rivnya konkurentospromozhnosti rehioniv [Modern methodological approaches to determining the level of competitiveness of regions]. Ekonomichnyy forum, no. 1, pp. 63–70.

ПРОГНОЗНА ОЦІНКА СТВОРЕННЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ В РЕГІОНІ

PREDICTIVE ASSESSMENT OF TRANSPORT AND LOGISTICS CENTERS CREATION IN THE REGION

УДК 332.122:338.47

Лифар В.В.
д.е.н., професор, завідувач кафедри маркетингу та логістики
Національний університет «Запорізька політехніка»

Lyfar Vladyslava
National University
"Zaporizhzhia Politechnika"

У статті розглянуто можливість вирішення проблеми координації та інтеграції вантажопотоків за рахунок формування товаропровідної мережі через створення регіональних транспортно-логістичних центрів. У зв'язку з цим запропоновано економіко-математичну модель оцінювання та вибору місця розташування транспортно-логістичних центрів в регіоні на прикладі Запорізької області. В основу моделі покладено мінімізацію витрат на вантажні перевезення з використанням найкоротших маршрутів. Запропонована методика дає можливість об'єктивного оцінювання переваги місць дислокації регіональних транспортно-логістичних центрів з урахуванням важливості визначених в моделі критеріїв. Також розглянуто можливість прогнозного оцінювання інвестиційного проекту будівництва транспортно-логістичного центру у визначеному місті дислокації. Інвестиційний проект оцінено на підставі двох критеріїв оптимальності, а саме аналога коефіцієнта Джині для визначення ступеня нерівномірності витрачання грошових коштів та наведеної вартості витрат до початкового періоду.

Ключові слова: *регіон, транспортно-логістичний центр, транспорт, оптимізація, маршрут, вантажні перевезення, інвестиційний проект, критерій.*

В статье рассмотрена возможность решения проблемы координации и интеграции грузопотоков за счет формирования товаропроводящей сети через создание региональных транспортно-логистических центров. В связи с этим предложена экономико-математическая модель оценивания и выбора места расположения транспортно-логистических центров в регионе на примере Запорожской области. В основу модели положена минимизация затрат на грузовые перевозки с использованием наиболее коротких маршрутов. Предложенная методика дает возможность объективного оценивания преимущества мест дислокации региональных транспортно-логистических центров с учетом важности определенных в модели критериев. Также рассмотрена возможность прогнозного оценивания инвестиционного проекта строительства транспортно-логистического центра в определенном месте дислокации. Инвестиционный проект оценен на основе двух критериев оптимальности, а именно аналога коэффициента Джини для определения степени неравномерности расходования денежных средств и приведенной стоимости затрат к начальному периоду.

Ключевые слова: *регион, транспортно-логистический центр, транспорт, оптимизация, маршрут, грузовые перевозки, инвестиционный проект, критерий.*

The article considers the possibility of solving the problem of freight flows coordination and integration through the formation of a distribution network by the creation of regional transport and logistics centers. In this regard, the economic-mathematical model of estimation and selection of transport and logistics centers location in the region on the example of Zaporizhzhia region is proposed. The model is based on minimizing of freight transportation costs using the shortest routes. In the process of research, the participation of each district of the Zaporizhzhia region in freight traffic was estimated. As a result the economic-mathematical model of the regional transport and logistics center location is represented by the target function of freight traffic volumes, which seeks for a maximum. Analysis of the simulation results showed that the maximum number of regional transport and logistics centers for the Zaporizhzhia region is equal to three. The obtained values of the target function and utility vector proved that the optimal scenario was the placement of transport and logistics centers in the cities of Zaporozhzhia, Melitopol, Berdyansk, corresponding to the maximum parameters of the model: the target function and the utility vector of assignments. The model is based on minimizing freight costs using the shortest routes. The proposed method provides an opportunity for an objective assessment of the advantages of regional transport and logistics centers locations taking into account the importance of the criteria defined in the model. The possibility of predictive evaluation of the investment project for the transport and logistics center construction in a certain dislocation place is also considered. The investment project is estimated on the basis of two optimality criteria – an analogue of the Gini coefficient to determine the financial unevenness of money expenditure and the discounted costs reduced to the initial period. Both criteria should be kept to a minimum. To visualize the uneven investment of a regional transport and logistics center creation project, the Lorentz curve was constructed. As a result, accounting the input data given, the project is assessed as perspective with the possibility to take into account the interests of all participants in the project.

Key words: *region, transport and logistics center, transport, optimization, route, freight transportation, investment project, criterion.*

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку економіки характеризуються постійним зростанням обсягів виробництва, розширенням господарських зв'язків, розвитком коопераційних та інтеграційних процесів на мікро- та макрорівнях. Це обумовлює суттєве збільшення обсягів товарно-матеріальних потоків та висуває нові вимоги до їхнього інфраструктурного забезпечення. Це стосується, з одного боку, експортно-імпортних та транзитних потоків, що проходять територією регіону, а з іншого боку, внутрішніх потоків, які формуються на виробничих підприємствах регіону. Мається на увазі готова продукція промислових підприємств, яка зберігається й накопичується на заводських та фабричних складах, що часто ускладнює доставку продукції до споживача, збільшує транспортні, логістичні витрати та погіршує рівень транспортного обслуговування. Проблема координації та інтеграції вантажопотоків вирішується за рахунок формування товаропровідної мережі через створення регіональних транспортно-логістичних центрів (ТЛЦ). Такий підхід є актуальним для України, оскільки подібна мережа в подальшому може бути підключена до логістичних центрів вищого рівня, а саме міжрегіонального або міжнародного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам створення та розташування ТЛЦ присвячені роботи таких науковців, як І. Афтаназів [1], М. Ковбатюк [2], І. Комарницький [3], Р. Ларіна [4], М. Устенко [7]. Однак на практичному рівні ці питання досі залишаються невирішеними. Потребує більш чіткого визначення та узагальнення методика прогнозної оцінки створення транспортно-логістичних центрів в регіоні для чіткого визначення можливого місця розташування, вартісної оцінки проекту створення регіонального ТЛЦ з урахуванням інтересів учасників реалізації цього проекту.

Постановка завдання. Мета статті полягає у запропонуванні методики прогнозної оцінки місця розташування транспортно-логістичних центрів в регіоні та методики вартісної оцінки їх створення як інвестиційних проектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення завдання розміщення регіональних ТЛЦ може бути отримано шляхом математичного моделювання, яке дає змогу визначити найбільш раціональне місце розташування ТЛЦ. Аналіз вихідних даних такого завдання показує, що для побудови адекватної моделі слід використати досить велику кількість різних економічних та неекономічних показників, що робить модель важкодоступною для огляду й складною для використання на практиці. Для зменшення розмірності задачі з початкової сукупності факторів вибрані найбільш значимі, які надають якісну оцінку можливому місцю розташування ТЛЦ, такі як наявність інтеграції видів транспорту, стан транспортної інфраструктури, якість автомобільних доріг, стан залізничної колії, розвиток промисловості, розвиток торгівлі, розмір населеного пункту, наявність кваліфікованих кадрів.

Порівняльне оцінювання значимості факторів проводилось методом групового експертного оцінювання прогнозного рішення, що є низкою послідовно здійснюваних процедур, спрямованих на підготовку та обґрунтування прогнозу. В результаті проведеного опитування експертів (керівників транспортних служб і підприємств різного рівня) визначено ступінь впливу кожного фактору початкової сукупності на розміщення регіонального ТЛЦ за 5-бальною шкалою. Оброблення результатів опитування експертів здійснювалося з використанням комп'ютерної програми STATISTICA.

Отримані результати покладені в основу вирішення завдань мінімізації витрат на експортно-імпортні й транзитні вантажні перевезення з використанням найкоротших маршрутів. Згідно з використовуваним методом чим більшому числу таких маршрутів належить вершина, що зображує район, тим щодо загального завдання розміщення регіонального ТЛЦ він цінніший. Таким чином, у відношенні всієї сукупності перевезень значимість кожної вершини може бути оцінена величиною R_{route}, яка задає кількість найкоротших маршрутів у своєму списку.

Обчислення критерію здійснювалося за такою алгоритмічною схемою:

1) подання мережі доріг навантаженою матрицею суміжності із зазначенням відстані між сусідніми пунктами;

2) пошук матриці найкоротших відстаней із зазначенням оптимальних маршрутів, що пов'язує будь-яку пару вершин графа з попереднім шагом алгоритму;

3) обчислення значення критерію для кожної вершини як кількості маршрутів, що містять її у своєму списку:

$$R_{route}(v) = \left|\left\{M \middle| v \succ M\right\}\right|, \qquad (1)$$

де в правій частині розташовано потужність множини оптимальних (найкоротших) маршрутів, що містять вершину v (позначення $v \succ M$ відображає факт входження вершини v у маршрут M).

Завдання вирішувалось на реальному графі, що визначає мережу доріг Запорізької області. Загальне число вершин графа дорівнює 22. Вихідна матриця суміжності містить 266 ненульових елементів. Методом найменших квадратів для кожного району області були побудовані лінійно-регресійні моделі $\bar{y} = a_0 + a_1 t$, де t – час, а змінна відгуку оцінює середній обсяг перевезень вантажів на цей період, а також здійснено прогноз значень змінної відгуку на 2019–2020 роки. Для спрощення обчислювань точкою відліку було прийнято 2018 рік. Адекватність моделей підтверджується високим значенням вибіркових коефіцієнтів кореляції (не нижче 0,96) та надзвичайно малими помилками прогнозу (не більше 5% прогнозованого значення).

Оцінка обсягів перевезень вантажів y_i i-го району Запорізької області обчислювалась як частка від загального обсягу перевезень вантажів y_Σ по області на 2019 рік, пропорціональна значимості z_i його участі в процесі перевезень:

$$y_i = \frac{z_i}{\sum_j z_j} y_\Sigma . \qquad (2)$$

Значимість z_i обчислювалась як середньозважена відносних значень таких показників районів області зі списку, як кількість населення K_{nas}, наявність виробництва K_{pr}, наявність залізничної дороги K_{gd}, наявність водного транспорту K_{vod}, наявність автомобільних доріг державного значення K_{gos}:

$$z_i = a_1 K_{nas.i} + a_2 K_{pr.i} + a_3 K_{gd.i} + a_4 K_{vod.i} + a_5 K_{gos.i} . \qquad (3)$$

Коефіцієнти формули та їх вагу можна знайти за допомогою методу експертних оцінок. Однак з огляду на той факт, що під час розгляду коре-

ляційної залежності обсягу перевезень за сумарними значеннями перелічених показників районів області вибірковий коефіцієнт множинної кореляції дорівнює R=0,58, було вирішено використати рівняння регресії, яке відображає вказаний кореляційний взаємозв'язок (3). Розрахунки проводилися з використанням статистичного пакета STATISTICA й математичного пакета MathCAD. Попередньо натуральні значення показників були замінені відносними шляхом ділення кожного з них на максимальне значення відповідного показника. Модулі отриманих в результаті оцінок коефіцієнтів регресії ділилися на мінімальне відносно всіх отриманих оцінок значення. Кінцеві результати розрахунків наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Оцінка значимості відносних показників переваги районів Запорізької області

Відносний показник	Модуль коефіцієнта регресії	Значимість показника
Кількість населення (K_{nas})	34,878	1
Наявність виробництва (K_{pr})	96,355	2,76
Наявність залізничної дороги (K_{gd})	660,006	18,92
Наявність водного транспорту (K_{vod})	224,074	6,42
Наявність автомобільних доріг державного значення (K_{gos})	541,192	15,52

Використовуючи знайдену вагу та відносні значення показників, за формулою (3) обчислили значення z_i, що дало можливість за формулою (2) оцінити участь кожного району у вантажних перевезеннях.

Для розв'язання основного завдання розміщення регіонального ТЛЦ використовувалась методологія динамічного програмування, зокрема різновид методу гілок і меж, який дає змогу знайти квазіоптимальне рішення. Як основний критерій, що оцінює перевагу кожного району Запорізької області, використовувалась арифметична згортка:

$$F_{Aj} = C_{nas}K^{otn}_{nas.j} + C_{pr}K^{otn}_{pr.j} + C_{gd}K^{otn}_{gd.j} + C_{vod}K^{otn}_{vod.j} + \\ + C_{gos}K^{otn}_{gos.j} + C_{routr}R^{otn}_{route.j} + C_{per}K^{otn}_{per.j}\ , \qquad (4)$$

де порівняно з уже перерахованими додані критерії, які відображають топологію найкоротших маршрутів та обсяги перевезень, а відповідні вагомості C були знайдені раніше методом експертних оцінок під час визначення сукупності значимих критеріїв. Всі критерії в правій частині формули (4) відносні й були визначені шляхом ділення натуральних значень факторів на максимальні значення.

Слід відзначити, що під час розгляду фактору, пов'язаного з найкоротшими маршрутами, необхідно враховувати ту обставину, що сукупність маршрутів, які містять хоча б одну з двох вибраних вершин з номерами k,l, може бути представлена об'єднанням трьох множин $\Omega_k \cup \Omega_l \cup \Omega_{kl}$. Перші дві множини містять тільки одну вершину пари, але не містять іншу, а третя множина перелічує маршрути, які містять обидві вершини. Під час використання в перевезеннях найкоротших маршрутів множина Ω_{kl} відображає надмірність одночасного використання вершин k та l.

Отже, економіко-математична модель розміщення регіонального ТЛЦ може бути представлена таким чином: визначення такого вектору X, який дає максимум цільової функції (формула 5):

$$Z(X) = X^T F_A - \frac{1}{2} C_{route} X^T \Omega X \to \max\ , \qquad (5)$$

де $Z(X)$ – обсяг вантажних перевезень; X – вектор призначень ($X = (x_1, x_2, ..., x_j, ..., x_n)$); X^T– транспонований (зворотній) вектор; C_{route} – вагомість маршруту; F_A – матриця корисності призначень;

$$\text{за обмежень } X^T X \le N, \qquad (6)$$

де N – максимальне число регіональних ТЛЦ;

$$x_j(x_j - 1) = 0\ ,\ j = 1,2,...,n\ , \qquad (7)$$

де X_j – обсяг вантажів, що перевозяться по j-му маршруту.

Перше обмеження (6) описує загальну кількість створюваних центрів, а обмеження (7) відображає булевий характер змінних (змінні приймають значення 0 або 1). Елементи вектору корисності призначень $F_A = (F_{Aj})$ обчислюються для всіх вершин по формулі (4). Елементи матриці надмірності $\Omega = (\vartheta_{kl})$ розраховуються шляхом ділення потужності множини Ω_{kl} на максимальне (по всіх парах вершин) значення.

У зв'язку зі значною розмірністю моделі та складним характером взаємозв'язку цільової функції з вектором змінних, а також необхідністю використання формули включень-виключень задача має неполіноміальний комбінаторний характер. Використання алгоритму, що дає на виході лише квазіоптимальне рішення, обґрунтовано швидким зростанням загального числа варіантів розміщення регіонального ТЛЦ.

Сутність використовуваного методу полягає в тому, що на кожному етапі вибирається найбільш перспективне продовження процесу з урахуванням надмірності. Всі розгалуження запам'ятовуються у списку S, кожний елемент якого є трійкою значень (X, f, F_A), де X – вектор призначень, f – оцінка корисності призначення, а F_A – матриця остаточної корисності з видаленням надмірності за вектором призначень. Як початкові варіанти призначення вибираються дві вершини з максимальними значеннями корисності F_{Aj}. Про-

цес зупиняється, коли число компонент вектору призначень дорівнює N.

Розроблена методика дає можливість об'єктивного оцінювання переваги місць дислокації регіональних ТЛЦ з урахуванням важливості визначених в моделі критеріїв.

Аналіз результатів моделювання показав, що максимальне число регіональних ТЛЦ для Запорізької області дорівнює трьом (N=3). Представлені в табл. 2 отримані значення цільової функції та вектору корисності доводять, що оптимальним сценарієм є розміщення транспортно-логістичних центрів у Запоріжжі (вершина А(0,0)), Мелітополі (вершина А(7,0)), Бердянську (вершина А(13,0)). Цим вершинам відповідають максимальні параметри моделі:

– цільової функції (Запоріжжя (Z=114,98), Мелітополь (Z=112,44), Бердянськ (Z=110,01));

– вектору корисності призначень (Запоріжжя (F=12,23), Мелітополь (F=11,06), Бердянськ (F=10,97)).

Таблиця 2

Оцінка розміщення ТЛЦ у Запорізькій області

Вершина	Цільова функція Z	Вектор корисності F
А(0,0)	114,98	12,23
А(0,1)	36,51	7,16
…	…	…
А(7,0)	112,44	11,06
А(7,1)	28,17	5,79
…	…	….
А(13,0)	110,01	10,97
А(13,1)	31,28	6,03
….	…	…
А(22,7)	21,85	6,19

Отримані результати дають змогу зробити проміжний висновок, що створення ТЛЦ в цих містах за цільової функцією (5) приведе до максимізації обсягів вантажних перевезень.

Однак будівництво ТЛЦ, наприклад у Запоріжжі, є інвестиційним проектом, який потребує суттєвих капіталовкладень. Звісно, у потенційних інвесторів виникають питання стосовно прибутковості та окупності такого проекту. Проблема вибору оптимального інвестиційного проекту ґрунтується на двох критеріях, а саме мінімумі дисконтованих витрат і мінімумі нерівномірного освоєння інвестицій у часі.

Припустимо, що існує сіткова модель проекту створення ТЛЦ щодо його будівничого циклу, тобто орієнтовний граф без контурів $S=(X,\Omega)$, де X – множина вершин (подій); Ω_i – множина дуг (робіт) мережі S. Задані рання можлива дата початку будівництва об'єкта $T_п$ і термін завершення будівництва об'єкта $T_з$ Для кожної роботи $(i,j)\in\Omega$ визначені кошторисна собівартість c_{ij} і довготривалість t_{ij} (в прийнятих одиницях часу). Потрібно скласти календарний план будівництва об'єкта $x=(T_{ij}\,|\,(i,j)\in\Omega)$, де T_{ij} – термін початку роботи (i, j). Календарний план повинен задовольняти таким умовам:

$$T_п \le T_{ij} \le T_з,\ (i,j)\in\Omega; \quad (8)$$

$$T_{ij}+t_{ij}\le T_{ik},\ (i,j)\in\Omega,\ (i,k)\in\Omega; \quad (9)$$

$$T_{ij}\ \text{цілі},\ (i,j)\in\Omega. \quad (10)$$

Нехай $t\in\{T_п+1,\ldots,T_з\}$, а $x=(T_{ij}|\,(i,j)\in\Omega)$ – довільний календарний план, що задовольняє умовам (8)–(10). Множина робіт, що виконуються в одиничний період [t – 1; t] при плані x, є такою:

$$\Omega_t(x)=\{(i,j)\in\Omega\,|\,t\le T_{ij}+t_{ij}, T_{ij}<t\}= \\ =\{(i,j)\in\Omega\,|\,t-t_{ij}\le T_{ij}\le t-1\}. \quad (11)$$

Припустимо, що фінансові ресурси інвестора на кожній роботі $(i,j)\in\Omega$ витрачаються рівномірно протягом її виконання. Тоді інтенсивність використання коштів на роботі (i, j) не залежить від календарного плану й дорівнює c_{ij}/t_{ij}. Потреба в обігових коштах на будівництво ТЛЦ в проміжок часу [t – 1; t] при календарному плані x описується таким чином:

$$CF_t^{(x)}=\sum_{(i,j)\in\Omega_t^{(x)}}\frac{c_{ij}}{t_{ij}}. \quad (12)$$

При цьому $T_п^{(x)}=\min\{T_{ij}\,|\,(i,j)\in\Omega\}$ – початок будівництва, $T_з^{(x)}=\max\{T_{ij}+t_{ij}\,|\,(i,j)\in\Omega\}$ – кінець будівництва при плані x.

Фінансову нерівномірність витрачання грошових коштів доцільно виміряти за допомогою аналога коефіцієнта Джині, тобто показника, який використовується для оцінювання ступеня відхилення фактичного розподілу доходів між різними одержувачами в діапазоні від абсолютної рівності (коефіцієнт дорівнює 0) до абсолютної нерівності (коефіцієнт дорівнює 1). Ототожнивши одержувачів доходів з часовими інтервалами реалізації проекту, а їх доходи – з розміром інвестицій в певний календарний проміжок, можемо оцінити ступінь відхилення варіантів розподілу грошового потоку від рівномірного. В цьому разі фінансова нерівномірність процесу будівництва визначатиметься таким чином:

$$G(x)=1-\sum_{t=T_g(x)+1}^{T_p}(\delta Z_{t-1}(x)+\delta Z_t(x))(\delta W_t(x))\to\min, \quad (13)$$

де ${}^{\delta}W_t^{(x)}$ – частка витрат, яка належить до інтервалу t для плану (x); ${}^{\delta}Z_{t-1}^{(x)}+{}^{\delta}Z_t^{(x)}$ – частка сумарних витрат, яка припадає на початок і кінець інтервалу t для плану (x).

Другим критерієм буде наведена вартість витрат до начального періоду:

$$\sigma(x)=\sum_{t=T_n(x)+1}^{T_з}\frac{CF_x(t)}{(1+r)^t}, \quad (14)$$

де $CF_x(t)$ – поточний грошовий потік інтервалу t ; r – ставка дисконту.

Критерій оптимальності має такий вигляд:

$$\begin{cases} G(x) \to \min \\ \sigma(x) \to \min \end{cases}. \qquad (15)$$

Безпосередньо для проведення розрахунків потрібні дані щодо грошових притоків-відтоків за об'єктом будівництва ТЛЦ, які за допомогою пакета аналізу даних програми Microsoft Project експортуються в пакет Excel для розрахунку показників $G(x)$ та $\sigma(x)$ для кожного інвестиційного плану x. Отримані значення показників дадуть змогу інвесторам порівнювати різні інвестиційні альтернативи за критерієм нерівномірності витрачання коштів.

Як приклад розрахуємо можливий коефіцієнт Джині, який відобразить ступінь нерівномірності процесу інвестування будівництва транспортно-логістичного центру. Початкові капіталовкладення складатимуть 80 млн. грн., загальний обсяг поточних інвестицій – 100 млн. грн. Термін реалізації проекту становить 5 років, який умовно приймаємо за 100%. Інвестиції здійснюються кожні півроку, що відповідає 10% загального терміну реалізації проекту. Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта Джині представлені в табл. 3.

Для визначення ступеня відхилення грошового потоку від рівномірного побудуємо криву Лоренца, використовуючи дані табл. 4 (рис. 1).

Рівень нерівномірності визначатиме коефіцієнт Джині, який з урахуванням параметрів кривої Лоренца дорівнює:

$$G = \frac{S_{ON_{10}P} - S_{ON_{1...}N_{10}P}}{S_{ON_{10}P}}, \qquad (16)$$

Таблиця 3

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта Джині

Півріччя інвестування	Частка часового інтервалу реалізації проекту кумулятивним підсумком, %	Розмір інвестицій, млн. грн.	Частка інвестицій в порядку зростання, %
1-е	10	16,7	2,3
2-е	20	18,5	4,5
3-е	30	15,5	4,7
4-е	40	7,5	6,0
5-е	50	10,2	7,5
6-е	60	4,7	10,2
7-е	70	6	14,1
8-е	80	2,3	15,5
9-е	90	14,1	16,7
10-е	100	4,5	18,5

Рис. 1. Крива Лоренца нерівномірного інвестування проекту створення регіонального транспортно-логістичного центру

Таблиця 4

Розрахункові дані для побудови кривої Лоренца

Частка часового інтервалу P_i, %	Частка інвестицій N_i, %	Точки кривої $N_{cumi}=N_i+N_{cumi-1}$	Площа трикутника S_i	Площа прямокутника S_j	Сумарна площа $S_N=S_i+S_j$
10	2,3	2,3	11,5	0	11,5
20	4,5	6,8	22,5	23	45,5
30	4,7	11,5	23,5	68	91,5
40	6	17,5	30	115	145
50	7,5	25	37,5	175	212,5
60	10,2	35,2	51	250	301
70	14,1	49,3	70,5	352	422,5
80	15,5	64,8	77,5	493	570,5
90	16,7	81,5	83,5	648	731,5
100	18,5	100	92,5	815	907,5
				Всього	3 439

де $S_{ON_{10}P}$ – площа трикутника; $S_{ON_{1...}N_{10}P}$ – площа фігури, що розташована нижче фактичної кривої Лоренца.

Площу $S_{ON_{1...}N_{10}P}$ знаходимо поступово, підсумовуючи площі фігур, розташованих нижче кривої Лоренца між двома точками кривої (наприклад, між N_1 і N_2, між N_3 і N_4). Площа кожної фігури складається з площі трикутника S_i і площі прямокутника S_j (формула 17):

$$S_N = S_i + S_j = \frac{1}{2} \cdot P_i \cdot N_i + N_{cumi-1} \cdot P_i \,, \quad (17)$$

де P_i – частка часового інтервалу, %; N_i, N_{cumi-1} – точки кривої Лоренца, що відповідають часткам інвестицій.

У підсумку підсумовуємо площі всіх фігур, що розташовані нижче кривої Лоренца, й знаходимо $S_{ON_{1...}N_{10}P}$ =3439. Площа трикутника $ON_{10}P$ дорівнює:

$$S_{ON_{10}P} = \frac{1}{2} \cdot 100 \cdot 100 = 5000 \,.$$

Тепер розраховуємо коефіцієнт Джині за формулою (16):

$$G = \frac{5000 - 3439}{5000} = 0{,}31 \,.$$

Отриманий результат свідчить про невисокий ступінь нерівномірності інвестицій у проект створення регіонального ТЛЦ, що задовольняє всіх учасників проекту.

Використовуючи вихідні дані щодо проекту, розрахуємо другий критерій оптимальності, а саме критерій наведених витрат (поточних інвестицій), а також показник чистої дисконтованої вартості *NPV* для оцінювання інвестиційного проекту. Для проведення розрахунків ставку дисконту приймаємо у 35% з урахуванням відсотка інфляції 9,8% у 2018 році [8], безризикової ставки Нацбанку України 18% [9] та відсотку за ризик 7%. Розрахунок *NPV* проводиться за формулою:

$$NPV = -I_o + \sum_{i=1}^{n} \frac{CF_i}{(1+r)^i} \,, \quad (18)$$

де *NPV* – чиста дисконтована вартість; I_o – початкові інвестиції; CF_i – грошовий дисконтований потік за *i*-й рік; *r* – ставка дисконту; *n* – кількість років.

В табл. 5 представлені вихідні та розрахункові дані для оцінювання інвестиційного проекту створення ТЛЦ.

Розрахуємо показник наведеної вартості витрат за формулою (14):

$$\sigma = 35{,}2 \cdot 0{,}74 + 23 \cdot 0{,}55 + 14{,}9 \cdot 0{,}41 + 8{,}3 \cdot 0{,}3 + 18{,}6 \cdot 0{,}22 = 51{,}4$$

млн. грн. min.

Тобто під час реалізації проекту показник наведеної вартості витрат необхідно намагатися мінімізувати.

За формулою (18) розрахуємо показник *NPV*:

$$NPV = -80 - 3{,}85 + 14{,}85 + 22{,}59 + 23{,}01 + 24{,}51 = 1{,}11$$

млн. грн.

Отриманий результат свідчить про те, що за 5 років інвестиційний проект зі створення ТЛЦ окупить себе й почне приносити прибуток інвесторам проекту.

Отже, створення ТЛЦ в регіоні задовольнить інтереси всіх учасників механізму реалізації регіонального ТЛЦ, запропонованого автором раніше [5]. Зокрема, це представники фінансового сектору, підприємства транспортно-складського комплексу та логістичні посередники, які зможуть виступити як інвестори й вкласти гроші у вигідний комерційний проект. Органи місцевої влади та територіальна громада зможуть задовольнити свої інтереси через створення нових робочих місць та поповнення бюджету, а задоволення інтересів споживачів транспортних послуг (вантажовідправників) полягатиме у скороченні транспортних та логістичних витрат.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, запропонована методика прогнозування раціонального місця розташування транспортно-логістичних центрів в регіоні дала змогу визначити три міста в Запорізькій області (Запоріжжя, Мелітополь, Бердянськ) як можливі місця будівництва таких центрів з огляду на критерій мінімізації витрат на вантажні перевезення, найкоротші маршрути та максимізацію обсягів вантажних перевезень. Також запропоновано методику прогнозного оцінювання будівництва транспортно-логістичного центру

Таблиця 5

Дані для оцінювання інвестиційного проекту створення ТЛЦ

Рік	Поточні інвестиції, млн. грн.	Надходження коштів, млн. грн.	Чистий грошовий потік, млн. грн.	Фактор дисконтування	Еквівалент дисконтованої вартості, млн. грн.
0	80,0	–	-80	1,0	-80
1	35,2	30	-5,2	0,74	-3,85
2	23,0	50	27	0,55	14,85
3	14,9	70	55,1	0,41	22,59
4	8,3	85	76,7	0,3	23,01
5	18,6	130	111,4	0,22	24,51

як інвестиційного проекту із застосуванням двох критеріїв, а саме мінімуму дисконтованих витрат і мінімуму нерівномірного освоєння інвестицій у часі. В результаті за заданих вхідних даних проект оцінено як перспективний з можливістю врахування інтересів усіх учасників реалізації проекту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Афтаназів І., Струтинська Л., Андрусів С. Оптимізація територіального розміщення логістичних центрів та технопарків. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Логістика»*. 2017. № 863. С. 3–11.
2. Ковбатюк М. Алгоритм створення транспортно-логістичних центрів на базі морських торговельних портів. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 42. С. 303–308.
3. Комарницький І., Питуляк Н., Когут І. Механізми формування логістичних центрів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 582. С. 190–196. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/35026/1/34_190-196.pdf (дата звернення: 06.05.2019).
4. Ларіна Р. Теоретико-методологічні основи формування регіональних логістичних систем : автореф. дис. … докт. екон. наук : спец. 08.00.05. Харків, 2006. 34 с.
5. Лифар В. Механізм взаємодії учасників регіонального транспортно-логістичного центру та їх інтереси. *Ефективна економіка*. 2012. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1517 (дата звернення: 06.05.2019).
6. Скорик О. Особливості функціонування регіональних логістичних центрів і компаній України. *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 200–205.
7. Устенко М. Теоретичне обґрунтування створення транспортно-логістичного центру регіону. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1536 (дата звернення: 06.05.2019).
8. Індекс інфляції (2009–2019) / Міністерство фінансів України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation (дата звернення: 06.05.2019).
9. Облікова ставка Національного банку України. *Офіційне інтернет-представництво НБУ*. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647 (дата звернення: 03.05.2019).

REFERENCES:

1. Aftanaziv I., Strutynska L., Andrusiv S. (2017) Optymizatsiia terytorialnogo rozmishchennia logistychnykh tsenriv ta tekhnoparkiv [Optimization of the territorial placement of logistics centers and technology parks]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska poitekhnika". "Logistyka"*, no. 863, pp. 3–11 (in Ukrainian).
2. Kovbatiuk M. (2013) Algorytm stvorennia transportno-logistychnykh tsentriv na bazi morskykh torgivelnykh portiv [Algorithm for the transport and logistics centers creation on the basis of sea trading ports]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 42, pp. 303–308.
3. Komarnytskyi I., Pytuliak N., Kogut I. (2007) Mekhanizmy formuvannia logistychnykh tsentriv [Mechanisms for the formation of logistics centers]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu "Lvivska poitekhnika"*, no. 582, pp. 190–196. Available at: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/35026/1/34_190-196.pdf. (accessed: 6 May 2019).
4. Larina R. (2006) Teoretyko-metodologichni osnovy formuvannia regionalnykh logistychnykh system [Theoretical and methodological foundations of the formation of regional logistic systems]. *Avtoreferat disertatsii na zdobuttia nauk.stupenia doktora ekonom. nauk*, Kharkiv.
5. Lyfar V. (2012) Mekhanizm vzaiemodii uchasnykiv regionalnogo transportno-logistychnogo tsentru ta yikh interesy [Mechanism of participants interaction of the regional transport-logistic center and their interests]. *Efektyvna ekonomika*. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1517 (accessed: 6 May 2019).
6. Skoryk O. (2014) Osoblyvosti funktsionuvannia regionalnykh logistychnykh tsentriv i kompaniy Ukrainy [Features of functioning of regional logistic centers and companies of Ukraine]. *Regionalna ekonomika*, no. 2, pp. 200–205.
7. Ustenko M. (2012) Teoretychne obgruntuvannia stvorennia transportno-logistychnogo tsentru regionu [Theoretical substantiation of the transport and logistics center creation in the region]. *Efektyvna ekonomika*. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1536 (accessed: 6 May 2019).
8. Ministerstvo finansiv Ukrainy. *Indeks infliatsii (2009–2019)* [Inflation index (2009–2019)]. Available at: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation (accessed: 6 May 2019).
9. Ofitsiine internet-predstavnytstvo NBU. *Oblikova stavka Natsionalnogo banku Ukrainy* [Discount rate of Ukrainian National Bank]. Available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647 (accessed: 3 May 2019).

РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНИХ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ У ФОРМУВАННІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF REGIONAL TAX REVENUES FOR LOCAL BUDGETING IN UKRAINE

УДК 336.22

Корягіна Т.В.
к.н.держ.упр., доцент,
доцент кафедри оподаткування
та соціального забезпечення
Університет митної справи та фінансів
Ільченко В.М.
к.е.н., доцент кафедри підприємництва
та економіки підприємств
Університет митної справи та фінансів

Koriahina Tetiana
University of Customs and Finance
Ilchenko Viktoriia
University of Customs and Finance

У статті розглянуто результативність формування дохідної частини місцевих бюджетів в Україні у 2014–2018 рр. Встановлено, що частка місцевих бюджетів без урахування трансфертів та з їх урахуванням у доходах зведеного бюджету за останні 5 років зростала, при цьому більше 4/5 бюджетних ресурсів країни акумулюється в державному бюджеті, а тільки 1/5 – в місцевих бюджетах. За аналізований період частка доходів місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів в доходах зведеного бюджету була вище, ніж частка місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів. Це означає, що в цей період більшість місцевих бюджетів дофінансовувалася з державного бюджету, а частка їх доходів формувалась за рахунок державного бюджету. В країні спостерігається загальне зростання частки податкових надходжень, які зараховуються до місцевих бюджетів. Зростає питома вага ПДФО та надходжень від податку на нерухомість у загальних доходах місцевих бюджетів, але питома вага податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів у 40% є недостатньою для забезпечення незалежності органів місцевого самоврядування. Відповідно, фіскальний потенціал податків у формуванні місцевих бюджетів не використовується повністю через масове ухиляння від сплати податків та недосконалість системи їх адміністрування.

Ключові слова: *місцеві бюджети, доходи місцевих бюджетів, податкові надходження, податок на додану вартість, податок на нерухомість.*

В статье рассмотрена результативность формирования доходной части местных бюджетов в Украине в 2014–2018 гг. Установлено, что доля местных бюджетов без учета трансфертов и с их учетом в доходах сводного бюджета за последние 5 лет росла, при этом более 4/5 бюджетных ресурсов страны аккумулируется в государственном бюджете, а только 1/5 – в местных бюджетах. За анализируемый период доля доходов местных бюджетов с учетом трансфертов в доходах сводного бюджета была выше, чем доля местных бюджетов без учета межбюджетных трансфертов. Это означает, что в этот период большинство местных бюджетов дофинансировалось из государственного бюджета, а доля их доходов формировалась за счет государственного бюджета. В стране наблюдается общий рост доли налоговых поступлений, которые зачисляются в местные бюджеты. Растет удельный вес НДФЛ и поступлений от налога на недвижимость в доходах местных бюджетов, но удельный вес налоговых поступлений в доходах местных бюджетов в 40% является недостаточным для обеспечения независимости органов местного самоуправления. Соответственно, фискальный потенциал налогов в формировании местных бюджетов не используется полностью из-за массового уклонения от уплаты налогов и несовершенства системы их администрирования.

Ключевые слова: *местные бюджеты, доходы местных бюджетов, налоговые поступления, налог на добавленную стоимость, налог на недвижимость.*

A feature of the democratic state is the availability of effective local governance is the legally stipulated right of local communities to individually solve local-scale issues within the limits specified in the laws in force. It is the level and quality of financial support and financial self-sufficiency of local budgets that are crucial for the effective community functioning, while local budget fiscal sources are vital to solve this problem. The article considers the performance of budget revenue forming in the local budgets of Ukraine in 2014–2018. It was found out that the part of the local budgets excluding transfers and with their reflection in the consolidated budget revenues for the past 5 years was growing, however, over 4/5 budget resources of the country were accumulated in the state budget and only 1/5 in the local budgets. Over the period under analysis the part of the local budget revenues considering transfers in the revenues of the consolidated budget was higher, than the part of the local budgets excluding inter-budget transfers. It means that at that time most local budgets were partly funded from the state budgets and the part of the revenues was formed using the public funds. The country saw a sustainable growth in both tax revenues and non-tax revenues to local budgets in 2015–2018. However, tax revenues grew at a significantly higher rate in 2016–2018. For instance, in 2016 the tax sources of financial resources accumulation of local budgets grew by 49.6%, while non-tax ones grew by 8% only. Therewith, it is possible to observe the general growth of the part of fiscal revenues, which are kept in the local budgets. Nevertheless, their specific weight of 40% is insufficient to ensure the independence of the local governance body. The key tax for local budgeting in Ukraine is the personal income tax, as its share in the total revenues of local budgets grew from з 44.5 % in 2015 to 52.6% in 2018. According to data as of the year-end 2018 it was the personal income tax that formed own revenues of local budgets in Ukraine by over 50%. Real estate property share specific weight has also been growing in the general revenues of local budgets. However, it has not become the base for budgeting in Ukraine yet. The research showed that in Ukraine the fiscal potential of taxes in local budgeting is not fully applied due to the mass evading tax payment and the drawbacks of their administration system.

Key words: *local budgets, local budget revenues, tax revenues, value added tax, real estate tax.*

Постановка проблеми. Однією з ознак демократичної держави є наявність ефективного інституту місцевого самоврядування, тобто законодавчо закріпленого права територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах чинного законодавства. Відповідно, від рівня та якості фінансового забезпечення та фінансової самостійності місцевих бюджетів зале-

жить ефективне функціонування громад. Вирішальне значення в розв'язанні проблеми формування місцевих бюджетів належить податковим джерелам їх формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням формування місцевих бюджетів присвячені праці таких вчених, як Р. Барро, Г. Блочлігер, О. Грабчук, І. Чугунов, В. Зимовець, В. Опарін, В. Федосов, С. Юрій. Проте в умовах впровадження децентралізації особливого значення набувають вивчення та вдосконалення практики використання податкових джерел формування місцевих бюджетів.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання податкових надходжень у формуванні місцевих бюджетів в сучасних умовах України. Для цього необхідно перш за все проаналізувати роль місцевих бюджетів у бюджетній системі країни, визначити їх залежність від трансфертів. Наступним етапом дослідження стане аналіз сучасного стану формування місцевих бюджетів та визначення основних напрямів їх оптимізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах впровадження децентралізації в Україні особливого значення набуває ефективність формування місцевих бюджетів. Для початку визначимо роль доходів місцевих бюджетів у бюджетній системі України та встановимо частку ВВП, що через них перерозподіляється (табл. 1).

Таблиця 1

Частка місцевих бюджетів у ВВП та доходах зведеного бюджету, %

Рік	Частка у доходах зведеного бюджету		Частка у ВВП	
	без урахування трансфертів	з урахуванням трансфертів	без урахування трансфертів	з урахуванням трансфертів
2014	18,1	44,4	5,6	8,2
2015	16,7	40,9	6,1	8,7
2016	19,5	65	7,2	8,2
2017	20,2	63,3	7,7	8,3
2018	19,9	64,8	7,4	8,6

Джерело: розраховано за даними [1]

Як свідчать наведені в табл. 1 дані, протягом останніх років в Україні спостерігається мінлива тенденція зміни ролі доходів місцевих бюджетів як у складі зведеного бюджету, так і в перерозподілі ВВП. Так, частка доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів у доходах зведеного бюджету України у 2015 р. скоротилася з 18,1% до 16,7%, у 2016 р. вона значно зросла внаслідок процесів децентралізації, а саме до 19,5%, а у 2017 р. вона становила 20,2% у зведеному бюджеті України. Зростання частки місцевих бюджетів в доходах зведеного бюджету протягом 2016–2017 рр. свідчить про зростання фінансової незалежності місцевих бюджетів. У 2018 р. частка доходів місцевих бюджетів дещо скоротилась, а саме на 0,3 в. п., становлячи 19,9% у зведеному бюджеті.

Частка доходів місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів у доходах зведеного бюджету за цей період загалом скоротилася з 26,5% у 2014 р. до 22,3% у 2016 р., а у 2018 р. вона зросла до 23,1%.

Треба зазначити, що в аналізований період частка доходів місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів у доходах зведеного бюджету була вище, ніж частка місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів. Це означає, що в цей період більшість місцевих бюджетів дофінансовувалася з державного бюджету, а частка їх доходів формувалася за рахунок державного бюджету.

Загальне зростання частки доходів місцевих бюджетів з урахуванням трансфертів протягом останніх 5 років свідчить про те, що бюджетні трансферти набувають все більшого значення як у формуванні доходів місцевих бюджетів, так і в перерозподілі ВВП, що вказує на зростання рівня фінансової залежності.

Слід зазначити, що частка доходів місцевих бюджетів у ВВП європейських країн становить в середньому 13,6% [2, с. 94]. Привертає увагу той факт, що в країнах Західної Європи рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети значно різниться. Так, в Данії він становить майже 1/3 ВВП (32,0%), а в Чехії – 8,4%. Отже, рівень перерозподілу ВВП через місцеві бюджети в європейських країнах свідчить про стан децентралізації управління фінансовими ресурсами [3, с. 139]. Чим більше частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, тим вище рівень децентралізації в країні. Фінансова децентралізація забезпечує більш ефективне надання локальних послуг, оскільки на рівні місцевої влади витрати будуть меншими за рахунок скорочення адміністративних витрат і витрат на поточний контроль.

Таким чином, під час розподілу бюджетних ресурсів відбуваються децентралізація коштів на рівні державного бюджету та зростання частки місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету.

Водночас зростає роль бюджетних трансфертів, які надаються з державного бюджету. Це є підтвердженням неспроможності місцевих бюджетів самостійно формувати фінансові ресурси та для вирішення питань як соціально-економічного розвитку держави, так і окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Науковці звертають увагу на те, що в Україні склалась практика недостатнього надання місце-

вим бюджетам власних доходів для фінансування своїх видатків, а це не спонукає місцеві органи влади до збільшення цих доходів та пошуку додаткових джерел фінансування [4, с. 65].

Розглянемо склад і структуру доходів місцевих бюджетів (табл. 2).

За даними табл. 2 можемо зробити висновки про стабільне зростання як податкових, так і неподаткових надходжень до місцевих бюджетів у 2015–2018 рр., проте податкові надходження зростали значно вищими темпами у 2016–2018 рр. Так, у 2016 р. податкові джерела акумулювання фінансових ресурсів місцевих бюджетів зросли на 49,6%, а неподаткові – лише на 8%.

Як відомо, структура доходів бюджету показує питому вагу кожного окремого виду доходу у загальній сумі надходжень бюджету. Ми вважаємо за важливе не тільки визначити структуру доходів місцевих бюджетів, але й встановити її якість та стійкість. Якість структури доходів бюджетів, як зазначає К. Павлюк, характеризується співвідношенням податкових та неподаткових надходжень бюджету [6].

Розглянемо склад і структуру доходів місцевих бюджетів з огляду на ознаки податкових та неподаткових надходжень.

За даними рис. 1 можемо відзначити загальну тенденцію зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів з 34,3% у 2014 р. до 40,5% у 2018 р. При цьому відзначались певні спади у 2015 р., коли частка становила 33,4%, та у 2017 р., коли вона дорівнювала 37,3%.

Рис. 1. Питома вага податкових та неподаткових надходжень у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів, %

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

Отже, загальне зростання частки податкових надходжень є позитивною тенденцією, оскільки дає змогу місцевим органам влади отримувати фінансову незалежність від державного бюджету.

За досліджуваний період загальна сума податкових надходжень зросла із 75,25 млрд. грн. у 2014 р. до 229,8 млрд. грн. у 2018 р., тобто в 3 рази, але, попри абсолютний приріст, їх частка у бюджеті є нестабільною. Це свідчить про те, що хоча й відбувається постійне вдосконалення оподаткування, проте фіскальний потенціал податків є невикористаним через податкові пільги, ухилення від сплати, недоліки в адмініструванні, податкову заборгованість [7].

Європейський досвід показує, що формування доходів місцевих бюджетів має свої особливості. Так, у структурі доходів місцевих бюджетів у Швеції переважають податки, перевищуючи 60%, у Швейцарії їх більше, ніж 45%, у Франції, Фінляндії та Норвегії – від 35% до 40%. До місцевих податків у зарубіжних країнах, як правило, відносять майнові, місцеві прибуткові, промислові, податки на професію, а також податки, які відображають політику місцевих органів влади (екологічні, на полювання, на собак тощо). В Україні у структурі доходів місцевих бюджетів також переважають податки (більше 85%) [8].

Провідне місце у місцевих бюджетах України серед податкових надходжень посідає податок з доходів фізичних осіб, про що можна зробити висновки з рис. 2.

За даними рис. 2 ми можемо зробити висновок про стійку тенденцію до зростання частки ПДФО у загальних доходах місцевих бюджетів, а саме із 44,5% у 2015 р. до 52,6% у 2018 р. Відповідно, станом на кінець 2018 р. саме ПДФО більше, ніж на 50%, формував власні доходи місцевих бюджетів в Україні. Динаміка суми надходження доходів від цього податку до місцевих бюджетів наведена на рис. 3.

Таблиця 2

Динаміка формування доходів місцевих бюджетів України у 2014–2018 рр. [5]

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Темпи приросту, %			
						2015/ 2014	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017
Податкові надходження	75 250	98 218	146 902	201 005	229 815	30,5	49,6	36,8	14,3
Неподаткові надходження	12 258	20 148	21 757	25 969	29 129	64,4	8,0	19,4	12,2
Інше	1 510	2 114	1 987	2 517	3 308	40,0	-6,0	26,7	31,4
Міжбюджетні трансферти	130 601	173 980	195 395	309 952	304 672	33,2	12,3	58,6	-1,7
Всього	219 619	294 460	366 041	539 443	566 924	34,1	24,3	47,4	5,1

Рис. 2. Структура податкових надходжень в доходах місцевих бюджетів без урахування трансфертів у 2015–2018 рр.

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

Рис. 3. Динаміка надходжень від ПДФО в доходи місцевих бюджетів України у 2015–2018 рр.

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

За даними рис. 3 можемо зробити висновки про щорічне зростання надходжень від ПДФО в доходи місцевих бюджетів України у 2015–2018 рр. Так, у 2015 р. ця сума становила 53,6 млрд. грн., а у 2017 р. вона вже була в 2 рази більшою, становлячи 110 млрд. грн. Звичайно, таке зростання обумовлене перш за все зростанням мінімальної заробітної плати в країні та середньої заробітної плати протягом аналізованого періоду. Відповідно, у 2018 р. від ПДФО до місцевих бюджетів надійшли вже 138,1 млрд. грн., що у 2,58 разів більше за показник 2015 р.

Важливим податковим надходженням місцевих бюджетів є плата за землю. Частка цього податку у складі доходів місцевих бюджетів є нестабільною та має певні коливання. Так, у 2016 р. вона зросла з 12% до 131,7% доходів місцевих бюджетів без урахування трансфертів, а протягом 2017–2018 рр. щорічно скорочувалась. Так, у 2017 р. вона становила 11,5%, а у 2018 р. – вже 10,4%. Це загалом вказує на задовільну структуру зазначеного податку.

За даними рис. 4 можемо зробити висновки про те, що на фоні скорочення питомої ваги надходжень від податку на землю їх абсолютна сума щороку зростала. Так, у 2015 р. вона становила 14,5 млрд. грн., а у 2018 р. вона була вже в 2 рази більшою, становлячи 27,3 млрд. грн.

Рис. 4. Динаміка надходжень від податку на землю в доходи місцевих бюджетів України у 2015–2018 рр.

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

Загалом плата за землю має універсальний характер та є потужним джерелом доходів місцевих бюджетів, оскільки вона справді є нерухомою, адже не в змозі переміститися та посісти інше місце розташування у відповідь на податкове навантаження. Ось чому місцеві органи влади мають у своєму розпорядженні потужний фінансовий важіль для вирішення тактичних та стратегічних соціально-політичних завдань. Як ресурсний податок плата за землю порівняно з ПДФО має значні переваги як у фіскальному, так і в регулювальному аспектах, але аналіз засвідчує слабку практичну фіскальну силу плати за землю в Україні, що обумовлене технічними аспектами наявності реєстрів та адміністрування цього податку.

Одним із важливих місцевих бюджетоутворюючих податків у світі є податок на нерухомість, відмінної від земельної ділянки, проте в Україні він ще не став одним з основних наповнювачів бюджетів, хоча щороку його частка в місцевих бюджетах зростає. У 2015 р. вона становила лише 0,4% доходів, а у 2017 р. – вже 10,6%, у 2018 р. вона ще зросла на 1,5% до показника 11,9%.

За даними рис. 5 можемо зробити висновки про щорічне стрімке зростання останніми 2 роками надходжень від податку на нерухомість в Україні. Так, у 2016 р. від цього податку було акумульовано 1,4 млрд. грн. доходів місцевих бюджетів, або 0,8%, а у 2017 р. – вже 24,2 млрд. грн., або 10,6% місцевих бюджетів України.

Рис. 5. Динаміка надходжень від податку на нерухомість в місцевих бюджетах України у 2015–2018 рр.

Рис. 6. Динаміка інших податкових надходжень в місцевих бюджетах України у 2015–2018 рр.

Джерело: сформовано на основі джерела [5]

У 2018 р. місцеві бюджети зібрали податку на нерухомість на 7,1 млрд. грн. (у 1,3 рази більше, ніж попереднього року). П'яту частину акумулював бюджет Києва. Загалом же податок на нерухомість забезпечив 6% загального обсягу зібраних місцевих податків, або 1,4% власних доходів усіх місцевих бюджетів (у 2015 р. вони були менше 3% і 0,6% відповідно). Левову частку надходжень (три чверті), як і попередніми роками, забезпечили юридичні особи, у власності яких є нежитлова нерухомість. На фізичних осіб – власників житла припадало близько 11%. Однак темп приросту надходження від фізичних осіб – власників житла перевищував темп зростання надходжень від юридичних осіб – власників нежитлової нерухомості (69% проти 44% відповідно). Це дає підстави припустити (оскільки інформація про точну кількість платників та площу нерухомості в їхній власності відсутня), що місцеві бюджети наростили доходи від оподаткування нерухомості не лише через зростання мінімальної заробітної плати, але й через збільшення кількості власників житла, які сплачують податок [9].

Решта податкових надходжень мала у 2015–2016 рр. питому вагу у 25%, проте в наступних роках вона значно скоротилась до 12,6% у 2018 р. Розглянемо динаміку інших податкових надходжень в місцевих бюджетах України у 2015–2018 рр. на рис. 6.

За даними рис. 6 можемо зробити висновки про зростання інших податкових надходжень у 2016 р. на 13,62 млрд. грн. до показника 43,19 млрд. грн., але наступними роками відбувалося щорічне скорочення. Так, у 2017 р. акумульована сума була на 7% менше за попередній рік, становлячи 40,3 млрд. грн., а у 2018 р. було зібрано на 18,3% менше, тобто 33,1 млрд. грн.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, частка місцевих бюджетів без урахування трансфертів у доходах зведеного бюджету за останні 5 років зросла з 18% до 20%. Це свідчить про те, що більше 4/5 бюджетних ресурсів країни акумулюється в державному бюджеті, а тільки 1/5 – в місцевих бюджетах. Спостерігається загальна тенденція зростання податкових надходжень до місцевих бюджетів з 34,3% у 2014 р. до 40,5% у 2018 р. В країні відзначено зростання частки ПДФО та надходжень від податку на нерухомість у доходах місцевих бюджетів останніми роками.

Загальне зростання частки податкових надходжень є позитивною тенденцією, оскільки вирішальну роль у забезпеченні виконання державної функції щодо регулювання економічних процесів відіграють саме податки, які зараховуються до місцевих бюджетів. Проте їх частка у 40% доходів є недостатньою для забезпечення незалежності органів місцевого самоврядування. Відповідно, фіскальний потенціал податків у формуванні місцевих бюджетів не використовується повністю через масове ухиляння від сплати податків та недосконалість системи їх адміністрування. Отже, в подальших дослідженнях необхідно визначити основні напрями забезпечення фінансової автономії місцевих бюджетів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua (дата звернення: 15.04.2019).

2. Тупай О. Зарубіжний досвід функціонування місцевих бюджетів та можливість його імплементації у вітчизняну практику. *Культура народов Причерноморья*. 2014. № 121. С. 93–97.

3. Пігуль Н., Боярко І., Люта О. Європейський досвід формування доходів місцевих бюджетів. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 5. Т. 2. С. 138–142.

4. Слобожан О. Місцеве самоврядування і європерспективи. *Дзеркало тижня. Україна*. 2013. № 43 URL: http://gazeta.dt.ua/niacrolevel/misceve-

sanio\Tyaduvajmya-ta-yevroperspektivi-_.html (дата звернення: 17.04.2019).

5. Офіційний сайт Державної Казначейської служби України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 15.04.2019).

6. Павлюк К. Фінансові ресурси держави : монографія. Київ : НІОС, 1997. 240 с.

7. Гнидюк І. Концептуальні засади формування місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень. *Соціально-політичні, економічні та гуманітарні виміри європейської інтеграції України* : тези IV науково-практичної конференції. Вінниця : ВТЕІ, 2016. Ч. 1. С. 453–467.

8. Пивовар (Мулярчук) М. Основні тенденції розвитку валютного ринку України в умовах фінансово-економічної нестабільності. *Фінансово-економічний розвиток підприємницької діяльності та національної економіки: проблеми та перспективи* : збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції. Львів : Громадська організація «Львівська економічна фундація», 2017. С. 24–28.

9. Скільки місцеві бюджети отримали з власників нерухомості 2018 року? URL: http://cost.ua/news/708-skilky-mistsevi-byudzhety-otrymaly-z-vlasnykiv-nerukhomosti-2018-roku (дата звернення: 17.04.2019).

REFERENCES:

1. Ofitsiynyy sayt Ministerstva finansiv Ukrayiny [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: http://www.minfin.gov.ua (accessed: 15 April 2019).

2. Tupay O. (2014). Zarubizhnyy dosvid funktsionuvannya mistsevykh byudzhetiv ta mozhlyvist' yoho implementatsiyi u vitchyznyanu praktyku [Foreign experience of functioning of local budgets and the possibility of its implementation in domestic practice]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya – Culture of the peoples of the Black Sea region*, 121, 93–97 (in Ukrainian).

3. Pihul' N., Boyarko I., Lyuta O. (2012) Yevropeys'kyy dosvid formuvannya dokhodiv mistsevykh byudzhetiv [European experience in forming local budget revenues]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ser. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Khmelnitsky National University. Sir Economic Sciences*, 5, 138–142 (in Ukrainian).

4. Slobozhan O. (2013) Mistseve samovryaduvannya i yevroperspektyvy [Local government and europeople prospects]. *Dzerkalo tyzhnya. Ukrayina – Mirror of the week. Ukraine*, 43 Available at: http://gazeta.dt.ua/niacrolevel/misceve-sanio\Tyaduvajmya-ta-yevroperspektivi-_.html (accessed: 17 April 2019).

5. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi Kaznacheys'koyi sluzhby Ukrayiny [Official website of the State Treasury of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 15 April 2019).

6. Pavlyuk K. (1997) Finansovi resursy derzhavy [Financial resources of the state]. Kyiv : NIOS (in Ukrainian).

7. Hnydyuk I. (2016) Kontseptual'ni zasady formuvannya mistsevykh byudzhetiv za rakhunok podatkovykh nadkhodzhen' [Conceptual basis for the formation of local budgets at the expense of tax revenues]. *Sotsial'no-politychni, ekonomichni ta humanitarni vymiry yevropeys'koyi intehratsiyi Ukrayiny – Socio-political, economic and humanitarian dimensions of European integration of Ukraine:* Proceedings of the IV Scientific and practical conference (Ch. 1), (pp. 453–467). Vinnytsya : VTEI (in Ukrainian).

8. Pyvovar M. (2017) Osnovni tendentsiyi rozvytku valyutnoho rynku Ukrayiny v umovakh finansovo-ekonomichnoyi nestabil'nosti [Main tendencies of development of the foreign exchange market of Ukraine in the conditions of financial and economic instability]. *Finansovo-ekonomichnyy rozvytok pidpryyemnyts'koyi diyal'nosti ta natsional'noyi ekonomiky: problemy ta perspektyvy - Financial and economic development of entrepreneurial activity and national economy: problems and prospects*: Proceedings of mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. (pp. 24–28). L'viv : Hromads'ka orhanizatsiya "L'vivs'ka ekonomichna fundatsiya" (in Ukrainian).

9. Skil'ky mistsevi byudzhety otrymaly z vlasnykiv nerukhomosti 2018 roku? [How many local budgets were received from real estate owners in 2018?]. (n. d.). Available at: http://cost.ua/news/708-skilky-mistsevi-byudzhety-otrymaly-z-vlasnykiv-nerukhomosti-2018-roku (accessed: 17 April 2019).

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ МАЙНА В УКРАЇНІ
TRENDS IN DEVELOPMENT OF INSURANCE MINE IN UKRAINE

УДК 338.62

Слободянюк О.В.
д.е.н., доцент,
завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету
Бендюк М.С.
студент
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету

Slobodianiuk Olha
Odessa Trade and Economics Institute
Kyiv National University of Trade and Economics
Bendiuk Milena
Odessa Trade and Economics Institute
Kyiv National University of Trade and Economics

У статті розглянуто теоретичні положення поняття майнового страхування. Досліджено особливості цієї галузі у страхуванні фізичних та юридичних осіб. Проаналізовано розвиток ринку майнового страхування в Україні, встановлено основні тенденції та проблеми розвитку. Крім того, проаналізовано страхові платежі та виплати майнового страхування, що надійшли й виплачені фізичним та юридичним особам. Визначено основні проблеми розвитку страхування майна в Україні, сформульовано рекомендації щодо їх вирішення, оскільки створити дієву систему майнового страхового захисту, що є основою забезпечення стабільності та ефективності економічних відносин, підвищення рівня життя населення та соціальної стабілізації, створення міцної системи захисту як фінансів держави, так й інтересів окремих громадян та підприємства, можна тільки шляхом проведення ефективної державної політики, спрямованої на регулювання страхового ринку в Україні.

Ключові слова: *майнове страхування, страховий захист, страхова премія, страхова виплата, ринок майнового страхування, страхові компанії.*

В статье рассмотрены теоретические положения понятия имущественного страхования. Исследованы особенности этой отрасли в страховании физических и юридических лиц. Проанализировано развитие рынка имущественного страхования в Украине, установлены основные тенденции и проблемы развития. Кроме того, проанализированы страховые платежи и выплаты имущественного страхования, поступившие и выплаченные физическим и юридическим лицам. Определены основные проблемы развития страхования имущества в Украине, сформулированы рекомендации по их решению, так как создать действенную систему имущественной страховой защиты, которая является основой обеспечения стабильности и эффективности экономических отношений, повышения уровня жизни населения и социальной стабилизации, создания прочной системы защиты как финансов государства, так и интересов отдельных граждан и предприятия, можно только путем проведения эффективной государственной политики, направленной на регулирование страхового рынка в Украине.

Ключевые слова: *имущественное страхование, страховая защита, страховая премия, страховая выплата, рынок имущественного страхования, страховые компании.*

Today, one of the branches of insurance, which is the most important and advanced kind, is property insurance. The property serves as an obligatory element of the economic activity of legal entities and people's livelihoods; therefore the provision of insurance protection of property is a priority in the system of insurance relations. This is due to the fact that the value of property objects is quite high and in case of damage or destruction of property, it is very important, and sometimes impossible, to the owner to restore it at own expense. In recent years, there has been a tendency to reduce the number of insurance companies due to increased requirements for the structure of reserves of insurers, a significant concentration of insurance payments. On the one hand, it reduces competition between insurers, making the service less accessible to the regions. But, on the other hand, it allows the withdrawal of unscrupulous insurers from the market, which undermines the industry's so poor reputation. Despite the reduction in the number of insurance companies, the amount of insurance payments from year to year increases. This indicates the dynamism of the industry, its promise. The article deals with theoretical provisions concerning the concept of property insurance. The features of this branch in insurance of physical and legal persons are investigated. The development of the property insurance market in Ukraine is analyzed and the main trends and problems of development are determined. In addition, insurance payments and property insurance payments received and paid to individuals and legal entities are analyzed. The main problems of property insurance development in Ukraine are defined and recommendations for their solution are formulated, since the creation of an effective system of property insurance protection is the basis for ensuring the stability and efficiency of economic relations, raising the standard of living of the population and social stabilization, creating a strong system of protection as the state finances, as well and the interests of individual citizens and enterprises, perhaps only through an effective state policy aimed at regulating the insurance market in Ukraine. Today, property insurance occupies a significant segment in the insurance market. The development of this industry is extremely important, as in countries with a developed market economy; property insurance not only releases the budget from expenses for damages at the onset of insured events, but is also one of the most stable sources of long-term investments.

Key words: *property insurance, insurance protection, insurance premium, insurance payment, property insurance market, insurance companies.*

Постановка проблеми. Страхування є однією зі сфер, яка розвивається найбільш стрімко. Сьогодні однією з підгалузей страхування, що є найважливішим та найрозвинутішим видом, є страхування майна. Майно є обов'язковим елементом господарської діяльності юридичних осіб та життєдіяльності людей, тому забезпечення страхового захисту майна є пріоритетним у системі страхових відносин. Це пояснюється тим, що вартість майнових об'єктів досить висока, а в разі пошкодження або знищення майна власнику дуже важно, а іноді навіть неможливо відновити його за рахунок власних коштів.

Майнове страхування демонструє високі показники розвитку, такі як створення дієвої системи майнового страхового захисту для забезпечення стабільності та ефективності економічних відносин, підвищення рівня життя населення та соціальної стабілізації, створення міцної системи захисту як для фінансів держави, так і для інтересів окремих громадян та підприємництва, яких можна досягти лише шляхом проведення ефективної державної політики. Отже, актуальність проблематики, пов'язаної з розвитком цього виду страхування, є важливим питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку майнового страхування перебувають у центрі уваги багатьох вчених. Вагомий внесок у розроблення фундаментальних питань теорії та практики майнового страхування зробили

такі західні вчені, як В.Д. Базилевич, О.С. Бойко, О.Д. Вовчак, Т.А. Говорушко, Т.В. Петрушина, В.С. Ручкіна, С.О. Рубан. Незважаючи на вагомий внесок багатьох вчених, питання розвитку майнового страхування заслуговують подальшої уваги.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження тенденцій розвитку майнового страхування в Україні, з'ясування перспектив його розвитку в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Майнове страхування (страхування майна) – це галузь страхування, предметом якого є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном.

Економічне призначення майнового страхування полягає у відшкодуванні збитків, заподіяних страхувальнику внаслідок пошкодження або знищення майна під час настання страхових випадків. Метою такого страхування є компенсування шкоди.

Предметом страхування майна є майнові інтереси, що пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном [5].

Майнове страхування – це найбільш значний сегмент страхового ринку. В майновому страхуванні об'єктом страхових відносин є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном юридичних або фізичних осіб, які здійснюються на підставі добровільно укладеного договору між страховиком та страхувальником [9].

Сьогодні майнове страхування має значний сегмент на ринку страхових послуг. Розвиток цієї галузі є надзвичайно важливим, адже в державах із розвинутою ринковою економікою майнове страхування не тільки звільняє бюджет від видатків на відшкодування збитків під час настання страхових випадків, але й є одним з найстабільніших джерел довгострокових інвестицій.

Перестрахування – це система економічних відносин, пов'язаних з передаванням страховиком частини відповідальності за прийняті до страхування ризики на узгоджених умовах іншим страховикам задля створення збалансованого страхового портфеля, забезпечення фінансової стійкості та рентабельності страхових операцій. Відносини щодо перестрахування можуть мати як національний, так і міжнародний характер. До цих відносин можуть залучатися також іноземні страхові компанії.

Страхова премія – це грошова сума, яку сплачує особа, яка укладає угоду страхування, що є своєрідною платою за ризик, який бере на себе страхова компанія. Зазвичай страхова премія встановлюється як відсоток від суми угоди страхування, тобто тієї суми, яку страхова компанія сплатить особі у разі настання страхового випадку. Обчисленням страхової премії займаються фахівці страхових компаній, а саме актуарії.

Страхова виплата – це грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування в разі настання страхового випадку [1].

Страхувальниками в майновому страхуванні можуть бути юридичні та (або) фізичні особи. Від того, хто виступає в ролі страхувальника, залежить підгалузь цієї галузі страхування (рис. 1).

Страхування майна в Україні здійснюється в добровільній та обов'язковій формах (рис. 2).

В добровільному страхуванні майна сьогодні найбільш актуальним є страхування заміської нерухомості, зокрема котеджів, дачних будинків. У перспективі очікується посилення інтересу спо-

Рис. 1. Класифікація майнового страхування

Джерело: складено авторами за даними джерела [3, с. 125]

Рис. 2. Форми страхування майна в Україні

Джерело: складено авторами за даними джерела [3, с. 178]

живачів страхових послуг до страхування квартир, особливо їх устаткування, ремонту.

Це пов'язане з так званим ремонтним бумом, який останнім часом охопив українців, адже ремонтні та обробні роботи стають все більш складними й витратними, тому природно, що власник житла хоче гарантувати, що вкладені засоби не підуть прахом через те, що його сусіди зверху не забудуть закрити кран [2].

Страхування майна фізичних осіб здійснюється переважно в добровільній формі, тоді як значна частина майна юридичних осіб страхується в обов'язковій формі.

Насамперед це стосується тих об'єктів, які мають високу вартість та зачіпають не тільки майнові інтереси окремих суб'єктів господарювання, але й національні інтереси.

Фактично майнове страхування є найбільш розвинутим та складним видом страхування. Саме з цього виду страхування розпочалась історія страхування.

Майнове страхування зокрема й страхування загалом є важливими джерелами довгострокових інвестицій та зменшують навантаження на бюджет держави в разі настання страхових випадків.

Характерним для страхування майна є виділення ризиків, що не пов'язані між собою ієрархічно, тобто страхування майна від вогню, страхування сільськогосподарських культур від засухи та стихійних лих, страхування тварин від вимушеного забою, страхування транспортних засобів від аварій, викрадення та інших небезпек [4].

Страхування майна в Україні характеризується низкою проблем, від вирішення яких залежать не тільки його стабільність сьогодні, але й існування завтра.

Проблеми страхування майна в Україні та можливі шляхи їх вирішення наведені в табл. 1.

Перспективи розвитку майна в Україні безпосередньо залежать від можливості більш активної участі держави у функціонуванні страхової галузі, наприклад перспективи щодо використання меха-

Таблиця 1

Пропозиції щодо вдосконалення майнового страхування в Україні

Проблеми	Можливі шляхи вирішення проблем
Недосконалість дії механізму захисту прав споживачів страхових послуг	Розроблення прозорих та прийнятних правил і засад діяльності страховиків майнової сфери страхових послуг.
Низький рівень страхової культури населення, недовіра населення до страхових компаній	Формування комунікацій зі споживачем шляхом його страхової освіти за допомогою засобів масової інформації.
Низька якість страхових послуг	Розроблення та затвердження національного стандарту визначення ліквідної вартості заставного майна (майнових прав) та вартості майна задля страхування.
Незначна клієнтська база страховиків	Проведення науково-дослідної роботи з підвищення кваліфікації персоналу страховиків та страхових посередників.
Значна інформаційна закритість діяльності страхових компаній; недосконалість фінансової звітності та методів оброблення даних	Перегляд класифікації страхування, розроблення методики рейтингового оцінювання страхових компаній, створення єдиної системи обліку та звітності цієї сфери страхової діяльності.
Втрата значного відсотка страхових премій під час перестрахування з іноземними страховиками	Розширення ринку перестрахування та активізація роботи з нерезидентами щодо взаємного перестрахування.

Джерело: складено авторами за даними [8]

нізмів субсидіювання малозабезпечених громадян на придбання страхового захисту майна й розроблення регіональних програм, щодо страхування з урахуванням потреб, особливостей та специфіки економічної політики матимуть позитивний вплив на зростання потреби населення в добровільних видах страхування майна.

З іншого боку, потрібно стимулювати громадян і господарюючі суб'єкти до укладення договорів страхування майна як одного з інструментів захисту своїх майнових інтересів. Також потрібно підвищувати рівень інформованості населення про страхові послуги, які надаються страховиками. Для цього слід законодавчо закріпити обов'язок страховиків інформувати споживачів страхових послуг про умови страхування, страхові тарифи, роз'яснювати страхувальнику умови договору страхування, який з ним укладається, розкривати інформацію стосовно своєї діяльності. Вжиття цього заходу не тільки спрямовуватиметься на популяризацію страхування, але й дасть змогу більш ретельно оцінити страхові продукти. Сьогодні найбільш поінформоване про страхові продукти населення середнього віку, тому необхідно підвищувати інтерес до різних продуктів страхування серед студентів і старшокласників як потенційних страхувальників [7].

Сьогодні простежується тенденція, що ринок страхових послуг залишається найбільш капіталізованим серед інших небанківських фінансових ринків. Він має два типи страхування, такі як СК "Life" та СК "non-Life". СК "Life" – це страхові компанії, що здійснюють страхування життя, а СК "non-Life" – це страхові компанії, що здійснюють страхування інших видів (табл. 2).

Загальна кількість страхових компаній станом на 30 вересня 2018 року становила 285, зокрема СК "non-Life" – 254 компаній, а СК "Life" – 31 компанія. З табл. 1 видно, що загальна кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення. Станом на 30 вересня 2018 року порівняно з 31 грудня 2016 року кількість страхових компаній зменшилась на 25 компаній. Це має позитивне значення, адже значна частина компаній на страховому ринку України не має достатніх розмірів активів та гарантійних фондів, відповідно, не може якісно виконувати свої зобов'язання перед страхувальниками. Це посилює недовіру населення України до інституту страхування. Скорочуючи кількість страхових компаній, регулятор захищає ринок від неплатоспроможних компаній.

Під час залучення іноземних інвесторів розмір участі іноземного капіталу в статутних капіталах українських страхових компаніях буде постійно збільшуватися.

Тенденція до зміни основних показників діяльності страхового ринку за останні три роки свідчить про наявність таких зрушень на ринку (табл. 3).

У 2017 році порівняно з 2016 роком рівень валових виплат зменшився на 1,7 в. п., ста-

Таблиця 2

Кількість страхових компаній

Кількість страхових компаній	Станом на 31 грудня 2016 року	Станом на 31 грудня 2017 року	Станом на 30 вересня 2017 року	Станом на 30 вересня 2018 року
Загальна кількість	310	294	296	285
зокрема, СК "non-Life"	271	261	262	254
СК "Life"	39	33	34	31

Джерело: складено авторами за даними [6]

Таблиця 3

Страхова діяльність на страховому ринку, млн. грн.

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	Темпи приросту 2017/2016 років		Темпи приросту 2018/2017 років		Темпи приросту 2018/2016 років	
				млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Валові страхові премії	24 844,2	31 391,1	34 875,3	6 546,9	26,4	3 484,2	11,1	10 031,1	40,4
Валові страхові виплати	6 271,3	7 375,1	8 754,8	1 103,8	17,6	1 379,7	18,7	2 483,5	39,6
Рівень валових виплат, %	25,2	23,5	25,1	–	–	–	–	–	–
Чисті страхові премії	19 588,4	20 790,9	25 388,5	1 202,5	6,1	4 597,6	22,1	5 800,1	29,6
Чисті страхові виплати	6 046,3	7 157,4	8 467,0	1 111,1	18,4	1 309,6	18,3	2 420,7	40,0
Рівень чистих виплат, %	30,9	34,4	33,3	–	–	–	–	–	–

Джерело: складено авторами за даними електронного ресурсу [6]

новлячи 23,5%, тоді як у 2018 році порівняно з 2017 роком він збільшився на 1,6 в. п., склавши 25,1%, а у 2018 році порівняно з 2016 роком він зменшився на 0,1 в. п., становлячи 25,1%. Рівень чистих страхових виплат у 2017 році був найбільшим порівняно з іншими роками. Темп приросту за 2018 рік порівняно з 2016 роком показав, що валові страхові премії за ці роки збільшились на 10 031,1 млн. грн., або на 40,4%, тоді як валові страхові виплати також збільшились на 2 483,5 млн. грн., або на 39,6%. Чисті страхові премії збільшились на 5 800,1 млн. грн., або на 29,6%, а чисті страхові виплати – на 2 420,7 млн. грн., або на 40,0%.

Сьогодні майнове страхування визнають найбільшою часткою страхового ринку України за обсягами страхових премій та виплат, які в структурі займають більше 70%.

Валові страхові премії за підсумками січня-серпня 2018 року склали 6,2 млрд. грн. У структурі валових страхових премій найбільша питома вага належить добровільному майновому страхуванню, а саме 3 143,3 млн. грн., або 50,5%, тоді як валові страхові виплати склали 2,2 млрд. грн. У структурі валових страхових виплат питома вага добровільного майнового страхування складає 925,7 млн. грн., або 42,7% [6]. Ринок страхування майна України має ще не використані резерви. Для порівняння, процент страхування ризиків в Україні становить 10%, тоді як у Європі цей показник сягає 90–95%. Хоча населення України складає 7% населення Європи, частка українського ринку в загальноєвропейському становить лише 0,05%.

Значну загрозу номінальній діяльності майнового страхування в Україні становить тенденція до монополізації страхового ринку в інтересах окремих фінансово-промислових груп, міністерств або місцевих адміністрацій.

Перспективи розвитку майнового страхування вимагають таких докорінних змін.

1. Підготовка та забезпечення кадрами учасників страхового ринку, з одного боку, збільшить кількість працюючих на ринку страхування спеціалістів, а з іншого боку, залучить до роботи висококваліфікованих спеціалістів (сюрвеєрів, актуаріїв, брокерів, аварійних комісарів).

2. Задля пропагування й розвитку добровільного страхування доцільно розширити можливість використання страхових послуг різними верствами населення, зокрема малозабезпеченими громадянами.

3. На законодавчому рівні необхідно врегулювати питання розширення способів реалізації страхових послуг, включаючи електронні продажі страхових послуг за окремими видами страхування.

4. Задля усунення причин можливості низької якості страхових послуг слід насамперед розробити та затвердити Національним банком, Уповноваженим органом та Фондом державного майна України національного стандарту визначення ліквідної вартості заставного майна (майнових прав) та вартості майна, що дасть змогу здійснювати страхування.

5. Підвищення ефективності страхової діяльності є можливим лише шляхом проведення ефективної державної політики, спрямованої на регулювання страхового ринку в Україні [5]. Кількість укладених договорів страхування з фізичними особами за підсумками 9 місяців 2017 року зазнала, зокрема, таких змін:

– кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків на транспорті збільшилась на 5 743,1 тис. одиниць (до 71 947,2 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2016 року;

– кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків збільшилась на 15 987,3 тис. одиниць (до 24 074,7 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2016 року;

– кількість укладених договорів страхування майна зменшилась на 43,0 тис. одиниць (до 2 173,0 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2016 року;

– кількість укладених договорів страхування фінансових ризиків збільшилась на 2 942,0 тис. одиниць (до 5 480,9 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2016 року;

– кількість укладених договорів страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ зменшилася на 304,3 тис. одиниць (до 1 375,0 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2016 року.

Кількість укладених договорів страхування з фізичними особами за підсумками 9 місяців 2018 року зазнала, зокрема, таких змін:

– кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків на транспорті збільшилась на 15 840,0 тис. одиниць (до 87 787,2 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2017 року;

– кількість укладених договорів страхування від нещасних випадків збільшилась на 4 313,6 тис. одиниць (до 28 388,3 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2017 року;

– кількість укладених договорів страхування фінансових ризиків зменшилась на 962,9 тис. одиниць (до 4 518,0 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2017 року;

– кількість укладених договорів страхування майна зменшилась на 377,8 тис. одиниць

(до 1 795,2 тис. одиниць) порівняно з відповідним показником станом на кінець 9 місяців 2017 року [6].

Таким чином, страхування є надійною запорукою відшкодування збитків в разі пошкодження або втрати майна.

Висновки з проведеного дослідження. Нині день майнове страхування демонструє високі показники розвитку, тому створення дієвої системи майнового страхування страхового захисту є основою забезпечення стабільності та ефективності економічних відносин, підвищення рівня життя населення та соціальної стабілізації, створення міцної системи захисту як фінансів держави, так й інтересів окремих громадян та підприємств, що є можливим лише шляхом проведення ефективної державної політики, спрямованої на регулювання страхового ринку в Україні.

Майнове страхування є ефективним та доступним засобом захисту майнових інтересів усіх господарюючих суб'єктів. Значення цього страхування зумовлене тим, що майно є обов'язковим елементом господарської діяльності юридичних осіб та життєдіяльності людей, тому забезпечення страхового захисту майна є пріоритетним у системі страхових відносин.

Останніми роками спостерігається тенденція до скорочення кількості страхових компаній, що зумовлене підвищенням вимог до структури резервів страховиків, значною концентрацією страхових платежів. З одного боку, це знижує конкуренцію між страхувальниками, робить послугу менш доступною для регіонів, а з іншого боку, це дає змогу вивести з ринку недобросовісних страховиків, які підривають і без того низьку репутацію галузі. Незважаючи на скорочення кількості страхових компаній, розмір страхових платежів із року в рік зростає. Це свідчить про динамічність розвитку галузі, її перспективність.

Таким чином, створення дієвої системи майнового страхового захисту є основою забезпечення стабільності та ефективності економічних відносин, підвищення рівня життя населення та соціальної стабілізації, створення міцної системи захисту як фінансів держави, так й інтересів окремих громадян та підприємства, що є можливим лише шляхом проведення ефективної державної політики, спрямованої на регулювання страхового ринку в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилевич В.Д. Страхування : підручник. Київ : Знання, 2008. 1019 с.
2. Бойко О.С. Зміст майнового страхування в Україні. *Бюлетень соціально-економічних досліджень*. 2012. Вип. 3 (2). С. 137–143.
3. Вовчак О.Д. Страхова справа : підручник. Київ : Знання, 2011. 391 с.
4. Говорушко Т.А. та ін. Управління фінансовою діяльністю страхової компанії з метою забезпечення її ефективного розвитку : монографія. Київ : ЦУЛ, 2013. 166 с.
5. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 року № 86/96 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 15.04.2019).
6. Консолідовані звітні дані страховиків за 2016–2018 роки / Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері фінансових послуг в Україні URL: http://nfp.gov.ua (дата звернення: 15.04.2019).
7. Петрушина Т.В. Проблеми реалізації послуг зі страхування (майна) підприємств. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2013. Вип. 5. Т. 2. С. 239–245.
8. Ручкіна В.С. Система добровільного майнового страхування в Україні: перспективи розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 3. С. 67–72.
9. Слободянюк О.В. Інституційна модель страхового ринку України та фінансові механізми її розвитку : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 96 с.

REFERENCES:

1. Bazilevich V.D. (2008) Insurance [Insurance]. Kiev : Knowledge (in Ukrainian).
2. Boyko O.S. (2012). [Contents of property insurance in Ukraine]. Bulletin of socio-economic research (electronic journal), vol. 3 (2), pp. 137–143. Available at: http://nbuv.gov.ua (accessed 15 April 2019).
3. Vovchak O.D. (2011) Insurance affairs : a textbook [Insurance affairs : a textbook]. Kiev : Knowledge (in Ukrainian).
4. Govorushko T.A., Steciuk V.M., Tolstenko O.Yu. (2013) Management of the financial activity of the insurance company in order to ensure its effective development [Management of the financial activity of the insurance company in order to ensure its effective development] Kiev : ZUL (in Ukrainian).
5. The Law of Ukraine "On Insurance" of March 7, 1996, in the wording of October 4, 2001 № 2745-III. Available at: http://ZAKON1.rada.gov.ua (in Ukrainian) (accessed: 15 April 2019).
6. Consolidated reporting data of insurers for 2016–2018 / National Commission for the regulation of state financial services in Ukraine]. Available at: http://nfp.gov.ua (accessed: 15 April 2019).
7. Petrushina T.V. (2013) Problems of realization of insurance services (property) of enterprises [Problems of realization of insurance services (property) of enterprises]. *Actual problems of economic development of the region*, vol. 5, no. 2 (in Ukrainian).
8. Ruchkina V.S. (2011) The system of voluntary property insurance in Ukraine: prospects for development [The system of voluntary property insurance in Ukraine: prospects for development] *Current problems of the economy*, no. 3 (in Ukrainian).
9. Slobodyanyuk O.V. (2017) Institutional model of the insurance market of Ukraine and financial mechanisms of its development [Institutional model of Ukrainian insurance market and financial mechanisms of its development] monograph. DDMA Kherson : Helvetica (in Ukrainian).

РОЗВИТОК ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

DEVELOPMENT OF UKRAINE MONEY-CREDIT POLICY IN GLOBALIZATION CONDITIONS

УДК 336.71

Харун О.А.
к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний університет
Грицина Л.А.
к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний університет

Kharun Olena
Khmelnytskyi National University
Hrytsyna Lesya
Khmelnytskyi National University

У статті виділено етапи становлення та розвитку системи грошово-кредитного регулювання в Україні. Розглянуто сутність грошово-кредитної політики, яке подають вітчизняні та зарубіжні науковці. З'ясовано, що основною метою грошово-кредитної політики країни залишається забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Визначено, що суб'єктами грошової-кредитно політики є національний банк та інші органи державного регулювання економіки, а об'єктами кредитно-грошової політики – грошовий ринок, ринок позичкових коштів та грошовий обіг. Установлено, що за ієрархією цілі грошово-кредитної політики поділяють на стратегічні, проміжні та тактичні. Досліджено інструменти та методи грошово-кредитної політики. Виокремлено чинники розвитку грошово-кредитної сфери України за сферами впливу: інституційно-правові; економічні; організаційні; соціально-психологічні; зовнішні. Визначено проблеми розвитку грошово-кредитної політики України. Запропоновано напрями розвитку грошово-кредитної політики України.
Ключові слова: *грошово-кредитна політика, монетарна політика, суб'єкти та об'єкти, інструменти та методи грошово-кредитної політики, чинники, проблеми та напрями розвитку грошово-кредитної політики.*

В статье выделены этапы становления и развития системы денежно-кредитного регулирования в Украине. Рассмотрена сущность денежно-кредитной политики, которую подают отечественные и зарубежные ученые. Установлено, что основной целью денежно-кредитной политики страны является обеспечение стабильности национальной денежной единицы. Определено, что субъектами денежно-кредитной политики являются национальный банк и другие органы государственного регулирования экономики, а объектами кредитно-денежной политики – денежный рынок, рынок ссудных средств и денежное обращение. Установлено, что по иерархии цели денежно-кредитной политики делятся на стратегические, промежуточные и тактические. Исследованы инструменты и методы денежно-кредитной политики. Выделены факторы развития денежно-кредитной сферы Украины по сферам влияния: институционально-правовые; экономические; организационные; социально-психологические; внешние. Определены проблемы развития денежно-кредитной политики Украины. Предложены направления развития денежно-кредитной политики Украины.
Ключевые слова: *денежно-кредитная политика, монетарная политика, субъекты и объекты, инструменты и методы денежно-кредитной политики, факторы, проблемы и направления развития денежно-кредитной политики.*

The article highlights the stages of formation and development of the monetary and credit regulation system in Ukraine. The essence of monetary policy presented by domestic and foreign scholars is considered. It is revealed that the main goal of monetary and monetary policy of the country is to ensure the stability of the national monetary unit, which is the basis for ensuring stable economic development, increasing the level of employment and increasing the incomes of the population. It is determined that the subject of monetary and credit policy is the national bank and other bodies of state regulation of the economy, and objects of monetary policy are the money market, the market of borrowed funds and money circulation. It is established that according to the hierarchy, the objectives of monetary policy are divided into strategic, intermediate and tactical. The tools and methods of monetary policy are investigated. The factors of development of the monetary and credit sphere of Ukraine according to the spheres of influence are distinguished: institutional and legal; economic; organizational; socio-psychological; external factors. It is argued that in Ukraine, in front of monetary policy, there is a fundamentally new task of monetary stimulation of economic growth: a clearer definition of the role, responsibilities and tasks of the NBU; effective allocation of cash resources; ensuring the transparency and purity of monetary processes; increasing the efficiency of the banking system in terms of long-term lending and investing in the production process, etc. The problems of development of monetary and credit policy of Ukraine are defined: reduction of GDP; instability of monetary policy; unplanned activity of the National Bank of Ukraine due to the solution of only current problems; unstable price policy; destabilization of the banking system. The directions of development of monetary and credit policy of Ukraine are proposed: introduction of monetary policy on the basis of inflation targeting; providing a flexible exchange rate regime; a decrease in the value of money in the country; resume lending to the economy.
Key words: *monetary policy; monetary policy; subjects and objects; instruments and methods of monetary policy; factors; problems and directions of development of monetary policy.*

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси та високий рівень інтернаціоналізації світової економіки, що в нормальних умовах господарювання повинні сприяти підтримці вітчизняних фінансово-кредитних інститутів та отриманню довгострокових кредитів на вигідних умовах від міжнародних фінансово-кредитних організацій для фінансування економічного зростання, у розпал фінансової кризи та гібридної агресії Російської Федерації проти України спричинили глибоку дестабілізацію національної грошово-кредитної системи [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах проблема розроблення та реалізації ефективної грошово-кредитної політики привертає увагу відомих українських та зарубіжних учених, таких як: В. Базилевич, О. Бандурка, М. Безнощенко, Дж. Б'юкенен, І. Вєтрова, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гребеник, О. Гудзовата, О. Дзюбенко, О. Дзюблюк, Е.Дж. Долан, Г. Калетнік, Дж.М. Кейнс, В. Коваленко, В. Колесніченко, О. Колодізєв, В. Лагутін, В. Лановий, Р. Лисенко, О. Метлушко, С. Мисак, В. Міщенко, А. Мороз, О. Москалюк, О. Некрасова, М. Пуховкіна,

М. Савлук, П. Самуельсон, А. Сомик, В. Стельмах, М. Туган-Барановський, М. Фрідмен, М. Швайко, Л. Штефан та ін. Однак, ураховуючи динамічність зовнішнього середовища та його безпосередній вплив на економічне життя країни, є необхідність у постійному моніторингу основних тенденцій і перспективних напрямів удосконалення розвитку грошово-кредитної політики в умовах глобалізації.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етапів становлення та розвитку грошово-кредитної політики, визначення її сутності, інструментів та методів, чинників розвитку, виявлення особливостей її реалізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Грошово-кредитна політика України є важливим складником фінансової політики, від її ефективності багато в чому залежать ефективне функціонування економіки, розвиток фінансового ринку, забезпечення підвалин для стабільного економічного зростання та досягнення соціальної гармонії у суспільстві. Щоб бути ефективною, грошово-кредитна політика повинна відповідати умовам України, а не орієнтуватися на абстрактні схеми й стандарти [2].

Основною метою грошово-кредитної політики, згідно з Конституцією країни, є забезпечення стабільності національної грошової одиниці, що є основою для забезпечення стабільного економічного розвитку, зростання рівня занятості та підвищення доходів населення [3].

За роки незалежності система грошово-кредитного регулювання в Україні пройшла декілька послідовних етапів. Підготовчим, або нульовим, етапом її розвитку можна вважати період 1991–1992 рр. У цей час Україна все ще перебувала в стані панування командно-адміністративних методів управління й її можливості в керуванні власною грошово-кредитною системою були дуже обмежені [4].

Складними перехідними процесами в економічній системі України характеризувався перший етап (1991–1994 рр.). Стимулювання економічного зростання та подолання інфляції було визначено стратегічною метою грошово-кредитної політики. На початку першого етапу Україна не мала сформованої інституційної основи грошово-кредитного регулювання – грошового ринку та банківської системи. Крім того, Національний банк України не мав упорядкованої структури [5].

1995–1999 рр. можна вважати другим етапом розбудови грошово-кредитної системи України. Із 2 по 16 вересня 1996 р. було проведено грошову реформа, і в Україні з'явилася власна постійна валюта – гривня. Головним номінальним орієнтиром у грошово-кредитній політиці в 1995–1999 рр. був валютний курс. Україна вибрала режим валютних коридорів, які щоразу переглядалися, як тільки НБУ виявлявся неспроможним їх утримати [4]. Стратегічною метою другого етапу розвитку грошово-кредитної сфери України стало подолання гіперінфляції, внаслідок чого мали уповільнитися темпи економічного спаду та знецінення національної валюти [6].

Третій етап розвитку грошово-кредитної політики в Україні розпочався в 2000 р. і тривав до 2008 р. Тоді НБУ ставив перед собою такі нові завдання та пріоритети у сфері грошово-кредитної політики: перехід до режиму прямого таргетування інфляції; підтримка економічного зростання; стабільність валютного курсу; перехід до повної конвертованості національної валюти [4]. Третій етап реалізації політики в грошово-кредитній сфері характеризується переходом української економіки у фазу зростання. Основою для такого переходу стала лібералізація монетарної політики Національного банку [7].

Четвертий етап – сучасний етап розвитку грошово-кредитної політики України, який розпочався у вересні 2008 р. і триває дотепер. Цей період характеризується проявом наслідків попередніх помилок у сфері регулювання грошово-кредитних відносин [4]. У 2014 р. відбувся перехід до гнучкого курсоутворення, монетарного таргетування та фіскального домінування. У 2015–2016 рр. спостерігаємо перехід від монетарного до інфляційного таргетування. Його параметрами є використання плаваючого валютного курсу, а також перехід до активної процентної політики. У 2017 р. також активно використовувався механізм інфляційного таргетування [2].

Для більшого розуміння сутності грошово-кредитної політики розглянемо визначення, що надають науковці, котрі поглиблено займаються дослідженнями у цьому напрямі.

Так, у Великому економічному словнику за редакцією А.Н. Азриліяна грошово-кредитна політика визначається як сукупність заходів у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, обмеження інфляції, забезпечення зайнятості та вирівнювання платіжного балансу; є одним із найважливіших методів утручання держави у процес відтворення [8, с. 58].

На думку Е.Дж. Долана, К. Кемпбелла і Р. Кемпбелла, грошово-кредитна політика являє собою комплекс заходів регулюючого впливу, спрямованих на зміну грошової маси в обігу. Вона покликана безпосередньо впливати на ліквідність банківської системи і на ділову активність підприємств. Механізми, що дають змогу уряду впливати на грошову масу, реалізовуються через банківську систему і вплив на неї центральним банком [9, с. 246].

Інше визначення подає І.В. Вєтрова [10], яка розглядає грошово-кредитну політику як систему заходів із регулювання грошової пропозиції за її кількістю, структурою, рівнем процентних ставок, ціною й обсягом кредитів, спрямованих на економічне зростання країни, стримування інфля-

ції, забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості населення, регулювання платіжного балансу для задоволення суспільного попиту на гроші.

Низка авторів [11] визначає грошово-кредитну політику як комплекс взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни.

О.М. Колодізєв трактує [12] грошово-кредитну політику як сукупність методів та інструментів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, що використовує держава для регулювання грошово-кредитних відносин.

Законом «Про Національний банк України» визначено, що «грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених Законом засобів та методів». Грошово-кредитну політику часто називають монетарною, оскільки вона є політикою у сфері управління кількістю грошей в обігу [13].

Сутність монетарної політики вивчав один із визначних українських учених М.І. Туган-Барановський. Він розглядав інструменти грошово-кредитної політики центрального банку, які можна використовувати для регулювання кількості грошей в обігу (наприклад, операції на відкритому ринку та ін.). Ці ідеї досліджували наступні покоління науковців [14].

На міркуваннях М.І. Туган-Барановського свої дослідження будував М. Фрідмен, який приділяв особливу увагу монетарній політиці для забезпечення стабільності господарського розвитку. Автор активно виступав проти державного втручання в економіку. Він уважає, що єдиними діями держави могли бути лише ті, які стосуються підтримки грошової одиниці, боротьби з інфляцією та регулювання економічних процесів [15, с. 44].

На нашу думку, найбільш поширеним і точним визначенням грошово-кредитної політики є розуміння її як комплексу взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошово-кредитного ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк.

Суб'єктами грошової-кредитно політики є Національний банк та інші органи державного регулювання економіки (Міністерство фінансів, Міністерство економіки, уряд і Верховна Рада). Та вирішальну роль у розробленні та реалізації грошово-кредитної політики все-таки відіграє НБУ [11]. Він регулює грошову систему одноосібно, керуючись при цьому основними засобами грошової політики, яка була сформована всіма державними інститутами. Об'єктами грошово-кредитної політики є грошовий ринок, ринок позичкових коштів та грошовий обіг.

Цілі грошово-кредитної політики пов'язані з тими завданнями, які вона повинна виконати на певному етапі її здійснення. Тобто існує певна ієрархія цілей, причому досягнення цілей нижчого рівня обов'язково повинно бути підпорядковане цілям вищого рівня. За ієрархією цілі грошово-кредитної політики поділяють на стратегічні, проміжні та тактичні (рис. 1) [9, с. 362].

Інструментами грошово-кредитної політики є грошова система й грошова-кредитна політика, соціально-економічна сутність грошової кредитної політики, розроблення грошово-кредитної політики, грошово-кредитна політика Національного банку України.

Для впливу на кон'юнктуру, посилення чи послаблення валютних обмежень банк здійснює цілу низку заходів регулювання [16, с. 189].

Стаття 25 Закону «Про Національний банк України» [13] визначає перелік основних економіч-

Рис. 1. Система цілей грошово-кредитної політики

них засобів і методів грошово-кредитної політики, метою яких є регулювання обсягу грошової маси. Цей перелік можна систематизувати, поділивши методи грошово-кредитної політики на дві групи:

1. Ринкові методи: визначення і регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентна політика; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції із цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у т. ч. з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

2. Адміністративні методи: регулювання імпорту та експорту капіталу; запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в інвалюті; зміни строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; обов'язковий продаж валютних надходжень фізичних осіб, отриманий з-за кордону [17, с. 134].

Світовий досвід свідчить, що підбір ефективних інструментів грошово-кредитної політики впливає на підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання та економічне зростання країни у цілому, тому необхідно визначити чинники в розрізі компонентів грошово-кредитної політики, що впливають на подолання структурних дисбалансів економіки держави [18].

Розвиток грошово-кредитної сфери в Україні значною мірою визначається наявними внутрішніми чинниками розвитку: ефективністю інституційно-правового забезпечення, сформованістю організаційно-економічних умов розвитку досліджуваної сфери, соціально-психологічними особливостями населення країни. Однак в умовах глобалізації світової економіки рівень грошово-кредитної політики все більше залежить і від зовнішніх чинників. Йдеться про посилення залежності національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, рівня економічної активності в країнах, що розвиваються, обсягів надходжень валютної виручки експортерів. Об'єктивним є виокремлення чинників розвитку грошово-кредитної політики України за сферами впливу [19]:

1. Інституційно-правові чинники: стабільність нормативно-правового регулювання у грошово-кредитній сфері; ефективність державного стратегічного планування розвитку грошово-кредитної сфери; інституційна розвиненість грошово-кредитного ринку та фондового ринків; узгодженість механізмів координації грошово-кредитної й фіскальної політики.

2. Економічні чинники: стабільність розвитку банківської системи; ефективність застосування монетарного інструментарію; ступінь впливу іноземного капіталу на розвиток економіки; рівень девальваційних очікувань; рівень інвестиційної привабливості економіки; рівень «тіньової» економіки.

3. Організаційні чинники: належний рівень координації дій між органами публічного управління, які опікуються грошово-кредитною сферою; незалежність і прозорість діяльності Національного банку України в питаннях розроблення та реалізації грошово-кредитної політики; наявність адміністративного тиску на механізм реалізації грошово-кредитної політики.

4. Соціально-психологічні чинники: рівень довіри до банківської системи та кредитна активність населення; рівень грошової культури; ментальні стереотипи поведінки суб'єктів господарювання; ступінь впливу неформальних інститутів на функціонування грошово-кредитної сфери.

5. Зовнішні чинники: ситуація на зовнішніх товарних та фінансових ринках; обсяги надходжень валютної виручки експортерів; ступінь залежності від імпортних енергоносіїв; ескалація військових конфліктів; умови та обсяги залучень зовнішнього фінансування з міжнародних інституцій; вплив світових чи регіональних фінансових криз.

В Україні перед грошово-кредитною політикою стоять принципово нові завдання монетарного стимулювання економічного зростання: більш чітке визначення ролі, обов'язків та завдань НБУ; здійснення ефективного розподілу грошових ресурсів; забезпечення прозорості й чистоти монетарних процесів; підвищення ефективності банківської системи щодо довгострокового кредитування та інвестування процесу виробництва тощо [20, с. 108].

Грошово-кредитна політика України на сучасному етапі потребує економічного розвитку, поліпшення експортних взаємовідносин та стабільності країни. Сьогодні існує декілька проблем грошово-кредитної політики: скорочення ВВП; нестабільність монетарної політики; непланова діяльність Національного банку України, що зумовлена вирішенням тільки поточних проблем; нестабільна цінова політика; дестабілізація банківської системи [21].

Незважаючи на стан справ, для поліпшення грошово-кредитної політики необхідно здійснити такі заходи, як [22]: стабілізація інфляції (найкращим результатом у сфері інфляційної політики буде така ситуація, коли інфляція буде на рівні 5% із допустимими невеликими відхиленнями); створення фінансової стабільності (протистояння негативному впливу кризових явищ на економіку України, сприяння стійкому економічному зростанню); підтримка стійких рівнів економічного зростання (за допомогою стійкого рівня економічного зростання, помітний зріст ВВП, посилення ринкової конкуренції, що є поштовхом до інноваційної і інвестиційної діяльності); забезпечення стабільності грошової одиниці України; установлення коридору процентних ставок за інструментами постійного доступу; підтримка валютно-курсової політики.

Подальша стратегія грошово-кредитної політики повинна бути націлена на досягнення макроекономічної стабільності України за такими напрямами, як:

– упровадження монетарної політики на основі інфляційного таргетування: перехід на повноцінне таргетування інфляції; вдосконалення інструментів монетарної політики з позиції підтримки банківських інституцій, що супроводжують інвестиційний та інноваційний розвиток нефінансових корпорацій загальнодержавного значення, зокрема сільськогосподарського спрямування, які сьогодні повинні стати стратегічними об'єктами державної підтримки;

– забезпечення режиму гнучкого валютного курсу: реалізація стратегії режиму гнучкого валютного курсу в основі валютно-курсової політики з використанням ринкових інструментів хеджування валютних ризиків; скасування адміністративних обмежень на валютному ринку; розроблення та впровадження заходів щодо зменшення високого рівня фінансової доларизації;

– зниження вартості грошей у країні: посилення ролі облікової ставки; реалізація стратегії чітких принципів застосування інструментів та процедур регулювання ліквідності; наближення фактичних процентних ставок на міжбанківському ринку до ставок, установлених грошово-кредитною політикою;

– відновлення кредитування економіки: стимулювання збільшення джерел та обсягів локальних довгострокових фінансових ресурсів; забезпечення доступності фінансових ресурсів для кредитування економіки; стимулювання розвитку ринку локального синдикування та консорціумних угод, що сприятиме рівню забезпечення фінансовими ресурсами стратегічних об'єктів реального сектору економіки [18].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, грошово-кредитну політику можна визначити як комплекс взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошово-кредитного ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк. Головною метою грошово-кредитної політики України в сучасних умовах та в середньостроковій перспективі є забезпечення цінової та фінансової стабільності для забезпечення передумов сталого економічного розвитку, адже низький рівень інфляції піде на користь усім учасникам економічного процесу (державі, населенню, підприємствам). Застосування інструментів грошово-кредитної політики потрібне для подолання дисбалансів фінансової та економічної систем держави. Зміни в макроекономічному середовищі під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників потребують пошуку нових гнучких підходів до проведення грошово-кредитного регулювання, що базуються на використанні цього інструментарію.

Грошово-кредитна система України не бездоганна й має свої недоліки, але керівництво країни намагається змінити ситуацію і підняти рівень розвитку цієї системи. Ефективність грошово-кредитної політики можна забезпечити такими шляхами, як: перегляд та внесення змін до певних нормативно-правових актів, забезпечення зростання ВВП, зменшення інфляційних очікувань та підтримка інфляції на оптимальному рівні, рефінансування тих банків, які займаються кредитуванням інноваційних проектів.

Подальші розвідки у цьому напрямі будуть спрямовані на дослідження світового досвіду грошово-кредитного регулювання, оскільки важливим є його врахування під час розроблення стратегії розвитку грошово-кредитного ринку та реалізації грошово-кредитної політики в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Некрасова О.Л. Реформування грошово-кредитної політики з урахуванням зарубіжної практики боротьби з фінансовою кризою. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму.* 2012. № 1(5). Т. 2. С. 260–264.

2. Швайко М.Л. Сучасні тенденції грошово-кредитної політики України. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Економічна».* 2017. Вип. 92. С. 32–40.

3. Штефан Л.Б., Москалюк О.В. Основні напрями вдосконалення грошово-кредитної політики в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 17. С. 779–783.

4. Безнощенко М. Еволюція грошово-кредитної політики України та перспективи переходу на режим таргетування інфляції. *Дослідження міжнародної економіки.* 2011. Вип. 2(67). С. 223–234.

5. Про основні напрямки діяльності Національного банку України на період до запровадження національної валюти : Закон України від 11 травня 1992 р. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762/96 (дата звернення: 13.05.2019).

6. Гребеник Н. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної політики в Україні. *Вісник НБУ.* 2007. № 5. С. 12–22.

7. Загарій В.П. Аналіз основних показників функціонування грошово-кредитної сфери економіки в Україні. *Вісник.* 2011. Вип. 3. С. 25–30.

8. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. Москва : Институт новой экономики, 2008. 1472 с.

9. Долан Э.Дж., Кэмпбелл К.Д., Кэмпбелл Р.Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. Санкт-Петербург : Санкт-Петербург оркестр, 1994. 493 с.

10. Вєтрова І.В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 20 с.

11. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / за ред. А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної. Київ : КНЕУ, 2005. 556 с.

12. Колодізєв О.М., Колесніченко В.Ф. Гроші і кредит : підручник. Київ : Знання, 2010. 615 с.

13. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 р. № 679–XIV. *Верховна Рада України*. 1999. № 112. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14 (дата звернення: 13.05.2019).

14. Туган-Барановський М.І. Паперові гроші та метал. Київ : КНЕУ, 2004. 200 с.

15. Фридмен М. Программа денежной стабилизации. Основы монетаризма / под науч. ред. Д.А. Козлова. Москва : ТЕИС, 2002. 175 с.

16. Бандурка О.О. Грошово-кредитна політика України. *Європейські перспективи*. 2013. № 4. С. 188–191.

17. Лановий В.В. Методи грошово-кредитної політики як фактор впливу на макроекономічні процеси в Україні. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 1. С. 131–137.

18. Коваленко В.В. Грошово-кредитна політика та її вплив на подолання структурних дисбалансів економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 12. С. 445–449.

19. Гудзовата О.О. Чинники та функціональні особливості розвитку грошово-кредитної сфери в контексті формування системних характеристик фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2017. Вип. 26(2). С. 83–87.

20. Лисенко Ж.П. Рівень впливу політики НБУ на стан грошово-кредитного ринку України та можливі шляхи її покращення, зважаючи на досвід закордонних країн. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 18. Ч. 1. С. 174–180.

21. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка : підручник. Київ : Знання, 2008. 743 с.

22. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document? id=55564681 (дата звернення: 14.05.2019).

REFERENCES:

1. Nekrasova O.L. (2012) Reformuvannja ghroshovo-kredytnoji polityky z urakhuvannjam zarubizhnoji praktyky borotjby z finansovoju kryzoju [Reform of monetary policy taking into account foreign practice of struggle with financial crisis]. *Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, vol. 2, no. 1(5), pp. 260-264.

2. Shvajko M. L. (2017) Suchasni tendenciji ghroshovo-kredytnoji polityky Ukrajiny [Contemporary trends of monetary policy of Ukraine]. *Bulletin of Kharkiv National University named after VN Karazin*, vol. 92, pp. 32-40.

3. Shtefan L.B., Moskaljuk O.V. (2017) Osnovni naprjamy vdoskonalennja ghroshovo-kredytnoji polityky v Ukrajini [Main directions of improvement of monetary policy in Ukraine]. *Global and national problems of the economy*, vol. 17, pp. 779-783.

4. Beznoshhenko M. (2011) Evoljucija ghroshovo-kredytnoji polityky Ukrajiny ta perspektyvy perekhodu na rezhym targhetuvannja infljaciji [The evolution of Ukraine's monetary policy and the prospects for switching to the inflation targeting regime]. *International Economic Research: Collection of Scientific Papers*, vol. 2 (67), pp. 223-234.

5. Pro osnovni naprjamky dijaljnosti Nacionaljnogho banku Ukrajiny na period do zaprovadzhennja nacionaljnoji valjuty: Zakon Ukrajiny vid 11 travnja 1992 roku [About the main directions of activity of the National Bank of Ukraine for the period before the introduction of the national currency: Law of Ukraine dated May 11, 1992]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/762/96 (accessed 13 May 2019).

6. Ghrebenyk N. (2007) Osnovni vikhy u formuvanni ta provedenni ghroshovo-kredytnoji polityky v Ukrajini [The main milestones in the formation and conduct of monetary policy in Ukraine]. *Bulletin of the NBU*, no. 5, pp. 12-22.

7. Zagharij V.P. (2011) Analiz osnovnykh pokaznykiv funkcionuvannja ghroshovo-kredytnoji sfery ekonomiky v Ukrajini [Analysis of the main indicators of the functioning of the monetary and credit sector in Ukraine]. *Herald*, vol. 3, pp. 25-30.

8. Azrylyjan A.N. (2008) *Boljshoj ekonomycheskyj slovarj* [Big economic dictionary] (eds Azryliyan A.N.), Moscow: Institute of the New Economy. (in Russian)

9. Dolan Э.Dzh. Kэmpbell K.D., Kэmpbell R.Dzh. (1994) *Denjghy, bankovskoe delo y denezhno-kredytnaja polytyka* [Money, banking and monetary policy]. St. Petersburg: St. Petersburg Orchestra. (in Russian)

10. Vjetrova I.V. (2007) *Pravovi osnovy realizaciji ghroshovo-kredytnoji polityky Nacionaljnogho banku Ukrajiny* [Legal bases for realization of monetary policy of the National Bank of Ukraine] (PhD Thesis), Kyiv.

11. Moroz A.M., Pukhovkina M.F. (2005) *Centraljnyj bank ta ghroshovo-kredytna polityka* [Central Bank and Monetary Policy] (eds Moroz A.M., Puhovkina M.F.), Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

12. Kolodizjev O.M., Kolesnichenko V.F. (2010) *Ghroshi i kredyt* [Money and credit]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)

13. Pro Nacionaljnyj bank Ukrajiny : Zakon Ukrajiny vid 20 travnja 1999 r., № 679–KhIV [About the National Bank of Ukraine: Law of Ukraine dated May 20, 1999, No. 679-XIV]. *Verkhovna Rada of Ukraine*, no. 112. Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14 (accessed 13 May 2019).

14. Bandurka O.O. (2013) Ghroshovo-kredytna polityka Ukrajiny [Monetary Policy of Ukraine]. *European perspectives*, no. 4, pp. 188-191.

15. Lanovyj V.V. (2014) Metody ghroshovo-kredytnoji polityky jak faktor vplyvu na makroekonomichni procesy v Ukrajini [Methods of monetary policy as a factor of influence on macroeconomic processes in Ukraine]. *Bulletin of the University of Banking of the National Bank of Ukraine*, no. 1, pp. 131–137.

16. Kovalenko V.V. (2016) Ghroshovo-kredytna polityka ta jiji vplyv na podolannja strukturnykh dysbalansiv ekonomiky Ukrajiny [Monetary policy and its influence on overcoming structural imbalances of the Ukrainian economy]. *Global and national problems of economics*, no. 12, pp. 445-449.

17. Ghudzovata O.O. (2017) Chynnyky ta funkcionaljni osoblyvosti rozvytku ghroshovo-kredytnoji sfery v konteksti formuvannja systemnykh kharakterystyk finansovoji bezpeky derzhavy [actors and functional features of the development of the monetary sphere in the context of the formation of the system characteristics of the financial security of the state]. *Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series: Economics and Management*, vol. 26(2), pp. 83-87.

18. Lysenko Zh.P. (2016) Rivenj vplyvu polityky NBU na stan ghroshovo-kredytnogho rynku Ukrajiny ta mozhlyvi shljakhy jiji pokrashhennja, zvazhajuchy na dosvid zakordonnykh krajin [The level of influence of the NBU policy on the state of the money market of Ukraine and possible ways of its improvement, taking into account the experience of foreign countries]. Scientific Herald of Kherson State University, vol. 18, pp. 174-180.

19. Bazylevych V. D., Bazylevych K. S., Balastryk L. O. (2008) *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Kyiv: Knowledge. (in Ukrainian)

20. Osnovni zasady ghroshovo-kredytnoji polityky na 2018 rik [The main principles of monetary policy for 2018]. Available at: https://bank.gov.ua/doccatalog/document? id=55564681 (accessed 14 May 2019).

ПРОБЛЕМНА ЗАБОРГОВАНІСТЬ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ: ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЙ УРЕГУЛЮВАННЯ

PROBLEM LOANS IN BANKING SYSTEM: FACTORS OF INFLUENCE AND INSTRUMENTS OF REGULATION

УДК 336.71:336.27.025

Шейко О.П.
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Інститут банківських технологій та бізнесу
ДВНЗ «Університет банківської справи»
Стороженко О.О.
к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Інститут банківських технологій та бізнесу
ДВНЗ «Університет банківської справи»

Sheiko Olena
Institute of Banking Technologies and Business
State Higher Educational Institution University of Banking
Storozhenko Oksana
Institute of Banking Technologies and Business
State Higher Educational Institution University of Banking

На сучасному етапі розвитку банківської системи України існує необхідність упровадження заходів, спрямованих на підвищення ефективності банківського контролю над кредитними операціями, що сприятиме зменшенню частки неповернених кредитів. У статті досліджено умови і чинники виникнення проблемної заборгованості в банківській системі. Здійснено аналіз динаміки, обсягів та питомої ваги проблемних кредитів у кредитному портфелі банків за останні три роки. Особливу увагу приділено аналізу проблемної заборгованості державних банків, ідентифіковано ключові тенденції та причини виникнення непрацюючих кредитів. Досліджено сучасний стан регулювання, зокрема законодавчого, а також методи запобігання та раннього виявлення проблемної заборгованості в банках, розроблено рекомендації щодо вдосконалення інструментарію врегулювання проблемної заборгованості у банківській системі, зважаючи на світовий досвід.

Ключові слова: *кредит, кредитний портфель, кредитор, кредитний ризик, непрацюючі кредити, проблемна заборгованість, управління, позичальник, реструктуризація.*

На современном этапе развития банковской системы Украины существует необходимость внедрения мероприятий, направленных на повышение эффективности банковского контроля над кредитными операциями, что будет способствовать уменьшению доли невозвращенных кредитов. В статье исследованы условия и факторы возникновения проблемной задолженности в банковской системе. Проведен анализ динамики, размера и удельного веса проблемных кредитов в кредитном портфеле банков за последние три года. Особое внимание уделено анализу проблемной задолженности государственных банков, идентифицированы ключевые тенденции, а также причины возникновения. Исследовано современное состояние законодательного регулирования, а также методы раннего выявления проблемной задолженности банков, разработаны рекомендации по усовершенствованию инструментария урегулирования проблемной задолженности банков, учитывая зарубежный опыт.

Ключевые слова: *кредит, кредитный портфель, кредитор, кредитный риск, неработающие кредиты, проблемная задолженность, управление, заемщик, реструктуризация.*

The quality of the loan portfolio is a determining factor of financial stability of individual banks and banking system as a whole. The problem of credit indebtedness is the main factor of credit risk growth and its sharp increase can negatively affect bank solvency, deterioration of its image, financial losses or bankruptcy. The causes of arrising problematic credits may has both external and internal nature of factors, which have influence the banks. External factors include: the instability of the financial and economic state of the country, the consequence of which is the devaluation of the hryvnia, the decrease in incomes and other economic processes that adversely affect the creditworthiness of the borrower, unstable political situation in Ukraine, drawbacks in regulatory framework. Internal factors of problematic loans occurrence are related to bank or borrower activities. In modern conditions practical importance is lay on organizing effective management framework for problem loans of banks. In the article the conditions and reasons of problem debt arrising in the banking system were researched. Revealed methodological approaches to management of distressed debts in the banking system, provided analysis of dynamics, volume and share of problem loans in the loan portfolio of banks for the last three years. Special attention paid to the assessment of the problem debt at state banks, identified key trends and the causes of appearing their non-performing loans. The current state of problem banking loans regulation is well-studied, particularly legislature part, also the methods of avoiding and early warning systems of detecting of the arising non-performing loans in portfolios are discussed and proposed recommendations in regards of way of enhancement of instrumental toolkit of regulating problem debt in Ukrainian banking system with taking into account the world experience. It was proposed to create a state institution capable of providing effective solution of the resolving non-performing loans, ensuring institutional support from the Government. The work procedure with bad state bank portfolios should be issued in a separate law.

Key words: *credit, credit portfolio, creditor, credit risk, non-performing loans, problem debts, management, borrower, restructuring.*

Постановка проблеми. Ефективність кредитної діяльності банку визначається дохідністю його кредитного портфеля та прийнятим банком рівнем кредитного ризику, недооцінка якого може призвести до погіршення якості кредитного портфеля банку і, як наслідок, до виникнення проблемної заборгованості. Аналіз сучасних тенденцій розвитку банківської системи України свідчить, що обсяги проблемної заборгованості банків зростають, тому виникає необхідність не лише знизити частку проблемних кредитів у структурі кредитного портфеля, а й не допустити їх виникнення в майбутньому для забезпечення фінансової стійкості та надійності банку. Сьогодні жодна з кредитно-фінансових установ не може бути застрахована від виникнення у неї проблемної кредитної заборгованості. Отже, розроблення дієвих механізмів управління проблемними кредитами банку на основі економічних та організаційних заходів є одним із найактуальніших завдань банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розроблення питань зниження проблемної заборгованості банків зробили сучасні економісти та практики, зокрема: О.І. Барановський, О.Д. Вовчак, В.І. Міщенко, С.В. Міщенко, А.Я. Кузнєцова, Є.О. Полтавська, Л.О. Примостка, Т.С. Смовженко та ін. Проте, незважаючи на велику кількість наукових розробок у напряму дослідження методів запобігання та раннього виявлення проблемної заборгованості в банківській системі, необхідно визначити, що пошук шляхів удосконалення інструментарію врегулювання проблемної заборгованості у банківській системі України потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану, умов та чинників виникнення проблемної заборгованості в банківській системі, механізму управління проблемними кредитами та розробленні заходів впливу на зменшення проблемних кредитів банків в економічних умовах їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредитування є одним із найважливіших видів діяльності банків, що забезпечує отримання ними значних доходів від розміщення тимчасово вільних коштів. Вітчизняні банки функціонують у складних соціально-економічних умовах невизначеності та динамічності зовнішнього середовища, за яких виникають чинники зовнішнього та внутрішнього характеру, що дестабілізують їхню роботу.

Аналіз діяльності банків показує, що незалежно від типу кредитної політики, якості кредитного портфеля, методик оцінювання кредитоспроможності позичальника і методів, які застосовують в управлінні кредитним ризиком, усі банки тією чи іншою мірою стикаються з проблемами неповернення кредитів, що, передусім, призводить до виникнення проблемної заборгованості за наданими кредитами або їх переходу у стан проблемних. Зростання такої заборгованості є негативним чинником для банку, оскільки вона впливає на ліквідність банку, що може в подальшому призвести до банкрутства фінансової установи.

Розбіжності в оцінках проблемних кредитів у банківській системі України, що надають експерти, рейтингові агентства, Національний та комерційні банки, можна пояснити відсутністю чіткого визначення сутності проблемних кредитів, адже в українському законодавстві тлумачення терміна «проблемний кредит» відсутнє. Тому проблеми формування системи антикризового управління проблемною заборгованістю банків є надзвичайно актуальними і вимагають підвищеної уваги науковців та практиків банківської сфери до сучасного розуміння сутності низки тлумачень і запобіжних заходів.

Проблемні кредити не виникають несподівано. Є чимало сигналів, які свідчать про те, що фінансовий стан позичальника погіршується і що виданий кредит може бути не погашений у строк або й узагалі не буде повернутий. Проблемна заборгованість може виникати з різних причин. Ці причини умовно поділяються на декілька груп: зовнішні (макроекономічні), внутрішні (банку та позичальника), внутрішньосистемні (банківські). *Зовнішніми* (макроекономічними) є чинники, що активізуються у період економічного спаду чи кризи фінансових ринків. До таких чинників належать: нестабільність фінансово-економічного стану держави, наслідком якого є девальвація гривні, зниження доходів населення та інші економічні процеси, що негативно впливають на кредитоспроможність позичальника, нестабільна політична ситуація в Україні, недосконалість нормативно-правової бази. Внутрішні чинники виникнення проблемних кредитів пов'язані з діяльністю банку чи позичальника. Група *внутрішніх* чинників ґрунтується переважно на погіршенні фінансового стану позичальника, недосконалому управлінні чи скрутному стані на ринку. До таких чинників належать: недоліки під час укладання кредитної угоди, неякісна оцінка кредитоспроможності позичальника, завищення вартості застави, неефективна система супроводу кредиту та відсутність моніторингу, неконтрольованість термінів повернення позик до банків. Групою *внутрішньосистемних* чинників є: кредитна експансія, велика частка наданих валютних кредитів, залежність банківських кредитних ресурсів від зовнішніх джерел фінансування [1, с. 302].

Проаналізуємо сучасний стан, динаміку, обсяги та частку проблемних кредитів у кредитному портфелі банків України. Ланцюгові темпи приросту проблемної заборгованості банків України за останні роки мали такі показники: у 2015 р. – 93,6%, у 2016 р. – 57%, у 2017 р. – 44,3%, у 2018 р. – 93,3%. Загалом за 2015–2018 рр. обсяг проблемних кредитів збільшився у 8,5 рази, що свідчить про низьку якість кредитного портфеля вітчизняних банків та високий ризик неповернення коштів [2, с. 808].

Україна залишається країною з найбільшою часткою проблемних кредитів (NPL) у структурі активів банківської системи: коефіцієнт NPL тут сягає 56,5% [3]. За даними НБУ, частка непрацюючих кредитів у банківській системі України є рекордною. До зростання не обслуговуваних кредитів призвели війна на Сході, анексія Криму, а також спад економічної активності і девальвація гривні, що негативно вплинуло на доходи клієнтів банків. Станом на 01.01.2018 обсяг непрацюючих кредитів становив 500 263 млн грн (56,03%), тоді як на 01.01.2019 обсяг непрацюючих кредитів становив 535 770 млн грн, або 55,83% від загального обсягу наданих кредитів, а на 01.04.2019 їхня частка становила 55,24%, що призводить до збільшення непрацюючих активів банків у цілому та скорочує можливості кредитування національної економіки в умовах конкурентного середовища.

Обсяги наданих кредитів та частка непрацюючих кредитів банків України за 2017–2019 рр. представлені в табл. 1.

Найбільшу частку поганих активів сконцентрували великі банки, які активно надавали мільярдні позики корпоративному сектору, бізнес яких мав збитки. Платоспроможні підприємства, відчуваючи гостру потребу у залученні додаткових фінансових ресурсів, зважаючи на негативну тенденцію в економіці, що складається внаслідок кредитування збиткового бізнесу, змушені скорочувати обсяги виробництва або шукати можливості співп-

Таблиця 1

Обсяги наданих кредитів та частка проблемних (непрацюючих) кредитів банків України за 2017–2019 рр. (млн грн)

Показники	Станом на:				
	01.01.2018	01.01.2019	01.02.2019	01.03.2019	01.04.2019
Кредити корпоративному сектору:	892 900	959 601	944 867	922 089	936 473
- непрацюючі кредити	500 263	535 770	537 723	514 540	517 310
- частка непрацюючих кредитів, %	56,03	55,83	56,91	55,80	55,24
Кредити фізичним особам (включно із фізичними особами – підприємцями):	174 448	202 202	204 104	203 667	207 314
- непрацюючі кредити	93 353	93 086	92 990	90 837	91 461
- частка непрацюючих кредитів, %	53,51	46,04	45,56	44,60	44,12
Міжбанківські кредити, депозити:	22 046	28 888	37 487	33 965	35 154
- непрацюючі кредити	1 372	1 073	1 084	1 082	1 085
- частка непрацюючих кредитів, %	6,22	3,71	2,89	3,19	3,09
Кредити органам державної влади та місцевого самоврядування:	1 519	2 867	2 752	2 738	2 766
- частка непрацюючих кредитів, %	0,69	29,22	29,06	29,14	28,89
Усі кредити:	***1 090 914***	***1 193 558***	***1 189 210***	***1 162 459***	***1 181 707***
непрацюючі кредити	***594 999***	***630 767***	***632 597***	***607 257***	***610 655***
- частка непрацюючих кредитів, %	***54,54***	***52,85***	***53,19***	***52,24***	***51,68***
у т. ч. банки з державною часткою, з них:	71,12	67,92	67,69	65,64	65,21
ПАТ «КБ «ПриватБанк»	87,64	83,35	83,01	82,68	82,36
з державною часткою, крім ПАТ «КБ «ПриватБанк»	55,75	54,96	54,54	50,97	50,59
іноземних банківських груп	41,01	38,50	39,80	39,65	39,18
з приватним капіталом	24,08	23,01	23,35	23,09	21,75
неплатоспроможні	43,02	52,04	52,7	51,83	53,12

Джерело: сформовано на основі [4]

раці з іноземними фінансовими установами для залучення необхідних ресурсів. Особливу увагу фахівців та експертів привертає ситуація з проблемною заборгованістю в державних банках. Нещодавно НБУ вже провів перше засідання комітету, на якому було ухвалено рішення розробити загальні принципи з урегулювання NPL для банків, що перебувають у державній власності. Проблемний кредитний портфель державних банків України глибоко токсичний не лише тому, що понад 65% позичальників його не обслуговують, але й із погляду слабкої переговорної позиції кредиторів. У структурі кредитного портфеля державних банків головним складником є корпоративна заборгованість – на неї припадає до 70%. Основні боржники – це великі холдингові компанії або політично пов'язані особи. Ці борги не продаються, адже немає ефективного та прозорого механізму їх продажу. Передусім це проблеми в судовій системі та недостатній рівень захисту прав кредитора. До того ж державним банкам, маючи в акціонерах Міністерство фінансів, простіше попросити у держави докапіталізацію, ніж працювати над поверненням кредитів. Тож не дивно, що державні банки показали себе вкрай неефективними в роботі з позичальниками. З-поміж присутніх на ринку банків найгірша (у відносному вираженні) ситуація у «ПриватБанку»: частка проблемних кредитів у ньому на 01.04.2019 становила майже 83% кредитного портфеля [3].

Краща якість кредитів у іноземних банківських груп та приватних українських банків. Частка поганих кредитів у них станом на 01.04.2019 39% та 22% кредитних портфелів відповідно. Ці кредити більш однорідні, майже половину цих проблемних кредитів становить валютна іпотека. Більше того, у структурі проблемної заборгованості таких банків суттєву частку (відповідно 31% та 58% усіх кредитів, визнаних проблемними) позичальники продовжують обслуговувати вчасно, і задавненої заборгованості щодо них немає. Іноземні та приватні банки ще мають досформувати резерви (оскільки вони покривають 80% та 64% проблемних портфелів відповідно) та збільшити капітал. Тож великої проблеми у цих двох сегментах немає, але якщо вирішити питання з іпотекою, система стане набагато більш оздоровленою [4].

Оскільки повністю уникнути втрат за кредитами неможливо, інколи їх розглядають як вартість ведення банківського бізнесу. Але це не означає, що банк повинен змиритися з такими збитками, адже у цьому разі заподіяна банку шкода значно більша, ніж сума неповерненого кредиту. Велика кількість прострочених кредитів призводить до падіння довіри до банку з боку вкладників та акціонерів, виникнення проблем із платоспроможністю

та ліквідністю, погіршення репутації банку. У процесі роботи з проблемними кредитами банк може застосувати два основні методи управління: реабілітацію чи ліквідацію. Метод реабілітації полягає у розробленні спільного з позичальником плану заходів щодо повернення кредиту. Метод ліквідації означає повернення кредиту шляхом проведення процедури банкрутства та продажу активів позичальника.

Зважаючи на світовий досвід регулювання кредитної сфери, можна виділити такі шляхи подолання проблемної заборгованості вітчизняних банків:

– застосування інноваційних технологій та методик для оцінки платоспроможності клієнтів;

– формування єдиного кредитного реєстру для банків;

– поширення практики купівлі проблемних кредитів компаніями-колекторами, застосування факторингу (актуальним є створення єдиної компанії – санаційного банку від НБУ, проте обговорення цього питання на загальнодержавному рівні триває донині). На особливу увагу заслуговує запровадження нових механізмів продажу проблемних кредитів спеціалізованим фінансовим компаніям шляхом використання діючих або створення нових інститутів, зокрема таких, як bridge-bank, bad bank, КУА (компанія управління активами) тощо;

– формування достатніх обсягів резервів під заборгованість;

– вибір та реалізація моделі реструктуризації проблемних активів у банківській сфері, наприклад створити банк проблемних активів або перехідний банк (із залученням держави або приватних інвесторів);

– спрощення механізмів продажу, передачі, списання активів, у тому числі в межах проведення досудових процедур;

– посилення нагляду за діяльністю банків і введення такої ж системи щодо небанківських установ [1, с. 306].

Застосування зазначених заходів дасть змогу мінімізувати кредитні ризики у банківській сфері, зменшити кількість проблемної заборгованості та, відповідно, забезпечити економічне зростання держави.

Багато вже зроблено у цьому напрямі. Варто зазначити, що Національний банк України спрямував зусилля на приведення банківської системи до визнаних на міжнародному рівні правил та принципів включно з управлінням ризиками, адекватністю капіталу, правилами позичання, зокрема тих, що стосуються позичальників. Усі ці кроки зроблено в правильному напрямі. Саме реформа банківської системи є однією з найуспішніших реформ в Україні за останні 4,5 роки. Якщо з 2014 р. НБУ вивів із ринку приблизно 100 «хворих» банків, то за січень-травень 2019 р. жоден банк не було визнано неплатоспроможним. Це сталося вперше з початку кризи 2014 р. На 01.05.2019 кількість діючих банків в Україні – 77, із них 36 – банки з іноземним капіталом [4]. Отже, сьогодні очищення банківського сектору завершено, стартував процес відновлення та розвитку.

На початку липня 2018 р. Верховна Рада ухвалила законопроект № 6027-д про захист прав кредиторів. Він регулює відповідальність боржників перед банками та закриває поширені «шпаринки», якими користувалися недобросовісні позичальники, щоб не сплачувати за кредитами. Ухвалення цього закону, беззаперечно, сприятиме відновленню кредитування в Україні. На жаль, цей документ досі не набув чинності, хоча на важливості його ухвалення акцентує увагу Світовий банк, прямо пов’язуючи подальше реформування фінансового сектору з наданням Україні кредитних гарантій, що відкриють шлях зовнішньому фінансуванню нашої країни з інших джерел.

4 березня 2018 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків» [5]. Відповідно до цього Закону, Національний банк створив централізований Кредитний реєстр, в якому накопичується інформація про кредитні операції позичальників, заборгованість за якими становить понад 100 мінімальних заробітних плат перед одним банком або еквівалент цієї суми в іноземній валюті. Банки надають інформацію до Кредитного реєстру НБУ, а НБУ здійснює контроль над виконанням банками цієї умови чинного законодавства та перевіряє актуальність даних. Метою створення Кредитного реєстру є зниження кількості проблемних кредитів у банках. До того ж реєстр дисциплінує позичальників вчасно оплачувати кредити. Проте запровадження реєстру та зобов'язання для банків надавати інформацію страхують, передусім, саме банки. Користуючись даними з реєстру, банки виявлятимуть, чи мають майбутні позичальники непогашені кредити, а також чи зможуть вони оцінити ризики кредитування таких позичальників. На 01.01.2019 у Кредитному реєстрі НБУ містилася інформація про понад 80 тис позичальників – 53,2 тис фізичних та 27,2 тис юридичних осіб. Інформація надається НБУ без необхідності отримання на це згоди боржника. Боржник та інші особи, інформація про яких міститься у Кредитному реєстрі, мають право на доступ до таких даних про себе, а також щодо запитів на отримання стосовно них таких даних. При цьому НБУ зобов'язаний протягом п’яти робочих днів зі дня отримання заяви заявника безкоштовно надати йому інформацію з Кредитного реєстру. Однак усі ці нововведення законодавства спрямовані на захист прав кредиторів, а не позичальників.

Для відновлення кредитування та зменшення проблемних кредитів необхідно вдосконалювати законодавство для фінансових установ, створити сприятливі умови та захист прав для позичальників.

Окрім того, 04.02.2019 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування», метою якого є відновлення кредитування, посилення відповідальності поручителів, зменшення частки проблемних кредитів, отримання інформації з Держреєстру актів цивільного стану громадян для оцінки потенційних позичальників, що мінімізує ризики для банків під час прийняття рішення про видачу кредитів [6]. Зазначений документ розроблений із метою усунення більшості законодавчих колізій, які існували протягом тривалого часу в кредитних та іпотечних відносинах і були предметом тривалих судових суперечок.

Висновки з проведеного дослідження. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що значна частка проблемних кредитів у кредитному портфелі банків істотно стримує розвиток банківської системи України. Зниження рівня проблемної заборгованості вітчизняних банків відбувається вкрай повільно. За поточного стану судової та виконавчої систем навряд чи варто очікувати відчутного органічного скорочення обсягів проблемних кредитів у банках у поточному році. Попри це, вже зроблено певні кроки на законодавчому рівні щодо зменшення проблемної заборгованості та захисту прав кредиторів. Одним із найбільш удалих варіантів убачається створення спеціальних агентств, які б супроводжували «погані» кредити вздовж усього ланцюжка роботи з ними. Доцільно використовувати державну структуру з управління проблемними активами – новостворену, яка б діяла згідно з найкращими міжнародними принципами управління. Таке агентство відповідало б за купівлю проблемних активів за ринковою ціною лише у державних банків. Саме державна, а не приватна форма власності такої структури здатна забезпечити ефективне вирішення проблеми з непрацюючими кредитами, гарантуючи інституційну підтримку з боку уряду. Деталі роботи з поганими портфелями державних банків мають бути виписані в окремому законі. Ураховуючи надмірну заполітизованість фінансового сектору в Україні, правила гри на ринку мають бути дуже чітко окреслені. Подальше зміцнення захисту прав кредиторів і позичальників та створення спеціалізованих агентств допоможе істотно зменшити обсяг проблемної заборгованості в банківській системі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Олійник А.В., Воловкін І.В. Проблемні кредити та їх вплив на платоспроможність банків України. *Економіка і суспільство*. 2016. № 6. С. 300–307.

2. Коць О.О., Ільчук П.Г., Карпів О.В. Сутність проблемних кредитів банків та управління ними. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 806–810.

3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://index.minfin.com.ua/index/debtgov/ (дата звернення: 28.05.2019).

4. Офіційний сайт Національного банку України. URL: http://www.bank.gov.ua (дата звернення: 24.05.2019).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків : Закон України від 06.02.2018 № 2277 – VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2018. № 11. С. 7. Ст. 58.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування : Закон України від 03.07.2018 № 2478 – VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 46. С. 5. Ст. 368.

REFERENCES:

1. Oliynyk A.V., Volovkin I.V. (2016) Problemni kredyty ta jikh vplyv na platospromozhnistj bankiv Ukrajiny [Problematic loans and their impact on the solvency of Ukrainian banks]. *Economics and Society*. no. 6, pp. 300-307.

2. Kots O., Ilchuk P.G., Karpov O.V. (2018) Sutnistj problemnykh kredytiv bankiv ta upravlinnja nymy [The essence of problem loans and management of banks]. *Global and national problems of the economy*. Vol. 22, pp. 806-810.

3. Oficijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukrajiny [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine] Available at : http://index.minfin.com.ua/index/debtgov/ (accessed 28 May 2019).

4. Oficijnyj sajt Nacionaljnogho banku Ukrajiny [The official website of the National Bank of Ukraine]. Available at : http://www.bank.gov.ua. (accessed 24 May 2019).

5. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrajiny shhodo stvorennja ta vedennja Kredytnogho rejestru Nacionaljnogho banku Ukrajiny ta vdoskonalennja procesiv upravlinnja kredytnymy ryzykamy bankiv: Zakon Ukrajiny vid 06.02.2018 r. № 2277 - VIII [On amendments to some laws of Ukraine concerning creation and maintenance of the Credit Register of the National Bank of Ukraine and improvement of processes of management of credit risks of banks: Law of Ukraine dated February 22, 2018, No. 2277–VIII] / Verkhovna Rada Ukrajiny. *Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR)*, 2018, № 11. S. 7. St. 58. [The Verkhovna Rada of Ukraine. *Information from the Verkhovna Rada (VVR)*, 2018, No. 11. P. 7. Art. 58.

6. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakonodavchykh aktiv Ukrajiny shhodo vidnovlennja kredytuvannja: Zakon Ukrajiny vid 3.07.2018 r. № 2478–VIII [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the resumption of lending] / Verkhovna Rada Ukrajiny. *Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR)*, 2018, № 46. S. 5. St. 368. Law of Ukraine dated July 3, 2018, No. 2478-VIII / [The Verkhovna Rada of Ukraine. *Information from the Verkhovna Rada (VVR)*, 2018, No. 46. C. 5. Art. 368.

РОЗДІЛ 7. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ: ПРАВОВІ ВИМОГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ

THE SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM FOR AGRICULTURAL COMMODITY PRODUCERS: LEGAL REQUIREMENTS AND PROSPECTS FOR FURTHER FUNCTIONING

УДК 657:336.221:332.3

Гершман Ю.В.
аспірант
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Hershman Yuriy
National Scientific Center
"Institute of Agrarian Economics"

У статті розглянуто порядок оподаткування сільськогосподарських підприємств єдиним податком 4 групи. Визначено аспекти, на які доцільно звернути увагу сільськогосподарським товаровиробникам під час переходу на спрощену систему оподаткування. Описано позитивні та негативні аспекти такої системи, надано наукове обґрунтування її функціонування на основі постулатів теорії фізичної економії. Узагальнено потенційних платників єдиного податку, які розподілені на 4 групи. Охарактеризовано четверту групу платників єдиного податку. Визначено об'єкт оподаткування, яким є площа сільськогосподарських угідь. Встановлено базу оподаткування, якою визначено нормативну грошову оцінку земель. Зроблено висновок про необхідність застосування пільгового режиму оподаткування перш за все для тваринництва, щоби відновити його розвиток в Україні та забезпечити кругообіг абсолютних благ згідно з теорією фізичної економії.

Ключові слова: *сільське господарство, оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, спрощена система оподаткування, єдиний податок.*

В статье рассмотрен порядок налогообложения сельскохозяйственных предприятий единым налогом 4 группы. Определены аспекты, на которые целесообразно обратить внимание сельскохозяйственным товаропроизводителям при переходе на упрощенную систему налогообложения. Описаны положительные и отрицательные аспекты такой системы, предоставлено научное обоснование ее функционирования на основе постулатов теории физической экономии. Обобщены потенциальные плательщики единого налога, которые разделены на 4 группы. Охарактеризована четвертая группа плательщиков единого налога. Определен объект налогообложения, которым является площадь сельскохозяйственных угодий. Установлена база налогообложения, которой определена нормативная денежная оценка земель. Сделан вывод о необходимости применения льготного режима налогообложения в первую очередь для животноводства, чтобы восстановить его развитие в Украине и обеспечить кругооборот абсолютных благ согласно теории физической экономии.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, налогообложение сельскохозяйственных товаропроизводителей, упрощенная система налогообложения, единый налог.*

The article considers the order of functioning of the simplified taxation system of agricultural enterprises. The main aspects to be considered by agricultural commodity producers in the transition to a simplified taxation system are determined. The positive and negative aspects of such a system are described and the scientific substantiation of its further functioning on the basis of the physiocrats doctrine is provided. The purpose of the paper is the generalization of the current procedure of taxation of agricultural enterprises by the single tax of group 4 and the scientific substantiation of the further functioning of the simplified taxation system for agricultural commodity producers on the basis of the postulates of the theory of physical economy. The subject-matter of the study is a set of theoretical, methodological, and practical aspects of accounting and taxation of agricultural enterprises. Four groups of single tax payers are generalized. The fourth group of single tax payers is described, which include: legal entities, irrespective of the organizational and legal form, which share of agricultural production in the previous tax year is equal to or exceeds 75 per cent, and individual entrepreneurs who carry out activities exclusively within the limits of a farm registered in accordance with the Law of Ukraine "On Farming Enterprise". The object of taxation for single tax payers of the fourth group is determined, which is the area of agricultural land owned or leased by an agricultural producer. Tax base, which determined the normative monetary valuation of land, is established. It is concluded on the necessity of applying preferential taxation firstly to livestock breeding in order to restore its development in Ukraine and ensure the circulation of absolute goods according to the theory of physical economy. The application of the developed recommendations will allow the introduction of efficient and effective taxation mechanisms for agricultural producers in order to ensure food security and economic growth in Ukraine.

Key words: *agriculture, taxation of agricultural producers, simplified taxation system, single tax.*

Постановка проблеми. Специфіка галузі сільського господарства зумовлює застосування щодо сільськогосподарських підприємств спрощеного режиму оподаткування. Таке спрощення існувало для українських аграріїв у вигляді фіксованого сільськогосподарського податку й зараз функціонує як єдиний податок четвертої групи. Протягом останніх років ведуться дискусії щодо доцільності надання пільг сільськогосподарським товаровиробникам, особливо в рослинництві, де рентабельність є досить високою. З одного боку, галузь сільського господарства є особливою та потребує підтримки держави. З іншого боку, експерти відзначають, що відсутність належного контролю за ціноутворенням в аграрній сфері та велика частка «сірого й чорного» ринку (тобто непідзвітної торгівлі) спотворюють реальну рентабельність виробництва в аграрній сфері, тому теза щодо недооподаткування

цього сектору є підтвердженою [1]. Як зазначають О. Кравчук та О. Одосій, практика адміністрування єдиного податку в сільському господарстві є недосконалою та створює умови для зловживань і формування різних мінімізаційних схем. Найбільш ефективним шляхом підвищення надходжень у держбюджет автори вважають поступове збільшення ставки оподаткування з огляду на збільшення рентабельності галузі внаслідок девальвації гривні [1]. З огляду на наявність таких дискусій та ключове значення сільського господарства в розвитку України, формуванні її продовольчої та загалом економічної безпеки тема оподаткування виробників сільськогосподарської продукції є актуальною та потребує додаткових узагальнень і наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оподаткування сільськогосподарської діяльності та сільськогосподарських товаровиробників присвячені наукові дослідження С. Балка, Д. Деми, М. Дем'яненка, В. Жука, О. Кравчука, П. Лайка, О. Одосія, Н. Прокопенко, В. Синчака, Л. Тулуша, І. Якушика та інших вітчизняних науковців, практиків та експертів.

Для наукового обґрунтування оптимальних механізмів оподаткування сільськогосподарських товаровиробників важливим є дослідження теорії фізичної економії (В. Вернадський, Л. Гринів, В. Жук, Ф. Кене, С. Подолинський, М. Руденко, В. Шевчук [2; 6; 7]), яка визнає селянина, сонце, землю та сільське господарство основою енергії та життя на землі.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення діючого порядку оподаткування сільськогосподарських підприємств єдиним податком 4 групи та наукове обґрунтування подальшого функціонування спрощеної системи оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників на основі постулатів теорії фізичної економії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як визначає стаття 291 Податкового кодексу України (далі – ПКУ), спрощена система оподаткування, обліку та звітності – це функціонуючий в Україні особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату єдиного податку з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності [4].

Потенційні платники єдиного податку розподілені на 4 групи. Сільськогосподарські товаровиробників віднесені до четвертої групи. З липня 2018 року цю групи розширено фермерами, які поряд із юридичними особами відтепер мають можливість застосовувати спрощену систему оподаткування.

Зокрема, четверта група платників єдиного податку – це сільськогосподарські товаровиробники:

1) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%;

2) фізичні особи – підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», за умови виконання сукупності таких вимог:

– здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, перероблення такої власно вирощеної або відгодованої продукції та її продаж;

– провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси;

– не використовують працю найманих осіб;

– членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї згідно з визначенням частини другої статті 3 Сімейного кодексу України;

– площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше двох гектарів, але не більше 20 гектарів.

Згідно з пунктом 297.1 ПКУ платники єдиного податку звільняються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів:

1) податок на прибуток підприємств;

2) податок на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності платника єдиного податку 1–4 груп (фізичної особи) та оподатковані згідно з цією главою;

3) податок на додану вартість з операцій з постачання товарів, робіт і послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, крім податку на додану вартість, що сплачується фізичними особами та юридичними особами, які вибрали ставку єдиного податку, визначену підпунктом 1 пункту 293.3 статті 293 ПКУ, а також сплачується платниками єдиного податку четвертої групи;

4) податок на майно (в частині земельного податку), крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються платниками єдиного податку 1–3 груп для провадження господарської діяльності та платниками єдиного податку четвертої групи для ведення сільськогосподарського товаровиробництва;

5) рентна плата за спеціальне використання води платниками єдиного податку четвертої групи.

Таким чином, більшість сільськогосподарських товаровиробників застосовує спеціальний податковий режим і сплачує єдиний податок четвертої групи (розділ XIV ПКУ).

Слід звернути увагу на те, що, згідно з пунктом 291.5-1 статті 291 ПКУ, не можуть бути платниками єдиного податку четвертої групи:

– суб'єкти господарювання, у яких понад 50% доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин (за винятком зрізаних квітів, вирощених на угіддях, які належать сільськогосподарському товаровиробнику на праві власності або надані йому в користування, та продуктів їх переробки), диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра (крім хутрової сировини);

– суб'єкти господарювання, що провадять діяльність з виробництва підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних (коди згідно з УКТ ЗЕД 2204 29–2204 30), вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції, а також крім електричної енергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками та/або з відновлюваних джерел енергії (за умови, що дохід від реалізації такої енергії не перевищує 25% доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) такого суб'єкта господарювання);

– суб'єкт господарювання, який станом на 1 січня базового (звітного) року має податковий борг, за винятком безнадійного податкового боргу, який виник внаслідок дії обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин).

Об'єктом оподаткування для платників єдиного податку четвертої групи є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, зокрема, на умовах оренди (статті 292-1 ПКУ). Базою оподаткування податком для платників єдиного податку четвертої групи для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого ПКУ.

Відповідно до пункту 293.9 статті 239 ПКУ для платників єдиного податку четвертої групи розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування):

– для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) – 0,95;

– для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,57;

– для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) – 0,57;

– для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, – 0,19;

– для земель водного фонду – 2,43;

– для сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту, – 6,33.

Податковим (звітним) періодом для платників єдиного податку четвертої груп є календарний рік. Податковий (звітний) період починається з першого числа першого місяця податкового (звітного) періоду й закінчується останнім календарним днем останнього місяця податкового (звітного) періоду. Попереднім податковим (звітним) роком для новоутворених сільськогосподарських товаровиробників є період з дня державної реєстрації до 31 грудня того ж року. Податковим (звітним) періодом для сільськогосподарських товаровиробників, що ліквідуються, є період з початку року до їх фактичного припинення.

Порядок нарахування та строки сплати єдиного податку 4 групи наведені у статті 295 ПКУ.

Платники єдиного податку четвертої групи:

– самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцем знаходження платника податку та місцем розташування земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік за формою, встановленою у порядку, передбаченому статтею 46 ПКУ;

– сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах: у I кварталі – 10%; у II кварталі – 10%; у III кварталі – 50%; у IV кварталі – 30%; утворені протягом року шляхом злиття, приєднання або перетворення у звітному податковому періоді, зокрема за набуті ними площі нових земельних ділянок, вперше сплачують податок протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, в якому відбулося утворення (виникнення права на земельну ділянку), а надалі – у загальному порядку;

– під час припинення шляхом злиття, приєднання, перетворення, поділу у податковому (звітному) періоді зобов'язані подати у період до їх фактичного припинення контролюючим органам за своїм місцем знаходження та місцем розташування земельних ділянок уточнену податкову декларацію;

– зобов'язані у разі, коли протягом податкового (звітного) періоду змінилась площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у зв'язку з набуттям (втратою) на неї права власності або користування, уточнити суму податкових

зобов'язань з податку на період від дати набуття (втрати) такого права до останнього дня податкового (звітного) року;

– подати протягом 20 календарних днів місяця, що настає за звітним періодом, контролюючим органам за місцем знаходження платника податку та місцем розташування земельної ділянки декларацію з уточненою інформацією про площу земельної ділянки, а також відомості про наявність земельних ділянок та їх нормативну грошову оцінку;

– у разі надання сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду в оренду іншому платнику податку враховують орендовану площу земельних ділянок у своїй декларації; у декларації орендаря така земельна ділянка не враховується;

– у разі оренди ними сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду в особи, яка не є платником податку, враховують орендовану площу земельних ділянок у своїй декларації;

– перераховують в установлений строк загальну суму коштів на відповідний рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки.

Порядок вибору спрощеної системи оподаткування або переходу на неї платниками єдиного податку четвертої групи здійснюється відповідно до підпунктів 298.8.1–298.8.4 статті 298 ПКУ.

Сільськогосподарські товаровиробники для переходу на спрощену систему оподаткування або щорічного підтвердження статусу платника єдиного податку подають до 20 лютого поточного року:

– загальну податкову декларацію з податку на поточний рік щодо всієї площі земельних ділянок, з яких справляється податок (щодо сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду внутрішніх водойм (озер, ставків та водосховищ), контролюючому органу за своїм місцем знаходження (місцем перебування на податковому обліку);

– звітну податкову декларацію з податку на поточний рік окремо щодо кожної земельної ділянки контролюючому органу за місцем розташування такої земельної ділянки;

– розрахунок частки сільськогосподарського товаровиробництва контролюючим органам за своїм місцем знаходження та/або за місцем розташування земельних ділянок за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику;

– відомості (довідку) про наявність земельних ділянок контролюючим органам за своїм місцем знаходження та/або місцем розташування земельних ділянок.

У відомостях (довідці) про наявність земельних ділянок зазначаються дані про кожний документ, що встановлює право власності та/або користування земельними ділянками, зокрема про кожний договір оренди земельної частки (паю).

Сільськогосподарські товаровиробники, утворені протягом року шляхом злиття, приєднання або перетворення, подають протягом 20 календарних днів місяця, що настає за місяцем його утворення, до контролюючих органів за своїм місцем знаходження та місцем розташування земельних ділянок декларацію з податку за період від дати утворення до кінця поточного року для набуття статусу платника податку, а також усіх прав та обов'язків щодо погашення податкових зобов'язань або боргів, які передані їм як правонаступникам.

Коли у податковому (звітному) році частка сільськогосподарського товаровиробництва становить менше 75%, сільськогосподарський товаровиробник сплачує податки в наступному податковому (звітному) році на загальних підставах.

Якщо така частка не перевищує 75% у зв'язку з виникненням обставин непереборної сили у попередньому податковому (звітному) році, до платника податку в наступному податковому (звітному) році зазначена вимога не застосовується. Такі платники податку для підтвердження статусу платника єдиного податку подають податкову декларацію разом із рішенням Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних рад про наявність обставин непереборної сили та перелік суб'єктів господарювання, що постраждали внаслідок таких обставин.

У разі виявлення відповідним контролюючим органом під час проведення виїзних документальних перевірок платника єдиного податку четвертої групи невідповідності вимогам підпункту 4 пункту 291.4 та пункту 291.5-1 статті 291 ПКУ (щодо 75% та відсутності податкового боргу) у податковому (звітному) році або попередніх періодах такому платнику за такі періоди нараховуються податки та збори, від сплати яких він звільнявся як платник єдиного податку четвертої групи, та штрафні (фінансові) санкції (штрафи), передбачені главою 11 розділу II ПКУ. Такий платник податку зобов'язаний перейти до сплати податків за загальною системою оподаткування з наступного місяця після місяця, у якому встановлено таке порушення.

Таким чином, застосування спрощеної системи оподаткування суттєво скорочує обсяги податків, що підлягають сплаті сільськогосподарськими товаровиробниками. В умовах занепаду галузі це цілком виправдано. Однак сьогодні, згідно з даними державної статистики, сільське господарство, особливо рослинництво, демонструє високі показники прибутковості, що зумовлює

низку законодавчих ініціатив щодо відміни спрощеного режиму для аграріїв.

Наукове обґрунтування вирішення цієї проблеми, на нашу думку, полягає у вченні фізіократів (від гр. «фізіс» – «природа» та «кратос» – «влада»). Школу фізичної економії заснували французькі вчені другої половини XVIII ст. Франсуа Кене, Анн Робер Жак Тюрго й продовжили Дюпон де Немур, Д'Аламбер, Віктор Мірабо, Мерсьє де ла Рівьєр та інші науковці [6]. Одним із фундаментальних положень фізіократів є специфічне тлумачення сутності виробництва. На відміну не лише від тодішніх, але й від сучасних економістів, фізіократи стверджують, що лише землеробство справді є виробництвом. «Чистий» продукт – це щорічно створювані багатства, що утворюють доходи нації, будучи продуктом, який залишається після вирахування всіх витрат, тобто прибутки, отримувані із земельних володінь [6]. Ця ідея виявилася висхідним принципом, який забезпечив цілісність фізіократичного вчення. Сьогодні, визначаючи систему оподаткування для сільськогосподарських виробників, пам'ятаємо про п'ять абсолютних благ, що виділяють фізіократи, кругообіг яких забезпечує приріст енергії на землі й сталий розвиток територій, а саме землю, сонце, зерно, солому, органічні відходи. Абсолютна додаткова вартість породжується самою Природою як щорічний додаток сонячної енерґії, що має місце виключно в хліборобстві. За законом збереження та перетворення енерґії цей додаток, здійснюючи кругообіг в економіці, стає додатковою вартістю [6]. До абсолютних благ, які замикають кругообіг, фізіократи відносять органічні відходи тваринництва, які, потрапляючи в ґрунт, збагачують його, створюючи передумови подальшого розвитку. Сьогодні хліборобство процвітає, рослинництва є прибутковою галуззю, яка приносить надлишок врожаю, що зумовлює її привабливість для агрохолдингів. Експорт зерна б'є всі рекорди. Отже, його оподаткування не повинне, на нашу думку, мати пільги, особливо серед великих сільськогосподарських товаровиробників. Водночас тваринництво в Україні занепадає. Відсутність тваринництва – це відсутність органічних відходів та незавершений кругообіг абсолютних благ, про який говорили фізіократи.

Висновки з проведеного дослідження. З вищесказаного випливає, що сільське господарство є специфічною галуззю, яка має підтримуватися державою для забезпечення населення продуктами харчування. При цьому вкрай важливо підтримувати саме тваринництво, зокрема, через систему оподаткування. Пільговий режим оподаткування повинен бути встановлений перш за все для тваринництва, щоби відновити його розвиток в Україні. Пільгове оподаткування та підтримка держави галузі тваринництва є пріоритетами та передумовами сталого розвитку сільського господарства й забезпечення продовольчої безпеки та економічного зростання України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Агробізнес: дотувати чи оподатковувати? *Спільне*. URL: https://commons.com.ua/uk/podatkova-sistema-agrobiznesu-dotuvati-chi-opodatkovuvati (дата звернення: 15.04.2019).
2. Вернадский В. Биосфера и ноосфера. Москва – Айрис-Пресс, 2013. 576 с.
3. Жук В., Рудченко Ю. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку та оцінки прав на об'єкти інтелектуальної власності в бюджетних установах. *Облік і фінанси АПК*. 2009. № 2. С. 107–123.
4. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 25.04.2019).
5. Про оцінку земель – Закон України від 11 грудня 2003 року № 1378-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15 (дата звернення: 25.04.2019).
6. Руденко М. Енергія прогресу. Нариси з фізичної економії. 2-ге вид., доп. Тернопіль : Джура, 2005. 412 с.
7. Жук В., Гайдуцький П., Гринів Л. та ін. Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання : колективна монографія / за ред. Ю. Лупенка, В. Жука, В. Шевчука, О. Ходаківської. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 502 с.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 25.04.2019).
9. Щодо застосування норм чинного законодавства – Лист від 21 вересня 2017 року № 2021/6/99-99-13-02-03-15/ІПК / Державна фіскальна служба України. URL: https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/ schodo-narahuvannya-edinogo-1032143.html (дата звернення: 10.04.2019).

REFERENCES:

1. Agrobiznes: dotuvati chi opodatkovuvati? O. Kravchuk, O. Odosiy / Spil'ne. Available at: https://commons.com.ua/uk/podatkova-sistema-agrobiznesu-dotuvati-chi-opodatkovuvati (accessed: 15 April 2019).
2. Vernads'kij V. (2013). Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]. Moscow : Ajris-Press (in Russian).
3. Zhuk V. & Rudchenko Yu. (2009). Metodychni rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku ta otsinky prav na ob'iekty intelektualnoi vlasnosti v biudzhetnykh ustanovakh [Methodical recommendations on accounting and evaluation of rights to intellectual property objects in budgetary institutions]. *Oblik i finansy APK*, no. 2, pp. 107–123 (in Ukrainian).
4. Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 r. № 2755-VI / [Tax Code of Ukraine dated 2.12.2010, No. 2755-VI]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (accessed: 25 April 2019).

5. Pro otsinku zemel : Zakon Ukrainy vid 11 hrudnia 2003 r. № 1378-IV [On land evaluation: Law of Ukraine dated 11.12.2003, No. 1378-IV]. Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15 (accessed: 25 April 2019).

6. Rudenko M. (2005). Enerhiia prohresu. Narysy z fizychnoi ekonomii [Energy of progress. Essays on physical economics]. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).

7. Zhuk V., Haidutskyi P., Hryniv L. et al. (2013). Fizychna ekonomiia u vymirakh teorii i praktyky hospodariuvannia : kolektyvna monohrafiia [Physical economy in the dimensions of theory and practice of management : a collective monograph]. Yu. Lupenko, V. Zhuk, V. Shevchuk, O. Khodakivska (Eds.). Kyiv : NNTs “IAE” (in Ukrainian).

8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16.01.2003, No. 435-IV]. *Verkhovna Rada Ukrainy*. Availble at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (accessed: 25 April 2019).

9. Shchodo zastosuvannia norm chynnoho zakonodavstva: lyst vid 21 veresnia 2017 r. № 2021/6/99-99-13-02-03-15/IPK [Regarding the application of norms of the current legislation: Letter dated 21.09.2017, No. 2021/6/99-99-13-02-03-15/IPC]. *Derzhavna fiskalna sluzhba Ukrainy*. Available at: https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/pisma/gfsu/schodo-narahuvannya-edinogo-1032143.html (accessed: 9 April 2019).

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ РОБОТИ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТОРА БАНКУ

METHOD OF ASSESSMENTS OF THE QUALITY OF WORK OF INTERNAL AUDITOR OF THE BANK

УДК 657.6:336.71

Долінська О.М.
аспірант, викладач кафедри обліку і оподаткування
Інститут банківських технологій та бізнесу
ДВНЗ «Університет банківської справи»

Dolinska Oksana
Institute of Banking Technologies and Business
SHEE «Banking University»

У статті розглянуто процес оцінювання внутрішніх аудиторів підрозділу внутрішнього аудиту банку. Підрозділ внутрішнього аудиту банку підлягає постійним внутрішнім та зовнішнім оцінкам. Внутрішні оцінки включають аналіз діяльності внутрішнього аудитора та його самооцінку. Розроблено методику оцінювання якості роботи працівників підрозділу внутрішнього аудиту, яка базується на бальних відмітках за шкалою оцінювання щодо відповідності функції внутрішнього аудиту банку. Розроблено структуру анкети для оцінювання керівником робочої групи чи підрозділу та самооцінки. Методика складена згідно з новою редакцією Міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту 2017 року. Зовнішні оцінки здійснюються незалежним, професійним та компетентним експертом або групою експертів. Розглянуто процес організації та здійснення зовнішнього оцінювання. Визначено вимоги до звітування результатів та відповідності роботи внутрішніх аудиторів програмі підвищення якості.

Ключові слова: *внутрішній аудит, банк, підрозділ внутрішнього аудиту, оцінювання якості роботи внутрішніх аудиторів, функція внутрішнього аудиту.*

В статье рассмотрен процесс оценивания внутренних аудиторов подразделения внутреннего аудита банка. Подразделение внутреннего аудита банка подлежит постоянным внутренним и внешним оценкам. Внутренние оценки включают анализ деятельности внутреннего аудитора и его самооценку. Разработана методика оценивания качества работы сотрудников подразделения внутреннего аудита, которая базируется на бальных отметках по шкале оценивания касательно соответствия функции внутреннего аудита банка. Разработана структура анкеты для оценивания руководителем рабочей группы или подразделения и самооценки. Методика составлена согласно новой редакции Международных стандартов профессиональной практики внутреннего аудита 2017 года. Внешние оценки осуществляются независимым, профессиональным и компетентным экспертом или группой экспертов. Рассмотрен процесс организации и осуществления внешнего оценивания. Определены требования к отчетности результатов и соответствию работы внутренних аудиторов программе повышения качества.

Ключевые слова: *внутренний аудит, банк, подразделение внутреннего аудита, оценивание качества работы внутренних аудиторов функция внутреннего аудита.*

The article deals with the process assessments internal auditors of the bank's internal audit department. The internal audit department of the bank is subject to ongoing internal and external assessments. Internal assessments must include monitoring and analysis operation of the internal audit activities and self-assessments. A methodology of assessments of the quality of work of the internal audit department staff, based on scale of assessment operation of the internal audit activities, was developed. The structure of questionnaires was developed for assessment by the chief of the working team or department and self-assessment. The methodology is compiled in accordance with the new edition of the International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing, 2017. External assessments are carried out by the qualified and independent of the external assessor or assessment team. The process of organization and implementation of external assessment is considered. Defined requirements for reporting of results and compliance with improvement program the quality of work by internal auditors. The chief audit must communicate the results of the quality assurance and improvement program to senior management and the board. The assessment determines whether the knowledge of the internal auditor is sufficient to apply them in practice. Sufficient knowledge, experience gained, practical skills of internal auditors of the internal audit department of the bank ensure implementation of the internal audit activity provided by the International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing. Management policies and practices regulate the use of assessment to determine internal auditors for compliance with International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing and the Code of Ethics. Permanent monitoring is prescribed in the respective policies and practices of managing of the internal audit activity. Senior management and the board make decisions for managerial decisions regarding the provision and improvement of the quality program. The results of internal assessments are the basis for developing procedures for guide the internal audit activity.

Key words: *internal audit, bank, internal audit department, internal auditors work quality assessment, internal audit activity.*

Постановка проблеми. Підрозділом внутрішнього аудиту банку повинні застосовуватись оцінки якості роботи внутрішніх аудиторів. Така інформація повинна бути прописана у внутрішніх документах банку та регламентувати методику здійснення цієї процедури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою внутрішнього аудиту банку займається значна кількість вітчизняних науковців. Зокрема, питанням оцінювання якості роботи внутрішнього аудитора банку займались Г.М. Білокінь [1], Т.О. Каменська [2], М.А. Маркевич [3], С.М. Петренко [5], М.С. Письменна [6], О.І. Скаско [7], К.С. Сурніна [8], О.В. Філозоп [9]. Існує потреба розроблення чіткої методики здійснення оцінювання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження процесу внутрішніх та зовнішніх оцінювань якості роботи внутрішніх аудиторів для забезпечення функції внутрішнього аудиту банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішні регламенти прописуються керівником підрозділу внутрішнього аудиту згідно з Міжнародними стандартами професійної практики внутрішнього аудиту [4]. Всеукраїнською громадською організацією «Інститут внутрішніх аудиторів України» у 2017 році було перекладено нову редакцію стандартів. Так, стандарт 1311 «Вну-

трішні оцінки» [4] трактує, що має відбуватися внутрішнє оцінювання для забезпечення функції внутрішнього аудиту. Такі внутрішні оцінки включають моніторинг діяльності внутрішнього аудиту, самооцінку внутрішніх аудиторів або оцінку іншими співробітниками. До інших осіб належать співробітники організації, які володіють практичними навичками внутрішнього аудиту на достатньому рівні. Постійний моніторинг прописується у відповідних політиках та практиках управління функцією внутрішнього аудиту. Він є вагомою частиною нагляду та контролю за функцією внутрішнього аудиту. Політики та практики управління регламентують процес застосування оцінок для визначення внутрішніх аудиторів щодо відповідності Міжнародним стандартам професійної практики внутрішнього аудиту та Кодексу етики. Знання внутрішнього аудитора оцінюються щодо відповідності розумінню вимог основних положень міжнародної професійної практики та застосування на їх основі практичних умінь. За допомогою бального оцінювання визначається відповідність знань внутрішнього аудитора достатньому рівню для застосування їх на практиці. Достатні знання, досвід, практичні уміння внутрішніх аудиторів підрозділу внутрішнього аудиту банку забезпечують виконання функції внутрішнього аудиту, передбачену Міжнародними стандартами професійної практики внутрішнього аудиту.

Такий внутрішній регламент пропонуємо прописати в документі під назвою «Методика оцінювання якості роботи працівників підрозділу внутрішнього аудиту». Методику необхідно розробити відповідно до вимог Міжнародних стандартів професійної практики внутрішнього аудиту. Методика оцінювання якості роботи працівників підрозділу внутрішнього аудиту визначає алгоритм внутрішнього оцінювання якості кожного працівника. У ній необхідно прописати методи організації, оцінювання та оформлення результатів. Метою цієї методики є об'єктивне оцінювання професійної компетенції та поведінки, дотримання етичних принципів та виконання обов'язків внутрішніми аудиторами. Завдяки даним оцінювання визначатиметься подальша потреба підвищення кваліфікації працівників. Підвищення кваліфікації дасть змогу внутрішньому аудитору розширити свій кругозір та спеціалізацію й слугуватиме особистісному розвитку для виконання своїх обов'язків.

Для розроблення Методики оцінювання якості роботи працівників підрозділу внутрішнього аудиту пропонуємо застосовувати такий понятійно-категоріальний апарат:

1) внутрішній аудит банку – це незалежна діяльність щодо оцінювання процесів та систем банку;

2) підрозділ внутрішнього аудиту банку – це самостійний структурний підрозділ банку, підпорядкований правлінню (раді) банку;

3) якість – це сукупність характеристик та властивостей, що визначає професійну компетентність внутрішнього аудитора для забезпечення функції внутрішнього аудиту банку;

4) оцінка якості – це встановлення бальної відмітки за шкалою оцінювання щодо відповідності та якості виконання обов'язків працівником підрозділу внутрішнього аудиту банку;

5) внутрішнє оцінювання якості – це процес оцінювання якості та аналізу для визначення відповідності функції внутрішнього аудиту банку;

6) самооцінка – це встановлення бальної відмітки за шкалою оцінювання в процесі самостійного аналізування професійних та етичних вимог працівником підрозділу внутрішнього аудиту банку.

Оцінюванню якості роботи внутрішніх аудиторів підлягають особи, які виконували аудиторське завдання, що здійснюється керівниками робочих груп внутрішнього аудиту. Здійснюється таке оцінювання після виконаного завдання. Самооцінка внутрішнього аудитор надається особисто. Оцінювання якості роботи керівника робочої групи аудиту відбувається за результатами кожного виконаного аудиторського завдання. Керівник робочої групи аудиторського завдання здійснює оцінювання самостійно. Керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку підлягає самооцінці, якщо протягом звітного періоду він брав участь в аудиторській перевірці.

Результати відповідних оцінок якості відображають у розроблених анкетах. Анкети пропонуємо розділити на чотири основних розділи з питаннями до кожного з них:

– дотримання принципів етики;
– професійні судження;
– професійне виконання завдань;
– якісна характеристика.

До першого розділу входять питання дотримання принципів етики внутрішнім аудитором. Другий розділ відповідає за об'єктивність та незалежність щодо висловлення думки та організації робочого процесу. Третій розділ присвячений вчасному та якісному виконанню аудиторського завдання. Четвертий розділ характеризується особистими якостями поведінки внутрішнього аудитора.

Оцінювання щодо відповідності якості забезпечення функції внутрішнього аудиту встановлюється за п'ятибальною шкалою, де кожна оцінка повинна відповідати таким характеристикам:

– оцінка «5» відображає чітке виконання посадових обов'язків, оригінальність роботи, індивідуальний підхід та застосування творчих ідей;

– оцінка «4» передбачає, що власна думка формується на особистому прийнятті рішень, що забезпечує досягнення поставлених цілей аудиторського завдання;

– оцінка «3» демонструє виконання посадових обов'язків без проявленої ініціативи, наявність

потреби під час висловлення думки або прийняття рішення сторонньої допомоги;

– оцінка «2» має на увазі виконання завдання на неналежному рівні з порушеннями обов'язків, визначених законодавчим чином;

– оцінка «1» дає змогу відзначити відсутність виконання завдання та відповідності основним визначеним посадовою інструкцією обов'язкам.

За суперечливих моментів є можливим виставлення десяткового числа оцінки під час судження. Така ситуація відбувається за несуттєвої похибки щодо повної відповідності критеріям певної характеристики, але коли загалом їх можна вважати виконаними. Несуттєвою вважається похибка, яка не впливає кардинально на результат.

Керівник здійснює аналізування анкет і готує проект Звіту за результатами внутрішнього оцінювання якості у вигляді описової та статистичної частини. Внутрішні аудитори ознайомлюються з анкетами під підпис та з проектом звіту за своїми даними. В разі незгоди з проектом звіту внутрішній аудитор надає аргументовані письмові пояснення. Всі пояснення містяться в додатках до звіту. Інформація зі звіту використовується під час щорічного оцінювання для відзнаки професійного рівня внутрішніх аудиторів. Звіт зберігається у керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, а в подальшому передається до архіву.

Крім внутрішніх оцінок, Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту визначають надання зовнішніх оцінок. Так, стандарт 1312 «Зовнішні оцінки» [4] описує проведення кваліфікованим незалежним експертом або групою експертів зовнішніх оцінок хоча б одного разу на п'ять років. Такими експертами можуть бути особи, які не належать до організаційної структури банку та не є її співробітниками. Поєднання досвіду та теоретичних знань внутрішнього аудитора дає змогу зовнішньому експерту або групі експертів надати висновок про його компетентність за такими напрямами. Надання зовнішніх оцінок розробляється керівником підрозділу внутрішнього аудиту та виноситься на погодження раді банку у вигляді програми. Обговоренню підлягають періодичність, форма, кваліфікація, незалежність та конфлікт інтересів під час надання зовнішніх оцінок.

Діяльність підрозділу внутрішнього аудиту щодо оцінювання якості проводиться задля підвищення ефективності роботи внутрішніх аудиторів, виконання ними обов'язків та основних функцій, а також дотримання вимог нормативно-правових актів і внутрішніх регламентів. До напрямів якості внутрішнього аудитора можна віднести особистісні та професійні відповідності Кодексу етики та Міжнародним стандартами професійної практики внутрішнього аудиту.

Стандарт 1320 «Звітність за програмою забезпечення та підвищення якості» [4] регулює процес звітування, представлення та відповідність програмі щодо результатів підвищення якості роботи внутрішніми аудиторами. Керівник внутрішнього аудиту банку звітує за результатами програми вищому керівництву та раді банку.

До відома керівництву доводиться інформація, що включає:

– обсяг і періодичність внутрішніх та зовнішніх оцінок;

– інформацію щодо кваліфікації експерта або групи експертів щодо можливих конфліктів інтересів;

– результати, висновки та рекомендації експертів або групи експертів;

– план заходів щодо усунення недоліків та моніторинг їх виконання.

Форма звітування вищому керівництву, періодичність та зміст результатів програми підвищення якості внутрішніх аудиторів банку затверджується правлінням (радою) банку. Процес звітування враховує забезпечення функції внутрішнього аудиту та відповідність керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку займаній посаді.

Після завершення внутрішнього та зовнішнього оцінювання внутрішнього аудитора процес звітування відбувається одразу для підтвердження їх відповідності Кодексу етики та Міжнародним стандартами професійної практики внутрішнього аудиту. Розроблений план заходів щодо усунення недоліків доводиться до відома внутрішніх аудиторів та є обов'язковим до виконання. Також здійснюється моніторинг виконання плану заходів не менше одного разу на рік.

За виконання вищенаведених умов можливим є використання стандарту 1321 «Використання фрази «Відповідає Міжнародним стандартам професійної практики внутрішнього аудиту»» [4]. Це підтверджує те, що функція внутрішнього аудиту відповідає Міжнародним стандартам професійної практики внутрішнього аудиту. Твердження може застосовуватись, якщо це підтверджується результатами підвищення якості, зазначеними в програмі. Діяльність внутрішнього аудиту характеризується внутрішніми та зовнішніми оцінками, а також тоді, коли досягаються результати, викладені в Кодексі етики та Міжнародних стандартах професійної практики внутрішнього аудиту.

Результати оцінювання якості повинні бути чесними та об'єктивними, дотримуватися принципів професійної етики внутрішніх аудиторів банку. Результат оцінки та самооцінки не повинен значно різнитись. Інакше керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повинен втрутитись та почати розслідування значної відмінності загального балу. Це може означати недоброзичливість відносин або навмисне завищення чи заниження результатів. В такому разі виникає конфлікт інтересів, а ситуація підлягає ретельному вивченню

щодо факту виконання професійних обов'язків внутрішнього аудитора та особи, що оцінювала. В разі відсутності доступу чи інформації для розслідування або виникнення труднощів керівник підрозділу внутрішнього аудиту банку повідомляє у письмовій формі правлінню (раді) банку про зафіксований факт. Оцінка стану якості внутрішніх аудиторів не підлягає розголошенню, а може бути використана особами в межах їх компетенцій.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, проведено дослідження процесу внутрішніх та зовнішніх оцінювань, прописаних у політиках управління функцією внутрішнього аудиту. Для забезпечення їх виконання розроблена методика оцінювання якості роботи працівників підрозділу внутрішнього аудиту. Нею визначені бали та відповідні їм характеристики. Розглянуто вимоги щодо надання зовнішніх оцінок кваліфікованими експертами. У банках необхідно регламентувати процес застосування оцінок для визначення відповідності внутрішніх аудиторів Міжнародним стандартам професійної практики внутрішнього аудиту та Кодексу етики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білокінь Г.М. Становлення і вдосконалення аудиторської служби в банках України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04. Київ, 2005. 20 с.

2. Каменська Т.О. Внутрішній аудит: методологія та організація : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.09. Київ, 2011. 40 с.

3. Маркевич М.А. Організація і методика внутрішнього аудиту в банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09. Одеса, 2011. 20 с.

4. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту. Київ : Інститут внутрішніх аудиторів України, 2017. 40 с. URL: https://www.iia.org.ua/?page_id=189 (дата звернення: 08.05.2019).

5. Петренко С.М. Внутрішній контроль діяльності підприємств і його інформаційне забезпечення: теорія, методологія, організація : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.09. Київ, 2010. 36 с.

6. Письменна М.С. Внутрішній аудит в банківській системі : дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09. Одеса, 2011. 265 с.

7. Скаско О.І. Теорія, методологія та організація системи контролю в банках України : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.09. Тернопіль, 2014. 40 с.

8. Сурніна К.С. Аналітичні процедури в аудиті: методологія та організація : автореф. дис ... докт. екон. наук : спец. 08.00.09. Київ, 2012. 35 с.

9. Філозоп О.В. Розвиток внутрішнього аудиту в Україні: організація і методика : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09. Житомир, 2010. 20 с.

REFERENCES:

1. Bilokin G.M. (2005) Stanovlennya i vdoskonalennya audytors'koyi sluzhby v bankakh Ukrayiny [Becoming and improvement of public accountant service in the banks of Ukraine] (PhD Thesis). Kyiv : Kyiv National Economic University.

2. Kamenska T.O. (2011) Vnutrishniy audyt: metodolohiya ta orhanizatsiya [Internal auditing: methodology and organization] (PhD Thesis). Kyiv : The National Academy of Statistics.

3. Markevych M.A. (2011) Orhanizatsiya i metodyka vnutrishn'oho audytu v banku [Organization and methods of internal auditing in the bank] (PhD Thesis). Odessa : Odessa State Economic University.

4. The Institute of Internal Auditors (2017) Mizhnarodni standarty profesiinoi praktyky vnutrishnoho audytu, redaktsiia 2017 [International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing, 2017 Edition]. Available at: https://www.iia.org.ua/?page_id=189 (accessed: 8 May 2019).

5. Petrenko S.M. (2010) Vnutrishniy kontrol' diyal'nosti pidpryyemstv i yoho informatsiyne zabezpechennya: teoriya, metodolohiya, orhanizatsiya [Internal control of activity of enterprises and its informative providing: theory, methodology, organization] (PhD Thesis). Kyiv : State Academy of Statistics, Accounting and Auditing of the State Committee of Statistics of Ukrainian.

6. Pysmenna M.S. (2011) Vnutrishnii audyt v bankivskii systemi [Internal Audit in the Banking System] (PhD Thesis). Odesa : Odessa National University of Economics.

7. Skasko O.I. (2014) Teoriya, metodolohiya ta orhanizatsiya systemy kontrolyu v bankakh Ukrayiny [Theory, methodology and organization of control system in banks of Ukraine] (PhD Thesis). Ternopil : Ternopil nats econ un.

8. Surnina K.S. (2012) Analitychni protsedury v audyti: metodolohiya ta orhanizatsiya [Analytical procedures in auditing: methodology and organization] (PhD Thesis). Kyiv : National academy of statistics, account and audit.

9. Filozop O.V. (2010) Rozvytok vnutrishn'oho audytu v Ukrayini: orhanizatsiya i metodyka [Development of Internal Audit in Ukraine: Organization and Methods] (PhD Thesis). Zhytomyr : Zhytomyr State Technological University.

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ: НЕОБОРОТНІ АКТИВИ

PROSPECTS FOR INTRODUCING ECOLOGIZATION OF ACCOUNTING: NON-CURRENT ASSETS

УДК 657

Костюк У.З.
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Негрич І.М.
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Kostyuk Ulyana
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
Negrych Inna
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

Традиційна система бухгалтерського обліку не є придатною для адекватного врахування екологічних впливів підприємства та виконання функцій екологічно свідомого управління. У статті розглянуто передумови розвитку бухгалтерського обліку, орієнтованого на екологічні проблеми. Саме екологічний облік є запорукою аналізу та контролю раціональної природоохоронної діяльності підприємства. Проаналізовано фактори, що зумовлюють виділення екологічної складової в бухгалтерському обліку, розроблено науково обґрунтовані рекомендації з вирішення проблеми екологізації бухгалтерського обліку в Україні. Зазначено результати дослідження, розроблено доповнення до чинного Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань господарських операцій підприємств та організацій щодо їх екологізації, а також до Переліку додаткових статей в структурі необоротних активів форми 1 фінансової звітності.
Ключові слова: *екологічний облік, необоротні активи, амортизація, нематеріальні активи, права на забруднення, довкілля.*

Традиционная система бухгалтерского учета не является пригодной для адекватного учета экологических воздействий предприятия и выполнения функций экологически сознательного управления. В статье рассмотрены предпосылки развития бухгалтерского учета, ориентированного на экологические проблемы. Именно экологический учет является залогом анализа и контроля рациональной природоохранной деятельности предприятия. Проанализированы факторы, обусловливающие выделение экологической составляющей в бухгалтерском учете, разработаны научно обоснованные рекомендации по решению проблемы экологизации бухгалтерского учета в Украине. Указаны результаты исследования, разработаны дополнения к действующему Плану счетов бухгалтерского учета активов, капитала, обязательств хозяйственных операций предприятий и организаций по их экологизации, а также к Перечню дополнительных статей в структуре необоротных активов формы 1 финансовой отчетности.
Ключевые слова: *экологический учет, необоротные активы, амортизация, нематериальные активы, права на загрязнение, окружающая среда.*

The traditional accounting system is not suitable for adequately taking into account the environmental impacts of an enterprise and the performance of functions of environmentally friendly management. The paper considers the preconditions for the development of accounting, oriented on environmental problems. It is environmental accounting is key to analyzing and monitoring the rational environmental activity of the enterprise. We analyze the reasons for the allocation of the environmental component in accounting and develop scientifically based recommendations for solving the problem of ecologization of accounting in Ukraine. The results of the research are noted and the amendments are developed to the current Chart of accounts of assets, capital, liabilities of enterprises and organizations regarding their ecologization and to the List of additional articles in the structure of non-current assets of form 1 of the financial statement. An important aspect of ecologization of accounting of fixed assets is to clarify their cost, taking into account the environmental factor, which already affects the rate of deterioration of fixed assets of the enterprise and its current costs of operation. For this, special methods are needed to separate the contribution of the environmental factor and its monetary value. For the stimulation of environmental activity, the expediency of establishing an accelerated depreciation rate for the key environmental assets is proved that, on the one hand, interests enterprises to upgrade the environmental equipment as it is more likely to be repaid, and on the other hand, due to increased depreciation, the amount of the income tax payable reduces and the enterprise's ability to invest in environmental equipment increases. The structure of intangible assets may include the category proposed by us "the right to environmental pollution". Trade in pollution rights can be used to regulate the environmental pollution process by enterprises from different sectors of the economy. Also, we proposed financial indicators, which are significant for studying the state and use of key environmental assets, which is an important factor in improving the effective environmental activity of the enterprise.
Key words: *environmental accounting, non-current assets, depreciation, intangible assets, pollution rights, environment.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економічних відносин екологічні питання господарської діяльності посідають особливе місце, тому необхідними є формування й розвиток ефективних систем екологічного менеджменту на підприємствах, яке не може існувати без формування належної інформаційної бази. Основою її на рівні підприємства є система бухгалтерського обліку, метою якої, згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», є надання зовнішнім та внутрішнім користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації для прийняття рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розроблено теоретико-методологічні засади еколого-економічного вчення, зокрема екологічного управління, якому присвячені праці таких вчених, як О.О. Веклич [1], Т.П. Галушкіна [2], З.В. Герасимчук [3], О.І. Гриценко [4], С.І. Лебедевич [5], В.О. Лук'яникін, Л.Г. Мельник [6], Є.В. Мішенін, В.М. Навроцький, Ю.М. Саталкін, М.А. Хвесик, В.Я. Шевчук.

Проведений аналіз дав змогу виявити низку складних і невирішених проблем екологічного обліку та звітності. Однією з головних є відсутність забезпечення керівництва підприємства своєчасною, комплексною та достовірною інформацією про природоохоронну діяльність.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виділенні причин виділення екологічної складової в бухгалтерському обліку, розробленні науково обґрунтованих рекомендацій з вирішення

проблеми екологізації бухгалтерського обліку в Україні, зокрема І розділу активу Балансу «Необоротні активи».

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна стверджувати, що екологічний облік – це процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства щодо природокористування зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Виділення екологічної складової в бухгалтерському обліку зумовлене низкою таких факторів:

– екологічні бухгалтерські рахунки підприємства повинні відображати його ставлення до навколишнього середовища, а також давати об'єктивну інформацію про фінансовий стан підприємства, оскільки сьогодні вплив екологічних процесів на фінансовий аспект практично не вивчається;

– виділення окремих екологічних показників дасть змогу користувачам звітності різного рівня, зокрема інвесторам, прийняти зважене рішення про можливості цього підприємства й визначитися з інвестиціями в інфраструктуру компанії;

– наочне відображення екологічного фактору значною мірою полегшить процес об'єктивної перевірки підприємства зовнішніми аудиторами;

– природоохоронні заходи є також предметом управлінського обліку, тому менеджерам необхідно виявляти й перерозподіляти природоохоронні витрати таким чином, щоби продукція була правильно оцінена, а інвестиційні рішення базувались на реальних витратах і вигодах;

– зовнішні користувачі фінансової звітності (законодавство, інвестори, банки, громадськість) та конкуренція (зокрема, міжнародна) все більше стимулюють подавати звітність щодо результатів вжиття природоохоронних заходів та їх ефективності.

Для реформування системи бухгалтерського обліку щодо його екологізації наведено пропозиції з відображення в обліку необоротних активів природоохоронного призначення.

Необоротні активи – це активи, якими володіє підприємство, отже, відповідно до правил бухгалтерського обліку, до них належать основні засоби, нематеріальні активи та інші активи І розділу активу Балансу, операції, пов'язані з їх будівництвом, придбанням, а також зменшенням у зв'язку з виведенням з експлуатації. В бухгалтерському обліку доцільно відкрити спеціальні рахунки, що відбивають пов'язані з довкіллям факти господарської діяльності. Оскільки на рахунку 10 «Основні засоби» вже є субрахунок 109 «Інші основні засоби», то пропонується присвоїти іншим основним засобам субрахунок 1010, а основні засоби природоохоронного призначення відображати на субрахунку 109, який так і назвати «основні засоби природоохоронного призначення». У формі 1 фінансової звітності пропоновані зміни виглядатимуть таким чином (табл. 1).

Таблиця 1

Запропоновані зміни до фінансової звітності у складі основних засобів

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
І. Необоротні активи			
Основні засоби:	1010		
первісна вартість	1011		
знос	1012	( )	( )
зокрема, основні засоби природоохоронного призначення:			
первісна вартість	*1013*		
знос	*1014*	*( )*	*( )*

Виділення окремим рядком основних засобів природоохоронного призначення дасть змогу отримати всебічну інформацію для аналізу динаміки їх розвитку. Так, наприклад, якщо в бухгалтерському балансі величина основних засобів на кінець року зменшилась порівняно з величиною основних засобів на початок року, то це може бути викликано низкою причин:

1) основні засоби могли повністю амортизувати, отже, строк їх корисної експлуатації вийшов, вони вимагають термінової заміни, інакше можливі екологічні катастрофи;

2) основні засоби могли бути продані або передані на інших підставах іншим суб'єктам підприємницької діяльності, отже, слід перевірити правомірність такого вибуття щодо того, чи не спричинить це негативні наслідки для навколишнього природного середовища.

Таким чином, будь-яка зміна величини основних засобів в бухгалтерській звітності може привернути увагу фахівців для визначення причин, що зумовили цю зміну.

Деякі основні засоби не можна однозначно ідентифікувати як пов'язані з природоохоронною діяльністю або виробничим процесом. Такі основні засоби доцільно віднести до однієї з групи за рівнем значущості цього об'єкта для кожного з процесів.

Ще одним аспектом екологізації обліку основних засобів може бути уточнення їх вартості з урахуванням екологічного фактору. Екологічні фактори вже сьогодні впливають на швидкість зношування основних засобів підприємства, його поточні витрати на експлуатацію. Однак потрібні спеціальні методи для вичленовування внеску екологічного фактору та його грошової оцінки.

Згідно з ПСБО 7 «Основні засоби» для цілей бухгалтерського обліку амортизація основних

засобів нараховується із застосуванням таких методів [7]:

– прямолінійний метод;
– метод зменшення залишкової вартості;
– метод прискореного зменшення залишкової вартості;
– кумулятивний метод;
– виробничий метод.

Згідно з податковим законодавством розрахунок амортизації основних засобів або нематеріальних активів здійснюється відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності [8].

У ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [9] зазначено, що в Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів. Проведений аналіз показав, що ця стаття не підтверджується дією жодної зі статей про порядок обчислення амортизаційних нарахувань національними стандартами бухгалтерського обліку чи Податковим кодексом.

Щодо основних засобів природоохоронного призначення, то амортизація повинна нараховуватися прискорено, що дасть змогу через певний час обмінювати (реконструювати, дообладнувати) діючі основні засоби.

Таким чином, підприємство повинне мати можливість вибирати будь-який спосіб нарахування амортизації основних засобів природоохоронного призначення, й він повинен ухвалюватися для цілей оподатковування.

Для стимулювання природоохоронної діяльності доцільно встановити для основних засобів природоохоронного призначення прискорену норму амортизації.

Пропонується ввести прискорену амортизацію основних засобів природоохоронного призначення. Вона може здійснюватися такими шляхами:

– збільшення амортизаційних відрахувань та перегляд терміну служби основних засобів природоохоронного призначення;

– збільшення амортизаційних відрахувань основних засобів природоохоронного призначення, термін експлуатації яких більше визначеного періоду, з їх обов'язковим оновленням;

– збільшення амортизаційних відрахувань певних груп обладнання, що потребує більш швидкого оновлення (наприклад, контрольно-вимірювальне обладнання).

Прискорена амортизація, з одного боку, зацікавлює підприємства оновлювати природоохоронне обладнання, оскільки воно швидше окуповується, а з іншого боку, через собівартість продукції зменшується величина податку на прибуток, що підлягає до сплати, й підвищуються можливості підприємства вкладати кошти в природоохоронне обладнання.

У Німеччині діє система прискореної амортизації очисних споруд і обладнання, а також обладнання, що дає змогу знижувати шумове забруднення. Рівень прискореної амортизації становить 60% в перший рік і 10% в подальші чотири роки, тоді як загальноприйнята норма складає 6,67%. Введення прискореної амортизації в зарубіжних країнах сприяло найшвидшому накопиченню капіталу для оновлення морально застарілої техніки й переходу на обладнання, що мінімально шкодить довкіллю. Для очисного обладнання в Канаді передбачено дворічний термін амортизації, а у Великобританії, ФРН і США – п'ятирічний. У Франції 50% вартості очисного обладнання амортизуються за один рік, в Італії до 45% вартості обладнання – за три роки [10, с. 159].

Наступною статтею Балансу в розділі «Необоротні активи» є незавершені капітальні інвестиції.

До рахунку 15 «Капітальні інвестиції» пропонується ввести додатковий субрахунок 156 «Придбання (виготовлення) об'єктів природокористування».

Однак його використання слід розширити до рамок вкладень у поліпшення екологічної ситуації не тільки на підприємстві, але й у регіоні загалом. Якщо підприємство вкладає грошові кошти в поліпшення екологічної ситуації в регіоні загалом, наприклад, шляхом будівництва та встановлення нових очисних споруд, воно може акумулювати всі вкладені кошти на цьому спеціальному субрахунку й надалі через амортизацію включити ці витрати у собівартість виготовленої продукції. У формі 1 фінансової звітності запропоновано додаткову статтю для відображення таких об'єктів (табл. 2).

Таблиця 2

Запропоновані зміни до фінансової звітності до статті «Незавершені капітальні інвестиції»

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
Необоротні активи			
Незавершені капітальні інвестиції	1005		
зокрема, об'єктів природоохоронного призначення	*1006*		

Наступною статтею Балансу в розділі «необоротні активи» є нематеріальні активи підприємства.

До складу нематеріальних активів може входити пропонована нами категорія «права на забруднення навколишнього середовища».

Проведений аналіз показав, що торгівля ринковими правами на забруднення природного сере-

довища була вперше запропонована Т. Крокером і Я. Далесом, а також включена в прийнятий Конгресом США ще у 1970 р. Акт «Про чисте повітря» . У 1990 р. після уточнення й модифікації вона увійшла в новий варіант Акта «Про чисте повітря». Нині торгівля правами на забруднення як економічний інструмент охорони навколишнього середовища застосовується в низці країн, а саме США, Канаді, Австралії, Канаді, Швеції [11].

Цей підхід заснований на первісному розподілі прав на забруднення, якими потім забезпечуються фірми. Фірми можуть сильно знизити забруднення, за що вони отримують компенсацію, забезпечивши дотримання стандарту частково використанням очисного устаткування, а частково – купівлею в інших фірм права на викиди.

Торгівля правами на забруднення може застосовуватися для регулювання процесу забруднення навколишнього природного середовища з боку підприємств різних секторів економіки.

Права (дозволи) на викиди розподіляються між окремими підприємствами, від яких очікується виконання стандарту або шляхом вкладення коштів в очисні технології, або шляхом придбання права (дозволу) в тих підприємств, що досягли більшого скорочення викидів, ніж передбачалося після первісного розподілу прав (дозволів).

Для підприємств цей підхід створює такі стимули:

1) для тих підприємств, що надають права на забруднення на продаж, стає вигідним використовувати економію від масштабу здійснення природоохоронних інвестицій та досягати встановленого стандарту найбільш ефективним способом, фактично одержуючи компенсацію в інших фірм за зекономлені права;

2) підприємства, у яких витрати на утилізацію відходів значно більші, можуть досягти стандарту шляхом купівлі прав на викиди в інших підприємств, а не вкладання коштів у природоохоронне устаткування, що також мінімізує їхні витрати для досягнення необхідного рівня скорочення викидів.

Для відображення придбаного права на забруднення довкілля пропонується ввести додатковий субрахунок 126 «Права на забруднення навколишнього середовища» до рахунку 12 «Нематеріальні активи».

Амортизацію пропонованого нематеріального активу доцільно нараховувати виробничим методом на основі сумарного обсягу дозволених викидів забруднюючої речовини в довкілля. У формі 1 фінансової звітності запропоновано додаткові статті для відображення таких об'єктів (табл. 3).

Для забезпечення відтворення основних засобів велике значення має вивчення їхнього стану та використання. Стан і використання основних засобів природоохоронного призначення є важливими факторами підвищення ефективної екологічної діяльності підприємства. Для аналізу доцільно застосовувати змінені фінансові показники.

1. Коефіцієнт оновлення основних засобів природоохоронного призначення:

$$Ко = ОЗпп_н / ОЗ_к,$$

де $ОЗпп_н$ – вартість нових введених в експлуатацію основних засобів природоохоронного призначення у звітному періоді; $ОЗ_к$ – балансова вартість основних засобів підприємства на кінець звітного періоду.

Коефіцієнт оновлення основних засобів природоохоронного призначення характеризує інтенсивність уведення в дію нових основних засобів природоохоронного призначення. Він показує частку введених в експлуатацію у звітному періоді основних засобів природоохоронного призначення у загальній вартості основних засобів на кінець звітного періоду.

2. Коефіцієнт вибуття основних засобів:

$$Кв = ОЗпп_в / ОЗ_п,$$

де $ОЗпп_в$ – вартість виведених основних засобів природоохоронного призначення за звітний період; $ОЗ_п$ – балансова вартість основних засобів підприємства на початок звітного періоду.

Коефіцієнт вибуття показує інтенсивність вибуття основних засобів природоохоронного призначення, тобто ступінь вибуття тих основних засобів, які або морально застаріли, або є зноше-

Таблиця 3

Запропоновані зміни до фінансової звітності в складі нематеріальних активів

Актив	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
І. Необоротні активи			
Нематеріальні активи:	1000		
первісна вартість	1001		
накопичена амортизація	1002	( )	( )
зокрема, права на забруднення навколишнього середовища:			
первісна вартість	*1003*		
накопичена амортизація	*1004*	*( )*	*( )*

ними та непридатними для подальшого використання. Позитивною в діяльності підприємства є ситуація, коли вартість введених у дію основних засобів перевищує вартість вибулих основних засобів. Для цього розраховується коефіцієнт приросту основних засобів.

3. Коефіцієнт приросту основних засобів природоохоронного призначення:

$$Кпр = (ОЗпп_н - ОЗпп_в)/ОЗ_к.$$

Використання модифікованих показників дасть змогу зовнішнім користувачам звітності, а також незалежним аудиторам більш точно оцінювати фінансовий стан підприємства з урахуванням екологічної ситуації на ньому.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті проведеного дослідження можна сказати, що екологізація бухгалтерського обліку дасть змогу більш повно здійснювати оперативний контроль за екологічною діяльністю підприємства, включаючи всю інформацію про фінансовий аспект екологічних заходів; здійснювати прийняття управлінських рішень на підставі даних, скоригованих з урахуванням екологічного фактору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Веклич О.О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 20–34.
2. Галушкіна Т.П., Мусіна Л.О., Серницький В.В. Екологоорієнтований бізнес як рушійна сила «зеленої» економіки. *Економічні інновації*. 2014. Вип. 58. С. 64–74.
3. Герасимчук З.В., Поліщук В.Г. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. 515 с.
4. Гриценко О.І. Екологічний облік: визначення перспектив та основних засад упровадження. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 678–683.
5. Лебедевич С.І. Концепція екологізації бухгалтерського обліку в Україні. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2014. Вип. 24.10. С. 153–158.
6. Мельник Л.Г. Екологічна економіка : підручник. Суми : Університетська книга, 2006. 367 с.
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 7 «Основні засоби» : затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00 (дата звернення: 31.05.2019).
8. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 31.05.2019).
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1268-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12 (дата звернення: 30.05.2019).
10. Экономика природопользования. Аналитические и нормативно-методические материалы. Москва : Министерство охраны окружающей среды и природных ресурсов РФ, 1994. 471 с.
11. Пахомова Н.В., Ендерс А., Ріхтер К. Екологічний менеджмент. Санкт-Петербург : Пітер, 2003. 544 с.

REFERENCES:

1. Veklych O.O. (2009) Suchasni tendenciji finansovogho zabezpechennja pryrodookhoronnoji dijaljnosti v Ukrajini [Modern tendencies of financial support of nature protection activity in Ukraine]. *Finance of Ukraine*, no. 11, pp. 20–34.
2. Ghalushkina T.P., Musina L.O., Sernycjkyj V.V. (2014) Ekologhoorijentovanyj biznes jak rushijna syla “zelenoji” ekonomiky [Ecologically oriented business as the driving force behind the “green” economy]. *Economic innovation*, vol. 58, pp. 64–74.
3. Gherasymchuk Z.V., Polishhuk V.Gh. (2011) Stymuljuvannja stalogho rozvytku reghionu: teorija, metodologhija, praktyka : monoghrafija [Stimulating the Sustainable Development of the Region: Theory, Methodology, Practice : Monograph]. Lucjk : RVV LNTU (in Ukrainian).
4. Ghrycenko O.I. (2016) Ekologhichnyj oblik: vyznachennja perspektyv ta osnovnykh zasad uprovadzhennja [Environmental accounting: definition of the prospects and the main principles of implementation]. *Naukovyj visnyk Mukachivsjkogho derzhavnogho universytetu. Serija: Ekonomika i suspiljstvo* [Scientific herald of Mukachevo State University. Series: Economics and Society], vol. 2, pp. 678–683.
5. Lebedevych S.I. (2014) Koncepcija ekologhizaciji bukhghaltersjkogho obliku v Ukrajini [Concept of ecologization of accounting in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Nacionaljnogho lisotekhnichnogho universytetu Ukrajiny* [Scientific herald of the National Forestry University of Ukraine], vol. 24.10, pp. 153–158.
6. Meljnyk L.Gh. (2006) Ekologhichna ekonomika [Ecological Economics]. Sumy : Universytetsjka knygha (in Ukrainian).
7. Ministry of Finance of Ukraine (2000) Polozhennja (standart) bukhghaltersjkogho obliku (P(S)BO) 7 Osnovni zasoby [Property, Plant and Equipment]. Kyjiv, april 27, 2000, no. 92. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00 (accessed: 31 May 2019).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010) Podatkovyj kodeks Ukrajiny [The Tax Code of Ukraine], december 2, 2010, no. 2755-VI. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (accessed: 31 May 2019).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991) The Law of Ukraine “About the guard of natural environment”, no. 1268-XII. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12 (accessed: 30 May 2019).
10. Ministerstvo ohrany okruzhajushhej sredy i prirodnyh resursov RF (1994) *Jekonomika prirodopol’zovanija. Analiticheskie i normativno-metodicheskie materially* [The economy of nature use. Analytical and normative-methodical materials]. Moskva.
11. Pakhomova N.V., Enders A., Rikhter K. (2003) Ekologhichnyj menedzhment [Environmental management]. Sankt-Peterburgh : Piter (in Ukrainian).

ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА: ПОШУК ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

FORMATION AND USE OF THE ENTERPRISE WORKING CAPITAL: SEARCHING WAYS TO IMPROVE

УДК 658.14

Коваленко О.В.
д.е.н., професор, директор
Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз
Міністерства юстиції України

Kovalenko Olena
Dnipropetrovsk Research Institute of Forensic Examinations of the Ministry of Justice of Ukraine

У статті в результаті проведеного дослідження обґрунтовано шляхи підвищення ефективності використання оборотного капіталу; визначено основні етапи градації дебіторської заборгованості; окреслено комплекс завдань, пов'язаних з організацією управління оборотним капіталом. Доведено, що в Україні серед джерел поповнення оборотного капіталу підприємства залишається мізерною частка банківського кредитування. Це пояснюється високою вартістю згаданого джерела поповнення оборотного капіталу та недосконалістю традиційного порядку надання банківських кредитів, який використовують для національних підприємств. Не набули поширення практика функціонування фондових компаній та фінансових інститутів спільного інвестування. При цьому зростання обсягів дебіторської заборгованості зумовлює подвійне вилучення оборотного капіталу підприємства, з одного боку, у формі відтермінування платежів покупцям, а, з іншого, – у формі сплати податкових зобов'язань, що виникають при реалізації продукції.

Ключові слова: *оборотний капітал, форфейтинг, дебіторська заборгованість, факторинг, оборотні активи, відстрочка платежів, рефінансування.*

В статье в результате проведенного исследования обоснованы пути повышения эффективности использования оборотного капитала; определены основные этапы градации дебиторской задолженности; определен комплекс заданий, связанных с организацией управления оборотным капиталом. Доведено, что в Украине среди источников пополнения оборотного капитала предприятия остается мизерной часть банковского кредитования. Это поясняется высокой стоимостью этого источника пополнения оборотного капитала и несовершенством традиционного порядка предоставления банковских кредитов, который используют для национальных предприятий. Не расширена практика функционирования фондовых компаний и финансовых институтов совместного инвестирования. При этом рост дебиторской задолженности определяет двойное изъятие оборотного капитала, с одной стороны, в форме отсрочки платежей покупателями, а, с другой стороны, в форме уплаты налоговых обязательств, которые возникают при реализации продукции.

Ключевые слова: *оборотный капитал, форфейтинг, дебиторская задолженность, факторинг, оборотные активы, отсрочка платежей, рефинансирование.*

As a result of the research, the ways to improve the efficiency of working capital are substantiated; the basic steps of receivables gradation are defined; the complex of tasks related to the organization of working capital management is outlined in the article. It is proved that in Ukraine the share of bank lending remains negligible among the sources of the enterprise working capital replenishment. This is explained by the high value of the mentioned source of working capital replenishment and the imperfection of the traditional procedure for granting bank loans used for national enterprises. The practice of fund companies and collective investment financial institutions functioning has not become widespread. At the same time, the increase in accounts receivable causes double withdrawal of the working capital of the enterprise in the form of deferred payments to customers on the one hand, and in the form of payment of tax liabilities arising from the sale of products on the other hand. These settlement operations not only limit the volume of the enterprise cash flows, but also decelerate the working capital cycle. As a result of the research was proposed a project that increases the efficiency of the formation and use of working capital at the enterprise by applying a system of incentive discounts for customers which will be used on the prepayment terms that will help to reduce receivables. Nowadays the problem of receivables management has become quite acute, that is related to the problems of late payments, repayment of incomplete debts, and the emergence of doubtful debts. Businesses that are lenders are gradually falling into a state of technical bankruptcy, which is characterized by insolvency caused by significant overdue receivables, but together with the exceeding the value of receivables over the value of payables and the value of assets over financial liabilities. Restructuring of receivables can occur during a series of operations and stages. When considering measures of increasing its liquidity, it is advisable to apply receivables refinancing. Accounts Receivable Refinancing is the system of financial transactions that provides accelerated transformation of accounts receivable into cash assets.

Key words: *working capital, forfeiting, accounts receivable, factoring, current assets, deferred payments, refinancing.*

Постановка завдання. Підвищення ефективності формування і використання оборотного капіталу підприємства повинно, в першу чергу, забезпечити пошук компромісу між ризиком втрати ліквідності і ефективністю роботи. Це зводиться до рішення двох важливих задач: 1) забезпечення платоспроможності підприємства. Тобто підприємство повинно мати можливість вчасно оплачувати рахунки, виконувати зобов'язання. Підприємство, що не має достатнього рівня оборотного капіталу, може зіткнутися з ризиком неплатоспроможності; 2) забезпечення прийнятного об'єму, структури і рентабельності активів. У сучасних умовах функціонування, типовим наслідком кризових явищ в економіці країні багатьох вітчизняних підприємств є гостра нестача оборотного капіталу, яка супроводжується низьким рівнем його використання.

Розвиток ринкових відносин в Україні та досвід зарубіжної системи господарювання визначають залежність фінансових результатів діяльності підприємств від ефективності формування і використання їхнього оборотного капіталу. Тому дослідження системи формування та використання оборотного капіталу як важливого чинника підвищення ефективності функціонування всього підприємств набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем стосовно визначення природи оборотного капіталу виявило наявність безлічі науково-практичних доробок у цій сфері, що

не дозволяє чітко виокремити зміст оборотного капіталу. Так, досить розповсюдженим є ототожнення дефініцій «оборотний капітал», «оборотні активи», «оборотні кошти» та «оборотні засоби». Значний внесок у дослідження проблеми управління оборотним капіталом зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені: К. Маркс, Д. Рікардо, А. Сміт, Е.Р. Брікхейм, Дж. Ван Хорн, І.О. Бланк, Ю.А. Арутюнов, О.Б. Ватченко, Т. Демченко, В.В. Ковальов, К.В. Ізмайлова, О.П. Пархоменко, Е.С. Стоянова, Р.Н. Холт, А. Шеремет та ін. Але, незважаючи на велику кількість дослідницьких робіт, у сучасній теорії та практиці немає єдиної злагодженої системи управління оборотним капіталом. Вчені по-різному виділяють класифікаційні групи оборотних активів, при цьому спираючись, в основному, на міжнародну практику. Загальними класифікаційними ознаками, щодо яких усі автори дійшли згоди, являються класифікація оборотних активів залежно від участі в кругообігу, за характером фінансових джерел формування та за видами. Менш поширеним є поділ за ступенем захищеності від інфляції, за ризиком вкладення, за ступенем ліквідності, за періодом та формою функціонування тощо. Нормативну ж класифікацію оборотних активів дає П(С)БО 2 «Баланс», але враховується в цьому документі лише одна класифікаційна ознака – за видами оборотних активів. Ця класифікація здійснюється через характеристику статей балансу, що входять в розділ 2 балансу «Оборотні активи». Проте існує ряд теоретичних і практичних проблем, які все ще залишаються невирішеними як на рівні економіки в цілому, так і на рівні підприємства, зокрема.

Постановка завдання. Незважаючи на значну кількість публікацій, що освітлюють окремі аспекти проблем формування та використання оборотного капіталу, дослідження цього процесу, його сутності, особливостей, факторів, що впливають на ефективність його використання підприємствами вимагають подальшої розробки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління оборотним капіталом підприємства є актуальним для суб'єктів господарювання. Серед тієї низки проблем, які змушені розв'язувати сучасні українські підприємства, фронтальне місце посідає проблема ефективного управління оборотним капіталом. Основною задачею оборотного капіталу є забезпечення безперервності процесу виробництва. Оборотному капіталу належить особливе місце у структурі підприємства, бо переважно вони зумовлюють стійкий фінансовий стан, кредитоспроможність, інвестиційну привабливість суб'єкта господарювання. Якщо грошові засоби, дебіторська заборгованість і виробничі запаси підтримують на досить низьких рівнях, то ймовірність неплатоспроможності чи нестачі коштів для здійснення рентабельної діяльності висока, а чим більше поточні активи перевищують поточні зобов'язання, тим ступінь ризику менший. Таким чином, потрібно прагнути нарощувати власний оборотний капітал. Становлення і розвиток в Україні ринкової інфраструктури суттєво змінюють економічне, інформаційне і правове середовище функціонування підприємств, зміст їхньої фінансової діяльності. Фінансовий стан підприємства значною мірою залежить від наявності та ефективності використання оборотних коштів. Перш ніж почати обґрунтування проекту підвищення ефективності формування і використання оборотного капіталу підприємства розглянемо сутність оборотного капіталу.

Термін "оборотний капітал" походить від англійського поняття "circulating capital" і з'явився в словниковому обігу в зв'язку з активним використанням англомовних джерел економічної літератури. В україномовних джерелах з економічної теорії його синонімами є "оборотні засоби", "оборотні кошти", "оборотні активи", "поточні активи". Проте, незважаючи на неоднорідність термінів, економічна сутність поняття, що ними визначається, трактується у вітчизняній та зарубіжній літературі досить однозначно. Це сукупність грошових коштів, авансованих підприємством для формування оборотних виробничих фондів і фондів обігу, які використовуються в межах одного відтворювального циклу або в короткостроковому періоді (до одного року), що забезпечують безперервний процес виробничо-господарської діяльності [4, с.104] та приносять економічну вигоду [1, с. 195].

А.М. Поддєрьогін поняття "оборотний капітал" і "оборотні кошти" розглядає як синоніми і дає таке визначення: "оборотний капітал (оборотні кошти) – це кошти, авансовані в оборотні виробничі фонди й у фонди обігу для забезпечення безперервності процесу виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку" [6, с. 189]. О.П. Пархоменко пропонує таке визначення: "оборотний капітал – це авансована вартість в елементи оборотних виробничих фондів і фондів обігу на рік чи операційний цикл для забезпечення безперервного процесу виробництва та реалізації продукції з метою досягнення достатнього рівня прибутковості підприємства" [5].

Управління оборотним капіталом полягає в пошуку ефективних форм його фінансування, оптимізації обсягу, удосконаленні структури, забезпеченні прийнятного рівня ліквідності та підвищенні ефективності використання [3, с. 77; 4, с. 104]. До оборотних активів належать: запаси, дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти, витрати майбутніх періодів тощо. Вони перебувають у постійному русі, набуваючи форми грошей, запасів сировини, матеріалів, напівфабрикатів та готової продукції.

Ефективність використання оборотних коштів характеризується швидкістю їхнього обертання, оборотністю. Прискорення оборотності цих коштів зумовлює: по-перше, збільшення обсягу продукції на кожну грошову одиницю поточних витрат підприємства; по-друге, вивільнення частини коштів і завдяки цьому створення додаткових резервів для розширення виробництва. Підвищення ефективності формування і використання оборотного капіталу підприємства повинно, в першу чергу, забезпечити пошук компромісу між ризиком втрати ліквідності і ефективністю роботи. Це зводиться до рішення двох важливих задач.

1. Забезпечення платоспроможності підприємства. Тобто підприємство повинно мати можливість вчасно оплачувати рахунки, виконувати зобов'язання. Підприємство, що не має достатнього рівня оборотного капіталу, може зіткнутися з ризиком неплатоспроможності.

2. Забезпечення прийнятного об'єму, структури і рентабельності активів. Наприклад, високий рівень виробничо-матеріальних запасів потребує відповідно значні поточні витрати.

Одним з ключових факторів підвищення ефективності виробництва є прискорення обігу коштів. На жаль, кризові явища в розвитку української економіки спричинили істотні негативні зміни як в тривалості обігу більшості підприємств, так і його структури. Повний обіг коштів включає в себе такі структурні складові: час виробництва, час обігу; період перебування обігових коштів у сферах виробництва й обігу, не пов'язаних з основним напрямом виробничої діяльності підприємств. Прискорення оборотності оборотних коштів з обороту приводить до вивільнення матеріальних ресурсів і джерел їх формування, при уповільненні – до обороту залучаються додаткові кошти. Тобто кожне підприємство повинно намагатися, як можна більше прискорити оборотність оборотного капіталу, задля досягнення абсолютного та відносного вивільнення оборотного капіталу.

Абсолютне вивільнення має місце, якщо фактичні залишки оборотних коштів менше нормативу або залишків попереднього періоду при збереженні або перевищенні об'єму реалізації за даний період. Відносне вивільнення оборотних коштів має місце в тих випадках, коли прискорення їх оборотності відбувається одночасно із зростанням виробничої програми підприємства, причому темп зростання об'єму виробництва випереджає темп зростання залишків оборотних коштів. За нинішніх умов господарювання через інфляційні процеси найбільш реальним є відносне вивільнення оборотних коштів. Ураховуючи це, слід більше уваги приділяти реалізації заходів, які сприяють відносному вивільненню оборотних коштів. Підвищення ефективності формування та використання оборотного капіталу на діючих підприємствах в сучасних умовах має досягатися наступними шляхами:

На стадії створення виробничих запасів підприємства необхідно впроваджувати економічно обґрунтовані та доцільні норми запасів матеріалів; наближення постачальників сировини, напівфабрикатів, комплектуючих виробів і інших до споживачів; широке використання прямих тривалих зв`язків; розширення складської системи матеріально-технічного забезпечення, комплексна механізація й автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт на складах, використання сучасного обладнання, новітніх технологій.

Обґрунтовуючи проект підвищення ефективності формування та використання оборотного капіталу на діючих підприємствах слід додати, що криза збуту виробленої продукції і неплатежі призводять до уповільнення обороту оборотного капіталу. Тому кожне підприємство повинно випускати таку продукцію, яку можна достатньо швидко і вигідно продати, припиняючи або значно скорочуючи випуск продукції, що не має поточного попиту. Таким чином, проект підвищення ефективності формування та використання оборотного капіталу на діючих підприємствах має включати наступні дії, відповідно до стадії виготовлення продукції [2, с. 145]. На стадії незакінченого виробництва: прискорення науково-технічного прогресу (включає впровадження прогресивної техніки і технологій), розвиток стандартизації, уніфікації, типізації; удосконалення форм організації промислового виробництва, вживання дешевших конструкційних матеріалів; удосконалення системи економічного стимулювання економного використання сировинних і паливно-енергетичних ресурсів; збільшення питомої ваги продукції, що користується значним попитом. На стадії обігу: наближення споживачів продукції до її виробників; вдосконалення системи розрахунків; збільшення об'єму реалізованої продукції унаслідок виконання замовлень по прямих зв'язках, дострокового випуску продукції, виготовлення продукції із заощаджених матеріалів; ретельна та своєчасний підбір продукції по партіях, асортименту, транзитній нормі, відвантаження в точній відповідності з укладеними договорами. Значні резерви підвищення ефективності та використання оборотних коштів на підприємстві криється безпосередньо в самому підприємстві. Керівництво кожного підприємства повинно проводити постійний моніторинг оборотних активів.

У процесі аналізу необхідно з'ясовувати причини утворення понаднормативних або менших за нормативи оборотних коштів. Здійснювати аналіз нормованих оборотних коштів, як в цілому, так і за окремими балансовими статтями, всередині статей – за групами, усередині груп – за видами для виявлення змін або недостач цінностей. Стан виробничих запасів слід аналізувати за даними

аналітичного обліку сировини, матеріалів, палива та інших цінностей, що його ведуть на складах матеріально відповідальні особи і бухгалтерія. Щоб підвищити ефективність формування та використання оборотного капіталу на підприємстві потрібно: удосконалити рух товару і нормалізувати розміщення оборотних коштів; повністю і ритмічно виконувати плани господарської діяльності; удосконалювати організацію торгівлі, упроваджувати прогресивні форми і методи продажу; удосконалювати розрахунки з постачальниками і покупцями; покращувати претензійну роботу; прискорювати оборот грошових коштів за рахунок поліпшення інкасації торгової виручки, строгої лімітації залишків грошових коштів в касах торгових підприємств, в дорозі, на розрахунковому рахунку в банку; звести до мінімуму запаси господарських матеріалів, малоцінних предметів, інвентарю, спецодягу на складі, скоротити підзвітні суми, витрати майбутніх періодів; не допускати дебіторської заборгованості [3, с. 91]. Тобто, ефективність використання оборотних коштів на підприємстві залежить, перш за все, від уміння управляти ними, покращувати організацію торгівлі, підвищувати рівень комерційної і фінансової роботи.

Особливого значення для підвищення ефективності формування та використання оборотного капіталу має дебіторська заборгованість підприємства. Можна запропонувати наступні пропозиції з ефективного управління нею: своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості; контролювати стан розрахунків за простроченими заборгованостями; своєчасно виявляти недопустимі види дебіторської заборгованості.

Отже, пропонуємо наступний проект підвищення ефективності формування та використання оборотного капіталу на підприємстві:

1. Встановлення термінів відстрочки платежів для різних груп покупців [6, с. 110]. Існує практика коли, ці терміни встановлюються залежно від періоду часу, протягом якого конкретний покупець може реалізувати придбаний товар. Наприклад, клієнт реалізовує товар за 10 днів, тому немає сенсу надавати йому відстрочку оплати на довший термін, ніж ті самі 10 днів. Але враховуючи, що підприємство не може проаналізувати реалізацію товару кожним своїм клієнтом відстрочка платежів має надаватися лише покупцям обсяг реалізації яких перевищує визначені обсяги. Так, для підприємства, з середньою одноденною виручкою більше 50000 грн., необхідно встановити наступні терміни відстрочки платежів для різних груп покупців (таблиця 1).

З таблиці 1 зрозуміло, що найбільший термін відстрочки платежу на підприємстві буде складати 30 днів, для цього покупець має купити товар на суму від 70001 грн.

Таблиця 1

Встановлені терміни відстрочки платежів для різних груп покупців

Обсяг реалізації, грн.	Відстрочка, днів
від 10000 до 20000	3
від 20001 до 45000	10
від 45001 до 70000	20
більше 70001	30

2. Встановлення лімітів величини дебіторської заборгованості для кожного покупця (або групи покупців), які залежатимуть від обсягів реалізації та історії кредитних відносин з ними. Як правило, коли обсяг реалізації продукції клієнту є значним, і до цього часу він справно погашав свою заборгованість, то для нього встановлюється більший ліміт дебіторської заборгованості [6, с. 99]. Для дрібного ж клієнта цей ліміт є меншим. Якщо ліміт перевищується, то подальше відвантаження продукції з відстрочкою платежу не повинно здійснюватись. У залежності від обсягів реалізації всі покупці підприємства необхідно поділити на наступні групи (за умови одноденної виручки більше 50000 грн.), представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Групи покупців в залежності від обсягів реалізації

Обсяг реалізації, грн.	Група покупців
до 10000	дрібні
від 10001 до 20000	дрібнооптові
від 20001 до 45000	середні
від 45001 до 70000	крупні
більше 70001	крупнооптові

Поділ саме на такі групи дозволить підприємству розмежовувати покупців по обсягу реалізації та строку погашення ними своїх зобов'язань. Необхідно встановити наступні максимальні обсяги дебіторської заборгованості покупців підприємства в залежності від групи (рис. 1), тобто пропонується встановити максимальну дебіторську заборгованість для кожної групи покупців окремо, наприклад, для дрібнооптових він складатиме 18000 грн. Слід зазначити, що покупець, який більше трьох разів вчасно не сплатив свою заборгованість не може потрапити до наступної групи, також забороняється відвантаження продукції таким покупцям без дозволу директора.

Отже, підприємство має виділити п'ять груп покупців в залежності від обсягу закупівель цими підприємствами. Саме від групи покупця буде залежить максимальний обсяг дебіторської заборгованості при якій відвантаження товару буде припинено.

3. Ефективне використання запровадженої системи стимулюючих знижок для клієнтів, які працюватимуть на умовах передплати. При цьому

Рис. 1. Максимальні обсяги дебіторської заборгованості покупців

важливо прорахувати економічний ефект від продажів із знижками, визначити, що підприємству вигідніше: отримувати менший дохід від реалізації з передоплатою, чи більший дохід, але із затримкою платежів.

4. Запровадження системи знижок в період року, коли рівень продажів найменший. Враховуючи, що частина продукції підприємств користується сезонним попитом, то керівництву підприємства необхідно прийняти рішення надавати сезонні знижки на партії товарів від певної суми реалізації.

5. Розробка системи договорів, в яких чітко будуть зазначені умови та терміни оплати, а також відповідальність покупця у випадку порушення термінів розрахунків. На підприємствах необхідно розробити типовий договір поставки в якому врахувати всі вимоги нормативно–правових актів, що регулюють договірні відносини. Головна вимога до змісту договору полягає у тому, щоб він містив у собі такі юридичні норми, які б дозволили регулювати весь комплекс взаємовідносин з клієнтом (позичальником).

Висновки з проведеного дослідження. Сьогодні проблема управління дебіторською заборгованістю постала досить гостро, що пов'язано із проблемами несвоєчасних платежів, повернення боргів у неповному обсязі, виникнення сумнівних боргів. Підприємства, що виступають кредиторами, поступово потрапляють у становище технічного банкрутства, яке характеризується неплатоспроможністю, викликаною істотною простроченістю дебіторської заборгованості, але при цьому з перевищенням величини самої дебіторської заборгованості над величиною кредиторської заборгованості та вартості активів над фінансовими зобов'язаннями. Реструктуризація дебіторської заборгованості може відбуватися в процесі ряду дій та етапів. Якщо розглядати заходи щодо підвищення її ліквідності, тоді доцільно застосовувати рефінансування дебіторської заборгованості. Рефінансування дебіторської заборгованості являє собою систему фінансових операцій, які забезпечують прискорену трансформацію дебіторської заборгованості у грошові активи. Рефінансування дебіторської заборгованості – це переведення її в інші, ліквідні форми оборотних активів: гроші, короткострокові фінансові вкладення тощо. Рефінансування базується на принципах: загальні витрати на рефінансування не повинні перевищувати очікуваний прибуток від використання вивільнених коштів у господарському обороті; витрати на рефінансування не повинні перевищувати вартості короткострокових кредитів для підтримки платоспроможності підприємства до інкасації дебіторської заборгованості; витрати на рефінансування не повинні перевищувати інфляційні втрати у випадку затримки платежів. Основними методами рефінансування дебіторської заборгованості є облік векселів, які видані покупцям продукції; форфейтинг; факторинг. Наслідком впровадження проекту підвищення ефективності формування та використання оборотного капіталу мають стати: забезпечення безперебійної роботи підприємства; зниження обсягів вільних поточних активів, і, як наслідок, зниження витрат на їх фінансування; прискорення обороту оборотних активів; максимізація прибутку підприємства при збереженні ліквідності. Практичне впровадження запропонованих заходів по підвищенню ефективності формування та використання оборотного капіталу дозволить максимально ефективно використовувати власні ресурси для забезпечення стабільної фінансової діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ватченко О.Б., Тахмазова І.Б. Управління оборотним капіталом підприємства. Економічний простір. 2011. № 50. С. 193–200.

2. Дукаль Г.С. Управління обіговим капіталом та його вплив на фінансовий стан підприємств. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu//19_1/181_Dukal_19_1.pdf (дата звернення: 21.04.2019).

3. Єрмак С.О. Концептуальні основи ефективного управління оборотним капіталом на підприємствах роздрібної торгівлі побутовим обладнанням. *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2008. № 1–2. С. 76–83.

4. Кустріч Л.О. Підвищення рівня управління оборотним капіталом. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2010. № 3. С. 103–106.

5. Пархоменко О.П. Уточнення визначення сутності поняття оборотний капітал. URL: http://www.nbuv.gou.ua (дата звернення: 21.04.2019).

6. Фінанси підприємств / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін. – К.: КНЕУ, 2004. 546 с.

7. Коваленко О.В. Деякі питання управління оборотним капіталом будівельних підприємств. Економічний простір: Збірник наукових праць. № 96. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2015. С.205-217.

8. Коваленко О.В. Теоретичні аспекти процесу управління оборотними активами будівельних підприємств. *Науково-виробничий журнал Держава та регіони. серія : Економіка та підприємництво*. 2015. № 2(83). С. 43 - 48.

REFERENCES:

1. Vatchenko O. B., Takhmazova I. B. (2011) Upravlinnia oborotnym kapitalom pidpryiemstva [Management of working capital of the enterprise]. Ekonomichnyi prostir. no. 50, pp. 193–200.

2. Dukal H. S. Upravlinnia obihovym kapitalom ta yoho vplyv na finansovyi stan pidpryiemstv. Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu//19_1/181_Dukal_19_1.pdf (accessed 21 April 2019).

3. Yermak S. O. (2008) Kontseptualni osnovy efektyvnoho upravlinnia oborotnym kapitalom na pidpryiemstvakh rozdribnoi torhivli pobutovym obladnanniam [Conceptual bases of effective working capital management at the enterprises of retail trade of household equipment]. Visnyk Donetskoho universytetu ekonomiky ta prava. no. 1-2, pp. 76–83.

4. Kustrich L. O. (2010) Pidvyshchennia rivnia upravlinnia oborotnym kapitalom [Increasing the level of working capital management]. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. no. 3, pp. 103–106.

5. Parkhomenko O. P. Utochnennia vyznachennia sutnosti poniattia oborotnyi kapital. Available at: http://www.nbuv.gou.ua (accessed 21 April 2019).

6. Poddierohin A. M., Bilyk M. D., Buriak L. D. (2004) Finansy pidpryiemstv [Business finance]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

7. Kovalenko O. V. (2015) Deiaki pytannia upravlinnia oborotnym kapitalom budivelnykh pidpryiemstv [Some issues of working capital management of construction companies]. Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats. Dnipropetrovsk: PDABA, no. 96, pp. 205-217.

8. Kovalenko O. V. (2015) Teoretychni aspekty protsesu upravlinnia oborotnymy aktyvamy budivelnykh pidpryiemstv [Theoretical aspects of the process of managing current assets of construction enterprises]. Naukovo–vyrobnychyi zhurnal Derzhava ta rehiony. seriia : Ekonomika ta pidpryiemnytstvo. no. 2(83), pp. 43-48.

ОЦІНКА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ ПРОЕКТНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ASSESSMENT OF IMPLEMENTING THE PROJECT MANAGEMENT SYSTEM OF NATIONAL ECONOMY DEVELOPMENT

УДК 338.242.2

Юшков П.О.
аспірант
Класичний приватний університет
Yushkov Pavlo
Classic Private University

У статті проаналізовано динаміку обсягів та галузеве спрямування проектів міжнародної технічної допомоги, які започатковано в Україні за період 2014-2018 років. Проаналізовано обсяги, напрями та особливості програм і проектів розвитку економіки України започаткованих ЄС, ПРООН, Мінекономрозвитку України. Визначено очікувані результати реалізації проектів з міжнародної технічної допомоги. Запропоновано напрями підвищення результативності впровадження системи проектного управління розвитком національної економіки.

Ключові слова: *проектне управління, міжнародна технічна допомога, державні цільові програми, моніторинг виконання проектів, державна служба, управлінська культура.*

В статье проанализирована динамика объемов и отраслевое направление проектов международной технической помощи, начало в Украине за период 2014-2018 годов. Проанализированы объемы, направления и особенности программ и проектов развития экономики Украины начатых ЕС, ПРООН, Минэкономразвития Украины. Определены ожидаемые результаты реализации проектов по международной технической помощи. Предложены направления повышения результативности внедрения системы проектного управления развитием национальной экономики.

Ключевые слова: *проектное управление, международная техническая помощь, государственные целевые программы, мониторинг выполнения проектов, государственная служба, управленческая культура.*

The article analyzes the dynamics of volumes and sectoral direction of international technical assistance projects initiated in Ukraine in 2014-2018. The author determines that during this period the volume of international support of Ukraine by the international organizations increased significantly. International technical assistance is provided in the form of about 200 projects annually, the vast majority of which are initiated in the fields of education and science, governance, nuclear security, energy, national security and defense. According to the beneficiaries, this assistance has a positive impact on the socio-economic development of the spheres and regions, and the results meet certain criteria and their needs. However, there is a low enforcement discipline of beneficiaries to submit project monitoring. The volumes, directions and features of programs and projects of economic development of Ukraine initiated by EU, UNDP, Ministry of Economic Development of Ukraine are analyzed. The expected results of the implementation of international technical assistance projects are determined. The directions of increase of efficiency of introduction of system of project management of development of national economy are offered. In order to eliminate the problems identified, it is necessary to improve the quality and efficiency of the public service by: improving the processes of selection, evaluation, development of public servants, review and optimization of the salary system, formation of a positive image of the public service in order to attract highly qualified young specialists and optimization of the number of organizations the staff, amending the laws on the Cabinet of Ministers, on the Central Executive Committee, on the public service.

Key words: *project management, international technical assistance, state targeted programs, project implementation monitoring, public service, management culture.*

Постановка проблеми. Необхідність впровадження системи проектного управління розвитком національної економіки обумовлена падінням науково-технічного, технологічного й економічного потенціалу національного господарства, відсутністю реальних реформ, непослідовністю політики держави в соціально-економічній сфері, необхідністю підвищення рівня життя населення й забезпечення дотримання гарантованих державою соціальних стандартів. Використання проектних технологій забезпечує високу ефективність планування інвестицій, задоволення клієнтів, отримання конкурентних переваг, прозорість процесів управління, підвищення результативності й ефективності діяльності завдяки чіткому визначенню кількісних та якісних результатів реалізації певних заходів, термінів їх виконання, виконавців, джерел фінансування та механізмів реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розроблення й управління проектами розвитку національної економіки є предметом наукових пошуків багатьох вітчизняних авторів, серед яких: А. Чемерис, Т. Козаченко, О. Копитько, Н. Васильєва, О. Федорчак, С. Грищенко, О. Ракоцило та ін. Однак низька результативність реалізації проектів розвитку національної економіки потребує додаткового дослідження особливостей впровадження системи проектного управління в галузь публічного адміністрування.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та оцінка особливостей впровадження системи проектного управління розвитком національної економіки та розробка напрямів щодо підвищення його результативності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід розвинутих країн світу свідчить про високу ефективність проектного управління як засобу виходу з економічної кризи, вирішення виробничих, наукових і соціальних проблем. Досягнення цілей розвитку в чітко встановлені терміни та з урахуванням бюджетних обмежень створює можливість для забезпечення високої ефективності управління в умовах нестабільності та невизначеності. Після Революції Гідності, анексії Криму та початку військового конфлікту на Сході України міжнародна підтримка з боку міжнародних організацій, іноземних урядів та агентств з розвитку збільшилася до безпрецедентного рівня. Най-

більша кількість проектів реалізується за підтримки Європейського Союзу, найбільшу вартість мають проекти, що фінансуються Урядом США (табл. 1).

Великомасштабна підтримка ЄС України в галузі реформи державного управління з 2014 року передбачає надання фінансової допомоги в обсязі понад 300 млн євро на реалізацію програм з децентралізації («U-LEAD з Європою»), протидії корупції (EUACI), верховенства права («ПРАВО-Justice»), реформи державного управління (EU4PAR) та управління державними фінансами (EU4PFM). На підтримку реформи децентралізації з метою покращення прозорості дій та підзвітності місцевих і регіональних органів державної влади та посилення їхнього потенціалу щодо надання покращених послуг виділено загалом 130 млн євро. На підтримку антикорупційних установ в Україні виділено 30 млн євро. Також Консультативна місія ЄС з реформування сектору цивільної безпеки в Україні (КМЄС в Україні) підтримує реформування сектору цивільної безпеки [2].

Найбільша кількість проектів була започаткована в 2013 році (рис. 1).

Рис. 1. Кількість проектів міжнародної допомоги Україні за період 2012-2018 років

Джерело: побудовано автором на основі даних [1]

За секторами економіки найбільш численними є проекти міжнародної допомоги в освіті та науці, урядуванні, ядерній безпеці, енергетиці, національній безпеці та обороні (рис. 2).

Найбільш відомим проектом ЄС в галузі освіти і науки та підприємництва є «HORIZON 2020 UKRAINE» – програми наукових досліджень та інновацій з бюджетом до 80 млрд євро, термін дії якої розрахований на період 2014-2020 років. Основними напрямками програми є дослідницька діяльність, інноваційна діяльність підприємств та

Таблиця 1

Список міжнародних організацій, державних установ, благодійних фондів, що надають фінансові ресурси громадянам та організаціям України на некомерційній безповоротній основі

Донор	Кількість проектів	Сума, дол. США
Уряд США	219	2,719,930,686
Міжнародний Чорнобильський Фонд «Укриття»	13	2,338,153,824
Уряд Швейцарської конфедерації	18	87,182,878
Європейський Союз	939	1,476,097,331
Уряд Федеративної Республіки Німеччина	55	338,475,123
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	81	130,525,454
ООН	12	52,717,259
Уряд Канади	30	200,153,597
Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)	19	23,923,086
Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)	113	34,302,442
Уряд Королівства Нідерландів	2	$3,453,775
Уряд Фінляндії	1	6,480,000
Європейський інвестиційний банк	5	6,464,610
Уряд Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії через Міністерство міжнародного розвитку (DFID)	13	14,859,437
Уряд Королівства Швеція	24	72,561,490
Уряд Турецької Республіки	7	1,767,777
Уряд Японії	12	32,742,895
Уряд Королівства Норвегія	22	541,801,472
Уряд Королівства Данія	7	26,531,654
Північна екологічна фінансова корпорація (НЕФКО)	32	14,418,498
Рада Європи	5	8,928,480
Уряд Республіки Польща	3	2,128,557
Орган управління СОП «Україна-Польща-Білорусь» ЄІС 2014-2020, представлений Міністерством інвестицій та економічного розвитку Республіки Польща	1	104,647
НАТО	7	4,834,631

Джерело: сформовано автором на основі даних [6]

Рис. 2. Кількість проектів міжнародної допомоги в Україні за період 2012-2018 років по секторах економіки

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі даних [1]

підприємництво. Частину діяльності програми, що стосується розвитку й підтримки підприємництва, координує Мінекономрозвитку.

Також в галузі підприємництва і торгівлі ЄС започатковано такі проекти:

– ініціатива EU4Business, яка спрямована на підтримку малих та середніх підприємств (МСП) в країнах Східного партнерства. Загальною метою ініціативи є сприяння сталому економічному розвитку в Україні завдяки зростанню компаній, збільшенню можливостей для працевлаштування та регіональному процвітанню. Терміни реалізації програми: 2016-2020 роки [8];

– програма з підтримки приватного сектору EU SURE спрямована на: підтримку заходів з дерегуляції та розробку стратегій економічного розвитку; створення регіональних центрів підтримки бізнесу; створення інструменту гарантування кредитів, управління яким буде здійснюватись Європейським інвестиційним фондом. Прогнозований бюджет – 95 млн євро;

– Косме – програма для підвищення конкурентоспроможності підприємств і підприємств малого та середнього бізнесу, що розрахована на період 2014- 2020 років із запланованим бюджетом в 2,3 млрд євро.

Очікуваними результатами зазначених проектів є:

– підвищення конкурентоспроможності та поліпшення доступу до фінансування для українських МСП шляхом надання консультацій та зміцнення потенціалу;

– створення нових робочих місць та забезпечення економічного зростання за умови подолання бюрократії та труднощів на шляху до нових ринків;

– створення мережі центрів підтримки бізнесу по всій країні;

– покращення умов доступу МСП на ринки – забезпечення консультативних та аналітичних послуг, пов’язаних із експортно-імпортною діяльністю підприємств, розширенням торговельно-економічних зв’язків;

– покращення умов функціонування МСП (імплементація Акту Малого Бізнесу для Європи (Small Business Act for Europe);

– формування культури ведення бізнесу.

Проекти з підтримки підприємництва в Україні започатковані також таким організаціями як ПРООН, агенцією США з міжнародного розвитку (USAID), німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ) та ін. Так, ПРООН та Мінекономрозвитку з вересня 2015 року започаткували проект розвитку бізнес-об’єднань малих і середніх підприємств з метою зміцнення організаційного потенціалу бізнес-об’єднань і збільшення чисельності їхніх членів; поліпшення послуг, що надаються бізнес-об’єднаннями малим і середнім підприємствам; зміцнення адвокаційної діяльності та посередницького потенціалу бізнес-об’єднань; підтримки та заохочення державно-приватного діалогу.

Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» має на меті об’єднати зусилля

активних, орієнтованих на реформи організацій та представників громадянського суспільства, щоб, координуючи роботу з урядом, розробити ефективне законодавство, що дасть змогу суттєво покращити бізнес-клімат в Україні. Програма USAID «ЛЕВ» впроваджується Фондом Східна Європа у партнерстві з Інститутом економічних досліджень та політичного консалтингу, CASE-Україна та Київським інститутом економіки.

Мінекономрозвитку спільно з Проектом GIZ «Fit for partnership» розроблено Проект Української національної платформи розвитку бізнесу, яка буде здійснювати пошук та попередню підготовку підприємців (в регіонах України через свої місцеві платформи) для подальшого стажуванням в Німеччині за рахунок німецької технічної допомоги [5].

В галузі державного управління впроваджено проекти «Twinning», «TAIEX», програма муніципального розвитку «ПРОМІС», проект «Пульс» та інші. Інструмент «Twinning» створений з метою інтеграції законодавства ЄС у законодавство країн-бенефіціарів та започаткований Європейською Комісією в 1997 році у контексті розширення Європейського Союзу. Twinning (TWG) – це форма прямої технічної співпраці між органами виконавчої влади країн-бенефіціарів та країн-членів Європейського Союзу. Основною метою TWG є розбудова сучасних і ефективних органів центральної та місцевої влади, структури, людських ресурсів та управлінського потенціалу для впровадження законодавство ЄС.

Проекти «Twinning» передбачають надання консультацій з підготовки законопроектів, організаційно-інформаційних питань, проведення тренінгів, навчально-ознайомлювальних поїздок та стажування. Результатами реалізації проектів є :

– обмін досвідом і знаннями між партнерами проекту;

– впровадження кращої практики органів влади країн-членів ЄС;

– отримання досвіду з управління проектами «Twinning»;

– досягнення відповідності національного законодавства у певній сфері чинному законодавству ЄС, що є необхідною умовою виконання як спільних угод і планів дій, так і інтеграції в європейські ринки;

– оволодіння знаннями у сфері політико-адміністративних систем;

– встановлення довгострокових і структурованих робочих взаємин, створення професійних мереж;

– навчальна підготовка, покращення професійних спроможностей;

– зміни в організаційній практиці та культурі, покращення стилю керівництва, комунікації та координації між та всередині органів-бенефіціарів.

Класичний проект «Twinning» має бюджетом до 2 млн. євро та тривалість до 24 місяців, полегшений «Twinning» – бюджет 250 тис. євро та тривалість до 6 місяців [7].

Координацію та впровадження інструменту інституціональної розбудови Європейського Союзу «Twinning» в Україні здійснює Національне агентство з питань державної служби України (НАДС). Крім того, НАДС є координатором інструменту інституціональної розбудови TAIEX згідно з відповідними нормативно-правовими актами [3].

«TAIEX» (Technical Assistance Information Exchange) – це інструмент технічної допомоги та обміну інформацією, який заснований Генеральним Директоратом Європейської Комісії з питань розширення у 1996 році та застосовується для спрощення механізму передання та обміну передовим досвідом між країнами-бенефіціарами й країнами-членами Європейського союзу. У межах проекту «TAIEX» за рахунок коштів ЄС надаються такі послуги:

– надання експертів країнам-бенефіціарам в якості радників щодо розроблення законодавчих ініціатив та інтерпретації законодавства ЄС;

– навчальні візити державних службовців країни-бенефіціарів для ознайомлення з досвідом країни-члена щодо вирішення практичних питань, пов’язаних із впровадженням і забезпеченням дотримання законодавства ЄС та взаємодією із зацікавленими сторонами;

– організація і проведення семінарів та робочих зустрічей з метою представлення та роз’яснення аспектів законодавства ЄС широкій аудиторії [7].

Сфокусованість інструменту «TAIEX» на розв’язанні конкретних проблем розвитку та інтеграції вимагає від адміністрацій країн-бенефіціарів ініціативного підходу, самостійного визначення своїх потреб, підготовки і подання заявок. Для реалізації проектів «TAIEX» Міністерством праці та соціальної політики України було утворено робочу групу з питань ініціювання відповідних заходів [7]. З метою належної координації інструментів «Twinning» і «TAIEX» було створено Адміністративний офіс програми «Twinning», функції якого виконує Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу.

Донором проекту з розробки курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні «ПУЛЬС» є Агенція США з міжнародного розвитку (USAID), виконавцем – Всеукраїнська асоціація органів місцевого самоврядування Асоціація міст України (АМУ). Проект спрямований на створення сприятливого середовища для впровадження реформи децентралізації влади в Україні, зміцнення місцевого самоврядування, поглиблення демократичних процесів розвитку територіальних громад та стабільності держави. В межах проекту надаються

консультації з бюджетних і юридичних питань, з питань комунікацій та місцевого економічного розвитку.

Цілями проекту «Пульс» є:

– удосконалення правового поля щодо проведення децентралізації в Україні (формування галузевих пулів експертів для законопроектної роботи, організація навчання з розробки законодавства, впровадження низки інструментів для законо- та нормопроектування (зокрема інтерактивних) та майданчиків для фахового обговорення);

– забезпечення внеску органів місцевого самоврядування у формування та впровадження політики у сфері децентралізації (підвищення ефективності податків на власність, легалізація доходів, зміцнення фінансової самостійності бюджетних установ, створення умови для доступу до кредитних та грантових коштів для розвитку інфраструктури територіальних громад, запровадження системи соціальних стандартів та фінансових нормативів);

– збільшення ресурсів місцевого самоврядування та посилення здатності органів місцевого самоврядування ними ефективно розпоряджатись (ідентифікація цільових аудиторій реформи та співпраця з ними, створення умов для консультацій і діалогу, створення майданчиків для регулярного спілкування органів державної влади і місцевого самоврядування зі ЗМІ та активною громадськістю);

– посилення спроможності та професійного рівня усіх долучених до реформи груп.

В межах проекту «Пульс» розробляються стратегії реформ та законодавчі карти їх реалізації у таких сферах: земля та майно, сталий розвиток громад, місцеві фінанси, освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, адміністративні послуги, житлово-комунальне господарство, кадри та організаційні питання, об'єднані територіальні громади. Проект розробив та інтегрував у модернізований сайт АМУ такі інструменти: галузеві платформи – майданчики для онлайн спілкування членів Секцій АМУ, експертів; модуль «електронний законотворець» у складі розділів – обговорюємо, проектуємо, впроваджуємо; модуль «консультації»; блок «ярмарок проектів»; блок «електронні петиції» [4].

Проект Федерації Канадських муніципалітетів «Партнерство для місцевого економічного розвитку та демократичного управління (PLEDDG), програма муніципального розвитку «ПРОМІС» (2015-2021)» спрямований на зміцнення муніципального сектора України для просування місцевої демократії та економічного розвитку в 16 містах. Цілями проекту є сприяння розвитку гендерної рівності, зеленого муніципального середовища, торгівлі та зростанню інвестицій між Україною та Канадою, а також координація Канадсько-Польської взаємодії з Україною за рахунок використання досвіду польського муніципального сектора спільно з канадською технічною допомогою [5].

Таким чином, реалізація проектів міжнародної технічної допомоги позитивно позначається на соціально-економічному розвитку сфер та регіонів, результати відповідають визначеним критеріям та потребам бенефіціарів, але при цьому спостерігається їх низька виконавська дисципліна щодо подання моніторингів по проектах.

Напрямами усунення виявлених недоліків упровадження системи проектного управління розвитком національної економіки повинні бути:

– створення корпусу професійних державних службовців;

– створення комплексної системи оцінки діяльності державних службовців на основі ключових показників ефективності, що має прямий зв'язок з системою оплати праці та розвитком персоналу;

– впровадження й розвиток сучасної культури лідерства, особистої відповідальності, горизонтальних комунікацій, делегування повноважень, наступництва, зворотного зв'язку;

– формування позитивного іміджу держслужби;

– створення сучасної системи розвитку професійних навичок та компетенцій персоналу, що враховує провідний світовий досвід;

– оптимізація організаційної структури державних органів та визначення оптимальної кількості персоналу;

– внесення змін до законів про Кабмін, про ЦОВВ, про держслужбу тощо.

Висновки з проведеного дослідження. В результаті проведеного дослідження визначено, що протягом 2014-2018 років обсяги міжнародної підтримки України з боку міжнародних організацій суттєво збільшилися. Надання міжнародної технічної допомоги здійснюється в формі реалізації близько 200 проектів щорічно, переважна більшість яких започаткована в галузях освіти й науки, урядування, ядерної безпеки, енергетики, національної безпеки та оборони. На думку бенефіціарів зазначена допомога позитивно позначається на соціально-економічному розвитку сфер та регіонів, а результати відповідають визначеним критеріям та їх потребам. Однак при цьому спостерігається низька виконавська дисципліна бенефіціарів щодо подання моніторингів по проектах.

З метою усунення виявлених проблем необхідно підвищити якість та ефективність державної служби шляхом: удосконалення процесів відбору, оцінювання, розвитку державних службовців, перегляду й оптимізації системи заробітної плати, формування позитивного іміджу держслужби задля залучення висококваліфікованих молодих фахівців, оптимізації організаційної структури дер-

жавних органів та визначення оптимальної кількості персоналу, внесення змін до законів про Кабмін, про ЦОВВ, про держслужбу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аналітика. Офіційний портал координації міжнародної допомоги України. URL: http://proaid.gov.ua/uk/analytical_reports (дата звернення: 15.06.2019).

2. Відносини між ЄС та Україною у фактах та цифрах. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2019-07/EAP%20FACTSHEET%20UKRAINE_29.06.19_UKR.pdf. (дата звернення: 15.06.2019).

3. Інструмент інституційної розбудови TWINNING. URL: http://dsbt.gov.ua/storinka/instrument-instytuciynoyi-rozbudovy-twinning (дата звернення: 15.06.2019).

4. Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (Пульс). URL: https://donors.decentralization.gov.ua/project/pulse (дата звернення: 15.06.2019).

5. Співробітництво з міжнародними організаціями у сфері розвитку і підтримки підприємництва та можливості, які воно дає. URL: http://www.oblrada.pl.ua/grant/07.pdf (дата звернення: 15.06.2019).

6. Список донорів. Офіційний портал координації міжнародної допомоги України. URL: http://proaid.gov.ua/uk/donors (дата звернення: 15.06.2019).

7. Технічна допомога Європейської Комісії TWINNING, TAIEX TWINNING. URL: https://www.msp.gov.ua/content/tehnichna-dopomoga-evropeyskoi-komisii-twinning-taiex-twinning.html (дата звернення: 15.06.2019).

8. EU4BUSINESS: програма підтримки бізнесу в Україні. URL: https://bc-club.org.ua/bc-club/eu4business-programa-pidtrymky-biznesu-v-ukrajini.html (дата звернення: 15.06.2019).

REFERENCES:

1. The official site of Portal of coordination of international assistance of Ukraine (2018), “Analytics”, available at: http://proaid.gov.ua/uk/analytical_reports (accessed 15 June 2019).

2. The official site of Euneighbours (2019), “EU-Ukraine relations in facts and figures”, available at: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2019-07/EAP%20FACTSHEET%20UKRAINE_29.06.19_UKR.pdf (accessed 15 June 2019).

3. The official site of DSBT (2018), “The TWINNING Institution Building Tool”, available at: http://dsbt.gov.ua/storinka/instrument-instytuciynoyi-rozbudovy-twinning (accessed 15 June 2019).

4. The official site of Donors (2018), “Development of a course for strengthening local self-government in Ukraine (Pulse)”, available at: https://donors.decentralization.gov.ua/project/pulse (accessed 15 June 2019).

5. The official site of Oblrada (2017), “Cooperation with international organizations in the development and support of entrepreneurship and the opportunities that it provides”, available at: http://www.oblrada.pl.ua/grant/07.pdf (accessed 15 June 2019).

6. The official site of Portal of coordination of international assistance of Ukraine (2018), “List of donors”, available at: http://proaid.gov.ua/uk/donors (accessed 15 June 2019).

7. The official site of MSP (2018), “European Commission Technical Assistance TWINNING, TAIEX TWINNING”, available at: https://www.msp.gov.ua/content/tehnichna-dopomoga-evropeyskoi-komisii-twinning-taiex-twinning.html (accessed 15 June 2019).

8. The official site of Bc-Club (2018), “EU4BUSINESS: Business Support Program in Ukraine”, available at: https://bc-club.org.ua/bc-club/eu4business-programa-pidtrymky-biznesu-v-ukrajini.html (accessed 15 June 2019).

RENT-ORIENTED STRATEGY OF BEHAVIOR OF MINING ENTERPRISES AND CONCEPTUAL APPROACHES OF THE OPTIMUM SIZE IN REMOVAL OF RENTS

РЕНТООРІЄНТОВАНА СТРАТЕГІЯ ПОВЕДІНКИ ГІРНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ РОЗМІРУ ВИЛУЧЕННЯ РЕНТНИХ ПЛАТЕЖІВ

UDC 330.341:330.837

Tkachenko Illia
Assistant Lecturer at Department of Finance
National Metallurgical Academy of Ukraine

The article considers the conceptual provisions for determining the optimal rental rate of mining companies. The strategic rent-oriented behavior of mining and processing enterprises is analyzed. An attempt of economic-mathematical modeling and calculation of rent rates in order to optimize them is presented. The specifics of creating conditions and sources of rental income from production and economic activities for the extraction and enrichment of the useful component, which is manifested in short-run, medium-run and long- run relations. Existing modern conceptual and theoretical views on the system of rent relations actually consider rent payments as a source of income for mining and processing enterprises and companies, but ignore the possibility and feasibility of economic-mathematical modeling and optimization of rent rates when setting payment rates and determining rent rates. mining and processing enterprises.

Key words: *rent, rent-seeking behavior, strategy, criterias, optimal rate, alternatives.*

В статье рассматриваются концептуальные положения, касающиеся определения оптимальной ставки рентных платежей горнодобывающих компаний. Представлена попытка экономико-математического моделирования и расчета ставок рентных платежей с целью их оптимизации на примере Покровского горнообогатительного комбината. Выделена специфика создания условий и источников рентного дохода от производственно-хозяйственной деятельности для добычи и обогащения полезных компонентов, которая проявляется в краткосрочных, среднесрочных и долгосрочных отношениях. Представлена попытка экономико-математического моделирования и расчета ставок рентной платы с целью их оптимизации. Обоснована необходимость проведения дальнейших исследований проблем рентных отношений в сфере добычи и обогащения сырья и оптимального уровня оплаты рентных платежей с позиций социальной ответственности бизнеса перед обществом по повышению уровня жизни работников предприятия, формирование уверенности в будущем.

Ключевые слова: *рента, рентоориентированное поведение, стратегия, критерии, оптимальный размер, альтернативы.*

У статті розглядаються концептуальні положення щодо визначення оптимальної ставки рентних платежів гірничих компаній на прикладі Покровського гірничо-збагачувального комбінату. Проведено аналіз та надано характеристику основним етапам теорії ренти, визначено особливості сучасних підходів до рентоорієнтованої стратегії поведінки гірничо-збагачувальних підприємств, оскільки у сучасному світі рентні відносини притаманні майже всім сферам життя та мають свої специфічні прояви при виробництві, розподілі, обміні й споживанні. Визначена специфіка створення умов та джерел рентного доходу від виробничо-господарської діяльності з приводу видобутку та збагачення корисного компонента, яка має прояв в короткострокових, середньострокових та довгострокових відносинах. Існуючі сучасні концептуальні та теоретичні погляди на систему рентних відносин фактично розглядають рентні платежі як джерело доходу гірничо-збагачувальних підприємств та компаній, але залишають поза увагою можливість та доцільність проведення економіко-математичного моделювання та оптимізації ставок рентних платежів при встановленні нормативів сплати та визначення розміру рентних платежів гірничо-збагачувальних підприємств. В статті проаналізовано стратегічну поведінку гірничо-збагачувальних підприємств на прикладі Покровського гірничо-збагачувального комбінату з цільовою функцією мінімізації рентних платежів для підприємства. Зроблено спробу економіко-математичного моделювання та розрахунку ставок рентної плати з метою їх оптимізації на підставі раніше розробленої та запропонованої методики обчислення рентних платежів для гірничо-збагачувальних підприємств. Визначено перспективи подальших досліджень щодо можливості й доцільності повторного збагачення шламосховищ та звалищ раніше видобутої сировини з метою отримання ренти та нівелювання негативних соціальних наслідків від зменшення видобутку корисних копалин традиційним способом. Подальші дослідження проблем рентних відносин в сфері видобутку та збагачення сировини й оптимального рівня сплати рентних платежів доцільно робити з позиції соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством щодо підвищення рівня життя працівників підприємства, формування впевненості у майбутньому.

Ключові слова: *рента, рентоорієнтована поведінка, стратегія, критерії, оптимальний розмір, альтернативи.*

Formulation of the problem. The development and implementation of the economic mechanism of subsoil use, taking into account the possible resolution of emerging economic disputes between the subjects of rent is considered in the context of rent-oriented behavior of each of them. The current state of mining enterprises in Ukraine and the inconsistency of economic interests of the subjects of rent relations draw the attention of scientists to the problems of rent relations in the mining and processing industry. The main priority in modern conditions is the creation and development of an effective mechanism of rental interaction based on the coordination of the interests of the state and the business entity. Ukraine has significant deposits of state-owned minerals (according to the expert, the variability of Ukraine's natural resources can be estimated at 5 trillion US dollars [1, p. 28]).

The primary problem in resolving the issue of setting rental rates is to take into account the interests of enterprises and comprehensive interaction of entities in finding the optimal rental load on the subsoil tenant.

Constant changes in the legislation on tax collection and unpredictability of tax policy in the field of rent withdrawal in Ukraine only deepen the existing contradictions and lead to excessive tax pressure on mining and processing enterprises.

It is the solution of issues related to the optimization of rents and tax burden on mining and processing companies that will be able to help companies emerge from the crisis form their own strategy of rent-oriented behavior and fill the revenue side of the state budget of Ukraine with rent.

Analysis of recent research and publications. Features current research devoted to rent seeking consideration of the issue of "resource curse" and its negative impact on economic growth [2, p. 27-29]; problems and prospects of overcoming the crisis [3, p. 7]; institutional relationship traps and rent seeking under public choice theory [4]; problems of overcoming the crisis by means of the formation of the national innovation system [5, p. 43]; problems of content and evolution of the new economy, its basic types and avant-garde nature of the new economy of post-industrial type [6, p. 188-189], but consideration of rent-seeking behavior strategies rental business relations and determine the optimal size of the withdrawal of rents remains outside attention.

Recently, scientists have focused on the problems of deepening the theory and methodology of rent accounting in order to provide information on income management, taking into account the provisions of the concept of sustainable development, but the problems associated with rent-oriented behavior of mining and processing are ignored [7, p. 9].

The purpose of the article. The article is devoted to research theoreticals and scientific-methodical provisions, development of practical recommendations for the regulation of rent-oriented strategy of behavior of enterprises of the mining and processing industry.

Presenting of the main material. Theoretical and methodological heritage and continued studying the evolution of rent and rent relations can distinguish four basic stages of its development, namely: Stage 1 – establishment and development of the theory of rent and rent relations was part of classical economics; Stage 2 – the formation and development of Marxist theory of rent; Stage 3 – development and testing of the neoclassical directly address the problems concerning rent relations on the theoretical basis of "economic rent" and "quasi-rent"; Stage 4 – research and development in the tradition of "institutional rent theory". Has led to the expansion of the list of subjects of rent relations, types of rent and conceptual positions rent seeking, aimed at "rent seeking".

Modern researchers rents, rent relations, rent seeking pay attention to the problems of assignment of rent developing mechanisms for its removal, specific appearance and existence in rent with rent-seeking behavior, but despite advances in modern economic theory a number of fundamental and important issues remain outside attention, namely strategic approach to the determination of withdrawal (or anti-handling devices) rent s payments principles of formation of rent-seeking behavior strategies of enterprises, negotiation and calculation of differential rent I and differential rent II at work on prey and mineral.

The existing methods of determination of rent payments are classified, namely: 3 basic approaches to the calculation of rent payments are selected and considered on the basis of consideration of various natural-component fertility of the subsoil (investment, qualitative, external) regarding the possibility and feasibility of their application in the formation of a rent-oriented strategy of enterprises behavior in subsoil industries.

In the previous works of the author it is substantiated that: 1) the investment approach to the calculation of rent payments on the basis of an assessment of the efficiency of investments in the processes of extraction and enrichment of minerals, according to the proposed coefficients, is necessary, but insufficient, since investments in the production process, taking into account the specifics of the industry, are of a long-term nature, and these efficiency factors do not adequately reflect the time aspect, as in the long-term stages in the development of the strategy of rent-oriented enterprise behavior and costs, and be discounted, and the longer the interval, the higher the inaccuracy of this technique; 2) a qualitative approach based on quantitative assessment of qualitative changes in the extraction and enrichment system of minerals allows to assess the relevant changes in the parameters of the efficiency of extraction and mineral processing and to determine the amount of the created rent (differential rent I and differential rent II) in the total income, and as well as the share of costs for the development of sites with worse production conditions on the criterion of natural component fertility, but in this approach it is unacceptable to use "averages" that do not allow the scope remuvaty adequate method of calculating the amount of differential rent and rent seeking to develop a strategy for mining companies to obtain relative differential mining rent II from additional capital investments in the production process; 3) an approach based on the assessment of additional positive effects that ensure the environmental friendliness of extraction and mineral processing processes within the framework of the economic mechanism of subsoil use, avoids the dangers associated with extraction and mineral processing processes, calculates and evaluates external effects, but does not allow to develop the strategy of enterprise behavior only based on the "ecological component" [8; 9; 10].

The changes in the norms of fees for the use of subsoil for the extraction of certain types of minerals in Ukraine have been analyzed, it has been proved that the permanent significant changes in rental rates lead to the instability of business processes and the impossibility of calculating the payback period of capital investments in the process of extraction and

enrichment of minerals, do not take into account changes, market conditions that are not aimed at improving the business climate and the business environment in the field of subsoil use.

In today's world rent relations cover almost all spheres of life, permeate the production, distribution, exchange and consumption, create conditions and sources of rental income from rent seeking in the: short run; medium run; long run.

Modern conceptual and theoretical provisions consider rent payments as a source of income for rental companies, but do not pay enough attention to modeling and optimization in determining the amount of rent payments of mining and processing enterprises.

In order to eliminate this shortcoming in theoretical terms and to adapt the developed method of determining rent payments [11] it is advisable to conduct economic and mathematical modeling on the example of one of the mining and processing enterprises of Ukraine. We chose the Pokrovskoe manganese ore deposit (the western ore-bearing area of which is 230 km^2) as an object of research and located west of Nikopol [12].

The Northern Mining and Processing Plant (PGZK) is the largest mining enterprise in Europe (two powerful iron ore quarries, three crushing and three pelletizing factories, four railway and motor transport shops) with a completed cycle of blast furnace raw material preparation on the basis of the iron ore deposit. Products – iron ore concentrate, fluxed pellets. A promising project is to increase the raw material base by processing enrichment waste from the tailings pond [13].

Twenty-six options listed above is analyzed by the following criteria:

1. The rent liability (accrued).
2. Paid rent obligations.
3. Value-added tax paid.
4. Income taxes paid.
5. The income tax (withheld).
6. Single Social Tax.
7. Income from operations.
8. Income received in foreign currency.
9. The average number of employees.
10. The fate of Ukraine in the world market.
11. Ecological consequences.
12. The social consequences.
13. The saturation of the local budget.
14. The standard of living.
15. The balance of funds to meet the needs of households of different urgently needed.
16. Value added tax paid (on p.15).

Based on the above criteria and taking into account the increase in manganese concentrate prices, the developed methodology allows to find out and evaluate the quantitative indicators of rent and determine their optimum.

Table 1

Modeling of price change and target value of rent rate for Pokrovsky Mining and Processing Plant

		Change in the price of manganese concentrate								
Version	TVRR, %	22%	23%	23%	25%	26%	27%	28%	29%	30%
		Profit, thousand dollars USA								
1	25	**-4 386**	**-3 768**	**-3 151**	**-2 533**	**-1 915**	**-1 297**	**-680**	**-62**	556
2	24	**-4 188**	**-3 570**	**-2 953**	**-2 335**	**-1 717**	**-1 099**	**-482**	136	754
3	23	**-3 990**	**-3 372**	**-2 754**	**-2 137**	**-1 519**	**-901**	**-283**	334	952
4	22	**-3 792**	**-3 174**	**-2 556**	**-1 939**	**-1 321**	**-703**	**-85**	532	1 150
5	21	**-3 594**	**-2 976**	**-2 358**	**-1 740**	**-1 123**	**-505**	113	731	1 348
6	20	**-3 395**	**-2 778**	**-2 160**	**-1 542**	**-924**	**-307**	311	929	1 546
7	19	**-3 197**	**-2 580**	**-1 962**	**-1 344**	**-726**	**-109**	509	1 127	1 745
8	18	**-2 999**	**-2 381**	**-1 764**	**-1 146**	**-528**	90	707	1 325	1 943
9	17	**-2 801**	**-2 183**	**-1 566**	**-948**	**-330**	288	905	1 523	2 141
10	16	**-2 603**	**-1 985**	**-1 367**	**-750**	**-132**	486	1 104	1 721	2 339
11	15	**-2 405**	**-1 787**	**-1 169**	**-552**	66	684	1 302	1 919	2 537
12	14	**-2 207**	**-1 589**	**-971**	**-353**	264	882	1 500	2 118	2 735
13	13	**-2 008**	**-1 391**	**-773**	**-155**	463	1 080	1 698	2 316	2 933
14	12	**-1 810**	**-1 193**	**-575**	43	661	1 278	1 896	2 514	3 132
15	11	**-1 612**	**-994**	**-377**	241	859	1 477	2 094	2 712	3 330
16	10	**-1 414**	**-796**	**-179**	439	1 057	1 675	2 292	2 910	3 528
17	9	**-1 216**	**-598**	20	637	1 255	1 873	2 491	3 108	3 726
18	8	**-1 018**	**-400**	218	835	1 453	2 071	2 689	3 306	3 924

End of table 1

19	7	**-820**	**-202**	416	1 034	1 651	2 269	2 887	3 505	4 122
20	6	**-621**	**-4**	614	1 232	1 849	2 467	3 085	3 703	4 320
21	5	**-423**	194	812	1 430	2 048	2 665	3 283	3 901	4 519
22	4	**-225**	393	1 010	1 628	2 246	2 864	3 481	4 099	4 717
23	3	**-27**	591	1 208	1 826	2 444	3 062	3 679	4 297	4 915
24	2	171	789	1 407	2 024	2 642	3 260	3 878	4 495	5 113
25	1	369	987	1 605	2 222	2 840	3 458	4 076	4 693	5 311
26	0	567	1 185	1 803	2 421	3 038	3 656	4 274	4 892	5 509

where TVRR, % – indicator of the target value of the rent rate.

The alternative with the lowest losses corresponds to the optimal rent in terms of the Pokrovsky Mining and Processing Plant.

Existing legal aspects of subsoil rights enshrined in current legislation, the Code and the Constitution of Ukraine can be implemented by applying such economic and mathematical modeling and its implementation in the real economy.

The conclusions and recommendations for further research. Defining the main tasks and the essence of over-enrichment of the useful component, which is in landfills. Conducting research on the essence of the social component and social responsibility of business on the possibility of increasing jobs at the mining and processing enterprise in order to reduce social tensions, improve living standards, build public confidence in the future.

REFERENCES:

1. Khvesyk M. (2010) Produktyvni syly Ukrai'ny: problemy ta perspektyvy rozvytku [Productive forces of Ukraine: problems and prospects of development] Economics of APK, no 4, pp. 26-36.

2. Filosofija ta metodologija ekonomichnoi' nauky: Pidruchnyk (2019) [Philosophy and methodology of economics: Textbook]. Dnipro: PBP “Ekonomika”.

3. Problemy i perspektyvy innovacijnogo rozvytku metalurgijnoi' promyslovosti Ukrai'ny (2016) [Problems and prospects of innovative development of the metallurgical industry of Ukraine] Economics of Ukraine, no. 3, pp. 3-16.

4. Moshenets' O. (2009) Instytucijni pastky jak umova vynyknennja rentoorijentovanoi' ekonomichnoi' povedinky v Ukrai'ni [Institutional traps as a condition for the emergence of rent-oriented economic behavior in Ukraine] Efektyvna ekonomika, no. 3. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=33 (accessed: 10 January 2019).

5. Bilotserkivats V., Tkachenko N., Zavhorodnia O. (2016) National Innovation System as a Macroinstitute of Implementation of National Development Strategy. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine Poland: “Izdevnieciba ”Baltija Publishing”, pp. 41-60.

6. Bilotserkivets' V. (2013) Nova ekonomika: zmist ta evoljucija: monografija [New economy: content and evolution: monograph]. Dnipropetrovs'k: Sich.

7. Bardash S., Osadcha T. (2019) Buhgalters'kyj oblik renty: monografija [Rent accounting: monograph]. Herson: HDU.

8. Tkachenko N, Tkachenko I. (2010) Osobennosty formyrovanyia y raspredelenyia rentnыkh dokhodov pryrodopolzovatelei vo vremia эkonomycheskoho kryzysa [Features of the formation and distribution of rental incomes of natural resource users during the economic crisis]. Byuleten' Mizhnarodnogo Nobelivs'kogo ekonomichnogo forumu, no. 1 (3), tom 2, pp. 318-325. Available at: http://duan.edu.ua/uploads/bjulleten2010/13275.pdf (accessed: 10 January 2019).

9. Tkachenko N, Tkachenko I. (2012) Regulirovanie nedropol'zovaniya: problemy i perspektivy rentnyh otnoshenij [Subsoil use regulation: problems and prospects of rental relations]. Evropejs'kij vektor ekonomichnogo rozvitku, no. 2, pp. 251-257.

10. Tkachenko I. (2016) Specifikaciya i razmyvanie prav sobstvennosti na nedra pri formirovanii strategii rentoorientirovannogo povedeniya [Specification and dilution of subsoil ownership rights in the formation of a rent-seeking behavior strategy]. Ekonomichnij visnik Nacional'nogo girnichogo universitetu, no. 2 (54), pp. 27-33. Available at: http://ev.nmu.org.ua/index.php/ru/archive?arh_article=941 (accessed: 10 January 2019).

11. Koval'chuk K., Tkachenko I., Tkachenko N. (2018) Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia rentooriientovanoi stratehii rozvytku hirnycho-zbahachuvalnykh pidpryiemstv: funktsionalnyi kontekst [Theoretical and methodological bases of formation of rent-oriented strategy of development of mining and processing enterprises: functional context]. Viperedzhayuchij innovacijnij rozvitok: teoriya, metodika, praktika : monografiya. Sumi: Teritoriya.

12. Nikopol'skij margancevo-rudnyj bassejn (1964) [Nikopol manganese ore basin] M.: Nedra.

13. Materiali do Strategichnogo planu rozvitku mista Krivogo Rogu do 2015 roku. [Materials for the Strategic Development Plan of the city of Kryvyi Rih until 2015]. Available at: http://kr.gov.ua/ua/osxfile/name/81111281312809_s_2o/ (accessed: 10 January 2019).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Хвесик М. Продуктивні сили України: проблеми та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2010. № 4. С. 26-36.

2. Філософія та методологія економічної науки: Підручник. Дніпро: ПБП “Економіка”, 2019. 160 с.

3. Проблеми і перспективи інноваційного розвитку металургійної промисловості України. Економіка України. 2016. № 3. С. 3-16.

4. Мошенець О. Інституційні пастки як умова виникнення рентоорієнтованої економічної поведінки в Україні. *Ефективна економіка.* № 3. 2009. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=33

5. Bilotserkivats V., Tkachenko N., Zavhorodnia O. National Innovation System as a Macroinstitute of Implementation of National Development Strategy. National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine [Collective monograph]. Vol. 1. Poland: "Izdevnieciba "Baltija Publishing". 2016. P. 41-60.

6. Білоцерківець В. Нова економіка: зміст та еволюція: монографія Дніпропетровськ: Січ. 2013. 366 с.

7. Бардаш С., Осадча Т. Бухгалтерський облік ренти: монографія. Херсон: ХДУ. 2019. 252 с.

8. Ткаченко Н., Ткаченко И. Особенности формирования и распределения рентных доходов природопользователей во время экономического кризиса. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 1 (3). Том 2. С. 318-325. URL: http://duan.edu.ua/uploads/bjulleten2010/13275.pdf

9. Ткаченко Н., Ткаченко И. Регулирование недропользования: проблемы и перспективы рентных отношений. *Європейський вектор економічного розвитку*. Зб. наук. праць. Вип. 2. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. 2012. С. 251-257.

10. Ткаченко И. Спецификация и размывание прав собственности на недра при формировании стратегии рентоориентированного поведения. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. № 2 (54). 2016. С. 27-33. URL: http://ev.nmu.org.ua/index.php/ru/archive?arh_article=941

11. Ковальчук К., Ткаченко Н., Ткаченко І. Теоретико-методологічні основи формування рентоорієнтованої стратегії розвитку гірничо-збагачувальних підприємств: функціональний контекст Випереджаючий інноваційний розвиток: теорія, методика, практика : монографія Суми: Територія. 2018. С. 338-358.

12. Никопольский марганцево-рудный бассейн. М.: Недра. 1964. 535 с.

13. Матеріали до Стратегічного плану розвитку міста Кривого Рогу до 2015 року. – URL: http://kr.gov.ua/ua/osxfile/name/81111281312809_s_2o/

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗДІЙСНЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

METHODOLOGICAL BASES OF STRATEGIC MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES

УДК 338.45:621:005.332.4

Гамова О.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту
Інженерний інститут
Запорізького національного університету
Gamova Oksana
Engineering Institute of Zaporizhzhia National University

В статті визначено, що для підприємств машинобудування характерним є погіршення ефективності функціонування, деяких показників діяльності, оскільки їх розвиток відбувається за умови негативного впливу чинників ринкового середовища. Встановлено, що для відновлення ефективного функціонування підприємств машинобудування доцільним є підвищення конкурентоспроможності та здійснення управління конкурентоспроможністю, що забезпечить зміцнення конкурентних позицій. Поряд із поточним управлінням існує потреба в здійсненні стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств задля дослідження впливу ринкового середовища, розвитку конкурентного потенціалу у довгостроковій перспективі, впровадження стратегічних векторів управління, реалізації конкурентної стратегії. З'ясовано, що здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств матиме вплив на короткострокову і довгострокову ефективність підприємств, формування стратегічних напрямів розвитку. В статті сформовано концептуальні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Їх використання забезпечить успішну реалізацію інструментарію управління конкурентоспроможністю, формування, вибір і реалізацію конкурентної стратегії та моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю. Встановлено, що складові елементи, компоненти концептуальних положень взаємопов'язані, функціонують у комплексі і їх використання вплине на досягнення синергетичного ефекту.

Ключові слова: *інструментарій управління конкурентоспроможністю, конкурентна стратегія, модель стратегічного управління конкурентоспроможністю, концептуальні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, підприємства машинобудування.*

В статье определено, что для предприятий машиностроения характерно ухудшение эффективности функционирования некоторых показателей деятельности, поскольку их развитие происходит при негативного влияния факторов рыночной среды. Установлено, что для восстановления эффективного функционирования предприятий машиностроения целесообразным является повышение конкурентоспособности и осуществление управления конкурентоспособностью, что обеспечит укрепление конкурентных позиций. Наряду с текущим управлением существует потребность в осуществлении стратегического управления конкурентоспособностью предприятий для исследования влияния рыночной среды, развития конкурентного потенциала в долгосрочной перспективе, внедрения стратегических векторов управления, реализации конкурентной стратегии. Выяснено, что осуществление стратегического управления конкурентоспособностью предприятий повлияет на краткосрочную и долгосрочную эффективность предприятий, формирование стратегических направлений развития. В статье сформированы концептуальные положения по осуществлению стратегического управления конкурентоспособностью предприятий машиностроения. Их использование обеспечит успешную реализацию инструментария управления конкурентоспособностью, формирование, выбор и реализацию конкурентной стратегии и модели стратегического управления конкурентоспособностью. Установлено, что составные элементы, компоненты концептуальных положений взаимосвязаны, работают в комплексе и их использование повлияет на достижение синергетического эффекта.

Ключевые слова: *инструментарий управления конкурентоспособностью, конкурентная стратегия, модель стратегического управления конкурентоспособностью, концептуальные положения по осуществлению стратегического управления конкурентоспособностью, предприятия машиностроения.*

The article defines that machine-building enterprises are characterized by deterioration of efficiency, some performance indicators, as their development is subject to the negative impact of market environment factors, and also leads to a decrease in competitiveness, failure to achieve strategic goals. It is established that to restore the effective functioning of machine-building enterprises it is expedient to increase competitiveness and manage competitiveness, which will strengthen competitive positions, develop competitive advantages, competitive potential, increase the level of competition. Along with the current management, there is a need for strategic management of the competitiveness of enterprises to study the impact of the market environment, the development of competitive potential in the long run, the introduction of strategic management vectors, the implementation of competitive strategy. It was found that the implementation of strategic management of enterprise competitiveness will have an impact on short-term and long-term efficiency of enterprises, the formation of strategic directions of development. The article formulates conceptual provisions for the implementation of strategic management of the competitiveness of machine-building enterprises. Their use will ensure the successful implementation of competitiveness management tools, the formation, selection and implementation of competitive strategy and models of strategic competitiveness management. The value of the conceptual provisions for the strategic management of competitiveness of machine-building enterprises is to establish the interaction between the tools of competitiveness management, the process of formation, selection and implementation of competitive strategy and model of strategic competitiveness management and their application adapted to the operation of machine-building enterprises. It is established that the constituent elements, components of the conceptual provisions are interconnected, function in a complex and their use will affect the achievement of a synergistic effect.

Key words: *competitiveness management tools, competitive strategy, model of strategic competitiveness management, conceptual provisions for the implementation of strategic competitiveness management, machine-building enterprises.*

Постановка проблеми. На підприємствах машинобудування спостерігається ситуація до погіршення ефективності діяльності, зниження фінансових показників, рівня конкурентоспромож-

ності, втрати конкурентних позицій на ринках збуту продукції, що спричиняє зниження дохідності. Відповідно існує потреба у відновленні рівня конкурентоспроможності шляхом здійснення поточного і стратегічного управління. Саме організація стратегічного управління конкурентоспроможністю спрямована на дослідження негативного впливу ринкового середовища, розвиток конкурентного потенціалу у довгостроковій перспективі та потребує реалізації стратегії розвитку. Також за умови стратегічного управління конкурентоспроможністю існуватиме можливість до впровадження стратегічних векторів управління, забезпечення довгострокової ефективності підприємств, визначення стратегічних напрямів розвитку, врахування впливу загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало фахівців досліджували питання здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, розробки концепцій управління конкурентоспроможністю, зокрема: Балабанова Л.В., Холод В.В. [1], Коваленко О.В., Безверха І.І. [2], Лупак Р.Л. [3], Мікловда В.П., Брітченко І.Г., Кубіній Н.Ю., Колодинський С.Б., Ціцак Л.М. [4], Нестеренко С.А. [5], Синіговець О.М. [6], Сітковська А.А., Ніколаєнко А.В., Гусак В.В. [7], Федорова Т.В. [8], Фролова В.Ю. [9], Халімон Т.М. [10], Яровий І.І. [11].

Питання здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування є дослідженим не повністю, оскільки немає комплексного використання інструментарію управління, конкурентної стратегії, моделі управління, стратегічних векторів, не конкретизовано їх стратегічну спрямованість. Також відсутні науково-методичні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю та його складові елементи, що потребує більш ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є розробка концептуальних положень щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, їх характеристика.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов на підприємствах машинобудування доцільним є здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю задля підтримки конкурентного потенціалу, розвитку конкурентних переваг, використання стратегічних векторів управління, реалізації конкурентної стратегії у довгострокового періоду. Організація стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств забезпечить зростання короткострокової і довгострокової ефективності підприємств, врахування впливу чинників ринкового середовища, формування стратегічних напрямів розвитку, визначення ризиків. За результатами проведеного дослідження наукових праць вчених було з'ясовано, що відсутнє розуміння сутності концептуальних положень, які б мали стратегічну спрямованість, а також не визначено порядок здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, не конкретизовано складові елементи.

Тому було запропоновано концептуальні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування. Концептуальні положення відображають взаємозв'язки між інструментарієм управління конкурентоспроможністю, процесом формування, вибору, реалізації конкурентної стратегії та моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю через злагодженість роботи фінансової, інвестиційної, інноваційної, виробничої, організаційної, маркетингової, управлінської сфер діяльності та кадрової політики. Основним напрямом застосування концептуальних положень є підприємства машинобудування, тобто вони адаптовані до сфери їх діяльності, конкурентної боротьби на ринку, факторів впливу на конкурентоспроможність.

Також слід відзначити, що всі складові елементи, компоненти концептуальних положень щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування взаємопов'язані та функціонують у комплексі і не використання однієї з них призведе до збою в роботі інструментарію управління конкурентоспроможністю, процесу формування, вибору, реалізації конкурентної стратегії та моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю, а також не дозволить досягнути синергетичного ефекту. Тому нами визначено послідовність дій щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, що обмежить можливість виникнення збоїв та порушень (рис. 1).

В цілому, основними складовими елементами стратегічного управління відповідно до концептуальних положень є наступні: інструментарій управління конкурентоспроможністю (дозволяє визначити стратегічні вектори управління, сприяє розвитку конкурентного потенціалу, формуванню конкурентних переваг, дає змогу обрати напрями оцінки рівня конкурентоспроможності, визначає передумови щодо реалізації конкурентної стратегії, а також впливає на результати функціонування підприємств); процес формування, вибору, реалізації конкурентної стратегії та моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю (їх використання дозволить здійснити управління конкурентоспроможністю у довгостроковому періоді, конкретизувати стратегічні цілі, обрати напрямки подальшого розвитку на підставі використання інструментарію управління, здійснити прогноз внутрішніх можливостей підприємства, загроз зовнішнього середовища, уточнити вибір тієї чи іншої стратегії). Зауважимо, що вказані складові слід

Рис. 1. Концептуальні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування

Джерело: запропоновано автором

використовувати в комплексі, що дозволить досягнути як підвищення конкурентоспроможності, так і покращення ефективності функціонування підприємств машинобудування. Вказані складові елементи стратегічного управління мають теоретичний і практичний рівень. Теоретичний рівень, тобто теоретичне значення полягає у визначенні їх структури, умов щодо використання складових елементів стратегічного управління, здійснення прогнозування, планування, організації, моніторингу, контролю в процесі застосування, а також конкретизація мети, завдань, встановлення взаємозв'язків. Щодо практичного значення, то мається на увазі використання всіх складових

елементів стратегічного управління на підприємстві машинобудування, оцінка результатів від їх впровадження, порівняння досягнутих результатів із запланованим ефектом та розробка рекомендацій щодо їх подальшого застосування. Зауважимо, що впровадження на підприємствах машинобудування складових елементів стратегічного управління конкурентоспроможністю відбувається за умови погіршення загальної ефективності, зниження конкурентоспроможності, втрати ринків збуту, погіршення іміджу, що підтверджує доцільність їх використання.

Відповідно до концептуальних положень передбачено формування і використання стратегічних векторів управління конкурентоспроможністю. Враховуючи вище означене можна зауважити, що стратегічними векторами управління конкурентоспроможністю є складові елементи стратегічного управління, тобто раціональне використання інструментарію управління конкурентоспроможністю, процес формування, вибору, реалізації конкурентної стратегії та моделі стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств, а також концептуальні основи управління розвитком конкурентного потенціалу, концептуальні основи управління формуванням конкурентних переваг, що спрямовано на досягнення синергійного ефекту.

Також запропоновані концептуальні положення містять набір компонентів, які слід більш детальніше розглянути. Одним із компонентів є визначення цілі концептуальних положень, тобто забезпечення взаємодії зазначених складових задля отримання синергійного ефекту в поточному та довгостроковому періоді на підприємствах машинобудування. Досягнення цієї мети є можливим за умови злагодженої роботи проаналізованих складових.

Ще одним компонентом є уточнення завдань, тобто забезпечення раціонального використання складових елементів стратегічного управління, формування і використання стратегічних векторів управління конкурентоспроможністю, визначення набору компонентів, встановлення взаємозв'язків між складовими і компонентами, розробка і реалізація стратегічних, тактичних рішень, уточнення послідовності дій щодо здійснення стратегічного управління, досягнення синергічйного ефекту.

Визначення суб'єкта та об'єкта дослідження також є складовою концептуальних положень. Суб'єктом є окремий функціональний відділ, що включає керівника підприємства, керівників підрозділів підприємства, кваліфікованих працівників, які будуть здійснювати використання складових елементів стратегічного управління, розробляти і приймати стратегічні рішення, контролювати весь процес стратегічного управління. Об'єктом дослідження є процес використання складових елементів стратегічного управління.

Ще однією компонентною є врахування дії ринкового середовища, загроз, ризиків. Ефективність функціонування підприємств, рівень конкурентоспроможності перебувають під постійним впливом чинників внутрішнього, зовнішнього середовища, що слід аналізувати та обов'язково враховувати під час здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю. Це дозволить корегувати, регулювати процес використання складових стратегічного управління, правильно їх використовувати та приймати ефективні рішення, що гарантуватиме досягнення сформованих цілей.

Виділено компоненту, як стратегічні напрями управління конкурентоспроможністю, а саме: управління фінансами; управління інвестиціями; управління технологіями та інноваціями; управління виробництвом; управління організаційною структурою; управління маркетингом; управління конкурентоспроможністю; управління кадровою політикою.

В рамках концептуальних положень нами передбачено здійснення таких дій: аналіз потреби в здійсненні стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств – дослідження ефективності функціонування підприємства, наявності стратегії розвитку, конкурентної стратегії, оцінка рівня конкурентоспроможності та ефективності процесу управління і прийняття рішень щодо потреби у визначенні стратегічних напрямів управління через здійснення стратегічного управління. Управління конкурентоспроможністю здійснюється у короткостроковому періоді і тому доцільним є здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, що має довгостроковий характер; стратегічне прогнозування управління конкурентоспроможністю на підприємстві – здійснення прогнозу результатів використання складових елементів стратегічного управління на середньостроковий і довгостроковий період, що дозволить вивчити доцільність їх застосування та прийняти відповідні управлінські рішення; здійснення стратегічного планування управління конкурентоспроможністю на підприємстві – підготовка, розробка стратегічних рішень, планів щодо врахування впливу ринкового середовища на процес стратегічного управління конкурентоспроможністю, його складових елементів для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства у довгостроковому періоді, а також визначення цілей, завдань, необхідного ресурсного забезпечення, сильних і слабких сторін, дослідження конкурентного середовища, визначення перспектив розвитку та формування конкурентної стратегії; процес організації стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства – встановлення зав'язків між інструментарієм управління конкурентоспроможністю, процесом формування, вибору, реалізації конкурентної стратегії та моделлю

стратегічного управління конкурентоспроможністю, уточнення їх структури, розподіл завдань та ресурсного забезпечення, визначення відповідальності, за необхідності їх удосконалення; реалізація стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства – врахування результатів проведеного аналізу щодо визначення потреби в здійсненні стратегічного управління, розробленого стратегічного плану для формування конкурентних переваг, заходів нівелювання негативного впливу зовнішнього середовища, подальшого вибору конкурентної стратегії, співставлення між конкурентним потенціалом та майбутніми конкурентними перевагами, попередження негативних наслідків і підвищення рівня конкурентоспроможності, здійснення управління стратегічним розвитком, а також використання складових елементів стратегічного управління; здійснення стратегічного моніторингу управління конкурентоспроможністю – охоплює збір, обробку, аналіз, передачу інформації щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю, використання складових елементів та проводиться для відстеження потреби їх коригування, забезпечення досягнення цілей, завдань, нейтралізації впливу ринкового середовища; здійснення стратегічного контролю управління конкурентоспроможністю – спостереження за процесом стратегічного управління конкурентоспроможністю, використанням складових елементів, виконанням довгострокових завдань, а також здійснення контрольної оцінки, співставлення досягнутих результатів стратегічного управління із запланованими та за умови їх відхилень приймається рішення щодо корегування, удосконалення процесу управління; процес корегування стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств – прийняття тактичних і стратегічних управлінських рішень, які направлені на забезпечення взаємодії складових елементів стратегічного управління, компонентів, реалізацію цілей, завдань; діагностика результатів стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства – дослідження можливих результатів від здійснення стратегічного управління, визначення нових можливостей, створення нових переваг, прийняття рішення щодо подальшого уведення в дію або переорієнтація управління у разі недосягнення стратегічних цілей.

Отже, запропоновано концептуальні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування, які включають інструментарій управління конкурентоспроможністю, процес формування, вибору, реалізації конкурентної стратегії та модель стратегічного управління конкурентоспроможністю. Дані концептуальні положення слід використовувати на підприємствах машинобудування та вони враховують змінність внутрішнього і зовнішнього середовища, рівень конкурентного потенціалу, гарантують отримання синергійного ефекту в довгостроковому періоді, тобто підвищення ефективності управління конкурентоспроможністю, розвиток конкурентного потенціалу, конкурентних переваг, визначення стратегічних напрямів подальшого розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Сформовані концептуальні положення щодо здійснення стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств машинобудування направлені на забезпечення злагодженості роботи, отримання бажаного ефекту в довгостроковому періоді. Результатом їх використання на підприємствах є розвиток конкурентного потенціалу, підвищення ефективності стратегічного управління конкурентоспроможністю, визначення стратегічних напрямів розвитку, формування нових конкурентних переваг, використання конкурентної стратегії. Також вони вплинуть на підвищення ефективності функціонування підприємств машинобудування, визначення стратегічних орієнтирів розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанова Л.В., Холод В.В. Стратегічне маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: навчальний посібник. Київ : «Професіонал», 2006. 448 с.

2. Коваленко О.В., Безверха І.І. Механізм стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств металургії на основі логістичного підходу. *Економіка та держава*. 2015. № 10. С. 82-86. URL: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3336&i=19.

3. Лупак Р.Л. Економічне обґрунтування стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємства. *Бізнес інформ*. 2013. № 4. С. 320-325. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_4_62.

4. Мікловда В.П., Брітченко І.Г., Кубіній Н.Ю., Колодинський С.Б., Ціцак Л.М. Стратегічне управління конкурентоспроможністю: епістомологічні підходи та практична проблематика: монографія. Полтава : ПУЕТ, 2013. 307 с.

5. Нестеренко С.А. Концепція управління конкурентоспроможністю підприємств. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2011. № 4 (16). С. 290-303.

6. Синіговець О.М. Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. Вип. 39. С. 275-278. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_39_63.

7. Сітковська А.А., Ніколаєнко А.В., Гусак В.В. Вдосконалення стратегічного планування конкурентоспроможності аграрних підприємств. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6095.

8. Федорова Т.В. Стратегічне управління конкурентоспроможністю хлібопекарських підприємств. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (11). С. 53-56. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/8/55.pdf.

9. Фролова В.Ю. Стратегічний підхід в управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Вісник Донецького національного університету*. 2012. № 1. С. 177-182.

10. Халімон Т.М. Концептуальні засади управління конкурентоспроможністю підприємств. *Інтелект XXI*. 2017. № 3. С. 57-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2017_3_10.

11. Яровий І.І. Удосконалення стратегічного управління конкурентоспроможністю бюджетоутворюючих галузей та видів діяльності. *Бізнес-навігатор*. 2013. № 2 (31). С. 286-290. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2013/31_2013/56.pdf.

REFERENCES:

1. Balabanova L.V., Kholod V.V. (2006). Stratehichne marketynhove upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv [Strategic marketing management of enterprise competitiveness]. Kyiv: Professional. (in Ukrainian)

2. Kovalenko O.V., Bezverkha I.I. (2015). Mekhanizm stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv metalurhii na osnovi lohistychnoho pidkhodu [Mechanism of strategic management of competitiveness of metallurgical enterprises on the basis of logistic approach]. *Economy and state*, vol. 10, pp. 82–86. Available at: http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3336&i=19

3. Lupak R.L. (2013). Ekonomichne obgruntuvannia stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Economic substantiation of strategic management of enterprise competitiveness]. *Business inform*, vol. 4, pp. 320-325. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_4_62

4. Miklovda V.P., Britchenko I.H., Kubinii N.Iu., Kolodynskyi C.B., Tsitsak L.M. (2013). Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu: epistomolohichni pidkhody ta praktychna problematyka: monohrafiia [Strategic competitiveness management: epistomological approaches and practical issues: monograph]. Poltava: PUET. (in Ukrainian)

5. Nesterenko S.A. (2011). Kontseptsiia upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv [The concept of enterprise competitiveness management]. *Collection of scientific works of the Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*, vol. 4 (16), pp. 290-303.

6. Synihovets O.M. (2012). Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Strategic management of enterprise competitiveness]. *Bulletin of Transport Economics and Industry*, vol. 39, pp. 275-278. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vetp_2012_39_63

7. Sitkovska A.A., Nikolaienko A.V., Husak V.V. (2017). Vdoskonalennia stratehichnoho planuvannia konkurentospromozhnosti ahrarnykh pidpryiemstv [Improving the strategic planning of the competitiveness of agricultural enterprises]. *Efficient economy*, vol. 11. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6095

8. Fedorova T.V. (2014). Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnistiu khlibopekarskykh pidpryiemstv [Strategic management of the competitiveness of bakery enterprises]. *Young scientist*, vol. 8 (11), pp. 53-56. Available at: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2014/8/55.pdf

9. Frolova V.Iu. (2012). Stratehichnyi pidkhid v upravlinni konkurentospromozhnistiu pidpryiemstva [Strategic approach in managing the competitiveness of the enterprise]. *Bulletin of Donetsk National University*, vol. 1, pp. 177-182.

10. Khalimon T.M. (2017). Kontseptualni zasady upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpryiemstv [Conceptual principles of enterprise competitiveness management]. *Intelligence XXI*, vol. 3, pp. 57-63. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2017_3_10

11. Yarovyi I.I. (2013). Udoskonalennia stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu biudzhetoutvoriuiuchykh haluzei ta vydiv diialnosti [Improving the strategic management of the competitiveness of budget-generating industries and activities]. *Business navigator*, vol. 2 (31), pp. 286-290. Available at: http://business-navigator.ks.ua/journals/2013/31_2013/56.pdf

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

PECULIARITIES OF FORMATION OF NATIONAL INVESTMENT POTENTIAL

УДК 330.322

Окаянюк К.М.
здобувач
Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій
Okayanyuk Kateryna
Black Sea Research Institute of Economics and Innovation

Метою статті є проведення аналізу особливостей формування національного інвестиційного потенціалу України. Визначено, що інвестиційний потенціал пов'язують із національним багатством та валовим внутрішнім продуктом. Структура національного багатства охоплює три складові. Обґрунтовано, що суспільне багатство охоплює виробничі засоби, які в свою чергу охоплюють основні та оборотні засоби. Доведено, що незадовільний фінансовий стан у поєднанні із обмеженим доступом до інвестиційних ресурсів для підприємств унеможливлюють так необхідну модернізацію основних засобів та виробничо-технологічних процесів, а також нарощування обсягів виробництва. Обмеженість власних ресурсів та неможливість залучення зовнішніх інвестицій призводять до втрати конкурентних позицій промислових підприємств на внутрішньому та світовому ринках. Дана ситуація характерна не тільки для промислових підприємств, а і для підприємств інших видів економічної діяльності, в тому числі сільськогосподарських, підприємств транспорту тощо.

Ключові слова: *інвестиційний потенціал, національна економіка, національне багатство, основні засоби, формування.*

Целью статьи является проведение анализа особенностей формирования национального инвестиционного потенциала Украины. Определено, что инвестиционный потенциал связывают с национальным богатством и валовым внутренним продуктом. Структура национального богатства охватывает три составляющие. Обосновано, что общественное богатство охватывает производственные средства, которые в свою очередь охватывают основные и оборотные средства. Доказано, что неудовлетворительное финансовое состояние в сочетании с ограниченным доступом к инвестиционным ресурсам для предприятий невозможным так необходимую модернизацию основных средств и производственно-технологических процессов, а также наращивание объемов производства. Ограниченность собственных ресурсов и невозможность привлечения внешних инвестиций приводят к потере конкурентных позиций промышленных предприятий на внутреннем и мировом рынках. Данная ситуация характерна не только для промышленных предприятий, но и для предприятий других видов экономической деятельности, в том числе сельскохозяйственных, предприятий транспорта.

Ключевые слова: *инвестиционный потенциал, национальная экономика, национальное богатство, основные средства, формирование.*

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the formation of the national investment potential of Ukraine. In the context of economic globalization, sometimes the possibility of state influence on the development of individual business structures and economic entities is much smaller than the influence of the global economy and international corporations. Given these trends, there is a need to assess the investment potential at different levels: national, sectoral, territorial and local. It is determined that the investment potential is associated with national wealth and gross domestic product. The structure of national wealth includes three components. It is substantiated that social wealth covers the means of production, which in turn include fixed and current assets. It is determined that in the context of assessing the investment potential through the national wealth and fixed assets of Ukraine, industry is the dominant imperative, which should be considered transport with related economic activities and administrative support services. It is proved that unsatisfactory financial condition in combination with limited access to investment resources for enterprises make it impossible to modernize fixed assets and production and technological processes, as well as increase production. Limited own resources and the inability to attract foreign investment lead to the loss of competitive positions of industrial enterprises in domestic and global markets. This situation is typical not only for industrial enterprises, but also for enterprises of other types of economic activity, including agricultural, transport enterprises, etc.
In terms of assessing the investment potential through the national wealth and fixed assets of Ukraine, industry is defined as the dominant imperative, which should be considered transport with related economic activities and administrative support services. A high degree of depreciation of fixed assets was established, in particular, for industry this figure is 66.4%, for transport with related economic activities - 62.9%, and for administrative support services as much as 83%. Thus, the types of economic activity that occupy the largest share in the structure of fixed assets of Ukraine are characterized by the highest level of wear. The established pattern clearly has a negative impact on the level of investment potential.

Key words: *investment potential, national economy, national wealth, fixed assets, formation.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної нестабільної ситуації в Україні потреба в нових інвестиціях обумовлена необхідністю вирішення як поточних, повсякденних завдань, пов'язаних з необхідністю підтримувати економічний розвиток за схемою розширеного відтворення в рамках заданої економічної моделі, так і завдань надзвичайного характеру, що виникають через невідворотну необхідність ліквідації загрози виникнення гострої кризи, пов'язаної з дестабілізацією економічної обстановки» [1, с. 80].

В умовах децентралізації влади та фінансів виникає необхідність структурних змін та диверсифікації видів економічної діяльності не тільки на рівні держави, а і на локальному та мезорівнях, оскільки виникають загрози неможливості адаптації провідних підприємств і галузей до нових викликів і конкурентних умов на тлі інтенсивного розвитку цифрових технологій та глобалізації. В умовах глобалізації економіки, інколи, можливості впливу держави на розвиток окремих підприємницьких структур та суб'єктів господарювання значно менший ніж вплив глобальної економіки та міжнародних корпорацій. Враховуючи такі тенденції, виникає необхідність здійснення оцінки інвестиційного потенціалу на різних рівнях:

національному, галузевому, територіальному та локальному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення формування національного інвестиційного потенціалу досліджено вітчизняними ученими, а саме: Григор'єв Г.С., Косолапов В. Л., Колосов В. Є. Крамаренко І.С., Куцин І.М., Кириченко К.І., Іртищева І.О., Стройко Т.В., Стегней М.І., Сушко К.В., Морозов А. О., Федоренко В. Г., Шапошников К.С., Чернова О.В. та інші. Однак постійні структурні трансформації потребують додаткових досліджень у формуванні національного інвестиційного потенціалу України.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу особливостей формування національного інвестиційного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу досліджень. Дослідники інвестиційної сфери найчастіше національний інвестиційний потенціал пов'язують із довготерміновими вкладеннями у виробничу і невиробничу сфери з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту [2, с. 112; 3, с. 320; 4, с. 260; 5, с. 187].

С.О. Заїка під інвестиційний потенціал характеризує як «сукупність прихованих інвестиційних ресурсів, можливостей, запасів, які під впливом різних факторів взаємодіють для вирішення поставлених стратегічних завдань» [6]. І. П. Нечитайло трактує національний інвестиційний потенціал країни як «суму національного багатства, що накопичене суспільством на момент оцінювання потенціалу та валового продукту поточного періоду, що спрямовується на заощадження» [7].

Таким чином, інвестиційний потенціал пов'язують із національним багатством та валовим внутрішнім продуктом. Структура національного багатства охоплює три складові (рис. 1).

Рис. 1. Структура національного багатства

Джерело: узагальнено на підставі [8]

Суспільне багатство охоплює виробничі засоби, які в свою чергу охоплюють основні та оборотні засоби. За величиною залишкової вартості на початок 2018 року основні засоби в цілому по Україні становили 3571 млрд грн, а на кінець року – 3783 млрд грн. Коефіцієнт індексації основний засобів склав 118,4% а коефіцієнт зносу 60,6% (табл. 1)

Характеристики зміни та структури основних засобів України не сильно відрізняються за

Таблиця 1

Основні засоби України за 2018 рік

Назва виду економічної діяльності	Код за КВЕД	Первісна (переоцінена) вартість основних засобів на кінець року		Коефіцієнт індексації (переоцінки) основних засобів, %	Ступінь зносу основних засобів, %	Темп зростання (зниження) основних засобів, %
		тис. грн	у % до загального обсягу			
А	Б	7	8	13	14	15
Усього		9609999992	100,0	118,4	60,6	102,6
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	A	407145953	4,2	101,6	35,4	112,4
Промисловість	B,C,D,E	3271669184	34,0	129,5	66,4	102,9
Добувна промисловість і розроблення кар`єрів	B	411805990	4,3	98,8	43,1	106,4
Переробна промисловість	C	1257573160	13,1	103,6	64,3	103,9
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	D	1423236799	14,8	174,9	73,7	101,1
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	E	179053235	1,8	217,3	77,4	101,7
Будівництво	F	91715211	1,0	101,8	44,5	107,0
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	G	215624770	2,2	100,3	42,1	111,6

Закінчення таблиці 1

А	Б	7	8	13	14	15
Транспорт, складське господарство, поштова та кур`єрська діяльність	Н	1729587337	18,0	134,4	62,9	101,7
Тимчасове розміщування й організація харчування	І	30963837	0,3	101,2	41,7	102,9
Інформація та телекомунікації	J	127084710	1,3	100,3	59,9	107,5
Фінансова та страхова діяльність	К	68694896	0,7	103,9	44,8	107,1
Операції з нерухомим майном	L	1064119014	11,1	110,7	57,5	101,7
Професійна, наукова та технічна діяльність	М	35681186	0,4	100,2	50,3	106,8
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	N	1487471337	15,5	110,7	83,0	100,5
Державне управління й оборона; обов`язкове соціальне страхування	О	307430	0,0	112,2	54,6	104,5
Освіта	Р	4102166	0,0	100,9	41,1	103,3
Охорона здоров`я та надання соціальної допомоги	Q	27717342	0,3	100,9	47,4	108,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	R	22466323	0,2	99,3	40,1	102,7
Надання інших видів послуг	S	3200832	0,0	101,0	45,9	105,6

Джерело: [9]

останні п'ять років, тому 2018 рік може слугувати базисним роком для здійснення оцінки структури основних засобів за різними видами економічної діяльності.

Статистичні дані доводять, що найбільша частка основних засобів України зосереджена у промисловості і вона становить 34%. У структурі основних засобів промисловості найбільшу частку у розмірі 14,8% займають основні засоби постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, а також 13,1% займають основні засоби переробної промисловості.

Після промисловості, за величиною основних засобів йде транспорт, складське господарство, поштова та кур`єрська діяльність, їх частка складає 18%. І на третьому місці у структурі основних засобів стоїть діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування із часткою основних засобів 15,5%.

Таким чином, у розрізі оцінки інвестиційного потенціалу через національне багатство та основні засоби України, промисловість виступає домінантним імперативом, за яким слід розглядати транспорт із супутніми видами економічної діяльності та адміністративно-допоміжне обслуговування.

Негативною характеристикою основних засобів України є високий ступінь їх зношеності, зокрема для промисловості це показник становить 66,4%, для транспорту із супутніми видами економічної діяльності – 62,9%, а для адміністративно-допоміжного обслуговування аж 83%. Таким чином, для видів економічної діяльності, які займають найбільшу частку у структурі основних засобів України характерним є найвищий рівень їх зношеності. Встановлена закономірність однозначно негативно впливає на рівень інвестиційного потенціалу. Виникає парадоксальна ситуація, яка проявляється в тому, що для покращення рівня інвестиційного потенціалу країни необхідно інвестувати кошти в оновлення основних засобів провідних галузей економіки, тобто знову необхідні інвестиції.

Задля покращення позиції України на світових ринках необхідно активізувати співпрацю бізнесу (власників), влади та представників громадського суспільства в напрямку розробки та прийняття загальнодержавних та територіальних програмних документів. Це тягне за собою необхідність створення правового забезпечення та організаційно-економічного механізму погодження інтересів всіх учасників даного виду співпраці на партнерських засадах та довгостроковій основі. Присутність представників наукової сфери у такій співпраці прискорить інноваційний розвиток на національному, галузевому та територіальному рівнях.

Висновки з проведеного дослідження. Доведено, що незадовільний фінансовий стан у поєднанні із обмеженим доступом до інвестиційних ресурсів для підприємств унеможливлюють так необхідну модернізацію основних засобів та виробничо-технологічних процесів, а також нарощування обсягів виробництва. Обмеженість власних ресурсів та неможливість залучення зовнішніх інвестицій призводять до втрати конкурентних

позицій промислових підприємств на внутрішньому та світовому ринках. Власне кажучи така ситуація характерна не тільки для промислових підприємств, а і для підприємств інших видів економічної діяльності, в тому числі сільськогосподарських, підприємств транспорту тощо.

У розрізі оцінки інвестиційного потенціалу через національне багатство та основні засоби України, промисловість визначено домінантним імперативом, слід за яким необхідно розглядати транспорт із супутніми видами економічної діяльності та адміністративно-допоміжне обслуговування. Встановлено високий ступінь зношеності основних засобів, зокрема для промисловості це показник становить 66,4%, для транспорту із супутніми видами економічної діяльності – 62,9%, а для адміністративно-допоміжного обслуговування аж 83%. Таким чином, для видів економічної діяльності, які займають найбільшу частку у структурі основних засобів України характерним є найвищий рівень їх зношеності. Встановлена закономірність однозначно негативно впливає на рівень інвестиційного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Розмислов О.М. Сучасна інтерпретація механізму інвестиційної політики в регіонах в умовах економічної кризи. *Економічний вісник Донбасу*. 2014. №2 (36). С. 80-84.

2. Банківська енциклопедія / кол. авт. : М. І. Савлук, А. М. Поддєрьогін, А. А. Пересада, Н. Д. Олексієнко, І. Н. Лазенко ; під ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. К. : Ельтон, 1993. 328 с.

3. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2005. 848 с.

4. Новий словник іншомовних слів : близько 40 000 слів і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом'як, А. А. Дем'янюк ; за ред. Л. І. Шевченко. К. :АРІЙ, 2008. 672 с.

5. Загородній А. Г. Фінансовий словник /А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. 4-е вид., випр. та доп. К. Львів : Знання ; ЛБІ НБУ. 566 с.

6. Заїка С. О. Інвестиційний потенціал підприємства та варіанти його формування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки 2015*. Вип.13, ч.1. С. 84-86.

7. Нечитайло І. П. Аналіз сучасних підходів до визначення інвестиційного потенціалу регіону. *Інвестиції: практика та досвід.* 2010. № 15. С. 25-29.

8. Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. Економічна теорія (Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка). Навч. пос. 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2009. 688 с.

9. Основні засоби України. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення 20.05.2019 року)

10. Іртищева І.О., Крамаренко І.С. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії. *Регіональна економіка*. 2014. № 2 (72). С. 84-95.

11. Крамаренко І.С., Сєнкевич О.Ф., Клецов Є.С., Прокопенко Н.О., Кльоц Ю.Ю. Особливості формування інвестиційного потенціалу: регіональний та національний аспект. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 3. С. 343-357.

REFERENCES:

1. Rozmyslov O.M. (2014). Suchasna interpretatsiia mekhanizmu investytsijnoi polityky v rehionakh v umovakh ekonomichnoi kryzy. [Modern interpretation of the mechanism of investment policy in the regions in the economic crisis], *Economic Bulletin of Donbass*, no.2 (36), pp. 80-84. (in Ukrainian)

2. Savluk M.I., Podderogin A.M., Peresada A.A., Oleksienko N.D. and Lazenko I.N. (1993) Bankivs'ka entsyklopediia [Banking encyclopedia], Kiev : Elton, Ukraine. (in Ukrainian)

3. Kunch Z.Y. (2005). Universal'nyj slovnyk ukrains'koi movy [Universal dictionary of the Ukrainian language], Ternopil: Textbook Bogdan, Ukraine. (in Ukrainian)

4. Shevchenko L.I., Nika O.I., Khomyak O.I. and Demyanyuk A.A. (2008). Novyj slovnyk inshomovnykh sliv : blyz'ko 40 000 sliv i slovospoluchen' [New dictionary of foreign words: about 40,000 words and phrases], Kiev, Ukraine (in Ukrainian)

5. Zagorodniy A.G. (1996). Finansovyj slovnyk [Financial Dictionary]. Lviv: Knowledge; LBI NBU. Ukraine. (in Ukrainian)

6. Zaika S.O. (2015). Investycijnyj potencial pidpryjemstva ta varianty jogo formuvannja [Investment potential of the enterprise and options for its formation]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic Sciences Issue.* 13, no. 1, pp. 84-86. (in Ukrainian)

7. Nechitaylo I.P. (2010). Analiz suchasnyh pidhodiv do vyznachennja investycijnogo potencialu regionu [Analysis of modern approaches to determining the investment potential of the region]. *Investments: practice and experience*, no. 15, pp. 25–29.

8. Biletskaya L.V., Biletsky O.V. and Savich, V.I. (2009). Ekonomichna teorija (Politekonomija. Mikroekonomika. Makroekonomika). [Economic theory (Political Economy. Microeconomics. Macroeconomics)]. Kiev, Center for Educational Literature, Ukraine (in Ukrainian)

9. Fixed assets of Ukraine. State Statistics Service, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/ (Accessed 01 June 2019). (in Ukrainian)

10. Irtyshcheva I.O. and Kramarenko I.S. (2014). Investycijna pryvablyvist' ekonomiky: mizhregional'ni asymetrii' [Investment attractiveness of the economy: interregional asymmetries], *Regional economy*, no. 2 (72), pp. 84-95. (in Ukrainian)

11. Kramarenko I.S., Senkevich O.F., Kletsov E.S., Prokopenko N.O. and Klets Yu.Yu. (2019). Osoblyvosti formuvannja investycijnogo potencialu: regional'nyj ta nacional'nyj aspekt [Features of investment potential formation: regional and national aspect], *Bulletin of KhNAU*, no. 3, pp. 343–357. (in Ukrainian)

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СТРАТЕГІЇ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

CONCEPTUAL APPROACH TO THE STRATEGY OF DIGITAL TRANSFORMATION OF NATIONAL ECONOMY

УДК 338.004

Пустоваров А.І.
заступник міського голови
з питань діяльності виконавчих органів
Запорізької міської ради
PustovarovAnatolii
Zaporizhzhia City Council

У статті розроблено концептуальний підхід до стратегії цифрової трансформації національної економіки України. Визначено генеральну мету цифрової трансформації розвитку економіки України, яка реалізується на принципах системної цифровізації. Сформульовано принципи системної цифровізації. Виявлено виклики і можливості цифрової трансформації у національній економіці України. Розкрито зміст нових векторів і сфер державної політики цифрової трансформації управління розвитком національної економіки України. Визначено дії інститутів – донорів цифрових технологій, державних органів влади і незалежних установ, агенцій технологічної спільноти у сфері ІКТ, цифрових технологій, електронної комерції – щодо посилення цифрових вимірів стратегії. Вироблено управлінські заходи цифрового розвитку щодо моніторингу та оцінювання результатів реалізації стратегії цифрової трансформації національної економіки України. Визначено економічні й управлінські інструменти механізму імплементації стратегії цифрової трансформації національної економіки України.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, цифрова економіка, інформаційно-комунікаційні технології, стратегія, принципи цифровізації, державна політика цифровізації.

В статье разработан концептуальный подход к стратегии цифровой трансформации национальной экономики Украины. Определены генеральную цель цифровой трансформации развития экономики Украины, которая реализуется на принципах системной цифровизации. Сформулированы принципы системной цифровизации. Выявлено вызовы и возможности цифровой трансформации в национальной экономике Украины. Раскрыто содержание новых векторов и сфер государственной политики цифровой трансформации управления развитием национальной экономики Украины. Определены действия институтов - доноров цифровых технологий, государственных органов власти и независимых учреждений, агентств технологической сообщества в сфере ИКТ, цифровых технологий, электронной коммерции - по усилению цифровых измерений стратегии. Предложены управленческие меры цифрового развития по мониторингу и оценке результатов реализации стратегии цифровой трансформации национальной экономики Украины. Определены экономические и управленческие инструменты механизма имплементации стратегии цифровой трансформации национальной экономики Украины.

Ключевые слова: *цифровизация, цифровая трансформация, цифровая экономика, информационно-коммуникационные технологии, стратегия, принципы цифровизации, государственная политика цифровизации.*

The goal of the article is to develop conceptual approaches to the strategic vision of the processes of digital transformation management of the development of the national economy of Ukraine.
The new concept of digital transformation management of development of national economy is to be based on duality of state regulation of national economy in market conditions. In the context of the digital transformation trend, government regulation should be determined by the determinants of influence, security and control, and market forces - competition and freedom of management decisions by economic entities.
The study uses methods as induction and deduction, classification, comparison and systematic approach, system and structural methods.
The article develops a conceptual approach to the strategy of digital transformation of the national economy of Ukraine. The general goal of digital transformation of economic development of Ukraine, which is realized on the principles of system digitalization, is determined. The strategic goal of the digital transformation of Ukraine's economic development is achieved in key dimensions: the digital dimension of structural transformations of the economy, the information society and digital business models and relationships. The principles of system digitalization are formulated: equality and accessibility, inclusiveness, efficiency, creativity and freedom of information, integration, standardization, security, state regulation. The challenges and opportunities of digital transformation in the national economy of Ukraine are revealed.
The content of new vectors and spheres of the state policy of digital transformation of management of development of national economy of Ukraine is opened. The vectors are network (digital) readiness of the economy; digital cooperation policy; taxation of digital platforms; protection of property rights; accounting for the cost of digital technologies; competition policy; digitalization of entrepreneurship and innovation; digitalization of small and medium business; digital adaptation of the labor market.
Key words: *digitalization, digital transformation, digital economy, information and communication technologies, strategy, digitalization principles, digitalization state policy.*

Постановка проблеми. Сучасна концепція цифрової трансформації управління розвитком національної економіки має ґрунтуватися на дуальності державного регулювання національної економіки в ринкових умовах. В умовах цифрового трансформаційного тренду державне регулювання має визначатися детермінантами впливу, безпеки і контролю, а ринкові сили – конкуренцією і свободою прийняття управлінських рішень суб'єктами господарювання.

На рівні поняття цифрову трансформацію в Україні можна розглядати як процес впливу держави на суспільство загалом, його інституції, апарат самої держави, економіку і бізнес із метою впровадження цифрових інформаційно-комунікаційних технологій у відповідні суспільні відносини шляхом як суто державно-правової діяльності, так і державно-приватного партнерства [2]. Концептуальний підхід до стратегії цифрової трансформації управління розвитком національної економіки має бути зваженим: надмірна регуляторна державна політика без урахування готовності ринку, бізнес-структур, споживачів й суспільства до майбутніх

змін не буде ефективним. У цьому разі зусилля на розробку цифрових інструментів можуть навпаки спричинити погіршення соціально-економічних показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи цифровізації та цифрової трансформації економіки розглянуто у працях провідних закордонних науковців: Г. Аглуалія, Р. Браун, А. Гуторбе, К. Дейлі, М. Джонсон, С. Ентоні, Дж. Кон, Дж. Макдональд, Е. Олтман, Дж. Синфілд, Дж. Снабе, Дж. Філберт, А. Фінлі, Ю. Чанг та інші. Дослідженням державного управління національної економіки у різних напрямах, зокрема інноваційному та технологічному присвячено праці українських і закордонних науковців, вчених, економістів, зокрема: О. Бойко-Бойчука, Ю. Бажала, В. Геєця, В. Гриньова, В. Ільяшенко, С. Дорогунцова, М. Долішнього, Р. Рудницької, О. Федорчак, Т. Піхняк, Н. Харченко, О. Чечель та інших. Проте, значна кількість проблем щодо бачення концепції цифровізації економіки, цифрової трансформації управління розвитком національної економіки досі недостатньо розкриті.

Постановка завдання. Метою статті є розробити концептуальні підходи до стратегічного бачення процесів цифрової трансформації управління розвитком національної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У січні 2018 року Кабінетом міністрів України ухвалено Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. та затверджено план заходів щодо її реалізації [3]. Згідно з Концепцією, розвиток цифрової економіки України полягає у створенні ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формуванні потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг серед українських секторів промисловості, сфер життєдіяльності, бізнесу та суспільства для їхньої ефективності, конкурентоспроможності та національного розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та благополуччя населення. Головною метою Концепції визначається реалізація прискореного сценарію цифрового розвитку як найбільш релевантного для України з погляду викликів, потреб і можливостей. Відповідно до головної мети Концепції стратегічне бачення цифрового розвитку економіки України має бути зосереджено на забезпеченні цифрової трансформації управління розвитком національної економіки України шляхом створення безпечного цифрового простору і цифрової взаємодії для суб'єктів соціо-політико-економічної системи національної економіки на принципах системної цифровізації (рис. 1). Підкреслимо, що системна цифровізація передбачає комплексне бачення закономірностей і тенденцій, складових, а також викликів і можливостей цифрових перетворень у національній економіці.

Водночас, глобальні і національні тенденції цифрових перетворень, спричинених об'єктивними процесами використання інформаційно-комунікаційних (комп'ютерних) (ІКТ) і цифрових технологій, результатами Четвертої промислової революції у суспільних відносинах, визначають виклики (загрози) і можливості для зацікавлених сторін – бізнесу, держави й суспільства (окремої людини), які варто враховувати при реалізації стратегії цифрової трансформації управління розвитком національної економіки й державної політики цифровізації (табл. 1). Для досягнення стратегічної мети цифрової трансформації національної економіки важливо дотримуватися принципів цифровізації, дотримання яких має забезпечувати державна політика цифровізація. Цими принципами є:

1. *Принцип рівності і доступності*. Кожний громадянин має рівні можливості доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі ІКТ, результати їхнього впровадження.

2. *Принцип інклюзивності* (*всеосяжності*). Процеси цифровізації мають створювати переваги (вигоди, прибутковість) у різноманітних аспектах людського життя для суб'єктів соціо-політико-економічної системи національної економіки, зокрема, завдяки застосування ІКТ, у напрямках підвищення якості надання послуг з охорони здоров'я та отримання освіти, створення нових робочих місць, розвитку підприємництва, сільського господарства, транспорту, захисту навколишнього природного середовища, сприяння подоланню бідності тощо.

3. *Принцип ефективності.* Цифрові трансформації мають стати не самоціллю, а механізмом (платформою) економічного зростання завдяки приросту ефективності та збільшенню продуктивності від використання цифрових технологій.

4. *Принцип креативності й свободи інформації.* Цифрові перетворення в економіці України мають сприяти розвитку інформаційного суспільства, засобів масової інформації, «креативного» середовища та «креативного» ринку тощо.

5. *Принцип інтеграції.* Цифровий розвиток економіки України має орієнтуватися на міжнародне, європейське та регіональне співробітництво з метою інтеграції України до ЄС, входження України в європейський і світовий ринок електронної комерції та послуг, банківської і біржової діяльності і под., співробітництво та взаємодію на регіональних ринках.

6. *Принцип стандартизації.* Цифровий розвиток і поширення цифрових технологій потребує стандартів, які посилюють конкуренцію, дозволяють знизити витрати і вартість продукції, гарантують сумісність, підтримку якості, збільшують ВВП країни.

7. *Принцип безпеки.* Поява цифрової економіки вимагає підвищеної довіри і безпеки при використанні ІКТ, у напрямі інформаційної безпеки, кібер-

Рис. 1. Стратегія цифрової трансформації національної економіки України

Таблиця 1

Виклики і можливості цифрової трансформації у національній економіці

Рівні	Зміст прояву
	Виклики
Глобальний	– імовірність реалізації негативних тенденцій «технологічної прірви»; – технологічні розриви між різними економічними групами залежно від доступу й ефективності використання інтелектуальних ресурсів; – вплив роботизації на розрив між розвиненими і країнами, що розвиваються, й з ринком, що формується; – розподіл й доступ до інформаційно-цифрового простору;
Макроекономічний	– скорочення робочих місць через автоматизацію і роботизацію процесів; – соціально-економічна нестабільність і соціальні розриви; – посилення гендерної нерівності у сфері праці і в суспільстві в цілому; – нерівність у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей внаслідок нерівного доступу до інформаційних комп'ютерних технологій; – невідповідність і недостатність навичок; – зниження обсягів витрат на науку та інновації, особливо бізнес-сектору; – стримування (зниження) інвестицій в нематеріальні активи тощо.
Технологічний	– технологічні ризики, що виникають у результаті цифровізації і можливості створення інтелектуальних систем, здатних вирішувати творчі та інтелектуальні завдання швидше і більш якісно, ніж людина, що збільшує ризик безробіття в сфері інтелектуальної праці; – виникає необхідність створення системи освіти, що забезпечує формування нових компетенцій у зайнятих в Індустрії 4.0; – збільшення можливості технологічних збоїв і техногенних катастроф, пов'язаних з розвитком технічних систем.
Екологічний	– інтенсифікація виробництва без відповідних заходів зумовлює значні зміни клімату, що вимагає активного розвитку «зеленої економіки» та безвідходних технологій, нових методів оцінювання реалізованих проектів.
Кібербезпека	– ризики посилення тероризму, складність забезпечення конфіденційності інформації, загроза нових моделей кіберзброї; – зниження рівня національної безпеки країни; – посилення впливу тероризму на безпеку через загрозу доступу до інформаційних баз даних, що містять закриту і конфіденційну інформацію; – використання високотехнологічного озброєння нового покоління з високими характеристиками ураження; – поява нових видів шахрайства, пов'язаних з криптовалютами та атаки на віртуальні цінності у блокчейне.
	Можливості
Держава	– підвищення якості життя, насамперед за рахунок поліпшення задоволення конкретних уже відомих і нових потреб людей; – зростання продуктивності суспільної праці за рахунок її підвищення на рівні окремих виробництв і підприємств; – виникнення нових моделей і форм бізнесу, що дозволяють підвищити прибутковість і конкурентоспроможність діяльності; – акумулювання великих обсягів даних, здійснення їх автоматичної переробки та аналізу; – підвищення прозорості економічних операцій і забезпечення можливості їхнього моніторингу; – забезпечення доступності і просування товарів і послуг як державних, так і комерційних, аж до світового масштабу; – поява людинозамінних керуючих систем, наприклад, для підприємств певних класів.
Бізнес (підприємство, виробництво)	– позбавлення від посередників; – оптимізація витрат, яка передбачає зниження витрат на пошук інформації, ідентифікацію та вимір транзакційних витрат; витрат на просування товарів і послуг; витрат з укладення та ведення переговорів тощо; – прискорення всіх бізнес-процесів, зокрема за рахунок зниження часу комунікацій; – скорочення часу реакції на ринкові зміни, зменшення термінів розробки продукції і послуг та виведення їх на ринок; – синхронізація потоків інформації, можливість точкового розподілу даних у рамках усього бізнесу і, як наслідок, можливість відстеження великої кількості ланцюжків між постачальниками і споживачами, а також проведення інтелектуальної та точкової аналітики; – краще розуміння своїх споживачів і підвищення якості продукції та послуг; – створення нових продуктів і послуг, підвищення гнучкості пропонованих продуктів й адаптивності до нових очікувань і потреб споживача.
Людина (суспільство)	– зниження вартості платежів і поява нових джерел доходу; – вартість Інтернет-послуг стає набагато нижчою, ніж у традиційній економіці (за рахунок скорочення витрат на маркетинг), що робить послуги більш доступними (як комерційні, так і державні); – підвищення доступності товарів та послуг у будь-якій точці світу будь-якому покупцеві; – товари та послуги максимально враховують споживчі переваги і потреби споживачів; – значно розширюється спектр інформаційних, освітніх і розважальних послуг, рівень надання і швидкість яких також зростають.

Джерело: сформульовано на основі авторських досліджень та узагальнень

безпеки, захисту конфіденційності персональної інформації, недоторканності особистого життя та прав користувачів ІКТ.

8. *Принцип державного регулювання.* Цифровий розвиток має стати об'єктом фокусного та комплексного державного управління, де розробляються, просуваються, впроваджуються національні цифрові та кібер стратегії у всіх галузях і сферах національної економіки; створюються механізми зняття бар'єрів на шляху до цифровізації країни, підтримки добросовісної конкуренції, залученні інвестицій, розвитку цифрової інфраструктури та цифрової економіки з метою досягнення національних пріоритетів.

Стратегічна мета цифрової трансформації розвитку економіки України досягається у ключових вимірах: цифровий вимір структурних перетворень економіки, інформаційне суспільство і цифрові бізнес-моделі і відносини. Виміри відображають відносини між суб'єктами соціо-політико-економічної системи національної економіки – держави, бізнесу і суспільства (людини).

Потреба у новій сучасній політиці та регуляторних рамках має адаптуватися до національних цілей цифровізації економіки й мати більшу міжнародну підтримку. При цьому нові вектори і сфери політики цифрової трансформації управління розвитком національної економіки мають визначаються новими правилами політики цифровізації: цифрові поділи, відмінності в готовності, висока концентрація ринкової влади (рис. 2).

1. Посилення мережевої (цифрової) готовності економіки передбачає політику цифровізації у двох напрямах: 1) поєднання переваг від цифровізації у всіх сферах національної економіки; 2) усунення бар'єрів та реалізація можливостей використання електронної комерції на рівні бізнесу і суспільства за рахунок стратегічного планування, підвищення «цифрової грамотності» серед малого і середнього бізнесу, розвитку ІКТ-інфраструктури і надання послуг, нормативно-правового урегулювання використання онлайн-транзакцій, заходів торговельної логістики, розвитку цифрових навичок.

2. Стимулювання цифровізації підприємництва й інновацій передбачає побудову екосистеми, що сприяє цифровому підприємництву та створенню вартості цифрових технологій у цифровій економіці.

3. Розвиток цифровізації малого і середнього бізнесу має бути направлений не лише на посилення цифрового сектору, а також на забезпечення доступу малого і середнього бізнесу у ці сектори.

4. Облік вартості цифрових технологій передбачає запобігти залежності країни від орієнтованої цифрові дані економіку.

5. Політика цифрової адаптації ринку праці направлена на розвиток і створення нових цифрових кваліфікаційних навичок на ринку праці цифрової економіки.

6. Конкурентна політика зосереджує увагу на необхідності адаптації законодавства та політики конкуренції до розвитку цифрової економіки.

7. Оподаткування цифрових платформ націлене на розв'язання проблем, пов'язаних з правилами розподілу прибутку на цифрових платформах, їхньою юрисдикцією.

8. Політика захисту прав власності передбачає створення політико-правового режиму щодо досягнення балансу між інтересами творців та винахідників та користувачами і споживачами результатів інтелектуальної діяльності на базі цифрових й електронних технологій.

9. Політика цифрової співпраці передбачає залучення національних суб'єктів економіки України до міжнародного цифрового простору.

Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління національною економікою реалізується через дії інститутів щодо посилення цифрових вимірів. Дії мають бути націлені на співпрацю між ними і розвиток цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. Рекомендації донорам цифрових технологій:

1. Створити альянс донорських установ на національному та міжнародному рівнях – наприклад, через Міністерство цифрової трансформації, Комітет сприяння розвитку ОЕСР або інші міжнародні форуми – для документування, обміну та просування належних стандартів та практики підтримки донорів цифрових економік у країнах з ринком, що формується, акцентуючи на цифровій інклюзії.

2. Поліпшити співпрацю з донорською підтримкою у цифровій галузі та електронній комерції.

3. Сприяти широкому усвідомленню можливостей та ризиків розвитку цифрової економіки серед партнерів у країнах з ринком, що формується для посилення місцевої власності та розширення прав і можливостей зацікавлених сторін.

4. Розробити та застосувати життєздатні концепції та інструменти для неупередженого моніторингу та оцінки результатів та наслідків відповідних донорських заходів на підставі фактичних даних, орієнтованих на результат.

Рекомендації державним органам влади, які реалізують політику у сфері цифрової трансформації управління розвитком національної економіки:

1. Сприяти відкритим публічним дискусіям, регіональному, місцевому і міжнародному обміну контактами для вдосконалення власних стратегій та програм, узгодження міжнародної допомоги з урахуванням можливостей і ризиків цифрового розвитку для досягнення цілей сталого розвитку і стратегічних цілей державного економічного розвитку.

Рис. 2. Сучасні виклики державної політики цифрової трансформації розвитку національної економіки

2. Посилити власні системи моніторингу впливу, оцінки та звітності про вплив цифрової економіки на досягнення цілей сталого розвитку і стратегічних цілей державного економічного розвитку.

3. Прийняти та впровадити національні стратегії та програми для цифрового розвитку, ґрунтуючись на результатах досліджень й оцінки незалежних організацій, наприклад оцінка ЮНКТАД щодо готовності економіки до електронної торгівлі тощо.

4. Включити донорську підтримку цифрових економік у місцеві системи мобілізації та розподілу ресурсів, включаючи національне планування та системи управління державними фінансами.

Рекомендації незалежним установам, агенціям технологічної спільноти, зокрема й бізнес-спільнотам у сфері ІКТ, цифрових технологій, електронної комерції:

1. Сприяти діалогу з донорами за допомогою масових і спеціальних комунікаційних каналів, наприклад форумів, семінарів, урядових слухань, науково-практичних конференціях, бізнес-платформ, та сприяти зусиллям щодо прийняття та застосування передової практики, створення синергії й підвищення ефективності допомоги в донорській підтримці для використання вигод від цифрової економіки.

2. Сприяти розробці та впровадженню стратегій, програм у рамках цифрових проєктів, грантів, які забезпечать ефективну та дієву підтримку у відповідних сферах.

Система моніторингу та оцінювання результатів реалізації стратегії цифрової трансформації національної економіки України ґрунтується на оцінюванні композитних (інтегральних) показників цифрового розвитку: ІКТ-індексами (е-індексами), цифрової чи мережевої готовності, мережевої взаємодії, цифрової конкурентоспроможності тощо. Для ефективного й адекватного моніторингу та оцінювання приймаються управлінські заходи цифрового розвитку.

1. Зробити цифрову економіку видимою в економічній статистиці.
2. Зрозуміти економічні наслідки цифрової трансформації.
3. Заохочувати вимір впливу цифрової трансформації на соціальні цілі і добробут населення.
4. Розробка нових і міждисциплінарних підходів до збору даних.
5. Моніторинг базових технологій цифрової трансформації – Інтернет речей, штучний інтелект та Blockchain.
6. Поліпшити вимір даних і потоків даних.
7. Визначити і виміряти потреби в навичках для цифрової трансформації.
8. Міра довіри в онлайн-середовищі.
9. Створити систему оцінки впливу для цифрових урядів [1].

Дієвість механізму імплементації стратегії цифрової трансформації національної економіки України забезпечується застосуванням економічних й управлінських інструментів: тарифні правила нейтральності мережі зв'язку; механізм компенсації універсальної телекомунікаційної послуги; інвестиції (державні і приватні), фонди для будівництва оптичного волокна, високошвидкісної інфраструктури у сільських і віддалених районах; комплексні програми об'єднання секторів інформаційних комунікацій, обчислювальних технологій та ЗМІ; фінансування експорту цифрових технологій суб'єктами малого та середнього бізнесу у напрямку; фінансування програм з розповсюдження штучного інтелект за допомогою додатків різних типів; нормативно-правова база для розширення широкосмугових мереж операторами у сільських та віддалених районах, моделі концепції цифрової економіки; оцифрування максимальної кількості державних і муніципальних послуг тощо.

Економічним результатом досягнення генеральної мети стратегії цифрової трансформації національної економіки України є економічне зростання і цифрова конкурентоспроможність національної економіки України.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасний стан, ймовірні виклики, загрози і можливості сучасної цифровізації української економіки і державного управління цифрового розвитку визначили головну мету стратегії цифрової трансформації національної економіки України, яка полягає у створенні безпечного цифрового простору і цифрової взаємодії для суб'єктів соціо-політико-економічної системи національної економіки на принципах системної цифровізації. Такими принципами є рівність і доступність, інклюзивність (всеосяжність), ефективність, креативність й свобода інформації, інтеграція, стандартизація, безпека, державне регулювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гужва В.М. Цифрова трансформація економіки: вимірювання та оцінка результатів. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/31538/ZE_2019_48.pdf?sequence=3

2. Марченко В.Б. Поняття та правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/68.pdf

3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації. Розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80

REFERENCES:

1. Guzhva, V.M. (2019), "Digital transformation of the economy: measuring and evaluating results", available at: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/ 31538/ZE_2019_48.pdf?sequence=3

2. Marchenko, V.B. (2019), “The concept and legal support of digital transformation in Ukraine”, *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, [Online], no. 6, available at: http://www.lsej.org.ua/6_2019/68.pdf

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), “About the conceptualization of the development of the digital economy for Ukraine and Ukraine for 2018-2020 and the hardening of the plan for entry into the project“, available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ТОВАРУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ВІДНОСИН

TRANSFORMATION OF THE LIFE CYCLE OF GOODS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF MARKETING RELATIONS

УДК 339.13

Забаштанська Т.В.
к.е.н.,
доцент кафедри маркетингу,
PR-технологій та логістики
Чернігівський національний
технологічний університет
Zabashtanska Tetiana
Chernihiv National University of
Technology

У статті розглянуто особливості виникнення трансформаційних процесів стадій життєвого товару підприємств в умовах цифровізації маркетингових відносин. Доведено, що в умовах перенаселення планети наявна необхідність пошуку нових механізмів задоволення потреб суспільства. Обґрунтовано, що цифровізація маркетингових відносин сформувала необхідні умови для швидкого та якісного задоволення потреб суспільства, що стало можливим лише в результаті інноваційних трансформацій технологічних процесів. Визначено, що процеси цифровізації світової економіки спричинили виникнення низки проблем, практичне вирішення яких перебуває у площині належного державного регулювання.

Доведено, що цифровізація виробничих, економічних, маркетингових та соціальних відносин підприємства спричинила значний вплив на тривалість життєвого циклу товару, значно посилила конкуренцію між підприємствами. Запропонована авторське бачення графічної інтерпретація трансформації життєвого циклу товару підприємств в умовах цифровізації маркетингових відносин.

Ключові слова: *маркетинг, маркетингові відносини, життєвий цикл товару, цифровізації маркетингових відносин, система маркетингу підприємств, виробнича діяльність підприємств.*

В статье рассмотрены особенности происхождения трансформационных процессов стадий жизненного товара предприятий в условиях цифровизации маркетинговых отношений. Доказано, что в условиях перенаселения планеты есть необходимость поиска новых механизмов удовлетворения динамичного роста потребностей общества. Обосновано, что цифровизация маркетинговых отношений сформировала необходимые условия для быстрого и качественного удовлетворения потребностей общества, что стало возможным только в результате инновационных трансформаций технологических процессов. Определено, что процессы цифровизации мировой экономики повлекли за собой возникновение ряда проблем, практическое решение которых находится в плоскости соответственного государственного регулирования.

Доказано, что цифровизация производственных, экономических, маркетинговых и социальных отношений предприятия вызвала значительное влияние на продолжительность жизненного цикла товара, существенно усилила конкуренцию между предприятиями. Предложено авторское видение графической интерпретация трансформации жизненного цикла товара предприятий в условиях цифровизации маркетинговых отношений.

Ключевые слова: *маркетинг, маркетинговые отношения, жизненный цикл товара, цифровизация маркетинговых отношений, система маркетинга предприятий, производственная деятельность предприятия.*

The article considers the peculiarities of the transformation processes of the stages of the vital product of enterprises in terms of digitalization of marketing relations. It is proved that in the conditions of overpopulation of the planet there is a need to find new mechanisms to meet the dynamic growth of productive and unproductive needs of society. It is substantiated that the digitalization of marketing relations has created the necessary conditions for rapid and high-quality satisfaction of the needs of society, which became possible only because of innovative transformations of technological processes. It is determined that the processes of digitalization of the world economy have caused a number of problems, the practical solution of which is in the plane of proper state regulation.

It is concluded that the low level of socio-economic development of the country, along with the lack of proper investment environment necessary for innovative development of the real sector of the economy, cause significant lag of our country from the world's leading countries, make it impossible for most domestic enterprises. Under these conditions, the key attention of business entities should be focused on the active implementation of the latest ideas and technologies, the action of which will be aimed at meeting the needs of consumers quickly and efficiently.

It is proved that the digitalization of production, economic, marketing and social relations of the enterprise has caused a significant impact on the life cycle of the product, significantly increased competition between enterprises. The author's vision of graphic interpretation of transformation of a life cycle of the goods of the enterprises in the conditions of digitalization of marketing relations is offered.

It is emphasized that the new tools, methods and mechanisms formed by the digital environment have significantly accelerated the processes of life and society, changing the basic needs of the individual, the proper satisfaction of which creates new requirements for the functioning of not only businesses but also the national economy as a whole the potential for their further development.

Key words: *marketing, marketing relations, product life cycle, digitalization of marketing relations, enterprise-marketing system, production activities of enterprises.*

Постановка проблеми. Прогресивне зростання чисельності населення планети спричинило необхідність пошуку нових механізмів задоволення динамічного зростання продуктивних та непродуктивних потреб суспільства. Водночас, обмеженість наявних ресурсів для їх виробництва, обумовило неможливість їх задоволення в короткі проміжки часи. Саме тому, перед людством на даний час залишається проблема пошуку оптимального механізму задоволення потреб наявними ресурсами. Вирішення даного питання в сучасних умовах відбувається виключно за рахунок пошуку та використання нових інноваційних підходів та рішень на виробництві. Небажання переважної частини суспільства обмежити власне споживання, поряд із прагматичним прагненням суб'єктів господарювання отримати високі фінансові результати, на фоні постійно зростаючої конкуренції, спричиняє необхідність значного прискорення стадій життєвого циклу товару, істотним каталізатором якого є цифровізація.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідність дослідження трансформаційних змін в процесі еволюції життєвого циклу товарів з метою забезпечення конкурентоспроможності підприємств, а також оцінці процесу його організації вивчали в своїх працях такі відомі науковці як: Л.В. Балабанова, А.В. Войчак, В. Ф .Гамалій, О.І. Гарафонова, О.Л. Гальцова, К.О. Глазкова, Н.В. Карпенко, Ф. Котлер, Л.А. Лагоцька, М.А. Окландер, А.Ф. Павленко, А. В Роговий, О.О. Романенко, С.А. Романчик, А.В. Череп, І. В. Фабрика та ін.

Враховуючи наявну множину концептуальних та методологічних досліджень процесу побудови життєвого циклу товару, в площині забезпечення відповідності якості товарів сформованим потребам на споживчому ринку, стимулювання зростання виробничої, економічної та соціальної ефективності підприємств, розвитку системи маркетингу підприємства, на даний час залишається частково дослідженою проблема трансформації життєвого циклу товару в умовах цифровізації внутрішнього та зовнішнього середовища. Водночас, незворотність процесів цифровізації світового економічного та соціального середовища сформувало необхідність не лише вивчення процесу еволюції трансформаційних змін, але і актуалізувало необхідність поглиблення методологічного підґрунтя розробки комплексу заходів та рекомендації врахування їх в процесі функціонування суб'єктів господарювання всіх форм власності та галузей економіки.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення особливостей процесу побудови життєвого циклу товарів підприємств в умовах посилення процесу глобалізації та цифровізації виробничих, економічних, соціальних та маркетингових відносин, а також визначення впливу можливих змін на забезпечення конкурентоспроможності підприємств, зростання результативності його фінансово-господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Протягом всього часу існування суспільства значні зусилля його життєдіяльності спрямовуються на задоволення постійно зростаючого обсягу потреб. Саме необхідність задоволення потреб виступає своєрідним інструментом розвитку суспільства, оскільки існування їх значного різноманіття, а також необхідність їх забезпечення серед різних верст населення, формує передумови для комплексного розвитку національної економіки.

Прагнення економіки задовольнити наявні серед потенційних споживачів потреби стимулює її до розвитку, визначає рівень її поточного стану. Водночас, можливість задоволення прогресивно зростаючих потреб, з однієї сторони обмежено обсягом наявного ресурсного забезпечення, а з іншої наявним технологічним та інвестиційно-інноваційним потенціалом підприємств, рівнем технологічного укладу в умовах якого функціонує країна.

У науково-практичній літературі більшість науковців та практиків поділяють погляд, що технологічний уклад це сукупність взаємопов'язаних виробництв, які мають єдиний технічний рівень і розвиваються синхронно. Можливість забезпечення синергетичної дії взаємопов'язаних виробництв на стан та потенціал розвитку економіки держави посилений впровадженням інновацій формує передумови для її переходу на новий технологічний уклад [3,4,7].

За даними міжнародних рейтингів нашу державу на даний час можна віднести до четвертого технологічного укладу, що обумовлено низьким рівнем економічного потенціалу економіки необхідного для її інноваційного розвитку, недостатнім рівнем освоєння високотехнологічних виробництв, обмеженістю проведення власних фундаментальних досліджень. В цей же час, провідні країни світ стрімко переміщують свою економіку до п'ятого, а також шостого технологічного укладу [1; 9; 10].

Сукупність цих та інших причин спричиняють значне відставання економіки нашої держави від провідних країни світу, унеможливлюють конкурентоспроможність більшості вітчизняних підприємств. За цих умов, ключова увага суб'єктів господарювання повинна бути зосереджена на активному впровадженні новітніх ідей та технологій, дія яких бути спрямована швидке та якісне задоволення потреб споживачів.

На даний час у науково-практичній літературі сформоване стале бачення стадій життєвого циклу товару підприємств, які включають стадію розробки товару, стадію виведення товару на ринок, стадію зростання, стадію зрілості, стадію спаду, стадію модернізації або трансформування [5; 6; 8]. Проте, необхідно наголосити на тому, що незважаючи на те, що в умовах цифровізації їх порядок реалізації залишається практично незмінним, відбувається значне прискорення тривалості їх реалізації, рисунок 1.

Це стає можливим лише за умови застосування підприємством новітніх технологій та матеріалів, застосування яких сприяє спрощенню та прискоренню виробничих процесів. Окрему увагу необхідно також приділити процесам роботизації виробництва, поступового заміщення праці людини. Саме ці процеси, сприяють прискоренню виробництва, суттєво впливають на якість та вартість товарів, робіт та послуг, забезпечують зростання конкурентоспроможності підприємства на споживчому ринку.

Водночас необхідно наголоси на суттєве зростання ролі маркетингу в умовах цифровізації. Це обумовлено тим, що на відміну директивної економіки, де процес виробництва визначався наявними ресурсними можливостями, функціонування

де ⟶ – напрям руху інформаційного середовища
- - - - - - - ▸ – лінія часу (t)
A-B – стадія розробки товару
B-C – стадія виведення товару на ринок
C-D – стадія зростання
D-E – стадія зрілості
E-F – стадія спаду
F-A – стадія модернізації або трансформації

Рис. 1. Графічна інтерпретація трансформації життєвого циклу товару підприємств в умовах цифровізації маркетингових відносин

Джерело: розроблено автором

в умовах цифрової економіки спричинило зміну підходів, зі спрямуванням вектору на функціонування підприємств ана виявлення та задоволення потреб споживача. Саме ефективність побудови маркетингових відносин, якісне та своєчасне проведення маркетингових досліджень в умовах цифровізації, набули ключової ролі у визначенні майбутньої ефективності функціонування підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Ефективність функціонування будь-якого суб'єкта господарювання визначається можливістю своєчасно реагувати на задоволення потреб споживачів у товарах, роботах та послугах відповідної якості. Посилення конкурентного середовища спричинило необхідність трансформації системи менеджменту та маркетингу підприємства, посилення швидкості реагування як на внутрішні умови процесу організації виробництва та руху фінансових ресурсів, так і на виклики та можливості зовнішнього середовища. Цифровізація всіх сфер життєдіяльності суспільства спричинила значне прискорення більшості виробничих, економічних та навіть природних процесів. Сформовані можливостями цифрового середовища нові інструменти, методи та механізми спричинили також значне прискорення процесів життєзабезпечення та життєдіяльності суспільства, зміну базових потреб індивідуума, належне задоволення яких формує нові вимоги до функціонування суб'єктів господарювання. За цих умов відбулось значне розширення переліку потреб потенційних споживачів, зміна вимог до їх якісного змісту та швидкості задоволення. Це сформувало систему викликів до суб'єктів господарювання, що в умовах високого рівня конкуренції спричинило значне прискорення виробничих процесів, спрямування значного обсягу ресурсів на скорочення тривалості їх перебігу. За цих умов, необхідним є розробка та впровадження на підприємствах передових інноваційних технологій, практичне застосування яких дозволить сформувати необхідні конкурентні переваги та вплине на результативність їх функціонування. Саме розвиток та ефективна побудова маркетингових відносин на підприємствах на даний час набули ключового, стратегічного значення у процесі їх функціонування, ефективність побудови яких, за рахунок синергетичного ефекту, визначає стан розвитку національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Балабанова Л. В., Балабаниц А. В. Маркетинговый аудит системы сбыта: монографія. Донецк: ДонГУЭТ им. М.Туган-Барановского, 2003. 189 с.

2. Глазкова К.О. Проблеми збутової політики сучасних українських підприємств. Вісник КНУТД Проблеми економіки організацій та управління підприємствами. 2014. №3. С. 102-107.

3. Карпенко Н.В., Яловега Н.І. Комплекс маркетингових комунікацій у стратегічному управлінні маркетинговою діяльністю підприємства: монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. 278 с

4. Кичко І.І. Соціально-економічні детермінанти особистих потреб. Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2013. 333 с.

5. Котлер Ф. Основы маркетинга М., 1996. 634 с.

6. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми: монографія. К.: КНЕУ, 2002. 245 с.

7. Лагоцька Н.З. Уточнення змісту та актуальні принципи збутової політики збутової політики підприємства. Бізнес інформ. 2014. №5. С. 302-305.

8. Ланкастер Д., Джоббер Д М. Организация сбыта. Мн., 2003. 384 с.

9. Роговий А.В. Застосування інструментів маркетингових комунікацій підприємств упродовж інноваційного циклу продукції. Науковий вісник ЧДІЕУ. 2014. №4(24). С. 72-78.

10. Ямкова О.М. Зміст формування збутової політики виробничих підприємств. Економіка і управління. 2012. № 2. С. 52-59.

REFERENCES:

1. Balabanova L. V., Balabanic A. B. (2003) Marketingovyj audit sistemy sbyta [Marketing audit of the sales system]: monografiya. Doneck : DonGUET im. M.Tugan-Baranovskogo. 189 p. (in Russian)

2. Hlazkova K.O. (2014) Problemy zbutovoi polityky suchasnykh ukrainskykh pidpryiemstv. [Problems of sales policy of modern Ukrainian enterprises]. Visnyk KNUTD Problemy ekonomiky orhanizatsii ta upravlinnia pidpryiemstvamy. №3. P. 102-107.

3 Karpenko N.V., Yaloveha N.I. (2012) Kompleks marketynhovykh komunikatsii u stratehichnomu upravlinni marketynhovoiu diialnistiu pidpryiemstva [Complex of marketing communications in strategic management of marketing activity of the enterprise] : monohrafiia. Poltava : PUET. 278 p

4. Kychko I.I. (2013) Sotsialno-ekonomichni determinanty osobystykh potreb.[Socio-economic determinants of personal needs] Chernihiv: Chernihivskyi derzhavnyi tekhnolohichnyi universytet. 333 p.

5. Kotler F. (1996) Osnovyi marketinga [Fundamentals of Marketing]. M. 634 p. (in Russian)

6. Kudenko N.V. (2002) Marketynhovi stratehii firmy [Marketing strategies of the firm]: monohrafiia. K.: KNEU. 245 p.

7. Lahotska N.Z. (2014) Utochnennia zmistu ta aktualni pryntsypy zbutovoi polityky zbutovoi polityky pidpryiemstva.[Clarification of the content and current principles of sales policy of the sales policy of the enterprise] Biznes inform. №5. P. 302-305.

8. Lankaster D., Dzhobber D M. (2003) Organizaciya sbyta. [Sales organization] Mn. 384 p.

9. Rohovyi A.V. (2014) Zastosuvannia instrumentiv marketynhovykh komunikatsii pidpryiemstv uprodovzh innovatsiinoho tsyklu produktsii. [Application of marketing communications tools of enterprises during the product innovation cycle]. Naukovyi visnyk ChDIEU. № 4(24). P. 72-78. (in Ukrainian)

10. Iamkova O.M. (2012) Zmist formuvannia zbutovoi polityky vyrobnychykh pidpryiemstv. [The content of the formation of sales policy of industrial enterprises]. Ekonomika i upravlinnia. № 2. P. 52-59.

РЕГУЛЯТОРНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВСЕОСЯЖНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

REGULATORY MECHANISMS TO ENSURE AN INCLUSIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

УДК 338.24.01

Томарева-Патлахова В.В.
д.е.н., доцент
Класичний приватний університет
Рудь Ю.Л.
старший викладач
Класичний приватний університет
Кокоріна В.І.
старший викладач
Класичний приватний університет
Tomareva-Patlakhova Victoria
Classic Private University
Rud Julia
Classic Private University
Kokorina Victoria
Classic Private University

У статті обґрунтовано доцільність державної регуляторної політики у контексті формування стратегії всеосяжного розвитку національної економіки. Визначено принципи державної регуляторної політики у системі формування державної стратегії всеосяжного розвитку національної економіки. Систематизовано заходи регуляторної політики щодо впровадження стратегії всеосяжного розвитку національної економіки. Автором запропоновано механізм регуляторної політики всеосяжного розвитку національної економіки України у системі формування державної стратегії всеосяжного розвитку національної економіки. Сформульовано основні стратегічні напрями державної регуляторної політики всеосяжного розвитку. Проаналізовано головні напрями реалізації державної регуляторної політики всеосяжного розвитку. Визначено інструменти реалізації регуляторної діяльності, що підсилюють дію імперативів всеосяжного розвитку.

Ключові слова: *всеосяжний розвиток, державна регуляторна політика, регуляторний механізм забезпечення всеосяжного розвитку, принципи державної регуляторної політики, заходи регуляторної політики.*

В статье обоснована целесообразность государственной регуляторной политики в контексте формирования стратегии комплексного развития национальной экономики. Определены принципы государственной регуляторной политики в системе формирования государственной стратегии комплексного развития национальной экономики. Систематизированы меры регуляторной политики по внедрению стратегии всеобъемлющего развития национальной экономики. Автором предложен механизм регуляторной политики всеобъемлющего развития национальной экономики Украины в системе формирования государственной стратегии комплексного развития национальной экономики. Сформулированы основные стратегические направления государственной регуляторной политики всеобъемлющего развития. Проанализированы главные направления реализации государственной регуляторной политики всеобъемлющего развития. Определены инструменты реализации регуляторной деятельности, усиливают действие императивов всеобъемлющего развития.

Ключевые слова: *всеобъемлющее развитие, государственная регуляторная политика, регуляторный механизм обеспечения всеобъемлющего развития, принципы государственной регуляторной политики, меры регуляторной политики.*

The goal of the article is to define the mechanism and measures of regulatory policy of comprehensive development of the national economy of Ukraine in the system of formation of the state strategy of comprehensive development of the national economy.
The solution to the problems of modern economic dynamics is currently associated with the concepts of sustainable development, comprehensive (inclusive) coordinated growth and a green economy. In our opinion, the development of optimal approaches to regulating the conditions of such development is an important component of activities to ensure balanced growth of the national economy.
The study uses methods asinduction and deduction, generalization, abstraction, explanation, classification, comparison and systematic approach, system and structural methods.
The article substantiates the expediency of the state regulatory policy in the context of forming a strategy for comprehensive development of the national economy. The principles of the state regulatory policy in the system of formation of the state strategy of inclusive development of the national economy are determined.
The mechanism of state regulatory policy under market conditions of economic development of the national economy in the system of formation of the state strategy of comprehensive development of the national economy should be implemented on the basis of the system of principles of state regulatory policy, such as expediency, adequacy, efficiency, balance, predictability, transparency and taking into account public opinion.
Regulatory policy measures for the implementation of the strategy of inclusive development of the national economy are systematized. The author proposes a mechanism of regulatory policy of inclusive development of the national economy of Ukraine in the system of formation of the state strategy of inclusive development of the national economy.
The main strategic directions of the state regulatory policy of inclusive development are formulated. The main directions of realization of the state regulatory policy of inclusive development are analyzed. The tools of realization of regulatory activity which strengthen action of imperatives of inclusive development are defined.

Key words: *inclusive development, state regulatory policy, regulatory mechanism for inclusive development, principles of state regulatory policy, regulatory policy measures.*

Постановка проблеми. Проблеми стійкого економічного розвитку наразі є головним об'єктом наукових пошуків та мають як аналітичне, так і політичні значення. Причинами підвищення уваги до зазначених проблем є підвищення нестійкості глобальної економіки, збільшення кризових проявів на рівні окремих країн і регіонів, низька ефективність застосовуваних інструментів фінансово-економічної і соціальної політики та непрацездатність класичних економічних моделей забезпечення зростання й розвитку соціально-економічних систем. До недавнього часу в якості головної мети управління організаціями, підприємствами, країнами розглядалось досягнення високих кількісних фінансових і виробничих результатів. На даний час такий підхід до управління розвитком втратив свою актуальність з огляду на зростання соціальної напруженості й поглиблення екологічних проблем. Вирішення проблем сучасної економічної динаміки наразі

пов'язано з концепціями стійкого розвитку, всеосяжного (інклюзивного) злагодженого зростання й зеленої економіки. Розробка оптимальних підходів до регулювання умов такого розвитку, на наш погляд, є важливою складовою діяльності з забезпечення збалансованого зростання національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічного розвитку та зростання національної економіки, зокрема вироблення оптимального механізму управління економічним зростанням і розвитку для країни були об'єктами досліджень багатьох українських і зарубіжних вчених, науковців і практиків, зокрема: Л. Безчасного, А. Гальчинського, В. Гейця, З. Герасимчука, С. Єрохіна, М. Єрмошенка, І. Крючкова, С. Кузнеца, А. Льюїса, С. Мочерного, В. Ростоу, Д. Сакса, В. Томаса, Л. Федулової, А. Чухно, Й. Шумпетера та інші. В епоху глобальних змін залишається актуальним вироблення нового стратегічного бачення перспектив і моделі розвитку України на основі узагальнення теорії та практики соціально-економічного розвитку національної економіки. Однак, вивчення та оптимізація сучасних державних регуляторних підходів до формування стратегії всеосяжного розвитку національної економіки в світлі новітньої концепції інклюзивного зростання є актуальними.

Постановка завдання. Метою статті є визначення механізму і заходів регуляторної політики всеосяжного розвитку національної економіки України у системі формування державної стратегії всеосяжного розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регуляторна політика всеосяжного розвитку для національної економіки України має ґрунтуватися на досягненні соціо-економічного ефекту відповідно до моделі всеосяжного розвитку. Тому регуляторна діяльність забезпечення всеосяжного розвитку має бути направлена на імперативи всеосяжного розвитку.

Механізм державної регуляторної політики за ринкових умов економічного розвитку національної економіки у системі формування державної стратегії всеосяжного розвитку національної економіки (рис. 1) має реалізовуватися на основі системи принципів державної регуляторної політики, як то: доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність, прозорість і врахування громадської думки.

1) доцільність – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин з метою вирішення існуючої проблеми;

2) адекватність – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні існуючої проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

3) ефективність – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

4) збалансованість – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

5) передбачуваність – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дозволяє суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

6) прозорість та врахування громадської думки – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними та юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності.

Принципи державної регуляторної політики мають корелюватися з принципом конвергенції моделі всеосяжного розвитку, що передбачає інтегрування, зближення регуляторної політики господарської діяльності із регуляторною політикою щодо реалізації імперативів всеосяжного розвитку.

Відповідно, функціонування такої моделі системи принципів можливе у разі діяльності підтримуючого інституту державного регулювання – Департаменту соціально-економічного економічного розвитку та регуляторної політики на базі громадського контроль. Функціонування інституту має здійснюватися у порядку напряму інтегрованої цифровізації державної політики. Інструментами реалізації регуляторної діяльності мають бути економічні регулятори, що підсилюють дію імперативів всеосяжного розвитку. Зокрема, їх можна систематизувати у такі групи, як: економічні інструменти бюджетно-податкової, ринкової регуляторної, фінансово-інвестиційна, кредитна і соціальної політик, а також адміністративні інструменти щодо дозвільної системи сприяння підприємництву.

Державна регуляторна політика характеризується як напрям державної політики, що передбачає синтез правового та економічного регулювання відносин між суб'єктами підприємницької діяльності, а також адміністративних та економічних відносин між регуляторними органами та іншими органами влади й суб'єктами підприємництва. Важливим напрямом державної регуляторної політики є недопущення прийняття

Рис. 1. Регуляторний механізм забезпечення всеосяжного розвитку національної економіки України у системі формування державної стратегії всеосяжного розвитку національної економіки *(удосконалено автором)*

економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів. Використання податкових важелів маєстати основним інструментом державного регулювання економіки, який спрямований на стимулювання легальної господарської діяльності суб'єктів господарювання та детінізації бізнесу.

Принципи держаної регуляторної політики потребують уточнення з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки та складатися з наступних: доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність,прозорість, швидкість, гнучкість, об'єктивність, наукова обґрунтованість, компетентність.

Відповідно, функціонування такої моделі системи принципів можливе у разі діяльності підтримуючого інституту державного регулювання – Департаменту соціально-економічного економічного розвитку та регуляторної політики на базі громадського контроль. Функціонування інституту має здійснюватися у порядку напряму інтегрованої цифровізації державної політики. Інструментами реалізації регуляторної діяльності мають бути економічні регулятори, що підсилюють дію імперативів всеосяжного розвитку. Зокрема, їх можна систематизувати у такі групи, як: економічні інструменти бюджетно-податкової, ринкової регуляторної, фінансово-інвестиційна, кредитна і соціальної політик, а також адміністративні інструменти щодо дозвільної системи сприяння підприємництву.

Регуляторна політика всеосяжного розвитку для національної економіки України реалізується через систему заходів регуляторного впливу на імперативи та детермінанти всеосяжного розвитку. Заходи регуляторної політики всеосяжного розвитку національної економіки України здійснюється на засадах державного прогнозування та планування господарської діяльності (табл. 1).

Державна регуляторна політика (далі – ДРП) всеосяжного розвитку національної економіки України сьогодні має стати стратегічним курсом та доповнювати загальну стратегію всеосяжного розвитку. Стратегія ДРП є лише частиною загальної економічної стратегії всеосяжного розвитку, це обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямо-

Таблиця 1

Заходи регуляторної політики щодо впровадження стратегії всеосяжного розвитку національної економіки

Цілі забезпечення всеосяжного розвитку	Заходи регуляторної політики
Забезпечення системи надання традиційних послуг та інфраструктури	Спрощення системи оподаткування для сфери послуг. Активізація цифровізації суспільства та побудова цифрової інфраструктури. Спрощення режиму сертифікації і стандартизації на отримання оздоровчих послуг. Підвищення якості оздоровчої інфраструктури.
Заохочення підприємництва до легалізації зайнятості	Урегулювання спрощеної системи оподаткування мікро-, малого та середнього підприємництва. Урегулювання спрощеної системи оподаткування та легалізація доходів домашніх господарств
Підсилити продуктивність та розподіл фінансових ресурсів	Впровадження перехресного пропорційного інвестування внутрішніми, зовнішніми і державними інвесторами. Створення механізму пільгового оподаткування у разі перехресного фінансування для внутрішніх інвесторів. Стимулювання банківського сектору в інвестиційну діяльність
Збільшення кількості робочих місць	Підвищити продуктивність праці та введення погодинної плати за працю. Посилити механізм матеріальної і нематеріальної компенсацію за тимчасову непрацездатність
Розвиток освіти й професійних навичок	Побудова науково-освітньої системи розвитку людського потенціалу та можливостей. Стимулювання незалежної системи оцінювання якості освіти й науки. Урегулювання міжнародної стандартизації надання освітніх послуг та оцінювання результатів наукової діяльності. Забезпечення рівного доступу до одержання освіти всіх ступенів
Протидія корупції	Урегулювання прозорості ведення бізнесу. Ліквідація державних установ з надання супутніх послуг з обслуговування бізнесу. Цифровізація отримання послуг та звітності для підприємництва. Створення реальної інституційної, підприємницької та політичної антикорупційної етики.
Удосконалення системи податкових платежів	Адаптація до міжнародних стандартів оподаткування. Стимулювання пропорційного оподаткування й соціального захисту. Підвищення податкової й фінансової грамотності населення й бізнесу.

Джерело: сформовано автором

ваний на вирішення масштабних економічних та соціальних завдань. Відсутність єдиної економічної стратегії на загальнодержавному рівні негативно впливає на належну реалізацію ДРП. Єдність вищезазначеної державної економічної стратегії забезпечується насамперед охопленням усіх сфер економіки, координацією найважливіших економічних процесів, які мають глобальний вплив.

До основних стратегічних напрямів ДРП всеосяжного розвитку можна зарахувати:

– належне обґрунтування необхідності втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання;

– усунення перешкод для розвитку господарської діяльності (або мінімізація втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання);

– прийняття економічно обґрунтованих та ефективних регуляторних актів;

– створення єдиної логічно взаємопов'язаної системи регуляторних актів.

Пріоритетами ДРП всеосяжного розвитку вважаємо ті її напрями, які суттєво впливають на тактику реалізації ДРП. Зокрема, до цієї системи зараховуємо створення та прийняття регуляторних актів, відстеження їхньої результативності та їхній перегляд. Крім того, важливими напрямами є максимальне врахування громадської думки щодо конкретних регуляторних актів та звітування регуляторних органів щодо здійснення ДРП всеосяжного розвитку.

Зазначимо, що встановлення та досягнення цих пріоритетів неможливе без адекватної та належної оцінки можливостей реалізації ДРП всеосяжного розвитку. Закон встановлює основні вимоги до такої оціночної діяльності. Серед них: об'єктивність, економічна обґрунтованість, відповідність ринковим вимогам, залучення експертів до певних оціночних дій, мінімізація витрат держави на врегулювання господарських відносин.

Оцінка застосовується щодо:

– ризиків (зокрема, впливу зовнішніх чинників на дію регуляторних актів);

– можливостей (зокрема, впровадження та виконання вимог регуляторних актів) щодо витрат або вигод;

– витрат або вигод, які виникатимуть у майбутньому внаслідок дії регуляторних актів;

– зауважень та пропозицій (зокрема, від фізичних та юридичних осіб, їхніх об'єднань);

– сталого досягання регуляторних актів цілей, задекларованих у разі його прийняття;

– кількісних та якісних показників результативності регуляторних актів;

– необхідності залишення регуляторних актів без змін;

– виявлених порушень принципів ДРП всеосяжного розвитку.

Як бачимо, така різноплановість оцінювання вимагає і певної диференціації підходів до нього. Зокрема, оцінити ризики та кількісні й якісні показники результативності регуляторних актів можна з використанням однакових прийомів (порівняння певних економічних та статистичних показників, звернення до експертів). Для оцінення можливостей, а також витрат або вигод, які виникатимуть у майбутньому, потрібні зовсім інакші підходи, оскільки йдеться про те, чого насправді ще не існує.

Стратегія ДРП всеосяжного розвитку відображає її обґрунтованість та відтворює особливості її реалізації, але при цьому вона є лише частиною загальної економічної стратегії, передбаченої ст. 9 ГКУ, яка розглядається як обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення масштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження і примноження її економічного потенціалу і національного багатства, підвищення народного добробуту. Економічна стратегія охоплює визначення пріоритетних цілей економіки, засобів та способів їхньої реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних тенденцій і процесів, що відбувається в національному та світовому господарстві, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

Правильно спланована та обґрунтована стратегія дає змогу сформувати головні напрями реалізації ДРП всеосяжного розвитку.

Перший стратегічний напрям розвитку ДРП, який склався історично, це так звана «дерегуляція» підприємницької діяльності, яка була покликана зменшити кількість заборон та обмежень, встановлених щодо господарської діяльності.

Держава усвідомила, що занадто щільне державне регулювання економічних процесів фактично знищує підприємницьку ініціативу, ставлячи саме існування суб'єктів у пряму залежність від виконання усіх приписів нормативно-правових актів. Дерегуляція передбачала переведення акцентів з тотального державного регулювання на ринкове саморегулювання. Вважалося, що ринкові механізми самостійно врегулюють абсолютну більшість господарських правовідносин, тому «втручання» держави треба звести до мінімуму. Натомість занадто «широка» свобода діяльності для суб'єктів господарювання призвела до зловживання з боку деяких з них, зокрема щодо повернення податку на додану вартість.

Саме тому одним з найважливіших критеріїв належної реалізації дерегуляції вважають зменшення вартості витрат на виконання обов'язкових державних регуляцій (зокрема, щодо відкриття та закриття бізнесу).

Другим стратегічним напрямом за часом виникнення можна вважати «пошук меж та форм

державного регулювання». Це складний процес, який характеризується наявністю великої кількості думок та поглядів щодо встановлення потрібних меж та форм. Фактично йдеться про «вічне» питання, однозначної відповіді на яке немає. Потрібно зважати і на прямий та безпосередній зв'язок між поняттями «межа» та «форма». Справа в тому, що чітке та однозначне встановлення меж втручання державних органів у сферу господарювання означає фактичну відмову від тих форм, які не вписуються у встановлені законом «кордони» державного регулювання. Форми окреслюють, як саме держава має змогу вплинути на суб'єктів господарювання з метою координації зусиль для досягнення найвищого економічного (а можливо, і соціального) ефекту.

Третій стратегічний напрям – «вдосконалення правового регулювання господарських відносин», тобто спрямованість державної політики на кінцевий результат. Хоча в цілому звучить дещо невизначено, оскільки «вдосконалення» є поняття оціночне. До того ж вдосконалення – процес, безмежний у часі, оскільки правове регулювання господарських відносин завжди матиме певні недоліки, прогалини або колізії, що потребуватимуть термінового втручання. Але важливо акцентувати увагу на необхідності перспективного підходу до регулювання господарських правовідносин з погляду стратегічного розвитку ДРП.

ДРП всеосяжного розвитку потребує певного стратегічного планування шляхом поділу на етапи, послідовне виконання яких призведе до належного регуляторного впливу на суб'єктів господарювання та інших зацікавлених суб'єктів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, інструментарій державної регуляторної політики суб'єктів господарювання в умовах моделі всеосяжного розвитку має значну теоретико-методичну цінність для забезпечення сталого розвитку суб'єктів підприємницької діяльності та формування сприятливого бізнес-середовища їх функціонування. Удосконалено систему заходів регуляторної політики щодо впровадження стратегії всеосяжного розвитку національної економіки, яка передбачає забезпечення системи надання традиційних послуг і цифрової інфраструктури, заохочення підприємництва до легалізації зайнятості, підсилення продуктивності та розподілу фінансових ресурсів, збільшення кількості робочих місць, розвиток освіти й професійних навичок, протидію корупції, удосконалення системи податкових платежів. Державна регуляторна політика забезпечення всеосяжного розвитку через заходи регуляторного впливу на ключові фактори всеосяжного розвитку має спиратися на основні напрями державної економічної політики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.

2. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року: проект Закону України від 07.08.2018 № 9015. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html.

3. Криштоф Н.С. Трансформація економічної моделі розвитку як науково-практична проблема державного управління. *Державне управління: теорія та практика*. 2015. № 1. С. 4-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2015_1_3.

4. Міщук О.В. Теоретичні аспекти формування моделей економічного розвитку // *Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова*. 2013. Т. 18. Вип. 3/2. С. 135-138.

5. O'Sullivan A. and Sheffrin S. M. Economics: Principles in Action. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2003.

6. Ranieri R., Ramos R. A. Inclusive Growth: Building up a Concept. *Working Paper*. 104. Brazil: International Policy Centre for Inclusive Growth. Retrieved 13 January 2015.

REFERENCES:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Presidential Decree "On the Strategy of Sustainable Development "Ukraine 2020"", available at: https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Draft Law of Ukraine "On the Strategy of Sustainable Development of Ukraine until 2030", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html.

3. Kryshtof, N.S. (2015), "Transformation of the economic model of development as a scientific and practical problem of public administration", *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 1, pp. 4-11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2015_1_3 (in Ukrainian).

4. Mischuk, O.V. (2013), "Theoretical aspects of the formation of models of economic development", *Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova*, Issue. 18, vol. 3/2, pp. 135-138 (in Ukrainian).

5. O'Sullivan, A. and Sheffrin, S. M. (2003), *Economics: Principles in Action*, Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, USA.

6. Ranieri, R., Ramos, R.A. (2015), "Inclusive Growth: Building up a Concept", *Working Paper*, 104, 13 January.

СТРУКТУРИЗАЦІЯ ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ІННОВАЦІЙНИЙ СТАЛИЙ РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

STRUCTURIZATION OF INTERNAL AND EXTERNAL FACTORS OF INFLUENCE ON INNOVATIVE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISE

УДК 330.341:658

Шапуров О.О.
к.е.н., доцент
Інженерний навчально-науковий інститут
Запорізького національного університету
Shapurov Oleksandr
Engineering Educational and Scientific Institute of
Zaporizhzhya National University

У статті сформована комплексна структурно-динамічна модель сталого розвитку промислових підприємств. До основних комплементарних рівнів запропонованої моделі віднесено: характерні риси та особливості, характерні та специфічні чинники впливу на сталий розвиток, наслідки впливу на сталий розвиток промислового підприємства. Доведено, що кожен рівень теоретичної моделі має свій динамічний етап зміни в залежності від еволюції чинників та періоду сталого розвитку промислових підприємств. Запропонована структурно-динамічна модель включає чотири основних періоди сталого розвитку промислових підприємств: етап трансформації власності та переділу інтересів (1991-2004); етап гетерогенного зростання (2004-2008), етап стагнаційних процесів (2008-2014); етап латентних кризових процесів та руйнування виробничого потенціалу промислових підприємств (2014 – теперішній час). Кожен етап включає унікальний перелік чинників на кожному рівні моделі.

Ключові слова: *внутрішні та зовнішні чинники, комплементарні рівні, періоди сталого розвитку підприємств, структурно-динамічна модель, характерні чинники впливу*

В статье сформирована комплексная структурно-динамическая модель устойчивого развития промышленных предприятий. К основным комплементарным уровням предложенной модели отнесены: характерные черты и особенности, характерные и специфические факторы влияния на устойчивое развитие, последствия воздействия на устойчивое развитие промышленного предприятия. Доказано, что каждый уровень теоретической модели имеет свой динамический этап изменения в зависимости от эволюции факторов и периода устойчивого развития промышленных предприятий. Предложенная структурно-динамическая модель включает четыре основных периода устойчивого развития промышленных предприятий: этап трансформации собственности и передела интересов (1991-2004 гг.); этап гетерогенного роста (2004-2008 гг.), этап стагнационных процессов (2008-2014 гг.); этап латентных кризисных процессов и разрушения производственного потенциала промышленных предприятий (2014 г. – настоящее время). Каждый этап включает уникальный перечень факторов на каждом уровне модели.

Ключевые слова: *внутренние и внешние факторы, комплементарные уровни, периоды устойчивого развития предприятий, структурно-динамическая модель, характерные факторы влияния*

In the article it is formed a complex structural and dynamic model of sustainable development of industrial enterprises. The main complementary levels of the proposed model include: characteristics and features, characteristic and specific factors influencing sustainable development, the consequences of influencing the sustainable development of industrial enterprises. It is proved that each level of the theoretical model has its dynamic stage of change depending on the evolution of factors and the period of sustainable development of industrial enterprises. The proposed structural and dynamic model includes four main periods of sustainable development of industrial enterprises: the stage of ownership transformation and redistribution of interests (1991-2004); stage of heterogeneous growth (2004-2008), stage of stagnant processes (2008-2014); stage of latent crisis processes and destruction of the production potential of industrial enterprises (2014 - present). Each stage includes a unique list of factors at each level of the model. It is proved that the main factors of influence at the first stage of transformation are: global (technological gap; geopolitical and geoeconomic location of the country; rupture of traditional ties with partners from other post-Soviet countries; influence of international organizations); national (non-competitive redistribution of property, corruption; hyperinflation and devaluation of the national currency; imperfect legal framework; lack of effective economic mechanism for changing forms of ownership; unemployment; structural imbalances; poor fiscal policy; imperfect monetary system, direct and covert subsidies aimed at dumping, reducing costs of goods and services of related infrastructure industries; insecurity of the domestic market); domestic (depreciation of fixed assets of industrial enterprises, underdeveloped infrastructure, static service and logistics support, low level of informatization, problems of standardization and certification, poor infrastructure development abroad, the formation of export pricing at low costs, shadow processes; barter; laundering; money laundering; lack of experience in operating in market conditions, resource intensity of production.

Key words: *internal and external factors, complementary levels, periods of sustainable development of enterprises, structural-dynamic model, characteristic factors of influence.*

Постановка проблеми. Сучасні промислові підприємства є багатосистемними складовими з численними внутрішніми взаємозв'язками, функціями, процесами, що діють в умовах невизначеного мінливого зовнішнього середовища. Дослідження сталого розвитку промислового підприємства з позицій системного підходу потребує дослідження факторів середовища на усіх його рівнях. В своїй різноманітності фактори можуть як негативно вплинути на сталий розвиток промислового підприємства, так і сприяти стійкому функціонуванню. Традиційним для наукової літератури в цілому досліджувати сталий розвиток промислового підприємства з поділом факторів середовища залежно від місця їх виникнення на зовнішні (екзогенні фактори) та внутрішні (ендогенні). Розбіжності у факторах можуть появлятись лише в плані віднесення їх до тієї чи іншої групи, або трансформаційного періоду до якого вони належать. Доцільним при аналізі зовнішнього та внутрішнього середовища промислових підприємств України розглянути фактори в еволюційній динаміки періодизації, та сформувати причинно-наслідкові результати трансформаційного розвитку промислових підприємств країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням структуризації внутрішніх та зовнішніх чинників впливу на інноваційний сталий розвиток підприємства присвячено праці таких вчених, як А. Амоши, А. Бутенко, А. Васіної, В. Гейця, А. Даниленко, М. Жулинського, Е. Лібанової, О. Онищенко, В. Головко, В. Дедекаєва, В. Малигіної, Г. Касьянова, О. Носирєва, С. Добринь, Т. Мельник, Ю. Кіндзерського.

Використовуючи вітчизняний практичний досвід доцільним є не тільки вивчення переліку чинників впливу, а формування структурованої динамічної моделі, яка має ретроспективне підґрунтя та відповідні ієрархічні рівні розвитку.

Постановка завдання. Формування комплексної структурно-динамічна моделі сталого розвитку промислових підприємств, що складається з багаторівневої ієрархії чинників внутрішньої та зовнішньої сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку групи авторів В.Вишневского, А. Амоши, Л. Збаразскої, А. Охтень, Д. Череватського: «Двадцятирічний період (1992–2011 рр.) ринкових трансформацій національної економіки, що базується на ідеях приватизації, лібералізації і стабілізації, суттєво позначилася на функціонуванні та розвитку її промислового сектора. У промисловості України вже практично завершений процес формування нової структури власності на основі роздержавлення, приватизації та розвитку підприємництва. Підприємства основних галузей (металургії, хімії, окремих видів машинобудування, харчової промисловості), що діють в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі і вільного ціноутворення, адаптувалися до умов глобальних ринків. Велику, хоча і неоднозначну, роль в цьому зіграло приєднання України до СОТ [2, с. 91]. Автори також вважають, що крім позитивних факторів та змін: приватизаційних процесів, формування ринкового середовища в умовах СОТ, вплив міжнародних фондових бірж, реалізація масштабних інфраструктурних проектів (у рамках Євро-2012), існують ряд негативних чинників впливу, таких як: неконкурентний переділ власності; коригування законодавства під впливом галузевого лобі, технологічний розрив між вітчизняною промисловістю та промисловістю розвинених країн.

Заслуговує на увагу класифікація чинників, яку запропонував Ю.Кіндзерський, розподіливши чинники на зовнішні, що тягнуться ретроспективно з минулого та надбані в трансформаційні періоди промислового розвитку. Представник вітчизняної економічної школи здебільшого вважав: «Глибоке падіння промислового виробництва на початку реформ було спричинено через неадекватну ринковим умовам структуру промислового виробництва, що сформувалася в Україні ще за часів планової економіки, тобто в інших суспільно економічних відносинах й без урахування міжнародного поділу праці. Ринок, на порозі якого постала економіка України, відторгнув більшість товарів вітчизняного виробництва, висунувши якісно нові вимоги як до номенклатури і асортименту товарів і послуг, так і до їх якості, вартісних характеристик та інноваційності». Основні фактори, які надбані в трансформаційний період: неякісна перед приватизаційна підготовка об'єктів, практика відчуження майна шляхом поза приватизаційних процедур через так зване «рейдерство» і штучне банкрутство, нормативно-правові прогалини в інституціональному забезпеченні господарських процесів [9, с.75]. Автор також пропонує внутрішні інформаційно-технологічні фактори впливу на трансформацію промислових підприємств: значний знос основних засобів промислових підприємств, нерозвиненість інфраструктури, статичність сервісного обслуговування та логістичного супроводження, низький рівень інформатизації і використання інформаційних технологій, труднощі при переході на міжнародні норми та стандарти виготовлення продукції та проведення її сертифікації, невдалий розвиток інфраструктури за кордоном (системи збуту, мережі представництв, комерційних агентств) [9, с. 89].

У своїй статті «Економіка України в першому десятиріччі незалежності» В. Дедекаєв розглядає основні первопричині чинники розвитку промислових підприємств: «В умовах випуску складної продукції між тисячами підприємств України та інших республік СРСР утворилися стійкі господарські зв'язки на основі їх кооперування. Після отримання Україною незалежності ці зв'язки були зруйновані. Встановити зв'язки із західними фірмами не вдалося через низьку конкурентоспроможність українських підприємств на світовому ринку. Таким чином, був порушений економічний закон спеціалізації та кооперування виробництва. Основний промах державної влади країни – у намаганні запровадити серію законів капіталістичного вільного ринку для регулювання виробничих відносин ще на той час соціалістичної України без відповідних змін форм власності». Отже період 1990-2000 років вважається науковцем перехідним від економічної депресії до фази пожвавлення, що стало основою подальшого довгострокового зростання, починаючи з 2001 року [5, с. 135].

Ідентична думка простежується в дослідженні В. Малигіної. Аналізуючи концепції розвитку промисловості 1996р. та 2003р., вона вважає, що реалізація промислової політики в Україні проходила в умовах, які можна розділити на два основні етапи: період загальноекономічної нестабільності, а також період екстенсивного розвитку вітчизняної економіки. Головними обмеження на шляху всебічного розвитку промисловості відповідно до стратегічних пріоритетів вітчизняної економіки були

трансформаційний період ринкових перетворень і дестабілізація грошово-кредитної та бюджетноподаткової системи (1996р.), а також висока залежність від зовнішнього попиту (починаючи з 1998 р.) [11, с. 82].

З точки зору вище проаналізованих авторів фундаментальними макроекономічними чинниками двох сформованих трансформаційних періодів сталого розвитку промислових підприємств є: гіперінфляція, недосконала законодавча база, відсутність дієвого економічного зміни форм власності, безробіття, невдала бюджетна політика, недосконала грошова-кредитна система.

Т. Мельник на основі дослідження сталого розвитку промислових підприємств в трансформаційний період 1990-2011рр. вважає: «Причини колосального відставання економіки України від інших посткомуністичних держав криються в прорахунках державної політики, відсутності досвіду самостійної розбудови економіки, догматичному виконанні порад МВФ у питаннях трансформації економіки, непростому геополітичному та геоекономічному розташуванні країни» [12, с. 44]. «Фундаментальною помилкою ринкових реформаторів першої хвилі було хибне сподівання, що для успішної економічної трансформації достатньо зруйнувати адміністративну машину, а ринок згодом магічним чином «сам все відрегулює». «Українська влада, намагаючись здійснити «ринковий ривок», обрала революційний шлях, в основі якого лежали принципи політики «шокової терапії», «різкий демонтаж ключових механізмів функціонування планової економіки за відсутності альтернативи призвів у середині 1990-х рр. до зупинки реального сектору, що спровокувало похідні проблеми: крах фінансової системи, вибух інфляції, катастрофічне падіння ВВП, ріст безробіття» [12, с. 45].

Систематизуючи погляди автора можна виділити основні зовнішні фактори впливу на трансформаційні процеси сталого розвитку промислових підприємств: прорахунках державної політики, вплив міжнародних організацій (МВФ), геополітичноме та геоекономічне розташуванні країни, девальвація національної валюти, пряме та приховане субсидування з метою демпінгу, зниження витрат на товари й послуги суміжних інфраструктурних галузей. До сформованих внутрішніх факторів можна віднести: формування експортного ціноутворення за рахунок занижених витрат (зменшених реальних витрат на фінансування фондів заробітної плати та занижених цін на сировину).

Деякі вчені, наприклад Г. Касьянов, вважають період 1991-2010 – періодом перехідної доби. Не можемо погодитись з такою думкою, але фактори впливу, які розглядаються цілком доцільні та слушні для розгляду.

На думку Г. Касьянова: «Економічний розпад радянської системи, який розпочався ще до політичного розпаду СРСР, у незалежній Україні трансформувався в масштабний економічний колапс, що тривав до кінця 1990-х. Саме на тлі цього колапсу відбувалися радикальні зміни у відносинах власності, системі виробництва і розподілу, «за двадцять років незалежності не відбулося кардинальних зрушень в сфері основних фондів (їхній потенціал досі відновлюється), у виробничих інфраструктурах (вони майже не змінилися). Ринкова економіка переплітається зі зростанням державного контролю, економічна свобода – з бюрократичною централізацією, свавіллям чиновників, силових і фіскальних структур, вільний ринок – з перетворенням влади на джерело ренти, а корупції – на системну складову економічних відносин» [8, с. 521].

С. Падалка підтверджує думку Г. Касьянова і вважає, що корупція, джерело ренти є похідними складовими приватизаційного механізму: «У 1992–1994 рр. розробкою моделі приватизації і приватизаційного законодавства займались в основному ті сили, які прямо і безпосередньо були причетними до тіньового перерозподілу власності наприкінці 1980-х років. Ними було напрацьовано п’ять варіантів приватизації, які формували різні схеми розподілу майна» [14, с. 106].

Досліджуючи зовнішні та внутрішні чинники впливу на сталий розвиток промислових підприємств В. Гаєйць, А. Даниленко, М. Жулинський, Е. Лібанова, О. Онищенко доходять висновків, що весь період промислового розвитку країни необхідно поділити на етап трансформації власності та переділу інтересів (1991-2000 рр.) та етап передкризового промислового сталого розвитку (2000-2009 рр.). За словами авторів етапи характеризувалися наступним: «Минулі роки незалежності України (1991-2000 рр.) не були використані для реструктуризації економіки та переведення її на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку. Окремі спроби ставити і розв’язувати такі завдання наштовхувалися на приватні інтереси і губилися в загальному невпорядкованому суперечливому русі. Головною причиною неефективності суспільних змін стала спотворена система політичної влади з домінуванням груп впливу і конкурентною боротьбою між ними, перетворенням державних органів на засіб отримання специфічної ренти. Такий характер організації влади спричинив вибух корупції, поширення тіньових і навіть кримінальних процесів в економіці й управлінні, спровокував фундаментальне руйнування ціннісної структури українського суспільства. Зростання протягом 2000-2008 рр. відбувалося головним чином у руслі відновних процесів, базувалося на використанні створених ще за радянських часів потужностей, консервувало застарілу виробничу структуру і закріплювало економіку України як сировинний придаток більш розвинених економік.

Залучення іноземних фінансових ресурсів використовувалося переважно не на розвиток вітчизняного виробництва, а на зростання споживання імпортних товарів, що посилювало структурні диспропорції» [3, с. 7]. Таким чином негативні чинники сталого розвитку промислових підприємств асоціюються тільки з корупцією, тіньовими процесами, структурними диспропорціями, обтяжливими соціальними виплатами.

Схоже формування основних чинників наводить В. Головко на прикладі дослідження сталого розвитку металургійних підприємств: «форсований перехід до ринкових відносин за неефективності новостворених державних інституцій супроводжувався корупцією, появою тіньових структур у галузі та непрозорістю її роботи в цілому. Іноземні експерти констатували, що державна статистика не могла відповісти, куди йшли майже 50% експорту металопродукції. Ще більше їх дивувало, коли українські митні органи фіксували тільки порядку 30% від обсягу експорту, який зазначала українська ж статистична служба (причому останній, на думку експертів, також був занижений)», «різноманітні обмеження (квоти, високі митні ставки і т. п.) було введено в Європейському Союзі, Канаді, Туреччині, Мексиці, Таїланді, Сполучених Штатах Америки. Втім, українські підприємства через недосвідченість і недалекоглядність часто самі йшли на відвертий ціновий демпінг, тим самим провокуючи захисні заходи в зарубіжних країнах» [4, с. 159]. Також в своїй статті В. Головко додатково пропонує окремо розглядати внутрішні чинники (проблеми виробничих процесів (перевитрати матеріальних ресурсів, недостатня автоматизація процесів), недостатня вартість капітального інвестування, незадовільна якість сировини) та зовнішні чинники: бартеризація та вимивання обігових коштів, криміналізація господарських відносин.

У той же час С. Добринь сформував основні чинники впливу на прикладі дослідження двадцяти чотирьох річного періоду (1990-2014 рр.) сталого розвитку машинобудівних підприємств. Так, до основних та найбільш впливових чинників зовнішнього середовища машинобудівного підприємства автором відносяться: несформованість інституціональних засад ринкової економіки; загальна нестабільність середовища господарювання; нераціональна галузева структура та територіальне розміщення підприємств; вибіркова спеціалізація більшості підприємств; розрив традиційних зв'язків з партнерами із інших пострадянських країн; тривала фінансова і бюджетна криза; падіння доходів населення як кінцевого споживача продукції промисловості; різке скорочення попиту на продукцію машинобудування; розрив традиційних зв'язків з партнерами із інших пострадянських країн; високий рівень проміжного споживання ресурсів та матеріалоємність машинобудівного виробництва; недосконалість механізму міждержавного співробітництва; недосконалість державного регулювання діяльності підприємств на національному та регіональному рівнях. До складу внутрішньогалузевих чинників відносяться: падіння обсягів виробництва у галузі; нестача досвіду функціонування у ринкових умовах; недостатній рівень конкурентоспроможності машин та обладнання, що виробляються; обмеженість фінансово-інвестиційних можливостей; низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців; відсутність активних маркетингових заходів щодо розширення ринку збуту машинобудівної продукції; обмеженість можливостей суттєвого підвищення ефективності використання матеріальних і паливно-енергетичних ресурсів; високий рівень ресурсоємності виробництва [6, с. 66].

Автори [10, 15] розглядають внутрішні та зовнішні чинники сучасного сталого розвитку промислових підприємств: 2014р.- сьогодення. Проведений аналіз стану реального сектора економіки дозволив їм виділити основні чинники, що становлять загрозу сучасному сталому розвитку промислових підприємств України: наслідки світових фінансово-економічних кризових процесів; криз у політико-економічного стану України та зовнішньоекономічної політики; втрати традиційних ринків збуту та можливі проблеми з доступом на ринок країн Митного союзу, загроза й подальшої втрати внутрішнього ринку на користь виробників з ЄС, а також значні витрати на впровадження технічних регламентів ЄС, у т.ч. екологічної безпеки, відсутність конкретної програми планування діяльності підприємств в умовах євро інтеграційного напряму України; проблема високої конкуренції з боку західних компаній; низький рівень платоспроможного попиту на внутрішньому ринку; брак уваги держави до розвитку високотехнологічних галузей промисловості, зокрема наукоємних підгалузей машинобудування, що спричиняє нераціональну структуру експорту і малоперспективну модель міжнародної спеціалізації України (структура економіки створює приблизно на один-два порядки нижчу інноваційну складову доданої вартості на одиницю продукції порівняно з економіками п’ятого та шостого укладів, які домінують у світі (радіоелектроніка, обчислювальна, телекомунікаційна техніка, робототехніка та ін.); недостатня увага до впровадження інновацій, у т.ч. до використання енергоефективних, маловідходних, ресурсозберігаючих технологій; частка тіньового сектора в економіці країни; масштаб корупції, невідповідність національної продукції вимогам світового ринку (якість, екологічні характеристики), високий рівень матеріало- та енергоємності продукції; труднощі кредитування і залучення додаткового іноземного

капіталу, основним джерелом фінансування інноваційного розвитку є власні кошти підприємств, високі ставки кредиту та недосконалість коротко та довготермінового кредитування виробників та споживачів продукції; високі ризики вкладень, що впливають на зниження інвестиційної привабливості; зниження розміру прямих іноземних інвестицій у промисловість, значна моральна та фізична зношеність основної матеріально-технічної бази виробництва, повільні темпи оновлення основних засобів, фінансових ресурсів не на власні розробки, а на купівлю вже готових машин, обладнання та програмного забезпечення, високі ставки оподаткування, недоліки та часта зміна законодавчої бази України; значний відсоток працівників, які змушені працювати в невідповідних умовах [10, с. 101; 15, с. 6].

О. Носирєв проаналізувавши екзогенні фактори впливу на сучасний сталий розвиток промислових підприємств запропонував наступний їх поділ: фактори макрорівня: економічні (динаміка ВВП, динаміка ставки курсу рефінансування НБУ, інфляція, рівень безробіття, платоспроможний попит, динаміка курсу гривні, система оподаткування), соціальні (демографічні зміни, динаміка зайнятості, ставлення до праці та відпочинку, вплив ЗМІ, соціальна мобільність населення); політико-правові (законодавства, податкова політика, зовнішньоекономічне законодавство, рівень державного регулювання у галузі); екологічні (рівень ресурсозбереження, продукція, сертифікована по екологічних параметрах, вплив діяльності промислового підприємства на довкілля); фактори мезорівня: географічне розташування промислового підприємства, рівень політичної стабільності у регіоні, особливості економічної ситуації, її податкової, бюджетної, інвестиційної, антимонопольної та приватизаційної політики, ресурсозабезпеченість регіону, стан ринків збуту, транспортні сполучення, рівень розвитку інтеграційних процесів у регіоні [13, с. 73].

А. Васіна з метою удосконалення сучасної структури промисловості України на засадах сталого розвитку сформувала внутрішні чинники впливу (скорочення обсягів промислового виробництва та промислового потенціалу через війну на сході та анексію Криму; технологічно відстала структура промислового виробництва; нестійкість темпів промислової динаміки та міжгалузева нерівність зростання; неефективна структура та висока енергоємність промислового виробництва; значний, враховуючи високий рівень залежності української економіки від імпорту, вплив зростання цін імпортних товарів на посилення інфляційних процесів; зниження якості та скорочення асортименту продукції, що пропонується на внутрішньому ринку; збільшення імпортної складової в задоволенні внутрішнього попиту на промислову продукцію і зростання від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами промислової групи) та зовнішні чинники (поглиблення інтеграційних процесів; посилення конкуренції на зовнішніх ринках промислової продукції; зростання цін на сировинні та енергетичні ресурси; домовленості в рамках реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) [1, с. 10].

У наведених трактуваннях чинників внутрішнього та зовнішнього середовища сталого розвитку промислових підприємств немає чіткої структуризованості етапів їх виникнення. Для більш чіткого структурного уявлення чинників розглянемо сучасний підхід Н. Карачиної.

Запропонована модель автора включає чотири етапи розвитку промислових підприємств: етап трансформаційної кризи (1991-1996рр.), етап адаптації (1997-2000 рр.), етап відродження (2001-2007 рр.), етап комплексної кризи (2008-2009 рр.).

Перший етап включає фактори монополізації сировинного сектору, галопуючу інфляцію, недоступність фінансових коштів, втрату внутрішнього ринку, згортання інвестиційного процесу. На другому етапі залишається монополізація сировинного сектору, з'являється банківський сектор з високими ставками кредитування, бартерні угоди. Третій етап стабільності та зростання включає наступні фактори: зменшення бартерних угод, збільшення фінансування інноваційної діяльності за рахунок кредитів, нарощування темпів виробництва. Заключним етапом є етап комплексної кризи, який характеризується: відсутністю кредитування, зростанням боргів, збільшенням кількості збиткових підприємств, нездатність підприємства здійснювати фінансове забезпечення виробничо-господарської діяльності [7, с. 48].

Висновки з проведеного дослідження. Сформована комплексна структурно-динамічна модель сталого розвитку промислових підприємств. До основних комплементарних рівнів запропонованої моделі віднесено: характерні риси та особливості, характерні та специфічні чинники впливу на сталий розвиток, наслідки впливу на сталий розвиток промислового підприємства. Доведено, що кожен рівень теоретичної моделі має свій динамічний етап зміни в залежності від еволюції чинників та періоду сталого розвитку промислових підприємств.

Запропонована структурно-динамічна модель включає чотири основних періоди сталого розвитку промислових підприємств: етап трансформації власності та переділу інтересів (1991-2004 рр.); етап гетерогенного зростання (2004-2008 рр.), етап стагнаційних процесів (2008-2014 рр.); етап латентних кризових процесів та руйнування виробничого потенціалу промислових підприємств (2014 р. – теперішній час). Кожен етап включає унікальний перелік чинників на кожному рівні моделі (рис. 1).

Рівні комплементарної моделі		I Етап Трансформації власності та переділу інтересів (1991-2004)	II Етап Гетерогенного зростання (2004-2008)	III Етап Стагнаційних процесів (2008-2014)	IV Етап Латентних кризових процесів та руйнування виробничого потенціалу промислових підприємств (2014- теперішній час)
Характерні риси та особливості		Процес формування нової структури власності на основі роздержавлення, приватизації та розвитку підприємництва	Період зростання та формування основних фінансово-промислових груп	Процес формування впливу європейського (вступ до СОТ) та міжнародного ринку (товарних та фондових бірж) та жорстка експортна цінова конкуренція	Процес падіння обсягів виробництва, як внутрішнього фактора бойових дій на Сході країни та зовнішнього - відсутність конкурентних переваг та невдала експортна політика
Чинники впливу на сталий розвиток	*Світові*	– технологічний розрив між вітчизняною промисловістю та промисловістю; розвинених країн; – геополітичне та геоекономічне розташуванні країни; – розрив традиційних зв'язків з партнерами із інших пострадянських країн; – вплив міжнародних організацій (МВФ)	– технологічний розрив між вітчизняною промисловістю та промисловістю розвинених країн; – різноманітні обмеження (квоти, високі митні ставки і т. п.) з боку ЄС та інших країн; – вплив міжнародних організацій (МВФ)	– технологічний розрив між вітчизняною промисловістю та промисловістю розвинених країн; – вплив міжнародних товарних та фондових бірж; – іноземне інвестування та реалізація масштабних інфраструктурних проектів (у рамках Євро-2012); – вплив міжнародних організацій (МВФ)	– технологічний розрив між вітчизняною промисловістю та промисловістю розвинених країн; – геополітичне та геоекономічне розташуванні країни; – вплив міжнародних товарних та фондових бірж; – вплив міжнародних організацій (МВФ)
	Національні	– неконкурентний переділ власності, корупція; – гіперінфляція та девальвація національної валюти; – недосконала законодавча база; – відсутність дієвого економічного механізму зміни форм власності; – безробіття; – структурні диспропорції; – невдала бюджетна політика; – недосконала грошова-кредитна система – пряме та приховане субсидування з метою демпінгу, – зниження витрат на товари й послуги суміжних інфраструктурних галузей; – незахищеність внутрішнього ринку та національного товаровиробника наукоємної, високотехнологічної продукції	– коригування законодавства під впливом галузевого лобі; – «рейдерство» і штучне банкрутство, корупція; – структурні диспропорції; – ціновий демпінг; – незахищеність внутрішнього ринку та національного товаровиробника наукоємної, високотехнологічної продукції; – високі ставки кредиту та недосконалість коротко та довготермінового кредитування виробників та споживачів продукції	– коригування законодавства під впливом галузевого лобі; – «рейдерство» і штучне банкрутство, корупція; – безробіття; – невдала бюджетна політика; – структурні диспропорції; – обтяжливі соціальні виплати; – незахищеність внутрішнього ринку та національного товаровиробника наукоємної, високотехнологічної продукції; – невідповідність національної продукції вимогам світового ринку (якість, екологічні характеристики) (у зв'язку зі вступом у СОТ)	– скорочення обсягів промислового виробництва та промислового потенціалу через війну на сході та анексію Криму – коригування законодавства під впливом галузевого лобі; – «рейдерство» і штучне банкрутство, корупція; – інфляційні процеси та девальвація національної валюти; – прорахунках державної політики; – структурні диспропорції; – обтяжливі соціальні виплати; – незахищеність внутрішнього ринку та національного товаровиробника наукоємної, високотехнологічної продукції;

Рис. 1. Комплексна структурно-динамічна модель сталого розвитку промислових підприємств (початок)

	Внутрішньогосподарські (на рівні підприємства)	– значний знос основних засобів промислових підприємств, – нерозвиненість інфраструктури, – статичність сервісного обслуговування та логістичного супроводження, – низький рівень інформатизації і використання інформаційних технологій, – труднощі при переході на міжнародні норми та стандарти виготовлення продукції та проведення її сертифікації, – невдалий розвиток інфраструктури за кордоном (системи збуту, мережі представництв, комерційних агентств) – формування експортного ціноутворення за рахунок занижених витрат (зменшених реальних витрат на фінансування фондів заробітної плати та занижених цін на сировину) – тіньові процеси управління промисловими підприємствами; – бартеризація; – вимивання обігових коштів; – нестача досвіду функціонування у ринкових умовах; – недостатній рівень конкурентоспроможності машин та обладнання, що виробляються – високий рівень ресурсоємності виробництва	– значний знос основних засобів промислових підприємств; – низький рівень інформатизації і використання інформаційних технологій; – труднощі при переході на міжнародні норми та стандарти виготовлення продукції та проведення її сертифікації – тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами – проблеми виробничих процесів (перевитрати матеріальних ресурсів, недостатня автоматизація процесів), – недостатня вартість капітального інвестування, – незадовільна якість сировини; – недостатній рівень конкурентоспроможності машин та обладнання, що виробляються; – високий рівень ресурсоємності виробництва; – значний відсоток працівників, які змушені працювати в невідповідних умовах	– значний знос основних засобів промислових підприємств; – низький рівень інформатизації і використання інформаційних технологій; – тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами – недостатній рівень конкурентоспроможності машин та обладнання, що виробляються – обмеженість фінансово-інвестиційних можливостей (низький рівень рентабельності); – низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців; – високий рівень ресурсоємності виробництва; – значний відсоток працівників, які змушені працювати в невідповідних умовах	– значний знос основних засобів промислових підприємств – низький рівень інформатизації і використання інформаційних технологій; – тіньові процеси в управлінні промисловими підприємствами – недостатній рівень конкурентоспроможності машин та обладнання, що виробляються; – обмеженість фінансово-інвестиційних можливостей (низький рівень рентабельності); – низький рівень інноваційної активності вітчизняних промисловців; – високий рівень ресурсоємності виробництва – значний відсоток працівників, які змушені працювати в невідповідних умовах; – відсутність активних маркетингових заходів щодо розширення ринку збуту;
Наслідки впливу на сталий розвиток		Руйнування взаємозв'язків промислових підприємств, формування нових форм власності на основі приватизації, розвиток структурних диспропорцій в економіці	Формування крупних фінансово-промислових груп (холдингів), динамічний розвиток коригування законодавства під впливом галузевого лобі	Невдала експортна політика промислових підприємств, поява значимості екологічної складової у зв'язку зі вступом до СОТ	Процесна криза перевиробництва та відсутності конкурентних переваг на міжнародному ринку збуту. Руйнування виробничого потенціалу

Рис. 1. Комплексна структурно-динамічна модель сталого розвитку промислових підприємств (закінчення)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Васіна А.Ю. Удосконалення структури промисловості України на засадах сталого розвитку. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка. 2015. Вип. 28. *С*. 9-13.

2. Вишневский В.П., Амоша А.И., Збаразская Л.А. Промышленная политика и управление развитием промышленности в условиях системных дисбалансов: концептуальные основы: монография НАН Украины, Ин-т экономики промышленности. Донецк, 2013. 180 с.

3. Геєць В. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь. К. : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.

4. Головко В.В. Українська металургія у 1990-х рр.: розвиток в умовах економічної кризи та ринкових трансформацій. Сторінки історії : збірник наукових праць. 2012. Вип. 34. С. 152-167.

5. Дедекаєв В. Економіка України в першому десятиріччі незалежності. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 8. С. 135-137.

6. Добринь С.В. Вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на фінансові ресурси підприємств машинобудівної галузі України. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 21. С. 64-67.

7. Карачина Н.П. Композиційна модель розвитку машинобудування України. Економіка та держава. 2010. № 1. С.43-48.

8. Касьянов Г. Економіка перехідної доби (1991-2010). Економічна історія України: Історико-економічне дослідження. К., 2011. Т.2. 560 с.

9. Кіндзерський Ю.В. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій. К. : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2007. 408 с.

10. Латишева О.В. Аналіз стану економічної складової сталого розвитку промислових підприємств України. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2016. Вип. 14. С. 95-103.

11. Малигіна В. Промислова політика в контексті макроекономічної стабілізації в Україні. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2014. № 1. С. 77-88.

12. Мельник Т. О. Економіка України в період незалежності: втрати, прорахунки і перспективи розвитку. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 8. С. 42-49.

13. Носирєв О.О. Екзогенні фактори впливу на стратегічні орієнтири розвитку промислових підприємств. Інтелект XXI. 2017. № 6. С. 70-75.

14. Падалка С.С. Приватизація в Україні: перші підсумки та уроки (1991-2009). К., 2010. 362 с.

15. Пащенко Ю.Є. Проблеми та перспективи розвитку національної економіки. Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. 2017. № 2. С. 3-8.

REFERENCES:

1. Vasina A. Y. (2015) Udoskonalennja struktury promyslovosti Ukrai'ny na zasadah stalogo rozvytku [Improving the structure of Ukrainian industry on the basis of sustainable development]. Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Economics. Vol. 28. Pp. 9-13. (in Ukrainian).

2. Vishnevskiy V.P., Amosha A.I., Zbarazskaya L.A. (2013) Promyshlennaja politika i upravlenie razvitiem promyshlennosti v uslovijah sistemnyh disbalansov: konceptual'nye osnovy: monoghrafija [Industrial policy and management of industrial development in the conditions of systemic imbalances: conceptual bases: monograph]. Donetsk. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics., 180 p. (in Russian)

3. Gaets W. (2009) Social'no-ekonomichnyj stan Ukrai'ny: naslidky dlja narodu ta derzhavy [Social and economic condition of Ukraine: consequences for the people and the state]: national report. K. : NVTS NBUV., 687 p. (in Ukrainian).

4. Golovko V.V. (2012) Ukrai'ns'ka metalurgija u 1990-h rr.: rozvytok v umovah ekonomichnoi' kryzy ta rynkovyh transformacij [Ukrainian metallurgy in the 1990s: development in the conditions of economic crisis and market transformations]. Pages of history: a collection of scientific works. Vol. 34. Pp. 152-167. (in Ukrainian).

5. Dedekaev V. (2016) Ekonomika Ukrai'ny v pershomu desjatyrichchi nezalezhnosti [Economy of Ukraine in the first decade of independence]. Entrepreneurship, economy and law. Vol. 8. Pp. 135-137. (in Ukrainian).

6. Dobryn S.V. (2015) Vplyv faktoriv zovnishn'ogo ta vnutrishn'ogo seredovyshha na finansovi resursy pidpryjemstv mashynobudivnoi' galuzi Ukrai'ny [Influence of external and internal environment factors on financial resources of machine and building enterprises of Ukraine]. Investments: practice and experience. Vol. 21. Pp. 64-67.(in Ukrainian).

7. Karachyna N.P. (2010) Ekzogenni faktory vplyvu na strategichni orijentyry rozvytku promyslovyh pidpryjemstv [Compositional model of machine building development of Ukraine]. Economy and state. Vol. 1. Pp. 43-48. (in Ukrainian).

8. Kasyanov G. (2011) Ekonomika perehidnoi' doby (1991-2010). Ekonomichna istorija Ukrai'ny [Economics of the transition period (1991-2010). Economic history of Ukraine]: Historical and economic research. K., Issue 2., 560 p.

9. Kindzerskiy Y.V. (2007) Promyslovyj potencial Ukrai'ny: problemy ta perspektyvy strukturno-innovacijnyh transformacij [Ukraine's industrial potential: problems and prospects of structural and innovative transformations]. K.: Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine., 408 p. (in Ukrainian).

10. Latysheva O.V (2016) Analiz stanu ekonomichnoi' skladovoi' stalogo rozvytku promyslovyh pidpryjemstv Ukrai'ny [Analysis of the state of the economic component of sustainable development of industrial enterprises of Ukraine]. Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property. Vol. 14. Pp. 95-103. (in Ukrainian).

11. Malygina V. (2014) Promyslova polityka v konteksti makroekonomichnoi' stabilizacii' v Ukrai'ni [Industrial policy in the context of macroeconomic stabilization in Ukraine]. Scientific bulletin of Odessa National Economic University. Vol. 1. Pp. 77-88. (in Ukrainian).

12. Melnyk T.O. (2012) Ekonomika Ukrai'ny v period nezalezhnosti: vtraty, prorahunky i perspektyvy rozvytku [Economy of Ukraine in the period of independence: losses, miscalculations and prospects of development].

Current economic problems. Vol. 8. Pp. 42-49. (in Ukrainian).

13. Nosyrev O.O. (2017) Ekzogenni faktory vplyvu na strategichni orijentyry rozvytku promyslovyh pidpryjemstv [Exogenous factors of influence on strategic landmarks of industrial enterprises development]. Intelligence XXI. 2017. Vol. 6. Pp. 70-75. (in Ukrainian).

14. Padalka S.S. (2010) Pryvatyzacija v Ukrai'ni: pershi pidsumky ta uroky (1991-2009) (2010) [Privatization in Ukraine: first results and lessons (1991-2009)]. K., 362 p. (in Ukrainian).

15. Pashchenko Y.E. (2017) Problemy ta perspektyvy rozvytku nacional'noi' ekonomiky [Problems and prospects of national economy development. State and regions]. Series: Economics and Entrepreneurship. Vol. 2. Pp. 3-8. (in Ukrainian).

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

– Ви *укладаєте угоду* про надання послуг;

– Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;

– Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;

– Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;

– Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;

– Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що убезпечить Вас від *перевірок третіми особами*;

– Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;

– Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5500 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3500 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інститут економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 41

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 30,0. Ум. друк. арк. 30,0.
Підписано до друку 27.06.2019. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»
Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101
E-mail: info@iei.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5218 від 22.09.2016 р.